

BIBLICKÁ ARCHEOLOGIE

Napsal

DR. JOSEF MIKLÍK C. SS. R.,
profesor biblického studia na bohosl. ústavě v Obořišti

Se 151 obrazy a plánem Jerusalema

1936

Nákladem theologického ústavu C. Ss. R. v Obořišti

Československá akc. tiskárna v Praze

IMPRIMI POTEST.

P. Joannes Haderka C. Ss. R.,
Sup. Prov.

Pragae, die 25, Octobris 1935.

NIHIL OBSTAT.

Dr. Franciscus Suchomel C. Ss. R.,
censor.

IMPRIMATUR.

Prael. Dr. Theoph. Opatrný,
vicarius generalis.

Pragae, die 4. Novembris 1935.
N. 14.702.

Předmluva

Nová kniha vyrostla z praktické potřeby. Kdykoli jsem měl přednáseti biblickou archeologii, býval jsem ve velkých rozpacích. Mlčochova »Starovědá biblická« vyšla r. 1888, Blandův »Stručný přehled starožitnosti biblických« r. 1895 — od té doby jsme neměli nic. A právě ke konci minulého století byl vědecký svět překvapen nečekanými objevy v Egyptě a v bývalé říši babylonské. Když první badatelé počali prokopávat východní trosky, těšili se racionalisté, že co nejdříve pochovají Bibli. Brzy se měli dočkat velikého zklamání. Zdálo se, jako by poušti zavál opět Dech Boží. Mrtví povstali, aby hlasitě provolali nepopíratelnou pravdivost Pisma svatého. Katolická věda se již nemusí krčiti, protože není osamocena. Má svědky, které nedovede umlčeti ani nejzarytější nevěra.

To bylo hlavním důvodem, proč jsem se rozhodl vydati »Biblickou archeologii«. Hleděl jsem jíti střední cestou a varovati se obou extrémů: nespokojil jsem se jen krátkým přehledem, ale nepouštěl jsem se do unavujících vědeckých rozborů. Odchylné myšlenky druhých načrtávám jen krátce; zato jsem se snažil pověděti jasně, co pokládám za nejsprávnější.

Několik stránek jsem věnoval zeměpisu Palestiny, která byla vlasti vyvoleného národa, i když jeho kolébka stála na březích Eufratu. Umělecká stránka divadla nezáleží ovšem v krásných kulisách, a přece vhodně upravené jeviště nám velice usnadní porozumění. Příroda palestinská nezůstala bez hlubokého vlivu na kulturní život národa, z ní čerpal své básnické obrazy a do jejich skal upisoval svoje dějiny.

U každého odstavce jsem poznamenal vhodnou literaturu. Aby kniha příliš nevzrostla, vynechal jsem díla, která podávají celou archeologii a omezil se na monografie neb odborná pojednání. Snad ani nemusím zdůrazňovati, že jsem vybral skoro výhradně díla katolická; jen tu a tam jsem upozornil také na práce z jiných táborů. Ožehavým problémem byla četná hebrejská jména, kterým se nebylo možno vyhnouti. Dlouho jsem přemýšlel, mám-li se spokojiti jen přepisem; konečně jsem se rozhodl pro pismo hebrejské. Neodborníkoví nepoví nic ani nejlepší přepis, ostatní budou raději, když uvidí originál. Jenom

aramská jména uvádím pouze v přepisu. Kde jsem uznal za vhodné, připojil jsem i překlad LXX a Vulgaty.

Nelichotím si, že jsem dosáhl ideálu; snad mnohý čtenář by si přál někde ještě podrobnější poučení. Jako tiživý balvan ležela mi stále na duši otázka finanční a zdržovala pero, kdykoli se chtělo volněji rozepsati. Na přání četných kněží přidal jsem aspoň nejdůležitější obrazy; jinde odkazuji na III. svazek mé »Příručky k biblické dějepřavě« (Praha, 1927). Zato marně jsem se sháněl po vhodné mapě Palestiny; moje pátrání zůstalo bezvýsledné. Odevšad docházela zarmucující odpověď, že litografické plotny neuschovali. Zbývala mi jediná možnost, abych dal udělati nové plotny; rozpočet byl tak veliký, že jsem od svého záměru musel ustoupiti.

Přes všechnu svědomitost, s jakou jsem konal korekturu, zůstalo přece v knize několik chyb; některé jsou jen pravopisné: vysýchá (m. vysychá; str. 21.), jiné ve jménech německých: Palestina (m. Palästina; str. 28.), řeckých: ὁλοκαυτώματος (m. ὁλοκαυτώματος; str. 51.) a hebrejských: תַּאֲרִיךְ (m. תַּאֲרִיךְ; str. 56.).

Při té příležitosti děkuji srdečně Čsl. akc. tiskárně za vzornou úpravu knihy; nešetřila námahy, aby tisk nesnadného díla provedla co nejdokonaleji.

SPISOVATEL.

V Obořišti u Dobříše dne 1. listopadu 1935.

DODATEK.

Na str. 89. vypadl odstavec: S počátku nemíval targumista žádné předlohy a překládal volně; protože docházelo k četným nepořádkům, byl zaveden úředně schválený překlad (targum), který targumista jen předčítal. O něco později předepsali i výklad (midraš).

OBSAH.

Úvod.

1. Pojem biblické archeologie	1
2. Dějiny biblické archeologie	1
3. Význam biblické archeologie	3
4. Metoda biblické archeologie	3
5. Prameny biblické archeologie	4
6. Katoličtí spisovatelé	9
7. Rozdělení	10

KNIHA PRVNÍ: SVATÁ ZEMĚ.

1. Jména Svaté země	11
2. Hory palestinské	13
3. Jeskyně	17
4. Roviny palestinské	19
5. Údolí palestinská	20
6. Pouště v Palestině	23
7. Lesy v Palestině	26
8. Vody palestinské	26
9. Podnebí palestinské	35
10. Pohromy palestinské	36
11. Květena a zvířena palestinská	40
12. Obyvatelstvo palestinské	41

KNIHA DRUHÁ: NÁBOŽENSTVÍ.

A. Posvátná místa.

I. Posvátná místa před Mojžíšem	44
II. Stánek úmluvy	45
a) Nádvoří svatostánku	46
b) Svatostánek	48
c) Posvátné nářadí	51
1. v nádvoří	51
2. ve svatyni	52
3. ve velesvatyni	56
d) Náboženský význam svatostánku	59
e) Výdaje na svatostánek	60
f) Dějiny svatostánku	61
III. Chrám Šalomounův	62
a) Stavební přípravy	64
b) Nádvoří chrámové	65
c) Vlastní chrám	69

d) Svatyně	71
e) Velesvatyně	71
f) Dějiny chrámu	72
IV. Chrám Zorobabelův	73
a) Původ nového chrámu	73
b) Popis chrámu Zorobabelova	74
c) Dějiny chrámu Zorobabelova	74
V. Chrám Herodův	75
a) Nádvoří pohanů	77
b) Nádvoří žen	78
c) Nádvoří vnitřní	79
d) Předsíň	80
e) Vlastní chrám	81
VI. Ostatní chrámy Hospodínovy	84
VII. Synagogy	86
a) Původ synagog	86
b) Zařízení synagogy	87
c) Organizace synagogy	89

B. Posvátné osoby.

I. Posvátné osoby před Mojžíšem	90
II. Kněžství mojišské	91
1. Levitá	92
a) Vlastnosti levitů	92
b) Povinnosti levitů	93
c) Oděv levitů	94
d) Svěcení levitů	95
e) Pomocníci levitů	96
2. Kněží	97
a) Vlastnosti kněží	97
b) Povinnosti kněží	98
c) Roucha kněžská	100
d) Svěcení kněží	101
3. Velekněz	102
a) Osoba veleknězova	102
b) Povinnosti veleknězovy	102
c) Roucha veleknězova	104
d) Dějiny úřadu velekněžského	109
4. Příjmy a výsady posvátných osob	111
5. Sídla levitů a kněží	112

C. Posvátné doby.

1. Svátky sobotní	114
a) Sobota	114
b) Novoluní	117
c) Sobotní rok	118
Milostivé léto	120
2. Svátky výroční	121
a) Velikonoce	122

Dodatek: Velikonoční večeře	125
b) Letnice	128
c) Den smíru	128
d) Slavnost stánků	130
3. Památné dni	134
a) Svátek Purim	134
b) Menší svátky	135
c) Postní dni	126

D. Posvátné úkony.

I. Oběti	137
1. Oběti krvavé	139
A. Celopaly	141
B. Oběti smírné	142
C. Oběti pokojné	145
D. Některé oběti mimořádné	146
2. Oběti nekrvavé	151
3. Účinnost starozákonních obětí	152
II. Posvátná hudba a zpěv	154
III. Zbožný život	157
IV. Modlitba	159
V. Úcta ke jménu Božímu	164
VI. Požehnání a zlořečení	166
VII. Náboženské očisty	167
VIII. Pokrmy čisté a nečisté	172
IX. Obřizka	175
X. Prvotiny a desátky	177
XI. Přísaha	179
XII. Sliby	180
XIII. Posty	183
XIV. Almužna	185
XV. Pomazání na krále	186

E. Zakázaná bohoslužba.

1. Bohoslužba na výšinách	187
2. Kult obrazů Hospodinových	189
3. Modloslužba	191
4. Pověry	200
5. Pověřlivé zkoumání budoucnosti	201
6. Kouzelníci	203
7. Náboženské tetování	203

F. Židovské sekty.

1. Farizeové	204
2. Saduceové	208
3. Essení a Therapeuté	210
4. Hellenisté	213
5. Samaritáni	215
6. Herodiáni	218

KNIHA TŘETÍ: RODINA.

I. Obydlí	219
1. Jeskyně, chýše a stany	219
2. Domy	220
3. Vesnice a města	223
II. Oděv	225
1. Látky oděvní	225
2. Podoba oděvu	226
3. Pokrývka hlavy a obuv	229
4. Ozdoby	231
5. Čistota těla	234
III. Pokrmy a nápoje	234
1. Pokrmy	234
2. Nápoje	237
3. Hostiny	239
IV. Manželství	241
1. Vývoj manželství	241
2. Podmínky dovoleného manželství	243
3. Zasnoubení a sňatek	245
4. Povinnosti a práva manželská	247
5. Rozluka manželská	249
6. Prostituce	251
V. Výchova dětí	252
1. Právní postavení dětí	252
2. Narození a jméno	253
3. Vyučování dětí	255
VI. Otroci	256
VII. Nemoc a smrt	258
1. Nemoci	258
2. Smrt	260
3. Pohřeb	262
4. Smutek	264

KNIHA ČTVRTÁ: SPOLEČNOST.

I. Hospodářství	266
1. Rolnictví	266
2. Vinařství	273
3. Zahradnictví	276
4. Dobytkářství	281
5. Včelařství	284
6. Myslivost a rybolov	286
7. Dolování	287
II. Obchod	288
III. Remesla	292
IV. Vědy	293
1. Písmo a jeho vývoj	293
2. Vědy	299

a) Filosofie	300
b) Dějepl	302
c) Zeměpl	303
d) Hvězdářství	305
e) Vědy přírodní	306
f) Lékařství	307
g) Počítání	308
V. Umění	310
a) Stavitelství	310
b) Ostatní výtvarná umění	313
c) Básnictví	314
d) Zpěv, hudba a tanec	321
VI. Pravidla slušnosti	325
VII. Společenské hry a zábavy	330
a) Společenské hry	330
b) Společenské zábavy	332
c) Cestování	332
VIII. Míry, váhy a peníze	335
a) Míry	335
1. Míry délkové	335
2. Míry duté	337
b) Váhy	338
c) Peníze	339
IX. Židovský kalendář	343
1. Úvod	344
2. Židovský den	345
3. Židovský týden	347
4. Židovský měsíc	348
5. Židovský rok	349
6. Židovská éra	350

KNIHA PÁTÁ: STÁT.

I. Vládní forma židovská	351
1. Vláda patriarchální	351
2. Vláda theokratická	352
3. Úřad prorocký	354
a) Jména proroků	354
b) Pojem proroka	355
c) Dějiny prorockého úřadu	356
d) Povolání proroků	357
e) Jak se Bůh zjevoval prorokům	358
f) Jak proroci mluvili k lidu	359
g) Význam proroků	359
h) Lži proroci	361
4. Vláda královská	362
a) Zákon o králi	362
b) Nastoupení královo	363
c) Královské odznaky	363
d) Královská moc	365
e) Společenské postavení královo	367

f) Královské důchody	368
g) Nejvyšší úřady	369
h) Pomocné úřady	369
ch) Královský harém	370
5. Pozdější vládní formy	370
6. Státní pošta	372
II. Občanské právo	373
1. Občanské právo židovské	373
2. Vzájemné vztahy občanů	376
3. Poměr k okolním národům	379
III. Státní finance	380
1. Příjmy hebrejského státu	380
2. Daně, placené cizím národům	382
3. Celníci	384
IV. Hebrejské soudnictví	386
1. Prameny hebrejského práva	386
2. Soudy	387
a) Historický vývoj židovského soudnictví	387
b) Velerada	388
c) Menší soudy	390
d) Soudní zvyklosti	391
e) Soudy Boží	392
3. Tresty	393
a) Tresty duchovní	393
b) Tresty hrdelné	393
c) Tresty tělesné	397
d) Tresty peněžité	398
e) Tresty odvetné	399
f) Tresty cizího původu	400
Dodatek I.: Ukřizování	402
Dodatek II.: Ukřizování Páně v umění	404
Dodatek III.: Historické chyby na našich křížových cestách	405
g) Provedení trestu	406
V. Hebrejské vojenství	407
1. Hebrejské vojsko	407
a) Branná povinnost	407
b) Vojenská organizace	408
2. Výzbroj hebrejského vojska	410
a) Vojenské zbraně	410
b) Vojenský výcvik	413
3. Život v táboře	414
4. Válka	414
Ukazovatel	423

Seznam obrazů.

1. Arbelaké jeskyně	18	38. Velekněz v rouchu slavnost-	104
2. Jeskyně Odollamská	19	ním	104
3. Bílý pruh v Mrtvém moři	27	39. Náprsník velekněžský	107
4. Sodomské jablko	28	40. Chýše pro slavnost stánků	131
5. Choulivka jeriáská suchá	31	41. Kytice pro slavnost stánků	132
6. Choulivka jeriáská navlhčená	31	42. Veliký svícen pro slavnost	133
7. Zaklínač hadů na egyptské		stánků	133
nádobě	38	43. Biblický yzop	147
8. Dnešní zaklínač hadů	38	44. Poklona před bohem	161
9. Plavební bouře v Chartumu	40	45. Modlitební feminky pro ruce	162
10. Akacie	46	46. Fylakteria ovinutá kolem ru-	162
11. Strom akaciový	46	kou	162
12. Svatostánek	47	47. Modlitební feminky pro čelo	163
13. Patka svatostánku	48	48. Připraven k modlitbě	163
14. Rožní patka	49	49. Mezuzá	164
15. Kostra svatostánku	50	50. Jméno Boží na pohanském	165
16. Oltář měděný	51	amuletu	165
17. Stůl chlebov obětních	52	51. Asyrská »výšina«	188
18. Obětní chleby	53	52. Býk Aplis	190
19. Domnělá podoba obětního		53. Domácí bůžkové	193
chleba	53	54. Bůh Baal	193
20. Sedmiramenný svícen	54	55. Derviši	194
21. Oltář kadidlový	55	56. Bůh Moloch	194
22. Archa úmluvy	56	57. Hlava Molochova	195
23. Asyrský oherub	57	58. Astarta	196
24. Jiná podoba asyrského che-		59. Astarta Karnaim	196
rubu	58	60. Ašera	197
25. Kadidelnice egyptská	59	61. Poavátné kameny kananejské	199
26. Chrám Salomounův	63	62. Kouzelné sošky, znetvořené	203
27. Doprava veliké sochy	65	chorobami	203
28. Oltář v chrámě Salomounově		63. Samaritánský Pentateuch	217
29. Měděné moře	68	64. Staré lampy jeruzalemské	222
30. Menší umyvadlo z Larnaky	68	65. Lampy z Jerusalema	223
31. Menší umyvadlo v chrámě je-		66. Brány asyrské	225
rusalemském	69	67. Spodní roucha Kristova v Tre-	227
32. Hlavice sloupů v chrámě je-		víru	227
rusalemském	70	68. Kroje z rodiště Abrahama	228
33. Chrám Herodův	76	69. Třepení roucha	228
34. Varovný kámen v chrámě je-		70. Úprava vousů a vlasů	229
rusalemském	78	71. Egyptská princezna Nofrit	230
35. Chrám Herodův	82	72. Asyrské náušnice	231
36. Synagoga	87	73. Pečetní prsten	231
37. Synagoga v Kafarnaum	88	74. Náramek egyptský	232

75. Zlatý náhrdelník	232	113. Chřestidio	324
76. Egyptské zrcadlo	233	114. Tanec v Egyptě	325
77. Mlýn, poháněný koněm	235	115. Kostky fenické	331
78. Nejstarší podoba ručního mlýnku	235	116. Egyptské míče	331
79. Pozdější podoba ručního mlýnku	236	117. Egyptanky si hrají s míčem	331
80. Kobylika	236	118. Babylonská závaží	339
81. Kuželovitá pec z nepálené hlíny	237	119. Peniz Alexandra Velikého	340
82. Asyřan s plným měchem	238	120. Peniz Antiocha IV. Epifana	340
83. Mandragora	252	121. Peniz Šimona Machabejského	340
84. Malomocenství	259	122. Peniz Heroda Velikého	341
85. Staré hroby izraelské	262	123. Peniz Archelaův	341
86. Jak asi vypadal hrob Kristův	263	124. Peniz tetrarchy Filipa	341
87. Egyptská pšenice	268	125. Peniz Pilátův	341
88. Motyka egyptská	269	126. Peniz Heroda Agrippy I.	341
89. Pluh palestinský	269	127. Státér císaře Augusta	342
90. Polní hlídači	271	128. Denár Augustův	342
91. Jilek mámlivý	272	129. Denár Tiberiův	342
92. Jak se žalo obilí	272	130. Římský kvadrans	342
93. Starší mlátíčka obilí	273	131. Římský as	342
94. Novější mlátíčka obilí	273	132. Sluneční hodiny řecké	346
95. Palestinský hrozen	274	133. Sluneční hodiny fenické	347
96. Věž na vinici	275	134. Ramses II.	364
97. Smokvoň	276	135. Trůn faraonův	365
98. Větvička smokvoně	277	136. Král Sargon	366
99. Granátovník	278	137. Poklona před králem	367
100. Mandloň	279	138. Smlouva s obalem	382
101. Stloukání másla	283	139. Asyrská ohnivá pec	400
102. Loď »staršířska«	289	140. Lvi klec	401
103. Kamenné závaží	290	141. Král oslepuje poraženého ne- přítele	401
104. Fenická loď	291	142. Soudní stoličky	405
105. Babylonský názor na svět	304	143. Vězeň v kládě	406
106. Studna v Bersabe	311	144. Válečný vůz hettitský	409
107. Chránové harfy egyptské	322	145. Válečný slon	410
108. Harfa izraelská v době Davi- dově	323	146. Asyrský voják	411
109. Varhánky	323	147. Egyptský pancíř	411
110. Psalterium (žaltář)	323	148. Asyrští prakovníci	412
111. Cimbály	323	149. Prak	413
112. Bubínek	324	150. Egyptané počítají utatě ruce pobitých nepřátel	416
		151. Mučení zajatců	417
		Plán Jerusalema	421

ÚVOD.

1. Pojem biblické archeologie.

Každé vypravování o dobách dávno minulých mohli bychom nazvat archeologií (*ἀρχαιολογία*) a kdysi mělo toto slovo opravdu tak široký význam; zahrnovalo i filosofii, teologii, zeměpis, dějepis, přírodopis, filologii. Teprve později staly se dějiny samostatnou vědou a brzy se počaly odlučovati též jiné obory; archeologie se omezila na kulturní život národa. Na prvním místě si všímala náboženství, protože je nejvznešenějším projevem lidského ducha; studovala rodinu, společnost a stát a hleděla sestavit celkový obraz některého národa.

Biblická archeologie se omezuje na jediný národ židovský a podle dochovaných pramenů načrtává jeho kulturní život. Nesmí se řídití obrazivostí, protože svéráz každého národa je výsledkem dlouhého vývoje. Mnoho prvků přidal vlastním přičiněním, mnohé přejal od sousedů, s kterými se stýkal. Proto směji rozhodovati jen prameny historické; archeologie nesmí tvrditi nic, co nemůže dokázati, ale nesmí také popřiti pravdu jen proto, že se někomu nelíbí. Bylo velikou vadou, když racionalisté všech odstinů hleděli setřiti kouzlo, kterým obetkalo Starý zákon zjevení Boží. Ať již smýšlíme jakkoli o jeho objektivní existenci, v archeologii s ním musíme počítati, poněvadž na něm byl vybudován náboženský, rodinný a státní život vyvoleného národa.

Vědecká archeologie nesmí však ulpěti na pouhém výpočtu zvyků a obyčejů; má pátrati po základních myšlenkách, z kterých organicky vyrůstaly. Proto třídí jednotlivé zjevy, dělí je na periody a zkoumá příčiny, které změny vyvolávaly; někdy byly vnitřní, jindy zasáhly zvenku.

Biblická archeologie končí smrtí Vykupitelovou a pádem Jerusalema; tehdy přestali býti Židé vyvoleným národem a jejich pozdější vývoj nás nezajímá.

Proto definujeme: Biblická archeologie je věda, která nám líčí kulturní a společenský život vyvoleného národa.

2. Dějiny biblické archeologie.

Biblická archeologie, jak ji rozumíme dnes, je vědou poměrně mladou. Svatopisci psali na prvním místě pro vrstevníky, proto se mohli omeziti na krátké poznámky. Teprve návratem ze zajetí se mnoho změnilo a v této době pozorujeme první počátky archeologie. Při sobotním výkladu zákona přidávali i četné poznámky archeologické. Již jsem se zmínil, že v klasické době zahrnovala archeologie také dějiny. První takovou knihu napsal Josef Flavius: *Ἀρχαιολογία*.

αιολογία Ἰουδαϊκῇ (Antiquitates Judaicae); řídil se asi příkladem Dionysia z Halikarnassu (Ῥωμαϊκὴ ἀρχαιολογία).

V prvních stoletích křesťanských tížily učence docela jiné starosti. Církev byla napadána filozofy židovskými i pohanskými, v jejích vlastních řadách vystavávali heretikové a bylo třeba se brániti. Teprve milánským ediktem (r. 313) byla vrácena církvi svoboda a prozíravější duchové si počali všimati otázek archeologických. Eusebius z Cesaree († kolem r. 340) napsal řecky *Περὶ τῶν τοπικῶν ὀνομάτων ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ*; do latiny převedl jeho dílo sám sv. Jeronym *»Liber de situ et nominibus locorum hebraicorum«* (ML 23, 903n). Není to pouhý překlad, světec pracoval samostatně a dovolil si mnoho změn a doplňků. Obě díla vydal r. 1862 v Berlíně Larsow a Parthey pod názvem *»Eusebii Pamphili episcopi Caesariensis Onomasticon«*; ještě lépe Pavel de Lagarde *»Onomastica sacra«* (Göttingy, 1870 a po druhé 1887). Také mnoho listů sv. Jeronyma je věnováno archeologii: De Seraphim (ep. 19; ML 22, 361n); De voce diapsalma (ep. 28; ML 22, 433n); De Ephod et Theraphim (ep. 29; ML 22, 435n); De veste sacerdotali (ep. 64; ML 22, 607n) a De terra promissionis (ep. 129; ML 22, 1099n). Z ostatních spisovatelů tehdejší doby zasluhuje zmínky sv. Epifan: De mensuris et ponderibus (MG 43, 237n) a De duodecim gemmis, quae erant in veste Aaronis (MG 43, 293n).

Středověk nepřidal nic nového. Scholastikové vynikli ve filosofii a v dogmatice, v archeologii přejímali s dětskou důvěřivostí výroky starších. A přece položili základy, na kterých bylo možno budovati. R. 1250 nařídila generální kapitula řádu dominikánského, aby se zavedlo v klášterech *»studium arabicum, hebraicum et graecum«*; r. 1311 rozšířil papež Kliment V. na sněmu ve Vienne tento zákon i na několik universit. Studium východních řečí probudilo i zájem o bibl. archeologii. První vědecké dílo napsal Arias Montanus *»Antiquitatum judaicarum libri IX.«* (Leyden, 1593). Jeho příklad zapálil; povstaly četné monografie, které sebral Blažej Ugolini († 1769) v obrovské dílo o 34 svazcích: *»Thesaurus antiquitatum sacrarum, complectens selectissima clarissimorum virorum opuscula, in quibus veterum Hebraeorum mores, leges, instituta, ritus sacri et civiles illustrantur«* (Benátky, 1744—1769).

Teprve v novější době počalo se pracovati soustavněji. Velikou zásluhu má Napoleon Bonaparte, protože za svého pobytu v Egyptě založil v Káhýře archeologický ústav. Jeho veliké úspěchy podněcovaly odvážné duchy; začala doba vykopávek, které velice obohatily bibl. archeologii. R. 1865 založili angličti protestanté v Londýně společnost *»Palestine Exploration Fund«*; jejím orgánem se stal r. 1869 výborně redigovaný časopis *»Quarterly Statement«*. R. 1877 povstal v Lipsku *»Deutscher Palästina-Verein«*; příštího roku počal vycházeti nový časopis *»Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereines«*. R. 1882 vzniklo ruské *»Pravoslavnoje palestinskoje obščestvo«*, od r. 1883 vydávalo *»Pravoslavnyj palestinskij sbornik«*. Na straně katolické povstala r. 1890 biblická škola u sv. Štěpána v Jerusalemě, spravovaná dominikány; od r. 1892 vydává *»Revue biblique«*. R. 1929 počal kopati i papežský biblický

ústav v Jerusalemě, vedený jesuity a dodělal se velikých úspěchů; jak se zdá, objevil P. Aleš Mallon Bohem zničenou Pentapoli. Ani ostatní národové nezůstali dlouho pozadu; v poslední době podporuje vykopávky v Malé Asii i naše republika. Řídí je prof. Bedřich Hrozný.

3. Význam biblické archeologie.

Archeologie každého národa jest oborem velice zajímavým, protože nám dovoluje nahlédnouti hluboko v jeho duševní život. Ještě větší měrou to platí o archeologii biblické; i kdybychom se bránili sebe více, stojí naše kultura na Starém zákoně. Židovský národ měl velice mnoho chyb, ale nikdy mu nemůžeme upřít jedné veliké přednosti: z jeho vlasti vyšel Vykupitel světa, který obnovil tvářnost celého lidstva.

a) Svatopisci psali především pro svoje první čtenáře, proto k nim mluvili řečí, která jim byla srozumitelná. Chceme-li vniknouti do jejího obsahu, musíme se vmyslet do života tehdejších lidí a postavit se takřka do jejich řady. To nám umožňuje archeologie;

b) Starý zákon není dosud mrtvolou; z jeho věčně mladých kořenů vyrůstá organicky i křesťanství. Mnoho starozákonních prvků přešlo do církve, i když byly produševněny a posvěceny. Jenom ten dovede oceniti dílo Kristovo, kdo je umí srovnati s bývalým zákonem Mojžíšovým;

c) bez podrobné znalosti bibl. reálií zdají se nám často Boží zákony maličerné a nedůstojné; teprve studium bibl. archeologie nám ukazuje jejich účelnost a přiměřenost době, pro kterou byly dány;

d) nejvíce námitek proti posvátným knihám zavinila neznalost biblické archeologie; nemožno proti nim bojovati bez důkladného studia starozákonních zvyků a obyčejů;

e) povrchní znalost bibl. reálií svedla již mnoho kazatelů k bludům a omylům. Slyšíme na př., že Ester prosila krále, aby odvolal zákon proti Židům; a přečte v knize Danielově (6, 15): »Věz, králi, že je zákon u Médských a Perských, aby se nemohlo změnití žádné nařízení, které král ustanovil.« Ve skutečnosti prosila Ester o nový zákon, kterým se první výnos stával illusorní. Naproti tomu kazatel, který ovládá reálie, dovede učiniti svůj výklad názornější a proto poutavější a lidu srozumitelnější.

4. Metoda biblické archeologie.

V biblické archeologii možno postupovati dvojí metodou: analytickou a syntetickou. První rozkládá život národa v jednotlivé složky (náboženství, rodina, stát) a každou studuje zvlášť; syntetická metoda si volí osobu, skutečnou neb ideální, ličí její život neb aspoň smyšlená dobrodružství a vplétá

do vypravování prvky archeologické. Obě metody mají své přednosti: syntetická je názornější a proto libivější; analytická metoda je však přesnější, proto jedině možná ve vědecké knize.

Na základě syntetické metody povstalo mnoho bibl. románů. Zmiňuji se aspoň o splech Vincence Zapletala: Jephthas Tochtter (1920), David und Saul (1921; do češtiny přeložil J. Bouze, Praha, 1926); David und Bethsabe (1925).

5. Prameny biblické archeologie.

Prameny biblické archeologie jsou dvoji: biblické a mimobiblické. Mezi oběma je veliký rozdíl: první jsou psány od součastníků a již proto spolehlivější a přesnější, druhé čerpají větším dílem z ústního podání, které rádo skresluje. První jsou inspirované a neomylné, druhé mají takovou vnitřní cenu, jakou jim zaručuje jejich spisovatel.

a) PRAMENY BIBLICKÉ.

Pismo svaté nepodává soustavně archeologie; obyčejně jsme odkázáni na nahodilé poznámky, které dlužno pracně sbírat, tříditi a sestavovati v jednotný obraz. Nejlépe a nejpodrobněji je zpracováno náboženství a bohoslužba, protože byly prvkem nejdůležitějším.

Pentateuch byl zákoníkem a zasahoval hluboko do denního života celého národa. Byl psán ještě na poušti, proto všechna jeho ustanovení se nehodila pro Palestinu. Bylo třeba některé zákony pozměnit, jiné doplnit neb aspoň vyložit. Proto by nebylo správné, kdybychom celý Pentateuch, jak jej máme dnes, přenesli do doby Mojžišovy; u důležitějších zákonů třeba se tázati po jejich původu.

Změny poznáváme různým způsobem: a) pozdější ustanovení ruší starší zákon (Ex. 22, 25, Lev. 25, 36 a Deut. 23, 20n); b) zavádí se nový způsob, jak zákon prováděti, protože za změněných poměrů se dosavadní praxe již neosvědčovala nebo bylo velice těžko ji zachovati. Názorný doklad vidíme na zákoně o desátcích (Lev. 27, 30—33, Num. 18, 21—32, Deut. 12, 6, 11, 17, Deut. 14, 22—29 a Deut. 26, 12—15); c) jindy se zákon opakuje skoro doslova, ale určuje některou podrobnost přesněji (Ex. 20, 9n; 23, 12; 34, 21; Lev. 26, 2 a Deut. 5, 12—15); d) několikrát se zmiňuje samo Pismo svaté o takových změnách (Jos. 24, 1n a 1. Sam. 10, 25). Nebyly tedy jen soukromé; po každé je prováděla veřejná autorita.

b) PRAMENY MIMOBIBLICKÉ.

1. **FILÓ** přijímám Judaeus. Narodil se v Alexandrii mezi 30—20 rokem př. Kr. a pocházel z vynikající rodiny. Kdy zemřel, nevíme; roku 39—40 byl ještě na živu a zastával se u císaře svého národa. Byl stoupencem Platonovým a hleděl smířiti jeho filosofii se zjeveným náboženstvím. Jeho díla nemají pro

archeologii velkého významu a třeba z nich čerpati opatrně; Filo nebyl historikem, proto vnáší do zákona své vlastní myšlenky a skoro vše vysvětluje allegoricky. Souborně vydali jeho spisy T. Mangey (2 svaz., Londýn, 1742) a Cohn-Wendland (Berlin, 1896).

2. **JOSEF FLAVIUS.** Narodil se 37—38 po Kr. z kněžské rodiny v Jerusalemě a byl horlivým farizejem. Za války židovské velel v Galilei, r. 67 byl zajat při pádu pevnosti Jotapaty. Byl přiveden k Vespasiánovi, kterému předpověděl císařskou korunu. Po dvou letech se jeho slova splnila a vděčný Vespasián propustil Josefa na svobodu; na památku svého dobrodince se nazýval Josef Flavius. Po pádu Jerusalema odešel do Říma a těšil se u císařského dvora veliké oblibě; kdy zemřel, nevíme.

Napsal:

a) *Ἰουδαϊκὴ ἀρχαιολογία* (Antiquitates Judaicae) ve 20 knihách, ve kterých načrtává dějiny svého národa od počátku světa až do 12. roku vlády Neronovy.

b) *Περὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου* (De bello Judaico) v sedmi knihách. Dílo bylo psáno původně aramsky pro Židy v Babyloně, teprve později je spisovatel přeložil a přepracoval.

c) *Περὶ τῆς τῶν Ἰουδαίων ἀρχαίότητος* (De Judaeorum vetustate sive contra Apionem). Ve dvou knihách vyvrací pomluvy alexandrijského učence, ale všímá si také ostatních výtek, které tehdy činili Židům.

d) *Βίος* (Vita). Na počátku (§1—6) a na konci knihy (§ 75—76) jsou poznámky životopisné, ostatek líčí vojenskou činnost Josefovou v Galilei.

Někteří mu přisouvali i IV. knihu Machabejskou *Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ*, jiní popírají. H. Vincent (Revue biblique 1911, 366—388) klade vznik »Války židovské« do r. 77—78, Starožitnosti do r. 93, Život do r. 95, knihu proti Apionovi do r. 97—98. Mnozí mu vytýkali, že nepíše přesně: Jakub Bergren o něm napsal (Lipsko, 1854): »Flavius Josephus der Führer und Irrführer der Pilger im alten und neuen Jerusalem.« Je pravda, že z lásky k Římanům leccos zamlčel nebo pozměnil, ale v celku jsou jeho díla výborným pramenem bibl. archeologie. Mnoho bylo zaviněno okolnostmi. Pracoval v Římě daleko od vlasti a sotva můžeme předpokládati, že již před pádem města sbíral potřebný materiál.

Jeho spisy vydal: S. Havercamp s latinským překladem J. Hudsona (2 sv. v Amsterdamě, 1726), F. Oberthür (3 sv. v Lipsku, 1782—1785), C. E. Richter (6 sv. v Lipsku, 1826—1827), L. Dindorf (2 sv. v Paříži, 1845 až 1847), J. Bekker (6 sv. v Lipsku, 1855—1856) a B. Niese (6 sv. v Berlíně, 1887—1894). Česky vyšla »Válka židovská« v překladě J. D. (2 sv. v Brně, bez udání roku).

3. TALMUD.

Neubauer L., La géographie du Talmud, Paříž, 1868; - Rabinowicz J. H., Législation criminelle du Talmud, Paříž, 1876; - Législation civile du Talmud, 5 svazků, Paříž, 1878—1880; - Einleitung in die Gesetzgebung

und Medizin des Talmuds, Lipsko, 1883; - *Lewysohn L.*, Zoologie des Talmuds, 1884; - *Grünbaum M.*, Assimilationen und Volksetymologien im Talmud, ZDMG, 1888, 248n; - *Beneš Ferd.*, Jest četba talmudu dovolena?, CKD, 1894, 14n; - *Krauss S.*, Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, 1898; - *Funk S.*, Die Entstehung des Talmuds, Lipsko, 1910; - *Strack Heřman*, Einleitung in den Talmud, 5. vyd., Mnichov, 1921; - *Veselý Ign.*, Co tvoří obsah talmudu, CKD, 1934, 302n.

Talmud (תלמוד, učení) je sbírka zákonů, myšlenek a právních výkladů, které pocházejí od nejrůznějších škol starozidovských. Jeho vážnost bývá oceňována velice různě; mnozí Židé jej staví na roveň Pismu svatému, často mu dávají přednost i před Bibli; křesťané jej většinou podceňovali. Pravda jest uprostřed: kde ličí současné dějiny, je pramenem dosti spolehlivým, kde mluví o starší době, nemívá ceny skoro žádné.

Talmud není dílem jednotlým a nepochází od jednoho spisovatele, proto třeba dobře rozlišovati. Jeho části jsou:

Mišna (משנה, ústní podání).

Všechny obyčeje a zvyky, které nebyly napsány v Bibli, připisovali rabíni Mojžíšovi. Vyučil prý v nich lid na úpatí Sinaje a jeho myšlenky se udržovaly ústním podáním. Pravděpodobně pocházejí teprve z doby po zajetí. Roztroušené prvky počali sbírat učenci školy tiberiadské; dnešní podobu jim dal představený této školy R. Jehuda Hakkádóš (135—217) a nazval ji Mišnou.

Mišna se dělí na šest řad (sedárim): Zeraim (setby), Moed (svátky), Našim (ženy), Nezikin (škody), Kodašim (věci posvátné) a Teharot (očisty). Každá řada se dělí na traktáty (massiktot), tyto na kapitoly (perašim), kapitoly na poučky (mišnijot). Všech traktátů je 63, kapitol 523 a pouček 4187.

Schematický přehled Mišny:

I. řada: ZERAİM — 11 traktátů:

1. Berakot (požehnání), 9 kap.
2. Pea (rožní část pole, která se měla nechat pro chudé), 8 kap.
3. Damma'j (pochybné), 7 kap.
4. Kila'jim (smíšené druhy), 9 kap.
5. Sebilit (sedmý rok), 10 kap.
6. Terumot (povinné dávky), 11 kap.
7. Maaserot (desátky), 5 kap.
8. Maaser šeni (druhý desátek), 5 kap.
9. Challa (dávka z těsta), 4 kap.
10. Orla (první plodiny stromů jsou zakázané), 3 kap.
11. Bikkurim (prvotiny), 3 kap.

II. řada: MOED — 12 traktátů:

1. Šabbat (sobota), 24 kap.
2. Erubin (sobotní cesta), 10 kap.
3. Pesachim (velikonoce), 10 kap.

4. Šekalim (chrámová daň), 8 kap.
5. Joma (den smru), 8 kap.
6. Sukka (slavnost stánků), 5 kap.
7. Beza (vejce) nebo Jom Tob (co je ve svátek dovoleno), 5 kap.
8. Roš haššana (nový rok), 4 kap.
9. Taanit (posty), 4 kap.
10. Megilla (závitky knihy Ester a svátek Purim), 4 kap.
11. Moed katan (poloviční svátky), 3 kap.
12. Chagiga (sváteční oběť), 3 kap.

III. řada: NAŠIM — 7 traktátů:

1. Jebamot (manželství levirátní), 13 kap.
2. Ketubot (svatební smlouvy), 13 kap.
3. Nedarim (sliby žen), 11 kap.
4. Našir (slib nazíreátu), 9 kap.
5. Gittin (propouštěcí listek), 9 kap.
6. Šota (o ženě podezřelé z cizoložství), 9 kap.
7. Kiddušin (zámub), 4 kap.

IV. řada: NEZIŠIN — 10 traktátů:

1. Baba qamma (první brána; o náhradách škod), 10 kap.
2. Baba mezia (prostřední brána; o služebním poměru), 10 kap.
3. Baba batra (poslední brána; vzájemné vztahy mezi občany), 10 kap.
4. Sanhedrin (Velelada a soudy hrdeční), 11 kap.
5. Makkot (rány), 3 kap.
6. Šebuot (přísahy), 8 kap.
7. Edujot (svědectví), 8 kap.
8. Aboda zara (modloslužba), 8 kap.
9. Abot (otcové; důležité výpovědi předků), 5 kap., 6. byla přidána později.
10. Horaťot (poučky), 3 kap.

V. řada: KODAŠIM — 11 traktátů:

1. Sebachim (krvavé oběti), 13 kap.
2. Menachot (nekrvavé oběti), 13 kap.
3. Chullin (profanní; o zvířatech, která se nesměla obětovati), 12 kap.
4. Bekorot (prvorozenci), 9 kap.
5. Arakin (odhady), 9 kap.
6. Temura (náhrada věcí Bohu obětovaných), 7 kap.
7. Keritot (vyhlazení), 6 kap.
8. Meila (odcizení věcí Bohu zasvěcené), 6 kap.
9. Tamid (denní oběť), 7 kap.
10. Middot (míry chrámové), 5 kap.
11. Kinnim (oběť ptáků, kterou přinášeli chudí), 3 kap.

VI. řada: TEHAROT — 12 traktátů:

1. Kelim (očisty nářadí), 30 kap.
2. Ohalot (stany), 18 kap.
3. Negaim (malomocenství), 14 kap.
4. Para (ryšavá jalovice), 12 kap.
5. Teharot (čistota), 10 kap.

6. Mikva ot (očistý vodou), 10 kap.
7. Nidda (nečistota způsobená úkony pohlavními), 10 kap.
8. Makširín (poskvěnění tekutinou), 6 kap.
9. Sabim (krvotok), 5 kap.
10. Tebuljom (denní koupel), 4 kap.
11. Jadajim (umývání rukou), 4 kap.
12. Ukcín (očista ovoce), 3 kap.

Gemara (גמרא, dodatek).

Mnoho věcí bylo v Mišně temných a potřebovalo výkladu. Časem byly jednotlivé poznámky sebrány a ve 4. stol. sestaveny R. Jochananem v Gemaru. Mišna s Gemarou tvoří talmud palestinský či jerusalemský (Talmúd Jerušalmi).

Výklady palestinských rabinů nezamlouvaly se však učencům vysokých škol babylonských, protože mnoho bodů vysvětlovali jinak. Jejich výklady spolu s Mišnou tvoří talmud babylonský.

V obou talmudech nacházíme dvojí prvky: jedny obsahují výklad psaného zákona, jak prý jej dal Mojžíš a který se uchoval ústním podáním. Je závazný pro všechny a nikomu není dovoleno jej popíráti; má býti normou víry a mravů, proto jej zvali Halachá (הלכה od הלל, jiti). Do druhé skupiny patřily kritické, historické, zeměpisné a filologické poznámky, často i bajky. Podává domněnky jednotlivých učenců a neváže. Slula Haggadá (הלכה ופסוק vypravoval).

Pozdější dodatky k talmudu slují Tosefta (תוספתא, dodatek) a Barajta (בראיתא, cizi); první vysvětlují temnější místa, druhé podávají ustanovení, která z různých příčin nebyla pojata do talmudu.

Nejlepší vydání Mišny pořídil G. Surenhusius: »Mischna sive totius Hebraeorum iuris, rituum, antiquitatum ac legum oraliu systema cum clarissimorum rabbinorum Maimonidis et Bartenorae commentariis integris.« V šesti svazcích v Amsterdamě, 1698—1703. Nové vydání s německým překladem sestavil G. Beer a O. Holtzmann v Giessenu (od r. 1912). Také celý talmud byl vydáván velice často. Babylonský talmud vyšel 1840—1846 v Praze; fototypicky vydal mnichovský rukopis H. L. Strack (Leiden, 1912 ve 2 svazcích).

4. **ŽIDOVŠTÍ SPISOVATELÉ** mají tím méně autokritiky, čím žili později, protože čerpali větším dílem z kalných pramenů talmudských. Zmínky zasluhuje Mose ben Maimon (1139—1208), zvaný obyčejně Maimonides. Napsal arabský výklad Mišny (Kitáb essirág), přeložený později do hebrejštiny. Sestavil výťah z Mišny (Mišneh hattórah), opravený a doplněný později R. Jakubem ben Ašer. Nejvíce proslul dílem »Móreh nebúkhim« (Doctor perplexorum), ve kterém vysvětluje obrazná rčení Písma svatého.

5. **SPISOVATELÉ POHANŠTÍ** dochovali nám mnoho cenných podrobností ze života vyvoleného národa. Jejich zprávy však třeba přijímati po každé s jakousi obezřelostí, protože se nedovedli vmysleti v nadpřirozené ovzduší Starého zákona a přenášeli domácí prvky mythologické do Palestiny. Zmínky

zasluhují: heliopolský kněz Manetho, žil kolem r. 250 př. Kr. (v Αἰγυπτιακά); fénický Sanchuniaton, babylonský Berosus, psal asi 270 před Kr. (Βαβυλωνικά); mimo to Filo z Byblu kolem 100 př. Kr. Z ostatních: Ktesias (fragm. Περσικά), Polybios (208—125), Herodot, Diodor Sicilský (proslulá Βιβλιοθήκη ve 40 knihách), Strabo 66 př. Kr. až 24 po Kr. (Γεωγραφικά v 17 knihách), Appian a Dio Cassius. Z latinských Cicero (106—13), Livius (60 př. Kr. až 17 po Kr.), Plinius, Tacit a Sueton. Zprávy řeckých a římských spisovatelů sebral L. Geiger (Quid de Iudaeorum moribus atque institutis scriptoribus Romanis persuasum fuerit, Berlin, 1872) a T. Reinach (Texts d'auteurs grecs et romains relatifs au judaisme, Paříž, 1895).

6. SPISOVATELE KŘESŤANŠTÍ, pokud sami Palestinu viděli nebo v ni cestovali. Jakkoli žili teprve po pádu Jerusalema, přece nám dochovali mnoho cenných zpráv. Auktoritu však mají jen tam, kde mluví jako očití svědkové, kde přejímají vypravování druhých, bývají málo kritičti.

7. MODERNÍ VYKOPÁVKY. Dokázaly, že málo vzdělaný národ židovský měl mnohem vznešenější pojem o Bohu než všichni kulturní národové starověku. Nevytvořil jej sám, byl mu zjeven Bohem.

6. Katoličtí spisovatelé.

Z katolických spisovatelů zasluhují čestné zmínky:

Jahn Jan, Biblische Archäologie, Vídeň, 3 díly v 5 svazcích, 1797—1805, po druhé 1817—1825. Latinský výtah Archaeologia biblica in epitomen redacta,² Vídeň, 1814. Na mnohých místech s nádechem racionalismu, proto se dostala na index.

Ackermann Four., Archaeologia biblica breviter exposita, Vídeň, 1826. Opravil knihu Jahnovu.

Kalthoff J. H., Handbuch der hebräischen Alterthümer, Münster, 1840.

Allioli, Handbuch der bibl. Altertumskunde, Landshut, 1844.

Biasi V. L. de, Archaeologia biblica: originem, evolutionem et vitam humani generis domesticam, juridico-politicam et religioso-moralem exhibens, Rezno, 1865.

Haneberg D. B., Die religiösen Alterthümer der Bibel, Mnichov, 2. vyd., 1869.

Scholz J. M. A., Handbuch der bibl. Archäologie, Bonn, 1834.

Scholz P., Die heil. Alterthümer des Volkes Israel, Rezno, 1868, 2 svazky.

Schäfer B., Die religiösen Alterthümer der Bibel, Münster, 1878; 2. vyd., 1891.

Schegg P., Biblische Archäologie, Freiburg, 1886.

Mlčoch Melichar, Starověda biblická, Praha, 1888.

Blanda František, Stručný přehled starožitností biblických, Praha, 1895, díl I.

Belli M., Brevis antiquitatum Judaicarum notitia,² Rim, 1909.

Lipiński K. A., Archaeologia biblijná, Varšava, 1911.

Kortleitner František, Archaeologia biblica, Innomostí, 1917.

Hejčl-Miklik, Příručka k biblické dějeprově, Praha, 1927, díl III.

7. Rozdělení.

Kniha první: SVATÁ ZEMĚ.

Kniha druhá: NÁBOŽENSTVÍ.

Kniha třetí: RODINA.

Kniha čtvrtá: SPOLEČNOST.

Kniha pátá: STÁT.

KNIHA PRVNÍ.

SVATÁ ZEMĚ.

Počínám zeměpisem palestinským, protože Svatá země měla být skoro 2000 roků vlasti vyvoleného národa. Srostl s její úrodnou půdou a tento pobyt nezůstal bez hlubokého vlivu na jeho náboženský, kulturní a společenský život. Nemám však v úmyslu pouštět se do jednotlivostí, které by zajímaly jen zeměpisce. Proto se ani nezminím o městech a jejich poloze; omezím se jenom na prvky, které zasahovaly hlouběji do duševního života nebo se odrážely v řeči národa.

1. Jména Svaté země.

Karge Pavel, Die Bedeutung Palästinas für den Handel einst und jetzt, Natur und Kultur, XIII, 216n a 268n; - *Miketta K.*, Palästina in der ägyptischen Politik vom Beginn des zweiten vorchristlichen Jahrtausends bis zur Eroberung Kanaans durch die Hebräer, Weidenauer Studien, Viedeň, 1906, 83—105; - *Heidet L.*, Les royaumes de Juda et de dix tribus: la ligne intermédiaire de démarcation, Biblica, 1926, 83n; - *Lammens Jindřich*, Sur la frontière Nord de la Terre promise, Études, 78, 497n; - *Kutal Bart.*, Palestina. Historicko-náboženský obraz minulosti a přítomnosti Palestiny, Hradec Králové, 1925; - *Thomsen P.*, Palästina und seine Kultur in fünf Jahrtausenden, Lipsko, 1931; - *Kutal Bart.*, Politická, náboženská a hospodářská situace dnešní Palestiny, CKD, 1934, 74n.

Svatá země se rozkládá mezi 31—34° severní šířky a 52—55° východní délky. Od severu k jihu měřila asi 235 km, její největší šířka byla 188 km, rozloha 27.000 km² (Morava a Slezsko). Na severu hraničila s Fenií a Syrií, na východě s Pustou Arábií, na jihu se Šťastnou Arábií, na západě byla omývána mořem Středozemním.

Ve starších památkách babylonských bývá psáno jméno pozdější Palestiny značkami MAR-TU; jejich výslovnost není dosud úplně jistá. Jedni čtli Acharru (země zadní, západní), většina se rozhodla pro Amurru, snad podle obyvatelstva. Pozdější prameny rozlišují: severní říše sluje Bít Chumrí, protože dynastie Amrioia (929—917) vybudovala hlavní město Samaří; jižní království slulo máť Jaudu (zemí judskou). Egypťané nazývali Palestinu Chór a

Retón: první jméno zahrnovalo jižní polovinu, obývanou většinou Hority; druhé znamenalo severní části, které byly již počítány k Syrii (Retón).

V Písmě svatém má mnoho jmen:

a) **KANAAN** (כְּנָעַן, Χαναάν, Chanaan) je nejstarším jménem pro Svatou zemi; škoda jen, že neznáme ani jeho původu ani významu. Jedni je vysvětlovali od arabského kana, býti nízký; původně bylo prý jménem pobřežní roviny a teprve postupem Kananejců rozšířilo se na celé Předjordání. Jiní je odvozují od Chamova syna Kanaana (Gen. 10, 6). Ještě nejspíše souviselo se jménem národa, který tam obýval.

b) **JUDEA** (Ἰουδαία, Judaea) bylo původně území na jihu Palestiny, které obýval kmen Judův. Po rozdělení říše slulo tak jižní království (Judsko), protože Judovci byli jeho největší součástí. Po zajištění babylonským přenesli název na celou Palestinu, neboť ze severních kmenů se nevrátil skoro nikdo. U Josefa Flavie je již běžným jménem; čteme je také na pamětním penízi Tita Vespasiana: »Judaea capta«.

c) **PALESTINA** (Παλαιστίνη, Palaestina) slul původně pobřežní pruh země obývaný Filišťany (Gen. 10, 14), v asyrských nápisech máť Palastu. Byli největšími nepřáteli národa židovského a žádný Izraelita by nebyl nazval svoji vlast jejich jménem. Teprve Herodot jim počal nazývat jižní část Syrie (II, 104 a III, 5. 91); ponenáhlu stalo se vlastním jménem celého Předjordání.

Jiná jména byla: země Hebreů (Gen. 40, 15) neb Izraelitů (Soudc. 19, 29); po rozdělení říše značilo jen severní království; země Hospodinova (Lev. 25, 23), země svatá (Zach. 2, 12) jak židům tak křesťanům. Proto pravil papež Urban II. r. 1095 na sněmu v Clermontě: »Quam terram merito sanctam diximus, in qua non est etiam passus pedis, quem non illustraverit et sanctificaverit vel corpus, vel umbra Salvatoris, vel gloriosa praesentia sanctae Dei genitricis, vel amplectendus Apostolorum comaeatus, vel Martyrum sanguis effusus.« Sluje také zemi zaslibenou (Žid. 11, 9), protože ji Bůh přísahou slibil patriarchům (Gen. 17, 8) a »dědičným údělem Izraelovým« (Soudc. 20, 6).

Palestina byla nepatrnou, srovnáme-li ji s ostatními veleříšemi světa,^{a)} ale byla zemi Prozířetelnosti. Od pohanského okolí ji oddělovaly hory nebo rozsáhlé pouště, proto se v ní mohla uchováti neporušena víra v jednoho Boha; zato ji probíhaly nejdůležitější obchodní cesty^{b)} a karavany roznesly blahé naděje mesiánské po celém tehdy známém světě.

a) Sv. Jeronym (Ep. 129 od Dardanum; ML 22, 1104): »Pudet dicere latitudinem terrae repromissionis, ne ethnicis occasione blasphemandi dedisse videamur.«

b) Proto jmenuje Ez. 26, 2 Jerusalema »branou národů«, protože se tam opravdu setkávaly všechny národy tehdejšího světa.

2. Hory palestinské.

Musil Al., Staroegyptské prameny mistopisné a národopisné jižní Palestiny, Hlidka, 1901, 247n; - *Laferrière D.*, La faille du Jourdain et le fossé syro-africain, Revue biblique, 1924, 85n; - *Miklik Jos.*, Původ údolí jordánského, CKD, 1924, 359n; - *Abel F. M.*, La géologie de la Palestine d'après des travaux récents, Revue biblique, 1929, 513n; - *Neuville R.*, Le Préhistorique de Palestine, Revue biblique, 1934, 237n.

Palestinské hory jsou malým úsekem horského pásma, které se táhne od maloasijského Tauru až hluboko do Arabie. Údolím jordanským je rozděleno na dvě části: v západní převládá vápenec a křída, v Zajordaní čedič a láva.

Údolí jordanské je dílem veliké prolákliny (fossa geographica), která postupuje od Tauru až daleko do jižní Afriky. Povstala v době, kdy na jedné straně vystoupily Alpy, na druhé nebetyčná Himalaja. Slabá kůra zemská nesnesla takové tíže a prolomila se. Průlom počíná u Tauru, postupuje údolím Oronta, probíhá mezi oběma řetězy libanonskými, jde údolím Jordanu a Mrtvým mořem, pokračuje Arabii a Rudým mořem do jižní Afriky. Odolal jenom masiv sinajský, zato po obou stranách se utvořily zálivy mořské.

LIBANON (לְבָנוֹן, Λιβάνος).

Anderlind L., Die Zedern auf dem Libanon, Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, 1887, 89n; - *Zapletal Vinc.*, Z Libanonu, Růže domínkánská, VIII, 18n; - *Jullien M.*, Une excursion en Coelésyrie, Études, 50, 194n; - *Lammens Jindř.*, Le Liban et son rôle géographique en Syrie, Études, 116, 487n; - *Toulotte Anatol.*, L'Hermon et le Jourdain, La terre sainte, 1904, 97n; - *Hudec Tomáš*, Obrazy z východu: Libanon; Brno, 1915, 281n; - *Jedlička Klim.*, Cedr libanonský, Museum, 65, 87n; - *Hejčl Jan*, Hermoniim, CKD, 1930, 271n; - *Abel F. M.*, Helbon et ses environs, Revue biblique, 1933, 255n.

Na severu Palestiny strmí hory Libanonské (bílé hory). Jméno dostaly odtud, že na mnohých místech neroztaje sníh ani v létě a také jejich vápencové skály podobají se zdaleka sněhu. Libanon má dvě horská pásma: západní nazvali Rekové Libanonem (Džebel Libnán), východní Antilibanonem (Džebel el-Serqi); Písmo svaté tohoto rozdílu nečiní. Mezi oběma řetězy táhne se veliké údolí, vojensky důležité, protože bylo branou do Palestiny. Sluje el-Beqá'a; od časů Alexandra Velikého se nazývalo Coelésyrii (LXX κοίλη Συρία, dutá Syrie), jeho jižní část jmenuje Písmo sv. »introits Emath«. Z libanonských hor zasluhuji zmínku Džebel Akkar (2129 m), Džebel Makmel (3052 m), Dór el-Kodib (3063 m) a Džebel Keněiseh (2033 m). Nejvyšší vrchol palestinský leží v Antilibanonu a sluje Džebel es-Seik (2860 m); v Písmě svatém (Deut. 3, 8) Hermon (הֶרְמוֹן), u Sidonských Sirjon (סִירְיֹן, Σανίρ, Sanir), u Amorrejců Sanir (סַנִּיר, Σανίρ, Sanir).

Největším bohatstvím Libanonu byly proslulé cedrové háje, které tam káceli již starobabylonští králové. Uchoval se jen malý les o 400 stromech; od r. 1881

je pod ochranou vlády. Nařídil tak tehdejší libanonský velitel paša Rustem; les ohradil a zakázal nablízku tábořit nebo v něm rozdělati oheň. Zvíře, které by vstoupilo do ohrady, se zabaví, kdo by lámal větvičky, přísně se trestá (Vaterland ze dne 14. září 1881). Příručka, obr. 295—297.

HORY NEFTALI jsou pokračováním Libanonu. Zmínky zasluhují Džebel Zabúd (1114 m), Džebel Džarmuk (1198 m) a Džebel Adátir (1025 m). Jsou prostoupeny divokými údolními, kterými je skoro nemožno proniknouti. Ve východní části mají svah k údolí jordanskému, na severu k řece Nahr el-Qási-mije, na západě k moři. Prší v nich velice často, v horách je dosti pramenů, proto celá krajina proslula úrodností (Gen. 49, 20). I talmud (Megilla 6a) chválí tamější půdu a sladké ovoce.

HORY GALILEJSKÉ.

Hora Tábor a Proměnění Páně, Blahověst, 1885, 73n; - *Barnabé d' Alsace*, Le Mont Thabor, notices historiques et descriptives, Paříž, 1900 a La Montagne de la Galilée (Matth. 28, 16) est le Mont Thabor, Jerusalem, 1901; - *Schollmeyer A.*, Zur Palästinaforschung: Thabor, Theologie und Glaube, 1913, 748n; - *Kutal Bart.*, Palestina: Tábor, Hradec Králové, 1925, 392n; - *Hejčl Jan*, Malý Hermon, CKD, 1930, 270n.

Ještě jižnější část západního řetězu sluje horami Galilejskými. Jsou méně divoké, dostupují průměrně jen asi 600 m výše, horská údolí se zvolna rozšiřují a přecházejí v úrodnou rovinu Esdreloňskou. Proslula Hora blahoslavenství (Kurun Hattin), vysoká 346 m. Má dva vrcholky, mezi oběma se rozkládá mírné údolí. Ještě jižněji se vypíná kuželovitý Tábor (תִּבְרֵת, Θάβωρ, Thabor), zvaný dnes Džebel Túr (562 m), kde podle tradice se proměnil Spasitel. Správnost ústního podání zaručuje sv. Cyril Jerusalemský (Catech. 12, 16; MG 33, 744) a sv. Jeronym (Epist. 108, 13; ML 22, 889). Na samém pokraji roviny Esdreloňské stojí Malý Hermon (Nebi Dachi), vysoký 515 m. Jméno Hermon dostal teprve v době sv. Jeronyma; protože v žalmu 88, 13 je jmenován spolu s Taborem, domnívali se, že byl na blízku.

KARMEL.

Hudec Tomáš, Obrazy z východu: Karmel, Brno, 1915, 148n; - *Kutal Bart.*, Palestina: Karmel, Hradec Králové, 1925, 419n.

Jméno (כַּרְמֵל, zahrada Boží, Κάρμηλος) dostal pro svoji krásu; dnes se nazývá Džebel Már-Eliás, protože proslul nejvíce působením tohoto proroka. Začíná u Haify a táhne se v délce 20 km směrem jihovýchodním do vnitra Palestiny; u moře je široký asi 20 km, na jihu 30 km, průměrná výška je 600 m. Nejvyšší vrcholy jsou Džebel Esfiah (651 m) a Džebel Muhraqa (615 m). K severu spadá Karmel příkře do úrodné roviny, k jihu přechází povlnově v hory Samařské. Skládá se z vápence, proto obsahuje velmi mnoho

jeskyň; ještě dnes se jich počítá na 2000. Karmel býval oblíbeným útlukem poustevníků, jeho tichá samota lákala k pobožnosti i cizince. Podle Jamblichia (De Pythagorae vita III, 15) modlil se tam i Pythagoras, podle Tacita (Hist. II, 17) prosil tam o zdar válečné výpravy pozdější císař Vespasian.

HORY SAMARSKÉ.

Kutal Bart., Palestina, Hradec Králové, 1925, 372n; - *Tonneau Rafael*, Le sacrifice de Josué sur le mont Ébal, Revue biblique, 1926, 98n.

Hory Samarské neb Efraimské byly dosti úrodné a jejich údolí poskytovala hojně pastvy. Zminky zasluhují: hory Gelboe (גלבוע, Γελβουε, Gelboe), dnes Dželbun nebo Džebel Fuqú'a, tam, kde rovina Esdrelonská se spojuje s údolím jordanským. Jsou dlouhé 13—14 km, široké 5—8 km, vysoké asi 500 m. Tam byl poražen a padl král Saul (1. Sam. 31, 1n); Šómerón (443 m), který koupil Amri od Šemera a postavil na něm město, nazvané Samafi (Šómerón; 1. Král. 16, 24). Po obou stranách Sichemu strměl Hebal (Džebel Eslámiye) a Garizim (Džebel et-Túr). První je severně od Sichemu a měří 938 m, druhý jižně a je poněkud nižší (868 m). Garizim jest úrodnější, Hebal skalnatý; snad právě proto se žehnolo na první hoře plnitelům zákona Mojžišova, na druhé se zlořečilo jeho přestupníkům (Deut. 27, 11—13).

HORY JUDESKÉ.

Maleček Frant., Hora pokušení, Růže dominikánská, XIII, 289n; - *Gatt Jiří*, Die Hügel von Jerusalem, Freiburg, 1897; - *Féderlin L.*, L'identification des lieux bibliques. De quelques localités anciennes situées sur la montagne des Oliviers, La terre sainte, 1901, 21n; - *Dunkel Adolf*, Ein neuer Kalvarienberg? Der Katholik, 1910, I, 363n; - *Jeremias Jáchym*, Golgotha, Lipsko, 1926.

Hory Judské jsou pokračováním hor Samarských, jsou však smutnější a kamenitější; proto jejich jižní část nazývá Pismo sv. poušti judskou. Obsahují mnoho jeskyň, některé jsou přirozené, jiné byly vytvořeny uměle. Vice prosluly hory Quarantania (od ital. quaranta, čtyřicet), dnes Džebel Quarantal, severozápadně od Jericha. Jsou to pusté kopce s příkrými srázy. Nejvyšší vrchol (400 m) je Džebel Kuruntul, kde byl podle ústního podání pokoušen Spasitel od ďábla (Mat. 4, 1n). V okolí je mnoho bochánkovitých kamenů, na ty prý ukázal pokušitel. Ve starší době slulo snad toto pohoří Rimon (Soudc. 20, 47); do okolí zaháněli o slavnosti smíru kozla Azazele (Joma, 6, 5). Nejvíce prosluly tři pahorky jerusalemské: Moria (מִצְדֵּי, Ἀμορία, Moria), na kterém stál chrám Hospodinův, východně odtud hora Olivetská (הַר הָעֵלִיץ, ὄρος ὀλιβῆτος, mons Oliveti), dnes Džebel el-Túr se třemi vrcholky (818 m), poněkud k jihu pahorek Sionský (הַר צִיּוֹן, Σιών).

POLOHA SIONU.

Gatt Jiŕi, Die Hŕgel von Jerusalem, Freiburg, 1897; - *Rŕckert Karel*, Die Lage des Berges Sion, Freiburg, 1898; - *Maleček František*, Procházky po Jerusalemě a okolí, Rŕže domnŕkanská, XII, 304n; - *Gatt Jiŕi*, Sion in Jerusalem, was es war und wo es lag, Brixen, 1900; - *Schulz Alf.*, Zur Sion-Frage, Tŕbinger Quartalschrift, 1900, 356n; - *Gatt*, Bemerkungen zu Dr. Alf. Schulz's Aufsatz ŕber die Sion-Frage, Tŕbinger Quartalschrift, 1904, 249n; - *Vincent H.*, Les rŕcentes fouilles d'Ophel, Revue biblique, 1911, 566n a 1912, 86n; - *Slabý Jos.*, Sion a mŕsto Davidovo ve svŕtĕ nejnovŕjších objevŕ, Praha, 1915; - *Kutal Bart.*, Palestina: Sion, Hradec Královŕ, 1925, 106n; - *Vincent L. H.*, Acra, Revue biblique, 1934, 205n.

Starší spisovatelŕ tvrdili skoro vŕsobecnŕ, ŕe proslulá pevnost Jebus se rozkládala na jŕhozápadním pahorku jerusalemském, který dnes nazýváme Sionem. Jeŕtŕ r. 1898 psal jásavŕ Rŕckert (Die Lage des Berges Sion, Freiburg, 104): »Der Osthŕgel... trug nicht die altherwŕrdige Feste der Stadt Jerusalem.« Teprve v moderní dobŕ se podařilo bludnou domněnku vyvrátiti. Sion byl opravdu zbudován na jižním výběžku pozdější hory chrámové, zvaném Ofel, jak dokázaly vykopávky, které tam podnikl 1913—1914 francouzský kapitán Reymund Weill. Na severu byl chránŕn pevnostíkou Millo, od které jej oddŕlovalo hlubokŕ údolí, zasypanŕ za Salomouna.

Za Heroda Agrippy (37—44) vyrostlo na západním pahorku nové mŕsto a vrchol nazýván ponenáhlu Sionem. Jeŕtŕ rychleji pokračovala zámŕna v dobŕ křŕstanskŕ; přispŕla k tomu velice okolnost, ŕe tam stálo i posvátnŕ Večŕfadio. Netrvalo dlouho a jmŕno Sion stalo se jaksi symbolem cirkve Kristovy. Sr. Lauda, Sion, Salvátorem.

Správnost výkladu možno dokázati četnými dŕvody: pŕes ŕsilovné pátrání se nepodařilo najít na jŕhozápadním pahorku stopy po stavbách z doby kananejské; jenom z Ofelu se mohlo »vystupovatĕ« do chrámu a jen v tomto případě mohli řici ŕalmista (124, 2): »montes in circuitu eius.«

V ZAJORDANĚ.

Kyžlink Fr., Cesta Moabskem, Hlidka, 1898, 6n; - *Sŕjournŕ P. M.*, A travers le Haurân, Revue biblique, 1898, 275n; - *Abel F. M.*, Exploration de la vallŕe du Jourdain, Revue biblique, 1910—1913; - *Kalt Ed.*, Nebo, Phasga und Bamoth-Baal, Der Katholik, 1912, II, 238n; - *Abel F. M.*, Exploration du sud-est de la vallŕe du Jourdain, Revue biblique, 1931—1932; *Kutal Bart.*, Nejnovŕjší vykopávky a objevy v pohorĕ Nebo. Vychovatelské listy, 1933, 343n; - *Janssen Jos.*, Les monts Seir dans les textes ŕgyptiens, Biblica, 1934, 537n; - *Saller S.*, L'ŕglise du Mont Nébo, Revue biblique, 1934, 120n.

HORY BASANSKŔ (יְרֵחוֹ, *Bazán*) sahaly aŕ po řeku Hieromax, dnešní Jarmŕk. Prosluly velikými lesy dubovými a vynikaly bohatými pastvinami a říznými poli; odtud i jejich jmŕno (ŕrodný, tučný). V pŕiznivých letech se vyvážĕ až 120.000 tun rŕznŕho obilĕ. Jen tu a tam vnĕká z pouŕtŕ sypký pŕsek a promŕňuje kusy zemŕ v nehostinnou pustinu.

HORY GALAADSKŔ (גִּלְעָד, *l'alad*), dnes Džebel Dželaad mezi Jarmŕkem a Nahr el-Zerqá, bývalým Jabokem. Jsou jeŕtŕ ŕrodnŕjší než hory Basanskŕ a majĕ široká údolí, bohatŕ svlaŕovaná. Skládajĕ se z vápence promĕchanŕho ŕedičem, nŕkde i lávou. Prŕmŕrnŕ jsou vysokŕ 900 m, jenom Džebel Hakkart má 1085 m. Džebel Hŕša' (1096 m) proslul svatynĕ proroka Oseáŕe. Zminky

zasluhuje Džebel Már Eliáš (900 m) nedaleko vesničky El-Estéb (Thesbe), odkud pocházel pravděpodobně prorok Eliáš. Galaad plodil nejlepší lékařské byliny, zmiňuje se o nich prorok Jeremiáš (13, 22 a 46, 11).

HORY ABÁRÍM. (אֲבָרִים, Ἀβάριμ) Na východním břehu Mrtvého moře rozkládají se hory moabské zvané Abárím. Jsou prostoupeny hlubokými a sráznými údolím, se stěnami skoro kolmými; odtud snad i jejich jméno (přechody). Část při severovýchodním břehu Mrtvého moře slula Nebo (נֶבֶךְ, Ναβου), dnes Džebel Neba (806 m), na nedalekém vrcholu Fasga (פֶּזְזָה, Φαζα), dnešním Džebel Siága dokonal pravděpodobně Mojžiš (Deut. 34, 1). Ještě jižněji se táhlo edomské pásmo Seir (סִינַי, Σειρ), dnešní Eš-Será. Proslulo četnými jeskyněmi, ve kterých kdysi přebývali Chorité.

HORY HAURÁNSKÉ (הַרְיָרָן, Ἀρραύριος), Džebel Haurán nebo Džebel ed-Drúz je horský masiv dlouhý 80 km a široký 45 km; průměrná výška kolísá mezi 1100—1800 m. Nejvyšší hory jsou Abu Tumeis (1550 m), Džueílil (1782 m) a Qoleib (1718 m). Jak se zdá, je celé pohoří původu sopečného a bývalo hojně obydleno; všude vidíme trosky zaslých měst.

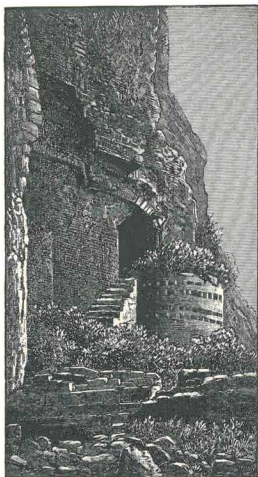
3. Jeskyně.

Jeskyni (אֲבוֹת, σπήλαιον, spelunca) je v Palestině velmi mnoho, protože měkký skalní útvar usnadňoval jejich vznikání. Někde se vyskytovaly jednotlivé, jinde tvořily velké skupiny (Jos. 13, 4); zmíním se o nich ještě častěji. Zde uvádím jen nejdůležitější; některé připomíná Bible, o jiných se dovidáme jen z tradice, často velice pochybné:

1. **ADAMOVA** jeskyně se ukazuje na Kalvarii. Je právě pod místem, na kterém stál kříž Spasitelův a její klenba je částečně vytesána do skály. Za oltářem je viděti dobře trhlinu, která povstala zázračně při smrti Kristově. Je 15 cm široká a protíná jednotlivé skalní vrstvy kolmo napříč. Ve starší době se domnívali, že tam byl pochován patriarcha Adam a vykupitelská krev Ježíšova stékala prý na jeho hlavu. Myšlenka nemá historického podkladu, je však krásným symbolem. Snad právě proto bývá dole na křížích umrlčí lebka.

2. **ARBELSKÉ** jeskyně prosluly v dějinách vyvoleného národa. Rozkládaly se u města Arbel (1. Mach. 9, 2), dnešního Chirbet Irbidu. Byly skoro nepřístupné a velice rozsáhlé, protože měly troje poschodí. Za války poskytovaly dobrý útolek, jindy je rádi vyhledávali lupiči. S vojskem Herodovým svedli kdysi pravidelnou bitvu, byli však poraženi a s velikou námahou vyhubeni (Bellum 1, 16, 2—4). Za války židovské opevnil je Josef Flavius (Vita 37) a způsobil Římanům těžké ztráty.

3. **BETLEMSKÉ** jeskyně těší se dosud veliké úctě. Je jich několik; jsou však příliš dobře známy, proto se o nich zmíním jen stručně. Pod basilikou narození Páně je skupina jeskyň, které tradice pojmenovala: jeskyni narození,

Obr. 1. Arbelské jeskyně.

jeskyně dochovala se podnes ve své původní podobě. Je severně od zahrady Getsemanské, 17 m dlouhá, 9 m široká, 3,5 m vysoká. V době Kristově byla asi o 7 m hlubší. Je podepřena šesti piliři: tři jsou vytesány ze skály, tři přistavěny. Podle všeobecného přesvědčení byla svědkem krvavého potu Spasitelova, jak vypravuje latinský nápis:

»Hic rex sanctus sudavit sanguinem.
Sepe morabatur ducc (dicens). Mi Pater,
si vis, transfer calicem istu, a. m.«

V novější době se šíří názor, že v jeskyni byl Pán Ježíš zrazen nebo že tam spali učedníci.

jeskyni sv. Josefa, kapli Neviňátek a modlitebnu sv. Jeronyma. Jdeme-li od basiliky směrem jihovýchodním, staneme po 500 krocích u jeskyně Mléčné. Podobu má nepravidelnou, strop je podepřen jediným sloupem. Podle tradice přebývala v ní Rodička Boží před svým útekem do Egypta. Kámen jeskyně je bílý a velice měkký; vsypeme-li prášek do vody, zbarví se jako mléko.

4. ELIÁŠOVA jeskyně na Karmelu je pod hlavním oltářem kostela Panny Marie karmelské. Vedou do ní dvojce mramorové schody, v pozadí vidíme sochu prorokovu. Podle ústního podání přebýval v ní Eliáš. Na úpatí Karmelu nacházíme jinou jeskyni, zvanou »školou pro roků«; podle pověsti přebývali v ní žáci Eliášovi. Je 14 m dlouhá, 7 m široká. Vnitřní zařízení jeskyně jest asi dílem Essenů nebo řeckých poustevníků. Stěny jsou pokryty řeckými, latinskými a arabskými nápisy, ve kterých poutníci se dovolávají mocné ochrany světcovy.

5. GETSEMANSKÁ jes-

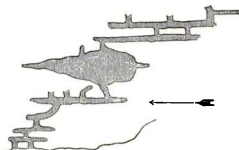
Keppler, Gethsemane, Tübinger Quartalschrift, 1893, 430n; - *Maleček Frant.*, Misto úzkosti Páně, Růže dominikánská, XII, 304n; - *Dunkel Ad.*, Die Lage des Gartens Gethsemane, Theologie und Glaube, 1910, 177n; - *Orfali Gaud.*, Gethsémani ou Notice sur l'église de l'Agonie ou de la Prière d'après les fouilles récentes, Paříž, 1924; - *Kutal Bart.*, Getsemany, misto, kde Kristus v noci před svým umučením se modlil a krvavým potem potil, byl zrazen a jat, CKD, 1933, 389n.

6. Jeskyně **JANA KŘTITELE** leží v poušti judské asi hodinu cesty na západ od 'Ain Karimu. Nedaleko je pramen 'Ain el Habis (pramen poustevníkův). Tu prožil podle legendy sv. Jan Křtitel 30 let svého života a připravoval se na veřejné vystoupení.

7. **JEREMIÁŠOVA** jeskyně. Je východně od damašské brány v Jerusalemě a skládá se ze dvou částí: v první odpočívá jakýsi mohamedánský světec, ve druhé prý se skrýval Jeremiáš, snad tam byl i pochován. Dnes víme, že jeskyně povstala teprve v době Agrippově (r. 44 po Kr.); s osobou prorokovou byla spojena teprve v 15. století.

8. **MAKPELAH** (מקפלה), doslova jeskyně Dvojitá; snad proto, že má dvojitě dno, nestatejně vysoké (Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1896, II, 363n). Její polohu známe velice dobře, protože ústní podání nikdy nezakolísalo. Je pod mešitou, která je vybudována v Harám el-Chalil u Hebronu (Sr. Miklik, CKD, 1929, 592n a Příručka, obr. 73 a 74). Přístup není dovolen ani mohamedánům; proto nemůžeme podati její přesnější popis. Z výpovědi mohamedánů se dovídáme, že je v ní několik náhrobků; podle Josefa Flavie (Antiqu. I, 14) byly z bílého mramoru a pocházejí z doby Herodovy.

9. **ODOLLAMSKÁ** jeskyně (עודלם). Většina ji ztotožňuje s jeskyní Charetúnskou, 8 km východně od Betlema. Tvoří spletité bludiště (Příručka, obr. 267 a 268) a dobře se v ní mohla skrýti celá družina Davidova (1. Sam. 22, 1—2). Jiní kladou Odollam do dnešního 'Aid el-Má, severovýchodně od Beit Džibrínu. Těžko rozhodnouti, kdo má pravdu.

Obr. 2. Jeskyně Odollamská. (Pádorys.)

4. Roviny palestinské.

Palestina je většinou hornatá, prostoupená četnými údolími. Rovin nebylo mnoho. Zmínky zasluhuje:

a) **POBŘEŽNÍ ROVINA**. Táhlá se od Gazy až ke Karmelu, neměla však jednotného jména. Jižní polovina (od Gazy až k Jaffě) byla velice úrodná

a slula Sefelá (סֶפֶלָא, Σεφέλα), ve Vulgátě obvykle přeloženo jménem obecným (campestris, planities). Skládala se ze tří pásem. U samého břehu byl dosti široký pruh s mnohými pískovými dynami. Půda byla úrodná, poseta četnými zahradami a ovocnými stromy. Druhé pásmo je rovina mírně zvlněná a prostoupená pahorky o 50 až 80 m. Protože je svlažována hojnými potůčky, bývala palestinskou obilnicí a na jejích polích dozrávala krásná úroda, kterou kdysi zapálil Samson Filištanům (Soudc. 15, 1—5). Ještě dále se rozkládala předhoří judská, která poněkud stoupala. (Tonneau Rafael, Caravane biblique au pays de Samson, Revue biblique, 1929, 421n.)

Severní polovina pobřežní roviny byla o mnoho užší. U Jaffy měřila ještě 20 km, u Cesaree již jen 13 km. Slula Saron (סֶרֶן, Σαρών). Úrodou nevynikala, měla však bohaté pastviny; odtud prý brali nejraději dobytek, který měl býti v chrámě obětován (Neubauer, La géographie du Talmud, Paříž, 1868, 48—49). Nejkrásnější pohled skýtala na jaře, kdy se pokryla zeleným koberecem travním a zrovna hýřila červenými sasankami; proto Isaiáš (35, 2) srovnával s její nádherou blahou dobu mesiánskou. Její krása dojmala i bož. Spasitele (polní lilie; Mat. 6, 28). Stačí však, aby několik dní nepršelo nebo vál východní vítr, aby zežloutla a uschla. Proto byla vhodným obrazem prchavého štěstí pozemského (Mat. 6, 30).

b) **ROVINA ESDRELONSKÁ.** Opírala se o severní svahy pohoří Karmelského a hor Samařských, k jihu se táhla až ke městu Engannim (Dženin), na severu ji ohraničoval Tabor a hory Galilejské. Měla různá jména: podle hlavního města Jezreelu (Zer'in) slula rovinou Jezreelskou (אֶרְעֵל, 'Iezre'el), odtud povstalo řecké Esdrelon ('Εσδρηλών), které čteme jen v knize Judit (1, 8). Podle jiného města nazývala se rovinou Megiddo (מֶגִידוֹ, Μαγεδών), dnes Merdž ibn Amir. Na jejích úrodných pláních rozhodovalo se od nejstarších dob o světovou nadvládu mezi Egyptem a zeměmi eufratskými.

c) **ROVINA JORDANSKÁ,** dříve Kikkar haj-Jardén (כִּיקָר הַיַּרְדֵּן, okolí Jordanu), dnes el-Gór táhne se od jezera Genezaretského až k Mrtvému moři. Je široká 8—16 km. Západní pohoří spadají do roviny příkře, východní se jen zvolna zvedají. Nejkrásnější je severní část roviny, k jihu rozmanitosti ubývá a okolí se stává smutnější a jednotvárnější. Protože celá rovina je hluboko pod hladinou mořskou, má podnebí tropické; bývá však proto i velice nezdravá a obyvatelstvo trpívá horečkami. Některé úseky měly své vlastní jméno: rovina jerišká a v Zajordaní rovina moabská; první ležela proti Jerichu a proslula svými palmami, druhá (el Kurah) byla v severovýchodním cípu Mrtvého moře. Na ní tábořili Izraelité před přechodem Jordanu (Deut. 34, 8).

5. Údolí palestinská.

Palestina má mnoho údolí, často velice úrodných, protože bývají hojně zavlažována. Podle celkového rázu měla různá jména. Všeobecným názvem bylo gaj (גַּי), údolí, kterým protékala bystřina, slulo nachal (נַחַל). Široké

údolí se jmenovalo beqa' (בְּקָעָה), hlubší 'emeq (עֵמֶק). Je nemožno zmíniti se o všech; důležitější byla:

ABEL-SITTIM (אֶבֶל־צִטִּים, Setim), doslova »údolí akaciové«, dnešní Vádi es-Sejjal (akaciové). Leží východně od Mrtvého moře, nedaleko dnešního Ujún Músa a bývalého Hesebonu. Bylo poslední stanici Izraelitů před přechodem Jordanu (Num. 33, 49).

ACHOR (אָחֹר, Ἀχώρ, Achor) na severní hranici území Judova, pravděpodobně dnešní Vádi el-Qelt jižně od Jericha (Jos. 7, 25). V něm byl ukamenován Achan, protože si tajně uschoval část kořisti z prokletého Jericha. Podle Pisma sv. (Jos. 7, 25, 26) pochází jméno od slovesa אָחַז (zarmoutiti). Také sv. Jeronym vysvětluje »vallis tumultus sive turbarum«.

AJALONSKÉ údolí, viz Gabaonské.

BERAKA (בִּרְכָּה, αὐλὸν τῆς εὐλογίας, vallis benedictionis), dnes Vádi Bereikat nedaleko Engaddi. Tam děkoval Josafat Bohu, když přemohl spojená vojska nepřátelská (2. Par. 20, 26).

CEDRONSKÉ údolí (צִדְרֹן, Κέδρων, Cedron), dnes Vádi Sitti Marjam. Počínalo severovýchodně od Jerusalema, táhlo se mezi vrchem chrámovým a horou Olivetskou, na jižní straně města se spojovalo s údolím Hinnomským (Vádi er-Rebábi) a směrem jihovýchodním ústilo do Mrtvého moře. Protéká jím potůček, který však v létě úplně vysychá. Jeho dno i okolní svahy jsou plny hrobů. Část mezi chrámem a horou Olivetskou nazývala se v pozdější době údolím Josafatským, ale původ jména je dosud nejasný. Podle některých byl tam pochován král Josafat, podle legendy bude tam Bůh souditi svět. Zdá se, že jméno povstalo nepochopením prorockého výroku Joelova (3, 2); jeho obraznou výpověď počali vykládati doslova. Stalo se to teprve hodně pozdě. Talmud (Neubauer, La géographie du Talmud, Paříž, 1868, 51) ještě tvrdí, že takové údolí nebylo nikde. Ale již poutník z Bordeaux (r. 333) je klade mezi chrám a horu Olivetskou (Migne lat. 8, 791) a ke konci 4. století ujalo se jméno všeobecně.

ELÁH neb údolí Terebintové (אֵילָן, ἡ κοιλὰς τῆς δρυός, vallis Terebinthi) jihozápadně od Jerusalema, dnes Vádi es-Sent (terebyntové). Proslulo vítězným bojem Davidovým s obrem Goliášem (1. Sam. 17, 2). Je nejjižnější ze tří údolí, která ústila do bývalé země Filištinské a dosud vyniká velikou úrodností.

ESKOL (אֶשְׁכּוֹל, Ἐσχὼλ, Eschol) neb údolí Hroznové nedaleko Hebronu. Přesná poloha není úplně jistá. Jedni je hledají ve Vádi Tuffu, kde je dodnes hojně vinic a pramen 'Ain Eskali. Nejkrásnější hrozny se suší (hrozinky), ostatní lisují a zavažují na syrub (dibs); druzi je kladou na severozápad od města do Vádi Beit Iskáhil. Tam našli Josuovi vyzvědači veliký hrozen, který donesli svému vůdci (Num. 13, 25). Jméno dali údolí snad sami, snad se tak již jmenovalo po jednom ze spojenců Abrahamových (Gen. 14, 13) a dostalo jen nový význam.

GABAONSKÉ údolí (גִּבְעֹת, Γαβαών) u dnešního města el Džibu. Proslulo vítězným bojem Josuovým a »zastavením« slunce (Jos. 10. 12). Je jmenováno spolu s údolím Ajalonským (אֵילָן, Αἰαλών) u dnešního Jalo.

GERAERSKÉ údolí (גֵּרָאָר, Γεραρα, Gerara) někde na jihu Palestiny (Gen. 26. 17). Jeho poloha je dodnes předmětem vědeckých sporů. Jedni ztotožňují Geraru se zříceninami Umm Džerár, jen asi 10 km jihovýchodně od Gazy (Hejčl, Bible česká, Praha, 1917, I. 59), jiní s troskami Fáre na levém břehu hlubokého údolí Sellále, asi 25 km východně od Bersaby (Musil, V roklich edomských, Praha, 1932, 248).

HINNOMSKÉ údolí (חִנּוֹם, Ἐννομ, Geennom). Začíná u jerusalemského rybníka Birket Mamilla a zahýbá k jihu, obchází město a spojuje se s údolím Cedronským. Původně slulo Gě ben-Hinnóm (údolí syna Hinnóмова) a tvořilo hranici mezi územím kmene Judova a Benjaminova (Jos. 15. 8 a 18. 16). Později se říkalo jen Gě-Hinnóm, dnes Vádi er-Rebábi. Cím proslul Hinnóm nebo jeho syn, nevíme. Achaz (2. Par. 28. 3) a Manasses (2. Par. 33. 6) zavedl v něm kult Molochův; místo, na kterém obětovali děti, slulo Tofet (תּוֹפֶֿת, Τοφέθ, Topheth), etymologicky asi ohniště. Jeho přesné polohy neznáme; podle sv. Jeronyma (In Jerem. 7. 31; ML 24. 735) bylo asi tam, kde údolí Hinnomské ústí do údolí Cedronského. Jeremiáš je proklel (7. 31 a 19. 2. 6), král Josiáš je dal poházeti mrtvolami (4. Král. 23. 10). Od té doby bylo pokládáno celé okolí za nečisté a z města tam vyváželi smetí a odpadky, které tam pálili. Z údolí se valil skoro ustavičně dusivý kouř; proto se počalo užívat jména (γέεννα, gehenna) pro peklo.

HROZNOVÉ údolí, viz Eškol.

JOSAFATSKÉ údolí (יְסוֹפָאֵת, Ἰωσαφάτ, Josaphath) viz údolí Cedronské.

MAMBRE (מַמְבְּרֵה, Μαμβρη, Mambre), krajina v okolí Hebronu proslulá tamaryškovým hájem, dnes Chirbet Namré. Jenom sv. Jeronym přeložil nesprávně convallis Mambre.

Kutal Bart., Nový a Starý zákon ve světle nejnovějších vykopávek palestinských: Mambre: CKD, 1930. 613n; - *Mader A. E.*, Les fouilles allemandes au Ramet el Khalil, Revue biblique, 1930, 84n.

REFADMSKÉ údolí (רֶפַח, Ραφαῖν, Raphaim) dostalo jméno od obrů, kteří v něm obývali. Leží jihozápadně od Jerusalema a táhne se až k Betlemu; nyní sluje Beq'ah. Dříve bylo velice úrodné, dnes není dosti pilných rukou, které by je obdělávaly. Timto údolím pronikali obyčejně Filištané do vnitřní Palestiny; byli tu však několikrát poraženi (2. Sam. 5. 18).

SAFATA (סַפְטָה, Σαφάτ, Safath) nedaleko judského města Maresy. Tam postavil své vojsko král Asa proti etiopskému knížeti Zarovi a zahnal jej na útěk (2. Par. 14. 9—13). LXX četla nesprávně סַפְטָה; proto přeložila κατά βορρην Μαρσαά (severně od Maresy). Sv. Jeronym je vůbec nepřeložil. Jeho přesnou polohu neznáme; bylo však jistě na blízku Maresy, kterou klademe do Chirbet Meraš, asi 20 minut jižně od Beit Džibrinu.

SAVE (שָׁבַע, Σαβύ, Save) zvané také údolím královským. V něm se setkal Melchisedech s vítězným Abrahamem (Gen. 14, 17). Poloha neznámá. Víme jen, že bylo na blízku Jerusalema, snad v dnešním údolí Hinnomském.

SEBOIM (שֶׁבַי, Σεβωίμ) doslova »údolí hyen« (1. Sam. 13, 18). Bylo na blízku města Machmas; je to dnešní Vádi Abu-Dabá' (údolí hyen), které ústí do údolí qeltského.

SITTIM viz Abel-Sittim.

SOLNĚ údolí (חֶלְזָה מִיָּז, Γεμελέδ, vallis Salinarum). Proslulo vítězstvím Davidovým nad vojskem edomským (2. Sam. 8, 13). Polohu neznáme. Hejčl (Bible česká, Praha, 1917, I., 840) je klade do Vádi el Milh, asi 20 km východně od Bersaby, většina je hledá u jižního cípu Mrtvého moře (el Sebka), kde je velice mnoho soli.

SOREK (סֹרֶק, Ἀλωρήχ, Sorec), údolí, ve kterém bydlila listivá Dalila. Proslulo vinicemi, odtud i jeho jméno. Dnes Vádi el-Sarár, kterým protéká Nahr Rúbin. Bylo nepohodlnější cestou z Filištinska do území Judova, dnes jím probíhá železná dráha, která spojuje pobřeží s Jeruselemem.

Tonneau Raŕafael, Caravane biblique au pays de Samson. Revue biblique, 1929, 421n.

TEREBINTOVÉ údolí, viz Eláh.

6. Pouště v Palestině.

Lagrange M. J., Le Sinaï biblique, Revue biblique, 1899, 369n; - Zapple-tal Vinc., Z cesty na Sinai, Růže dominikánská, XII, 2n; - Excursion dans le désert de Juda, La terre sainte, 1902, 193n; - Savignac M., R., La région de 'Ain Qedeis, Revue biblique, 1922, 55n; - Nábělek Fr., Z mých cest po východě: 'Ain Džidi; Obzor, 33, 172n; - Musil Al., Poloha Kadeš, CKD, 1927, 531n.

Biblické jméno poušť má docela jiný význam, než jsme si utvořili. Kde možno pěstovati hospodářství, jsou pole (sádeh), kde se daří jen pastvinám, mluví Orientál o poušti. Ani »pouště« nejsou všude stejné a hebrejščina má pro ně čtyři různá jména, která v překladech (ἐρημος, desertum) zanikají: a) **midbár** (מִדְבָּר) pochází od slovesa dábbhar, pásti; znamená tedy pastvinu. Větší část roku bývá její tráva suchá; zato na jaře hýří bujnou zelení a pestrými barvami nesčetných květů. Proto proroci (Joel 1, 19) mluvívají tolikrát o »krásách pouště« (speciosa deserti); b) **'arábáh** (אֲרָבָה) od slovesa 'arab, býti neplodný. Významem se blíží naší pustině; bývá vyprahlejší a jednotvárnější než midbár; c) **chorbáh** (חֹרֶב) od slovesa chárab, býti zpustošený. Jména se užívá o krajině, která byla kdysi úrodná, ale ve válkách zpustla, podobně o městech rozbořených (sr. arabské chirbet); d) **ješmón** (יַשְׁמוֹן) je slovo spíše básnické; pochází od kořene jášam a znamená zpustošení.

Nejdůležitější pouště byly:

BERSABE (בֶּרֶסָבִי, *φρέαρ ὁρπισμοῦ*, Bersabee) rozkládala se kolem studnice Bersaby, asi 50 km jihozápadně od Hebronu; dnes Bir el-Seba'a. Podobá se velikému vyschlému jezeru, rozbrázděnému četnými údolím. Půda je velice úrodná, nemá však dosti vody. Proslula v dějinách Abrahamových. Bývá jmenována jako jižní hranice Palestiny (od Danu až k Bersabě).

BETAVEN (בֵּית אֵוֶן, *Βηθὰν*, Bethaven) na hranicích kmene Benjaminova a Efraimova (Jos. 8, 24), v okolí Betelu (Jos. 18, 12), kterému se pro modloslužbu říkalo Betaven (dům hřichu) místo Betel (dům Boží). Odtud vyšly medvědice, které rozsápaly hochy, když se posmívali proroku Eliseovi (2. Král. 2, 24).

BOSOR (בֹּסֹר, *Βοσόρ*, Bosor) kolem města Bosry (Bosrá eski-Sám) v jihozápadním cípu Hauránském. Tam se uteklo mnoho Židů na počátku válek machabejských (1. Mach. 5, 26).

DEBLATA (דְּבִלָּתָא, *Δεβλαθά*) je jmenována v Bibli jen jednou (Ez. 6, 14). Proto sv. Jeronym (Comment. in Ezech. 5, 14; ML 25, 62) navrhol čisti Reblata (sr. Jer. 39, 5—6). Poloha neznámá.

EFREM (הַפְרָז, *Ἐφρέμ*, Ephrem), kde se ukrýval Spasitel, když naň byl vydán zatykač (Jan 11, 54), dnes el-Tajibeh nedaleko Beitínu (Betelu).

ENGADDI (הַגְּדִיד, *Ἑγγαδί*, Engaddi) na západním břehu Mrtvého moře v okolí dnešního 'Ain Džidi. Proslula úrodnými vinicemi (Velepiseň 1, 13), palmami (Antiqu. 9, 1, 2) a vonným keřem hennou (*Lawsonia alba*), z kterého připravovali oranžové barvivo na nehty.

ETAM (אֶתָם, *Ἐθάμ*, Etham), severozápadní cíp poloostrova sinajského v samém sousedství egyptském; dnes sluje el-Džifár.

FARAN (פָּרָן, *Φαράν*, Pharan), dnes Bâdet el-Tih. Rozkládá se mezi horstvem sinajským a jižními hranicemi Palestiny.

JERIŠSKÁ poušť mezi městem Jerichem a horou Olivetskou. Jedna její část se jmenuje Maale Adummim (výšina krvavých), protože v okolí bývalo mnoho lupičů, kteří přepadali bezbranné chodce. O takové události mluví podobenství o milosrdném Samaritánovi (Luk. 10, 30).

JERUEL (יְרֻעַל, *Ἰεριήλ*, Jeruel) byla severozápadně od Engaddi na blízku dnešního Vádi el-Hasásá. Proslula velikým vítězstvím, kterého dobyl král Josafat nad spojenými nepřáteli (2. Par. 20, 16).

JUDSKÁ poušť prostírala se skoro po celé délce západního břehu Mrtvého moře. Jednotlivé části se jmenovaly podle větších měst, u kterých ležely. Známější jsou: Engaddi (1. Sam. 24, 2), Maon (1. Sam. 23, 24 a 25, 2), Zif (1. Sam. 23, 14), Karmel (1. Sam. 25, 2) a Tekue (2. Par. 20, 20—24).

KADEMOT (קַדְמוֹת, *Καδμουόθ*, Cademoth) v poříčí Arnonu (Vádi el

Modžib) na pomezí pouště. Odtud vzkázal Mojžíš králi hesebonskému o volný průchod, byl však odmrštěn (Deut. 2, 26).

KADEŠ (כָּדֶשׁ, Κάδης, Cades) na jižním pomezí palestinském. Jedni ji kladou do dnešního 'Ain Qadišu, jiní ji ztotožňují s Kurnubem na jižním pokraji pouště judské. Odtud žádal Mojžíš edomského krále o průchod (Num. 20, 14).

KARMEL (כַּרְמֶל, Κάρμηλον, lat. Carmelus) v území kmene Judova, asi 15 km jižně od Hebronu, dnes el Kermel. Vynikala úrodnými pastvinami (1. Sam. 15, 12). Tam si postavil Saul vítězný pomník, když přemohl Amalecké (1. Sam. 15, 12). Velice se chváli tamější vinice (2. Par. 26, 10).

MAON (מֹאֵן, Μαών, Maon) část judské pouště v okolí města Maonu (Chirbert Ma'in), jižně od Hebronu. Na jaře bývá pokryta bujným rostlinstvem a žíví četná stáda.

SIN (סִין, Σίν), poušť mezi Elimem a horou Sinajem, dnešní planina el-Marcha. Počiná asi 15 km pod údolím Tajjibeh a je dlouhá přes 20 km. Tam dostali Izraelité po prvé zázračnou mannu (Ex. 16, 1n).

SIN (סִין, Σίν) na jižních hranicích palestinských. Bývá jmenována s pouští Faranskou a Kadešskou, někdy i s nimi zaměňována. Rozkládá se mezi 'Ain Qadišem a proláklinou 'Araba.

SINAJSKÁ poušť (סִינַי, Σινά), dnes planina Er-Rahab na severozápadním úpatí hory Ras-Sufsah (1994 m). Zabírá jen asi 312 hektarů, ale hodila se velice dobře k účelu, jaký jí určil Bůh. Vyniká výtečnou akustikou, bylo na ní prohlášeno desatero (Ex. 19, 1—2).

SUR (סוּר, Σοῦρ), část poloostrova sinajského, která hraničila s Egyptem. Nazývala se »zdí«, protože se táhla vedle ní pohraniční řada egyptských pevností, které měly bránit vpádům asijských kočovníků do bohatého údolí nilského.

TEKUE (תְּקוּעָה, Θεκουέ, Thecue) mezi dnešními troskami Chirbet Tequ'a a Mrtvým mořem, jihovýchodně od Betlema.

ZIF (צִיֵּץ, Ζίφ, Ziph) jihovýchodně od Hebronu. Tam se skrýval nějakou dobu David, když byl pronásledován Saulem.

7. Lesy v Palestině.

Anderlind L., Der Einfluss der Gebirgswaldungen im nördlichen Palästina auf die Vermehrung der wässerigen Niederschläge daselbst, Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, 1885, 101n.

Ve starší době měla Palestina ještě hojně lesů, nyní je jich nedostatek. Mnoho jich vykáceli Izraelité, aby z nich nadělali poli, mnoho jich pohubily války, ostatek zničila nedbalá vláda turecká.

Zminky zasluhuji:

EFRAIMSKÝ les, který pokrýval v době okupace velikou část pohorí efraimského (Jos. 17, 15—18); jak se zdá, patřil k němu i les u Betelu, z kterého vyšly medvědice, aby potrestaly nezbedné hochy (2. Král. 2, 23—24). Od tohoto lesa třeba však dobře rozlišovati hluboké hvozdy zajordanské, kde byla svedena osudná bitva mezi vojskem Absolonovým a Davidovým (2. Sam. 18, 6). Odkud dostal toto jméno, nevíme.

CHARET (חֶרֶת, Chareth) v pokolení Judově (1. Sam. 22, 5). Tam se skrýval nějaký čas David před úklady Saulovými.

CHOREŠÁ (חֶרֶשׁ) v tomtéž pokolení (1. Sam. 23, 14—16); jméno se uchovalo ve zřícenině Hureisa jihovýchodně od Tell Zif.

OKRASOU Jordanu (superbia Jordanis) nazývali proroci (Jer. 12, 5 a Zach. 11, 3) bujně keře a stromy, které vroubily skoro po celé délce břehy jordanské. Nejkrásnější byly oleandrové háje, které vydechovaly zvláště na jaře příjemnou vůni.

8. Vody palestinské.

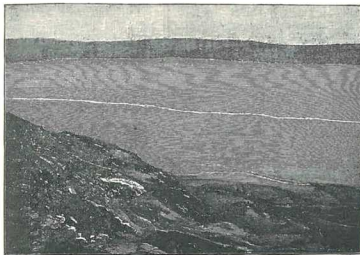
Palestina neoplývala nikdy vodami; proto si vody velice vážili a blahou dobu mesianskou srovnávali rádi s potoky vod (Is. 12, 3).

A. MOŘE.

Sláma Fr. J., Mrtvé moře, ČKD, 1832, 323n; - *Kaulen Fr.*, Das Tote Meer und die heil. Schrift, Der Katholik, 1864, I, 440n; - *Sedláček Jar.*, Jericho, Mrtvé moře, Jordan, Pastýř duch., 1891, 426n; - *Elbert Jan.*, Die Entstehung und Geschichte des Toten Meeres, Natur und Offenbarung, 1900, 133n; - *Abel F. M.*, Une croisière à la Mer Morte, Revue biblique, 1909—1910; - *týž*, Notes complémentaires sur la Mer Morte, Revue biblique, 1929, 237n; - *Mallon Aleš*, Voyage d'exploration au sud-est de la Mer Morte, Biblica, 1924, 413n; - *Podlaha Ant.*, Zkáza Sodomy a Gomorrhay a původ Mrtvého moře, ČKD, 1896, 385n; - *Slabý Jos.*, Džebel Usdum — Hora Sodomská, ČKD, 1917, 96n; - *Fueruntne Sodoma et Gomorra caeteraeque urbes Pentapolis aquis submersae?*, Verbum Domini, 1930, 57n; - *Mallon Aleš*, Les fouilles de l'Institut Biblique Pontifical dans la vallée du Jourdain, Biblica, 1930—1933; - *Power E.*, The site of the Pentapolis, Biblica, 1930, 23n; - *Kutal Bart.*, Kde ležely Sodoma a Gomorrhá? ČKD, 1931, 716n; - *Lagrange M. J.*, Le site de Sodome d'après les textes, Revue biblique, 1932, 489n; - *Koeppel Robert*, Uferstudien am Toten Meer, Naturwissenschaftliches zur Lage der Pentapolis, Biblica, 1932, 6n.

MOŘE STŘEDOZEMNÍ tvoří západní hranici Svaté země. Nazývalo se západním (הַיָּם הַיְּבִרִי), pro svoji rozlohu mořem velikým (הַיָּם הַגָּדוֹל). Jeho břeh je nízký a málo rozčleněný, proto neměl vhodných přístavů; hebrejšтина neměla pro přístav ani jména.

MOŘE MRTVÉ leží na jihu Palestiny. Nazývá se Mrtvé (θάλασσα νεκρά, mare Mortuum), protože v něm není života. V Písmě sv. tohoto jména nečteme. Jak se zdá, zavedl je teprve Pausanias (5, 7), za Eusebia (Onomastica sacra. Göttingy, 1870, 290) a sv. Jeronyma (Comment. in Dan. 11, 45; ML 25, 574) bylo již všeobecně známé. V Bibli se nazývá obyčejně mořem Solným (מִלְחָמָה, θάλασσα ἄλμη, mare salis nebo salsissimum), protože jeho voda obsahuje až 26% soli a jiných anorganických látek; mořem Pustinným (מִדְבָּרָא, θάλασσα Ἀραβία, mare deserti), protože leží na kraji pouště; mořem Východ-

Obr. 3. Bllý pruh v Mrtvém moři.

ním (יַם הַמֶּלַח), poněvadž je východně od moře Středozemního. U Josefa Flavia (Bellum 4, 8, 4) sluje také mořem Asfaltovým (ἀσφαλτίτις λίμνη), protože se v něm objevuje mnoho asfaltu; Arabové je nazývají Bahr Lút (mořem Lotovým).

Mrtvé moře je 75 km dlouhé a skoro 16 km široké, zabírá plochu 926 km². Na východním břehu strmi hory moabské (1000—1200 m) a spadají přímě k moři, jsou však prorvány hlubokými zářezy. Na západním břehu jsou hory nižší, ale smutnější. Hladina Mrtvého moře leží 392 m pod hladinou moře Středozemního. Voda neodtéká, ale její hladina se mění jen nepatrně: stoupá na jaře, kdy taje sníh na horách libanonských, klesá, jakmile začíná léto. Pokud bylo pozorováno, činilo největší roční rozpětí 1 m, jindy jen 65 cm. Z toho vyplývá, že se ročně vypaří tolik vody, kolik ji přivede Jordan a ostatní přítoky (asi 13.000.000 tun). Na březích je dosti slý a soli; nejvíce v jihozápadním cípu, kde se vypíná Džebel Usdum, dlouhá 12 km, široká 1 km a vysoká 50 m.

Poloostrovem el-Lisánem je moře rozděleno na dvě nestejně části: severní

zabírá asi $\frac{2}{3}$ celého moře a její průměrná hloubka je 300 m; jižní ($\frac{1}{3}$) je hluboká jen asi 4 m. Voda je čistá, ale chuti velice nepříjemné; ponoříme-li do ní ruce, pokryjí se bělavou vrstvou a jsou lepkavé, dokud jich neumyjeme sladkou vodou. Specifická váha vody kolísá mezi 1160—1230. Její chemické složení prozkoumal Dr. Lortet (Tour du monde XLIII, 173); z něho plyne, že moře nebylo nikdy spojeno s oceány.

Od nejstarších dob se udržovala pověst, že v Mrtvém moři není života; věděl o ní již Aristoteles (Περὶ φυσικῶν 2, 2) a potvrdil ji sv. Jeronym (Comment. in Ezech. 47; ML 25, 473). Někteří dokonce vypravovali, že i jeho výpary jsou omamující; proto prý je pták nepřeletí. Poslední domněnka jest ovšem nesprávná; zato nebyl dosud nalezen ve vodě žádný živočich. Jenom r. 1908 pozorovali u severního břehu malé rybičky; byly podle všeho připlaveny Jordánem. Tento zajímavý úkaz vyložil uspokojivě Lortet (Essai sur la géologie de la Palestine, Paříž, 1869, I, 261): voda obsahuje tolik chlorových a bromových sloučenin, že je hrotem každého organismu.

R. 1847 všiml si Molyneux jiného zjevu: od severu k jihu táhne se po hladině Mrtvého moře bílý pruh. Začíná poněkud západně od vtoku Jordanu. Při podrobnějším zkoumání se zjistilo, že se skládá z velkého množství malých plynových bublinek, které ustavičně vystupují ze dna a vodu na povrchu čerí. Blanckenhorn (Die Entstehung und Geschichte des Todten Meeres v čas. Zeitschrift des deutschen Palestina-Vereins, 1896, 59) se domnívá, že je na dně hluboká trhlina, z které plyny unikají. Na břehu bývají různé veliké kusy asfaltu, které moře vyplavilo. Objevují se náhle na vodě; snad pocházejí ze studnic, které byly kdysi vodou zatopeny, snad vystupují z oné trhliny na dně mořském. Okolní Arabové vypravují, že několik dní před objevením se asfaltu bývá slyšet podzemní rachot, také pozorovali menší otřesy země. To by dosvědčovalo, že domněnka Blanckenhornova je správná.

Původ Mrtvého moře je dosud předmětem vědeckých sporů. Dříve se domnívali, že jižní část povstala při zániku

Obr. 4. »Sodoméské jablko.«

Pentapole. Protože podle novějších objevů rozkládalo se Pětiměstí spíše v severovýchodním cípu Mrtvého moře (Teleilat Ghassul), nemůžeme říci nic určitého. Podle Blanckenhorna bylo ke konci pliocenu mnohem delší a sahalo až k pozdějšímu jezeru Tiberiádkému. Vody mělo tolik, že dosahovala výšky Středozemního moře. Teprve pozdější otřesy zemské daly mu dnešní podobu;

je však možné, že při zemětřesení, které provázelo zánik Sodomy, rozlilo se ještě více k jihu a vytvořilo dnešní mělkou část.

Tak zv. sodomské jablko, které prý obsahuje popel, jest jenom legendou. Botanické jméno rostliny je kolokvinta (*Cucumis Colocynthus*). Patří mezi rostliny dýňovité. Lísty má drsně chlupaté, květy na dlouhých stopkách. Plod dorůstá velikosti pomeranče, barvy je s počátku zelené, později žlutohnědé. Jeho dužina obsahuje kolocynthin, proto je hořká. Když uschl, snadno se rozpadá v prach, odtud snad povstala pověst o popelu.

B. JEZERA.

Biever Zefyrin, Au bord du lac de Tiberiade, Revue biblique, 1913, 54n; - *Dunkel Fr.*, Die Fischerei am See Genesareth und das Neue Testament, Biblica, 1924, 375n; - *Sonnen J.*, Landwirtschaftliches vom See Genesareth, Biblica, 1927, 65n; - *Wiesbaur J.*, Kommen im See Genesareth Meeresfische vor?, Natur und Offenbarung, 1927, 288n; *Mader Ondř.*, Die Ausgrabungen in Tabgha am See Genesareth, Biblica, 1932, 293n a Ausgrabungen der Görresgesellschaft auf dem deutschen Besitz et-tabgha am See Genesareth, Theologie und Glaube, 1933, 397n; - *Koepfel Robert*, Der Tell 'Oréme und die Ebene Genesareth, Biblica, 1932, 298n; - *Kutal Bart.*, Na smávném západním břehu jezera Genesaretského, ČKD, 1933, 1n.

MEROMSKÉ jezero je první, které tvoří Jordan. Jeho biblické jméno je nejisté, protože mnozí badatelé kladou »vody meromské« (מֵרוֹם, Meppón; Jos. 11, 5. 7) mnohem severněji ke galilejské vesnici Mérón, kde je dodnes mnoho pramenů. Jejich důvody nejsou však tolik přesvědčivé, abychom byli nuceni opustit dávnou tradici. Také egyptské prameny jmenují v těchto končinách město Marama, snad dnešní Meirun (Müller, Asien und Europa nach altägypt. Denkmälern, Lipsko, 1893, 220). V době Spasitelově (Antiqu. 5, 5, 1) slulo jezerem Semachonitským (Σεμαχωνίτις); proč, nevíme. Dnešní Arabové je nazývají Bahr el Húleh. Leží ještě 2 m nad hladinou moře Středozemního, je dlouhé a široké 5 km, hluboké jen 3—5 m. Voda je čistá, ale nezdравá, protože v ní hníje mnoho rostlinných látek; zato v něm žije mnoho ryb a na povrchu se prohání četné vodní ptactvo. Vodou bývá naplněno jen na jaře, kdy na libanonských horách taje sníh, v létě se podobá bahnisku. Sušší místa bývají osázena rýží, ostatek pokrývá husté křovi, které poskytuje četné zvěři vítaný úkryt. Protože v okolí se sklízí mnoho pšenice, sluje také Bahr Chit (mořem pšeničným). V dějinách proslulo vítěznou bitvou, kterou svedl na jeho březích Josue proti spojeným králům severního Kanaanu (Jos. 11, 5. 7).

GENEZARETSKÉ. Původně slulo mořem Keneretským (כִּנְרֵת, Kinnôr). Jedni odvozovali jeho jméno od slova kinnôr (harfa), protože jezero se prý zhruba podobá harfě; pravděpodobně je dostalo od úrodné roviny Keneretské, která se rozkládala na západním břehu, snad také od stejnojmenného města (dnes tell el-oreme). Později se užívalo tvaru Genesar (Γεννησάρ), který nacházíme již v knihách machabejských (1. Mach. 11, 67), v Novém zákoně

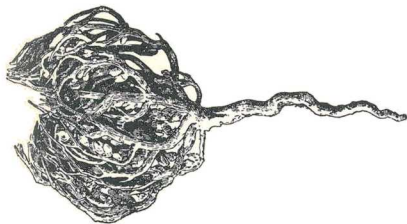
Genesaret (Γεννησαρέτ). Jmenovalo se také jezerem Tiberiádkým, dnes Bahr Tabarije. Je 21 km dlouhé, přes 9 km široké a průměrně 50—70 m hluboké. Největší hloubka je 250 m, leží 208 m pod hladinou moře Středozemního. Voda je čistá, zanechává však v ústech málo příjemnou příchut. Jezero oplývá rybami, které jsou největším bohatstvím okolního obyvatelstva. Bývá jich tolik, že si mimoděk vzpomínáme na zázračný rybolov z evangelia. Protože jest obklopeno věncem hor, mívá tropické podnebí a břehy bývaly kdysi pokryty krásnými zahradami. Za válek krajina zpustla a jenom četné rozvaliny hlásají její bývalou slávu. Smutně proslulo prudkými boulemi, které přicházejí náhle od severu a dosud ohrožují plavce (sr. Mat. 8, 24—26).

C. ŘEKY.

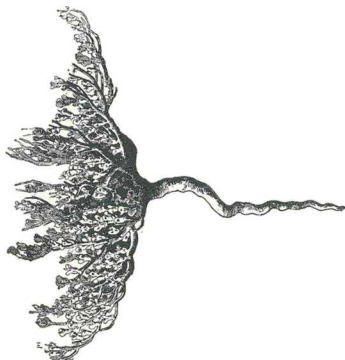
Sedláček Jar., Jericho, Mrtvé moře, Jordan, Pastýř duchovní, 1891, 426a a Voda k oběti Eliášově na Karmélu, Rádce duchovní, 1894, 717n; - *Toulotte Anatol.*, L'Hermon et le Jourdain, La terre sainte, 1904, 97n; - *Abel F. M.*, Exploration de la vallée du Jourdain, Revue biblique, 1910 až 1913 a 1931—1932.

JORDAN (Ἰορδάνης, Jordanis) je největší a skoro jediná řeka palestinská, protože nikdy nevysychá. Její jméno Jardén (יַרְדֵּן) odvozovali dříve od slovesa járad, sestupovati; Riessler (Tübinger Quartalschrift 1913, 383) se domnívá, že pochází od יָרַד (řeka) a babylonského danna (veliký). Dnes sluje Nahr el Arden nebo el-Seri'a (napajadlo). Po celých 18 století nepopsal skoro nikdo tuto posvátnou řeku; r. 1806 objevil Seetzen znova jeho prameny, ale teprve Ed. Robinson popsal 1852 některé úseky jeho dlouhého toku.

Jordan vyvěrá na úpatí Antilibanonu ze tří zřidel. První pramen, o kterém starověk ani nevěděl, byl objeven teprve 1566 od cestovatele Fürera z Haimendorfu. Jest u vesnice Hasbeja asi 563 m vysoko. Vyvěrá z čedičové skály a tvoří malebné vodopády; nazývá se Nahr el Hasbani. Druhý pramen vytéká z malého jezírka v okolí Tell el Qadi, bývalého města Dan. Znal jej i Josef Flavius (Bellum 4, 1, 1) a pojmenoval jej »malým Jordanem«. Pramen leží ve výši 154 m. Brzy se spojuje s Nahr Hasbani a dostává jméno Nahr el Leddan. Třetí pramen je vysoko 329 m; je nedaleko města Báníjás, starobylé Paneas, nazývané v době Kristově Caesarea Philippi. Jak dokázal Otto Immisch, přislíbil právě na tomto místě Spasitel světa primát sv. Petrovi. Hned za městem se vypínala skála vysoká 30 m, pod ní zela hluboká propast, o které bájili, že nemá dna. Odtud vyvěrá třetí pramen jordanský Nahr Banias, spojuje se s oběma prvními prameny a vtéká do jezera Meromského. Teče prudce, protože řečiště velice klesá; v jezeře Meromském je ještě 2 m nad hladinou moře Středozemního, v jezeře Genezaretském již 208 m pod jeho hladinou. Odtud probíhá dlouhou rovinou el Gó, překonává 27 větších a 80 menších pefejí, které jej činí k plavbě nezpůsobilým a vlevá se 392 m hluboko pod hladinou mořskou do Mrtvého moře. Při výtoku z jezera Genezaretského jest asi 12 m široký a skoro 2 m hluboký; nedaleko Jericha je široký 18—30 m, při

Obr. 5. Choulivka jerlíská suchá.

Obr. 6. Choulivka jerlíská navlčená.

vtoku do Mrtvého moře 60 m široký a skoro 6 m hluboký. Jeho břehy jsou skoro po celé délce vroubeny sítím, křovinami, zvláště vonnými oleandry, které mu dodávají malebnosti. Na jaře se rozvodňuje a zaplavuje daleké okolí, jindy jej možno aspoň na několika místech přebrodit. O několika brodech se zmiňuje i Pismo sv. Brod u města Betsanu proslul v době Soudců (12, 5—6), u brodu nad vtokem do Mrtvého moře (Betanie či Betabara) kázal sv. Jan Křtitel. Zvolil si právě toto místo, poněvadž se tam přepravovaly četné karavany.

Jordanská voda je velice příjemná a možno ji pít. Pro křesťany se stala řeka posvátnou, protože se v ní dal pokřtiti Spasitel světa. Kde se to stalo, nemůžeme udati úplně přesně, protože tradice se poněkud zakolísala, snad proto, aby poutníci mohli jednou cestou navštívit i Mrtvé moře. Ve starší době ukazovali místo křtu severovýchodně od zřícenin Kasr el-Jehúd (zámeček židovský), asi tam, kde je dnes brod Makkadet el-Goranijeh; dnes vodivají poutníky jihovýchodně od zřícenin čili k brodu Makkadet el Hadžla. Poutníci sestupují v bílém rouchu do řeky a omývají se; roucho si uschovávají pro rakev.

Při poplusu jordanském mluví se často o »růži jerlšákové«. Vědecky sluje Anastatica Hierochuntina, choulivka jerlšáková. (Příručka k bibl. dějepřevě, Praha, 1927, III, obr. 228—229). Vyniká nezmarnou životností; i po letech se znova rozvíjí, byla-li ponořena do vody. Skutečnou »růží jerlšákovou« jsou však stromy oleandrové, které tvořivají velké háje a naplňují vzduch sladkou vůní. Sr. Vaccari, »Quasi plantatio rosae in Jericho«, Verbum Domini, 1923, 289 n.

Přítoky jordanské

jsou dosti četné, mají však většinou velice málo vody. Se strany západní:

VÁDI EL-BIREH pramení pod horou Tabore, do Jordanu se vlévá asi 15 km pod jezerem Genezaretským;

NAHR DŽÁLUD vytéká z biblického pramene Harad, který tolik proslul v dějinách Gedeonových (Soudc. 7, 4); teče pod severním svahem vrchů Gelboe;

VÁDI FÁRÁ pramení severovýchodně od Garizimu a Hebalu. K jeho vtoku do Jordanu kladou někteří brod, o kterém se vypravuje v dějinách Jeftových (Soudc. 12, 5). V době Spasitelově přecházeli tu poutníci, kteří se chtěli vyhnouti Samaři. Na blízkém kopci Qurn Sartabeh (379 m) zapalovali veliký oheň, aby ohlásili obyvatelstvu nový měsíc (Neubauer, La géographie du Talmud, Paříž, 1868, 42);

VÁDI FASAIL připomíná jméno Herodova města Phasael, dnes Chirbet Fasail;

VÁDI AUDŽE pramení severovýchodně od pouště Betavenské;

VÁDI EN-NŮAIMEH přitéká od pramene 'Ain Dúk, kde stála smutně proslulá pevnůstka Doch (1. Mach. 16, 15). V ní dokonal zrádně hrdinný kníže Simon;

VÁDI EL-QELT. Tam kladli mnozí badatelé potok Karit, u kterého se skrýval prorok Eliáš (1. Král. 17, 2).

Z východu přitékají:

HIEROMAX, Jarmúk, dnes Seri'at el Menádire vlévá se do Jordanu asi 8 km pod jezerem Tiberiade. Sbírá vody skoro z celého Džolanu, u vtoku je tak veliký jak Jordan;

VÁDI JÁBIS prameni blízko rodiště Eliášova, proto většina badatelů vidí v něm biblický potok Karit (קַרִית, Χορράθ), u kterého se skrýval Eliáš. Jejich myšlenka je velice pravděpodobná.

JABOK (יַבֹּק, Ἰαβόχ), dnes Nahr el-Zerqá, je po Jarmúku největším přítokem jordanským. Přivádí vody skoro z celého bývalého Galaadu.

VÁDI NIMRÍN dostalo jméno podle města Betnemrá, o kterém se děje několikrát zmínka v Písmě sv. (Num. 32, 36).

VÁDI EL-KEFREIN zesílený Vádi Hesbán přitéká od bývalého Hesebonu.

Ostatní řeky:

ARNON (אֲרֹנוֹן, Ἀρῶν) byl přirozenou hranicí mezi Moabskem a územím kmene Rubenova; dnes Vádi el-Modžib. Skládá se ze dvou potoků: jeden (Vádi Heidán) přichází ze severu, druhý (Vádi Enkeile) od východu. Oba potoky se prodírají hlubokými zářezy se stěnami skoro kolmými a vlévají se z východu do Mrtvého moře (Příručka, 221).

BELUS, dnes Nahr Na'amén. Vyvěral v pokolení Aserově a jižně od Ptolemaidy (Akká) se vléval do moře Středozemního. Na jeho březích objevili prý Feničané šťastnou náhodou první sklo; snad proto sluje v knize Josuově (19, 26) »skelnou řekou« (שִׁיחֹר לְבֶנֶת).

CEDRON protékal údolím Cedronským a vléval se od západu do Mrtvého moře; viz údolí Cedronské.

EGYPTSKÝ POTOK (נַחַל מִצְרַיִם) je jmenován velice často jako hranice mezi Egyptem a jižní Palestinou, jeho poloha není však úplně jistá. Většina jej pokládala za Vádi el Ariš. Táhne se od jihu k severu, sbírá dešťové vody a nedaleko bývalého Rhinokoluru vlévá se do moře Středozemního. Musil (V roklicích edomských, Praha, 1932, 282) a Hejčl (Bible česká, Praha, 1917, I, 69) jej hledají větším právem v údolí En-Nahr, asi 70 km severněji, nedaleko města Abde. Až tam sahala opravdu říše izraelská v době největšího rozkvětu za Salomouna (1. Král. 8, 65).

KANA (קָנָא, Κάνα) byl hranicí mezi kmenem Efraimovým a Manassovým (Jos. 16, 8). Většina jej ztotožňuje s Vádi Qána, které začíná jižně od Sichemu, teče na západ a vlévá se do Nahr el-'Audžá.

KIŠON (קִישֹׁן, Κισῶν) vyvěrá pod horou Tabor a dělí se záhy ve dvě

ramena. Jedno protéká východní rovinou Esdrelonskou a vlévá se do jezera Genezaretského; druhé se obrací k severozápadu, teče pod severním svahem karmelským a ústí do moře Středozemního. Sluje Nahr el-Muqattá, protože na jeho březích pobíhal kdysi Eliáš modloslužebné kněze Baalovy. (Přiručka, 313.)

D. RYBNÍKY

byly velice důležitým prvkem hospodářským; zmíním se o nich při jiné příležitosti.

E. PRAMENY.

Bylo jich dosti a po každé byly požehnáním pro celé okolí. Zmínky zasluhují:

DRACÍ PRAMEN (עַיִן הַדְּרָכִים) je jmenován jenom u Nehemiáše (2, 13), proto je skoro nemožno určití přesněji jeho polohu. Hejčl (Bible česká, Praha, 1917, I, 1251) se domnívá, že je to dnešní Bír Ejjúb, asi tam, kde se spojuje údolí Cedronské s údolím Hinnomským. Jméno dostal prý proto, že byl na blízku »Hadi kámen« (Zohélet; 1. Král. 1, 9); možná, že to byl nějaký náboženský symbol, který tam zůstal z dávných dob.

ELISEŮV PRAMEN leží poněkud severozápadně od Jericha, dnes 'Ain es-Sultán. Vybírá z jednoho výběžku pohoří Quarantania. Nazývá se pramenem Eliseovým, protože prorok učinil jeho trpkou vodu dobrou a pitnou (2. Král. 2, 19—22).

EN HAQQORÉ (עַיִן הַקְּוֹרֵה), doslova »pramen volajícího« vytryskl zázračně ve skále Ramat Lechi na prosbu žiznivého Samsona (Soudc. 15, 18). Jeho poloha není úplně jistá. Hejčl (Bible česká, I, 693) jej ztotožňuje s 'Ajún Qara, severozápadně od Sar'y; jiní jej hledají severozápadně od Betlema, kde je dnes 'Ain el-Lechi. Tato druhá domněnka je pravděpodobnější, protože tam byla také skála Etám ('Ain 'Atám), o které se děje při té příležitosti zmínka.

GIHON (גִּיחֹן, Γεών), pramen v okolí jerusalemském. V Písmě sv. se mluví o dvou Gihonech: horním (גִּיחֹן הַיָּמִי) a dolním (גִּיחֹן הַיָּבֵשׁ). Dolní Gihon byl pravděpodobně v horní části údolí Hinnomského, která se dnes jmenuje Vádi es-més, někde na blízku brány Jaffské. Nezbylo po něm stopy, v okolí je však dosti vody. Kde byl horní Gihon, nemůžeme povědět; nejspíše na západě nebo severu města.

Döller Jan, Geographische und ethnologische Studien zum III. und IV. Buche der Könige: Gihon; Vídeň, 1904, 7n; - *Mommert Karel*, Topographie des alten Jerusalem. III. Teil: Salomos Mauerbau und die Wasserversorgung Jerusalems; Lipsko, 1905; - *Kutal Bart.*, U pramenů a vod starozákonního a novozákonního Jerusalema, ČKD, 1934, 409n.

HARAD (חָרָד, Ἀράδ), u kterého zkoušel Gedeon své vojsko (Soudc. 7, 1). Snad dnešní 'Ain Džálúd nedaleko města Jezraele (Zer'inu).

NEFTOA (נֶפְתּוֹא, נַפְתּוֹא, Nephtoa) byl severozápadně od Jerusalema a tvořil hranici mezi kmenem Judovým a Benjaminovým (Jos. 15, 9 a 18, 15); dnes Liftá 4 km od města. Dodnes je tam bohatý pramen, jehož vodu zachycují do zděného rybníku.

ROGEL (רֹגֵל, רֹגֵלִי), dnes 'Ain Sitti Maryam v údolí Cedronském. V jeho hlubokém otvoru mohli se pohodlně ukrýti zvědové Davidovi a vypátrati úmysly Chusajovy (2. Sam. 17, 17). Je-li domněnka správná, byla by skála Zohelet asi dnešní el-Zahvéle.

9. Podnebí palestinské.

Anderlind L., Der Einfluss der Gebirgswaldungen im nördlichen Palästina auf die Vermehrung der wässerigen Niederschläge daselbst, *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 1885, 101n; - *Maleček Fr.*, Zima v Palestině, *Aletheia*, III, 181n; - *Blanckenhorn M.*, Die meteorologischen Beobachtungen des Deutschen Palästina-Vereins, Mitteilungen und Nachrichten, 1904, 20n a 1906, 71n; - *Exner F. M.*, Zum Klima von Palästina, *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 1910, 107n; - *Dalman Gustav*, Arbeit und Sitte in Palästina; Gütersloh, 1928, I, 198n.

Podnebí Palestiny není všude stejné; chladnější bývá na horách, tepleji v údolích, ale skoro všude zdravo.

Povětrnost se liší velice od našich krajín. Pršívá po větru západním nebo severním, nikdy po východním. Po celé léto (od poloviny dubna do poloviny října) neprší a není bouřek. Proto vykonal Samuel veliký zázrak (1. Sam. 12, 16—19), když si vyprosil v létě bouři. V dubnu bývají zrána ještě mraky, východem slunce se rozptylují. Od května do konce srpna nebývá na nebi ani mráčku; země tvrdne a puká, rostliny usychají a jen stromy a dřeviny se dovedou uživit. Jakousi náhradou bývá hojná rosa; proto je v Písmě svatém obrazem Božího požehnání.

Vědecké zkoumání povětrnosti bylo dlouho zanedbáváno a zprávy cestovatelů bývaly příliš neúplné, abychom si z nich mohli utvořit celkový obraz. Teprve v novější době se postupovalo soustavněji. T. Chaplin otiskl v *Palestine Exploration Fund* (1883, 8—40) přesné záznamy od r. 1860—1882; pozdější data uveřejňuje *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, který rozšířil síť meteorologických stanic.

Palestina patří do pásma subtropického. Průměrná roční teplota bývá 25°, málokdy klesá teploměr pod nulu, v létě stoupá i na 50°. V noci bývá o mnoho chladnější než ve dne; u jezera Hulského bylo na př. naměřeno ve dne 42°, v noci jen 26°.

Větry jsou v Palestině velice důležitým činitelem klimatickým: vanou-li od severu, přinášejí chlad, od jihu teplo, od východu sucho, od západu déšť. Skoro po celé léto vanou větry severní a severozápadní; déšť nepřinášejí, zato velice osvěžují. Když po několik dní nebylo větru, stoupá teploměr velice, vzduch se

stává těžký a dech unavující. Jakousi náhradou bývá denní přímořský větrík (רוֹחַ הַיָּם; Gen. 3, 8). Povstává mezi 9—10 hod. dopolední, v Jerusalemě vane mezi 2—3 hod. odpoledne. Při západu slunce poněkud ustává, ale brzy počíná znova. Přináší hojně vlhkých par a osvěžuje vyprahlé rostlinstvo. Když nevané, bývají noci nepřijemně teplé a ráno není rosa. Kdykoli se střetne horký východní vzduch s přímořským vánkem, povstávají smršť.

Východní větry vanou nejčastěji na podzim, v zimě, ale i na jaře. V zimě osvěžují, jindy ještě více unavují a podobají se italskému scirocco. Trvá-li tento vítr déle, vyvolává vážné choroby v méně odolných organismech.

10. Pohromy palestinské.

Blanckenhorn M., Ueber die letzten Erdbeben in Palästina und die Erforschung etwaiger künftiger, Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, 1905, 206n; - *Abel F. M.*, Le récent tremblement de terre en Palestine, Revue biblique, 1927, 571n; - *Fonck Leop.*, Terraemotus in Palaestina, Verbum Domini, 1928, 117n a 127n; - *Miklik Jos.*, Hlad za cisaře Klaudia, ČKD, 1930, 820n.

Ani země zaslibená nebyla bez velikých pohrom, které připomínaly důrazně obyvatelstvu jeho závislost na Bohu.

KOBYLKY, vědecky saranče stěhovavá (*Locusta migratoria*), jsou jednou z největších pohrom palestinských. Lihnou se v milionech na travnatých stepích severní Arabie a v nepřehledných mracích dávají se unášeti příhodným větrem. (Příručka, 160.) Běda krajině, v které se usadily. Zajímavé nám popisuje františkánský misionář vpád kobylek:

»Na rozsáhlých polích, která vydržovala celou misii, byla již zaseta rýže, kukuřice a bavlna. Mladé bylinky utěšeně rostly a slibovaly bohatou úrodu. Jednoho dne zaslechli misionáři ve vzduchu zlověstný zvuk a téměř současně zoufalé volání: „Kobyly!“ V několika minutách byla celá obloha zahalena jejich hustým mrakem a slunce jenom slabě pronikalo jejich silnou vrstvou.

Misionáři dali poplašné znamení a svolali celou osadu k obraně. Kdo jenom mohl, přichvátal; v rukou měli plechové konve a misy a tloukli do nich, aby kobyly zaplašili. Hluk byl nepopsatelný. Tisíce kobylek bylo zahánáno, ale námaha byla marná. Po několik hodin letěl záhubný mrak nad krajinou a když nastával soumrak, snesl se k zemi. Na polích nezůstalo ani stéblo; kobyly vrhly se i na stromy a do hola je ohlodaly. V několika hodinách byla celá krajina nehostinnou pustinou. Druhého dne kobyly odletěly a zpusťošily také dvě ostatní stanice.

Bylo nutno pole znova oseti, neměla-li celá misie zemřítí hladem. Sotva osení vyrostlo, ukázalo se, že kobyly nakladly vajíček, z kterých se vylihly miliony larev. V hustých, 50—500 m širokých řadách valily se larvy a ničily vše, nač přišly. Bylo nutno jednat rychle a rázně. Misionáři poručili vykopati

v polích dlouhé příkopy, hluboké 50 cm a vyplniti je suchým roštím a palmovými listy. Na druhý den ráno blížil se zhoubný nepřítel k polím. Hned byla svolána celá vesnice na pomoc. Po stranách kráčeli mužové s palmovými listy a dávali pozor, aby žádný oddíl kobylek nikam neodbočil. Opravdu se podařilo zavést celý voj do přichystaného příkopu. Sotva zalezly larvy do suchého listí, zapálili mužové na dané znamení hořlavý materiál, nahromaděný v příkopě. Děti a ženy zaháněly prchající zvířata znova do ohně. Neuniklo ani jediné. Druhého dne se opakovalo totéž divadlo a tak po několik týdnů. Této nadlidské námaze se konečně podařilo většinu úrody zachrániti.« (Katholische Missionen, 1923—4, 21.)

Ještě hůře, stihne-li kobylky nějaká nehoda. Jejich mrtvolky tvoří veliké hromady a naplňují kraj hnilobným puchem. Proto prorok Joel (1—2) ličí v obraze kobylek spousty způsobené nepřátelským vojskem.

SUCHO A NEÚRODA sužovaly dosti často obyvatelstvo, protože jejich přirozeným důsledkem býval hlad a mor. Již na poušti upozornil Bůh Izraelity (Deut. 11, 10—17), že povaha zaslíbené země jim ukládá povinnost, aby jeho zákon zachovávali. Budou odkázáni na déšť, ale Pán jej nepošle, budou-li jeho přikázání přestupovati. Varoval je právem. V Palestině prší jen od listopadu do dubna. V ostatních měsících ani nekápne a rostlinstvo se udržuje jenom hojnou rosou. Nebyl-li zimní déšť vydatný, říká se, že vůbec nepršelo; na polích se toho roku neurodí téměř nic. Trvá-li sucho i druhý rok, nastává bída a hlad. V Písmě sv. nacházíme dosti často zmínku o suchu a neúrodě: hlad donutil Abrahama, aby se utekl do Egypta (Gen. 12, 10) a totéž se stalo Jakubovi (Gen. 42, 2—5). Někdy ovšem nabyl hlad rozměrů nebývalých, obyčejně z trestu za hříchy, kterých se dopouštěli. Za Davida trvala neúroda tři léta (2. Sam. 21, 1); na prosbu Eliášovu nepršelo tři léta a šest měsíců za krále Achaba (1. Král. 17, 1), asi r. 857—855. O tomto hladu mluví i prameny fenické; udávají dokonce jméno tehdejšího krále Etba 'ala (887—855). Eliseus předpověděl sedmiletý hlad a radil zbožné Sunamitce, aby se zatím odstěhovala do země filistinské (2. Král. 8, 1—3). Ve Skutcích apoštol. (11, 28) děje se zmínka o velikém hladu za císaře Klaudia; mluví o něm také Josef Flavius (Antiqu. 20, 2, 5) a klasikové. Podle Tacita (Annal. 12, 43) dostoupil takové prudkosti, že *in prodigium accipiebatur*. Byla taková bída, že jeden assaron obilí (asi 3.6 l) se prodával za neslýchanou cenu čtyř drachem (Antiqu. 3, 15, 3) a v Jerusalemě pomřelo mnoho lidí hladem (Antiqu. 20, 2, 5).

HADÍ. Velice nebezpečným zvířetem byl had (שָׂרָף), protože svým jedem ohrožoval život obyvatelstva. Hadů bylo v Palestině mnoho; bylo již popsáno 20 různých druhů, ale výpočet není ještě úplný. Některé druhy jsou neškodné; zmínky zasluhuje užovka, která dorůstá někdy velikých rozměrů (Coluber atrovirens) a může zasaditi hluboké rány. Je však plachá a brání se jen, byla-li sama napadena. Její hebrejské jméno neznáme.

Z jedovatých druhů žije v Palestině:

a) **brejlovec** (יָסָפ, ἀσπίς, aspis), vědecky Naja aspis. Dorůstá až 2 m

délky. Jeho jed usmrcuje za několik minut; tímto hadem prý se dala uštknouti Kleopatra (Horac, Carmina I, 37, 25—28). Byl-li brejlovec napaden, svinul ostatní tělo, zato hrozivě vztyčil hlavu; v této poloze nacházíme jeho podobu na koruně faraonů. Z jeho egyptského jména árā povstalo řecké *ὀφραός*.

b) **zmijí** (מִצְרִי, žižďva, vipera) žilo v Palestíně několik druhů a měly různá jména; je však velice nesnadno určití přesně jejich přírodovědeckou příslušnost. Zminky zasluhuje:

α) **zmije písečná** (עֲרִשִׁיב, Echis arenicola). Žije ráda v poušti, ale také v ssutinách domů a její kousnutí působí palčivě bolestné rány. Proto slula hebrejsky také **חֲרָשִׁי** (pálící); těmito hady ztrestal Bůh na poušti nevěrný národ izraelský (Num. 21, 9n). Příručka, 215;

Obr. 7. Zaklínač hadů na egyptské nádobě.

Obr. 8. Dnešní zaklínač hadů.

β) **zmije rohatá** (חֲרָשִׁי, Vipera cerastes). Jméno dostala po dvou masitých výrůstcích nad očima, které se podobají růžkům. Skrývá se ve skalních rozsedlinách nebo v pískových jamkách, které vyhloubily nohy velbloudovy. Bývá velikým postrachem koní. Snad právě pro tuto lstivost přirovnal patriarcha Jakub svého syna Dana k tomuto hadu (Gen. 49, 17).

Největšími nepřáteli hadů byli »zaklínači« (מְחַרְשֵׁי, ἐμψυχομαχοί, incantatores); je jich do dnes na východě velice mnoho a Vigouroux (Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1897, II, 558n) popisuje zajímavé pokusy, které před nim provedli v Kahýře. Uměli psikaním lákati hady z úkrytu, dali se jim zakousnouti do šatu

a prudkým škubnutím vylomili jim jedovaté zuby. Uměli také »proměnit hada v hůl«. Stiskl mu na krku určité místo, načež plaz zůstal nehybný tak dlouho, dokud zaklínač nepovolil. Aby vyvolali hlubší dojem, provázejí své umění různými kouzelnými průpověďmi.

Někdy se jim dílo nedařilo; vymlouvali se, že si had ucpal uši, aby zaklínání neslyšel. Podobnou myšlenku čteme i v staročeské Alexandreidě (zpěv I, 201—208):

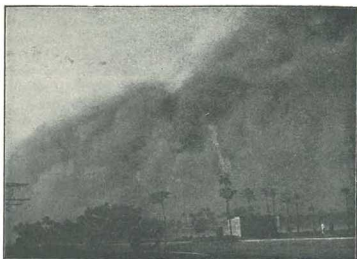
»Aspis slove hádek jeden,
ten jest tak velmi nezbeden,
jakž nedbá i jedněch kůzel,
hlavu stáhne jako uzel;
když kto kůzly chce jej jieti,
nemůže ničse prospěti:
jedno ucho k zemi stuli
a druhé chvostem zatuli.«

Také Písmo sv. užívá jednou (Zalm 57, 5) tohoto obrazu a hrozí tak úředníkům, kteří své moci zneužívají. Jsou sice hluchí k hlasu Božímu, ale Pán jim přece vylomí jejich jedovaté zuby a učiní je neškodnými.

Pokusy těchto »kouzelníků« nemají ovšem nic společného s Mojžíšovým zázrakem, který učinil před faraonem (Ex. 7, 10—12). Židovský zákonodárce hodil hůl na zem a teprve potom se proměnila v hada a pohltla »hole« egyptských kouzelníků. Sr. však Mikilík, První zázrak před faraonem, ČKD, 1921, 250 n.

ZEMĚTŘESENÍ bývá v Palestině dosti častým zjevem a dějiny nám vypravují o velikých škodách, které způsobilo. Tak na př. r. 1837 zničilo díl města Safedu a pochovalo v jeho troskách na 6000 obyvatel. Otřesy bylo pozorovati až u jezera Tiberiadského a v okolí Mrtvého moře.

VÍTR SAMUM nebývá nikdy ve vlastní Palestině, zachvacuje však někdy východní okraje zajordanské. Patří k úkazům nejvíce obávaným. Klesne-li v okolí pouště vzduchový tlak, dostává se horký vzduch do pohybu; někdy vane tak prudce, že zdvihá obrovské mraky prachu a písku. Nebe se kalí, slunce bledne a jeho paprsky nevrhají žádného stínu. Vzduch se zbarvuje do ruda. Rozvířený písek stává se třením silně elektrickým, teplota vystupuje až na 50°. Dříve pokládali samum za jedovatý; dnes víme, že nejvíce škodí svou vysokou teplotou. Tělo stálým potem zemdlí, ústa vyprahnou, dýchání jest obtížné, spánek nemožný. Někdy přináší tolik písku, že zasypal velké karavany. Tak zmizelo beze stopy vojsko, které poslal Kambyse proti oase Ammonově. Sr. Ottův Slovník naučný, XXII, 589 a J. Niemeyer, Die heissen Winde der Wüstengebiets, Meldorf, 1891. Na štěstí vane obyčejně asi půl metru nad povrchem; lidé se vrhají k zemi a ovinují ústa kusem látky, aby chránili plíce před jeho zhoubnými účinky. Zvířata svěšují hlavu hluboko k zemi. Veliké škody působivá na mladém osení, které žlutne a vadne.

Obr. 9. Pisečná bouře v Chartumu.

SLUNEČNÍ ÚPAL bývá velikou metlou palestinského obyvatelstva a již mnozí zaplatili svou neopatrnost životem (Jud. 8, 3). Nejvyššího stupně dosahuje v poledne, kdy bývá skoro nemožno cestovati; proto čteme i v žalmech několikráte (90, 6 a 120, 6) prosbu o Boží ochranu.

V pozdější době se domnívali, že v poledne prochází světem zlý duch a hubí lidi; v talmudu (Pesachim 111 b) nacházíme i jeho přesný popis spolu s návodem, jak mu možno uniknouti. Pověra byla velice rozšířena (Doklady u Grünbauma, Beiträge zur vergleichenden Mythologie aus der Haggada, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1877, 251); stopa této pověry vloudila se dokonce do řeckého a latinského překladu žalmů (90, 6: daemonium meridianum).

11. Květena a zvířena palestinská.

Volsmann, Beiträge zur bibl. Zoologie, Natur und Offenbarung, 1868, 183, 1869, 235 a 1873, 86n; - *Fonck Leop.*, Sociales aus dem Heiligen Lande, Laacher Stimmen, 55, 260n a Streifzüge durch die bibl. Flora, Freiburg, 1900; - *Prášek J. V.*, Palestina našich dnů, Osvěta, 1891, II, 730n; - *Delattre A. J.*, Le sol en Égypte et en Palestine, Études, 57, 393n; - *Wimmer J.*, Palästinas Boden mit seiner Pflanzen- und Tierwelt, Kolin, 1902; - *Kousal Jos.*, Země Ježíšova dnes a jindy, ČKD, 1913, 649n; - *Killermann S.*, Die Blumen des heiligen Landes, Lipsko, 1915; - *Gogela Fr.*, Květena biblická, Vychovatelské listy, 1910, 110n; - *Power E.*, Terra lacte et melle manans, Verbum Domini, 1922, 52n; - *Ha-Reubéni*, Recherches sur les plantes de l'évangile, Revue biblique, 1933, 230n.

Nebudu se pouštět do jednotlivosti, o mnohých podrobnostech se zmíním při jiných příležitostech. Omezím se jen na několik všeobecných poznámek.

KVĚTENA palestinská je poměrně velice bohatá a dosahuje rozměrů, na které nebyváme v našich krajinách zvyklí. V celku obsahuje tytéž druhy, které nacházíme kolem moře Středozemního; jen asi 250 druhů daří se výhradně v Palestině.

Čteme-li popisy starších cestovatelů, vidíme, že dříve byla Palestina ještě plodnější a úrodnější. Někteří pokládali takové zprávy za výmysly nesvědomitých spisovatelů; nejstarší Hebreové byli prý nadšeni jen proto, že přišli z nehostinné pouště. Teprve objevy egyptské nám dokázaly pravdivost těchto výpovědí.

Příčin úpadku bylo několik. Jedni se domnívali, že se změnily klimatické poměry; protože ubylo lesů, ubylo prý také vodních srážek a Svatá země se stala pustinou, jak ji známe dnes. Je pravda, tuto okolnost nesmíme podceňovati, není však hlavní a nejdůležitější. Nejvíce přispělo staleté zanedbávání půdy a nečinnost arabského obyvatelstva. Kvetoucí německé kolonie jsou neklamným důkazem, že Palestina bude zase zemí „oplývající mlékem a medem“, bude-li dosti pilných rukou, které by se jí s láskou věnovaly.

ZVÍŘENA palestinská podobá se skoro úplně okolním krajinám. O zvířatech domácích zmíním se při dobytkařství.

12. Obyvatelstvo palestinské.

Germer - Durand P., L'âge de pierre en Palestine, Revue biblique, 1897, 439n; - Vincent H., Monuments en pierres brutes dans la Palestine, Rev. bibl., 1901, 278n; - Musil A., Staroegyptské prameny mistopisné a národopisné jižní Palestiny, Hlídka, 1901, 247n; - Karge P., Rephaim, Die vorgeschichtliche Kultur Palästinas und Phöniziens, Paderborn, 1918; - Focchiani Jindř., De gigantibus in sacris Libris, Verbum Domini, 1923, 340n; - Mallon Aleš, L'homme préhistorique en Palestine, Biblica, 1925, 326n a Les dernières phases de l'âge de la pierre et les premiers temps historiques en Palestine, Biblica, 1933, 199n; - Abel F. M., Monuments mégalithiques de Palestine, Revue biblique, 1928, 420n; - Buzy Diviš, Une industrie mégalithique en Palestine, Rev. bibl., 1928, 558n; - Duvignau S., Une industrie acheuléo-moustérienne en Palestine, Rev. bibl., 1930, 552n; - Neuville René, La necropole mégalithique d'El-Adeimeh, Biblica, 1930, 249n a Le Préhistorique de Palestine, Rev. bibl., 1934, 237n; - Köppel Robert, Die neuentdeckten Neandertalmenschen von Atlit, Biblica, 1932, 358n; - Döller Jan, Die Hettiter, Die Kultur, 1903, 390n; - Hrozný Bedřich, Die Sprache der Hettiter, ihr Bau und ihre Zugehörigkeit zum indogermanischen Sprachstamm, Lipsko, 1916; - Landersdorfer S., Das hettitische Problem und die Bibel, Theologie und Glaube, 1919, 22n a Über Name und Ursprung der Hebräer, Tübinger Quartalschrift, 1923, 201n; - Miklik Jos., Nový obor bibl. studia (Hettité), ČKD, 1921, 302n; - Dhome P., La langue des Hittites, Rev. bibl., 1921, 574n a Les Amorrhéens, Rev. bibl., 1928, 63n.

Máme neklamné důkazy, že Palestina byla obydlena již v době předhistorické; bylo nalezeno mnoho domácích nástrojů, vyrobených z pazourku, ale

dlouho se nepodařilo najít člověka. Teprve moderní doba mohla se pochlubit pěknými úspěchy. R. 1925 byla objevena v jeskyni Ez-Zuttijeh nedaleko Tiberiady část lidské lebky, která se velice podobá typu neandertalskému (Biblica 1925, 326n); také ostatní nalezené předměty tuto domněnku potvrzují. Bylo by však ukvapené, kdybychom činili další důsledky; teprve nové objevy mohou nám dát uspokojivou odpověď na tyto otázky.

Jak se zdá, byli nejstarším obyvatelstvem *Semité* (Gen. 10, 22). Nebyli národem jednotným, dělili se na dvě čeledi: Refaimšti (obři) přebývali většinou v Zajordani, nacházíme je však i ve vlastním Kanaanu. Vynikali neobyčejným vzrůstem a budovali mohutné dolmeny, které vyvolávají dodnes obdiv cestovatelů. Patřili k nim: Refaimšti, Emité, zatlačeni později od Moabských (Gen. 14, 5), Zuzimšti nebo Zomzomšti (Gen. 14, 5), Enakovci (Deut. 9, 2) a Avvijšti, které vyhubil Josue (Jos. 11, 21). V Předjordani obývala druhá čeleď, zvaná Horité (eg. Charru). Bydleli původně v pohoří Seirském, odkud je vytlačili Edomci (Deut. 2, 12, 22). Jak se dovidáme z papyrusu Anastasi III., ovládali kdysi celou Palestinu. Souvisí-li jejich jméno opravdu s hebrejským chór (jeskyně), nemůžeme již rozhodnouti. Kromě nich nacházíme Amalekity (Gen. 14, 7), Kinejské (Num. 24, 21), Kenezejské (Gen. 15, 19) a Kedmonejské (Gen. 15, 19); nemůžeme však udati přesně jejich etnografickou příslušnost.

V téže době byly v Palestině velké skupiny hettitské. Vědělo se o nich z Bible (Gen. 23), ale teprve prameny asyrsko-babylonské nám umožnily uspokojivou odpověď. Z nich se dovidáme, že již ve třetím tisíciletí př. Kr. ovládali celou Malou Asii, na jihu sahali až k Libanonu. Kolem roku 2770 srazil se s nimi mohutný Sargon I., ale teprve Naram-Sinovi (kolem 2650) se podařilo porazit jejich velkokrále Pambu. Jeho vojsko bylo rozprášeno a Hettité ustupovali před vítězným nepřítelem k jihu, pronikli až do slabě osazené Palestiny a zmocnili se velké její části. Brzy se však vzpamatovali a za 150 let po smrti krále Hammurabiho podnikli odvetný vpád do Babylonie a zmocnili se hlavního města. V Palestině zůstaly jen větší skupiny. Jedna byla v okolí Sichemu, druhá v Jerusalemě, třetí u Hebronu. V Jerusalemě známe dokonce hettitského krále Abdichipu. V okolí Hebronu udrželi se až do doby Sargony (722—705) a zasahovali mocně do současné politiky.

Asi kolem r. 2500 počali se do Palestiny stěhovati Kananejci. Byli původně Chamity (Gen. 10, 15—18), ale brzy se úplně posemitšili. Přejali řeč domácího obyvatelstva a jeho kulturu. Proto jména, která nám Bible dochovala, jsou semitská. Ani Kananejci nebyli národem jednotným; dělili se v menší samostatné státy, kterým vládli králové. Kniha Josuova (12, 9—24) jich vypočítává 31. Jejich hlavní čeledi byli: Gergesejšti; Amorrejci (Příručka 63) přebývali ponejvíce v horách (Num. 13, 30). Za okupace rozkládalo se jejich království v Zajordani (Num. 21, 21n); Hevejšti sídlili na úpatí Hermonu (Jos. 11, 3), ale nacházíme je také v okolí Sichemu (Gen. 34, 2); Jebusejšti ovládali pevný Jerusalema (Jos. 15, 8). Kde přebývali Ferezejšti, nevíme.

Za Ramsa III. (1198—1167) počali pronikat do Kanaanu Filištané (Příručka 250) a obsadili pobřeží Středozemního moře. Přišli pravděpodobně

z ostrova Krety (Am. 9, 7 a 1. Sam. 30, 14), odtud i jejich jméno Pelištim (přistěhovalci; sv. etiopské falaša). Později přejali řeč semitskou a své náboženství přizpůsobili novým poměrům.

Posledním pánem Kanaanu byli potomci Abrahamovi, nazvaní Hebreji; sami se mezi sebou nazývali Izraelity. Jméno Hebrej odvozovali někteří od Hebera (Gen. 10, 24), jiní pravděpodobněji od předložky אֲבִי, protože přišli z krajin od Eufratu. V novější době je vysvětlují »kočovníci«, kterými s počátku byli.

Mravní dovolenost dobytí Kanaanu byla posuzována velice různě; ani na katolické straně nebývalo po každé úplně jasno. Proto aspoň hlavní zásady.

Se stanoviska lidské ho neměli Židé nejmenší právo na Palestinu a jejich válku bychom nemohli nikdy ospravedlniti. Koupě jediného pole v okolí hebronském (Gen. 23, 17) a sichemském (Gen. 33, 19) nemohla přece býti důvodem, aby se zmocnili celé země. Domněnka, že potomci Heberovi byli dávno před příchodem Kananejců jedinými pány Palestiny (Mlčoch, Starověda biblická, Praha, 1888, 248n), nemá historického podkladu a je velice málo pravděpodobná. Ještě méně bychom omluvili vyhlazovací boj, který si vyžádal tolik lidské krve a způsobil obyvatelstvu tolik utrpení.

Docela v jiném světle se nám jeví obsazení Kanaanu, díváme-li se na ně se strany Boží. Pán slíbil již Abrahamovi celé území kananejské (Gen. 12, 7; 13, 15 a 15, 18) a naznačil zároveň důvod, proč tak učini. Kananejci budou vyhlazeni pro svoje veliké hříchy (Gen. 15, 16). Písmo sv. vypočítává především nelidské oběti, které přinášeli Molochovi (Moudr. 12, 5n) a velikou nemravnost, která zachvátila celý národ (Lev. 18, 27 a Deut. 12, 2—3). Nejednal ukvapeně, ale častěji varoval tyto národy a hleděl je přivést k pokání (Moudr. 12, 20). Strašná záhuba Pentapole (Gen. 19, 1n) byla výstražným voláním, aby si s Bohem nezahrávali; jeho hlas vyzněl nadarmo. Proto se rozhodl ztrestati spravedlivě zkažený lid a provedením rozsudku pověřil národ izraelský (Ex. 23, 31—33; 33, 1n a 34, 11—16). Ani v tomto okamžiku nezapřel ještě svého milosrdenství. Neobyčejnými zázraky provázal odchod národa z poroby egyptské a přechod Jordanem; chtěl tak dokázati, že za Izraelity stojí sám a ještě v poslední chvíli volal k pokání. Byl by jistě ušetřil kajících Kananejců, jak ušetřil jerišké Rahaby a měst gabaonských. Když však s mečem v ruce počali brániti svou modloslužbu, stihl je zaslužený trest Boží.

NÁBOŽENSTVÍ.

A. Posvátná místa.

Bohoslužba byla všem národům věci posvátnou; proto ji konali na místech, kde byli nejméně vyrušováni nebo kde se cítili Bohu nejbliže. Tak povstala posvátná místa.

I. Posvátná místa před Mojžíšem.

Patriarchové byli kočovníky, proto neměli chrámů, jako jich nemají dodnes kočovné kmeny arabské.

OLTÁŘE (עֹלָתָה, βωμός, altare) jsou nejstarším posvátným místem každého národa. První zmínku o něm nacházíme v dějinách Noemových (Gen. 8, 20), pravděpodobně jej znali již Kain a Abel (Gen. 4, 3). V době patriarchů byly všeobecným zvykem (Gen. 12, 7; 13, 4, 18). Stavěli je rádi na místech, kde se jim zjevil Bůh (Gen. 26, 24—25), obyčejně ve stínu košatých stromů (Gen. 12, 6) nebo na výšinách (Gen. 12, 8). Tam byli Bohu nejbliže (Sr. Tacit, Annal. 13, 57) a tichá samota nutila k rozjímání.

Nejstarší oltáře byly jen z upéchané hlíny (Ex. 20, 24), později je stavěli také z kamene. Pohanské oltáře bývaly z kamenů tesaných, zdobily je vypukliny a vystupovalo se na ně po stupních; oltáře pravého Boha směly býti jen z kamenů netesaných a vedla k nim nakloněná rovina (Ex. 20, 25—26).

Odkud takový rozdíl, Písmo sv. nepraví. Nesprávně tvrdili racionalisté, že podle tehdejšího přesvědčení vypudily by rány kladivem boha, který v kameni přebýval. V tom případě užívali by netesaných kamenů především Kananejci; vykopávky dokázaly opak. Hlavním důvodem byla asi vůle Boží, který chtěl ochrániti národ před modloslužbou a zobrazováním Boha.

POSVÁTNÉ KAMENY. Odedávna bylo zvykem, že si označovali kamenem místo, kde se jim dostalo od Boha velikých dobrodiní (אֶבֶן, λίθος, lapis). Jakub nanesl hromadu kamení, když uzavřel výhodnou smlouvu s Labanem (Gen. 31, 44—48), Josue položil dvanáct kamenů na dně Jordanu (Jos. 4, 4—9), jiné v Galgale (Jos. 4, 20—23). Jindy měly kameny význam symbolický. U oltáře pod horou Sinai postavil Mojžíš kamenné sloupky, které zastupovaly jednotlivé kmeny izraelské (Ex. 24, 4). V jiných případech vidíme, že měly vztah k samému Bohu; proto na nich obětovali, nebo je polévali olejem (Gen. 28, 18—22). Byl to podle všeho vliv pohanského okolí. Jak se dovidáme z vy-

kopávek v Gezeru, bývaly posvátné kameny podstatným prvkem tehdejšího obětistiště; některé byly hlazené, jiné jen hrubě otesané, někdy vybihaly v ostrou hranu, nebo měly na sobě mělké jamky. Byly to asi primitivní obrazy bohů; proto je libali, rukou hladili, olejem a krví polévali, máslem mazali. Pravděpodobně je pokládali za sídlo některého boha; odtud jejich jméno bétél, βαιτόλια.

Takovou myšlenku neměl však Jakub, když stavěl památný kámen u Betelu (Gen. 28, 18—22); měl mu jen připomínati místo, kde se mu dostalo velikého důkazu božské přízně.

Herbert Spencer tvrdil, že všechna náboženství povstala z kultu, jaký vzdávali duším zemřelých (animismus); r. 1881 rozšířil Stade tento výklad i na náboženství izraelské. Podle něho byl kult zemřelých pramenem, z kterého vyplynulo pozdější mojžišské náboženství a hrob předků prvním oltářem. Jeho vývody vyvrátil 1900 Karel Grünelsen (Der Ahnencultus und die Urreligion Israels, Halle) a ještě rozhodněji Eduard König (Theologie des Alten Testaments, Stuttgart, 1922, 32n.).

STÁNEK SCHŮZKY. V Egyptě neměli židé ani chrámu ani oltáře; oběti přinášení nemohli, protože Egypťané pokládali za posvátná právě ona zvířata, která se zabíjela při obětech semitských (Ex. 8, 26). Měli však »stánek schůzky«^a) (Ex. 33, 7: אֹהֶל מוֹעֵד, σκηνή μαρτυρίου); jmenoval se^b) tak proto, že se v něm jaksi setkávali se svým Bohem a tážali se o radu (Ex. 33, 7).

Jeho původ je dosud zahalen hlubokým tajemstvím. Jistě byl již před Mojžišem; snad napodobili posvátné stánky egyptské. Bylo v něm »svědectví«^c) (אֹהֶל עֵד, μαρτύριον; Ex. 16, 34), před které položil Aron nádobku plnou zázračné manny. Přesného významu slova »svědectví«^c) neznáme; snad se podobalo egyptským archám. Nad stánkem vznášel se tajemný oblak; ve dne měl podobu oblakovou, v noci ohnivou. Dokud byl klidně nad střechou, zůstávali na dosavadním tábořišti, když se dal do pohybu, šli za ním, dokud se zase nezastavil (Ex. 13, 21—22 a 40, 32—36). Kdykoli vešel do stánku Mojžiš, sestupoval oblakový sloup ke vchodu a Bůh mluvil z něho se zákonodárcem. Jakmile spatřili židé tajemný symbol, vycházeli ze stanů a klaněli se Hospodinu (Ex. 33, 7—11).

Po ulutí zlatého telete odnesl Mojžiš stánek za ležení (Ex. 33, 7). Když byl později zbudován svatostánek, přešel naň také oblak; byl však ještě velbléžší (Ex. 40, 32).

a) Katolická exegese uznávala jeho existenci odedávna. V moderní době zpracoval otázku nejlépe Hummelauer (Das vormosaische Priestertum in Israel, Freiburg, 1899).

b) Vulgata přeložila nesprávně »stánek úmluvy«^c) (tabernaculum foederis); ten byl zbudován teprve později. Co se stalo s prvním stánkem, nevíme.

II. Stánek úmluvy.

Kurtz J. H., Über die symbolische Dignität der Zahlen an der Stiftshütte, Studien und Kritiken, 1844, 315n; - Van Hoonacker, Le lieu du culte dans la législation rituelle des Hébreux, Gand, 1894; - Schick Karel, Die Stiftshütte, Berlin, 1896; - Engelkemper V., Heiligtum und Opfer-

stätten in den Gesetzen des Pentateuch, Paderborn, 1908; - *Peters Norbert*, Die Religion des Alten Testaments in ihrer Einzigartigkeit unter den Religionen des Alten Orientes v. d. Esser-Mausbach: Religion, Christentum, Kirche, Kempten, 1913, I, 637n; - *Dürr L.*, Die Einzigartigkeit der israelitischen Religion im Lichte der heutigen vorderasiatischen Wissenschaft, Theologie und Glaube, 1921, 129n.

Jakmile dal Bůh vyvolenému národu theokracii, musil určití také místo pro bohoslužbu. Nařídil zbudovati svatostánek (הֶחָנֹךְ, σκηνή, tabernaculum)^{a)} podle vzoru, jaký zjevil Mojžišovi na hoře Sinai (Ex. 25, 40 a 26, 30).^{b)} V něm se konala bohoslužba až do jedenáctého roku vlády Salomounovy, kdy byl dostavěn chrám jerusalemský.

- a) Svatostánek byl jediné vhodným obětístěm pro národ kočovníků; sv. Augustín jej proto nazývá »stěhovavým chrámem« (De civit. Del 15, 20, 4; ML 41, 465). Podobné stánky nosilo asyrské vojsko na svých válečných výpravách (Schleiermacher, Die Religion in Geschichte und Gegenwart, Tubinky, II, 2045); Mongolové a Kalmukové je mají posud.
- b) Proto rabíní tvrdili (Chagiga 12b), že i v nebi stojí skutečný svatostánek; podle něho pracoval prý Mojžiš.

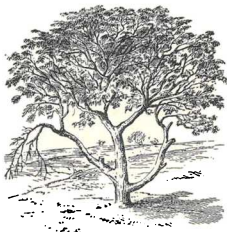
a) NÁDVOŘÍ SVATOSTÁNKU.

(חֲצֵרֹת, αὐλή, atrium).

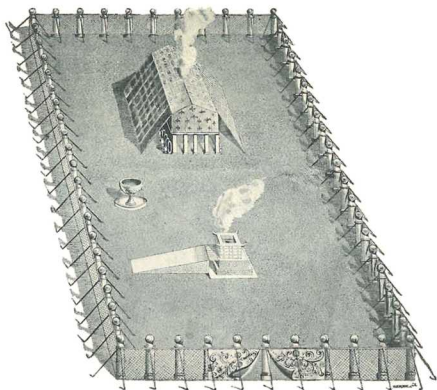
Mělo podobu obdélníka, dlouhé bylo 100 loktů (52,5 m),^{a)} široké 50 loktů (26,25 m); měřilo 5000 čtverečných loktů (1378 m²). Bylo ohrazeno 60 sloupky

Obr. 10. Akacie.

Obr. 11. Strom akaciový.

Obr. 12. Svatostánek.

ze dřeva akaciového,^{b)} vysokými 5 loktů (2.62 m). Na severní a jižní straně jich bylo po 20, na východní a západní po 10. Jednotlivé sloupky byly od sebe 5 loktů (2.62 m) a měly měděné podstavce se dvěma zuby, kterými zapadaly do země; hlavice byly potaženy stříbrným plechem. Aby pevněji stály, byly spojeny postříbřenými tyčemi; kromě toho byl každý připoután dvěma provazci, uvázanými k měděným kolíkům, vraženým šikmo do země. Na postříbřených tyčích visely na stříbrných kroužcích bílé opony z přesoukaného kmentu.^{c)} Vchod byl ze strany východní, 20 loktů (10.50 m) široký, rozčleněný pěti^{d)} sloupky a zakrytý oponou z modrého a červeného purpuru, ze šarlatu^{e)} a přesoukaného kmentu (Ex. 27, 9—19 a 38, 9—20).

a) Židé znali různé lokty. Jejich délka kolísala mezi 48—55 cm; proto bývá skoro nemožno převést biblické údaje na metry. U svatostánku jsme šťastnější. Z Ezechiele (43, 13) se dovídáme, že tajemný anděl měřil »velkým loktem« chrámovým (525 mm); protože jeho čísla se shodují s Pentateuchem, předpokládáme stejný loket i u Mojžíše.

b) Z jakého byly materiálu, Bible nepraví. Josef Flavius (Antiqu. 3, 6, 2) se rozhodl pro měď, všichni ostatní pro akaciové dřevo (šittá). Bylo ze stromu, který roste posud hojně na poloostrově sýnjském. Nejdůležitější odrůdy jsou *Acacia arabica*,

Acacia sejal, Acacia nilotica, Acacia tortilis. Dřevo je velice tvrdé, zkáze skoro ani nepodléhá a poměrně lehké.

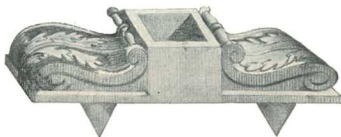
- c) O přesoukání kmentu mluví Bible velice často; nítě nebyly jednoduché, tkali je ze dvou nitěk. Taková látka byla pevnější, ale i dražší.
- d) Písmo sv. (Ex. 27, 18) udává jen čtyři, protože počítalo na každý 5 loktů; pátý musíme přidat pro úplnost.
- e) Modrý purpur (fialový) vyráběli ze šňávky, kterou vylučuje lastura *Murex trunculus*; červený barvili lasturami *Murex brandaris* a *Purpura haemastoma*; šarlat byl jasně červený. Potřebné barvivo dodával červec (*Coccus ilicis*).

b) SVATOSTÁNEK.

(כֹּהֵן, סֶמֶת, tabernaculum).

Michelis, Die Cherubim, Natur und Offenbarung, 1867, 145n; - *Sanda Vojtěch*, Bemerkungen zum hebr. Wörterbuch: tachaš, Zeitschrift für kath. Theologie, 1902, 207; - *Kmosko Mich.*, Kerub und Kurib, Biblische Zeitschrift, 1913, 225n; - *Dhorme P.*, Les Chérubins, Revue biblique, 1926, 328n.

Stál uprostřed nádvoří, blíže k jeho západní straně. Byl 30 loktů (15.75 m) dlouhý, 10 loktů (5.25 m) široký a vysoký. Byl složen z 48 desek ze dřeva

Obr. 13. Patka svatostánku.

akaciového, pobitých zlatým plechem. Každá deska byla vysoká 10 loktů (5.25 m), široká půl druhého lokte (78 cm). Tloušťku Bible neudává; podle Josefa Flavia (*Antiqu.* 3, 6, 3) měřila čtyři prsty (8 cm).^{a)} Dvě rohové desky měly v průřezu pravý úhel a byly z jednoho kusu (Ex. 26, 24 a 36, 29).^{b)}

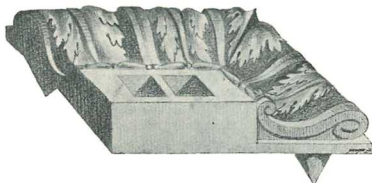
a) Myšlenka Keliova (*Handbuch der bibl. Archäologie*, Freiburg, 1875, 82), že byly silné půl lokte (26 cm), zdá se málo pravděpodobné.

b) Z toho dokazoval již Josef Flavius (*Antiqu.* 3, 6, 3), že byly poměrně dosti úzké.

Na dolním okraji měla každá deska po dvou čípcích,^{a)} kterými zapadala do dvou stříbrných patek. Každá vážila jednu stříbrnou hřivnu (43.65 kg. Sr. Ex. 38, 27) a spojovala dvě sousední desky. Patky byly poměrně veliké; dodávaly stavbě pevnosti a zastupovaly naši podezdívku.^{b)} Jednotlivé desky měly po pěti zlatých kroužcích, kterými se provlékalo pět tyčí^{c)} ze dřeva akaciového, pobitých zlatým plechem. Na východní straně byl vchod, zdobený pěti pozlacenými sloupky ze dřeva akaciového; jejich hlavice byly zlaté, patky

jen měděné. Na nich visela vzácná opona, utkaná z modrého a červeného purpuru, ze šarlatu dvakrát barveného a přesoukaného kmentu (Ex. 26, 15—30 a 36, 20—38).⁴⁾

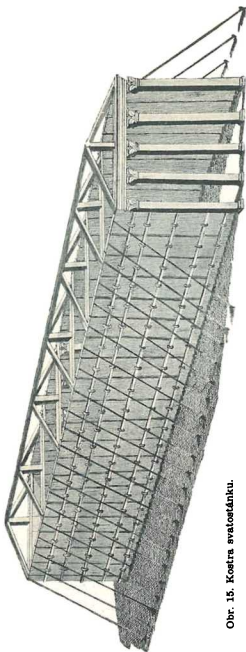
- a) Vulgata překládá Ex. 26, 17: »Po stranách budou desky podvojně vydráženy, aby se deska s deskou vázala.« Podle toho měla mít každá deska po jedné straně žlábek, do něhož se zapustila jehla (falč) desky vedlejší, aby tak tvořily pevnou stěnu. Hebrejský text o tom nemluví.
- b) U těchto patek se Bible o zubech nezmiňuje, ani Josef Flavius (Antiqu. 3, 6, 2) o nich nemluví.

Obr. 14. Rožní patka.

- c) Podle Josefa Flavia (Antiqu. 3, 6, 3) byly jednotlivé tyče jen 5 loktů (2.62 m) dlouhé a zapadaly do sebe na způsob šroubu. Těžko rozhodnouti, mluví-li z tradice či podává jen osobní dohad.
- d) Josef Flavius (Antiqu. 3, 6, 4) tvrdí, že tato opona byla zakryta ještě jinou bílou látkou, aby nepohodou tolik netrpěla; jenom na velké svátky jí bylo viděti v její původní kráse.

Nad svatostánkem se zvedal krov; skládal se ze dvou krokvicovitých trámů, zasazených do přední a zadní stěny svatostánku a spojených dřevěnou tyčí, pobitou zlatým plechem (Ex. 26, 24 hebr.). Střechu tvořily čtyři pokrývky (Ex. 26, 1—14). První byla utkaná z modrého a červeného purpuru, přesoukaného kmentu a dvakrát barveného šarlatu a zdobena vetkanými obrazy cherubů. Skládala se z deseti menších pokrývek, dlouhých 28 loktů (14.70 m) a širokých čtyři lokty (2.10 m). Pět a pět bylo jich po délce sešito v jeden celek. Na vnitřních okrajích obou kusů bylo po padesáti poučkách z modrého purpuru, která se spojovala padesáti zlatými sponkami. Druhá pokrývka byla utkaná z koží srsti. Skládala se z 11 kusů, dlouhých 30 loktů (15.75 m) a širokých čtyři lokty (2.10 m); po délce byly sešity ve dva kusy, jeden z pěti dílců, druhý ze šesti. Na vnitřních stranách bylo také po padesáti poučkách, která se spínala měděnými háčky (Ex. 26, 7—13). Třetí pokrývka byla z beraních koží na červeno obarvených. Její velikosti Bible neudává; podle všeho byla ještě delší a sahala po stranách až k zemi. Poslední pokrývka byla z kůže

Obr. 15. Kostra svatostánku.

řech sloupcích, dřevěných, ale pobitých zlatým plechem. Hlavičky sloupků byly zlaté, patky stříbrné.

zvířete zvaného tachaš; je to pravděpodobně arabské tuchas, delfin. Jeho kůže byla pevná a mastná, proto nepropouštěla vody. Podle Ezechiela (16, 10) hotovili z ní ještě později štíty, stany a různé druhy obuvi.

Starší exegeté viděli ve slově tachaš barvu, proto překládali obyčejně slovem »modrý«; moderní jméno mořského zvířete. Jak jednotlivé pokrývky na koncích připevnil, Mojžíš nepraví. Podle všeho byla kolem vlastního svatostánku ještě jedna sloupková přehrada, 5 loktů (2.62 m) vysoká a provazcí k zemi upevněná. K nim byly pokrývky přivázány a tvořily jakýsi okap, pod kterým snad spávali strážci svatostánku. (Sr. 1. Sam. 3, 3.). Podobně tomu bylo u chrámu Šalomounova (Hejčl, Bible česká I, 235). Bible se výslovně zmíní (Ex. 27, 19 a 35, 18) o provazcích a měděných kolících, které vázaly pokrývky k zemi, aby jich vítr neodnesl.

Svatostánek se dělil na dvě části: a) svatyně byla dlouhá 20 loktů (10.50 m), široká a vysoká 10 loktů (5.25 m). Hebrejsky slula שְׁכֵנִת, později také »první stan« (Zid. 9, 6); b) ve svatyni, dlouhá, široká a vysoká 10 loktů (5.25 m). Hebr. שְׁכֵנִת, také »druhý stan« (Zid. 9, 7) nebo »místo nepřístupné« (Zalm 27, 2). Obě části oddělovala vzácná opona, utkaná z modrého a červeného purpuru, ze šarlátu dvakrát barveného a z bílého přesoukaného kmentu. Byla zdobena vetkanými obrazy cherubů. Visela na čtyřech zlatých kroužcích, které byly upevněny na čtyřech

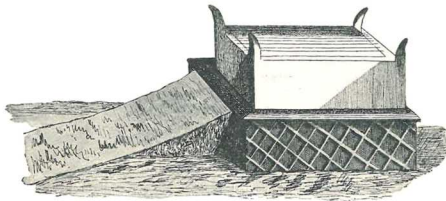
Svatostánek přejal dosti prvků z tehdejších pohanských chrámů; bývaly také malé, protože měly jen přechovávat obraz některého boha. Rozdělení na tři části měly též staré chrámy arabské (Nielsen, *Die altarabische Mondreligion und die mosaische Überlieferung*, 169 a Landerndorfer, *Die Bibel und die südarabische Altertumsforschung*, 68n). Měl však také mnoho rozdílu, které dokazují jasnější pojem o Bohu nebo předpokládají zjevení. Byl jediným zákonitým obětíštěm (Lev. 17, 8n) a neměl žádného obrazu Božího (Ex. 20, 4—5 a Deut. 5, 8—9).

c) POSVÁTNÉ NÁRADÍ.

1. V nádvoří.

Sedláček Jar., Obětování cizího ohně, Rádce duchovní, I, 854n; - *Eberharder Ondř.*, Das Horn im Kult des Alten Testamentes, *Zeitschrift für kath. Theologie*, 1927, 394n.

OLTÁŘ PRO CELOPALY (לַעֲלֹת מִזְבֵּחַ, θυσιαστήριον ολοκαυτόματος, altare holocaustorum) stál právě před vchodem do svatostánku. Byl 3 lokty (1.57 m) vysoký, 5 loktů (2.62 m) široký a dlouhý. Byl ze dřeva akaciového a pobit mě-

Obr. 16. Oltář měděný.

děným plechem; proto se nazýval také »oltářem měděným« (Ex 38, 30 a 39, 39). Uvnitř byl dutý, aby se mohl snáze přenášeti, teprve na místě jej vyplňovali hlinou a netesnanými kameny. Skládal se ze dvou částí: dolní, širší měla kolem dokola měděné mřížoví, snad aby oheň lépe hořel; horní polovina byla poněkud užší a vybihala ve čtyři rohy. Uprostřed byl měděný rošt, aby popel snáze propadával. Kolem horní části byl ochoz, na kterém stávali obětující kněží. Vystupovali po nakloněné rovině z upěchované hlíny, která přiléhala k jižní straně oltáře. Na dvou stranách měl oltář po dvou měděných kruzích; jimi provlékali dvě tyče ze dřeva akaciového, pobité měděným plechem, aby oltář přenášeli.

Původ oltářních rohů je posud nejasný. Baentsch (*Exodus-Leviticus-Numeri*, Göttingen, 1903, 234) se domníval, že je to zbytek dávného starověku, kdy býval oltářem velký kámen, na který se kladla kůže obětovaného zvířete s hlavou i rohy. Pravděpodobněji byly symbolem božství a pocházely z vlasti Abrahamovy.

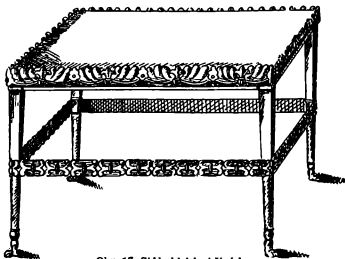
Z bohoslužebného nářadí vypočítává Bible: lopatky, kterými popel sbírali a kladli do popelnice, načež jej sypali k východní straně oltářní (Lev. 1, 16 a Sota 3, 3), později odváželi na čisté místo za ležením (Lev. 4, 12 a 6, 11); nádoby na krev, vidličky, kterými maso v ohni obraceli a uhelnice, do kterých dávali žhavé uhlí, aby na něm pálili kadidlo. Vše bylo z mědi. První obět Áronovu zapálil zázračně Bůh (Lev. 9, 24) a povinností kněží bylo tajemný oheň stále udržovati (Lev. 6, 12). Jen tohoto ohně smělo se užívat při bohoslužbě (Lev. 10, 1n); jeho pozdější osudy vypisuje 2. Mach. 1, 19—33.

MĚDĚNÉ UMYVADLO (רִיב, λουτήρ, labrum). Bible je podrobněji nepopisuje. Stálo na jakémsi podstavci (Ex. 30, 18 a 38, 8), který byl samostatnou součástí.^{a)} Vše bylo ulito z měděných zrcadel,^{b)} která darovaly ženy (Ex. 38, 8). Bylo kulaté. Odtud brali kněží vodu, aby si umyli ruce a nohy před bohoslužbou. Mělo několik otvorů, kterými vodu vypouštěli do menších nádob. Podle dodatku v LXX. (Num. 4, 14) přenášeli je na jakýchsi nosítkách; Písmo sv. o nich nevypravuje.

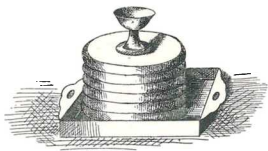
- a) To plyne z Ex. 40, 11 a Lev. 8, 11, kde se vypočítává mezi věcmi, které měl Mojžíš pomazati posvátnou masťou. Písmo sv. by to zdůrazňovalo zbytečně, kdyby podstavec tvořil s umyvadlem jediný celek.
- b) Někteří překládali: »ulll umyvadlo... s měděnými zrcadly«; zrcadla prý byla po stranách, aby kněží si mohli snáze před bohoslužbou upravit oděv. Jejich myšlenka je velice málo pravděpodobná.

2. Ve svatyni.

STŮL CHLEBŮ PŘEDKLADNÝCH (טַבַּחַת הַלֶּחֶם, τράπεζα της προθέσεως, mensa panum propositionis; Ex. 25, 23—30 a 37, 10—16) byl na severní straně, kde u našich oltářů bývá obětování. Byl ze dřeva akaciového a pobit zlatým plechem; proto se nazývá také »čistým stolem« (Lev. 24, 6). Byl dlouhý dva lokty (1.05 m), široký jeden loket (52.5 cm), vysoký půl druhého lokte (78 cm). Měl čtyři nohy, u každé byl zlatý kroužek; jimi provlékali dřevěné tyče, pobité

Obr. 17. Stůl chlebů obětých.

Obr. 18. Obětní chleby.

Obr. 19. Domnělá podoba obětního chleba.

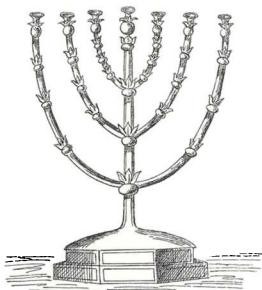
zlatým plechem, když stůl přenášeli. Měl několik ozdob: vrchní plochu stolovou zdobila po krajích zlatá obruba, okrášlená umělé tepanými vzorky; pod stolem, snad mezi nohami, byla jakási lišta, zdobená také zlatým věncem. Ke stolu patřilo několik nádob z čistého zlata (Ex. 25, 29 a 37, 16): dvě široké misky, na které narovnávali obětované chleby; menší misky na kadidlo, také dvě (Antiqu. 3, 6, 6 a Joma 2, 5); dva džbány na víno, podle tehdejšího zvyku dole úzké, nahoře široké; číše, kterými víno nalévali.

Na stůl se kladlo dvanáct nekvašených chlebů; nazývají se chleby »předkladnými« (Ex. 25, 30), chleby »stálými« (Num. 4, 7), protože tam měly býtí vždycky a chleby »svatými« (1. Sam. 21, 6). Pekli je levitě. Byly ploché, každý ze dvou desetin efy (7,28 l) pšeničné mouky (Lev. 24, 5). Kladly se po šesti ve dvou sloupcích,^{a)} na každém sloupci stála zlatá nádoba s kadidlem; podle LXX. (Lev. 24, 7) a Filona (De vita Mosisi 3, 10) i trochu soli. Vyměňovali je před každou sobotou; kadidlo se spálilo, chleby směli jísti jen kněží leviticky čistí (Lev. 24, 9).^{b)}

a) O víně se Bible nezmiňuje, Kortleitner (Archaeologia biblica, Innmosti, 1917, str. 63) pochybuje, že by je dávali na stůl ve svatyni; Josef Flavius (Bellum 1, 7, 5) tvrdí, že je obětovali denně a jeho domněnka je velice pravděpodobná. Proč by se vypočítávaly mezi posvátným nádobám také džbány a číše? (Ex. 25, 29 a 37, 16.) V tom případě byl stůl pěkným předobrazem Eucharistie.

b) Také pohanští národové mívali ve svých chrámech podobné stoly; Babyloňané na ně kladli 12 nebo 3×12 chlebů. Také jméno bylo skoro úplně stejné: akal pánu (pokrm předkladný). Je proto možné, že Abraham přenesl krásnou myšlenku ze své rodné vlasti a Bůh jí přejal do své liturgie.

ZLATÝ SVÍČEN (הַנֵּרִים, λυχνία, candelabrum) byl na straně jižní,^{a)} dnes bychom řekli, evangelní a vhodně předobrazoval božské učení Mesiášovo. Byl dutý, vytepaný z nejčistšího zlata a vážil jednu hřivnu (49.11 kg). Skládal se z podstavce,^{b)} který měl tři nohy (Menachot 28b); z podstavce vyrůstal dřík, z něho vycházely ve stejných vzdálenostech tři páry obloukovitých ramen a končily ve stejné výši s dříkem. Dřík byl ozdoben čtyřmi květy tvaru mandloňového, každý s kalichem a korunkou: tři byly v místech, odkud vycházela ramena, čtvrtý asi o něco výše. Na každém prutu bylo po třech květech tvaru mandloňového, zdobeného kalichem a korunkou. Vše bylo z jediného

Obr. 20. Sedmiramenný svícen.

kusu. Rozměry svícnu Bible neudává; podle tradice, ostatně dosti pochybné, (babyl. Menachot 28b) byl vysoký tři lokty, široký dva lokty.

a) Jakým směrem byl ve svatoatánku postaven, nevíme. Pravděpodobně podle stěny čili od východu k západu (babyl. Menachot 98b).

b) Protože zlatý svícen byl při zboření chrámu odvezen do Babylonu, je možné, že jeho podoba na Titově oblouku v Římě není věrným obrazem svícnu Mojžíšova. Sr. Bellum 7, 5, 5.

Ramena svícnu byla zakončena malými plochami, na kterých stálo sedm zlatých lamp. Měly se plnit nejčistším olejem olivovým^{a)} a hořeti od večera do rána.^{b)} Zapalovati je směli jen kněží.

a) Dobýval se z olivových plodů, které neměli, nýbrž jen moždířem drtili (Ex. 27, 20).

b) Bůh nařídil, aby lampy hořely v noci, o dni nemluvily. Proto časem se vytvořily zvyky poněkud odchýlné. Podle Josefa Flavie (Antiqu. 3, 8, 3) hořely přes den tři lampy, podle jiné tradice aspoň prostřední. Proto pochopíme zděšení kněží, když asi 40 roků před pádem Jerusalema (doba smrti Ježíšovy) prostřední lampa sama uhasla (Joma 39b).

Z bohoslužebného nářadí se připomínají: nůžky, kterými ohořelý knot ostříhovali a nádobky, do kterých zbytky ukládali. Vše bylo ze zlata.

V pohaných chrámech nenacházíme nic, co by nám připomínalo zlatý svícen; byl krásnou zvláštností zjeveného náboženství.

OLTÁŘ KADIDLOVÝ (מִזְבֵּחַ הַקִּדְמוֹת, θυιαστήριον θυμιάματος, altare ad adolendum thymiamata) stál právě vchodem do velesvatyně.^{a)} Nazýval se kadidlovým (Ex. 30, 1) nebo zlatým (Ex. 40, 5). Byl ze dřeva akaciového, vysoký dva lokty (1.05 m), široký a dlouhý jeden loket (52.5 cm). Měl čtyři rohy, jeho povrch byl hladký,^{b)} kolem dokola běžela zlatá obruba. Po dvou stranách měl po dvou zlatých kroužcích; v nich byly dvě akaciové tyče, pobité zlatým plechem, na kterých oltář přenášeli.

a) Přes jasná slova biblická (Ex. 30, 6) povstal spor o poloze kadidlového oltáře. Origenes (In Exodum hom. 9, 3; MG 12, 364) a sv. Augustin (Quaestiones in Heptateuchum 2, 133 a 136; ML 34, 642) tvrdili, že byl v samé velesvatyni. Svedla je k tomu poněkud nejasná slova listu k Židům (9, 4). Nepochopili, že apoštol mluví o zlaté kadidelnici, kterou vnášel velekněz o slavnosti smíru do velesvatyně a která tam podle všeho zůstávala. Zachariáš (Luk. 1, 9) obětoval na tomto oltáři, protože jako prostý kněz nemohl do velesvatyně.

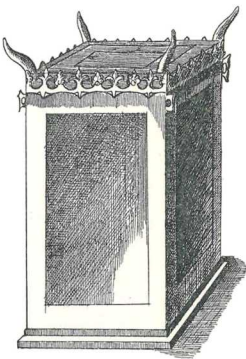
b) LXX a po ní Vulgata přeložila (Ex. 30, 3 a 37, 26) nesprávně slovem »craticula« (rošt).

c) Skoro stejné rozměry má hliněný oltář kadidlový, nalezený v Ta'anneku; pochází asi z roku 700 př. Kristem. Byly tedy takové oltáře oblibeny. Tvrdí-li proto Měša ve svém chlubitném nápisu (ř. 12 a 17; Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1899, III, 475), že odvezl zápalný oltář Boží, myslí pravděpodobně na nějaké protizákonné obětiště.

Na oltáři se obětoval ráno i večer vonný kadidlový zápal. Skládal se ze čtyř voňavek, které byly na prášek rozemlety a ve stejném množství smíchány: $\text{F}\omega\text{v}\text{v}$ (στακτή, stacte), doslova »kapka«, tedy jakási vonná klovatina, snad storax ze stromu *Styrax officinalis* (Plinius, Hist. nat. 12, 55 a 24, 15); šechélet (חֶלֶת , חֶלֶת , חֶלֶת), doslova miska, ve Vulgátě onyx byla lastura zvaná *Unguis odoratus* nebo *Blatta byzantina*. Pálená na uhlí příjemně voní; galban (גַּלְבָּנוֹן , גַּלְבָּנוֹן , גַּלְבָּנוֹן), doslova galbanum), vonná pryskyřice rostliny *Ferula galbanifera*. Roste ve Syrii (Plinius, Hist. nat. 13, 2); průhledné kadidlo (קָדִידָנוֹ , קָדִידָנוֹ , קָדִידָנוֹ), bylo asi složkou nejdůležitější. Klidi se dvakrát do roka; na podzim nejlepší druh, bílé, »průhledné«, které prýští samo od sebe; horší druh vyvěrá z nařezané kůry v zimě, klidi se na jaře a je barvy červené (Plinius, Hist. nat. 12, 32). Dováželo se hlavně z jižní Arabie. Do směsi se přidávalo trochu soli (Ex. 30, 35 hebr.). Knobel zhotovil podobnou směs; její vůně byla silná, příjemná a osvěžující.

V pozdější době počali přidávat ještě jiné voňavky a zápalová směs byla složitější. Sirach (24, 20) jmenuje tři nové: skořicový prášek z kůry stromu *Laurus cinnamomum*; *aspalathus* (Vulgata chybně *balsamum*), o kterém praví Plinius (Hist. nat. 12, 52): »spina candida, magnitudine arboris modicae, flore rosae, cuius radix unguentis expetitur«; myrha, pryskyřice, která sama vytéká ze stromu *Balsamodendron myrrhae*. V době Kristově skládal se zápal z jedenácti přísad (Babyl. Keritot 78 a), proto se mluvívalo o »zápalu jedenácti« (Midraš Šir hašširim 12 d). Přibyla kaise, celkem neznámá (Fonck, Streifzüge durch die bibl. Flora, Freiburg, 1900, 91), nard, šafrán a puškovec (*Calamus odoratus*). Josef Flavius (Bellum 5, 5, 5) vypočítává již třináct složek; je pozoruhodné, že posvátný zápal egyptský se skládal ze 16 součástek (Loret, Journal asiatique, 1887, 76—132).

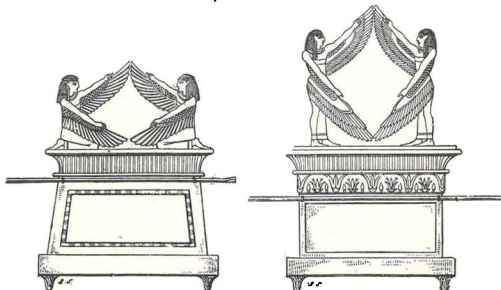
Později byl uchováván ve svatyni také roh naplněný posvátným olejem, kterým mazali krále (Sr. 1. Král. 1, 39).

Obr. 21. Oltář kadidlový.

3. Ve velesvatyni.

Buxtorf J., *Historia arcae foederis*; Ugolini, *Thesaurus*, VIII, 143n; - *Thaleman Ch.*, *Tractatus de nube super arca foederis*, Lipsko, 1776; - *Nikel Jan*, *Die Lehre des Alten Testaments über die Cherubim und die Seraphim*, Vratislava, 1890; - *Kmoskó M.*, *Kerub und Kurib*, *Biblische Zeitschrift*, 1913, 225n; - *Johannes*, *Die Bundeslade und ihre Geschichte*, *Theologisch-praktische Monatsschrift*, 1913, 495n; - *Hejčl Jan*, *Archa úmluvy*, *Ceský slovník bohovědný*, I, 615n; - *Budde Karel*, *Ephod und Lade*, *Zeitschrift für die alttest. Wissenschaft*, 1921, 1n; - *Dhorme P.*, *Les Chérubins*, *Revue biblique*, 1926, 328n.

Obr. 22. Archa úmluvy. Dva pokusy o rekonstrukci.

Ve velesvatyni, kam nevnikal ani jediný paprsek sluneční, byl největší poklad^{a)} vyvoleného národa: archa úmluvy (אֲרוֹן הַבְּרִית, αὐχρὸς, arca).^{b)}

- a) Rabíni (Šekalim 6, 1) tvrdili, že byly dvě archy: jedna ve svatostánku, druhou prý brávali do boje. V první byly celé desky zákona, ve druhé desky, které rozbil Mojžíš, když sestupoval s hory Sinal. Jistě neprávem. Bůh kázal udělati jen jednu archu (Ex. 25, 10), pouze jednu nosili levitě (Num. 4, 5) a po jejím zajetí neměli náhrady (1. Sam. 4, 3. 11. 17).
- b) V Bibli má různá jména. Nazývala se archou úmluvy (Jos. 3, 14), protože v ní byly kamenné desky jako viditelný symbol smlouvy sинаjské; archou zákona (Ex. 25, 22) nebo archou Boží (Jos. 4, 11).

Byla ze dřeva akaciového a podobala se skřínce na čtyřech nohou. Byla dlouhá 2,5 loktu (1,31 m), široká 1,5 lokte (78 cm), vysoká také tolik.^{a)} Na venek i uvnitř byla pobita nejčistším zlatem, kolem horního okraje běžel zlatý věnec. Na dvou stranách^{b)} měla po dvou zlatých kroužcích, jimi probíhaly dvě tyče ze dřeva akaciového, pozlacené, které se nikdy neodkládaly.^{c)}

- a) Protože egyptské archy bývaly obyčejně vydlabány z jediného kmene, je možné, že to platilo i pro archu izraelskou.
- b) Mezi exegety je dosud spor, na kterých stranách byly kroužky pro nosítka. Josef Flavius (Antiq. 3, 6, 5) a po něm Scholz (Die heiligen Alterthümer des Volkes Israel, Rejno, 1868, I, 158) se rozhodli pro strany delší; většina pro strany užší. V prvním případě viděli by při průvodech pouze záda jednoho z cherubů.
- c) Tomu zdánlivě odporuje Num. 6, 6, kde se nařizuje, aby před odchodem na nové tábořiště tyče zasunuli. Kortleitner (Archaeologia biblica, Innsbruck, 1917, 72) se domníval, že slova se tam dostala neprávem, protože se v okolních verších tolikrát opakovala. Spíše má pravdu Hejčl (Bible česká I, 352), že tyče na chvíli vytáhli, aby obal lépe přiléhaly. Také je možné, že v obalu byly otvory, kterými se měly tyče provléci.

Archa byla svrchu zakryta vikem z masivního zlata, zvaným kappóret (כַּפֹּרֶת, ἱλαστήριον, propitiatorium);^{a)} na něm stáli (či klečeli?) dva cherubové^{b)} ze zlata vytepaní. Tváří byli obráceni k sobě a poněkud skloněni. Jejich křídla byla rozpjata a sbíhala se nad středem slitovnice, kde tvořila trůn Boha-krále (1. Sam. 4, 4); proto nazývali archu jeho podnožím (Žalm 98, 5).

Obr. 23. Asyrský cherub.

a) Hebrejské jméno kappóret odvozovali někteří (Antiqu. 3, 6, 5) od slovesa káfar, přikrývat; proto přeložili viko. Jiní (Žid. 9, 5) od kip-pér, smýti vinu a překládali slitovnice. V praxi znamenalo oboje: viko archu zakrývalo a bylo-li pokropeno krví, s Bohem smířovalo. Nazývá se také »oraculum« (Ex. 25, 20), protože z něho dával Bůh odpovědi na otázky veleknězovy.

b) Význam jména je dosud nejasný. Lenormant (Les origines de l'histoire I. 118) je odvozoval od asyrského kirúbi (okřídlený býk), Delitzsch (Assyrisches Handwörterbuch 352) od karúbu (silný, mocný). Kmoskó (Biblische Zeitschrift, 1913, 225—234) od sumerského kurib (krásný postavou). Tento poslední výklad je ještě nejspřávnější. Většina je srovnávala s okřídlenými býky asyrsko-babylonskými, kteří stávali u bran chrámů a paláců. Podobně popisuje cheruby prorok Ezechiel (1) a Zjevení sv. Jana (4, 7). Příručka 5, 15, 16.

V arše byly uloženy dvě kamenné desky, na kterých bylo napsáno prstem Božím desatero (Ex. 25, 16 a 32, 15n); proto Filo

Obr. 24. Jiná podoba asyrského cheruba.

(De vita Mosis 3, 8) ji nazývá »schránkou zákonů.«^{a)} Vedle archy byla zlatá^{b)} nádoba s manou, kterou sytil Bůh vyvolený národ (Ex. 16, 33), hůl Áronova, která vykvetla na důkaz, že Bůh přenesl na jeho rod důstojnost kněžskou (Num. 17, 6—9),^{c)} původní rukopis Mojžišův (Deut. 31, 26)^{d)} a zlatá kadidelnice pro slavnost smíření (Lev. 16, 12).^{e)}

a) Dekalog se nám zachoval ve dvou opisech biblických (Ex. 20, 2—17 a Deut. 5, 6—21) a v papyrusu Nashově, koupeném roku 1902. (Přiručka, 172.) Josef Flavius (Antiqu. 3, 5, 8) a Filo (De decalogo 12) dávali na každou desku po pěti přikázáních, většina je dělí na 3 a 7. První vypočítávají povinnosti k Bohu, druhé k bližnímu. Sr. Metelka, Rozdělení dekalogu, Museum, LIX, 153—161.

b) Ibn Esra tvrdil, že byla z hlíny nebo mědi; Žid. 9, 4 ze zlata. Měla dvě ucha; protože Rekové nazývali takovou nádobu *švoč* (osel), povstala pomluva (Tacit, Hist. 5, 3), že Židé uctívali ve chrámě osla.

c) 1. Král. 8, 9 a Josef Flavius (Antiqu. 8, 4, 1) tvrdí, že v arše byly jen kamenné desky; Žid. 9, 4 vypočítává také nádobu s manou a hůl Áronovu. Rozpor hleděli různě vyloučiti: apoštol užil prý předložky *év* ve smyslu všeobecnějším (Zschöcke-Döller, Historia sacra, vyd. 7., Vídeň, 1920, 118) neb oba spisovatelé mluví o různých

ných dobách (Kortleitner, *Archaeologia biblica*, Innosti, 1917, 75). Je totiž možné, že na poušti bývalo vše ukládáno v arše, aby se snáze uchovalo; později tam zůstaly zase jen kamenné desky, jak bylo původně.

- d) Ne celý Pentateuch, snad jen Deuteronomium, podle jiných pouze Deut. 6, 1—7, 11. Byl prý uložen v jakémsi pouzdře.

- e) Výslovně to tvrdí Žid. 9, 4 a Joma 4, 4.

Obr. 25. Egyptská kadidelnice.

Bývala z mědi a měla podobu ruky; stejně byla asi hotovena kadidelnice židovská.

Mezi křídly cherubů byl světlý oblak, který symbolisoval Boží přítomnost ve svatostánku (Ex. 40, 36).

Také pohanští národové mívají ve svých chrámech jakési archy; nikdy však nebyly vzpomínkou na smlouvu, jakou by národ uzavřel s některým bohem.

d) NÁBOŽENSKÝ VÝZNAM SVATOSTÁNKU.

Byl dvoji: jeden se týkal starého zákona (symbolický), druhý předpovídal blahou dobu mesiánskou (předobrazný).

VÝZNAM SYMBOLICKÝ. Svatostánek připomínal každému Izraelitovi ustavičně smlouvu, kterou s ním uzavřel Bůh na Sinai. (Sr. žalm 67, 18.) Tam se zjevil v průvodu andělů na kouřící hoře, nad archou sídlil mezi cheruby ve světlém oblaku a kamenné desky byly vytesány z téže hory, na které kdysi dostali desatero.

Svatostánek byl jaksi ztělesněním starozákonního náboženství. Nebe bylo ještě zavřeno a hříšný člověk nemohl se dostat k Bohu, leč očistným pokáním; proto byly v nádvoří předměty, které očistu dávaly (oltář) neb aspoň její nutnost připomínaly (umyvadlo). Podle vůle Boží užívá Pán prostředníků, kteří mu podávají naše modlitby (oltář kadidlový); za to nám přinášejí světlo pravého náboženství (svícen) a časné požehnání (stůl chlebů předkladných). Ani tyto prostředníci nejsou si úplně rovni, jsou mezi nimi stupně; proto jediný velekněz mohl do veševatyně.

VÝZNAM PŘEDOBRAZNÝ. Jako celý Starý zákon byl i svatostánek »stínem věcí budoucích«. Z listu k Židům (10, 20) se dovídáme, že předobrazoval především božského Vykupitele. Sám Ježíš mluvil o chrámu svého těla (Jan 2, 19—21). Výstižně rozvádí tuto myšlenku sv. Tomáš (1—2, q. 102, a. 4, ad 6): »Christus est propitiatorium (I. Jan 2, 2: »ipse est propitiatio pro peccatis nostris«); a rca, nam corpus eius ex purissimis membris constat, de a u r a t a, quippe qui sapientia et caritate, quae auro significatur, plenus erat; u r n a aurea est anima eius sancta, habens m a n n a, id est omnem plenitudinem sanctitatis et divinitatis, v i r g a, quia sacerdos in aeternum (Ps. 109, 4); t a b u l a e, quia legis lator, c a n d e l a b r u m, quia lux mundi (Jan 8, 12), m e n s a, quia cibus spiritualis (Jan 6, 51); duodecim p a n e s sunt apostoli vel doctrina eorum.«

Svatostánek byl předobrazem církve Kristovy, kterou sv. Pavel (2. Kor. 6, 16) jmenuje »chrámem živého Boha«. Nádvoří zobrazovalo Starý zákon, svatyně novozákonní církev bojující, velesvatyně církev vítěznou (Sv. Augustin. *Quaestiones in Heptateuchum* 2, 112; ML 34, 635). Asketičtí spisovatelé viděli ve svatostánku obraz celého duchovního života, který se skládá ze tří stupňů: očisty (via purgativa), osvětlení (via illuminativa) a spojení (via unitiva). Proto bylo v nádvoří umyvadlo a oltář, na kterém se obětovalo za hříchy; aby kdo postoupil dále a přinesl Bohu zápal lásky (oltář kadidlový), potřebuje světla (svícen) a síly, jakou dává Eucharistie (stůl chlebě). Teprve potom dojde blaženého splnutí s Bohem, který přebývá ve světle nepřístupném (Sv. Tomáš 2—2, q. 24, a. 9).

e) VÝDAJE NA SVATOSTÁNEK.

Miklik Jos., Chrámová daň, ČKD, 1933, 164n.

DOBROVOLNÁ SBÍRKA. Na rozkaz Boží vyzval Mojžiš národ, aby přispěl ke stavbě svatostánku (Ex. 35, 4—29). Jeho slova se potkala s takovým úspěchem, že brzy musel horlivost lidu mírniti (Ex. 36, 4—7).

Zlato se spotřebovalo 29 hřiven 730 lotů (1436¹⁴ kg).^{a)} stříbra 100 hřiven 1775 lotů (4390 kg), mědi 70 hřiven 2400 lotů (3476¹⁰ kg).^{b)} Udati skutečnou cenu svatostánku je nemožno; jen zlato stálo přibližně 4.500.000 korun.

a) Veliké množství zlata nepřekvapuje; zvláště v Egyptě ho bylo mnoho. Také četné pohanské svatyně mohly se chlubití zrovna pohádkovými poklady.

b) Sv. Jeronym přeložil nesprávně (Ex. 38, 29): »Mědi byly věnovány sedmdesát dva tisíce hřiven a kromě toho čtyři sta lotů.« Bohaté doly měděné byly na sinajském poloostrově ve Vádi Moghara a Vádi Nasb.

NÁBOŽENSKÁ DAŇ. Každý muž, který překročil 20. rok, měl věnovati půl stříbrného šiklu (2 koruny) na potřeby svatostánku (Ex. 38, 25); vyňati byli pouze levité. K prohlídce se dostavilo 603.550 mužů a odvedli celkem 301.775 šiklů. »Daň Mojžišova« (2. Par. 24, 6) se nevybírala každoročně, aspoň Bible o tom nevypravuje; mohla však býti vypsána, kdykoli ji bylo potřeba (2. Král. 12, 4 a 2. Par. 24, 6). Po zajetí nařídil Nehemiáš (10, 32), aby každý muž platil ročně třetinu šiklu; dávka byla snížena asi proto, že lid byl po návratu velice chudý. Později bylo ustanovení Mojžišovo pokládáno za trvalý zákon; až do doby Vespasianovy vybírala se ročně didrachma (Mat. 17, 23).

Jakmile židé upadli pod nadvládu římskou, nařídila Velerada, aby se v chrámě platilo jen penězi hebrejskými. Proto (Šekalim 1, 3) seděli od 25. Adaru v chrámovém nádvoří penězomenci a vyměňovali řecké a římské peníze, které poutníci přinášeli. Neobešlo se to bez podvodů; proto je Spasitel později dvakrát vypudil (Jan 2, 14 a Mat. 21, 12). Židé usedli v cizině posílali každoročně vybrané peníze do Jerusalema (Antiqu. 18, 9, 1); v chrámě se nahro-

madily »nesmírné poklady«, o kterých se zmiňuje častěji Josef Flavius (*Antiqu.* 14, 4, 4 a 14, 7, 1; *Bellum* 6, 5, 2). Po pádu města měli platiti roční daň chrámu Joviše kapitolského (*Bellum* 7, 6, 6).

f) DĚJINY SVATOSTÁNKU.

POSVĚCENÍ. Stavbu svatostánku provedli v sedmi měsících (Hejčl. Bible česká, I, 272) dva vynikající umělci Oholiab a Bezaleel; první pocházel z kmene Danova a utkal potřebné látky, druhý byl Judovcem a zhotovil, co bylo z kovu a ze dřeva. Umění se vyučili v Egyptě, ale sama Bible (Ex. 35, 30—35) jim připisuje mimořádné přispění Boží. Měli mnoho zdatných pomocníků; Pismo sv. připomíná i některé ženy (Ex. 35, 25n).

Svatostánek byl slavnostně postaven dne 1. nisanu druhého roku po odchodu z Egypta (Ex. 40, 1). Jednotlivé součástky svatyně a velesvatyně byly natřeny vonnou mastí, kterou kázal Bůh Mojžíšovi připravit (Ex. 30, 22 až 33).^{a)} Jak se dovidáme z listu k Židům (9, 21), byl svatostánek také pokropen krví obětovaných zvířat. Při té příležitosti přinesli náčelníci jednotlivých kmenů bohaté dary (Num. 7, 1—88).^{b)}

a) Obsahovala 500 lotů (7275 kg) myrhy, 250 lotů (3637 kg) skořice, 250 lotů kade a jeden hln (6074 l) olivového oleje. Téže masti se užívalo později při svěcení velekněží nebo pomazání krále.

b) Přivezl je na šesti vozech, tažených dvanácti býky. Jednotliví obětovali: dvě stříbrné mly, těžké 130 lotů (1891 kg) a 70 lotů (1018 kg), obě naplněné jemnou moukou, ztropenou olejem; pávničku z desíti lotů (163 g) zlata, plnou kadidla; býka, berana a ročního beránka k celopalu, kozla k oběti za hřích, k oběti pokojné dva býky, pět beranů, pět kozlů a pět ročních beránků.

Po svěcení naplnil Bůh svatostánek světlym oblakem, který měl býti symbolem jeho přítomnosti (Ex. 40, 32n). Národ byl dosud málo vzdělaný, proto potřeboval takový symbol, aby nezatoužil po obraze Božím. Zůstal-li však nad archou i později, nemožno rozhodnouti. Záporná odpověď zdá se pravděpodobnější: Filištiní sotva by se odvážili archu odnésti, kdyby spatřili takový zázrak.

Svatostánek býval uprostřed ležení a jednotlivé kmeny měly přesně určená místa, kde měly tábořit (Ex. 25, 8 a Lev. 26, 11; Num. 5, 3). Při přechodu býval rozebrán a jeho součástky, zahalené pokrývkami, byly přenášeny nebo převáženy na nové stanoviště (Num. 3, 21—4, 33). Na pomoc bylo dáno levitům šest nákladních vozů.

POZDĚJŠÍ OSUDY SVATOSTÁNKU. Po příchodu do Palestiny byl svatostánek v Galgale (Jos. 4, 19), kde Izraelité dlouho tábořili. Později (Jos. 18, 1) byl přenesen do Silo, dnešního Sélunu, asi uprostřed Palestiny a lid sliboval, že jinde obětovati nebude (Jos. 22, 29). Zatím svatostánek utrpěl mnoho nepřízní povětrnosti a počal se rozpadáti. Proto byla kolem něho zbudována ochranná zeď (sr. Kutal, CKD, 1930, 36n); celá stavba byla však zahalena pokrývkami (Sebachim 14, 6). Proto se jmenuje také domem (Soudc.

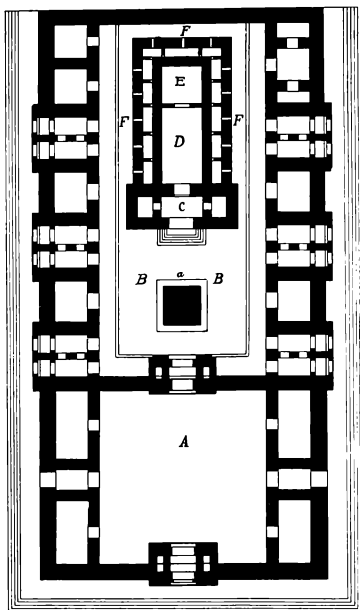
18, 31). Po katastrofální porážce za velekněze Heliho, svatostánek osiřel a budovy ztratily mnoho ze své posvátnosti. Za Saula byl přenesen do Nobe (1. Sam. 21, 1), snad proto, aby byl v jeho královském území, za Davida byl v Gabaonu (1. Par. 16, 39 a 21, 29) asi pro krveprolití, jaké způsobil v Nobe král Saul. Tam byly postaveny stejné budovy jako kdysi v Silo. Když byl posvěcen chrám, byly tam přeneseny zbytky svatostánku a uctivě uloženy (1. Král. 8, 4 a 2. Par. 5, 5; Antiqu. 8, 4, 1).

OSUDY ARCHY ÚMLUVY. Archa úmluvy zůstávala ve svatostánku v Silo. Jenom za války proti zločinným Benjaminovcům byla přenesena do Betelu (Soudc. 20, 26n).^{a)} Za velekněze Heliho byla přenesena znova do tábora, upadla však do zajetí filistinského (1. Sam. 4, 3—11). Když byla po sedmi měsících (1. Sam. 6, 1n) vrácena, byla napřed po dvacet roků na pahorku^{b)} v Kirjatjearim v domě levity Abinadaba (1. Sam. 7, 1n). David ji přenesl do domu Gefana Obed-Edoma, po třech měsících na horu Sion, kde pro ni zbudoval jakýsi stánek (2. Sam. 6, 1—17 a 1. Par. 13, 1—16, 3). Za Šalomouna byla přenesena do chrámu (1. Král. 8, 4); od té doby slul Jerusalemem městem Božím (Zalm 47, 2) a městem svatým (Is. 48, 2). Za vlády bezbožných králů pronikla modloslužba do samého chrámu (2. Král. 21, 4 a 2. Par. 33, 4); proto ji kněží přenášeli s místa na místo. Za Josiáše byla vrácena opět do velesvatyně a zakázáno ji odnášeti (2. Par. 35, 3). Jeremiáš (3, 16) předpověděl její brzký zánik, její pozdější osudy neznáme.^{c)}

- a) Vulgata pokládala slovo Bethel (Soudc. 20, 26) za jméno obecné, proto přeložila »domum Dei«; Soudc. 21, 2 dokonce přidala »in Silo«.
- b) Vulgata viděla ve slově vlastní jméno, proto přeložila »in Gabaa«. Na pahorcích bývaly obyčejně městské tvrze, tam ji asi uložili.
- c) V listě jerusalemakých židů (2. Mach. 2, 4—7) se vypravuje, že Jeremiáš odnesl při pádu města archu úmluvy a skryl ji tajně na hoře Nebo. Dnes již nemůžeme rozhodnouti, byla-li tradice správná. (Sr. Herkenne, Die Briefe zu Beginn des zweiten Makkabäerbuches, Freiburg, 1904, 26—36.) Mezi babylonskou kofistí se nevypočítává.

III. Chrám Šalomounův.

Friedrich Tomáš, Tempel und Palast Salomo's, Denkmäler phönikischer Kunst, Innomosti, 1887; - *Schick Karel*, Die Stiftshütte, der Tempel in Jerusalem und der Tempelplatz der Jetztzeit, Berlin, 1896; - *Vigouroux-Podlaha*, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1899, III, 279n; - *Beissel Stép.*, Tempelmasse, Laacher Stimmen, 83, 391n; - *Vincent H.*, La description du temple de Salomon. Notes exégétiques sur I. Rois 6, Revue biblique, 1907, 515n; - *Lesêtre H.*, Le temple de Jérusalem, Paříž, 1912; - *Dalman G.*, Neue Petra-Forschungen und der heilige Felsen von Jerusalem, Lipsko, 1912; - *Wolff Odilo*, Tempelmasse, Viedeň, 1912 a Der Tempel von Jerusalem, Viedeň, 1913; - *Hontheim Jos.*, Datum des Tempelbaus unter Salomon, Zeitschrift für kath. Theologie, 1912, 50n; - *Sanda Vojtěch*, Salomo und seine Zeit, Münster, 1913; - *Moehlenbrink Kurt*, Der Tempel Salomos. Eine Untersuchung seiner Stellung in der Sakralarchitektur des Alten Orients, Stuttgart, 1932.

Obr. 26. Chrám Salomounův.

A = nádvoří vnější;	D = svatyně;
B = nádvoří vnitřní;	E = velesvatyně;
C = předsíní;	F = boční světničky;
a = oltář.	

Bible nám popisuje na dvou místech (1. Král. 6, 1—38 a 7, 13—51; 2. Par. 3, 1—5, 1) nádhernou stavbu Salomounovu a přece zůstaly veliké mezery. Mnoho podrobností bylo vynecháno, protože byly všeobecně známy; některým stavitelským výrazům nerozumíme, někde byl text opisováním porušen. Někteří exegeté doplňovali kusé údaje z popisu Ezechielova (40—43 a 46, 19—24) a Flaviova (Antiqu. 8, 3); jistě neprávem: první ličí jen stavbu symbolickou, která nebyla nikdy provedena, druhý přenesl mnoho z chrámu Herodova do doby Salomounovy.

a) STAVEBNÍ PŘÍPRAVY.

Již David (1011—972) se obíral myšlenkou, že postaví chrám, ale Bůh nedovolil, protože prolil ve válkách mnoho krve (2. Sam. 7, 1—13; 1. Par. 22, 8—10 a 28, 3—6). Za to mu předpověděl, že to učiní jeho nástupce (2. Sam. 7, 13). Od té doby pamatoval král na budoucí stavbu a chystal potřebný materiál. Mnoho získal ve válkách (2. Sam. 8, 7—12), mnoho nakoupil. Výslovně se jmenuje zlato,^{a)} stříbro,^{b)} měď a železo.^{c)} Nařídil soupis všech cizinců a ustanovil z nich kameníky, kteří měli kameny tesati a hladiti (1. Par. 22, 2). Mnoho kamení vzali z jerusalemských lomů, zvaných dnes Murárat el Kettán. S tyrským králem Hiramem I. (979—945) vyjednal dovoz cedrového dříví, který obstarávali plavci týrstí a sidonští (1. Par. 22, 4). Připravené zásoby odevzdal před smrtí Salomounovi (971—929) a vyzval celý národ, aby krále podporoval (1. Par. 22, 6—19).

a) 1. Par. 22, 14 udává 100.000 hřiven zlata; počítáme-li zlatou hřivnu 49.11 kg, bylo by zlata 4.911.000 kg. Číslice byly podle všeho opisováním porušeny; také 1. Par. 29, 1n vypravují jinak.

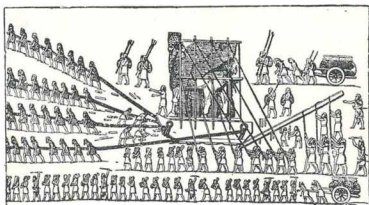
b) Ani váha stříbra se nám nedochovala správně. 1. Par. 22, 14 udává 1.000.000 hřiven. Protože stříbrná hřivna vážila 43.659 kg, bylo by všeho stříbra 43.659.000 kg.

c) Váha mědi a železa udána není; bylo prý jich »bez počtu«. (1. Par. 22, 14.)

Salomoun počal pracovat na jaře (1. Král. 6, 1) ve čtvrtém roce vlády čili r. 968: ^{a)} stavbu dokončil roku 962. Vzorem byl svatostánek Mojžišův (Moudr. 9, 8), jen jeho rozměry byly zdvojnásobeny. Jakýsi plán načrtl již David (1. Par. 28, 11) — nebyl však jeho vlastním vynálezcem. Mnoho prvků přejal z architektury egyptské a fenické.^{b)} Příručka, 294n. S tyrským králem Hiramem uzavřel smlouvu o dříví cedrové a jehličnaté,^{c)} kterého bylo v Palestíně velice málo (1. Král. 5, 1—11 a 2. Par. 2, 3—16). Najal 30.000 židovských dělníků, v čelo jim postavil 250 dozorců; 10.000 mělo jich pracovat měsíčně v lesích libanonských (1. Král. 5, 27n).^{d)} Z pohanů ustanovil 70.000 nosičů, 80.000 kameníků a 3.600 dozorců (1. Král. 5, 16 a 2. Par. 2, 1, 17).^{e)} Podle LXX (3. Král. 5, 18) zabraly přípravné práce 3 léta.

a) Honthelm (Zeitschrift für kathol. Theolog. 1912, 50—55) rozhodl se pro rok 969; Kugler (Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 175) pro 968.

b) Zvláště pozoruhodná je shoda s egyptským chrámem boha Chonsa v Karnaku, jak pěkně dokázal Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1899, III, 311n. V jednotlivostech vyniká svatyně jerusalemská nad všechny tehdejší památky.

Obr. 27. Doprava veliké sochy.

Čtyři proudy dělníků táhnou obrovskou sochu. Stojí na saních, pod které kladou dřevěné válečky. Na okraji saní vidíme muže, který vše řídí; dole dvě řady dělníků, kteří upotřebené válečky přenášejí.

- c) Co znamenají hebr. jména *beroš* a *algunmím*, nemůžeme udati přesně. První překládá Vulgata obyčejně slovem *jedle* (1. Král. 5, 8), druhé tuje (1. Král. 10, 11). Jiní jinak.
- d) Pro nepřiznivé počasí mohli se v lesích pracovat jen od polovice června do polovice září; robotoval tedy každý jen měsíc ročně.
- e) Číslo nejsou upřisňována. Nebylo strojů, vše se dopravovalo ručně. Nápis v hrobě v Bersechu praví: »Vpravdě bidným činí jej (otroka) balvan, ježž má posunovat a jenž jest deset loktů dlouhý a šest loktů vysoký, balvan, ježž má posunovat smýkat do přízemí domů.« (Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1897, II, 237.) Také odjinud víme, kolik otroků volávali k práci východní vladaf. Podle Herodota (II, 124) vyžádala si stavba pyramidy Cheopsovy 100.000 lidí; jediný obelisk Ramsa II. stavělo 120.000 otroků (Plinius, Hist. natur. 36, 14).

b) NÁDVORÍ CHRÁMOVÉ.

Deimel A., Zur Etymologie des Namens Moria, Zeitschrift für die kath. Theologie, 1899, 555n; - *Hummelauer Fr.*, Salomos ehernes Meer, Biblische Zeitschrift, 1906, 225n; - *Richter G.*, Die Kesselwagen des salomonischen Tempels, Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, 1918, 1n.

PLOCHA CHRÁMOVÁ. Podle vůle Davidovy (2. Par. 3, 1) měl stát chrám na humně Ornanově na hoře Moria.^{a)} Ústní podání vypravovalo, že tam obětoval Abraham syna Isáka (Gen. 22, 2), tam se zjevil anděl Davidovi (2. Sam. 24, 16—25 a 1. Par. 21, 18—26). Vyhlédnuté místo bylo však příliš těsné: na východě se sklánělo srážně do údolí cedronského, na západě do údolí zvaného Tyropoeon, na jihu přecházelo v povlouný Ofel. Proto bylo třeba umělé je rozšířiti. Salomoun ztesal severní stranu pahorku, na východě a západě vystavěl dvě rovnoběžné zdi a prázdnou prostorou vyplnil zemi. Na jihu zvýšil půdu pomocí velikých sklepů. Kameny^{b)} jsou až sedm metrů dlouhé,

půldruhého metru široké a skoro metr vysoké (Antiqu. 15, 11, 3 a 1. Král. 5, 17).

a) Původ jména Moria rozebírá pěkně Deimel, Zeitschrift für kathol. Theologie 1899, 555—557.

b) Na některých balvanech vidíme dodnes fenické stavitelské značky. Obvykle jsou učiněny rumělkou, jiné jsou vtesány. Uvádaly místo a polohu, kterou měl kámen v budově míti. Sr. Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1899, III, 302n.

VNĚJŠÍ NÁDVOŘÍ. Na volné prostoře^{a)} bylo zbudováno prostranné nádvoří, obehnané různými stavbami a krytým sloupofadím, do kterého se mohli utéci poutníci v čas nepohody. Dělo se na dvě části:^{b)} nádvoří vnější (Ez. 40, 17) nebo veliké (2. Par. 4, 9) bylo čtyřhranné a kamením dlážděné (Ez. 40, 17). Smíme-li užití analogie z chrámu Ezechielova a připojíme-li nahodilě poznámky v Bibli roztroušené (1. Par. 26, 12n), mělo od východu, severu a jihu po jedné bráně, zdobené věžičkami (Ez. 40, 6. 20. 22. 26). Jižní brána byla nádhernější než ostatní a měla několik vchodů (Haneberg, Die religiösen Alterthümer der Bibel,² Mnichov, 1869, 227). Vrata měla dvě křídla a byla pobita mědí (2. Par. 4, 9). Také na západě byla jakási brána, zvaná šallechet (1. Par. 26, 16). V době Salomounově se k ní vystupovalo po svahu, později do ní ústil viadukt nad údolím Tyropoeon. V rozích byly světnice pro posvátné hostiny (Ez. 46, 21—24),^{c)} mezi nimi různá skladiště pro bohoslužebné potřeby a byty pro kněze a levity. Uprostřed nádvoří, právě před oltářem, byl jakýsi výstupek pro krále (1. Král. 8, 22. 54 a 2. Par. 6, 13). Odtud mohl mluvit k lidu (2. Král. 11, 14). Tam byla pravděpodobně i »sobotní jizba«, o které se děje zmínka (2. Král. 16, 18).^{d)}

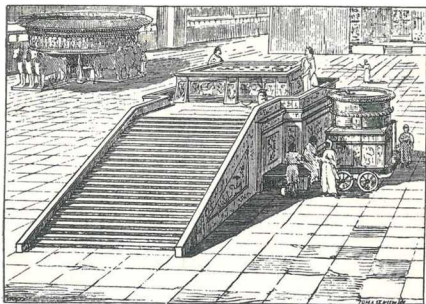
a) Dnešní plocha harám es-šerif je mnohem větší, protože byla Herodem rozšířena; jenom Haneberg (Die religiösen Alterthümer der Bibel¹, Mnichov, 1869, 218n) hájí tytéž rozměry, jaké má nyní.

b) Za krále Josafata (2. Par. 20, 5) děje se zmínka o »novém nádvoří«, za Manasesa (2. Král. 21, 5 a 2. Par. 33, 5) mluví se zase jen o dvou. Bylo tak pojmenováno, protože je dal Asa opravit (Sr. 2. Par. 15, 8).

c) Podrobnost je vzata z chrámu Ezechielova; byla však již dříve, aby poutníci měli vhodné místo pro posvátné hostiny.

d) Haneberg (Die religiösen Alterthümer der Bibel¹, Mnichov, 1869, 233) je pokládá za jakýsi trůn, pokrytý baldachýnem, jiní v ní vidí pravděpodobněji královskou oratoř (Hejčl, Bible I, 1031).

VNITŘNÍ NÁDVOŘÍ. Odtud se vystupovalo po několika schodech^{a)} a vysokou branou (2. Par. 27, 3) do vnitřního nádvoří (1. Král. 6, 36); nazývalo se také kněžským (2. Par. 4, 9) nebo hořejším (Jer. 36, 10). Obklíčovalo se tři stran vlastní budovu chrámovou. Od vnějšího nádvoří bylo odděleno zdi ze tří řad tesaných kamenů a ze dřeva cedrového (1. Král. 6, 36), dlážděno bylo kamením (2. Par. 7, 3). Vedly do něho tři brány: od severu, jihu a východu; poslední byla nejnádhernější a slula »vysokou branou domu Hospodínova« (2. Par. 27, 3). Na západní straně brány nebylo.^{b)} Kolem dokola bylo mnoho světniček k účelům bohoslužebným (Jer. 35, 4 a 36, 10).

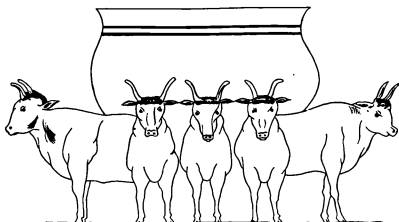
Obr. 28. Oltář v chrámě Šalomounově.

- a) Kortleitner (*Archaeologia biblica*, Innocenti, 1917, 107) se domnívá, že jich bylo patnáct; Zschokke-Döller (*Historia sacra*, Vídeň, 1920, 246) tvrdí, že nádvoří kněžské bylo o 17-5 loktů (9-10 m) výše než první nádvoří.
- b) Protože Velesvatyně přiléhala až ke zdi.

OLTÁŘ. Právě před vchodem do chrámu stál obětní oltář. Byl 20 loktů* (10.50 m) dlouhý a široký, deset loktů (5.25 m) vysoký (2. Par. 4, 1). Byl na místě dnešního skalnatého výstupku kubbet es-sachra.^{b)} (Příručka, 301.) Zvenku byl obložen měděnými pláty, uvnitř se skládal z netesaných kamenů (1. Král. 8, 64 a 2. Král. 16, 14). Přesnějšího popisu Bible nepodává.^{c)} Vystupovalo se k němu po nakloněné rovině, která však byla přerušena několika schody.

- a) Svatopisec (2. Par. 3, 3) upozorňuje, že počítá podle loktu »starého«; tedy 52.5 cm.
- b) Vyniká 1.25 až 2 metry nad zemí. Jenom Wolff (*Der Tempel von Jerusalem*, Vídeň, 1887, 24) tvrdil, že tam stála archa. Nenašel stoupců.
- c) Král Achaz odnesl oltář Šalomounův a postavil nový podle vzoru asyrského, jaký viděl v Damašku (2. Král. 16, 10—14); je pravděpodobné, že zbožný Ezechiáš jej znova postavil (2. Král. 18, 22). Zločinný Manasses dovolil si opět změnu (2. Par. 33, 16). Co se stalo s měděným oltářem Šalomounovým, nevíme; mezi babylonskou kofistí se nevypočítává (2. Král. 25, 13—17 a Jer. 52, 17—32).

UMYVADLO. Mezi chrámem a oltářem, poněkud ke straně jižní, stálo veliké umyvadlo; nazývalo se mořem měděným (1. Par. 18, 8) neb ulitým (1. Král. 7, 23). Bylo vysoké pět loktů (2.63 m), v průměru mělo 10 loktů

Obr. 29. Měděné moře.

(5.25 m), objem měřil 30 loktů (15.75 m)^{a)} tloušťka stěny dlaň (7 cm).^{b)} Mělo podobu liliového květu, okraj byl poněkud převislý, ozdobeno bylo tykvo-
vými vypuklinami (2. Par. 4, 3 hebr.). Spočívalo na 12 býcích, kteří hleděli
po třech k jednotlivým stranám světovým (1. Král. 7, 25—26 a 2. Par. 4,
2—5).^{c)} Mohlo pojmuti 2000^{d)} batů (728 hl). Jistě mělo několik kohoutků,
kterými potřebnou vodu vypouštěli.

a) LXX (3. Král. 7, 23) udává přesnější 33 loktů.

b) Latinský překlad (1. Král. 7, 26) tři palce.

c) Bible nepraví, zdali býci stáli, klečeli nebo leželi. Poslední možnost se zdá
pravděpodobnější, protože umyvadlo by bylo příliš vysoké.

d) 2. Par. 4, 5 a podle nich Josef Flavius (Antiqu. 8, 3, 5) udávají 3000 batů
(1092 hl). Jedni se domnívají, že posvátný
text byl porušen, Hummelauer (Salomos
ehernes Meer, Biblische Zeitschrift 1906,
225—231) myslí, že obsah je udáván jen
„od oka“; je však také možné, že celkový
obsah byl opravdu 3000 batů, ale dávali
jen 2000 (Ackermann, Archaeologia biblica,
Viedeň, 1826, 376).

Obr. 30. Menší umyvadlo z Larnaky.

MENŠÍ UMYVADLA. Mimo mě-
děné moře ulil Salomoun deset menších
umyvadel; pět jich bylo na severní straně
oltáře, pět na jižní. Každé se sklá-
dalo z měděného, čtyřhranného pod-
stavce, dlouhého a širokého 4 lokty
(2.00 m), vysokého 3 lokty (1.56 m).
Boční stěny byly zdobeny vypuklinami
cherubů, lvů, býků a palm. Podstavce
měly po čtyřech měděných kolech. Na
nich byly měděné misy; v objemu mě-

řily 4 lokty (2.00 m), každá pojala 40 batů (14.57 hl) vody. V nich prali obětní maso (1. Král. 7, 27—39 a 2. Par. 4, 6).

Vše ulil umělec Hiram; jeho otec pocházel z Tyru, matka byla židovkou; snad již doma se zabýval litím kovů (1. Král. 7, 13n a 2. Par. 2, 12n).

V nádvoří bylo také hojně stříbrných (1. Par. 28, 16) a kamenných (Ez. 40, 38n) stolků, na které kladli obětní maso a jiné potřeby.

c) VLASTNÍ CHRÁM.

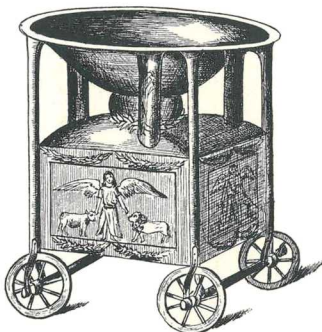
Bruston K., L'inscription des deux colonnes du temple de Salomon, Zeitschrift für die alttest. Wissenschaft, 1924, 153n.

BUDOVA chrámová byla obrácena k východu, byla 60 loktů^{a)} (31.50 m) dlouhá, 20 loktů (10.50 m) široká a 30 loktů (15.75 m) vysoká.^{b)} Byla stavěna z velikých hlazených kvádrů, které byly již předem tak upraveny, že při stavbě nebylo ani slyšeti kladiva (1. Král. 6, 7). Stěny byly pokryty deskami cedrovými a zdobeny reliéfy cherubů a palem. Také strop byl cedrový, podlahu krylo dřevo cypřišové (1. Král. 6, 15; 2. Par. 3, 5). Vše bylo pobito zlatým plechem, od kterého se magicky odrážela záře svícňů (1. Král. 6, 21). Střecha byla pravděpodobně plochá, pokrytá dřevem cedrovým a jak bývá v Palestině zvykem, kamennými dlaždicemi (Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1899, III., 332) nebo spíše měděnými plotnami (Eupolemos u Eusebia, Praepar. evang. 9, 34; MG. 21, 751).

a) Těžko dnes rozhodnouti, jsou-li udány rozměry vnější (1 se zdí) či jenom vnitřní. Hejdl (Bible česká I, 920) se rozhodl pro první možnost. Kortleitner (Archaeologia biblica, Innocesti, 1917, 109) pro druhou.

b) Protože vlastní chrám byl lidu nepřístupný, byly jeho rozměry poměrně malé. Velechrám sv. Petra je 219 m dlouhý, 123 m široký a 48 m vysoký.

PŘEDSÍNĚ. Z nádvoří se vcházelo do před síně. Ta byla 20 loktů (10.50 m) široká a 10 loktů (5.25 m) dlouhá; výšku udati nemůžeme. Měřila pravděpodobně 30 loktů (15.75 m) jak ostat-

Obr. 31. Mění umyvadlo v chrámě jerusalemském.

ni svatyně. Dveří neměla. V ni visely zbraně krále Davida (2. Král. 11, 10) a jiné vzácné předměty.

2. Par. 3, 4 udává výšku předsláně 120 loktů (63.00 m); zdá se, že číslce byla časem porušena. Zechokke-Döller (*Historia sacra*, vyd. 7., Vídeň, 1920, 247) hájí její správnost a domnívá se, že vchod byl jakousi pylonovitou věží, jaké vidáme před chrámy egyptskými. Arabský překlad má jenom 20 loktů (10.50 m), většina se rozhodla pro 30 (15.75).

MĚDĚNÉ SLOUPY. Po stranách předsláně stály dva duté měděné sloupy, vysoké 18 loktů (9.45 m),^{a)} v objemu měly 12 loktů (6.30 m),^{b)} stěny byly silné 4 palce (7 cm). Zdobily je hlavice vysoké 5 loktů (2.60 m),^{c)} každá měla dvě řady granátových jablek, v řadě jich bylo 100. Čtyři byla připevněna, ostatních 96 viselo ve vzduchu. Na hlavicích byly jakési sírky či řetízky uměle spletené (1. Král. 7, 15—22 a 2. Par. 3, 15—17).^{d)} Sloupy stály na podstavcích vysokých 13 loktů (6.82 m), takže celková výška měla 36 loktů (18.90 m), přesněji 35 loktů (18.37 m), jak udávají knihy Paralipomenon (II., 3, 15). Sloup po pravé straně slul Jakin (יָקִין, postaví), druhý Boaz (בּוֹאֵז, v síle); jména byla symbolická a připomínala slib věčného trůnu v rodě Dávidově (2. Sam. 7, 16).^{e)}

a) 2. Par. 3, 15 a Jer. 52, 21 v řeckém překladu mají 35 loktů (18.37 m); chybu zavínilli opisovači, kteří podobná písmena zaměnili.

b) Jenom řecký překlad udává na jednom místě (3. Král. 7, 15) 14 loktů.

c) Podle 2. Král. 25, 17 byly hlavice vysoké jen 3 lokty. Možná, že je při některé opravě zmenšili, snad je částečně porušena.

d) Verše jsou dosti porušeny; ani starší spisovatelé jím dobře nerozuměli.

e) Šanda (Salomo und seine Zeit, Münster, 1913, 64) opravuje »Jakon beoz« — »(dům pevně bude stát). Podobné prosby nacházíme též u pohanů. Nabuchodonosor prosí Samaše, kterému postavil chrám v Sip-paše: »Dílo rukou mých nechať trvá na věčné časy, potomstvo mé nechať kraluje dlouho a pevně v zemi.«

Obr. 32. Hlavice sloupů v chrámě jeruzalemském. Podle rekonstr. Perrotovy a Chipiezovy.

PŘÍSTAVKY. Chránová zeď nebyla všude stejně silná, stupňovitě se zúžovala: dole byla široká 6 loktů (3.15 m), v prvním poschodí 5 loktů (2.60 m), nahoře jenom 4 lokty (2.08 m). Aby umělecký soulad netrpěl a využít-kovalo se místa, přiléhaly ke třem stranám chrámovým přístavky. Dole byly široké 5 loktů (2.60 m),

v prvním poschodí 6 lóktů (3.12 m), ve druhém poschodí 7 lóktů (3.64 m); horní třetina chrámové zdi byla volná.^{a)} V každém poschodí bylo 30 světníček (Antiqu. 8, 3, 2); jejich podlahy spočívaly na zmíněných výstupcích chrámové zdi. Na severní a jižní straně byly točité schody (1. Král. 6, 5—8 a Ez. 41, 5—11). Ve světničkách uchovávali chrámové poklady (1. Král. 7, 51 a 15, 15).

a) Podrobnější popis podává Hejřil, Bible česká I, 822.

d) SVATYNĚ.

BRÁNA. Z předsíně vedly do vlastní svatyně dvojité čtyřhranné dveře: vnější a vnitřní. Podle Ezechiele (41, 2) byly 10 lóktů (5.25 m) široké a skládaly se ze dvou křídel. Věřeje byly ze dřeva olivového, dveře jedlové, stěžeje zlaté (1. Král. 7, 50). Jejich volné plochy byly zdobeny vypuklinami cherubů, palem a květinovými pletenci; vše bylo pobito zlatým plechem (1. Král. 6, 33—35).

SVATYNĚ byla 40 lóktů (21 m) dlouhá, 20 lóktů (10.50 m) široká a 30 lóktů (15.75 m) vysoká. Nahoře měla okna, zvenku širší, dovnitř se zužovala (1. Král. 6, 4), zakryta byla žaluziemi, jaké jsou dosud na východě v obyčejí. Oltář kadidlový byl ze dřeva cedrového a pobitý zlatým plechem.^{a)} Ve svatyni bylo deset pozlacených stolů, po pěti na každé straně, pravděpodobně podle vzoru Mojžišova a 100 zlatých misek, plných nejlepších voňavek (1. Par. 28, 16 a 2. Par. 4, 8). Chleby se kladly pouze na jeden stůl, snad střídavě.^{b)} Zlatých svíců bylo také deset, na každé straně po pěti (1. Král. 7, 49).^{c)}

a) Neprávem tvrdili Levi ben Gerson a Kimchi, že oltář byl z kamene, ale pokryt pozlaceným cedrovým dřevem.

b) Tak Josef Flavius (Antiqu. 8, 3, 7). Tomu by nasvědčovalo, že Bible mluví někdy pouze o jednom stole (1. Král. 7, 48; 2. Par. 13, 11 a 28, 18). Zschokke-Döller (Historia sacra, vyd. 7., Vídeň, 1920, 247) však myslí, že to bylo jen deset menších stolů, chleby se kladly na původní stůl Mojžišův.

c) Zschokke-Döller (Historia sacra, 7. vyd., Vídeň, 1920, 247) myslí, že všech svíců bylo jedenáct: Mojžišův a deset nových. Jak se rozzvěcovaly, nevíme. Podle Josefa Flavia (Antiqu. 8, 3, 7) hořel stále tentýž; spíše hořely střídavě.

e) VELESVATYNĚ.

BRÁNA. Svatyně byla oddělena od velesvatyně kamennou zdí nebo jen cedrovou stěnou. Do velesvatyně vedla nádherná brána ze dřeva olivového. Její stěžeje byly zlaté, věřeje měly nahoře podobu trojúhelníka. Obě křídla byla zdobena vypuklinami cherubů, palem a květinovými pletenci; vše bylo pobito zlatým plechem. Dveře byly stále otevřeny; vchod zastírala vzácná opona, utkaná stejně jako ve stánku Mojžišově (2. Par. 3, 14). Visela na zlatých kroužcích, které se pohybovaly na pozlacené tyči.

VELESVATYNĚ byla dlouhá, široká a vysoká 20 lóktů (10.50 m). Protože ostatní budova byla vysoká 30 lóktů (15.75 m), povstalo nad vele-

svatyni několik pokojů; tam byly snad uloženy zbytky Mojžišova svatostánku. Ve velesvatyni byla archa úmluvy, v ní pouze kamenné desky (1. Král. 8, 9 a 2. Par. 5, 10). Po obou stranách stáli dva cherubové ze dřeva olivového, pobíti zlatým plechem a tváří obrácení ke svatyni (2. Par. 3, 13). Každý byl deset loktů (5,25 m) vysoký, křídla měl 5 loktů (2,62 m) dlouhá; jedno skláněl nad archou, druhým se dotýkal boční stěny velesvatyně (1. Král. 6, 23—28 a 2. Par. 3, 10—13).

f) DĚJINY CHRÁMU.

M. Wo befindet sich gegenwärtig die Bundeslade?, Linzer Quartalschrift, 1898, 491n; - Hummelauer Fr., Salomons Tempelweihe. Biblische Zeitschrift, 1903, 43n; - Miklik Jos. I. Král. 8, 12—13, Biblische Zeitschrift, 1921, 9n.

Stavba trvala sedm roků a šest měsíců (1. Král. 6, 38); byla dokončena v 11. roce vlády Salomounovy, avšak teprve na počátku 12. roku byla slavnostně posvěcena (1. Král. 8, 2). Bohužel, zůstal chrám jen krátkou dobu středem náboženského života celého národa. Za nástupce Roboama (932—916) odtrhlo se deset severních kmenů a postavilo si vlastní svatyni (1. Král. 12, 26—33 a 2. Par. 11, 15); chrám sám byl oloupen od faraona Šešonka (948 až 927). Asa (914—874) se pokusil chrámový poklad obnoviti (1. Král. 15, 15 a 2. Par. 15, 18), brzy jej musel vydati, aby si zajistil spolek se syrským Benadadem (900—875; 1. Král. 15, 18 a 2. Par. 16, 2—4). Za Josafata (874—850) bylo vnitřní zařízení opraveno (2. Par. 20, 5), ale již Atalie (865) jej znova oloupila; užila dokonce k modloslužbě darů Bohu zasvěcených (2. Par. 24, 7). Joas (836—797) chrám znova opravil (2. Král. 12, 4—6 a 2. Par. 24, 7), ale brzy byl donucen odevzdati posvátné poklady syrskému Hazaelovi (843—797), aby odtáhl od Jerusalema (2. Král. 12, 18). Mnoho také odvezl Amasiáš (797—769) do Samaří (2. Král. 14, 14 a 2. Par. 25, 24). Joatam (752—736) opravil aspoň severní bránu v kněžském nádvoří (2. Král. 15, 35 a 2. Par. 27, 3). Smutné časy nastaly chrámu za Achaza (736—721). Bezbožný král vykoupil si asyrskou pomoc za poklady domu Božího (2. Král. 16, 8 a 2. Par. 28, 21). Obětní oltář odnesl a místo něho postavil nový podle vzoru asyrského (2. Král. 16, 10—14). Měděné moře složil s býků a postavil na kamenný podstavec; zbořil sloupofadí, kterým přicházela královská rodina na bohoslužbu (2. Král. 16, 18). Konečně se odhodlal k rozhodné ráně. Uzavřel brány chrámové a po všech rozích města nastavěl pohanských oltářů (2. Par. 28, 24 a 29, 7).

Obrat nastal za zbožného Ezechiáše (721—693). Chrámové brány byly znova otevřeny, co připomínalo modloslužbu, bylo vyneseno, poskvrněné nářadí posvěceno (2. Par. 29, 3—19). Za vpádu Sennacheribova byl donucen dát zlatu a stříbro asyrskému útočníku (2. Král. 18, 15n). Manasses (693 až 639) chrám zase znesvětil (2. Král. 21, 4—7 a 2. Par. 33, 4—7), ale po svém obrácení odklidil vše, co zákon zakazoval (2. Par. 33, 15n). Jeho nástupce

Amon (639—638) zavedl do chrámu modloslužbu (2. Král. 21, 21 a 2. Par. 33, 22). Zbožný Josiáš (638—608) hleděl vše napravit a obnovil zpusťosenou svatyni (2. Par. 34, 8—13), ale již se blížil trest Boží. Roku 605 přitáhl Nabuchodonosor a odvezl mnoho posvátných nádob do Babylona (2. Par. 36, 7); r. 598 vzal další část (2. Král. 24, 13) a 9. dne měsíce abu 587 lehl chrám popelem a jeho poklady odvezeny do Babylona (2. Král. 25, 9. 13—17; 2. Par. 36, 18 a Jer. 52, 13. 17—23).

IV. Chrám Zorobabelův.

a) PŮVOD NOVÉHO CHRÁMU.

Saint-Aignan L. de. Le temple de Jérusalem, sa construction par Zorobabel et par Hérode. Paříž, 1876; - *Hoonacker A. van.* Zorobabel et le second temple, Gand, 1891; - *Nikel J.* Zerubabel, seine angebliche Erhebung und sein Sturz, Der Katholik, 1898, II., 411n; - týž, Die Wiederherstellung des jüdischen Gemeinwesens nach dem Babylonischen Exil, Freiburg, 1900; - *Reisinger Fr.*, Die Samaritaner und der zweite Tempelbau, Linzer Quartalschrift, 1920, 371n.

Po 70 letech dovolil Cyrus r. 538 židovským zajatcům svobodný návrat do vlasti (Esdr. 1, 2) a nařídil stavbu rozbořeného chrámu. Povolil sbírky mezi židy usedlými v Babylonii (Esdr. 1, 4), vyzval okolní obyvatelstvo, aby je podporovalo a sám vrátil 5400 posvátných předmětů, které kdysi odnesl Nabuchodonosor (Esdr. 1, 7—11). V čelo výpravy se postavil Šešbassar^{a)} (Esdr. 1, 11 a 5, 14). Škoda jen, že všichni nepoužili daného dovolení. Mnozí zbohatli a nakoupili polí, která nechtěli opustiti, jiní propadli modloslužbě a hrozili se jha Páně. Vrátili se ponejvíce příslušníci kmene Judova.^{b)} Asi r. 535 přivedl Zorobabel a velekněz Josue nových 42.360 zajatců (Esdr. 2, 2n). Náčelníci rodin sebrali mezi sebou 40.000 dareků^{c)} (1.142.000 K), 4200 stříbrných hřiven^{d)} (592.000 K) a 67 kněžských oděvů (Neh. 7, 71).

a) Odedávna se pfeili exegeté, jsou-li Šešbassar a Zorobabel dvě různé osoby či jenom dvě jména téhož muže. V novější době převládá mínění, že Šešbassar byl prvním vůdcem, teprve po něm přišel Zorobabel. Tak Kortleitner (Archaeologia biblica, Innmosti, 1917, 117) a Hejčl (Bible česká I, 1222). Sr. však Kugler, Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 204n.

b) Proto se nazývali novozákonní židé Judaei.

c) Kniha Esdrášova (2, 69) udává 61.000; buď započtena ještě jiné dary nebo byla částice opisováním porušena.

d) Esdráš (2, 69) má číslo zaokrouhlené (5000); podobně 100 kněžských šatů.

Prvního dne sedmého měsíce postavili na troskách chrámových oltář pro zápalné oběti (Esdr. 3, 3) a počali s rozsáhlými přípravami. Najali potřebné dělníky a s dovolením Cyrovým ujednali s Feničany smlouvu o dodávku cedrového dříví (Esdr. 3, 7). Roku 534 položili s velikou okázalostí chrámové základy (Esdr. 3, 8). Jedni se radovali, starší plakali, když srovnávali smutné počátky s nádherou spáleného chrámu (Esdr. 3, 12—13). Stavba brzy uvázla

docela, protože Samaritánům se podařilo poštvať královské úřady proti novému dílu (Esdr. 4, 1—24). Teprve r. 520 počali znova pracovat (Esdr. 4, 24); nadšení vzrostlo, když Aggeus (2, 1—10) předpověděl, že nový chrám uvidí tolikrát slibovaného Vykupitele. Mistodržitel Tatanaj sice nařídil vyšetřování, ale stavbě nepřekážel. Rozkazem Dariovým byla stavba dovolena; úřadům nařizeno, aby židy účinně podporovaly (Esdr. 5, 1—6, 13). V adaru 515 byl chrám posvěcen.

b) POPIS CHRÁMU ZOROBABELOVA.

Na rozkaz Cyrův (Esdr. 6, 3) měla býti budova 60 loktů vysoká; stavělo se tedy na původních základech Šalomounových, jak bývalo všeobecným zvykem.

Vesvatyně byla úplně prázdná; ani při posvěcení ji nenaplnil tajemný oblak, který dříve symbolisoval přítomnost Boží. Pán nechtěl obnoviti starou smlouvu, protože chystal novou (sr. 2. Kor. 3, 2). Na místě, kde stávala archa, byl kámen 3 palce vysoký; tam kladl o slavnosti smíru velekněz zlatou kadidelnici (Joma 5, 2).

Svatyně měla jeden stůl, svícen a oltář (1. Mach. 1, 21 a 4, 49). Vchod byl zastřen velikou oponou; její krásu popisuje nadšeně Pseudo-Aristeas (Eusebius, Praepar. evang. 9, 34; MG 21, 756).

Nádvoří byla dvě: vnitřní pro kněze, vnější pro lid (1. Mach. 4, 38, 48). Jak se zdá, nebyla hned oddělena; teprve Alexander Janneus (104—78) postavil mezi nimi dřevěnou mříž (Antiqu. 13, 13, 5). Podle Hekatea (Flavius, Contra Apionem 1, 22) bylo vnější nádvoří dlouhé 147.85 m, široké 44.36 m. Na severní straně mělo veliké sloupofadí, podepřené 48 kovovými sloupy (Eupolemos u Eusebia, Praepar. evang. 9, 34; MG 21, 751—753). Kolem dokola byly četné světnice, ve kterých uchovávali chrámové nářadí a kde bydlívali kněží a levité, když konali službu (Neh. 10, 38—40). Oltář byl z netesaných kamenů (1. Mach. 4, 38, 44, 47, 53, 59); v době Alexandra Velikého byl vysoký 4.43 m, široký a dlouhý 8.87 m (Contra Apionem 1, 22). Umyvadlo ulil teprve velekněz Šimon, syn Oniášův (218—192).

c) DĚJINY CHRÁMU ZOROBABELOVA.

Původní prostá budova byla časem nádherně ozdobena. R. 458 vrátil se Esdráš a přinesl chrámu bohaté dary spolu s královskými rozkazy, aby určité oběti byly hrazeny ze státní pokladny (Esdr. 7, 12—26). Ani židé na chrám nezapomínali. Za Nehemiáše slibili, že budou ročně platiti třetinu šiklu (Neh. 10, 32—39) a každý rok posílali z ciziny předepsanou daň. Pohanští králové obětovali veliké dary a v chrámě jerusalemském nahromadily se časem obrovské poklady (Antiqu. 12, 2, 5—15).

Za vlády perské dařilo se chrámu poměrně dobře. Ani Alexander Veliký mu neublížil (Antiqu. 11, 8, 4). Velekněz Šimon (218—192) vystavěl obranné zdi, které se brzy osvědčily. Když Ptolemej IV. Filopator (221—205) hleděl

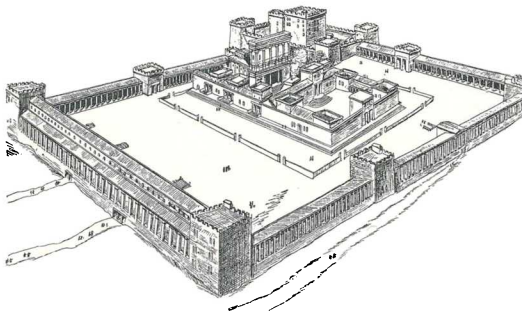
chrám vyloupiti, byl vítězně odražen (3. Mach. 1—7). Antioch III. (223—187) chtěl hraditi zase náklad na oběti a zbudoval v chrámě jakési sloupofadi. Přísně zapověděl, aby žádný cizinec nevstročil do nádvoří, určeného pro Izraelity (Antiqu. 12, 3, 4). Ale již Seleuk IV. (187—175) poslal Heliodora, aby chrám oloupil; porazil zločinný záměr se nepodařil (2. Mach. 3, 1—40). Zato velekněz Menelaus prodal nebo rozdal dosti chrámového nádobí (2. Mach. 4, 32) a totéž dovolil svému bratrovi Lysimachovi (2. Mach. 4, 39). Antioch IV. Epifanes (175—164) chrám obral, posvátné nářadí odnesl a svatyni zločinně poskvrnil (1. Mach. 1, 21—24); bohoslužba byla pod trestem smrti zakázána (1. Mach. 1, 47) a na oltáři Hospodinově postaven malý oltářík Jupitera Olympského (2. Mach. 6, 2). V chrámě bylo obětováno vepřové maso (1. Mach. 1, 50), v nádvořích se usadily nevěstky (2. Mach. 6, 4). Juda Machabejský (167—164) porazil v několika bitvách vojsko královské a v prosinci 164 chrám očistil a obnovil bohoslužbu (1. Mach. 4, 37—61). Průčelí chrámové ozdobil zlatými věnci a malými štítky (1. Mach. 4, 57), kolem dokola postavil vysoké zdi a pevné věže (1. Mach. 4, 60). Antioch V. Eupator (164—162) znova se zmocnil chrámu a pobožil částečně jeho opevnění (1. Mach. 6, 62), ale Jonatan (161—142) je zase postavil (Antiqu. 13, 5, 11). Jan Hyrkan (135—104) vystavěl na severní straně pevný hrad Baris, pozdější Antonium. Alexander Janneus (104—78) spojil chrám velikým mostem s Hořejším městem (Antiqu. 14, 4, 2 a Bellum 1, 7, 2). Roku 63 zmocnil se města Pompejus, vešel do chrámu, vše si prohlédl, ale nic neodnesl (Antiqu. 14, 4, 2—4); oloupil jej teprve Crassus roku 56 (Antiqu. 14, 7, 1). Roku 37 dobyl Jerusalema Herodes; v bojích utrpěl mnoho i chrám, některá jeho sloupofadi shořela (Antiqu. 14, 16, 2).

V. Chrám Herodův.

Saint-Aignan L. de, Le temple de Jérusalem, sa construction par Zorobabel et par Hérode, Paříž, 1876; - *Wolff Odilo*, Der Tempel von Jerusalem, Vídeň, 1887, 66n; - *Aucler P.*, Le temple de Jérusalem au temps de N. S. Jésus-Christ, Revue biblique, 1898, 193n; - *Bludau A.*, Der Verbleib der Geräte des Tempels zu Jerusalem, Der Katholik, 1902, I, 109n; - *Stejskal Fr.*, Jerusalemský chrám nebyl zničen Titem úmyslně. ČKD, 1905, 175n; - *Dalman G.*, Der zweite Tempel zu Jerusalem, Palästina-jahrbuch, 1909, 29n a Orte und Wege Jesu², Gütersloh, 1921, 231n; - *Otto Walter*, Herodes, Stuttgart, 1913.

Herodes byl v očích vyvoleného národa cizím vetřelcem; ještě více pobouřil zbožné věřící útokem na město, při kterém utrpěl mnoho i chrám. Aby si získal přízeň obyvatelstva, svolal židovské náčelníky a slíbil, že přestaví chrám Zorobabelův;* chce prý tak poděkovati Bohu za četná dobrodíní, která mu prokázal (Antiqu. 15, 11, 1). Zdá se, že měl ještě hlubší důvody. Z proroctví Aggeova (2, 7) se vědělo, že do chrámu Zorobabelova má vejiti Vykupitel a svatyni oslavit; zárlivý vládce hleděl dáti proroctví jiný smysl a tak překaziti

příchod království mesianského, kterého se tolik obával. Aby vyvrátil obavu, že chce starý chrám strhnouti, ale nový stavěti nebude, počal hned s rozsáhlými přípravami. Objednal 1000 nákladních vozů a najal 10.000 dělníků; protože obyčejní lidé nesměli do svatyně, nařídil kněžím, aby se vyučili řemeslu zednickému a sami postavili vlastní budovu chrámovou (Antiqu. 15, 11, 2). Roku 19. př. Kr. dal se do práce. Zbořeně části nahrazoval hned novými, takže boho-

Obr. 33. Chrám Herodův.

služba nebyla ani na den přerušena (Antiqu. 15, 11, 1). Vlastní chrám byl postaven za půldruhého roku, nádvoří se stavěla 8 let, vše bylo dokonáno teprve roku 64. po Kr. za vlády Albina^{b)} a brzy potom spáleno (Bellum 6, 4, 3—8).

Herodes ponechal v celku rozměry Zorobabelovy, proto není vhodno mluvit o třetím chrámě.^{c)}

- a) Chrám Herodův popsal podrobně Josef Flavius (Antiqu. 15, 11 a Bellum 5, 5) a talmud (Midđot); mezi oběma prameny jsou často velké rozpory a v jednotlivých případech těžko rozhodnouti, kdo má pravdu. Obyčejně dáváme přednost Josefovi, protože byl svědkem očitým; jde-li do podrobností, udává rozměry přesně, mluví-li jen všeobecně, rád přepíná.
- b) Tehdy bylo propuštěno všech 18.000 dělníků (Antiqu. 20, 9, 7). Proto právem řekli židé božskému Spasiteli, že v jejich době se pracovalo v chrámě již 46 roků (Jan 2, 20).
- c) Také židovská tradice (Baba mezia 28a) zná jen první chrám (Šalomounův) a druhý (Zorobabelův). I podle proroctví Aggeova (2, 10) byla stavba Herodova jenom pokračováním díla Zorobabelova.

a) NÁDVOŘÍ POHANŮ.

Plocha nového chrámu měla být aspoň dvakrát větší; proto byly postaveny nové mohutné podezdívky.^{a)} Tak povstala dnešní rovina harám eš-šerif. Jižní strana měří 280 m, severní 317 m, východní 474 m a západní 486 m.

Celá svatyně byla obklopena mohutnou zdí, devíti^{b)} branami se vcházelo do rozsáhlého nádvoří; jeho největší část byla na jižní straně chrámové. Nazývalo se nádvořím pohanským, protože do něho směli i pohané; také nádvořím vnějším, protože nepatřilo k vlastní svatyni. Bylo dlážděno barevným mramorem (Bellum 5, 5, 2). Kolem dokola byla sloupová; na jižní straně se čtyřmi řadami mramorových sloupů, jinde se třemi. Jednotlivé sloupky byly z jediného kusu (Bellum 5, 5, 2), vysoké 25 loktů^{c)} (11.25 m) a tak silné, že teprve tři mužové je mohli obejmouti. Poslední řada byla napolo zazděna. Jižní sloupová stála na nejptičejším místě a nazývalo se »královskou basilikou« (Antiqu. 15, 11, 5). Bylo 185 m dlouhé a mělo tři lodí; obě poboční byly 30 loktů (13.50 m) široké a přes 50 loktů (22.50 m) vysoké. Prostřední loď byla o polovinu širší (20.25 m) a dvakrát vyšší (45 m). Vedla na most, který spojoval chrámovou horu s Xystem.^{d)} Sloupová mělo 162 mramorových sloupů, každý stál na dvojitém podstavci, byl 27 loktů (12.15 m) vysoký, ozdoben korintskou hlavicí. Josef Flavius je nazývá největším dílem, na které slunce svítlo. Východní sloupová se nazývalo Salomounovým;^{e)} odkud dostalo jméno, nevíme.^{f)}

V nádvoří bylo mnoho obchodů, kde se prodávaly věci potřebné k bohoslužbě^{g)} a vyměňovaly peníze,^{h)} světnice pro různé účely a synagoga, kde Panna Maria a sv. Josef našli později dvanáctiletého Ježíše (Luk. 2, 46). V jiné sině zasedalo menší synedrium, složené z 23 členů. Je pravděpodobné, že v nádvoří bylo také dosti stromů, které poskytovaly hledaný stín.^{ch)}

a) Dnes již nemůžeme rozhodnouti, co přibýlo teprve v době Herodově; obyčejně se mu připisuje severovýchodní roh, okolní zdi a část rohu jihozápadního (Lagrange, *Comment s'est formée l'enceinte du Temple*, str. 103—113).

b) Josef Flavius (Antiqu. 15, 11, 5) udává na jižní straně dvě brány, jednu dvojdílnou, druhou trojdílnou. Na západě byly čtyři brány: ode dvou vedly do údolí schody, třetí byla spojena mostem s náměstím, zvaným Xystus, čtvrtá šla do Dolního města. Severní a východní strana měly po jedné bráně. Brána na severní straně se jmenovala brávní (Jan 5, 2), protože jí honivali obětní beránky, které předtím v rybníku koupali. Východní brána se nazývala Suskou (Kelim 17, 9), protože byl na ní odznak tohoto města.

c) Loket Josefa Flavia měl jen 45 cm, jak dokazují památky, které se podnes dochovaly (Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, Paříž, 1922, V, 2052).

d) Nejvyšší bod sloupová šel podle Kortleitnera (Archaeologia biblica, Innomosti, 1717, 122) »climbům chrámovým«. Podle Josefa Flavia (Antiqu. 15, 11, 5) střeš měl 400 loktů (180 m) nad údolím cedronské; kdo se podíval dolů, dostával závrat. Tam postavil ďábel božského Spasitele (Mat. 4, 5) a radil mu, aby se vrhl dolů. Sr. také *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins* 15 (1892) 234—256.

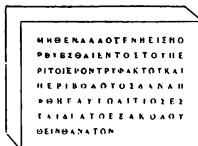
e) Jan 10, 23 a Skutky 3, 11; 5, 12.

f) Jedni tvrdili, že se dochovalo z původního chrámu Salomounova, podle jiných stálo nad podezdívkami, které pocházely od tohoto krále.

- g) Viz Jom tob 20a. V době Kristově byli majiteli obchodů synové Annášovi (Derenbourg, *Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine*, Paříž, 1867, 466—468).
 h) V chrámě se smělo platit jen hebrejskými šikly, kterých se v denním životě již neužívalo.
 ch) Vzpomínku na takové stromy dochoval nám snad žalm 51, 10 a 91, 14.

b) NÁDVOŘÍ ŽEN.

Uprostřed nádvoří pohanského, ale spíše v jeho severní polovině, byla ozdobně pracovaná kamenná ohrada (Antiqu. 15, 11, 5). Obkličovala celou svatyni a měla podobu obdélníkovou. Byla vysoká 3 lokty (1.35 m). Měla 13 bran, u každé sloup s řeckým a latinským nápisem, který zakazoval pod trestem smrti pohanu^{a)} vkročit do ohrazeného prostoru.^{b)}

Obr. 34. Varovný kámen v chrámě jerusalemském.

Odtud se stoupalo po 14 schodech na rovnou plochu,^{c)} dlážděnou mramorem a širokou 10 loktů (4.50 m). V sobotu neb o svátcích tam sedávali soudcové a rozhodovali menší rozepře. Po 5 dalších schodech přišlo se k branám ve druhé zdi (Bellum 5, 5, 2). Obkličovala vnitřní nádvoří; zvenku byla vysoká 40 loktů (18 m), uvnitř jen 25 loktů (11.25 m). Bran bylo celkem devět, od severu a jihu po čtyřech, od východu jedna.^{d)} Byly dvojdielné, vysoké 30 loktů (13.50 m)

a široké 15 loktů (6.75 m).^{e)} Vrata byla dřevěná, pobitá zlatým a stříbrným plechem. Východní brána byla z korintské mědi, vysoká 50 loktů (22.50 m) a široká 40 loktů (18 m). Podle Josefa Flavia (Bellum 6, 5, 3) muselo ji zavírat dvacet mužů.^{f)} Slula Krásná^{g)} (Skutky 3, 2) nebo Nikanorova.^{h)}

- a) Tuto přehradu měl na mysli apoštol Pavel, když napsal Efeským (2, 14): »Nebot on (Ježíš) jest pokojem našim, jenž ze dvou učinil jedno, a to tím, že zbořil stěnu ohrady, která byla mezi nimi (jako zdroj) nepřátelství.«
 b) Jeden z těchto kamenů našel 1871 C. Clermont-Ganneau; jest uložen v cařihradském muzeu. Nápis zní (Revue archéologique N. S. XXIII, 1872, 214—234 a 290—296): «Μνημόνα ἀλλογενῇ εἰσπορεύεσθαι ἐντὸς τοῦ περὶ τὸ ἱερὸν τρυφάκτου καὶ περιβόλου. ὅς ὅτι ἐν ληφθῇ, ἐαυτῷ αἰτίος ἔσται διὰ τὸ ἐξακολούθειν θάνατον».
 c) Bellum 5, 5, 2.
 d) Od západu brány nebylo z úcty k velesvatyni.
 e) Middot 2, 3 udávájí výšku 20 loktů, šířku 10 loktů. Dáváme přednost Josefu Flaviovi.
 f) Před pádem chrámu sama se prý otevřela.
 g) Kortleitner (Archaeologia biblica, Innocenti, 1917, 124) popíral tuto identifikaci; zdálo se mu málo pravděpodobné, že by až tam směli chodit žebraři. Většina ji uznala.
 h) Proč se tak jmenovala, nevíme. Židovská tradice (Joma 3, 8) viděla ve jméně vzpomínku na jakýsi zázrak Nikanorův; moderní myslí spíše na bezbožného Nikanora, jehož rouhavý jazyk přiblížil na bránu před svatyní (2. Mach. 15, 30n).

Branou Nikanorovou se vcházelo do nádvoří žen (Bellum 5, 5, 3).^{a)} Byl to čtverec, strana měřila 135 loktů (60.75 m). Bylo tam několik podíí, nesených umělecky zhotovenými sloupy; na nich stávaly při bohoslužbě ženy, mužové bývali pod galeriemi (Middot 2, 5). V nádvoří bylo 13 dřevěných pokladnic (Šekalim 6, 5).^{b)} na každé nápis, k čemu se peněz užije. V rozích byly 4 světnice, 40 loktů (18 m) dlouhé a široké (Middot 2, 5): v jedné očišťovali nazirejské, ve druhé zkoumali malomocné, ve třetí bylo skladiště obětního dříví, v poslední měli olej a víno.

a) Nazývalo se tak proto, poněvadž ženy nehměly jítí dále. Bellum 5, 5, 2.

b) Pokladnice měly podobu kuželovitou; tam pochováli Spasitel chudou vdovu pro její velikou ctnost (Mar. 12, 41).

c) NÁDVOŘÍ VNITĚNÍ.

Na východní straně ženského nádvoří bylo 15 polokruhovitých schodů,^{a)} které vedly do vnitřního nádvoří; měřime-li od východu k západu, bylo 187 loktů (84.15 m) dlouhé a 135 loktů (60.75 m) široké (Middot 5, 1). Vedlo do něho sedm bran, nejkrásnější z nádvoří žen. Nazývala se „velikou“,^{b)} protože byla 50 loktů (22.50 m) vysoká a 40 loktů (18 m) široká. Kamenným zábradlím, loket vysokým, byl celý prostor rozdělen ve dvě části: v nádvoří Izraelitů a nádvoří kněžské (Bellum 5, 5, 6).

a) Tak Sukka 5, 4; Josef Flavius (Antiqu. 5, 5, 3).

b) Antiqu. 17, 6, 2 a Bellum 5, 5, 3.

Nádvoří Izraelitů bylo dlouhé 135 loktů (60.75 m), hluboké jenom 11 loktů (4.95 m). V něm stávali při bohoslužbě mužové, ale také hudebníci a zpěváci, kteří tam měli uloženy své nástroje. Bylo tam mnoho pokojíků, kde přechovávali bohoslužebné potřeby (Middot 5, 2).

Výslovně se vypočítává skladiště soli, kůží z obětovaných zvířat, jinde prali vnitřnosti nebo měli dříví a vodu.

Nádvoří kněžské obklopovalo vlastní svatyni; bylo dlouhé 135 loktů (60.75 m), hluboké 176 loktů (79.20 m) a leželo o 2.5 lokte (1.12 m) výše než nádvoří Izraelské. Oltář byl z netesaných kamenů (Bellum 5, 5, 6), vysoký 15 loktů (6.75 m), dlouhý a široký 50 loktů (22.50 m).^{a)} Vystupovalo se k němu po mramorovém svahu, který přiléhá k jeho jižní straně. Rohy oltáře daleko vyčnívaly (Bellum 5, 5, 6); od rohu, který byl mezi jihem a západem, odváděly dva podzemní kanály krev a vodu do údolí cedronského.^{b)} Na oltáři hořely tři ohně,^{c)} na každém se spalovaly jiné oběti.^{d)}

a) Tak Josef Flavius (Bellum 5, 5, 6), Middot 3, 1 udávají jen 32 loktů. Dáváme přednost Flaviovi, protože jako kněz měl více příležitosti, aby poznal správné rozměry oltáře.

b) Do jednoho lili krev obětovaných zvířat nebo víno, do druhého vodu, kterou přinášel velekněz o slavnosti stánků (Joma 5, 6).

c) Joma 4, 6 jmenuje dokonce čtyři.

d) Na východním ohni pálili oběti, na jižním kadidlo; ohně severní nesměl nikdy uhasnouti.

Na pravé (severní) straně oltáře se obětní zvířata zabíjela. Ve zdi bylo mnoho kruhů, ke kterým je uvazovali, nedaleko byly sloupy, na které zvířata věšeli, když je stahovali, a mramorové stoly. Také u oltáře byly dva stoly: mramorový pro maso a stříbrný pro bohoslužebné nářadí. Ačkoli se starali svědomitě o čistotu nádvoří, těžko bychom se ubránili skličujícímu dojmu: tehdejší národové smýšleli jinak.

Nalevo od oltáře bylo umyvadlo, mělo dvanáct kohoutků (Joma 3, 10) a jakýsi mechanismus, který hnal vodu do výše. Naplňovali je vodou přiváděnou z pramene Ětám u Betlema.^{a)} Kolem nádvoří bylo mnoho světniček: v jedné pekli předkladné chleby, v jiné chovali beránky pro ranní a večerní oběť.^{b)} Tam byly uloženy kameny z obětního oltáře, který kdysi poskvřnil Antioch Epifanes (1. Mach. 4, 46), jinde se koupali kněží před bohoslužbou.

a) Pravděpodobně dnešní Ain Atám, 4 km jihozápadně od Betlema. Jeho vody zachycoval již Salomoun a vedl do Jerusalema vodovodem; podnes se zachovaly jeho trosky (Antiqu. 8, 7, 3).

b) Mělo jich být asi šest. Middot 1, 6.

d) PŘEDSÍŇ.

Chrám byl o 6 loktů (2.70 m) výše než nádvoří, proto se k němu vystupovalo po 12 schodech.^{a)} Byl zbudován s velikou nádhrou. Smíme-li věřit Josefu Flaviovi (Antiqu. 15, 11, 3), byly některé kameny 25 loktů (11.25 m) dlouhé, 8 loktů (3.60 m) široké a 12 loktů (5.40 m) vysoké; viděl tam dokonce kámen (Bellum 5, 5, 6) dlouhý 45 loktů (20.25 m), široký 6 loktů (2.70 m) a vysoký 5 loktů (2.25 m). Chrám sám byl 100 loktů (45 m) dlouhý a právě tak vysoký (Bellum 5, 5, 4).

Předsíň byla hluboká 11 loktů (4.95 m), vysoká zvenku 100 loktů (45 m),^{b)} uvnitř 90 loktů (40.50), široká 100 loktů (45 m). Do předsíně vedla brána vysoká 70 loktů (31.50 m) a široká 25 loktů (11.25 m); dveři neměla, zastírala se nádhrou oponou. Hrubší látka ji chránila před nepohodou (Šekalim 8, 5). Jak se zdá, bývala při bohoslužbě odhmrtna. Nad touto branou visela zlatá réva, symbol vyvoleného národa.^{c)} Z ní visely zlaté hrozny veliké jak dospělý muž.^{d)} Po straně byl mramorový stůl, na který kladli posvátné chleby, dříve než je zanesli do chrámu; na druhé straně byl zlatý stůl, na který dávali chleby ze svatyně vynesené.^{e)} Po stěnách bylo rozvěšeno plno zlatých darů, jaké posílali chrámu okolní králové.^{f)}

a) Byly vysoké půl lokte (22 cm).

b) Původně chtěli stavět do výše 120 loktů (54 m); museli ji však zmenšit, protože základy se počaly propadávat (Antiqu. 15, 11, 3).

c) Sr. Is. 3, 14 a 5, 1—7; Jer. 2, 21 a 5, 10; Ez. 19, 10.

d) Bellum 5, 5, 4 a Antiqu. 15, 11, 3. S počátku byl hrozen menší, vzrostl teprve časem, když četní Izraelité přidávali po zlatých bobulích (Middot 3, 8). Proto se někteří pohané domnívali, že židé uctívají Bakcha. Sr. Tacit, Hist. 5, 5.

e) Šekalim 6, 4 a Menachot 11, 7.

f) Tam vhodil Jidáš peníze, které dostal od Velerady. Mat. 27, 5.

e) VLASTNÍ CHRÁM

Byl zbudován z bílého mramoru. Svatyně byla 20 loktů (9 m) široká, 40 loktů (18 m) dlouhá a 60 loktů (27 m) vysoká (Bellum 5, 5, 5). Vedly tam dvojdielné dřevěné dveře, pobité zlatým plechem a zakryté oponou. Byly vysoké 20 loktů (9 m), široké 10 loktů (4.50 m). Po straně byla malá branka, kterou vcházel kněz, chtěl-li otevřít hlavní dveře (Tamid 3, 7). Stěny byly pokryty z veliké části zlatým plechem. Ve svatyni byl kadidlový oltář, zlatý svícen a stůl pro chleby předkladné; Josef Flavius (Bellum 5, 5, 5) o nich praví: »tři věci, které u všech lidí vyvolávaly největší podiv a úžas.«

Po zboření chrámu vezl je Titus s ostatními nádobami ve vítězném průvodu v Římě (Bellum 7, 5, 5), jak hlásá dosud jeho triumfální oblouk. Císař Vespasian uložil vše v chrámě Pokoje, který vystavěl. Za císaře Kommoda (180—192) chrám shofel, ale poevátné památky byly prý zachráněny. Podle pozdějších zpráv odvezl je Vandalové do severní Afriky (Prokopius, De bello Vandalico I, 5), 534 poslal je Belisar do Caíhradu (De bello Vandalico II, 9), císař Justinian je daroval chrámu Božího hrobu v Jerusalemě, odkud byly podle všeho 614 perským králem Chosroem II. odvezeny. Sr. Bludau, Der Verbleib der Geräte des Tempels zu Jerusalem, Der Katholik, 1902, I, 109.

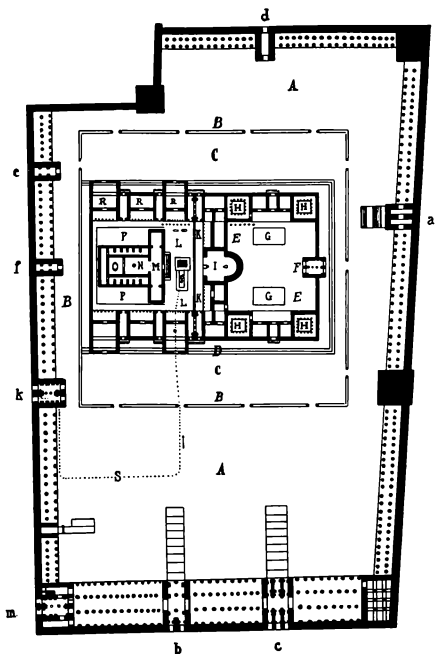
Velesvatyně byla dlouhá, široká a vysoká 20 loktů (9 m) a úplně temná. Od svatyně ji oddělovala vzácná opona.^{a)} Archy nebylo, velesvatyně byla prázdná (Bellum 5, 5, 5).^{b)}

a) Podle židovské tradice byly tam dvě opony, mezi nimi volný prostor 1 lokte (Middot 4, 7).

b) Také Tacit (Hist. 5, 9) dodává, že Pompejus našel »vacuum sedem et inania arcana«.

Střecha chrámová nebyla plochá, poněkud se zvedala; byla pobita zlatým plechem. Kolem dokola běželo zábradlí 3 lokty (1.35 m) vysoké; na střeše byly ostré zlaté tyče, aby tam ptáci nesedali a střechu neznečistovali (Bellum 5, 5, 6). Za příkladem Šalomounovým přistavěl Herodes ke třem stranám chrámovým četné pokojíky. Nad svatyní a velesvatyní bylo několik světnic, ve kterých uchovávali vzácnější poklady.

Tyto pokoje zavdaly podnět k četným fantastickým dohadům. Hirt (Der Tempel Salomons, Berlin, 1809, 26) pokládal za jisté, že tehdejší kněží znali elektřinu; nad svatyní a velesvatyní měli stroje, kterými ji vyráběli a působili blesky, které při slavnostních příležitostech zapálily oběť připravenou na oltáři. Totéž tvrdil ještě r. 1856 V. F. Zimmermann (Handbuch der Physik, I, 6). Archa prý byla nejstrašnější akumulátorem, který usmrcoval každého, kdo se jí dotkl (Oza). Mímóděk napadají čtenáře slova sv. Pavla: »Dicientes enim se esse sapientes, stulti facti sunt« (Řím. 1, 22).

Obr. 35. Chrám Herodův.

VÝKLAD ZNAČEK PRO CHRÁM HERODŮV.

- A = nádvoří pohanů,
- B = kamenná ohrada, kterou nesměli překročit pohané,
- C = volná prostora kolem chrámu,
- D = schody, po kterých se vystupovalo k nádvoří vnitřnímu,
- E = nádvoří žen,
- F = hlavní brána, zvaná »Krásná«,
- G = galerie, na kterých stávaly při bohoslužbě ženy,
- H = světnice, které sloužily k účelům bohoslužebným,
- I = nádvoří izraelské,
- K = kamenná přehrada, která oddělovala nádvoří izraelské od nádvoří kněžského,
- L = nádvoří kněžské,
- M = chrámová předsíň,
- N = svatyně,
- O = velesvatyně,
- P = boční světničky, přistavěné ke chrámu,
- R = jiné světničky pro potřeby bohoslužebné,
- S = vodovod, kterým přiváděli potřebnou vodu,
- a = východní brána,
- b = dvojí brána,
- c = trojitá brána,
- d = malá brána,
- e - f = dvě západní brány, které vedly do města,
- g = oltář zápalný,
- k = brána k paláci Hasmoneovců,
- l = brána ke schodům do údolí Tyropoeon,
- m = brána do paláce královského.

VI. Ostatní chrámy Hospodinovy.

1. CHRÁM V ELEFANTINĚ.

Hontheim Jos., Die neu entdeckten jüdisch-aramäischen Papyri von Assuan, Biblische Zeitschrift, 1907, 225n a 1908, 245n; - *Hoonacker A. van*, Die rechtliche Stellung des jüdischen Tempels in Elephantine gegenüber den Einrichtungen des Alten Testaments, Theologie und Glaube, 1909, 438n; - *Brucker Jos.*, Les papyrus araméens d'Éléphantine, Études, 117, 398n; - *Peters N.*, Die jüdische Gemeinde von Elephantine-Syene und ihr Tempel im 5. Jahrhundert vor Chr., Freiburg, 1910; - *Grimme H.*, Die jüdische Kolonie von Elephantine in neuer Beleuchtung, Theologie und Glaube, 1911, 793n; - *Sachau Ed.*, Aramäische Papyrus und Ostraka aus einer jüdischen Militärsiedlung zu Elephantine, Berlin, 1911; - *Muuss Rudolf*, Der Jahwetempel in Elephantine, Zeitschrift für die alttest. Wissenschaft, 1916, 81n; - *Miklik Jos.*, Zidovská osada v Elefantině, CKD, 1919, 345n a 1920, 65n.

Elefantina se nazýval nilský ostrov naproti dnešnímu městu Assuanu, asi 800 km jižně od moře Středozemního. Byl jižním klíčem Egypta a vládla světovala obranu hranic najatým vojnům; mezi nimi bylo i mnoho židů, kteří sem pravděpodobně uprchli po pádu Samaří 721. Z papyrusů objevených 1906^{a)} se dovidáme, že již roku 525 měli tam chrám, kterého ušetřil vítězný Kambyses. Je pochopitelné, že židovská svatyně byla pohoršením pro pohanské kněze blízkého chrámu Chnumova; jeho posvátným zvířetem byl beran, proto se nesměl zabíjet, ale právě beránek byl u židů obětován nejčastěji. Roku 411/410 odstoupil místodržitel Aršam ke králi; knězi Chnumovi použili vhodné příležitosti, chrám poplenili a spálili. Židovská kolonie obrátila se o pomoc k judskému místodržiteli Bagohi; r. 408/407 splnil jejich prosbu, jenom nesměli přinášet oběti zápalných.^{b)} Zdá se však, že chrám již postaven nebyl. Roku 404 vypukla revoluce, perskému panství učiněn násilný konec a domácí knížata sotva dovolila stavbu nenáviděného chrámu.

Právě z těchto dopisů se dovidáme mnoho podrobností o chrámě elefantinském. Nazýval se égorá, (asyrsky E-KÜR — veliký dům, svatyně), jindy »dům oltáře«. Byl obehnan zdí, pravděpodobně ze sušených cihel a měl pět bran z tesaných kamenů. Kolem dokola bylo jakési podloubí, jeho strop byl ze dřeva cedrového. V nádvoří stál oltář z netesaných kamenů; jeho rozbořením neutrpěla kolonie velkou škodu, proto se o něm v žalobě ani nezmiňují. Chrám měl mnoho zlatých a stříbrných nádob, bohoslužby konali knězi; o levitech se nemluví. Přinášeli nejenom celopaly, také ostatní druhy obětí byly velice časté.^{c)} Měl-li chrám svatyni a velesvatyni, nemůžeme již rozhodnouti.^{d)}

a) Sr. Miklik, Židovská osada v Elefantině, CKD 1919, 345 a 1920, 65.

b) Tentýž Bagohi vydal podobný zákaz i v Jerusalemě a žádal za každého obětovaného beránka 50 drachem (Antiqu. 11, 7, 1). To proto, že velekněz Jan dal zabít svého bratra Josua, kterého chránil místodržitel.

c) Z toho však neplyne, že v té době ještě nebylo Deuteronomium (12, 5, 13), jak dokazovali racionalisté; jistě je znal Onáš a přece postavil chrám v Leontopoli. Je proto možné, že Mojžišův zákaz omezovali pouze na Palestinu.

d) Většina badatelů připouští jen svatyni; zdá se, že právem.

2. CHRÁM SAMARITÁNSKÝ.

Fürst, Zur Differenz zwischen Juden und Samaritanern, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1881, 132n; - Haefeli Lev, Samaria und Peräa bei Flavius Josephus, Freiburg, 1913, 55n.

Samaritáni byli směs nejrůznějších národů, které usadil v liduprázdném severním království Sargon (2. Král. 17, 24), Assarhaddon (Esdr. 4, 2) a konečně Assurbanipal (Esdr. 4, 9). Byli původně pohani, o Jahve se nestarali. Teprve veliká soužení je přivedla k víře v pravého Boha. Na jejich prosbu poslal jim Assarhaddon jednoho ze zajatých kněží, aby je vyučil zákonu Mojžišovu (2. Král. 17, 26—28).

K novému náboženství přilnuli jen napolo a kromě Hospodina ctili též svoje domácí bohy (2. Král. 17, 33—41 a Esdr. 4, 1n). Kdy si postavili vlastní chrám, nevíme; pravděpodobně krátce po Nehemiášovi, když odmítl jejich pomoc při stavbě chrámu jerusalemského (Neh. 4, 1n).

Josef Flavius (Antiqu. 11, 7, 2) vypravuje, že Manasses, bratr velekněze Jadduy, nechtěl propustit pohanskou manželku Nikaso, dceru samatského místodržitele Sanballata; proto prchl k Samaritánům. Na Alexandru Vel., který právě obléhal Tyrus, vymohl si r. 332 dovolení, aby směl postavit chrám na hoře Garizim. Z papyrůšů elefantinských však poznáváme, že událost se stala mnohem dříve. Manasses zapudil Nehemiáš (Neh. 13, 28) a roku 409/408 chrám již stál nebo se aspoň stavěl. Jeho prvním veleknězem byl Manasses (Antiqu. 11, 8, 4).

Popis chrámu se nám nedochoval; z Josefa Flavia^{a)} se pouze dovídáme, že stál na hoře Garizim a podobal se svatyni jerusalemské. Za pronásledování Antiocha Epifana (175—164) přidali se Samaritáni veřejně na stranu nepřátel židovských a dosavadní chrám Hospodinův zasvětili Joviši Hostinnému (2. Mach. 6, 1—2).^{b)} Roku 128 dobyl Jan Hyrkan Samař a chrám rozbořil.^{c)}

a) Antiqu. 13, 9, 1 a Bellum 1, 2, 6.

b) Josef Flavius (Antiqu. 12, 5, 5) jmenuje sice Jova Hellenského, ale jistě nepravěm.

c) Antiqu. 13, 9, 1; 13, 10, 2 a Bellum 1, 2, 6.

3. CHRÁM V LEONTOPOLI.

Wieseler, Der Tempel von Leontopolis, Theolog. Studien und Kritiken, 1867, 665n.

Jeho zakladatelem byl Oniáš IV., syn velekněze Oniáše III. Protože při smrti otcově (kolem 170) byl ještě dítětem, neměl naděje, že nastoupí v jeho důstojnost; proto uprchl kolem r. 160 do Egypta a byl přijat velice vlídně od Ptolema VI. Filometora (181—146). Vymohl si dovolení, aby směl proměnit sešlý chrám bohyně Bast v Leontopoli^{a)} ve svatyni Hospodinovu. Vedla ho k tomu i vzpomínka na tehdejší zločinné velekněze jerusalemské, kteří se stali povolenými nástroji syrského krále; Ptolemej jej všemožně podporoval, aby zlomil vliv dvora syrského. Stoupenci Oniášovi se odvolávali na proroctví Isaiášovo (19, 18—19), ve kterém prý předpovídal oltář pravého Boha v okolí Heliopole.^{b)}

- a) Protože bohyně mívala hlavu lvi, pojmenovali Řekové město Leontopolí. Jak dokázal Flinders Petrie (*Hyksos and Israelite Cities*, Londýn, 1906, 19–27), je to dnešní Tell-el-Jehudíje, severně od Memfidy. Objevil tam dokonce i trosky, které se shodují s poplsem Josefovým.
- b) Dnešní hebr. text má »ha-heres« (město zpustošení); prorok napsal jistě »ha-cheres« (město slunce), jak předpokládají všechny starší překlady. Zdá se, že palestiniští židé slovo pozměnili z nenávisti k Onášovi. Na druhé straně však třeba zdůraznit, že výklad Onášův byl nesprávný; myšlenka prorokova je mnohem hlubší. Sr. Hejčel, *Bible česká* III, 96.

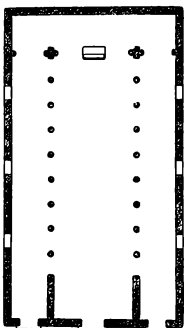
Chrám Onášův podobal se v celku svatyni jerusalemské, byl však mnohem menší. Nádvoří obklopovala cihlová zeď, kterou se procházelo několika kamennými branami (*Antiqu.* 12, 9, 7 a 13, 3, 1–3; *Bellum* 7, 10, 2). Svatyně sama byla postavena z velikých kamenů, byla vysoká 60 loktů (27 m). Oltář byl jako v Jerusalemě; místo sedmiramenného svícnu zavěsil na zlatém řetěze zlatou lampu. Veleknězem byl Onáš, jeho příbuzní stali se kněžími a měli bohaté důchody z polnosti, které jim daroval Ptolemej (*Bellum* 7, 10, 3). Jerusalemské židé pokládali chrám za nezákonný a jeho oběti neuznávali (*Menachot* 13, 10); zato v Leontopolí nikdy nepomýšleli na rozkol a posílali ročně poutníky do Jerusalema (*Flavius, Contra Apionem* 1, 7). Po válce židovské zavřel chrám alexandrijský prefekt Lupus, jeho nástupce Paulin rozkázal vydati všechny poklady a zakázal v něm bohoslužbu (*Bellum* 7, 10, 3).

VII. Synagoga.

Description et fonctionnement des synagogues, *Revue biblique*, 1892, 137n; - *Vigouroux-Podlaha*, *Bible a nejnovější objevy*, Praha, 1903, V, 121n; - *Felten Jos.*, *Neutestamentliche Zeitgeschichte*, Reano, 1910, I, 355n; - *Vincent L. H.*, *Découverte de la synagogue des Affranchis à Jérusalem*, *Revue biblique*, 1921, 247n a *La synagogue de Noarah*, tamt. 1921, 579n; - *Zarb S. M.*, *De Judaeorum προσευχή* in *Act.* 16, 13; *Angelicum*, 1928, 91n; *De synagogarum origine*, tamt. 1928, 259n a *De membris Synagogae*, tamt. 1928, 407n; - *Fonck Leop.*, *De antiquis Synagogis in Galilaea*, *Verbum Domini*, 1928, 93n; - *Mesnil du Buisson*, *Les peintures de la synagogue de Doura-Europos*, *Revue biblique*, 1934, 105n a 546n.

a) PŮVOD SYNAGOG.^{a)}

Zánikem chrámu Salomounova přestala i bohoslužba a v pohanském okolí hrozilo víře zajatých Izraelitů veliké nebezpečí. Aby se v náboženství utvrdili, scházeli se v sobotu neb o svátcích u proroka^{b)} neb jiného zbožného muže^{c)} a naslouchali jeho výkladům o zákoně Mojžišově. Myšlenka se velice libila; když sňukromé přibytky nestačily, stavěli vhodně budovy; nazývali je »domem shromáždění« (בֵּית הַתְּפִלָּה,^{d)} řecky synagogou,^{e)} sobotní síní^{f)} nebo modlitebnou.^{g)}

Obr. 36. Synagoga.
Nahore půdorys, dole příčný řez.

a) Nejpodrobněji pojednal o synagogách Strack-Billerbeck, Kommentar zum Neuen Testamente aus Midrasch und Talmud, Mnichov, 1928, IV, I, 116—188.

b) Ez. 8, 1; 20, 1.

c) Neh. 8, 1; 9, 1 a 13, 1.

d) Berakot 7, 3.

e) συναγωγή. Antiqu. 19, 6, 3.

f) σαββατοῦ. Antiqu. 16, 6, 2.

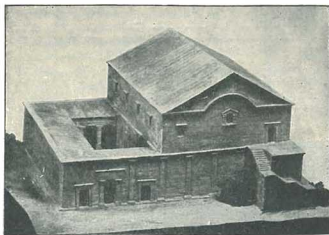
g) Co znamená řecké slovo προσευχή, Skutky 16, 13 není dosud úplně shody. Jedni (Epifan, Adversus haereses 80, 1; MG 42, 757) je vykládali o místě, kde se v ústraní modlivali nebo konali předepsané očitosti; většina je ztotožňuje právem se synagogami a pro své tvrzení mají velice vážné důvody: Josef Flavius (Vita 54) mluví jistě o proslulé synagoze tiberiadecké a přece ji nazývá »modlitebnou«; podobné četné papyrasy (Strack, Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete II, 1903, 541). O původu synagog bylo mnoho výkladů nesprávných. Jedni je kladli do doby patriarchů (Onkelos ku Gen. 25, 27), jiní je připisovali Mojžíšovi (Josef, Contra Apionem 2, 17) nebo Šalomounovi. Sotva má pravdu Ackermann (Archaeologia biblica, Viedeň, 1826, 385), klade-li jejich původ teprve do doby machabejské (po r. 164).

Po návratu ze zajetí stavěly se synagogy i v Palestině,^{a)} v samém Jerusalemě jich bylo několik.^{b)} Jak se dovidáme ze Skutků apoštolských, byly ve všech větších městech tehdejšího světa.^{c)}

- a) Evangelia se zmiňují o synagoze v Nazaretě (Mat. 13, 54) a v Kafarnaum (Mar. 1, 21); mnohé trosky se dochovaly dodnes.
- b) Echa rabbati 55a; 74d jich udává 480, Jer. Ketubot 35c jen 460. Obě čísla jsou jistě upřesněná; bylo jich však mnoho. O Tiberiadě víme určitě, že měla 13 synagog; slovenský Stropkov má 4.
- c) Ve Skutcích apoštolských se jmenuje: Damašek (9, 2), Salamina (13, 5), Antiochie (13, 14), Ikonium (14, 1), Soluň (17, 1), Korint (18, 4) atd. Bylo jich tolik, že bylo možno stanovit zásadu (Sanhedr. 17, b Bar.): »Rabín nemá se usadit ve městě, kde není synagoga.«

b) ZAŘÍZENÍ SYNAGOGY.

Pokud možno, stavěly synagogy na místech vyších^{a)} neb aspoň vynikajících, často nablízku vody, aby se usnadnila náboženská povinnost očisty.^{b)} Náklad hradily většinou obce, tu a tam bohatší jednotlivci, někdy i pohané (Luk. 7, 5). Při stavbě napodobovali chrám jerusalemský. Vchod býval oby-

Obr. 37. Synagoga v Kafarnaum.
Pochází teprve z 2. stol. po Kr. Stojí na místě synagogy, ve které přišel Spasitel vel. Svátost.

čejně od východu (Tosefta Megilla 4, 22) neb od jihu: v prvním případě se řídili polohou chrámu, ve druhém rozhodoval předpis, aby se při modlitbě obraceli tváří k Jerusalemu. Vcházelo se třemi branami, větší bývala uprostřed, obě menší po stranách. Vchod býval ozdobný, bohatší synagogy mívaly v průčelí kryté slou-

pořadí, vystupovalo se k němu po schodech. U vchodu bývalo umyvadlo, kde si čistili ruce. Vnitřek synagogy býval většinou jednoduchý, nebo se podobal basilice;^{a)} mnohdy bylo několik sloupů, která dělila prostor na lodi.^{d)} V lodích bývala četná sedadla, mužové byli od žen odděleni dřevěnou přehradou, někdy umělecky pracovanou. Bývala tak vysoká, že na sebe neviděli. V některých synagogách stavěli pro ženy galerie, odkud mohly pobožnost nerušeně sledovati. Vpředu bývala polokruhovitá řada sedadel pro vynikající členy náboženské obce; seděli tak, že tváří byli obráceni k posluchačům.^{e)} Bylo-li možno, dláždili synagogu mramorem, střecha byla plochá. Stěny zdobily malbami, náměty brali ze Starého zákona.^{f)}

- a) Tosefta Megilla 4, 23. Nesprávně však tvrdí Wellhausen, že synagogy byly jen pokračováním zakazovaných »výšín«.
- b) Skutky 16, 13 a Berakot 3, 5.
- c) Na př. v Alexandrii. Sukka 51b. Tato synagoga byla tak nádherná, že se říkávala (Sukka 51b): »Kdo neviděl synagogu alexandrijskou, neviděl slávu Izraelovu.«
- d) Dvě řady sloupů měla na př. synagoga v Nabarteinu, čtyři řady bohatá modlitebna v Kafarnaum.
- e) V synagoze alexandrijské jich bylo 70, všechna prý z čistého zlata a zdobena drahokamy (Sukka 51b). Právě o tato sedadla ucházeli se rádi farizeové, jak jím vytýkal Spasitel (Mat. 23, 6).
- f) Srovnaj nádherné malby v nově objevené synagoze v Dur-Europos na Eufratu. Revue biblique 1934, 105—119.

Synagogy byly jakousi náhradou za vzdálený chrám. Kde bývá u nás oltář, byl v synagoze dřevěný výstupek^{a)} a na něm pult (Megilla 26b); tam kladli posvátnou knihu, z které se mělo právě čísti. Když se knih neužívalo, byly uloženy ve výklenku za čtenářem. Jednotlivé knihy^{b)} byly zavinuty lněným plátnem a složeny v dřevěné truhlici, kterou nazývali skfíní,^{c)} později

archou. Výklenek býval zastřen oponou,^{d)} před ním hořela lampa.^{e)} Po stranách stávaly sedmiramenné svícny, se stropu a po stěnách viselo mnoho lamp. Hořely proto, že bohoslužba se konávala obvykle k večeru, jindy dodávaly slavnostem lesku.^{f)} Část před oponou se zvala synagogou, prostor za oponou svatyní.^{g)}

- a) Obvykle slul díkán nebo bímá, řecky *βήμα*. Sr. Antiqu. 4, 8, 12 a Neh. 8, 4.
- b) Bylo přesně stanoveno, jak mají být posvátné knihy psány a jak ukládány. Psalo se na pergamenu a pouze na jedné straně, ve sloupcích (Megilla 9a). Jednotlivé pergameny se ovinovaly kolem dřevěné tyčinky, zdobené pěknou havičkou. Ve schránce měly být dole svatopisy, na nich knihy prorocké, nejvýše Mojžišův Pentateuch (Tosefta Megilla 4, 20).
- c) *מִקְדָּשׁ*; Megilla 4, 1.
- d) Tosefta Megilla 3, 73.
- e) Terumot 11, 10 a Pesachim 4, 4.
- f) Zvláště v sobotu se nemělo světlem šetřit. Darovati novou lampu bylo oblíbeným dobrým skutkem. Tosefta Megilla 3, 3.
- g) Tosefta Megilla 3, 73d.

c) ORGANISACE SYNAGOGY.

V čele synagogy stál náčelník (roš hakeneset, archisynagogus); řídil shromáždění, rozděloval jednotlivé úlohy a staral se o pořádek. Pomáhalo mu několik starších a váženějších mužů. Sedávali na předních sedadlech a spolu s náčelníkem rozsuzovali menší rozepře. Mohli také provinilce ze synagogy vyloučiti na čas nebo i trvale (Moed katan 17a), po př. dát zbičovati (Mar. 13, 9). Jménem celého shromáždění říkal modlitby šeliach;^{a)} jeho pomocníkem byl chazzan, podobal se našemu sakristánu: otvíral dveře, připravoval rukopisy, posluhoval šeliachovi při modlitbách a vykonával stanovené tresty (Makkot 3, 12). Předčítatel četl úryvek Bible, targumista překládal hebrejský text do aramštiny. Protože při každé pobožnosti mělo být aspoň deset věřících,^{b)} vydržovaly si obce deset mužů, kteří zastupovali osadu; nazývali se batlanim, doslova zahaleči.

- a) Od slovesa šalach, poslati; latinsky legatus.
- b) Berakot 6 b.

Obětovati se v synagogách nesmělo, také nebyly na prvním místě »domem modlitby« jako chrám (Mat. 21, 13); jejich hlavním úkolem bylo učiti lid zákonu Mojžišovu^{a)} Časem se ustálil jakýsi pořad, který při bohoslužbách zachovávali. Scházeli se třikrát za týden: v pondělí, ve čtvrtek a v sobotu. Pobožnost začínala modlitbami, které odříkával šeliach před schránkou posvátných knih; nejčastěji se říkalo Šema nebo Šemone esre (Berakot 5, 3), lid odpovídal Amen. Hned potom vzal chazzan závitek, z kterého se mělo čísti a podal jej prvnímu předčítateli. Ten odešel v průvodu šeliacha na výstupěk a stoje přečetl jeden verš, který targumista přeložil hned do aramštiny. To se opakovalo, až byl celý odstavec přečten a přeložen.^{b)} Po čtení vyzval náčelník předčitatele nebo někoho z přítomných, aby k lidu promluvil a biblická slova vyložil. Právě této příznivé okolnosti užil častěji Spasitel (Luk. 4, 16—21)^{c)}

a jeho příkladem se řídili apoštolé (Skutky 13, 15). S počátku se mluvilo jen prostě, časem povstaly kvetoucí řečnické školy.^{d)} Při kázání se sedělo (Luk. 4, 20). Později stalo se zvykem, že kazatel mluvil jen šepem, jeho slova přednášel hlasitě mluvčí (ámórá). Po kázání se dávalo lidu požehnání. Byl-li přítomen kněz, pronesl formulí sám, nebylo-li kněze, učinil to šeliach.^{f)} Pobožnost se ukončila modlitbou, zvanou kaddiš.^{g)}

- a) Josef Flavius, *Contra Apionem* 2, 17. Proto se synagoga nazývala také školou (βιβλιοθήκη). Sr. Filo, *Vita Moëis* III, 27.
- b) Celý Pentateuch byl rozdělen ve 54 částí (sedarím), každá měla sedm odstavců (paršá), každý odstavec aspoň 3 verše. Bylo tedy ustanoveno po každé sedm předčitatelů. V sobotu se přibíral ještě osmý, aby přečetl úryvek z proroků (haftará).
- c) Protože židé nechtou dnes 61. kap. proroka Isaiáše, domnívali se někteří, že ji vynechali z nenávisť ke křesťanům. Zdá se, že neprávem. Proroci se nechtli cíli a přesně stanovený pořádek haftar byl v Palestině teprve kolem roku 300 (Megilla 30b).
- d) Doklady a příklady uvádí Strack-Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testamente aus Midrasch und Talmud*, Mnichov, 1928, IV, I, 174 n.
- e) Sr. Tosefta Megilla 4, 41. Bůh nemluvil sám k národu vyvolenému, jeho slova mu zvěštoval Mojžíš; ani učitelé nemluvili přímo, měli mluvčí. Je pochopitelné, že mluvčí neopakoval po každé přesně slova kazatelova; tu a tam si dovoľoval poznámky, někdy i výpady. Proto docházelo mezi oběma k trapným výstupům.
- f) Megilla 25b a Sota 7, 6.
- g) Zněla doslova: »Povšeceno a velebeno buď slavné jméno jeho v celém světě, který byl stvořil z dobré vůle své; kéž jeho království rozšíří se na veškerý lid; kéž jeho spása vzkvétá; kéž jeho Mesiáš pospíší spasit lid svůj ve dnech života našeho i po všechny dny národa Izraelského!«

Také synagogy prodělaly veliký vývoj a bylo by nesprávné, kdybychom pozdější zvyky přenášeli bezmyšlenkovitě do doby biblické. Naproti tomu byly synagogy vzorem pro mladou církev křesťanskou; apoštolé byli členy vyvoleného národa, proto i první chrámy se podobaly synagogám (Duchesne, *Les origines du culte chrétien*, Paříž, 1903, 6). Kněz býval obrácen tvář k lidu a celkový postup bohoslužby byl skoro úplně stejný. Římské úřady počítaly křesťanské chrámy k synagogám. A přece i tu se ukázalo Ježíšovo učení kvasem, který pronikl časem stavitelské umění křesťanské a vytvořil dila, kterým se budeme vždycky podivovati.

B. Posvátné osoby.

I. Posvátné osoby před Mojžíšem.

Hummelauer Fr., *Das vormosaische Priesterthum in Israel*, Freiburg, 1899; - *Lagrange M. J.*, *Les prêtres babyloniens*, *Revue biblique*, 1901, 392n; - *Slabý Jos.*, *Kněží a kněžky v Babyloně*, CKD, 1921, 123n.

U všech národů nacházíme přesvědčení, že všichni nejsou Bohu stejně milí, aspoň nevědí, jak Boha usmířit neb obět přinést. Již od nejstarších dob vidíme zvláštní třídu lidí, která se těšila veliké vážnosti a byla pokládána za prostředníky mezi Bohem a lidmi. Nazýváme je kněžími (כֹּהֲנִים).

Udrželo se v židovském příjmení Kohn. Etymologie slova je dosud nejistá. Ještě nejspíše pochází od kmene כֹּהֵן (státi). Východní otrok »před pánem stálé, když mu posluhoval. Arabské kahlín (věstec) udává spíše jeden obor tehdejšího kněze; protože byl Bohu blíže, mohl poznati snáze jeho vůli a zvěstovati ji lidem.

U národa izraelského mohl býti s počátku knězem každý, kdo uměl obětovati.^{a)} Casem se však ustálil obyčej, že v jednotlivých rodinách byl knězem otec, u celé čeledi kmenový náčelník^{b)} a zbytky tohoto zřízení udržely se ještě dlouho po Mojžíšovi. Hodnost bývala dědičná a přecházela obyčejně na prvorozeného syna.^{c)}

a) Jakub obětoval ještě za života otcova (Gen. 33, 20), později Mojžíš (Ex. 17, 15).

b) Podobný zjev vidíme i ve vlasti Abrahamově, kde král býval zároveň nejvyšším knězem. Totéž vypravuje Bible (Gen. 14, 18) o Melchisedechovi a Jetrovi (Ex. 2, 16).

c) Talmud tvrdí několikrát, že kněžími byli původně prvorození (Sebachim 14, 1) a jeho myšlenku přejal sv. Jeronym (Quaestiones Hebr. in Gen. 27, 15; ML 23, 1030) a sv. Tomáš Akv. (1—2, q. 103, a. 1, ad 3); jejich důvody jsou však velice chabé a v Písmě sv. nemáme ani stopy, že by otcové rodin odevzdávali tuto výsadu prvorozeným. Sr. Hummelauer, Das vormosaische Priesterthum in Israel, Freiburg, 1899.

Kdo zastával kněžský úřad za pobytu vyvoleného národa v Egyptě, nevíme; Bible se o tom nezmiňuje. Nemůžeme však ani pochybovati, že kněže měli. Nutila je k tomu již vážnost, jaké se těšila kněžská třída v údolí nilském. Totéž předpokládá i pozdější vzpoura Korachova, která propukla na poušti (Num. 16). O kněžích se děje zmínka ještě před smlouvou na Sinaji (Ex. 19, 22—24), nesměli však obětovati, jak byli zvyklí z doby patriarchů (Ex. 5, 1—3).

II. Kněžství Mojžíšské.

Büchler A., Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzent des jerusalemischen Tempels, Vídeň, 1895; - Hoonacker van, Les prêtres et les lévites dans le livre d'Ézéchiel, Revue biblique, 1899, 177n a Le sacerdoce lévitique dans la loi et dans l'histoire des Hébreux, Lovaň, 1899.

Jakmile dal Bůh vyvolenému národu theokracii, určil také, kdo má konati službu ve svatostánku.^{a)} Touto důstojností byl počtěn kmen Levi^{b)} a tak napraveno zlořečení, jakého se mu dostalo od Jakuba (Gen. 49, 5—7).^{c)} Byl zvolen: a) pro velikou vážnost, jaké se těšil, protože z jeho řad vyšel osvoboditel národa; b) pro náboženskou horlivost (Mal. 2, 4—6), jakou dokázal při odpadu pod horou Sinaj. Nastoupil na místo prvorozených,^{d)} kteří se museli od té doby vykupovati 5 šikly z majetku Hospodinova (Num. 3, 45—51).^{e)} Za to nedostal kněžský kmen žádného podílu ve Svaté zemi; jejich dědičným údělem měl býti Hospodin (Jos. 13, 14. 33).

a) Nejpodrobněji studoval otázku Van Hoonacker, Le sacerdoce lévitique dans la loi et dans l'histoire, Lovaň, 1899.

b) Bůh určil jeden kmen, aby jednotou kněžství zabezpečil jednotu náboženskou; rozhodovaly asi tytéž důvody, pro které hájí církev latnu v liturgii.

- c) Tutéž myšlenku vyslovil i Mojžíš ve svém posledním požehnání (Deut. 33, 8—11). Sr. Mal. 2, 4—8.
- d) Náhrada měla být úplně rovnocenná. Protože všech prvorozených bylo 22.273, ale příslušníků kmene Leviova jenom 22.000, mělo se zbývajících 273 prvorozených vykoupiti 5 šikly (Num. 3, 39—51). Sečteme-li však podrobněji soupis levitů, vyjde 22.300, tedy některá číslce byla opisováním porušena. Většina se domnívá, že chyba se stala ve v. 28, kde místo 8300 bylo přepsáno dnešní 8600.
- e) Gemara (Sanhedr. 1, 17) líčí dopodrobna, jak Mojžíš určil oněch 273 prvorozených, kteří se měli vykoupiti. Napsal 22.000 listků se jménem Levi, 273 s poznámkou »pět šiklů«. Jaký listek si kdo vytáhl, platil nebo byl osvobozen.

Všichni členové kmene Levi^{a)} neměli mítí stejný stupeň: potomci tří synů Leviových, Gersona, Kahata a Merari byli povoláni za pouhé služebníky; synové Aronovi stali se kněžími a jejich úřad přecházel na potomky. Aron byl vyvolen za velekněze a jeho nástupcem měl být po každé prvorozený syn.^{b)}

- a) Někteří učenci se snažili dokázat, že Levi nebylo nikdy jménem osobním a že kněžský »kmen« je teprve výsledkem dlouholetého vývoje. Podobnou myšlenku hájil i Lagarde (*Orientalia* II, 20n); viděl v nich Egyptany, kteří se připojili k odcházejícím Izraelitům (Sr. Ex. 12, 38). Jejich dohady vyvrátil pěkně Van Hoonacker, *Le sacerdoce lévitique*, Lovaň, 1899, 287—318. Zato etymologie jména לֵוִי (levi) je dosud předmětem vědeckých sporů. Ještě nejspíše pochází od kmene לֵוִי, přidržeti se někoho.
- b) Rozdělení kmene se shodovalo s rozdělením svatostánku: levitě směli pomáhati jen v nádvoří, kněží konali bohoslužbu i ve svatyni, do velesvatyně směl jenom velekněz.

Tento veliký převrat neobešel se bez bouří. Knížata a prvorozenci těžce nesli ztrátu dosavadních vymožeností; k nim se přidalo i několik nespokojených levitů a vyvolali velikou bouři proti Mojžíšovi a Aronovi. Do sporu zasáhl sám Bůh. Korach, Datan a Abiron byli pohlčeni zemi (Num. 16, 1—34), ostatních 250 nespokojenců náhle zemřelo (Num. 16, 35). Na rozkaz Boží položili náčelníci jednotlivých kmenů zároveň s Aronem své hole před archu úmluvy; do rána se hůl Aronova zazelenala a rozkvetla. Na památku byla uložena ve svatostánku (Num. 17, 1—12).

1. LEVITĚ.

Hoonacker A. van, *Le sacerdoce lévitique dans la loi et dans l'histoire des Hébreux*, Lovaň, 1899 a *Les prêtres et les lévites dans le livre d'Ézéchiel*, *Revue biblique*, 1899, 177n; - *Landersdorfer S.*, *Die Bibel und die südarabische Altertumsforschung*, Münster, 1910, 66n; - *Eberharder A.*, *Gab es im Jahwekult Priesterinnen?*, *Tübinger Quartalschrift*, 1912, 183n a *Der israelitische Levitismus in der voralexandrischen Zeit*, *Zeitschrift für die kath. Theologie*, 1928, 492n; - *Grimme Hubert*, *Der südarabische Levitismus und sein Verhältnis zum Levitismus in Israel*, *Le Muséon*, 1924, 169n.

a) Vlastnosti levitů.

Jako všichni národové u svých kněží, žádal i Bůh, aby jeho sluhové měli určité vlastnosti a byli prosti vad, které by jejich úřad snižovaly.

VYLOUČENÍ BYLI:

1. kdo nepocházeli z řádného manželství; nemohl být levitou, kdo neměl za otce příslušníka kmene Levi;

2. kdo neměl předepsaného věku. Protože služba na poušti byla těžší, žádalo se 25 roků (Num. 8, 24), pro nosiče dokonce 30 roků.^{a)} Od doby Davidovy stačilo 20 let.^{b)} Po dokonání padesátém roce přestávali konati těžší práce a užívalo se jich jen k úkolům čestnějším.^{c)} Svůj úřad směli však zastávat jenom tehdy, když byli leviticky čisti.

a) Num. 4, 3, 23, 31, 35, 39, 43, 47. Tak vysvětluje správně Hejčl (Bible česká I, 365) zdánlivou neshodu Num. 4, 3 a 8, 24.

b) Za Davida (1. Par. 23, 27), za Ezechiáše (2. Par. 31, 17), po zajetí (Ezdr. 3, 8) a v době Spasitelově (Antiqu. 11, 4, 2).

c) Num. 8, 25. Také David sečetl levity jen do 50 roků (sr. Flavius, Antiqu. 7, 14, 7).

b) Povinnosti levitů.

Levité byli pomocníci kněží a měli připravovati všechno, čeho potřebovali k bohoslužbě; Písmo sv. je proto nazývá »darovanými« (Nethunim; Num. 3, 9) kněžím, o jejich úřadě užívá nejčastěji slovesa »sloužit«. Přece však pozorujeme jakýsi vývoj, který si vynutily časem změněné okolnosti. S počátku byla jejich služba spíše hmotná, později svěřovali jim kněží také dosti úřadů čestných a postavení levitů se velice zlepšilo. Ani Mojžišův zákon nebyl tak pevný, aby odolal všem vlivům cizím.

V jednotlivostech bylo jejich povinností:

1. Starali se o svatostánek, později o chrám a bohoslužebné nářadí. Kdykoli se národ stěhoval, rozebírali kněží svatostánek, důležité předměty zavínuli do předepsaných pokrývek a levité nesli je na nové tábořiště; ostatní převáželi. Podrobné předpisy podává Num. 4, 1—49. Z levitů byli nejprřednější Kahatovci, protože z nich pocházeli Mojžiš a Áron; přenášeli archu úmluvy, oba oltáře, svícen, zlatý stůl a umyvadlo. Gersonovci se starali o pokrývky a opony svatostánku, Merarovci o vše ostatní.

2. Konali stráž u svatostánku a v chrámě.^{a)} Na poušti tábořili kolem svatostánku, aby jej chránili (Num. 1, 49—53); Gersonovci na severní straně, Kahatovci na jižní, Merarovci na západní (Num. 3, 27—35). Otvírali a zavírali brány chrámové,^{b)} spravovali posvátný majetek, uschovávali prvotiny a ostatní dary (1. Par. 9, 26; 26, 20—28), při nutných opravách dohlíželi na dělníky (2. Par. 34, 13) nebo sbírali potřebné peníze (2. Par. 24, 5n).

a) Ke stráží bylo potřeba v chrámě 200 mužů, jen velkou východní bránu hlídávalo 20 levitů (Bellum 6, 5, 3). Někteří z nich obcházeli ve dne i v noci po nádvořích (Filo, De praemissis sacerdotum 6).

b) Otvíralo se před ranní obětí, o velikonočních (Antiqu. 18, 2, 2) a letnicích (Bellum 6, 5, 3) již po půlnoci. Klíče však hlídala kněžská třída, která měla práve službu a předávala je při odchodu třídě následující.

3. Chystali věci k obětem potřebné a konali hrubší práce, jaké se na kněze neslušely: zabíjeli a stahovali obětovaná zvířata (2. Par. 29, 34), zachycenou krev podávali kněžím (2. Par. 30, 16) a pekli předkladné chleby (1. Par. 9, 32).

4. Při bohoslužbě zpívali a hráli (1. Par. 16, 4).

5. Studovali zákon Boží, vyučovali zbožnosti (1. Par. 26, 29 a 2. Par. 17, 8) nebo soudili malé rozepře (1. Par. 23, 4 a 26, 29).

Vyučování náboženství bylo za Mojžíše právem kněžským (Lev. 10, 11), snad proto, že levitě nebyli dosud dostatečně vzděláni, snad také proto, že nebylo potřeba tolik učitelů, dokud byl národ pohromadě. V době krále Josafata (2. Par. 18, 8 n) byli dokonce přísedícími nejvyššího soudu.

Postavením chrámu změnila se velice náboženská situace v Izraeli. Aby dodal bohoslužbě většího lesku, zrušil David — jistě na radu proroků Gada a Natana — dosavadní řád levitů a zavedl nový (2. Par. 29, 25). Soupisem zjistil, že jich bylo 38.000 (1. Par. 23, 3—5 a Josef. Antiqu. 7, 14, 7); proto je rozdělil na čtyři třídy:

1.) 24.000 mělo se starati o službu domu Hospodinovu. Pomáhali kněžím při bohoslužbě, starali se o chrámové nářadí, pečovali o mouku, olej, víno, kadidlo, voňavky a vše, co se připravovalo na rožnících;

2.) 6000 správců a soudců. Ohlašovali roční kalendář, vyučovali národ bohoslužebným předpisům a soudili různé rozepře podle zákona Mojžíšova. Proto bydlili většinou ve městech venkovských a jen občas docházeli do Jerusalema;

3.) 4000 vrátných. Spolu s několika kněžími bděli ve dne v noci nad bezpečností chrámu (2. Par. 23, 5), dohlíželi při bohoslužbách a vybírali z pokladnic obětované peníze (2. Král. 22, 4). Jejich předsedou býval některý vynikající kněz, obyčejně z rodiny veleknězovy, měl k ruce chrámovou stráž, ozbrojenou holemi a nazýval se velitelem chrámu (praefectus templi, σρατηγός. Antiqu. 20, 6, 2).

4.) 4000 hudebníků a zpěváků. Měli nad sebou tři ředitele, v době Davidově jimi byli Heman, Asaf a Etan (1. Par. 15, 19 a 25, 1).

Všechny skupiny — kromě druhé — rozdělil David na 24 tříd; úřad zastávaly střídavě, každá jeden týden (Antiqu. 7, 14, 7). V čele skupin a tříd stáli prefekti. Nazývali se představenými (2. Par. 31, 12), dozorcí (2. Par. 31, 13), náčelníky (1. Par. 15, 5—12) nebo hlavy (1. Par. 9, 33).

c) Oděv levitů.

Zapletal Vinc., Efod ve Starém zákoně, CKD, 1900, 459n a Alttestamentliches, Freiburg, 1903, 55n.

Mojžíš nepředepsal levitům žádný bohoslužebný oděv. V pozdější době děje se často zmínka o efodu (ἵμας, εφὸς, ephod); na rozdíl od roucha veleknězova býval jen z obyčejného lněného plátna. Efod nosili nejenom kněží

(1. Sam. 22, 18), nýbrž i levité (1. Sam. 2, 18) a laici (2. Sam. 6, 14); užívali ho také při modloslužbě (Soudc. 8, 27 a 17. 5). Proto se zdá, že byl všeobecně známým rouchem bohoslužebným.

Písmo sv. efod nikde nepopisuje, pro tehdejší čtenáře nebylo toho ani třeba. Z nahodilých poznámek se dovidáme, že býval poněkud delší a přepasoval se pásem (1. Sam. 2, 18). Většina se domnívá (Hejčl, Bible česká I, 743), že byl zavěšen na rameni a splýval jako škapulír aspoň po kolena. Po stranách se snad svazoval tkaničkami, k tělu se připínal pásem. Neměl však zlatých ozdob a nebyl pestrý jako u velekněze.

Za Heroda Agrippy II. (50–100) žádali levité, aby směli nositi lněnou tuniku, jakou mivali kněží a jejich přání bylo splněno, jak bolestně dodává Flavius (Antiqu. 20, 9, 6), »s povolením Velerady, ale s porušením zákonů po otcích zděděných.« Při bohoslužebných úkonech byli vždy bosí.

d) Svěcení levitů.

První levité byli posvěceni dříve, než Izraelité odtáhli od hory Sinaj. Způsob určil sám Bůh (Num. 8, 5–26). O kněžích užívá Bible slovesa »posvětití« (קִדְּשׁ), o levitech jenom »očistiti« (טָהַר). Svěcení obsahovalo tyto podrobnosti:

1. byli pokropeni očištnou vodou:

Scholz (Die heil. Alterthümer des Volkes Israel, Rezn, 1868, I, 15) a Kortleitner (Archaeologia biblica, Innmosti, 1917, 160) se domnívali, že vodu vzali jen z umyvadla, přemějí mluví Josef Flavius (Antiqu. 3, 11, 1) o vodě pramenité. Nazývala se vodou očištnou (מֵי טָהָר, ὕδωρ ἁγιστοῦ, aqua lustrationis), protože od hříchů očišťovala; jak ji připravovali, vypravuje Num. 19, 9. Voda z umyvadla se jmenuje »vodou svatou« (מֵי קֹדֶשׁ, ὕδωρ καθαρὸν, aqua sancta; Num. 5, 17).

2. očistili se a vyprali svá roucha.*) Očista záležela v tom, že se oholili po celém těle^{b)} a vykoupali v pramenité vodě. Bylo to symbolem vnitřní čistoty, jakou má mít každý, kdo se blíží k Bohu:

a) Mělo se to státi ve vodě pramenité.

b) Zdá se však, že vlasy a vousy jen přistříhli; ani při největším zármutku nesměli si židé dělati úplnou lysinu (Deut. 14, 1). Také u jiných národů byly vlasy, vousy a chlupy pokládány za nečisté. Egypťané kněží se tak holivali každý třetí den (Herodot II, 36).

3. přišli ke svatostánku, přivedli dva obětní býky a donesli jemnou mouku politou olejem;

4. kníza izraelská vkládala jim jménem celého národa ruku na hlavu, aby místo všeho lidu sloužili Bohu, svolávali naň požehnání a usmířovali hříchy, kterých se národ dopustil (Num. 8, 19);

5. potom vykonal Áron posvátný obřad, kterým je zasvěcoval Pánu;

Bible o tom užívá slov »pozvedl je před Hospodinem« (Num. 8, 11, 21); byl to tentýž obřad (קִדְּשׁוּ), jaký konal kněz s obětním masem (Ex. 29, 26). Jak to učinil, nevíme. Kortleitner (Archaeologia biblica, Innmosti, 1917, 161) pokládá za možné, že je zavedl ke vchodu do svatostánku a odtud k obětnímu oltáři; Hejčl (Bible česká,

I, 364) myslí, že vedl každého levitu krok nebo dva kroky vpřed, dozadu, napravo a nalevo. Nesprávně tvrdí Měloch (Starovědá biblická, Praha, 1888, 74), že se položili na zem.

6. levitě vzkládali ruce na přivedená zvířata, která byla hned obětována; první v obět za hřích, druhé v celopal.

Zdali světili také pozdější levity, Bible nepraví. Jedni to připouštějí, druzí popírají a jejich výklad se zdá jedině možný.

Stoupenci prvního názoru dovolávali se rádi 2. Par. 29, 34; asi neprávem. Z uvedených slov plyne jen tolik, že i levita se musel napřed očistit, propadl-li nějaké poskvrně zákonem stanovené.

e) Pomocníci levitů.

Levitě nekonali všech prací sami; k hrubším službám měli četné pomocníky. Byli to:

1. jednotlivci, které věnovali svatostánku nebo chrámu rodičové (1. Sam. 1, 11) nebo jejich majitelé. Ze slibu se bylo možno vykoupiti. Proto Lev. 27, 1—8 ustanovuje, kolik se mělo v takovém případě zaplatiti;

2. pohanští obyvatelé Palestiny, kteří byli za trest odsouzeni k pracím u svatyně. Nejníže stáli dřvaři a vodaři, které nacházíme již na poušti (Deut. 29, 11). Později k nim přidal Josue (9, 21. 23. 27) obyvatele Gibeonu, Kefiry, Beerotu a Kirjat-Jearimu; některé pobil Saul (2. Sam. 21, 1n), ale jejich počet zase doplnil David z poražených nepřátel (Esdr. 8, 20). Přebývali ponejvíce na jerusalemském Ofelu, aby měli blízko do chrámu (Neh. 3, 26 a 11, 21), jiní ve městech kněžských a levitských (Esdr. 2, 70 a Neh. 7, 60). Nazývali se darovanými (נְדָבָיִם, *Nathinaei*), později otroky chrámovými (ἱερόδουλοι; Antiqu. 11, 5, 1);

3. ženy, vdovy a dívky. Písmo sv. mluví o nich několikrát a přísně kárá zvrhlé syny Heliovy (1. Sam. 2, 22), kteří se opovážili sváděti je ke hříchu. Zvyk se udržel až do Nového zákona; také prorokyni Annu chválí sv. Lukáš (2, 37), že z chrámu ani neodcházela, aby mohla lépe sloužiti Bohu. Zdá se, že právě od synagogy přešla církev instituci chrámových vdov (1. Tím. 5, 9).^{a)} O jejich pracích se Písmo sv. nezmiňuje nikdy, proto jsme odkázáni na pouhé dohady; o jejich výkonech užívá téhož slova, kterým označuje službu levitskou.^{b)} Pravděpodobně tkaly potřebné látky, snad také pomáhaly při bohoslužebném zpěvu.^{c)}

a) Jistě to však nebyly manželky a dcery levitů, jak se domníval Riehm (Handwörterbuch des bibl. Altertums, vyd. 2., 462); tím méně smíme mysliti na pohan-ské hieroduly, které obětovaly bohům své panenství. Viz Kortleitner, Archaeologia biblica, Innomosti, 1917, 171—172.

b) Num. 4, 23. 35. 39. 43; 8, 24. Právě toto sloveso zavdalo podnět k různým dohadům. Tvrdili, že ženy přicházely v zástupech, aby konaly u vchodu do svato-stánku společné modlitby.

c) Snad proto mají některé žalmy hudební poznámku »hlasem dívky«. Sr. 1. Par. 15, 20. Jinde udávají slova výšku hlasu (alt, soprán), kterým se mělo zpívat.

2. KNĚŽI.

Grünbaum P., Die Priestergesetze bei Josephus Flavius, eine Parallele zu Bibel und Tradition, Halle, 1887; - Hoonacker van, Le sacerdoce lévitique dans la loi et dans l'histoire des Hébreux, Lovaň, 1899 a Les prêtres et les lévites dans le livre d'Ézéchiél, Revue biblique, 1899, 177n.

a) Vlastnosti kněží.

Žádal-li Bůh tak vážně, aby levité byli bez poskvrny, platilo to ještě více o kněžích, kteří kladli na oltář oběti. Z úřadu kněžského byl vyloučen:

1. kdo nepocházel z kněžské rodiny Áronovy (Ex. 29, 1—9). Tato podmínka byla tak důležitá, že nepřipustili ke kněžskému úřadu nikoho, kdo nemohl svůj původ dokázati (Esdr. 2, 61—63 a Neh. 7, 63—65). Proto uchovávali kněžské rodokmeny v chrámě a Josef Flavius (Vita 1) se mohl pochlubit, že viděl své jméno v těchto úředních seznamech;

2. kdo měl tělesnou vadu, která ho značně znetvořovala. Vyloučení byli: slepi, kulhavi, kteří měli některý úd příliš malý, veliký nebo znetvořený, kdo měli zlomenou ruku neb nohu, hrbati, souchotináři, šilhavi, kteří trpěli nezhojitelnými lišejí nebo ranami a kteří měli kýlu. Pozdější rabini vypočítávají celkem 142 vad (Bechorot 6, 7). Směli však jísti z posvátných pokrmů a zastávat méně význačné úkony bohoslužebné (Lev. 21, 21—23);

3. kdo uzavřel nedovolené manželství, byl vyloučen, dokud svého činu nenapravil (Neh. 13, 28). Nesměli pojmuti za manželku zapuzenou, nevěstku, ani ženu podezřelou z nečistoty (Lev. 21, 7). Proto zvykové právo (Antiqu. 3, 12, 2) zakazovalo vzíti si otrokyni, ženu ve válce zajatou neb majitelku krčmy. Směli však pojmuti vdovu po jiném knězi (Ez. 44, 22);

4. kdo někdy v životě odpadl k modloslužbě. Ezechiel (44, 10—14) žádal, aby takoví provinilci byli degradováni na levity; v praxi bývali jen vyloučeni z bohoslužby. Zato mohli jísti z posvátných pokrmů (2. Král. 23, 9). Později vylučovali v Jerusalemě z kněžských úkonů každého, kdo vykonával bohoslužbu v Leontopoli (Menachot 13, 10);

5. kdo neměl předepsaného věku. Jeho výši Pismo sv. neudává, podle tradice se žádalo 20 roků (bab. Chullin 24b). Dokazovali to z Lev. 21, 17: »M u ž z potomstva tvého, který bude mít na sobě vadu, nesmí obětovati.«

Kromě toho nařizoval zákon:

1. aby v době, kdy sloužili v chrámě, nepili vína ani opojných nápojů (Lev. 10, 9); důvodem bylo, aby konali obřady vážně a nedali pohoršení;

2. aby se v tutéž dobu varovali manželského obcování, protože podle zákona Mojžišova poskvřňovalo muže i ženu až do večera (Lev. 15, 16—18);

3. aby se svědomitěji než ostatní chránili doteku mrtvol. Směli pochovati jen otce, matku, syna, dceru, bratra a svobodnou sestru (Lev. 21, 1—4). O manželce se Bible nezmiňuje, rozumělo se to samo sebou. Ani v těchto případech neměli svůj zármutek příliš projevovati (Lev. 21, 5). Jiných mrtvol pochovávat nesměli.

Svůj svatý úřad směli zastávat jen tehdy, když byli leviticky čisti a ničím se neposkvrnili.

b) Povinnosti kněží.

Kněžský úřad zahrnoval mnoho různých povinností: rozdělujeme je podle místa, kde je vykonávali.

VE SVATYNĚ:

1. ráno a večer zapalovali na zlatém oltáři kadidlo (Ex. 30, 7);
2. čistili zlatý svícen, dolévali olej a zapalovali lampy (Ex. 27, 21);
3. vyměňovali každou sobotu předkladné chleby (Lev. 24, 5—9) a staré snědli na posvátném místě. Podle Josefa Flavia (Antiqu. 3, 10, 7) dělo se to ráno.

V NÁDVOŘÍ KNĚŽSKÉM:

1. udržovali posvátný oheň, kterým spálil kdysi Bůh obět Áronovu (Lev. 6, 13) a denně odnášeli oltářní popel (Joma 1, 8);
 2. jenom kněží směli obětovati, levité obětní dary jen připravovali. Proto přinášeli dvakrát za den, ráno a večer předepsanou obět krvavou a nekrvavou (Ex. 29, 38—43), kropili krví obětních zvířat (Lev. 1, 5. 11. 15) nebo natírali krví rohy oltářní (Lev. 4, 7), podávali Bohu určité části obětí krvavých (Lev. 1, 8) i nekrvavých (Lev. 6, 15n) a spalovali je na oltáři (Lev. 1, 7—9);
- Židovské prameny mluví o denní nekrvavé oběti (Antiqu. 3, 10, 7), kterou přinášeli kněží za sebe a kterou dávali ze svého majetku. Sr. Lev. 6, 13—15. Byl to pěkný symbol mše svaté, kterou předpověděl Malachiáš (1, 10—11).

3. po ranní a pravděpodobně i po večerní oběti dávali lidu požehnání. Mělo se to státi slovy:

»Hospodin ti žehnej
a opatruj tě!
Hospodin tvář svou ti ukaž
a budiž ti milostiv!
Hospodin obrát svůj obličej k tobě
a uděl ti pokoje!« (Num. 6, 22—27).

Formule sama je velice zajímavá, protože zastřené obsahuje tajemství nejsv. Trojice: třikrát se jmenuje Hospodin a přidaná slova vystihují pěkně charakteristickou vlastnost jedné z božských osob: moc, milosrdenství a lásku. Toto požehnání se smělo udělovati jen hebrejsky a jméno Boží se vyslovovalo celé; mimo Jerusalema se říkalo pouze Elóhim (Sota 7, 2). Kněz při něm stál na stupních, které vedly do nádvoří a pozvedl ruce až nad hlavu. Na konci odpověděl lid: Amen (Sota 7, 6).

Před každým bohoslužebným úkonem byl kněz povinen se očistiti; podle Ex. 30, 19—21 měli si napřed umýti ruce a nohy. Zákon vázal tak přísně, že Bůh hrozil smrti každému, kdo by ho nezachoval.

MIMO SVATYNI:

1. spolu s levity pečovali o bezpečnost chrámu (2. Král. 12, 9);
2. hlasem posvátných trub ohlašovali svátky nebo rozkazy, které se týkaly celého národa (Num. 10, 2—10). S počátku byly trubky jen dvě, později bylo jich víc;
3. vyučovali bezplatně náboženství a rozhodovali sporné otázky víry a mravů (2. Par. 19, 8—11);
4. rozhodovali o malomocných (Lev. 13, 2n), o nazireatu (Num. 6, 1n) a přičinách rozluky (Num. 5, 12n), určovali cenu věcí darovaných Bohu (Lev. 27, 12n);
5. očistovali matky (Lev. 12, 6n), uzdravené od malomocenství (Lev. 14, 2n) a některé poskvrny pohlavní (Lev. 15, 14n).

Protože kněží měli tolik a tak různých povinností, bylo nutno jejich práci organisovati, aby se vše dalo důstojně a spořádaně. David^{a)} je rozdělil na 24 tříd: 16 jich pocházelo z rodu Eleazarova, 8 z rodu Itamarova (1. Par. 24, 3—19). Jednotlivé třídy měly sloužiti v chrámě týden (2. Král. 11, 9); jejich pořad byl určen losem. Neměly všechny stejné váznosti; největší úctě se těšila třída Jojaribova, protože z ní bývali velekněží (Flavius, Vita 1). Ze zajetí se vrátila jen třída Jadajášova, Emmerova, Pašurova a Harimova (Esdr. 2, 36 až 39); rozdělili je opět na 24 skupin a nazvali jmény původních tříd (Taanit 27b). Protože některé úkony byly čestnější, losovalo se, co budou jednotliví kněží konati (Luk. 1, 9).^{b)} Zdá se, že na velké slavnosti bývalo voláno i více tříd najednou.

- a) Rabiní se domnívali (Taanit 27a), že již Mojžíš ustanovil 8 kněžských tříd, po čtyřech z každého rodu; tutéž myšlenku hájil i Malmonides (De vasorum unctione 4), ale neprávem. Rozdělení nařídil teprve David (1. Par. 24, 3—19), provedl Šalomoun (1. Par. 28, 13), obnovil Ezechiáš (2. Par. 31, 2) a Josiáš (2. Par. 35, 2—5).
- b) První los určoval kněze, který měl očistiti obětní oltář; druhý 13 kněží, kteří obětovali denní celopal, čistili svícen a zlatý oltář; na třetím místě byl vylosován, kdo pállil ve svatyni kadidlo (sr. Luk. 1, 9), konečně kněz, který měl přivéstí beránka určeného pro celopal. Joma 2, 2—4.

Pro lepší pořádek byli kněží časem rozděleni na různé odbory. V talmudu se jmenují: 3 strážcové posvátných pokladů (Šekalim 5, 2 a Antiqui. 15, 11, 4), 7 účetních (Šekalim 5, 2), dva mužové zvaní katoliky (καθολικοί); jejich účelu neznáme (Šekalim 5, 2) a 15 úředníků (Šekalim 5, 1). Tito nemuseli býti po každé kněžimi, brali je také z levitů.

Praefectus temporum pečoval, aby vylosování kněží byli včas na místě; praefectus ianuorum stanovil hodinu, kdy se měly brány otvírati a zavírat; praefectus vigilum dohlížel na chrámové strážce; praefectus cantorum určoval zpěváky, kteří měli každého dne v chrámě zpívat; praefectus cymbali pečoval

o chrámovou hudbu; praefectus sortium určoval losem jednotlivým kněžím jejich úkoly; praefectus avium staral se o dostatečný počet hrdlíček a holoubátek, které se měly obětovati; praefectus tesserarum přijímal od poutníků peníze na zamluvené oběti a vydával jim na ně předepsané poukázky; praefectus libaminum přijímal od poutníků zmíněné poukázky a vydával za ně z chrámových skladů potřebnou mouku, vino a olej; praefectus aegrotorum ošetřoval nemocné kněze a levity. Bývalo jich dosti, protože při bohoslužbě stávali bosí na kamenném dláždění; praefectus aquarum pečoval o potřebnou vodu k bohoslužbě a pro poutníky; praefectus pistorum panum propositionis dohlížel na přípravu předkladných chlebů; praefectus artificum operis suffitus se staral, aby kadidlový zápal se míchal podle zákona; praefectus veli templi udržoval v pořádku opony chrámové a praefectus operis vestimentorum sacerdotalium staral se o dostatečný počet kněžských rouch.

c) Roucha kněžská.

Protože kněží stáli výše než prosti levitě, bylo také jejich bohoslužebné roucho složitější. V Písmě sv. se vypočítávají čtyři součástky:

1. **SPODKY** (עֲרֵכָה, περισκέλη, feminalia) ze lněného plátna. Kryly tělo od ledvin až po stehna; byly důležité při bohoslužbě, kdy kněz stál na dosti vysokém ochozu oltářním a často se musel hluboko shýbnouti. Nebyly vlastně rouchem liturgickým (Ex. 28, 42); proto je směli kněží nositi stále.

2. **ŘÍZA** (חֲטָוִן, χιτών, tunica), také z plátna lněného. Nosila se na holém těle, sahala od krku po kotníky a měla rukávy. Byla ozdobně utkaná, ale tak, že obrazce nevynikaly nad úroveň ostatního plátna (Antiqu. 3, 7, 2).

Hebr. text udává, že říza měla býti utkaná způsobem tašbés (Ex. 28, 4, 39); co to znamenalo, nevíme. Většina se rozhodla pro kostkovaný vzorek, tunica tessellata.

3. **PÁS** (חֲגָוָה, ζώνη, balteus, cingulum), byl utkan z různobarevného kmentu, tak že se podobal stažené kůži hadi (Antiqu. 3, 7, 2). Široký byl asi půl (24 cm; Antiqu. 3, 7, 2), dlouhý přibližně 32 loktů (14.40 m; Massechet Joma 7 a Maimonides, Kele hamidk. 8). Objímal několikrát tělo a tak se svazoval, že oba konce visely až ke kotníkům. Při obřadech je přehazovali přes levé rameno, aby jim neprekážely.

4. **ČEPIČKA** (כִּיבָרִית, χιβρίς, mitra), byla široká stuha z bílého kmentu, kterou ovinuli několikrát kolem hlavy (Antiqu. 3, 7, 3) a podobala se turbanu, jaký nosí Turci a Peršané.

Bohoslužebné roucha nesměli kněží nositi mimo svatyni, i kdyby konali nějaký náboženský obřad (Ex. 28, 43; Antiqu. 3, 7, 1 a Joma 69a). Proto se nařizovalo (Ez. 42, 14), aby se po bohoslužbě oblekli zase do občanského šatu.^{*)} Za tím účelem bývalo v chrámě mnoho rouch, kterých mohli užíti; jen Salomoun jich dal zhotoviti 10.000 (Antiqu. 8, 3, 8). Z obnošených šatů dělali knoty pro chrámové svícny (bab. Šabbat 21a). Potomci Aronovi, kteří pro nějakou vadu nezastávali úřadu kněžského, nesměli nositi ani bohoslužebné

roucho (Bellum 5, 5, 7). Při obřadech bývali bosi, ať byla zima sebevětší (Ex. 3, 5 a Jos. 5, 16).^{b)}

a) Tím si také vyloučíme, proč apoštol Pavel nepoznal při soudu velekněze (Skutky 23, 5). Nesprávně tvrdili exegeté, že Kaifáš roztrhl při osudném zasedání roucho velekněžské (Mat. 26, 65) a tak porušil zákon Boží.

b) Tento obyčej zachovávají dodnes mohamedáni; bylo velikou obětí státi i v zimě na studeném kamení a mnoho kněží bývalo proto nemocných.

Bohoslužebná roucha nebyla napodobením vzorů egyptských; shodovala se jen v bílé barvě a v látce, z jaké byla zhotovena. To však nacházíme u všech tehdejších národů; v podrobnostech pracoval Mojžiš samostatně.

Otázku probírá důkladně a pěkně Kortleitner, *Archaeologia biblica*, Innomosti, 1917, 189n.

d) Svěcení kněží.

Protože kněží byli Bohu blíže než levitě, bylo také jejich svěcení provázeno obřady slavnějšími. Bible je popisuje třikrát (Ex. 29, 1—37; 40, 12n a Lev. 8, 1—36):

1. očistili se a vyprali svá roucha podobným způsobem jako levitě (Ex. 29, 4);

2. připravili potřebné oběti: býčka, dva bezvadné berany, nekvašené chleby, nekvašené, olejem zadělané koláče a přesné, olejem potřené oplatky. Vše mělo býti z jemné pšeničné mouky a uloženo v košíku (Ex. 29, 1—3);

3. Mojžiš oblékl syny Áronovy do kněžských rouch a přivedl je do nádvoří svatostánku (Ex. 29, 8);

4. potom byly vykonány všechny druhy obětí, protože obětovati bylo nej-důležitějším úkonem kněžským. Svěcenci vkládali ruce na obětní zvířata, Mojžiš je obětoval: býčka v obět za hřích, jednoho berana v celopal, druhého v obět pokojnou (Ex. 29, 10—22);

5. krev druhého berana smísil s olejem a natřel ji svěcencům konce pravého boltece, palec pravé ruky a pravé nohy a pokropil jejich roucha (Ex. 29, 20—22);

Tím prohlašovali, že chtějí vůli Boží slyšeti a druhé jí učiti, Boží přikázání zachovávat i podle jeho vůle choditi.

6. potom vložil Mojžiš do jejich rukou části obětí, které měly býti obětovány a když je pozdvihl před Hospodinem, spálil je na oltáři (Ex. 29, 25).

Odtud povstalo rčení »naplniti ruce« ve význam »někoho na kněze posvětití«. Beránek, který se při tom obětoval, slul »beránek naplnění« (Ex. 29, 22) a sedm předepsaných dní »dny naplňování« (Lev. 8, 33).

Tyto obřady se opakovaly po sedm dní (Ex. 29, 35); osmého dne obětovali novosvěcenci sami a po prvé dali lidu požehnání (Lev. 9, 1—23). Jejich první obět zapálil Bůh zázračným ohněm spolu s obětí Áronovou (Lev. 9, 24).

V Ex. 40, 13 se děje zmínka o pomazání kněží. Proto tvrdili rabíni, že jím bylo na čele uděláno posvátným olejem písmeno כ (začátek slova kóhén, kněz). Bible se o tom nezmiňuje. Mojžiš potřel jen boltec a palec krví smíšenou s olejem; je však možné, že časem přidala synagoga ještě jiné obřady. Také katolická církev jednala podobně.

Konalo-li se kněžské svěcení i později, Bible nepraví; záporná odpověď se zdá pravděpodobnější. Jakmile syn kněžův dospěl zákonitého věku, byl před Veleradou nebo jinými kněžími úředně prohlédnut (Middot 5); neměl-li žádné vady, byl oblečen v roucho kněžské a vykonal předepsanou obět.

Opak hleděl dokázati Scholz (Die heil. Alterthümer des Volkes Israel, Řezno, 1868, I, 52); židovská tradice svěcení popírá. Abarbanel praví (In Ex. 30, 23): »Vulgares sacerdotes semel inuncti sunt, semel in deserto ad conferendam ipsi sanctitatem, verum eorum filii minime inuncti sunt post eos.« Podobně Middot 5, 3: »Sacerdos... cui non inerat vitium, induebat sibi vestimenta alba (sacerdotalia) ac se albis involvebat et ingressus ministrabat cum sacerdotibus.«

3. VELEKNĚZ.

Gabriel Jan, Untersuchungen über das alttestamentliche Oberpriestertum mit besonderer Berücksichtigung des hohenpriesterlichen Ornates, Videň, 1933.

V čele všech kněží stál velekněz (הַכֹּהֵן הַגָּדוֹל, ó *sepeus mégas*, později *apxi-sepeus*, sacerdos magnus; Lev. 21, 10); nazýval se také pomazaným (מְשֻׁחָ, ó *apxi-sepeus* ó *xepti-sepeus*, sacerdos unctus; Lev. 4, 3) a knížetem (שָׂרָר, ó *apxwn*, princeps; 2. Par. 24, 6). Směl býti jen jeden a svůj úřad zastával doživotně, aby tím účinněji hájil jednotu náboženskou. Mohl však býti sesazen, stal-li se úřadu neschopným nebo se dopustil velkého zločinu (Sr. 1. Král. 2, 26n). Aby snad neodpadly v den smíru obřady, které směl vykonati jen velekněz, mival zástupce. Jmenoval se »druhým veleknězem« (הַכֹּהֵן הַשֵּׁנִי, *sepeos apxi-sepeus*, sacerdos secundus; 2. Král. 25, 18) nebo »jiným veleknězem« (כֹּהֵן אֲחֵרִי, sacerdos alius; Joma 1, 1); v rabinské literatuře ságán. Někteří se domnívali, že tento úřad byl trvalý a bylo s ním spojeno právo nástupnické; dokázati to nelze.

Bylo mnoho výkladů, jak rozuměti slovům sv. Lukáše (3, 2): »za velekněží Annáše a Kaifáše.« Jedni se domnívali, že Římané propůjčovali hodnost velekněžskou i několika kandidátům, aby více vyzískali. Dokladů nemáme. Uspokojivou odpověď nám podávají dějiny (Antiqu. 20, 9, 1). Annáš byl sice r. 15 zbaven Valeriem Gratem úřadu velekněžského, ale jeho vliv trval i nadále. Zůstal mu titul velekněze a jeho druhý nástupce Kaifáš (18—36) byl povolným nástrojem v jeho rukou. Sr. Holzmeister, »Der Hohepriester jenes Jahres«, Zeitschrift für kath. Theologie, 1920, 306n.

a) Osoba veleknězova.

Protože velekněz byl nejvyšší hlavou starozákonní cirkve a vcházel do velesvatyně, žádal se od něho nejvíce. V podrobnostech se předpisovalo:

1. aby byl podle zásady prvorozenství z krve Áronovy a pocházel z manžeství, jaké zákon veleknězi dovoloval (Antiqu. 20, 10, 1);

2. aby neměl tělesné vady, jaká vylučovala z úřadu kněžského. Proto Antigon uřezal uši Hyrkanovi, aby ho vyloučil z velekněžské důstojnosti (Antiqu. 14, 13, 10). Podle jiné zprávy (Bellum 1, 13, 9) — méně pravděpodobně — sám mu je ukousal;

3. aby uzavřel dovolené manželství. Protože předobrazoval tajemné spojení Krista s novozákonní církví, směl pojmouti jen hebrejskou pannu (Lev. 21, 13—15). Nebyl povinen vzíti si manželku bratrovu, který zemřel bez potomků (Deut. 25, 5—10 a Sanhedr. 2, 1);

Musela-li být manželka veleknězova z rodiny kněžské, exegeté nesouhlasili. Filo (De sacerdotum praemia 1) to tvrdil, většina popírá, protože se o takovém omezení nikde nemluví. Zato Josef Flavius (Antiqu. 3, 12, 2) vypravuje, že nesměl manželku zapudit; podle talmudistů nebyl mu ani druhý sňatek dovolen.

4. aby se chránil ještě svědomitěji poskvrny, jakou působil dotek mrtvoly. Proto nesměl na žádný pohřeb, ani svých rodičů (Lev. 21, 11), nesměl ze zármutku hlavu odkrýti (Lev. 21, 10), na hlavu si prach sypati nebo své roucho roztrhnouti (Lev. 21, 10);

5. měl mít předepsaný věk; jeho hranice však neznáme. Jedni se rozhodli pro rok 13., kdy na východě hoch dospívá, jiní pro rok 30. (Sr. Num. 4, 3) nebo 25. (Sr. Num. 8, 24.) Z dějin se dovidáme (Antiqu. 15, 3, 1. 3), že Herodes udělil velekněžskou důstojnost sedmnáctiletému Aristobulovi.

Zvykové právo žádalo, aby si dal každý týden vlasy zarovnat (Taanit 17a), nesměl si však hlavu oholiti (Jeronym, Comment. in Ezech. 44, 17; ML 25, 437).

b) Povinnosti veleknězovy.

Povinnosti veleknězovy byly velice čestné. Byl

1. nejvyšším obětníkem. Posvátné obřady mohl konati kdykoli; o větších svátcích měl obyčejně bohoslužbu sám. Josef Flavius (Bellum 5, 5, 7) vypočítává sobotu, novoluní a tři roční slavnosti. Jediný velekněz směl konati obřady ve svátek smíru a pravděpodobně, kdykoli se přinášela oběť jménem celého národa (Lev. 4, 16n);

2. úředním prostředníkem mezi Bohem a národem; proto jediný směl vejíti do velesvatyně a tázati se Boha o radu, kdykoli toho žádaly důležité zájmy. Proto měl posvátné losy, které zašly teprve zánikem chrámu Šalomounova;

Někteří bohoslovci připsovali starozákonnímu veleknězi dar osobní neomylnosti; neměl ji. Tento úkol zastával proroci.

3. nejvyšším soudcem vyvoleného národa. Proto měl vrchní dozor nad bohoslužbou a chrámovými poklady (2. Král. 22, 4), rozhodoval náboženské pochybnosti (2. Par. 19, 11), pomazával za krále (1. Král. 1, 34. 39. 45) a v pozdější době předsedal Veleradě.

Z Lev. 6, 14n vyvinul se zákon, aby velekněz přinesl každého dne dvakrát za sebe a za celé kněžstvo nekrvavou oběť; protože však velekněz nebýval každého dne v chrámě (Bellum 5, 5, 7), konával tento obřad později obyčejný kněz. Byl to vznešený symbol mše svaté, jak předpověděl prorok Malachiáš (1, 10—11).

Obr. 38. Velekněz v rouchu slavnostním.

Těšili se tedy velekněží neobyčejné vážnosti, i královské dcery podávaly jim rády svou ruku (2. Par. 22, 11). Filo dokonce tvrdí, že vynikali nad krále, oč bohoslužba převyšuje zájmy pozemské.

c) Roucha veleknězova.

Velekněz měl dvoje roucha: všední a slavnostní. První se podobalo úplně bohoslužebnému šatu kněžskému; v něm konal kající obřady v den smíření (Lev. 16, 4). Slavnostního roucha užíval, kdykoliv jindy sám obětoval; mělo čtyři části: fizu, nárameník, náprsník a čepici.

1. VELEKNĚŽSKÁ ŘÍZA. (Ex. 28, 31—35 a 39, 20—24).

Hebr. **לְחָיִים**, v LXX **ποδήρης**, latinsky tunica. Oblékala se na obyčejnou řizu kněžskou, která měla rukávy a sahala po kotníky. Říza velekněžská byla utkána z modrého purpuru a sahala jen po kolena,^{a)} tak že bylo dobře viděti i dolní konce kněžského pásu. Rukávů neměla, otvory pro hlavu a pro ruce byly ovroubeny tkaným lemováním, aby se tolik netrhaly.^{b)}

a) Někteří dokazovali z Josefa Flavia (Antiqu. 3, 7, 4) a Filona (De vita Mosi 3, 11), že říza sahala také po kotníky. Neprávem. Zato poznamenali, že byla utkána z jediného kusu. Sr. zprávu sv. Jana (19, 23) o rouchu Spasitelově!

b) Podobné tkanivo bývalo na lněných pancířích egyptských.

Na dolním okraji byla vyšita^{a)} granátová jablka z přesoukaného kmentu,^{b)} modrého a červeného purpuru a dvakrát barveného šarlatu. Jablka se střídala se zlatými zvonečky,^{c)} které připomínaly posvátnou úctu, s jakou měl konati jménem celého národa svůj vznešený úřad. Podle Sirachovce (Eccl. 45, 9) měly také upozorniti lid na příchod veleknězův a povzbuditi jej, aby spojil své modlitby s jeho prosbami.^{d)}

a) Filo (De vita Mosi 3, 11) tvrdil proti jasnému znění Bible, že jablka byla zlatá. Mluví-li však při té příležitosti také o květech, myslí jistě zmíněná jablka, která mívala květní kalíšky; proto se květům podobala.

b) Kment přidává Ex. 39, 22; Ex. 28, 33 ho neuvádí, má jej však překlad řecký. Zdá se, že z původního textu opisováním vypadl.

c) Kolik bylo zvonečků, Bible nepraví. Eccl. 45, 9 jen tvrdí, že jich bylo mnoho. Rabíni udávali 72, podobně sv. Jeronym (Epist. 64, 14; ML 22, 615) a sv. Isidor (Etymol. 19, 21, 4; ML 82, 684). Sv. Justin (Dialog. 42; MG 6, 565) a sv. Epifan (Haeres. 1, 34, 17; MG 41, 616) dvanáct, Prosper (Liber de promiss. II, 3; ML 51, 771) padesát, Kliment Alex. (Strom. 5, 6; MG 9, 64) dokonce 360. Sr. Nestle, Zeitschrift für alttest. Wissenschaft 1905, 205 n.

d) Je pozoruhodné, že také východní králové mívali takové zvonečky, jak vypravuje Targum šeni ku Est. 6, 10.

2. NÁRAMENÍK. (Ex. 28, 6—14 a 39, 2—7).

Karch G., Der Brustschild Aarons mit den zwölf Edelsteinen, Virchburk, 1880; - Zapletal Vinc., Efoď ve Starém zákoně, CKD, 1900, 459n a Alttestamentliches: Das Ephod, Freiburk, 1903, 55n; - Lagrange M. J., Ephod, Revue biblique, 1917, 578n; - Budde Karel, Ephod und Lade, Zeitschrift für die alttest. Wissenschaft, 1921, n.

Hebr. **תָּמִיד**, v LXX **ἐπιωμίδς**, latinsky superhumerales. Byl utkána z modrého a červeného purpuru, ze šarlatu dvakrát barveného, přesoukaného kmentu a zlatých nitek.^{a)} Roucho mělo rukávy,^{b)} sahalo pod pás a skládalo se ze dvou samostatných částí: jedna kryla přední stranu, druhá záda veleknězova. Oba díly byly na ramenou spjaty zlatými sponami, ozdobenými vzácnými drahokamy, podoby prý čtyřhranné.^{c)} Kameny byly lemovány pletivem ze zlatých nitek; od nich visely dva prýmkovité zlaté řetízky (Ex. 28, 13—14 hebr.)

a splývaly na prsa i na záda. Na každém kamení byla vyryta jména šesti kmenů izraelských.^{d)} Z těchže barev utkal Mojžiš i tkanici, kterou měl velekněz přivazovati v pasu nárameník k tělu. Roucho se podobalo zhruba naší dalmatice.

- a) Podle Ex. 39, 3 byly nitky dosti masivní. Mojžiš roztepal zlaté plechy a rozřezal je na nitky.
- b) Bible o nich nemluví, tvrdí to však Josef Flavius (Antiqu. 3, 7, 5).
- c) Maimonides, Kele hammidk. 4. Jména drahokamů přeložila Vulgata slovem »lapidibus onychinis« (pazourek), LXX smaragdy. V původním textu čteme šóchám; co znamenalo, nevíme. Většina se rozhodla pro beryl.
- d) Podle Josefa Flavia (Antiqu. 3, 7, 5) byla na pravém rameni jména šesti starších synů Jakubových, na levém jména ostatních. Kmeny Efraim a Manasses byly asi uvedeny jediným jménem Josefovým; jinak bychom měli 13 jmen. Sr. Targum Šir 6, 14.

Protože velekněz mival tento šat, kdykoli se tázal Boha o radu, užívalo se jména efod metonymicky (1. Sam. 2, 28). Hrozi-li tedy Osee (3, 4), že Izraelité budou bez efodu, předpovídá nejenom ztrátu kněžství, nýbrž i zánik způsobu, jak se Boha tázati a s ním mluvíti.

3. NÁPRSNÍK.

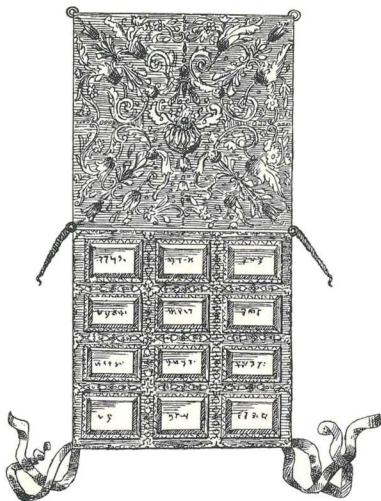
(Ex. 28, 15—29 a 39, 8—19).

Sv. Jeronym. De Ephod et Theraphim. Epist. 29; ML 22, 435n; - *Buxtorf.* Historia Urim et Thummim, Ugolini, Thesaurus XII, 402n; - *Hoonacker A. van.* Le sacerdoce lévitique dans la loi et dans l'histoire des Hébreux, Lovañ, 1899, 331n; - *Zapletal Vinc.* Efod ve Starém zákoně, CKD, 1900, 459n a Alttestamentliches: Das Ephod, Freiburg, 1903, 55n; - *Musil Al.*, Urim a Thummim, Hlidka, 1901, 127n; - *Miklik Jos.*, Posvátné losy Urim a Thummim, CKD, 1924, 26n; - *Olivera Santos.* Urim et Thummim, Verbum Domini, 1927, 181n.

Hebrejsky slul ׁפֿדן, plněji ׁפֿדן וְתָרָם ׁפֿדן, v LXX λογέων nebo λογέων τῶν ᾠρίσμων, ve Vulgátě rationale nebo rationale iudicii. Delší jméno dostal proto, že v něm bylo osudi, kterým Bůh v důležitějších případech veleknězi odpovídal a tak spornou otázku rozsuzoval.

Náprsník byl utkáán ze stejných látek jako nárameník a skládal se ze dvou čtvercových částí, velikých piď (24 cm). Dole byly oba díly sešity, podobal se tedy mešní burse. Byl ozdoben dvanácti drahokamy, které byly po třech sestaveny do čtyř řad^{a)} a zasazeny do zlata. Na každém bylo vyryto jméno jednoho kmene. V každém rohu bylo po jednom zlatém kroužku; do dvou vrchních kroužků byly zapojeny zlaté řetízky od sponek na rameni; dva spodní byly spojeny tkanicí z modrého purpuru s nějakými jinými kroužky nárameníku.^{b)} Pod náprsníkem byl nádherný pás, utkaný ze stejných látek jako náprsník sám (Ex. 28, 39).

- a) Bible udává přesně jména drahokamů i jejich polohu; škoda, že většině z nich nerozumíme. Podle Hejčla (Bible česká I, 241—242) byl v první řadě kameol, topas a smaragd; ve druhé granát, safír a opal; ve třetí hyacint, achát, ametyst; v poslední chrysolit, beryl a snad chrysopras.

Obr. 39. Náprsňík velekněžský.

b) Podle hebr. textu (Ex. 29, 26—27) byly celkem tři dvojice kroužků. Sr. Hejčl, Bible česká I, 242.

V náprsňíku nosil velekněz posvátné losy, zvané Urim a Tummim (אֲבִיבִים אֲבִיבִים), doslova »Světlo a Pravda.«^a) O jejich podobě se Písmo sv. nezmiňuje, ani výpovědi pozdějších spisovatelů nemají valné ceny, protože nemluví ze zkušenosti.^b) Byly to pravděpodobně tři malé kaménky; jeden znamenal odpověď kladnou, druhý zápornou, třetí nedával odpovědi žádné (1. Sam. 28, 15).^c) Jejich původ je zahalen nepronikavým tajemstvím; pravděpodobně je přinesl již Abraham ze své vlasti. Proto se Mojžíšovi nikde nekáže, aby je teprve dělal; měl je do náprsňíku jenom vložit (Ex. 28, 30).^d)

a) LXX překládá ἐὶς καὶ ἀλήθεια nebo ἐῖς καὶ ἀλήθεια , také Vulgata kolísá: *doctrina et veritas* (Ex. 28, 30), jinde *ostensio et sanctitas* (1. Sam. 14,

- 41). Hejčli (Bible česká I, 243) pokládá obě slova za hendiadys a překládá »dokonalé osvěcení«. Nic k tomu neopravňuje.
- b) Jistě to nebylo dvanáct drahokamů náprsníkových, jak myslii Josef Flavius (Antiqu. 3, 8, 9) a po něm četní splsovatelé. Tím méně to byly dvě malé sošky, jak se domníval Filo (De vita Moisi 3, 11), protože by odporovaly zákonu Mojžišovu.
- c) Snad na jednom bylo písmeno alef (Urim, klad?), na druhém tau (Tummim, zápor?). na třetím žádné. Je pozoruhodné, že také v Taannaku našel Sellin hliněné střepy s těmito písmenkami; snad jimi losovali.
- d) Také v Babylonii měli jakési losy, na které odpovídal bůh slunce Šamaš (Urim?) a bůh práva Adad (Tummim?) slovem »annu« (ano) a »ullu« (ne). Martin, Textes religieux assyriens et babyloniens, Paříž, 1903, 26. Proto je možné, že posvátné losy přinesl Abraham a Bůh dal ve své dobrotivosti vyvolenému národu, čeho mu nemohl dáti nepraví bohové babylonští.

Jak se velekněz dotazoval, nemůžeme říci s naprostou jistotou. Nejspíše sáhl rukou do náprsníku a vytáhl kamének, který nahmatá. Otázka byla pravděpodobně krátká a disjunktivní. Vytáhl-li velekněz kamének s písmenem alef, byla odpověď kladná; vyšlo-li tau, byla odpověď záporná. Nechtěl-li Bůh odpovídati, vytáhl velekněz kamének bez písmeny. Bylo-li třeba vyloučiti více možností, trvalo dotazování dosti dlouho.

V 2. Sam. 5, 22—24 se vypravuje: »Tázal se David Hospodina: „Mám vystoupiti proti Filištanům? A dáš je do ruky mé?“ Hospodin odpověděl: „Netáhni proti nim, ale obejdi je do týla a napadni je od hrušek. Až ualyšš šust ve vrcholcích hrušek, jako by někdo krácel, tehdy dej se do boje, neboť tehdy půjde Hospodin před tebou, aby porazil vojsko Filištanů.“» Otázky a odpovědi následovaly podle Vigouroux (Dictionnaire de la Bible, Paříž, 1922, V, 2362) asi takto:

Mám táhnouti na Filišťany? — Ano.

Vydáš je v ruce mé? — Ano.

Mám táhnouti proti nim přímo? — Ne.

Mám je obejít ze zadu? — Ano.

Mám jíti odtud a odtud? — Ne.

Mám jíti od hrušek? — Ano.

Půjde Jahve se mnou? — Ano.

Dá mi Bůh znamení své přítomnosti? — Ano.

Takové a takové? — Ne.

Způsobí šelest ve vrcholcích stromů? — Ano.

Porazím potom vojsko nepřítelaké? — Ano.

S počátku se užívalo posvátných losů velice často;*^{a)} po Davidovi a Šalomounovi se poněkud ztrácejí. Na jejich místo nastoupili proroci, kteří odpovídali pohodlněji. Kdy zanikly úplně, nemůžeme říci s naprostou jistotou; nevěděli to ani spisovatelé židovští.^{b)} Talmud (Joma 21b) ví aspoň tolik, že ve druhém chrámě jich nebylo a s tím souhlasí dobře výpovědi knihy Esdrášovy (2, 63) a Nehemiášovy (7, 65).^{c)} Velekněz s posvátným osudím na prsou byl předobrazem božského Spasitele, který přinesl celému lidstvu nejjasnější světlo a je v otázkách mravních nejvyšší auctoritou.

a) Vigouroux (Dictionnaire de la Bible, Paříž, 1922, V, 2361) vypočítává všechny případy, o kterých mluví Bible; bylo jich ovšem mnohem více.

- b) Josef Flavius (Antiqu. 3, 8, 9) tvrdil, že Urím a Tumím zanikly 200 roků před vydáním jeho knihy. Mláha (Sota 9, 12) se domnívá, že teprve smrtí proroků vzalo za své posvátné osudí.
- c) Podle Josefa Gorionida (Liber historicus in gratiam Romanorum 5) žádal Alexander Vel. velekněze Jadda, aby mu předpověděl posvátnými losy, vyvrátil-li perskou říši. Velekněz s politováním odpovídal, že od zajetí Urím a Tumím nemají.

4. ČEPICE VELEKNĚŽSKÁ.

(Ex. 28, 36—38 a 39, 29—30).

Hebrejsky slula **קִדְשָׁרִית**, v LXX. *κιδαρίς*, ve Vulg. *cidaris*.

Podobala se čepici kněžské, byla však o něco vyšší, protože měla nahoře uměle svinutou modrou stuhu (Antiqu. 3, 7, 7). Vpředu byla zlatá čelenka, *) zdobená podle Josefa Flavia vrytými květy. Do ní byla vryta slova **יְהוָה לְיִשְׂרָאֵל** »Svatý Hospodin«; b) připevňovala se dvěma stuhami z modrého purpuru, které se v týle svazovaly. V době Spasitelově mival velekněz trojí členku (Antiqu. 3, 7, 6): zavedla ji asi knížata hasmonejská, protože spojovala ve své osobě důstojnost nejvyššího kněze, soudce a krále. c)

- a) Nazývá se také diademem (Ex. 29, 6) nebo věncem (Eccl. 45, 14), protože theokratický velekněz stál v jistém smyslu i nad králem.
- b) Nesprávně tvrdí Josef Flavius (Antiqu. 3, 7, 6 a Bellum 5, 5, 7), že tam bylo napsáno jen jméno Hospodinovo. Je však možné, že se jen nejasně vyslovil.
- c) Snad odtud má původ trojí koruna římských papežů, které užíval Urban V. (1362—1370).

Protože velekněžského roucha smělo se užívat jen při bohoslužbě, bývalo uloženo v některém chrámovém pokojíku (2. Král. 22, 14). Knížata hasmonejská je dala přenést do hradu Baris, pozdější Antonie (Antiqu. 8, 3, 8) a tam zůstala i za Heroda (37—4. př. Kr.) a jeho nástupce Archelaa (4. př. Kr. — 6. po Kr.). Po smrti Archelaově měli je Římané a s dovolením vládcovým je vydávali veleknězi v den smíření nebo kdykoli nastupoval nový velekněz svůj úřad. Na prosbu židů vymohl r. 36 legát Vitellius na Tiberiovi, aby roucha jim bylo vydáno a zůstalo v jejich moci až do smrti Heroda Agrippy I. r. 44. Kassius Longinus a Cuspius Fadus použili vhodné příležitosti a nařídili přenést roucha zase do hradu Antonie; již r. 45 bylo však vráceno od císaře Klaudia (Antiqu. 20, 1, 1). Myšlenka Hanebergova (Die religiösen Alterthümer der Bibel, vyd. 2., Mnichov, 1869, 554), že vojáci je dali na posměch Spasiteli, nezasluhuje ani odpovědi. Při obléhání chrámu vydal je Titovi ještě s jinými poklady jakýsi kněz, jménem Jesus, syn Tebutův (Bellum 6, 8, 3).

d) Dějiny úřadu velekněžského.

Aron byl posvěcen na velekněze stejnými obřady jak obyčejní knězi. Byl však oblečen v roucha velekněžská a Mojžiš mu vylil na hlavu posvátnou mast, kterou natřel celý svatostánek (Lev. 8, 12);* proto se nazývá pomazaným (Lev. 4, 3). Osmého dne přinesl obět, kterou Bůh zázračně zapálil. Jeho

nástupci měli být oblečeni v posvátné roucho Áronovo^{b)} a mazání svatým olejem, který se proto stále uchovával.^{c)} Pádem chrámu Šalomounova zašel i posvátný olej;^{d)} pozdější velekněží byli jen oblečeni v roucho velekněžské a přinesli předepsanou obět (1. Mach. 10, 21).

a) Masti bylo tak hojně, že stékala z vlasů do Áronových vousů, které spílyvaly až k hornímu okraji roucha (Žalm 132, 2).

b) Proto se vypravuje, že Eleazar byl po smrti Áronově oblečen v jeho roucho. Num. 20, 26—28.

c) Ex. 29, 29; Lev. 21, 10.

d) Makkot 23a; Horajot 47a. Steinmetzer (Biblisches Zeitschrift 1909, 17—29) se sice domníval, že původně nebrali zákaz Ex. 30, 32 tak přísně a olej znova dělali; většina tvrdí opak. Sr. Hummelauer, Comment. in Exodum et Leviticum, Paříž, 1897, 305.

Dějiny velekněžského úřadu jsou velice pestré; pozorujeme však zajímavý úkaz. Náboženský obraz veleknězův je v prvních dobách nejkrásnější; později dochází velikého vlivu politického, zato bledne jeho posvátný nimbus. V době královské ztrácí bývalý sloup theokracie mnoho ze svého lesku, za Esdráše a Nehemiáše ustupuje skoro úplně do pozadí — ne bez viny samých velekněží. Ke konci židovské samostatnosti upadá ještě hlouběji; podle Josefa Flavie (Bellum 4, 3, 8) byli někdy tak nevzděláni, že ani nechápali, jak vznešený úřad zastávají. Tak připravoval Bůh vyvolený národ na příchod nejvyššího velekněze — Ježíše Krista.

Prvním veleknězem byl Áron. Měl čtyři syny: Nadaba, Abihua, Eleazara a Itamar. První dva byli od Boha smrceni, protože užili ke kadidlovému zápalu obyčejného ohně (Lev. 10, 1n). Nástupcem Áronovým stal se tedy Eleazar (Num. 20, 28) a po něm Pinchás (Finees). Pro jeho náboženskou horlivost slibil mu Bůh, že v jeho rodě zůstane velekněžská důstojnost navždy (Sir. 45, 30).^{a)} Změna nastala teprve za Heliho, který pocházel z rodu Itamarova.^{b)} Proč se tak stalo, nevíme.^{c)} Šalomoun sesadil Itamarovce Abiataru (1. Král. 2, 27) a nastolil zase Eleazarova potomka Sadoka (1. Král. 2, 35 a 1. Par. 6, 8). V jeho rodě zůstala velekněžská důstojnost až do Antiocha IV. Epifana (175—164), který ji uděloval tomu, kdo za ni nejvíce zaplatil (2. Mach. 4, 7—10. 23).^{d)} Alexander Balas odevzdal velekněžství Jonatovi (1. Mach. 10, 15—21), který pocházel z kněžské třídy Jojaribovy. Jeho bratra Šimona prohlásili židé sami veleknězem (1. Mach. 14, 41) a v jejich rodině zůstala hodnost až do Heroda Velikého. Tento král měnil velekněze libovolně a jeho smutným příkladem řídili se i Římané (Antiqu. 18, 2, 2). Sám Talmud (babil. Joma 9a) nařká: »Kněžská důstojnost se kupovala za peníze a velekněží se střídali každých dvanácte měsíců.«

a) Pěkně praví Hummelauer (Comment. in Deuteronomium, Paříž, 1899, 292), že slova mají podobný význam jako klausule »perpetuo valituro« v papežských dekretch. Neznamenají, že by papež nebo jeho nástupce nemohl za změněných okolností rozkaz odvolati; nesmí to však učiniti nižší autorita. Také Bůh mohl odňati a později odňal velekněžskou důstojnost rodině Pinchášově, když jeho potomci se svému vysokému postavení zpronevěřili.

- b) Sr. 1. Par. 24, 6 a Antiqu. 5, 11, 5. Někteří se domnívali, že snad byli tehdy dva velekněží: jeden v Jerusalemě, druhý v Gabaonu (Haneberg, *Die religiösen Alterthümer der Bibel*, 2. vyd., Mnichov, 1869, 520). Dokázati toho nemohou.
- c) Jistě však v vůli Boží; prorok poslaný později k Heilmu mu nijak nevytýkal, že by si uchvátil důstojnost velekněžskou (1. Sam. 2, 30n), jak tvrdili Samaritáni (Abulfathl, *Annales Samaritani*, vyd. Vilmar, Gotha, 1865, 42).
- d) Menelaus (2. Mach. 4, 27) pocházel na př. z kmene Benjaminsova.

4. PŘÍJMY A VÝSADY POSVÁTNÝCH OSOB.

Již ve Starém zákoně platila zásada, kterou později vyslovil apoštol Pavel: »Ti, kteří konají svatou službu, jedí ze svatyně a kteří přisluhují oltáři, dělí se s oltářem« (1. Kor. 9, 13). Proto se Bůh postaral, aby jeho sluhové nezanedbávali pro jídlo a pokrm zájmy náboženské. Dávky však byly upraveny tak, že jich přibývalo, byl-li duch náboženský probudilejší, ubývalo, klesala-li zbožnost a svědomitost. Proto chápeme, že mnohdy trpěli kněží a levité citelný nedostatek; byl to však trest za nedbalost, s jakou zachovávali svoje povinnosti. V době Spasitelově domohly se některé rodiny kněžské velikého bohatství a zneužívaly svého postavení na úkor ostatních tříd kněžských. Velice bolestně mluvív talmud právě o Annášovi; Kristova slova o peleši lotrovské nebyla jen planým obratem (Sr. Miklik, *Umučení Ježíše Krista*, Praha, 1935, 193n).

Levitě dostávali:

a) desátek z plodin polních, z ovoce stromů a ze zvířat, která se směla obětovati (Lev. 27, 30). Byli však povinni dáti kněžím ze všeho, co dostali, desetinu (Num. 18, 25—32);

b) byli zváni na každou náboženskou hostinu, která se konala ve městě, kde bydleli. To se stávalo, když někdo slibil Bohu dobrovolnou obět (Deut. 12, 18) nebo prodal prvotiny, kterých nemohl odvésti přímo kněžím (Deut. 14, 27). Sem spadaly hostiny, které měli Izraelité strojiti z druhého desátku každý třetí rok levitům, cizincům, sirotkům a vdovám (Deut. 26, 11—12);

c) dostávali dvě procenta ze živé válečné kořisti; mrtvá se nedělila, připadla celá bojovníkům (Num. 31, 30).

Kněží dostávali:

a) určité podíly z obětovaných zvířat a věcí. Patřily jim oběti za hřích, pokud zákon nezádal, aby celé maso bylo spáleno za táborem (na př. Lev. 5, 13); celé oběti za pokutu (Lev. 7, 6n); z obětí pokojných hruď a pravé plece (Lev. 7, 30—34); z celopalů kůže obětovaných zvířat; skoro celá oběť nekrevavá, protože jen malá část byla spalována (Lev. 6, 14n) a chleby předkladné (Lev. 24, 5—9);

b) z plodin zemských prvotiny (Num. 18, 11—13) a desetinu desátku, který dostávali od lidu levité (Num. 18, 25—32). Jakousi část zadělaného těsta (Num. 15, 17—21) a ovoce stromů, které urodily čtvrtého roku (Lev. 18, 13);

c) prvotiny zvířat (samečky); byl však veliký rozdíl: ze zvířat čistých dostávali všechno maso (Num. 18, 17n), za zvířata nečistá cenu, jakou určil zákon (Num. 18, 15). Jim patřila část ostříhané ovčí vlny (Deut. 18, 4);

d) výkupné za prvorozeného syna (Num. 18, 15), všechny věci, které byly Bohu slibem zasvěceny (Lev. 27, 1—25), padesátý díl kořisti (Num. 31, 28n), věci, kterých se kdo zmocnil neprávem a kterých již nemohl vrátiti původnímu majiteli (Num. 5, 5—8);

e) četné dobrovolné dary, které jim věřící přinášeli.

Všechny důchody kněžské dělily se na svaté a nejsvětější. První směli požívat všichni potomci Aronovi, mužové, ženy, děti, sluhové i otroci (Lev. 22, 10—13), nebyli-li právě před zákonem poskvrněni (Num. 18, 11. 13) a směli je jisti na kterémkoli čistém místě, tedy i doma (Lev. 10, 14); nejsvětější směli jisti jen kněží (Lev. 6, 11. 22) a jenom v nádvoří svatostánku nebo chrámu (Lev. 6, 16). Do první skupiny patřily: podily z děkovných obětí, prvotiny a desátek levitů; do druhé: chleby předkladné, určité oběti za hřích, oběti za pokutu, oběti nekrvavé a všechny věci Bohu zaslibené.

Měl-li velekněz větší důchody než ostatní, nemůžeme již rozhodnouti.

Některým se zdály kněžské příjmy příliš veliké a viděli v nich těžké břemeno pro věřící. Nemáme zapomínati, že to byla spravedlivá náhrada za podíl, jakého kmen Levi v Palestině neměl; mimo to byli kněží skoro jedinými vzdělanci a pohanští kněží mívali příjmy ještě větší. Byla-li neúroda, byl i desátek nepatrný, a když poklesla náboženská horlivost, ubývalo i příjmů. Proto vidíme, že i levitě trpěli nouzí (Soude. 17, 8—13) a kněží umírali hladem.

Pro svoje vynikající postavení měli levitě a kněží také výsady před ostatními Izraelity. Proto:

a) nebyli povinni službou vojenskou. Přes to provázeli vojsko do války, nosovali do tábora archu úmluvy nebo troubili na posvátné polnice, aby lid povzbudili. Bylo-li třeba, chápali se dobrovolně zbraně (1. Sam. 4, 11);

b) neplatili dani, cel a jiných poplatků. U vlastního národa se to rozumělo samo sebou, ale i pohanští králové uznávali tuto výsadu; Josef Flavius (Antiqu. 12, 3, 3) to tvrdí o Alexandru Velikém.

5. SÍDLA LEVITŮ A KNĚŽÍ.

Kmen Levi neměl vlastního podílu v Palestině; jeho dědičným údělem měl býti sám Bůh (Num. 18, 20). Přece však nařídil Hospodin Mojžíšovi, aby jim dal 48 měst (Num. 35, 2n); z nich bylo 13 kněžských^{a)} a 35 levitských.^{b)} Byla tak jejich výhradním majetkem, že příslušník jiného kmene musel si od nich koupiti pozemek, chtěl-li se v něm usaditi.

a) Podle knihy Josuovy (21, 4) ležela v okolí svatyně. Byla to Hebron, Libna, Jatir, Estemoa, Holon, Debir, Ain, Jutta, Betsames, Gibeon, Geba, Anatot a Almon.

b) Města levitská byla rozložena po celé Palestině; 10 jich patřilo Kahatovcům, 13 Gersonovcům a 12 Merarovcům. Bydleli mezi lidem, protože měli býti strážci zděděného náboženství.

Ke každému městu patřily určité pastviny; údaje Pisma sv. (Num. 35, 4n) jsou však poněkud nejasné. Nejlépe se mi zamlouvá výklad Hejčlův (Bible česká I, 438). Kolem města opišeme čtverec, jehož strana měří 2000 loktů (1040 m; sr. Num. 35, 5); v tom případě byla hranice pastvin od středu města vzdálena 1000 loktů (520 m; sr. Num. 35, 4). Polnosti však nedostali žádně; měli se živiti z desátků a prvotin. Šest měst levitických mělo právo útočištně; zmíním se o nich při jiné příležitosti.

Podobné hranice byly objeveny u města Gezer. Sr. Clermont-Ganneau, *Revue biblique*, 1899, 109n; Lagrange, tamt. 1899, 422n a Perdrizet, tamt. 1900, 435n.

Kněžská a levitská města měla veliký význam pro náboženský život celého národa. V jejich čistém ovzduší vyrůstali budoucí sluhové oltáře, vnikali do posvátných tradic a stávali se mimoděk jejich nadšenými zastánci. Kněžská a levitská města byla zvláštnosti, jakou nenacházíme u žádného národa; právem v nich vidíme projev starostlivé Boží prozřetelnosti.

C. Posvátné doby.

Sedláček Jar., Svěcení biblických svátků u židů, Vychovatel, 1907—1909; - *Hofbauer Jos.*, Zur Festgesetzgebung der Israeliten nach dem Bundesbuch, *Zeitschrift für kath. Theologie*, 1930, 554n.

Protože Bůh prokazuje lidem stále dobrodiní, byl u židů každý den v jakémś smyslu posvátný; nejlépe se hodilo k bohoslužbě tiché ráno a klidný večer. Proto kněží obětovali ráno^{a)} a večer^{b)} jménem celého národa ročního beránka; neměl mít na sobě nejmenší poskvrny. K němu přidávali něco pšeničné mouky^{c)} a vína^{d)} (Ex. 29, 38—42). Jakým způsobem se obět konala, ličí dopodrobna traktát *Tamid*; mnoho jednotlivosti je jistě výmyslem pozdějších rabinů, základní prvky zůstaly asi stejné.^{e)} Obět měla se páliť tak pomalu, aby ranní beránek hořel celý den a večerní celou noc. Byla to — jak praví Bible — obět ustavičná^{f)} (עֹלָה תָּמִיד, *éolokautuma édelex:omio*, holocaustum sempiternum; Num. 28, 10). Byla tak specifickým znakem židovského náboženství, že její zánik znamenal i konec Starého zákona.) V téže době bylo páleno na zlatém oltáři kadidlo (Ex. 30, 7n), po něm se dávalo lidu^{g)} požehnání.

a) Při východu slunce, ale ještě před každou jinou obětí.

b) Došlova »mezi dvěma večery« (Lev. 23, 5), asi po třetí hodině odpolední. V tutéž dobu měl se zabíjet beránek velikonoční (Ex. 12, 6). Prvním večerem nazývali čas, kdy slunce bylo blíže k západu než k polední, druhý večer byl, když slunce opravdu zapadlo.

c) Mouky měla být (Ex. 29, 40) desetina efy (3'6 l); byla polita čtvrtinou hnu (1'5 l) čistého olivového oleje.

d) Vína byla také čtvrtina hnu (1'5 l).

e) Několik kněží přenocovalo v chrámě; spali v obyčejném šatě, pod hlavou měli složené roucho kněžské. Jakmile se rozednívalo, počali s přípravami. Jeden očistil obětní oltář, ostatní zatím prohlédli všechna chrámová nádvoří. Zabíli beránka a otevřeli hlavní bránu, očistili sedmíramenný svícen a oltář kadidlový. Teprve

potom položili beránka na oltář, zapálili ve svatyni kadidlo a dávali lidu požehnáni. Stejným pořadem se postupovalo odpoledne.

f) Prvky, z kterých se skládala, byly krásným předobrazem máje svaté.

g) Dan. 8, 11. 12. 13; 11, 31 a 12, 11.

h) Aby se oběť nekonala před prázdným chrámem, bývalo tam 24 placených mužů, po dvou za každé pokolení. Bývali oděni bílým rouchem, na hlavách měli vínky (Ta'anit 26b). V Písmě sv. se o nich nemluví, Josef Flavius jich nikde nepřipomíná; jejich nutnost vyvodili z Num. 28, 2. Snad právě proto viděl Jan (Zjev. 4, 4) v nebeském chrámě 24 starců.

Týden je nejstarší jednotka časová a Bible (Gen. 2, 2) připisuje právem jeho původ samému Bohu. V době patriarchů nemluví se ještě o určitých svátcích; modlili se, kdykoli Boží pomoci potřebovali. Teprve Mojžiš ustanovil dny, ve kterých se měla bohoslužba konati způsobem slavnějším.

Židovské svátky můžeme rozdělit na tři skupiny. První nazýváme sobotní, protože jejich základním číslem bylo sedm a hlavním znakem klid. Sem patří sobota, novoluní, rok sobotní a milostivé léto. Druhou skupinu tvořily svátky výroční; byly ustanoveny na památku tří velikých dobrodiní Božích, jakých se dostalo národu po odchodu z Egyptu. Jsou to velikonoce, letnice a slavnost stánků. K nim přidáváme den smíru. Kromě toho měli židé mnoho dní památných; povstaly teprve později, většinou po zajetí babylonském.

1. Svátky sobotní.

a) SOBOTA.

Reinke L., Der Sabbat der Hebräer vor der Gesetzgebung am Sinai, Oesterreichische Vierteljahrschrift, 1869, 321n; - Zimmern H., Sabbath, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1904, 199n a Nochmals Sabbath, tamtéž, 458n; - Konápek J., Význam soboty u židů, Museum, 49, 156n; - Dhorme P., Le sabbat chez les Babyloniens, Revue biblique, 1908, 462n; - Langdon Stépán, The derivation of šabbatu and other notes, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1908, 29n; - Mahler Ed., Der Sabbat. Seine etymologische und chronologisch-historische Bedeutung, tamtéž 1908, 33n; - Hehn Jan, Der israelitische Sabbat, Münster, 1909 a Zur Sabbatfrage, Biblische Zeitschrift, 1917, 198n; - Kluge Aug., Die Sabbatruhe Gottes und ihre Bedeutung für Welt und Wissenschaft, Vratislava, 1912; - Meinhold J., Zur Sabbatfrage, Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft, 1916, 108n; - Miklik Jos., Půst a sobota u židů, ČKD, 1924, 357n; Sobotní práce v talmudu, tamt. 1924, 436n; Služi v sobotu uzdravovati?, tamt. 1925, 690n a Sobotní odpočinek v pekle, tamt. 1930, 822n; - Holzmeister U., Si licet sabbatis curare? Verbum Domini, 1928, 264n.

PŮVOD. Sobota (שַׁבָּת, σαββατον, sabbatum)^{a)} znamená etymologicky^{b)} klid, odpočinek; věčně dobu od večera pátečního do večera sobotního.^{c)} Její původ je dosud zahalen tajemstvím. Jistě ji znali ve vlasti Abrahamově dávno před patriarchou^{d)} a také Mojžiš její známost předpokládá.^{e)} Sváteční ráz židovské soboty je však teprve dílem Mojžišovým (Ex. 20, 8—11).^{f)}

- a) Hebrejské slovo šabbát má čtyři významy: sedmý den v týdnu (Ex. 20, 10); týden (Lev 23, 15); sedmý rok (Lev 25, 8) a každý svátek, ve kterém se nesmělo pracovat (Lev 16, 31). První význam je původní, ostatní jsou odvozené.
- b) Souvislost hebr. slova šabbát se slovesem šabat (ustatí od díla, odpočívati) je jistá. Sr. Josef Flavius (Antiqu. 1, 1, 1) a Filo (De Abraham, II, 5). Nesprávně je odvozoval Apion (Contra Apionem, 2, 2) od jména jakési ošklivé nemoci (sabbatosia) nebo Laktance (Divinarum institutionum 7, 14; ML 6, 782) od číselky sedm.
- c) Židé počínali každý den předcházejícím večerem; proto večer předcházel jitra (Sr. Gen. 1, 5) a den se dělí na večer, ráno a poledne (Zaim 54, 18). V různých krajinách nepočínala sobota stejně. V Římě ustanovil císař Augustus (Antiqu. 16, 6, 2) její počátek na devátou hodinu večerní, v Jerusalemě oznamoval její počátek »podle zvyku« kněz zvukem trouby (Bellum 4, 9, 12). Totéž prý se dalo i jinde (bab. Šabbat 35b).
- d) V babylonských pramenech nacházíme jméno šabbattu nebo šapattu velice často (J. Hehn, Siebenzahl und Sabbath bei den Babylonlern und im Alten Testamente, Lipsko, 1907); v tehdejších slovnících bylo překládáno »den oddech srdce«. Zdá se však, že aspoň v některých měsících byla babylonská sobota dnem nešťastným, kdy nesmělo se pracovat, poněvadž by se nic nezdařilo. Na jedné tabulce čteme: »Sedmý den, svátek Marduka a Zarpanity, den zasvěcený, den nešťastný. Král velkých národů ať nejl pečené maso, roucho nepřevléká, do blího šatu se neobléká, neobětuje, na vůz nesedá, rozsudku nepronesá.« Sr. Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1896, I, 91.
- e) Sr. Ex. 16, 23—30!
- f) Jakousi posvátnost soboty předpokládá již Ex. 16, 22—29; byla asi svátkem dobrovolným. Snad proto šli mnozí sbírat manu i v sobotu. Teprve na Sinai prohlásil Bůh její závaznost pro všechny Izraelity.

SVĚCENÍ SOBOTY obsahovalo dva prvky; něco zákon zakazoval, něco poroučel.

Zakázáno bylo:

1. konati jakoukoli služebnou práci, pokud nebyla omluvena nějakým vyšším důvodem. Písmo sv. nevypočítává všech podrobností, protože je znali z ústního podání a zvykového práva. Při různých příležitostech jmenuje: sbírat manu (Ex. 16, 26n) a palivo (Num. 15, 32n), rozdělovati oheň (Ex. 35, 3),^{a)} orati a sklízeti (Ex. 34, 21), nositi nebo voziti břemena (Neh. 13, 15), lisovati (Neh. 13, 15), prodávati a kupovati (Neh. 13, 15).^{b)} Klid zavazoval nejenom pány, odpočívati měli i sluhové a tažný dobytek.

- a) Protože židé nesměli v sobotu rozdělati oheň, připravovali si jídlo již v pátek večer; odtud povstalo řecké παρασκευή (příprava) a latinské parasceve. Již první křesťané jím označovali pátek (Tertullian, De ieiuniis 14; ML 2, 1024).
- b) Teprve strohý farizajismus rozšířil klid na jakoukoli práci a učinil sobotu nenesitelným břemenem. Rozlišoval rodové práce (patres operum) a z nich vyzvozoval práce podřadné (proles). Stavěti je práce rodová, dělati sýr je práci podružnou, protože se podobá budování. Mliti je práce rodová, vymílati klasy v ruce (Mat. 12, 1) je jakýmsi druhem mletí a proto nedovoleno. V talmudu (Šabbat 7, 2) se vypočítává 39 prací rodových: síti, orati, žíti, ve snopy vázati, mlátiti obilí viti, čistiti, mliti, prosívat, šrotovati, vařiti, vlnu stříhati, bíliti, vytřásati, barviti, přísti, nit navíjati, vlékat, dvě niti splétati, dvě niti roztrhnouti, vázati, rozvazovati, udělati dva stehy (šiti) nebo je rozpárati, lovit,

zvře zabít, a kůže stáhnouti, nasoliti, kůži louhovati, seškrabovati nebo krájet, dvě písmena napsati nebo vymazati, stavěti, bořiti, oheň rozděliti nebo hasiti, kladivem udeřiti, něco nésti. Všech sobotních pravidel bylo 1279. Pánu Ježíši vyčítali často porušování soboty; nikdy nepřestoupil zákaz biblický, neuznával však úzkoprsé kasuistiky farizejské.

2. nekonati delší cesty.^{a)} Jak daleko se smělo jiti (לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ, σφ3β4του 6δ6ς, iter sabbati), v zákoně stanoveno nebylo; zvykové právo zakazovalo cestu přes 2000 loktů, asi 1064 m.^{b)}

a) Talmudisté dovedli zákon obejít. Spojilo-li se v sobotu více rodin ke společné hostině, počítala se jejich obydlí za jediné místo; proto bylo dovoleno přenášeti i v sobotu věci z jedné rodiny do druhé (Gem. Sabbath 14, 2). Na Podkarpatské Rusi viděl jsem jiný způsob, jak nemilému zákonu uniknouti. Domy od sebe poněkud vzdálené jsou spojeny napjatým drátem čili tvoří morální jednotku a 2000 loktů možno počítati teprve od posledního domu.

b) Erubin 4, 3. 7 a Skutky 1, 12. Podle Ex. 16, 29 měl zůstat v sobotu každý Izraelita ve svém stanu, ale zároveň měl jíti na bohoslužbu, která se konala u svatošatánku. Bible neudává, jak daleko byl svatošatánek od jednotlivých stanů. Vyvodili to z Jos. 3, 4; při zázračném přechodu přes Jordán měla být mezi archou a národem vzdálenost 2000 loktů.

Již ve Starém zákoně znali vyšší důvody, pro které bylo dovoleno sobotní klid porušiti. V Bibli se vypočítávají:

1. bohoslužba a jiné úkony náboženské. Proto směli kněží konati těžké práce v chrámě (Mat. 12, 5), také bylo dovoleno obřezati dítě, připadl-li osmý den právě na sobotu (Jan 7, 22a a Sabbath 19, 2).

2. nebezpečí života. Jalkut Ruben 123b praví: »Má-li před sobotou přednost obřizka, která se týká jenom jediného údu, tím spíše nebezpečí života; proto je dovoleno v sobotu léčiti.«

Když zachovávali židé sobotní klid tak úzkostlivě, že se ani nebránili, když je nepřátelé napadli (1. Mach. 2, 36—38). Mattatías prohlásil takovou obranu za dovolenou (1. Mach. 2, 41); zato nechtěl podniknouti útok nebo zbořiti nepřátelská opevnění (2. Mach. 8, 28). Mnozí židovští žoldnéři se zdráhali konati v sobotu vojenskou službu (2. Mach. 15, 2) a říční konsulové jejich přání často vyhověli (Antiqu. 14, 10, 12). Když císař Tiberius zařadil 4000 židů do vojska, přetrpěli raději nejstrašnější muky, než by porušili sobotní klid (Antiqu. 18, 3, 5).

3. ztráta majetku. Proto bylo dovoleno vytáhnouti i v sobotu dobytče, které spadlo do studny (Mat. 12, 11).

4. práce nutné a neodkladné jako nakrmiti a napojiti dobytek a podobné.

Zákon nařizoval:

1. vyměnit ve svatyni předkladné chleby (Lev. 24, 8). Podle Josefa Flavia (Antiqu. 3, 10, 7) dalo se to časně zřádně;

2. kromě obvyklé oběti denní přinést v celopal dva beránky s předepsanou obětí nekrvavou a úlitbou (Num. 28, 9n);

3. konati náboženskou schůzku (Lev. 23, 2n); co se na ní mělo dělati, nečteme nikde. Podle všeho chválili Boha (Žalm 21, 23—26), poslouchali čtení zákona (Skutky 15, 21) a jeho výklad. Na venkově se scházeli u zbožnějšího muže nebo proroka (2. Král. 4, 23);

4. oddávali se radostnému veselí (Num. 10, 10). Zvykové právo předpisovalo lepší jídlo, kde bylo možno, polední hostinu (Josef, Vita 54).

Proto zármutek v sobotu byl důkazem velké národní pohromy. Os. 2, 11; Pláč 2, 6 a 1. Mach. 1, 41.

VÝZNAM SOBOTY byl několikery:

1. náboženský. Připomínala, že Bůh je stvořitelem všeho a jemu máme děkovat za přijatá dobrodíní. Největším důkazem lásky byla smlouva sinajská s národem vyvoleným: sobota měla tuto vděčnost oživit (Neh. 9, 13n);

2. sociální. V sobotu ustala práce a rodina se mohla sejít a utužit posvátná pouta, která ji spojovala. Pro sluhy a otroky byla zaslouženým odpočinkem po týdenní lopotě. V tom směru stojí židovské náboženství vysoko nad ostatními národy starověku. Klid se vztahoval i na zvířata, protože ani jich nesmíme svévolně zneužívat a je práci přetěžovat;

3. prorocký, protože důrazně připomínala, že nejsme na světě jen proto, abychom utonuli v neživé hmotě; připravujeme se na nehynoucí klid v nebesích.

TRESTY. Kdo porušil sobotu nevědomky, přinesl předepsanou obět za hřích (Sabbat 71a); kdo pracoval vědomě, měl být ukamenován (Num. 15, 32—36 a Sanhed. 7, 8).

Sobotní klid byl celkem zachováván. Teprve v době Vespasianově žádali židé v Antiochii a Syrii o jeho zrušení (Bellum 7, 3, 3). Nesli velice těžce, že pohané jím vytýkali sklon k lenosti a nečinnosti. Sr. Tacit, Hist. 5, 4.

b) NOVOLUNÍ.

Kugler Fr., Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 33n; - Schoch Karel, Das Neulicht, Biblica, 1928, 48n a Das Karmel-Neulicht, tamtéž 1928, 350n a 466n; - Schaumberger Jan, Die Neumondberechnung, Biblica, 1928, 57n; - Gerhardt Osvald, Noch das Neulicht, Biblica, 1928, 464n.

Jak uvidíme později, byl podkladem židovského kalendáře oběh měsíce,^{a)} který trvá jen 29 dní. Proto každé novoluní (חַדְשׁוֹ הַחֲדָשִׁי, νεομηνία,^{b)} bývalo radostným svátkem. Okolní národové slavili den rozpustilými radovánkami a modloslužbou; aby Mojžíš uchránil národ před takovými výstřelky, zavedl na rozkaz Boží svátek novoluní.^{c)} Kromě denní oběti přinášeli Bohu v celopal dva býčky, jednoho berana a sedm ročních bezvadných beránků. Ke každému býčku měli přidati tři desetiny (10'80 l) jemné pšeničné mouky, zadělané olejem a půl hinu (3 l) vína; k beranu dvě desetiny (7'20 l) mouky s olejem a třetinu hinu (2 l) vína; ke každému beránku desetinu (3'60 l) mouky s olejem a čtvrtinu hinu (1'5 l) vína. Kromě toho se měl obětovati kozel za hříchy (Num. 28, 11—15), kterých se v uplynulém měsíci dopustili a za které dosud pokání nevykonali (Antiqu. 3, 10, 1). Po dobu oběti měli kněží troubiti na posvátné trouby (Num. 10, 10). Klid práce nařízen nebyl, ale židé jej rádi zachovávali; zavírali obchody (Am. 8, 5), nepostili se (Judith 8, 6), oddávali se veselosti (Os. 2, 11) a pořádali hostiny (1. Sam. 20, 5. 24).

Rádi chodili toho dne k prorokům a naslouchali jejich zbožným výkladům (2. Král. 4, 23). V Jerusalemě slavivali novoluní jediný den, ve vzdálenějších krajinách obyčejně dva dny, protože se včas nedověděli, kdy bylo v Jerusalemě vyhlášeno (Beza 4b).^{d)}

- a) Jaké oblibě těši se na východě měsíc a s jakou radostí vítají jeho nový zjev, pravuje Musil, Pod ochranou Núrhi, Praha, 1929, 37. Nepočítali však podle úplňků, nýbrž podle novoluní.
- b) Ve Vulgátě také calendae.
- c) Malmonides, More nebuchim 3, 46.
- d) Když se blížil počátek měsíce, bývali vysíláni spolehliví mužové, aby pozorovali oblohu; jakmile spatřili srpek nového měsíce, bývalo novoluní (Roš haššáná 1, 3—3, 1). Bylo-li právě pod mrakem, mohla nastati nejistota. Svědčiti mohli každý Izraelita. Hned potom byl rozdělán na Olivetské hoře veliký oheň a dávány světelné signály; na jiných horách stály hlídky, které signály zachycovaly a podávaly dále (Roš haššáná 2, 4). Spojení fungovalo tak bezvadně, že ještě téhož dne mohli věděti v Babyloně, kdy bylo vyhlášeno novoluní v Jerusalemě.

Nejslavnější bylo novoluní sedmého měsíce, zvaného Tišri (od poloviny září do poloviny října). Bylo svátkem a nesmělo se pracovati.^{a)} Předepsaných obětí bylo více; kromě ranního a večerního celopalu a kromě obětí obvyklých o každém novoluní obětovali ještě v celopal býčka, berana, sedm ročních beránků a kozla za hříchy (Num. 29, 1—6). Počátek svátku ohlašovali zvukem rohů;^{b)} původně trval jediný den, později zavedli dva dny (Šabbat 19, 5) a zvyk se udržel dosud.

- a) Sváteční klid nebyl však tak přísný jako v sobotu; nesměli jen konati těžkých prací.
- b) Proto slul také dnem troubení (Num. 29, 1). Byl prý ustanoven na památku stvoření světa, které kladl na podzim a měl býti přípravou na veliký den smíru.

V synagogách přidávali k obvyklým modlitbám čtyři úryvky z Penta-teuchu; nečetli však proroků (Megilla 4, 2). Později pronikly slavnosti i do církve a četné sněmy je zakazovaly.

c) SOBOTNÍ ROK.

Caspari B., Die geschichtlichen Sabbatjahre, Studien und Kritiken, 1877, 181n; - Kugler Fr., Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 42n.

Byl-li Bohu zasvěcen sedmý den a sedmý měsíc (Tišri), platilo to tím více o sedmém roce; nazýval se proto rokem sobotním (שְׁמִינִי יוֹם, σαββατικός ἔνιαυτός), ve Vulgátě annus requietionis, v talmudu šebiit (sedmý).

Kdy židé slavili první rok sobotní, nevíme. Bible se o tom nezmiňuje. Rabínů tvrdili, že teprve 14. roku po přechodu Jordanu; je to jen dohad.

Na rozdíl od obyčejného roku počínal na podzim, kdy bylo již po žních a proto pole mohla odpočívati. Pismo sv. neudává nikdy měsíc a den, kterým začínal sobotní rok; většina se rozhodla pro desátý den sedmého měsíce (Tišri).

Desátým dnem sedmého měsíce počínal jistě rok jubilejní (Lev. 25, 9), který byl spjat se sedmi roky sobotními; z toho usuzujeme, že také sobotní rok počínal stejně (Scholz, Die heil. Alterthümer des Volkes Israel, Reano, 1868, II. 34).

O sobotním roce platila ustanovení:

a) pole, vinice, sady olivové a pravděpodobně i zahrady měly ležeti ladem.^{a)} Nikdo nesel a nesklízel, vinic neořezával a hroznů nesbíral. Co urostlo, nebylo výlučným majetkem pánovým, ale patřilo všem a mělo se nechati především chudým a cizincům.^{b)} Aby se netrápili starostí o budoucnost, slíbil Bůh šestého roku takovou úrodu, že mohla vystačiti až do roku osmého (Lev. 25, 20—22).^{c)} Účelem zákona nebylo zvýšiti úhorováním úrodnost půdy;^{d)} lidu se mělo připomenouti, že Bůh je pánem všeho a z jeho milosti dostali Palestinu. Proto měli nechati na rok hospodářství a vrátiti se k životu pastýřskému, jaký vedli kdysi pod ochranou Boží na poušti.

a) Proto se nazývá »odpočinkem země« (sabbatum terrae; Lev. 25, 6). Zdá se, že v době královské tohoto příkazu příliš nedbali (sr. 2. Par. 36, 21), jak předpověděl již Mojžiš (Lev. 26, 34n); po zjetí (Neh. 10, 31) jej počali zachovávatí svědomitěji. Alexander Veliký odpustil židům v sobotní rok i daně (Antiqu. 11, 8, 5). Ani po zboření Jerusalema polí neobdělávali (Tacit, Hist. 5, 4).

b) Vhodně upozorňuje Hejčl (Bible česká I, 331), že sobotní rok byl velikým dobrodiním pro chudinu; zaváděl částečný komunismus a měl pronikavý význam sociální.

c) Doslova »úrodu na tři roky«, aby totiž vystačila do žní roku devátého. Kortieitner (Archaeologia biblica, Innocenti, 1917, 245) vysvětloval slova tak, že si mohli z přebytku předcházejících roků našetřiti dosti pro rok sobotní; jistě však význam Božího slibu příliš oslabuje. Přes to mívali židé dosti často hlad (1. Mach. 6, 49—54), kterým Bůh zkoušel jejich věrnost.

d) Proto podle slibu Božího větší úroda předcházela, ne teprve následovala.

b) izraelští věřitelé nesměli vymáhati dluhy na Izraelitech, protože sedmého roku neměli z polí a vinic úrody; směli však donucovati cizího usedlíka, protože nebyl vázán rokem sobotním. Bůh vážně napomínal bohatší Izraelity, aby pro blízkost sedmého roku neodpírali chudým soukmenovcům potřebnou půjčku (Deut. 15, 1—11).

Sobotní rok se proto nazývá »rokem odpuštění« (annus remissionis; Deut. 15, 1). Z toho však neprávem dokazoval Filo (De septenario 7) a rabíní (Sebil 10, 1), že se dluhy odpouštěly.

c) o slavnosti stánků předčítal se lidu zákon Mojžišův, aby se mu připomněly veliké zásluhy Boží a tak se roznitilo jeho srdce k účinné vděčnosti (Deut. 31, 10—13).

Mezi exegety není dosud shody, co se vlastně mělo čísti, protože Bible praví jen všeobecně »slova tohoto zákona« (Deut. 31, 11). Někteří je vykládali o celém Penta-teuchu, jiní jen o Deuteronomiu, ještě jiní je omezili na tak zvané mojžišské »pateroce« (Deut. 6, 1—7, 11). Nejlépe se zamlouvá druhý názor.

Někteří tvrdili, že sobotního roku měli býti propuštěni hebrejští otroci (Theodoret, Quaestio 35 in Leviticum; MG 80, 344); jistě neprávem. Otrok měl býti propuštěn, jakmile sloužil šest roků (Ex. 21, 2). Podobně Flavius (Antiqu. 16, 1, 1) a Sifra 270a: »Anno sabbaticum non dimittuntur servi.«

d) MILOSTIVÉ LÉTO.

Klostermann A., Über die kalendarische Bedeutung des Jubeljahres. Studien und Kritiken, 1880, 720n; - *Schmalz P.*, Das Jubel-Jahr bei den alten Hebräern, Eichstätt, 1889; - *Kugler Fr.*, Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 17n a 42n; - *Hanousek Felix*, Bible a socialismus, CKD, 1931, 688n.

Po sedmém sobotním roce^{a)} následovalo milostivé léto (לשנת היריון, ἔτος τῆς ἀφέσεως, annus remissionis). Počínalo desátým dnem sedmého měsíce (Tišri) a nazývalo se rokem jubilejním, protože je ohlašovali hlaholem beraních rohů^{b)} (Lev. 25, 8—55).

- a) R. Jehuda a babylonská akademie tvrdili, že milostivé léto bylo rokem 49.; poukazovali na to, že by nutně povstal hlad, kdyby po dvě léta nebyla země vzdělávána. Lev. 25, 8—11 jmenuje však výslovně rok padesátý a totéž tvrdí Josef Flavius (Antiqu. 3, 12, 3) a Filo (De decalogo 30). Hladu se báti nemuseli, protože se mohli v předcházejících letech zajistiti.
- b) Jméno hajjóbél pochází od slovesa jábal (téci, plynouti, protáhnouti); v podrobnostech není dosud shody: a) jedni překládali »rok navracení«, protože každý měl být vrácen do stavu, v jakém byl dříve (Antiqu. 3, 12, 3 a Filo, De decalogo 30); b) druzí od protáhleho troubení, kterým jeho začátek oznamovali; c) jiní konečně od beraních rohů, na které při tom troubili. Rovněž (Jóbél-beran) hájili především učenci židovští (Roš haššáná 26b); jejich výklad byl potvrzen fenickým nápisem, nalezeným roku 1845 v Marseille (Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft 1885, 103).

V milostivém létě bylo nařízeno:

a) aby pole, vinice, sady olivové a pravděpodobně i ovocné stromy odpocívaly stejně jako v roce sobotním; to proto, aby se mohly snáze provést majetkové přesuny toho roku nařízené;

Hummellauer (Comment. in Exodum et Leviticum, Paříž, 1899, 530) se domníval, že zákaz hospodářských prací dostal se do zákona o milostivém létě jen vlnou některého opisovače; jeho důvody jsou však příliš chabé a odporují jasně tradici židovské.

b) pole a domy v předešlých letech pro chudobu prodané vracely se zdarma původnímu majiteli. Důvodem bylo, že žádný Izraelita nesměl trvale prodati svůj dědičný majetek (Sr. 1. Král. 21, 3). Prodávalo se vlastně jen užitkové právo (Lev. 25, 16). Proto byla cena pole tím větší, čím bylo dále do jubilejního roku a tím menší, čím blíže bylo milostivé léto (Lev. 25, 16).

Nebyli však povinni vraceti:

α) pole a domy, které byly slibem věnovány Bohu a před milostivým rokem nebyly vykoupěny (Lev. 27, 17—21);

β) domy ve městech ohrazených, jestli po prodeji nebyly do roka vykoupěny. Tato výjimka však neplatila pro města kněží a levitů. Jejich domy měly být vráceny bezplatně, protože zastupovaly údělová pole, která dostaly ostatní kmeny;

c) všichni otroci hebrejského původu měli být propuštěni na »svobodu«; proto milostivé léto slulo také »rokem svobody« (Ez. 46, 17);

d) odpouštěly se dluhy, pro které byl kdo nucen dáti věřiteli své pole do zástavy nebo pro které pozbyl osobní svobody. Ostatní dluhy se neodpouštěly.

Tvrdil to sice Josef Flavius (Antiqu. 3, 12, 3), zdá se však, že psal jen z dohady; jak uvidíme později, v jeho době se již zákon o milostivém létě nezachovával. Schoiz (Die heil. Alterthümer des Volkes Israel, Rezno, 1888, II, 43) popřel jakékoli odpouštění dluhů; jen prý se nesměly vymáhati. V tom případě bylo vrácení pozemku nebo svobody illusorní; hned po milostivém létě by upadl ubožák do nového područí, protože dluhu platiti nemohl.

Účelem milostivého léta bylo vrátiti všem rodinám jejich dědičný úděl v Palestině a zameziti, aby se polnosti nehromadily v několika málo rukou. Zakony o milostivém létě chtěl Bůh důrazně připomenouti, že Svatá země jest jeho majetkem a vyvolený národ jen usedlíkem, kterému ji kdysi daroval (Lev. 25, 23). Proto Filo (De decalogo 30) v něm vidí právem »skutek lidumilnosti a prostředek (sociální) spravedlnosti.« Bylo také vhodným předobrazem blahé doby mesianské (sr. Is. 61, 2 a Luk. 4, 19), kdy nám mělo býti vráceno všecko, oč nás připravil hřích. Na památku toho zavedla i církev katolická milostivé léto.

Jak židé zákon o milostivém létě zachovávali, nevíme, protože Pismo sv. o tom nemluví. Od Mojžíše do zboření chrámu bylo prý jich 17 (Arakin 12b); to by se shodovalo. Zdá se však, že časem upadl zákon v zapomenutí, protože sociální podmínky po zajetí nedovolovaly jeho provádění. Také rabíni tvrdí, že po zajetí se jubilejní léta jen počítala, avšak jejich ustanovení nezachovávala. Tomu by nasvědčovalo, že Josef z Arimatie měl hrob v Jerusalemě (Luk. 23, 50—53); proto okolní pozemek byl jistě jeho trvalým majetkem.

2. Svátky výroční.

Byly tři: velikonoce, letnice a slavnost stánků. K nim možno připočísti v jakémsi smyslu i kající den smíření.

Společné znaky velikonoce, letnic a slavnosti stánků byly:

a) výroční svátky se připínaly k dějinám vyvoleného národa a připomínaly mu tři veliká Boží dobrodíní: velikonoce radostný odchod z Egypta, letnice smlouvou sinajskou a slavnost stánků zázračný pobyt na poušti;

b) všichni dospělí Izraelit^a) měli putovati ke svatostánku, později ke chrámu.^b) Vyňati byli jen nemocní a neschopní. Zákon nařizoval, aby donesli Bohu nějaký dar^c) a veselili se před Bohem. Naproti tomu slíbil Bůh, že nedopustí, aby kdo v té době napadl nepřátelsky Palestinu (Ex. 34, 24).^d)

a) Na ženy se zákon nevztahoval. Hocha počínal vázati ve dvanáctém roce, kdy se stával »synem zákona« (sr. Luk. 2, 42 o dvanáctiletém Pánu Ježíši v chrámě). Odjinud (Chagiga 1, 1) se však dovidáme, že již před dvanáctým rokem ukládali někteří tuto povinnost; snad tam, kde byl hoch předčasně vyvinut.

b) Poutníků bývalo jistě mnoho, ale zprávy tehdejších spisovatelů jsou pohádkově zkresleny. Podle Josefa Flavie (Bellum 6, 9, 3) bylo jednou zabito 255.600 velikonocních beránků; to by předpokládalo aspoň milion poutníků. Sr. také Echa rabbathi 59 ab.

- c) Deut. 16, 16 to vyslovuje rčením: »Neukážeš se před Hospodínem a prázdnými rukama.«
- d) Přálíbení Boží ovšem předpokládalo, že také Izraelité budou svědomitě zákon Boží zachovávat; proto vidíme (Bellum 2, 10, 1), že se pokaždé nespínlo.

Pokrokoví badatelé se snažili dokázat, že výroční svátky přejali Izraelité od Kananejců a teprve později je přenesli na svoje dějiny. Důkazů nemají kromě libovolných dohadů, ve kterých popírají pravdivost Bible.

Při takových příležitostech užívá Písmo sv. často slov »viděti tvář Boží«; podobně mluvivali Babyloňané, když přicházeli do svých pohanských chrámů a klaněli se modlám. Bedřich Nötscher se proto domníval (sr. Hlidka 1925, 320), že rčení bylo původně pohanské; do Palestiny je přenesl již Abraham, pozbylo však svého původního významu. Frant. Sole (Verbum Domini 1927, 238n) prohlašuje tento výklad za zbytečný. Izraelité věděli dobře, že ve svato-stánku je přítomen Bůh dokonalejším způsobem než jinde; proto se mu cítili blíže, stáli takřka v duchu před jeho tváří. Ostatně »ukázati svoji tvář« znamenalo často jen »prokázati někomu dobrodiní« (Deut. 31, 17—18).

a) VELIKONOCE.

Bickell G., Messe und Pascha, Mohuč, 1872; - *Sedláček Jar.*, Museum biblických starožitností, Praha, 1906, 92n; - *Koch Vil.*, Das Abendmahl im Neuen Testamente, Münster, 1911; - *Schallmeyer Anast.*, Das Passafest zu Elephantine, Theologie und Glaube, 1912, 314n; - *Wickert J.*, Das Osterfest in seiner historischen Entwicklung, seiner liturgischen und ethischen Bedeutung, Pastor bonus, 1913/1914, 385n; - *Slabý Jos.*, Velikonoční večer v židovské rodině v Jerusalemě, ČKD, 1915, 266n; - *Kugler Fr.*, Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 31n; - *Veselý Ign.*, Obřady domácí slavnosti Pesach, ČKD, 1923, 480n a Velikonoční písně židovské v lidovém podání, ČKD, 1933, 153n; - *Strack-Billerbeck*, Kommentar zum Neuen Testamente aus Talmud und Midrasch, Mnichov, IV, I, 41n.

Slavnost se začínala večerem 14. Nisanu a trvala do večera 21. Nisanu. Hebr. se nazývala פֶּסַח,^{a)} aramsky pascha, řecky πάσχα a παζέξ, ve Vulgátě phase, pascha, transitus.^{b)} Účelem svátku bylo připomenouti národu zázračné vysvobození z Egypta; počalo tehdy, když anděl přešel (pásach) a minul domy^{c)} izraelské, na kterých spatřil znamení psané krví velikonočního beránka, ale usmrtil všechny prvorozence egyptské. Proto se slavily velikonoce s velikou okázalostí.^{d)}

a) Etymologie jména jest úplně jistá, protože ji podává a odůvodňuje sama Bible (Ex. 12, 11, 23, 27). Nepochází tedy od řeckého πάσχα (trpěti), jak tvrdil Tertullian (Adversus Iudaeos 10; ML 2, 670); také nepovstalo z egyptského pe-sacha, rozpomenouti se (Hommel, Die altisraelitische Ueberlieferung in inschriftlicher Beleuchtung, 293) neb asyrského pašáchu, usmířiti (Zimmern, Die Keilinschriften und das Alte Testament, 610).

b) Pascha siul vlastně jen první den velikonoční. V přeneseném smyslu znamenalo: 1. velikonočního beránka (Ex. 12, 21); 2. den, kdy měli beránka jísti (Ex. 34, 25); 3. celý týden velikonoční (Num. 33, 3) a 4. maso z dobrovolných obětí, které

o svátcích přinášení (Deut. 16, 2—6 a Jan 18, 28). Tyto oběti se nazývaly obyčejné chagigá.

- c) Proto nepřesně vztahoval sv. Augustin (Tractatus in evang. Joannis 55, 1; ML 35, 1785) na přechod Rudým mořem.
- d) Proto v Novém zákoně nazývají se jen *ἡ ἑορτή* (Mat. 26, 5).

Nañizeno bylo:

1. aby všichni mužové putovali na slavnost ke svatostánku, později do chrámu jerusalemského. Tento příkaz ukládal vzdálenějším těžké oběti, proto jej mnozí zanedbávali. Ještě hůře bylo, když nastala politická roztržka a severní králové nechtěli svým poddaným dovoliti, aby šli do Jerusalema;

2. před večerem 14. Nisanu zničit v domě všechen kvas^{a)} a jisti po celý týden chleby nekvašené; proto sluly velikonoce také přesnicemi (*maššót, festum azymorum*);^{b)}

- a) Podrobné předpisy podává traktát *Pasachim* 1, 1. Z nich se dovídáme, že v pozdější době shledávali v noci z 13. na 14. Nisan po domě všechen kvas a ráno 14. Nisanu jej spálili. V poledne 14. Nisanu směli jisti jen chleby nekvašené (*Pesachim* 1, 3). Proto Josef Flavius mluví někdy (*Antiqu.* 2, 15, 1) o osmi dnech přesnic, jindy (*Antiqu.* 3, 10, 5) o sedmi; Deut. 16, 8 pouze o šesti. Rozdíl je jenom zdánlivý podle toho, jak se počítalo.
- b) Důvod udává Ex. 12, 34. Odchod z Egypta udál se tak náhle, že těsto z večera zadělané ještě ani nekynulo, proto je vzali do pláští a odnesli.

3. večer 14. Nisanu jisti v místě, kde byl svatostánek nebo později v Jerusalemě velikonočního beránka (Ex. 12, 7).^{a)} Měl být roční^{b)} a bezvadný. Vybrali ho již 10. Nisanu,^{c)} zabil jej otec nebo levita v nádroví svatostánku nebo chrámu^{d)} »mezi dvěma večery« (Ex. 12, 6).^{e)} Zachycenou krev vylil kněz k oltáři (Lev. 17, 3—6).^{f)} tuk spálil na oltáři (Lev. 17, 6). Staženého beránka nabodli na dvě tyče, jedna probíhala po délce celým tělem, druhá napříč předními nožičkami;^{g)} nesměli mu však při tom zlámati kosti (Ex. 12, 46).^{h)} Maso upekli na ohni^{ch)} a jedli s přesnými chleby a hořkými bylinami.ⁱ⁾ Jisti měli všichni Izraelité,^{j)} kteří byli leviticky čisti (Num. 9, 6).^{k)} Kdo odmítl jisti velikonočního beránka, měl být vyloučen z náboženské společnosti (Num. 9, 13).^{l)} Zbytky měly se ještě v noci spáliti (Ex. 12, 10).

- a) Ovečka dovolena nebyla, mohl však koupiti kůzle, protože hebrejské slovo znamená oboje zvíře.
- b) Podle židovské tradice neměl mít ještě celý rok; proto překládáme lépe: toho roku narozený.
- c) Většina badatelů se domnívá, že příkaz platil jen pro první velikonoce (*Pesachim* 9, 5); v poslední chvíli a v překotném shonu, jaký při odchodu panoval, bylo by skoro nemožno, aby každá rodina si opatřila potřebného beránka. Máme však doklady, že i později mnozí dobrovolně tento zvyk zachovávali (*Kelim* 19, 2). Je pozoruhodné, že také Beránek Boží slavil svůj vjezd do Jerusalema dne 10. Nisanu (Jan 12, 1n).
- d) Z traktátu *Pesachim* (5, 6) se dovídáme, jak beránky zabíjeli, aby se všem vyhovělo. U oltáře stál sbor levitů a zpíval předepsané žalmy. Celým nádvořím probíhaly paprskovitě řady kněží. Zachycovali do zlatých a stříbrných mis krev obětovaných zvířat, podávali misky dále, až došli k oltáři. Tam je vylévali

- a prázdné posílali znova do nádvoří. Zdá se však, že pozdější poměry si vynutily změnu zákona a jednotlivé rodiny mohly zabít beránka i doma (Pesachim 8, 2).
- e) O významu rčení jsem se již zmínil. Byl tedy velikonoční beránek zabíjen po třetí hodině odpolední — asi v téže době, kdy v chrámě obětovali odpolední obět a kdy později dokonali na kříži pravý Beránek Boží.
- f) Při první velikonoční večeři v Egyptě natřeli krví beránka oboje veteře a horní podvoje dveří (Ex. 12, 7). Práh nenatřeli, aby někdo na krev nešliápl a ji neznesvětil.
- g) Již nejstarší církevní spisovatelé upozornili, že velikonoční beránek byl krásným předobrazem ukřižovaného Spasitele.
- h) Sr. Jan 19, 38. Kdo by to učinil, měl dostati 40 ran (Pesachim 7, 11).
- ch) Nesměli ho vařiti, protože jenom při pečení bylo možno zachovati předpis, aby se mu kost nezlámala.
- i) Hebrejské slovo merorim značilo jistě určité druhy nahofklých rostlin; které, nevíme. Rabiní (Pesachim 2, 6) vypočítávali zvláště lociku, čekanku a fetichu. Trpké rostliny byly vzpomínkou na trpkou porobu v Egyptě. Příručka, 163.
- j) Ani židovští učenci nevěděli přesně, maj-li se velikonoční večeře zúčastniti jen mužové či také ženy. Nejlépe rozřešil spornou otázku talmud (Pesachim 10, 1): mužové museli, ženy směly.
- k) Kdo byl právě poskvrněn nebo na cestě, měl jísti velikonočního beránka v následujícím měsíci Ijjaru (Num. 9, 10—12). Dálo se to za stejných obřadů jak o velikonočních.
- l) Doslova »budiz vyhazen z Izraele«; jistě ne usmrcen, jak plyne jasně z Gen. 17, 14. Neobřezané dítě nemohlo přece býti trestáno smrtí za nedbalost druhých; nepatřilo však k náboženské obci Izraelské.

4. první a poslední den velikonoční (15. a 21. Nisanu) se nesmělo pracovat, mohli však konati práce spojené s přípravou pokrmů (Ex. 12, 16);

5. po celý týden obětovali kromě předepsané oběti denní ještě dva býčky, jednoho berana, sedm beránek a jednoho kozla (Num. 28, 19—24); ke každému se přidávala obět nekrvavá a úlitba jak o novoluní;

6. dne 16. Nisanu^a) obětovali po ranním celopalu ročního beránka, dvě desetiny (7'20 l) pšeničné mouky skropené olejem, čtvrtinu hinu (1'5 l) vína a snopek^b) ječmených klasů jako prvotiny nové úrody (Lev. 23, 10—13). Teprve potom směly počítí žně (Lev. 23, 14)^c) a smělo se jisti z nové úrody.

- a) Od tohoto dne mělo se čítati 49 dní, které dělily letnice od velikonoce. Narážku na tento zvyk nacházíme u sv. Lukáše (6, 1); vypravuje, jak učenící šli polem *ἐν οὐρῶντι δευτεροπρωῆς*; byla to první sobota v oné době, která počínala druhým dnem velikonočním. Sr. Antiqu. 3, 10, 8.
- b) Josef Flavius (Antiqu. 3, 10, 5) vypravuje, že v jeho době obětovali místo snopku určité množství ječmených zrn na drobno rozemletých. Když připadly velikonoce brzy, bylo někdy dosti těžko najítí zralý ječmen (Menachot 85b).
- c) Jenom v okolí Jericha počínaly žně dříve, protože obilí brzy dozrávalo a bylo nebezpečí, že ho mnoho vypadá (Pesachim 4, 8).

Zvykově přidalo dva krásné obřady: 1. V chrámě se čítávala Velepíseň, která tak dojemně symbolisovala velikou lásku Boží k vyvolenému národu; 2. o velikonočních býval propuštěn vězeň, o kterého lid žádal (Jan 18, 39 a Pesachim 8, 6).

Kdy počal tento obyčej, nevíme; pravděpodobně v době machabejské. Vyplynul ze samého významu svátků velikonočních. Mýšlenka na zázračné vysvobození národa

z poroby egyptské byla lidu každoročně symbolisována propuštěním jednoho vězně. Římané zvyk ponechali, aby národ nesl křidnější jejich nenáviděnou vládu. Sr. Merkel, *Die Begnadigung am Passahfeste*, *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft*, 1905, 293 n.

Velikonoční beránek byl opravdu obětí (Ex. 12, 27) a předobrazoval vykupitelskou smrt Ježíšovu na kříži (Sv. Justin, *Dialog*. 40 a 111; MG 6, 561 a 732). Byl obětí smírnou, proto jeho krví natírali dveře a později ji lili k oltáři; byl také obětí pokojnou, proto jeho maso požívali. I v tomto směru se shodovala skutečnost s předobrazem: Ježíšova smrt nás nejenom s Bohem smířila, dala nám také Eucharistii, ve které požíváme pravé Tělo neposkvrněného Beránka Božího, Krista (1. Petr. 1, 19). Proto právem nazval Bůh (Ex. 12, 14) velikonoce »svátkem věčným«; nezašly ani v Novém zákoně.

DODATEK.

VELIKONOČNÍ VEČERE.

Pro první velikonoční večeři dal Bůh mimořádná ustanovení (Ex. 12, 11): Měli státi, býti přepásáni, mítí obuv na nohou a hůl v ruce, aby se při odchodu zbytečně nezdržovali. Později přidali mnoho nových zvyků, které ličí dopodrobná traktát Pesachim.

Velikonočního beránka směli jisti jen v Jerusalemě; obyvatelé města byli však povinni propůjčiti zdarma potřebné světnice všem, kteří jich neměli. Talmud (Abot 5, 5) pokládá za veliký zázrak, že vždy bylo pro všechny dosti místa. Při hostině se v době Spasitelově leželo na nízkých pohovkách; účastníků nemělo býti méně než deset (Bellum 6, 9, 3). Beránek byl v chrámě zabit a předepsaným způsobem připraven. Hostina se konala teprve po západu slunce. Když se všichni shromáždili a umyli si ruce, naplnil hospodář první pohár vínem,^{a)} obyčejně červeným, do kterého přimíchal trochu vody. Vzal jej do pravice, pozvedl k nebesům a modlil se: »Požehnaný jsi, Hospodine, Bože náš, králi světa, jenž jsi stvořil plod révy.« Všichni odpověděli »Amen« (Pesachim 103a). Napil se sám a podal ostatním (Berakot 8, 8). Když všichni okusili, modlil se znova: »Požehnaný jsi, Hospodine, Bože náš, králi světa, jenž jsi dal k radosti a na památku lidu svému izraelskému tuto slavnost nekvašených chlebů. Veleben buď, Hospodine, jenž Izraele a svátky požehnáváš« a všichni odpověděli »Amen« (Berakot 49a).

Zatím donesli sluhové nekvašené chleby, hořké byliny, červenou omáčku (charoset), která připomínala egyptské cihly a velikonočního beránka, již rozkrájeného. Hospodář požehnal přinesené pokrmy; pozvedl mísu k nebesům (Gemara Pesachim 115b) a říkal slova: »Veleben jsi, Hospodine, Bože náš, králi světa, jenž jsi stvořil plodiny zemské.« Když ostatní odpověděli »Amen«, nabral trochu hořkých bylin, omočil je v omáčce a snědl. Ostatní učinili totéž (Pesachim 10, 3). Hospodář nalil druhý kalich a pronesl nad ním požehnání (Pesachim 10, 4). Potom se tázal nejmladší člen společnosti na význam veliko-

noční slavnosti (Ex. 12, 26) a hospodář ličil útluk vyvoleného národa a jeho zázračný odchod, při tom zvedal častěji kalich s vínem. Zanolil předepsané žalmy;^{b)} když dozpívali, napil se z kalicha sám a dal ostatním. Potom požehnal přesné chleby, jedl z nich a dal i druhým. Všichni si umyli ruce a položili se za stolem (Pesachim 10, 1). Následovala vlastní velikonoční hostina, při níž jedli beránka a zakusovali přesné chleby a hořké byliny, svlažované omáčkou. Když dojedli a umyli si znova ruce, nalil hospodář třetí kalich,^{c)} požehnal slovy: »Podejte mi kalich, chci poděkovat,« načež ostatní odpověděli: »Buď jméno Páně pochváleno od tohoto času až na věky.« Zakončil hostinu druhou částí žalmů.^{d)} Potom následoval obyčejně žalm 135., ve kterém se v každém verši opakují slova: »neboť na věky trvá milosrdenství jeho.« Nato se pil čtvrtý kalich. Od pádu Jerusalema nejedl židé velikonočního beránka, protože nemají chrámu, kde by jej obětovali.

- a) Ve Starém zákoně neděje se nikdy zmínka o víně při velikonoční hostině (Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft 1911, 153); jak se zdá, zavedli je teprve v době řecké (350—120 př. Kristem).
- b) Byly to 112, 1—113, 8: Laudate pueri Dominum a In exitu Israel de Aegypto.
- c) Proto se nazýval »kalichem požehnání; tohoto jména užívá apoštol Pavel (1. Kor. 10, 16) o kalichu eucharistickém. Většina badeletů se domnívá, že tento kalich proměnil Spasitel ve svou svatou krev.
- d) Totiž 113, 9—117, 29. Proto sluly Hallelem.

Které zvyky zachoval Spasitel při poslední večeři a kdy ustanovil velebnou Svátost, pojednal jsem v Umučení², Praha, 1935, 95n. Řecká církev předpokládá, že poslední večeře nebyla hostinou velikonoční; proto užívá chleba kvašeného. Latinská církev uznává její velikonoční ráz, proto konsekruje chléb nekvašený. Jenom tento výklad je možný, protože jen při velikonoční hostině směl se jísti velikonoční beránek (Sr. Mat. 26, 17).

b) LETNICE.

Od 16. Nisanu se mělo počítati sedm týdnů čili 49 dní (Lev. 23, 15 a Deut. 16, 9); padesátý den byl svátkem letnic. V hebr. se nazývaly »slavnosti týdnů« (Ex. 34, 22: חַג־הַשָּׁבועוֹת, ἡ πεντεκοστή, pentecoste), »slavnosti žní« (Ex. 23, 16: חַג־הַקָּצִיר) nebo »dnem prvotin« (Num. 28, 26: חַג־הַבְּרִיאוֹת, ἑορτὴ πρωτογεννημάτων, dies primitivorum). Letnice trvaly jediný den (Sifra 189a); mimo Palestinu je slavivali dva dny, snad z obavy, aby se v počítání nezmýlili (Gem. Pesachim 52).^{a)} Účelem svátku bylo poděkovati Bohu za polní úrodu, kterou právě sklídili. Proto letnice nazývali také »závěrem velikonoce« (Roš haššaná 1, 2); o velikonocích žně počínaly, o letnici končily. Snad právě proto čtla se toho dne kniha Rut, v které jsou žně činitelem tak důležitým. Sinajskou smlouvu, kterou dostali padesátého dne po odchodu z Egypta, Mojžiš při této příležitosti nikdy nepřipomíná a také pozdější spisovatelé židovští dosti se kolisají. Abarbanel (In leg. fol. 262) praví rozhodně: »Causa festi septimanarum est initium messis tritici. Hoc quidem extra controversiam est, quod in

festi septimanarum die lex lata sit, sed festum in eius memoriam non instituitur.« Zato Maimonides (More nebuchim 3, 41) praví bez jakékoli výhrady: »Festum septimanarum est dies ille, quo lex data est« a totéž tvrdí četní učenci židovští (Wogue, Catéchisme, Paříž, 1872, 50 a Munk, Paléstine, Paříž, 1881, 188).

Pravda jest asi uprostřed (Kugler, Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 74). Při odchodu z Egypta slíbil Bůh vyvolenému národu Palestinu a svůj slib potvrdil slavnou úmluvou, kterou s ním uzavřel na Sinaji. Avšak teprve žně v obsazené Palestině byly neklamným důkazem, že Bůh slibu dostál.

Padesátého dne po zmrtvýchvstání sestoupil Duch svatý na apoštoly a první tisíce uvěřily ve Spasitele. Byl to slibný počátek mesiánské sklizně, která měla trvati až do konce světa.^{b)}

a) Jenom R. Eliezer tvrdil, že před zbořením chrámu slavivali letnice po několik dní. Moed katon 24b.

b) Na př. sv. Jeronym (Epist. ad Fabiolam 78, 12; ML 22, 707): »Invenimus quinquagesima die egressionis Israel ex Aegypto in vertice montis Sinai legem datam; unde et pentecostes celebratur solemnitas et postea evangelii sacramentum Spiritus sancti descensione completur.« Tutéž myšlenku nacházíme u četných pozdějších spisovatelů.

Nařízeno bylo:

1. aby všichni mužové putovali na slavnost ke svatostánku, později do chrámu (Ex. 23, 14—17) a přinesli Bohu nějaký dar;

2. aby nekonali služebných prací (Lev. 23, 21), pokrmy připravovati bylo dovoleno;

3. po každodenním povinném zápalu měli přinést sváteční obět: dva býčky, jednoho berana, sedm ročních beránků a kozla v obět za hřích (Num. 28, 26—31);

4. na poděkování za polní úrodu obětovali Bohu dva^{a)} kvašené^{b)} chleby ze dvou desetín (720 l) jemné pšeničné mouky z nové sklizně. K nim jako celopal přidali býčka,^{c)} dva berany, sedm ročních beránků s příslušnými obětmi nekrvavými a úlitbami, kozla v obět za hřích a dva roční beránky v obět pokojnou (Lev. 23, 17);

a) Ze slov »ze všech přibytků svých« neplatí, že každý otec měl donést dva chleby; zákonodárce chtěl pouze zdůraznit, že obětované chleby měly být takové, jakých doma užívali — tedy kvašené.

b) Protože na oltáři se nesmělo obětovati nic kvašeného (Ex. 23, 18), dostával je kněží; anlati je směli jen v chrámě (Menachot 11, 9).

c) Hejčl (Bible česká I., 328) se domníval, že oba texty (Lev. 23, 17 a Num. 28, 26—31) mluví o téže oběti; protože čísla nesouhlasí, tvrdil, že do Lev. 23, 17 se vloudila opisováním chyba. Židovská tradice mluví o dvou skupinách obětovaných zvířat (Menachot 4, 2). Josef Flavius (Antiqu. 3, 10, 6) udává dokonce jejich součet. Sr. Kell, Handbuch der bibl. Archäologie, 2. vyd., Frankfurt, 1875, 417.

5. každý měl Bohu obětovati dobrovolně podle toho, »jak mu Bůh požel« (Deut. 16, 10—12) a ustrojiti rodině radostnou hostinu.

c) DEN SMÍŘU.

Maleček Fr., Kam byl veden hircus emissarius v den smíření, ČKD, 1894, 190; - *Sedláček Jar.*, Museum bibl. starožitností, Praha, 1906, 106; - *Kugler Fr.*, Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 70n; - *Landersdorfer S.*, Studien zum bibl. Versöhnungstag, Münster, 1924 a Keilinschriftliche Parallelen zum bibl. Sündenbock, Biblische Zeitschrift, 1931, 20n; - *Schur J.*, Versöhnungstag und Sündenbock, Soc. Scient. Fennica, Comm. Hum. Litt. 6, 3, 1934.

Desátého Tišri byl den smíření (יְוֵם הַכִּפּוּרִים, ἡμέρα ἐξιλασμοῦ, dies expiationis). Nazýval se také »velikým« nebo »dlouhým dnem«, protože ukládal Izraelitům tolik obětí. Počínal večerem devátého Tišri, končil večerem desátého Tišri (Lev. 16, 29). Smíme-li věřit talmudu (Roš haššáná 27a), připravovali se naň od počátku měsíce; někteří se i bičovali a přátelé si prokazovali vzájemně tuto službu.

Nañizovalo se:

1. pod trestem smrti se nesmělo pracovati (Lev. 16, 29),
2. pod stejným trestem byli všichni Izraelité povinni zachovati úplný půst (Lev. 16, 29). Cizinci nesměli pracovati, nebyli však povinni zachovávat půst. Nemuseli se postití hoši, kterým dosud nebylo 13 roků, dívky, které neměly 12 let, nemocní a těhotné ženy.

V zákoně bylo stanoveno, aby lid »mrtvile« toho dne své tělo; pozdější židovská exegese rozšířila tento pojem do nemožnosti. Zakázala jakýkoli pokrm a nápoj; kdo by snědl kousek veliký jako datle, nebo vyplil hlt vody, dopouštěl se těžkého hříchu (Joma 8, 2). Ještě horší bylo, že se měly sečítat jednotlivé droby a kapky, které by si kdo přes den dovozl (Joma 8, 2).

3. bohoslužebné obřady směl toho dne konati jenom velekněz (Lev. 16, 32). Celou noc probděl^{a)} ve společnosti mladých kněží. Bohoslužba počínala dříve než jindy. Brzy po půlnoci (Joma 3, 3) se vykoupal. Jakmile vyšlo slunce, obětoval ve slavnostním rouchu velekněžském každodenní obět. Potom odložil velekněžská roucha, znova se umyl, oblekl se do prostého šatu kněžského a přivedl k oltáři obětní zvířata: býčka, berana^{b)} a dva úplně stejné kozly (Joma 6, 1). Losem^{c)} určil, který kozel má býti obětován Hospodinu (לַיהוָה) a který zahnán na poušť (לַבְּרָאָה). Aby nenastal omyl, uzavazoval druhému mezi rohy červenou stužku.

- a) Podle talmudu (Joma 1, 1—7) trávil velekněz již týden před svátkem v chrámě a sám konával bohoslužbu, aby si obřady dobře zopakoval. Starší členové Veleřady vysvětlovali mu jednotlivé předpisy, které se týkaly dne smíření. Také na něm žádali přísahu, že v obvyklých obřadech nebude nic měnit (Joma 1, 5). Nebylo to bez významu. Obřadní pravidla stanovili farizeové, velekněží bývali většinou stoupenci strany saducejské. Před svátkem jen mírně pojedl; celou noc byli u něho kněží, aby snad neuamul. Byl to krásný předobraz božského Spasitele, který také probděl noc ze čtvrtku na Veliký pátek. Kdyby snad onemocněl, měl svého zástupce, který se proto musel také postití (Antiqu. 17, 6, 4).

b) Býček a beran byli obětováni za hříchy kněžstva; proto je museli dát ze svého majetku (Antiqu. 3, 10, 3).

c) Podle talmudu (Joma 3, 8) byly to dvě malé tabulky, napřed dřevěné, později zlaté; na jedné bylo napsáno »Hospodin«, na druhé »Azazelovic«. Oba losy držel ve skřípce kněz; velekněz sáhl do ní oběma rukama, vzal do každé ruky jeden los a položil jej na zvířata. Teprve potom četli, co bylo na každém napsáno.

Velekněz vložil ruce na hlavu býčkovou, vyznával hříchy své a hříchy svého domu.^{a)} býčka zabil a krev zachytil do zlaté nádoby. Vzal zlatou kadidelnici, naplnil ji uhlím s oltáře obětního, vešel do velesvatyně a nasypal tolik kadidla,^{b)} aby vonný dým zakryl zlaté viko archy. Vrátil se do nádvoří, vzal krev obětovaného býčka, šel znova do velesvatyně a prstem namočeným v krvi pokropil jednu slitovnici a sedmkrát půdu před archou. Tím byly smířeny hříchy, kterých se sám dopustil.

a) Činil prý to slovy (Joma 3, 8): »Hospodine, hřešil jsem, chyboval jsem a provinil jsem se před tebou, já i můj dům. Hospodine, odpusť hříchy, chyby a provinění, kterými jsem hřešil, chybil a se provinil, já i můj dům, jak stojí psáno v zákoně Mojžíše, tvého služebníka: Tohoto dne vám odpustí Hospodin.« Lid odpovídal: »Pochváleno buď na věky jméno jeho slávy a království.«

b) Podle Lev. 16, 12 měl dát tolik kadidla, kolik se vešlo do obou hřetí.

Velekněz postavil nádobu s krví býčkovou ve svatyni, vrátil se znova do nádvoří a zabil kozla vylosovaného pro Hospodina. S jeho krví šel do velesvatyně^{a)} a kropil stejně jako s krví býčkovou, aby ji tak očistil od provin celého národa. Vrátil se do svatyně a kropil napřed krví býčka, potom krví kozla směrem k oponě, která zastírala velesvatyni: jednou nahoru, sedmkrát na podlahu.^{b)} Potom smíchal obojí krev, směsí natřel rohy zlatého oltáře a sedmkrát pokropil půdu před oltářem, aby usmířil hříchy spáchané ve svatyni. Vrátil se do nádvoří, natřel směsí rohy oltáře obětního a zbytek krve vyhlil k jeho spodku; tím bylo očistěno i nádvoří.

a) Apoštol praví (Žid. 9, 7), že velekněz vcházel jenom jednou do velesvatyně; tím udává den, ne však jednotlivé obřady.

b) Po celou tu dobu nesměl býti nikdo ve svatyni (Lev. 16, 17).

Potom přistoupil ke druhému kozlu,^{a)} položil mu ruce na hlavu, vyznával hříchy celého národa a přenášel je jaksi na obětní zvíře.^{b)} Při tom se modlil (Joma 6, 2): »Hospodine, tvůj lid, národ izraelský hřešil, chyboval a provinil se proti tobě. Prosím tě, Hospodine, odpusť hříchy, chyby a provinění, kterých se dopustili, kterými se tvůj národ, dům izraelský vzepřel proti tobě a tě urazil, jak je to psáno v zákoně služebníka tvého Mojžíše: „Toho dne bude vykonáno vaše smíření a očistění ode všech vašich hříchů; před Hospodinem budete očistěni“« (Lev. 16, 30). Kozla odevzdal určenému muži, aby jej odvedl na poušť;^{c)} mělo se tak symbolisovati, že Bůh odpustil lidu spáchané hříchy a nebude jich trestati. Shromážděný lid plival na kozla a rval jeho vlnu^{d)} (Joma 6, 4). Maso býčka a kozla vylosovaného pro Hospodina bylo spáleno za táborem, později za hradbami města.^{e)} Zatím odříkával velekněz v nádvoří žen osm modliteb a četl vhodné úryvky z Pisma svatého.^{f)}

- a) Jméno Azazel vysvětlovali velice různě: Jedni se domnívali, že to byla jakási hora na blízku Sinaje, odkud měli zvíře svrhnouti. Druzí v něm viděli jméno zvířete, které mělo být vyvedeno; tak učinila i Vulgata (hircus emissarius). Ještě nejlépe jíní: Azazel znamená ďábla jako zástupce každého hříchu (Sr. Origines, Contra Celsum 6, 43; MG 11, 1364). Vedli zvíře na poušť, protože tam podle lidového dohadu (sr. Mat. 12, 43) zlý duch nejraději přebýval. Vraceli mu tedy hříchy, kterých se v jeho službě dopustil.
- b) Podle židovské tradice býval kozel uvázan červenou stuhou k bráně chrámové; jakmile velekněz proneal kající modlitbu, červená stuha po každé zbělela; asi 40 roků před zbořením města (= smrt Vykupitelova) se již zázrak neopakoval (Joma 6, 8 a babyl. Roš haššaná 31a). Snad na tento zvyk naráží Isaiáš (1, 18) známými slovy: »Byť byly vaše hříchy jak šariat, jako sníh budou zbleny.«
- c) Aby se kozel nevrátil a lidu nepolekal, býval později svrhován z jakési skály v okolí Jerusalema (Joma 6, 4—6). Schick (Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins 1880, 214—219) se domnívá, že je to dnešní Tantúr hudédún, východně od Betanie.
- d) Jak doslova kryl se tu předobraz se skutečností. Totéž předpověděl Isaiáš o božském Beránkovi a z evangelií se dovídáme, jak se jeho slova bolestně naplnila!
- e) Kdo vedl kozla na poušť a kdo spaloval za městem maso býčka a kozla, vylosovaného pro Hospodina, byl nečistý (Lev. 16, 26, 28 a Joma 6, 8) a měl si před návratem vyprati šaty.
- f) Talmud vypočítává Lev. 16, 23. 27—31; zpměti měl prý říkati Num. 29, 7—11.

Jakmile došla do chrámu zpráva,^{a)} že kozel byl svržen ze skály, umyl se^{b)} znova velekněz, oblékl slavnostní roucho a obětoval četné oběti s příslušnými úlitbami (Num. 29, 8); při tom spálil i tuk ze zvířat dříve usmrcených. Večerní obět přinášel toho dne také velekněz a vynášel kadidelnici, kterou ráno nechal ve Veselvatyni.

a) Proto byly po celé cestě rozestaveny stráže, které měly radostnou zvěst do města ohlásiti.

b) Chtěl tak symbolisovati, že Bůh odpustil.

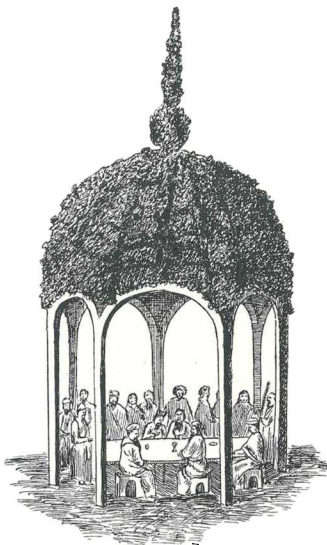
Den smíření byl předobrazem Velikého pátku, jak vyložil pěkně apoštol Pavel (Zid. 13, 11n); také Ježíš trpěl za městem. Na jiné podrobnosti bylo již upozorněno.

V chrámě Zorobabelově archy nebylo; na jejím místě byl nevysoký kámen, na který stavěl velekněz zlatou kadidelnici a kropil krví (Joma 5, 2).

d) SLAVNOST STÁNKŮ.

Sedláček Jar., Museum bibl. starožitností, Praha, 1906, 98n; - *Kugler Fr.*, Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 128n; - *Fonck Leop.*, Zum Abdecken des Daches (Mk. 2, 4; Lk 5, 19), Biblica, 1925, 450n.

Konala se pět dní po svátku smíření, od 15. do 21. Tišri; jméno dostala od stánků, pod kterými měli po celou dobu přebývat. Hebr. slula מִשְׁכָּנֵינוּ לַיָּדָה, v LXX ἡ ἐορτὴ τῶν σκηνῶν nebo σκηνοπηγίας, lat. festum tabernaculorum nebo scenopegia (Jan 7, 2). Účelem svátku bylo připomenouti lidu nesčetná dobrodíní, která Bůh prokázal jejich otcům kdysi na poušti; zároveň měli poděkovati

Obr. 40. Chýše pro slavnost stánků.

za ovoce a víno, které sklídili. Proto se nazývala též »slavnost sklizně« (Ex. 23, 16) a byla nejradostnější ze všech výročních svátků.

Aby odvedl národ od zákona Mojžíšova, nařídil Jeroboam podobnou slavnost, konala se však o měsíc později. 1. Král. 12, 32 n.

Zákon nařizoval:

1. aby všichni mužové putovali ke svatostánku nebo do Jerusalema (Deut. 16, 16) a přinesli Bohu nějaký dar,

Obr. 41. Kytice (lulab)
pro slavnost stánků.

2. po celých sedm dní měli přebývat ve stanech^{a)} (Lev. 23, 41—43). Stavěli je z listnatých větví stromových (Neh. 8, 15) v zahradách, na plochých střechách domů nebo na ulicích; pro kněze a levity v samých nádvořích chrámových (Sukka 2, 9). Odtud povstalo rčení »bydleti pod zelenou«.^{b)} (Přiručka, 204—206.)

a) Na ženy se zákon nevztahoval (Sukka 2, 8). Bylo-li špatné počasí, nevázal příkaz nikoho (Sukka 2, 8).

b) V pozdější době zákon obcházel. Zůstávali v domech zelení ozdobených; jen otvírali velké dveře, které bývaly v ploché střeše domů. Přes rok je zakrývali cihlami. Takovými dveřmi spustili později nemocného k nohám Spasitelovým (Mar. 2, 4).

3. v první den slavnosti byl klid práce (Lev. 23, 39).

4. v první den slavnosti měli nositi kytice z ratolesti stromových (Lev. 23, 40); teprve pozdější učitelé rozšířili zákon na celých sedm dní (Sukka 4, 1).

Ozdobné kytice nazývaly se luláb. Podle Bible (Lev. 23, 40) měly být uvity »z ovoce krásného stromu, z palmových ratolestí, z větvíček hustolistých stromů a vrb od potoka.« Ovocem krásného stromu rozuměla tradice oranž; hebrejské pojmenování jest asi slovným překladem sanskrtského jména »su-ranga« (krásné barvy). »Větvíčky hustolistých stromů« byly prý z myrty; Nehemiáš (8, 15) je však odlišuje. Místo vrb smělo se užití také oliv.

5. v první den slavnosti mělo se obětovati kromě obvyklého celopalu denního ještě 13 býčků, dva berani, 14 ročních beránků s příslušnou obětí nekrvavou a úlitbou, kromě toho kozel za hřichy. V následující dny byly oběti stejné, jen počet býčků se po každé o jednoho zmenšil (Num. 29, 13—34).

6. v sobotním roce se předčítal u svatostánku nebo v chrámě jerusalemském zákon Mojžišův (Deut. 31, 10—13).

K sedmi svátečním dnům měli přidati jako osmý den 22. Tišri; nazýval se proto »závěrem slavnosti« (Lev. 23, 36; תִּשְׁרִי, *tišri*, dies coetus et collectae). Nemuseli již bydleti ve stanech (Sukka 2, 9), ale pracovati se nesmělo (Num. 29, 35—38). Oběti byly méně četné než ve dnech předcházejících: jeden býček, beran, sedm beránků a kozel za hřichy (Num. 29, 35—38).

Po zajištění bylo přidáno mnoho nových obřadů, kterými hleděli lesk slavnosti ještě zvýšiti. Proto:

1. čítávali ve chrámě vážnou knihu Kazatel, aby poutníci nepřekročili v radovánkách dovolených mezi,

2. každého jitra šel vylosovaný kněz k prameni Siloe,^{a)} nabral do zlaté nádoby vody^{b)} a nesl ji ve slavném průvodu do chrámu. Jakmile dospěl k Vodní bráně, počali kněží troubiti. U oltáře smíchal vodu s vínem a za hlaholu hudby vylil k oltáři. Význam obřadu není nám úplně jasný; pravděpodobně to byla vzpomínka na bohatý pramen vody, který vytryskl na prosbu Mojžíšovu na poušti. Zdá se však, že v době Kristově dostal též význam mesiánský a předpovídal blaho říše Vykupitelovy. ^{c)} Proto zpíval lid 12. kap. proroka Isaiáše, kde čteme: »Vážíti budete vody s radostí ze studnice Spasitelovy.«^{d)}

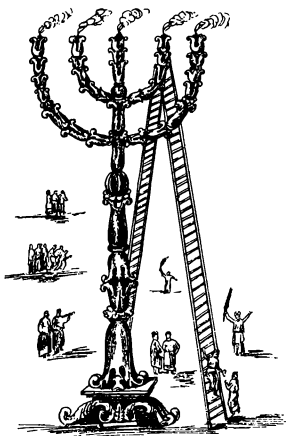
a) Leží na jihovýchodní straně města, dnes Ain Silván. Tam poslal Spasitel svého od narození, aby se umyl a prohlédl (Jan 9, 7).

b) Měřila 3 logy, asi 1,5 litru.

c) Výslovně to tvrdí Be-rešit rabba 70a; podobně Gemara Jer. Sukka 5, 5.

d) Na tento obřad narážel božský Spasitel, když volal k sobě všechny a sliboval jim bohatý pramen živé vody. Jan 7, 37—39.

3. večer prvního dne (Sukka 5, 2—4) býval v nádvoří žen^{a)} posvátný tanec; později se snad konával každodenně. Za tím účelem v něm postavili čtyři zlaté (pozlacené?) svícny; smíceli věšiti talmudu (Sukka 5, 3), byly vysoké 50 loktů (22'50 m). Měly po čtyřech obrovských lampách, do každé prý se vešlo 120 logů (60 l) oleje. Knoty byly ze starých kněžských rouch. Vynikající mužové drželi v rukou planoucí pochodně a prováděli před ženami náboženský tanec, při kterém stáli levitě na stupních vedoucích do nádvoří kněžského, hráli a zpívali (Sukka 5, 4).^{b)}

Obr. 42. Veliký svícen pro slavnost stánků.

a) Podle jeruzalémského traktátu (Sukka 55b) ve velkém nádvoří; dnes je těžko rozhodnouti, kdo má pravdu.

b) Je možné, že právě pohled na tyto veliké avieny zaval Spasitel příležitost, aby se nazval pravým »světlec světa« (Jan 8, 12).

4. denně obcházel kněží a levité ve slavném průvodě obětní oltář, který byl bohatě ozdoben vrbovými větvemi a provolávali radostně »hosanna«. V rukou nesli vrbové ratolesti, dlouhé až 11 loktů (5 m). V nádvořích stály zástupy lidu zdobené také vrbovými ratolestmi. Sedmého dne obcházel se sedmkrát, prý na památku dobytí Jericha (Sukka 54c). Proto slul tento den »velikým dnem svátečním« (Jan 7, 37).

V pozdější době přidali rabíni ještě jeden den, 23. Tišri; byl to »den radosti ze zákona«. Oslavoval se v chrámě čtením Pisma svatého, mimo chrám hlučnými radovánkami. Slavnost stánků má krásnou analogii v křesťanském svátku Všech svatých; jsou velikou sklizní, kterou vyvolala ze země bohatá rosa doby mesianské.

3. Památné dni.

V dějinách vyvoleného národa nacházíme okamžiky, kde mu hrozila záhuba, ale s pomocí Boží se ji podařilo odvrátiti; jindy byl potrestán za hříchy, kterých se dopouštěl. Oboje události vryly se hluboko do jeho duše a rok co rok si je připomínal; nazýváme je proto památnými dny. Byly to jednak svátky, jednak posty, ale všechny pocházejí teprve z doby po zajetí.

a) SVÁTEK PURIM.

Sedláček Jar., Museum bibl. starožitností, Praha, 1906, 113n.

Zavedl jej Mardochej; chtěl tak uchovati památku na zázračnou ochranu před záhubou, jakou chystal perským židům Aman, všemocný ministr krále Xerxa I. (485—465). Nazýval se Purim^{a)} (losy), také »dnem Mardocheových« (2. Mach. 15, 37) a slavil se 14. a 15. dne měsíce Adaru^{b)} — asi ke konci ledna.

a) Od babylonského púru, los (Winckler, *Altorientalische Forschungen*, II., 334). Nazván tak proto, že Aman určil losem den, kterého měli býti všichni židé pobiti (Est. 3, 7).

b) V přestupném roce byl měsíc Adar dvakrát; proto se konala dvakrát i slavnost Purim (Megilla 1, 4). První byla méně slavná (Purim parvum), druhá okázalejší (Purim magnum).

Před svátkem byl přísný půst na památku postu,^{a)} který nařídila Ester (4, 16), než se odhodlala jíti ke králi. K večeru se scházeli v synagogách a čítávali Gen. 32—34, kde se vypravuje o návratu Jakubově a jeho setkání s Esauem. Na svátek četli knihu Ester.^{b)} Kdykoli se vyslovovalo jméno Amannovo, tloukla mládež dřevěnými kladivky do lavic a dupala, aby ukázala svoji nelibost. Starší mu zlořečili: »Pryč s jeho jménem.« Na konci knihy volali:

»Zlořečený Aman, požehnaný Mardochej, zlořečená Zereš (manželka Amanova), požehnaná Ester! Zlořečení modláři, požehnání všichni Izraelité! Požehnaný Harbona, který pověsil Amanu!«^{a)} Ostatek času věnovali radovánkám. Přátelé si posílali vzájemně dary, většinou jídlo a nápoje. K večeru oblékali se mužové do ženských šatů, ženy do mužských a prováděli rozpustilé kousky. Na střeších stavěli šibeničky a věšeli na ně vycpanou podobu Amanovu,^{b)} kterou za jásotu shazovali a pálili. Proto jerusalemsí židé s počátku svátek zavrhlí, ale lid neuposlechl; jistě jej slavili již roku 162 př. Kristem (2. Mach. 15, 37). Před pádem města konala se slavnost všude (Antiqu. 11, 6, 13).

- a) Půst nebyl jistě všeobecný a zdá se, že později zašel úplně, protože na 13. Adar připadal památný den vítězství nad Nikanorem (1. Mach. 7, 26—49).
- b) Později nabyla slavnost rázu rozpustilého, pilo se přes míru (Megilla 7b), tak že mnozí nerozoznali jména Mardocheova, Amanova a Božího a zlořečili i jménu Božímu. Proto rabíní vyškrtli z knihy všechna místa, kde se děje zmínka o Bohu.
- c) V dědinách a otevřených městech měl čísti knihu 14. Adaru, ve městech, která měla hradby již v době Josuově, teprve 15. Adaru (Megilla 1, 1).
- d) Když však počali zneužívat slavnosti proti křesťanům a na střeších stavěli kříže, byly šibeničky zakázány. Cod. Theodos. 16, 8, 18.

b) MENŠÍ SVÁTKY.

Höfl Hildebrand, Das Chanukafest, Biblica, 1922, 165n.

1. **OSVOBOZENÍ HRADU JERUSALEMSKÉHO** se slavilo 23. dne druhého měsíce (Ijjár) na památku velikého vítězství, kterého dobyl Šimon Machabejský roku 142 př. Kristem (1. Mach. 13, 50—52). Zdá se, že svátek brzy zašel; Josef Flavius se o něm ani nezmiňuje.

2. **NOŠENÍ DŘÍVÍ**, řecky xyloforia, lat. ligniferium. Na obětním oltáři hořel stále oheň, který nesměl nikdy vyhasnouti; proto bylo v chrámě potřeba mnoho dříví. Jak zásobu doplňovati, zákon nepravil. V době Josuově bylo to povinností Gibeonitů (Jos. 9, 23), později zavedl Nehemiáš (13, 31) jakousi organizaci. V určitý den měly vylosované třídy kněží, levitů a lidu nanositi do chrámu potřebné dříví. Z této zdánlivě malé okolnosti vyvinul se časem svátek »nošení dříví« (Bellum 2, 17, 6). Josef Flavius (Bellum 2, 17, 6) udává 14. den makedonského měsíce Lóosu čili počátek pátého hebr. měsíce (Ab); talmud (Taanit 4, 5) jmenuje devět různých dob. Zdá se tedy, že později byl úkol ještě přesněji vymezen. Připadal-li svátek na sobotu, překládal se na den následující (Megilla 1, 3). Nositi se smělo každé dříví, jen oliva a réva byly vyloučeny (Sifra 60a). Ukládali je ve skladišti v nádvoří žen; když vybrali kusy červotočivé, které na oltář nesměly, přenášeli je do jiného skladiště.

3. **POSVĚCENÍ CHRÁMU**, Hebr. חֲנֻכָּה, řecky ἐγκαίνια, lat. encaenia ^{a)} (Jan 10, 22). Konalo se 25. dne devátého měsíce (Kislev) na památku posvěcení chrámu,^{b)} které vykonal 24. prosince 165 Judas Machabejský (1. Mach. 4, 59). Slavnost trvala osm dní a podobala se v mnohém slavnosti stánků.

Mimořádných obětí v chrámě nebylo. Rozradostnění židé nosovali hole ovinuté břečtanem, listnaté ratolesti a haluze palmové (2. Mach. 10, 7). V každém domě zářila četná světla, obyčejně tolik, kolik v něm bylo obyvatelů.^{c)} Měla symbolisovati svobodu a blahobyť, jaký vybojovala lidu kníždá hasmonejská^{d)} (Antiqu. 12, 7, 7). Na tuto slavnost přišel kdysi do Jerusalema i božský Spasitel (Jan 10, 22); proto i církev zavedla posvěcení chrámu.

- a) Doslova »obnovit«; proto praví sv. Augustin (In evangel. Joannis 48, 2): »Iam et usus habet hoc verbum: si quis nova tunica induatur, encaeniare dicitur.«
- b) Posvěcení chrámu Šalomounova (2. Par. 5, 2n), Zorobabelova (Ezdr. 6, 16n) a Herodova (Antiqu. 15, 11, 6) se neslavilo.
- c) Proto se nazývala také »slavností světla«, u Josefa Flavia (Antiqu. 12, 7, 7) φῶς, u Tertulliana (Adv. gentes 1, 13) »Judaei ritus lucernarum«.
- d) Podle talmudu (Šabbat 21b) byla prý to vzpomínka na zázračné nalezení oleje, který zbyl z prvního chrámu.

4. VÍTĚZSTVÍ NAD NIKANOREM, kterého dobyl Judas Machabejský (1. Mach. 7, 49) dne 8. března 161. Slavnost se konala 13. dne dvanáctého měsíce (Adar) a byla velice oblíbenou (Antiqu. 12, 10, 5). Podrobnosti se nedochovaly; zdá se, že byla konána ponejvíce v Jerusalemě.

5. MENŠÍCH SVÁTKŮ vypočítává Bible několik: oplakávání dcery Jeftovy (Soudc. 11, 39), osvobození Betulie (Jud. 16, 31) a nalezení posvátného ohně (2. Mach. 1, 18). Byly jen místní a nikdy neměly většího významu. Alexandrijští židé oslavovali den, kdy byl přeložen do řečtiny Mojžišův Pentateuch (Filo, De vita Mosis 2, 7) a zázračnou záchranu před slony, kterými měli býti pošlapáni za Ptolema VII. Fyskona (Contra Apionem 2, 5).

c) POSTNÍ DNI.

Na smutné události vzpomínali Izraelité postem. Již prorok Zachariáš se zmiňuje o čtyřech:

1.) dne 17. čtvrtého měsíce (Tammuz) byla památka dobytí Jerusalema vojskem babylonským (Zach. 8, 19);

2.) dne 9. pátého měsíce (Ab) spálení chrámu Šalomounova (Zach. 7, 3, 5) a později Herodova (Bellum 6, 4, 8). Podle Maimonida (Taaniot 1, 3) padla za Hadriana téhož dne poslední židovská pevnost Bitter; proto byl půst příněšnější než jindy;

3.) dne 3. sedmého měsíce (Tišri) zavraždění mistodržitele Godoliáše (Zach. 7, 5) a

4.) dne 10. desátého měsíce (Tebet) počátek obležení Jerusalema vojskem chaldejským (Zach. 8, 19).

V době Spasitelově postili se židé ještě častěji. V jednotlivých měsících připadaly: N i s a n : 1. smrt synů Aronových; 10. smrt Marie, sestry Mojžíšovy; 26. smrt Josuova. I j j á r : 10. smrt Heliova; 28. smrt Samuelova. S i v a n : 23. roztržka severních kmenů; 25. smrt deseti Izraelitů, umučených od Římanů;

26. upálení R. Chaniny. T a m m u z : 17. znesvěcení desek desatera a dobytí Jerusalema. A b : 1. smrt Aronova; 2. zákaz vejti do Palestiny na poušti; 9. zboření prvního a druhého chrámu; 18. zhasnutí hlavní lampy na zlatém svícnu za Achaza. E l u l : 18. smrt vyzvědačů poslaných Mojžíšem do Palestiny. T i š r i : 3. smrt Godoliášova; 5. uvěznění R. Akiby; 7. trest na cítěle zlatého telete; 10. den smíru. M a r c h e š v a n : 6. oslepení krále Sedekiaše. K a s l e v : 28. král Joakim spálil posvátnou knihu Jeremiášovu. T e b e t : 8. překlad Pentateuchu do řečtiny; 9. smrt Esdrášova; 10. obležení Jerusalema od Chaldeů. S e b a t : 5. smrt starších (Soudc. 2, 7); 20. válka Izraelitů proti kmenu Benjaminovu. A d a r : 7. smrt Mojžíšova; 9. roztržka mezi Hillelem a Sammajem; 13. půst Esterin.

Jak se posty konaly, povím při jiné příležitosti.

D. Posvátné úkony.

O bohoslužbě před Mojžíšem víme velice málo. Z nahodilých poznámek v Písmě sv. se dovidáme, že znali celopaly (Gen. 22, 2), oběti prosebné (Gen. 4, 3, 7), děkovné (Gen. 8, 20) a přísedné (Gen. 15, 9). Strojili posvátné hostiny (Gen. 31, 54), modlili se a činili sliby (Gen. 28, 20), dávali desátky (Gen. 14, 20) a dovolávali se Boha za svědka při svých přísahách (Gen. 24, 3). Bohoslužba byla jistě provázena ustálenými obřady; Bible se o nich nezmiňuje, snad proto, aby je Izraelité nenapodobovali.

Některí se domnívali, že již v Gen. 4, 26 se vypravuje o veřejné bohoslužbě Hospodinově; moderní (Hejčl, Bible česká I, 45) vykládají lépe za příkladem sv. Efrema: »tehdy se počali Setovci nazývat lidem Hospodinovým (Božím)«; Bené Elóhim.

V Egyptě nemohli židé obětovati, protože domácí obyvatelstvo pokládalo za hřích usmrcovati zvířata, která předpisovalo zvykové právo židovské (Ex. 8, 26). Jakmile však překročili hranice egyptské, přinesli Bohu první oběti (Ex. 24, 4n).

Proto nesprávně viděli někteří ve slovech Amosových (5, 25) výtku, že Izraelité na poušti oběti nekonali. Spíše jím vytýká Bůh, že ani po smlouvě sinajské nesloužili věrně Hospodinu, ale obětovali zároveň modlům, na které navykl v Egyptě (Hejčl, Bible česká III, 864).

K posvátným úkonům počítáme: oběti, posvátnou hudbu a zpěv, pokání, modlitbu, úctu ke jménu Božimu, požehnání a zlořečení, náboženské očisty, zamítání některých pokrmů, obřizku, prvotiny a desátky, přísahu, sliby, posty, almužnu a pomazání na krále.

I. Oběti.

Stöckl A., Liturgie und dogmatische Bedeutung der alttestamentlichen Opfer, insbesondere in ihrem Verhältnisse zur neutestamentlichen Opfertheorie, Reano, 1848; - *Segeta Bonif.*, Ideje oběti mosaické, Almanach bohoslov. olomuckých, 1886; - *Kortleitner Fr.*, Formae cultus Mosaici cum

ceteris religionibus orientis antiqui comparatae, Innmosti, 1917; - *Kaupel H.*, Gibt es opferfeindliche Stellen im Alten Testamente? Theologie und Glaube, 1925, 172n; - *Médebielle A.*, De sacrificiis israelitici origine et natura, Verbum Domini, 1926, 214n; - *Blome F.*, Die Opfermaterie in Babylonien und Israel, Rim, 1934; - *Anwander Ant.*, Das Blut in religionsgeschichtlicher Schau, Theologie und Glaube, 1934, 414n; - *Król Evžen*, De sacrificiis Iudaicis quid senserit s. Paulus, Verbum Domini, 1934, 296n.

Obět byla vždycky nejznámějším projevem bohoslužby, proto ji nacházíme v každém náboženství. Obětí v širším smyslu slova je vše, »co Bohu dáváme, věnujeme nebo posvěcujeme« (Isidor, Etymol. 6, 19, 30; ML 82, 254). V tom smyslu zahrnuje i vnitřní úkony a dobrovolně přijatá utrpení. Mluvíme-li přesně, jest »obět viditelný dar,«^{a)} který Bohu přinášíme, abychom jeho zničením nebo pozměněním uznali Boha za svého nejvyššího Pána.»

Má tedy každá obět tři podstatné prvky: a) viditelnou věc, která se Bohu dává; b) vnitřní vědomí, že člověk závisí na nekonečné Boží velebnosti. Proto byla vnější obět provázána po každé vnitřním úkonem bohohpocoty, ačli neměla sklesnouti na pouhý formalismus; c) zničení věci neb aspoň takovou její proměnu, aby se stala pro všední život neupotřebitelnou. Nejdůležitější byl ovšem prvek druhý, jak tolikráte zdůrazňovali sv. Otcové^{b)} a před nimi učitelé židovští.^{c)} Podle účelu, za kterým dar přinášeli, rozeznáváme oběti oslavné, děkovné, prosebné a smírné.^{d)} V prvním případě velebili nekonečný Boží majestát, ve druhém jeho štědrost, ve třetím dobrotu, ve čtvrtém milosrdenství.

a) Proto slula hebrejsky קָרָבָה (Lev. 1, 3) nebo קָרְבָּן (Ex. 28, 38). Oboje slovo znamená dar; v LXX ὁσπον, ve Vulg. munus.

b) Sv. Augustin (De civitate Dei 10, 5): »sacrificium visibile invisibile sacrificii sacramentum.«

c) Jalkut Rubení 112, 3: »mysterium sacrificií est, ut homo conjungat spiritum suum cum sacrificio suo et quotiens homo holocaustum altari imponit, spiritus cum eodem conjungatur.«

d) První tři účely byly již před pádem, čtvrtý přistouplí teprve po hříchu Adamově.

Oběti jsou tak staré jak lidstvo (Gen. 4, 3—5). Již přirozeným světlem rozumu poznával člověk, že nekonečně veliký a dobrý Bůh zasluhuje, abychom ho nectili jen vnitřními úkony; proto sv. Tomáš (2—2, q. 85, a. 1) odvozuje původ obětí z přirozeného zákona.^{a)} Je však velice pravděpodobné, že sám Bůh určil Adamovi způsob, jakým má oběti přináseti.^{b)}

a) Podobně praví Suarez (De sacramentis disp. 73 sect. 1, 2): »iure naturae praeceptum est, colere Deum cultu externo.«

b) Dokazují to z Gen. 3, 21. Bůh oděl první lidi kožemi zvířat, proto je kázal napřed zabít. Účelem tohoto skutku nebylo tak zakrýtí nahotu tělesnou; spíše chtěl upozornit, jak mohou očištití poskvrněnou duši.

Obět se obyčejně spalovala, proto slula hebr. קָטַבָה (ἑμπύρα, combustio).^{a)} Předmět obětí brali buď z říše zvířecí nebo rostlinné; podle toho rozeznávali oběti krvavé (קָטַבָה, θυσία, victima) a nekrvavé (קָרְבָּן, θυσία a ὁσπον, oblatio). Některé byly pravidelné, jiné se přinášely pouze při určitých příležitostech.

Bylo-li konáno více různých obětí zároveň, přinášeli napřed oběti smírné, potom celopaly, na konec oběti pokojné.

- a) Nazývá-li Písmo sv. oběť »pokrmem Hospodinovým« (Lev. 3, 11) nebo »příjemnou vůni« (Ex. 29, 41), nesmíme brátí oba výrazy doslova. Již Theodoret (Quaestio 53 in Gen. et 62 in Exodum; MG 80, 155 a 290) upozornil, že spálené maso nevydává právě příjemnou vůni; co se Bohu líbilo, bylo vnitřní zbožné smýšlení, s jakým kdo oběť přinášel. Proto čteme již v Žalmu 49, 13: »Požívám snad maso býků, nebo piji kozelčí krev? Přinášeť v oběť Bohu díky a tak splň sliby své Nejvyššímu!«

1. OBĚTI KRVAVÉ.

Ehrlich, Obět krvavá a její význam, ČKD, 1860, 184n; - *Syllaba Fr.*, Význam žertev v lidských dějinách světa, ČKD, 1881, 257n; - *Volz P.*, Die Handauflegung beim Opfer, Zeitschrift für alttest. Wissenschaft, 1901, 93n; - *Médebielle A.*, Le symbolisme du sacrifice expiatoire en Israel, Biblica, 1921, 141n; - *Doergens D.*, Antike Menschenopfer, Theologie und Glaube, 1932, 83n.

Jejich společným znakem bylo proliti krve obětovaného zvířete.

1. SMĚLI OBĚTOVATI:

- a) pouze určitá zvířata ^{a)} domácí, ^{b)} snad proto, že stojí nejvíce práce a bývají lidem nejmilejší. Zákon vypočítává: býka a krávu, býčka a jalovici, jehně, berana a ovci, kůzlátko, kozla a kozu; z ptáků hrdličky a holubičky. ^{c)} Nesměli obětovati šelmy. ^{d)}

- a) Lidských obětí Bůh nežádal a nedovolil, právě naopak přísně je zakázal (Deut. 12, 31). Případ Abrahámův není výjimkou (Gen. 22), nýbrž jen zkouškou. Oběť Jeftova (Soudc. 11, 30—40) vyplývala z náboženské nevědomosti. Sr. Mader, Die Menschenopfer der alten Hebräer und der benachbarten Völker, Freiburg, 1909.

- b) Ale jen vlastní, ne uloupená. Mal. 1, 13.

- c) U ptáků se na pohlaví nehledělo. Slfr. 48a.

- d) Tomu neodporuje Iz. 40, 16. Prorok jen praví, že ani bohatá stáda zvířat libanonské by nebyla důstojnou obětí pro nekonečného Boha.

- b) Pouze zvířata bezvadná, proto měla být napřed od kněze prohlédnuta. Nesmělo se obětovati zvíře slepé, nesouměrně urostlé, ^{a)} poraněné, zkomoleté, ^{b)} zohavené vyrážkami, vředy a lišejí nebo jakýmkoli způsobem vykleštěné. ^{c)} V některých případech (Num. 19, 2) se žádalo, aby zvíře do té doby nekonalo těžkých prací;

- a) Mělo-li některý úd příliš malý nebo veliký.

- b) Zvíře s utatým uchem neb ocasem smělo být přineseno jen v oběť dobrovolnou, ne však v oběť, ke které byl kdo vázán slibem (Lev. 22, 23).

- c) Vyklešťovati zvířata bylo židům zakázáno (Lev. 22, 24).

- c) která měla předepsaný věk. Nesměli obětovati zvířata, která neměla osm dní po narození (Lev. 22, 27). Obvykle obětovali tříleté býky, ovce a beránky jednoleté (Ex. 12, 5).

2. OBŘADY. Všechny krvavé oběti měly určité obřady společné; některé konal ten, kdo oběť přinášel, ostatní kněz:

a) kdo obětoval, vykoupal zvíře, přivedl je ke vchodu do svatostánku (Lev. 1, 3), později do vnitřního nádvoří chrámového a postavil je na severní stranu oltáře, ale tak, aby hledělo ke svatyni;

b) sám^{a)} vzkládal ruce,^{b)} které si napřed umyl, na hlavu obětovaného zvířete.^{c)} Byla-li přinášena obět jménem celého národa, činili to jednotliví náčelníci (Lev. 4, 15). Tento obřad se vynechával při celopalech a děkovných obětech, které byly předepsány o svátcích, při denní oběti, při velikonočním beránku, při prvotinách, desátcích, při ptáčích a při obětech, které věnovali chrámu pohané. Vzkládáním rukou odevzdával obětník Bohu právo na obětované zvíře a nabízel je v zástupnou obět;

a) Zastupovati ho nemohl nikdo (Sifra Korban Aaron 17). Jenom když majitel slíbené oběti zemřel, vzkládal ruce jeho jménem dědic. Maimonides, Maase korban 3, 9. Zvykovým právem byli vyloučeni cizinci, ženy, děti, otroci, pomatení, slepí a hluchí. Sifra 17, 1.

b) Podle Pseudo-Jonatana jen pravou, podle talmudu (Menachot 9, 8) obě. Žádalo se, aby se hlavy dotekli a ruce pevně přitlačili.

c) Při oběti za hřích vyznával při tom vinu, které se dopustil (Lev. 5, 5); dalo se to slovy: »Prošm tě, Bože, zhrěšil jsem, chybil jsem, neuposlechl jsem, toto a toto jsem učinil; dnes všeho lituji a toto zvíře buď mojí smírnou obětí.« Maimonides, Maase korban 3.

c) kdo obětoval, sám zvíře zabil.^{a)} Teprve později to činili knězi (2, Par. 29, 22) nebo i levitě (2, Par. 30, 17). Zvířata určená pro celopal (Lev. 1, 11), pro obět smírnou (Lev. 4, 24) a pokutovou (Lev. 7, 2) zabíjela se na severní^{b)} straně oltáře. U oběti pokojných to zákon nezdůrazňuje, ale dalo se to také, protože jinde nebylo vhodného místa.^{c)} Ptáky usmrcoval kněz nehtem, kterým otevřel krční tepnu.^{d)}

a) Gem. Berakot 42, 1. Zvykové právo vylučovalo jen slepé, hluché, němé, bláznivé a děti, protože se mohli snadno dopustit nějaké chyby (Chollin 1, 1).

b) Neprávem v tom viděl König (Altorientalische Weltanschauung und das Alte Testament, Berlín, 9) stopu pohanického názoru, že bohové sídlili kdesi na severu na vysoké hoře.

c) Židovská tradice tvrdila totéž; připouštěla jen (Sebachim 5, 6), že ostatní oběti se nemusely zabíjet tak blízko oltáře. Na severní straně bylo připraveno všecko, čeho k zabíjení potřebovali, na jižní nebylo nic.

d) Židovští spisovatelé tvrdí, že k tomu bylo třeba veliké zručnosti a dlouholetého cviku.

d) Následoval nejdůležitější obřad, který směl proto konati jen kněz. Zachytil vytékající krev do nádoby; aby se nesrazila, míchal ji holi. Použil ji různě podle toho, jakou obět přinášel. Jak se však dovidáme z Lev. 17, 11, nebyla krev činitelem nejdůležitějším, nýbrž život, který podmiňovala.

Pěkně pravi sv. Tomáš (1—2, q. 102, a. 3, ad 8): »sanguis est maxime necessarius ad vitam, ratione cuius dicitur anima esse in sanguine.«

e) Zabité zvíře bylo s kůže staženo, tuk spálen na oltáři,^{a)} maso rozdělno podle toho, jakou obět kdo přinášel.^{b)}

a) Totiž tuk, který obklopoval vnitřností, obě ledviny, játra, u ovci také tučný ocas.

b) Zmíním se o tom podrobněji u jednotlivých druhů obětí.

f) Kněz vložil jednotlivé části masa do rukou obětujícího, podložil své ruce a pozvedl všecko k nebesům (קָרַבָּ), potom je obrátil ke čtyřem stranám světovým (קָרַבָּ).

g) Maso oprali, části určené pro Boha nasolili (Lev. 2, 13) a spálili.

Všechny podstatné prvky starozákonní oběti trvaly podnes, i když ve formě poněkud pozměněné. Na počátku církve donášeli sami věřící chléb a víno, které měl kněz obětovati; také při mši svaté zvedáme hostii a kalich k nebesům a děláme s nimi nad korporálem kříž, před konsekrací vkládáme na obětní dary atd.

Krvavé oběti nebyly výhradním obyčejem Izraelitů; nacházíme je také u národů pohanských a je velice pravděpodobné, že mnohé prvky přejal Mojžíš z tohoto prostředí. Stalo se to na výslovný rozkaz Boží neb aspoň s jeho schválením. Bylo to možné tím spíše, poněvadž jednotlivé obřady neobsahovaly nic závadného.

Krvavé oběti se dělily na celopaly, v obět za hřích, v obět za zpronevěru, a v oběti pokojné. Za určitých okolností se přinášely oběti mimořádné; o jednotlivých druzích pojednám v samostatných odstavcích.

A. CELOPALLY.

Celopal (קָרַבָּ, v LXX. ὁλοκαύτωμα, lat. holocaustum) byla oběť, při které se spalovalo vše, kromě kůže. Nejstarší zmínku o něm nacházíme ve zprávě o potopě (Gen. 8, 20), pravděpodobně již oběť Abelova byla celopalem (Gen. 4, 4). Celopal pokládali ze všech obětí za nejvznešenější, protože se jím nejdokonaleji symbolisovalo nekonečné Boží panství nade vším stvořením; proto se o něm užívá tolikrát slov »vůně Hospodinu velmi příjemná« (Lev. 1, 9).

Protože celé zvíře »vystupovalo« (קָרַבָּ) v podobě dýmu k nebesům, nazývala se taková oběť קָרַבָּ nebo קָלִיל (celek).

Zákon předpisoval:

1. Ze zvířat se směli obětovati jen samečkové, protože byli pokládáni za dokonalejší; jenom u ptáků se na rod nedbalo.

Celopal obyvatelů betsamských je výjimkou (1. Sam. 6, 14); spálili krávy, které přivezly archu úmluvy, snad jich někdo k práci neužíval.

2. Kněz zachytil krev a vylil ji kolem oltáře (Lev. 1, 5),^{a)} stáhl kůži,^{b)} ostatek rozsekal^{c)} a spálil na oltáři.^{d)} Napřed vložil do ohně vnitřní tuk, ledviny, játra a tučný ovčí ocas.^{e)} Potom vypral maso, očistil vnitřnosti a useknuté nohy, všechno nasolil a spálil.^{f)} Ptákům otočil hlavičku ke krku, otevřel tepnu, vytlačil krev k oltáři,^{g)} oškubal je, vnitřnosti vhodil do popela, zlomil křídélka^{h)} a vše dal do ohně (Lev. 1, 14—17).

a) Ze Zachariáše (9, 15) a z talmudu (Sebachim 5, 4) se dovídáme mnoho podrobností. Kněz mávl prudce nádobou, ve které byla krev a stříkl na boční hranu oltáře, tak, že zasáhl jeho dvě strany; potom opakoval tentýž obřad u protilehlého rohu oltářního. Podzemním kanálem odtékala krev do údolí cedronského (Joma 5, 6).

b) Kůži dostal kněz, který konal posvátný obřad (Lev. 7, 8). Podobný zvyk nacházíme také u Kartaginců.

- c) Oddělil hlavu, ocas a nožky až po kolena.
- d) Podle talmudu (Chullin 7, 1) vyňal napřed nerv z kyčelní pánve, protože jej ochromil anděl při tajemném zápase s Jakubem (Gen. 32, 32).
- e) Palestinská ovce (*Ovis laticaudata*) mává dlouhý a tučný ocas. Váží až 10 kg; aby se neodfel, přivazovali jej k malému vozičku.
- f) K celopalu bylo proto potřeba mnoho kněží: beránka neslo na oltář 6 kněží, berana 9, býka 22; dva jiní podávali předepsanou obět nekrvavou a últbu (Joma, 2, 5—7).
- g) Nemohl ji stříkat, protože ji bylo málo.
- h) Aby zničil její podobu. Sr. definici obět!

3. Ke každému celopalu se měla přidati určitá míra jemné pšeničné mouky, pokropené olivovým olejem a víno. Mouka se páčila s obětí, víno se lilo k oltáři.

Num. 15, 4—10 nařizuje, kolik má býti jednotlivých přídavků; míra byla různá podle toho, jaké zvíře obětovali. Ke každému beránkovi desetina efy (3'64 l) mouky, čtvrtina hinu (1'5 l) oleje a vína; ke každému beranovi dvě desetiny mouky (7'28 l) a třetina hinu (2 l) oleje a vína; ke každému býkovi tři desetiny (10'80 l) mouky a půl hinu (3 l) oleje a vína.

Celopalů bývalo mnoho a přinášeli je při nejrozličnějších příležitostech. Mohli to učiniti i pohané (2. Mach. 3, 35) a z dějin se dovidáme, že této výsady často používali (Šekalim 7, 6).

Rozeznáváme:

a) **CELOPALY VĚREJNÉ**, které byly nařizeny samým zákonem a obětovaly se jménem celého národa:

- α) ranní a večerní obět beránka (Ex. 29, 38—42),
- β) obět sobotní (Num. 28, 9n),
- γ) oběti sváteční.

b) **CELOPALY SOUKROMÉ**, které přinášeli jednotlivci buď dobrovolně nebo ze slibu nebo z rozkazu zákona:

- α) nazirejští (Num. 6, 11 a 14),
- β) uzdravení malomocní (Lev. 14, 19n),
- γ) matky při očisťování (Lev. 12, 6—8).

B. OBĚTI SMÍRNÉ.

Slabý Jos., Sünde und Sündenstrafe sowie deren Nachlass im alten Babylonien und Assyrien, *Biblische Zeitschrift*, 1910, 236n a 339n; - *Eberharder A.*, *שָׁחַט וְנָחַם* im Alten Testamente, *Zeitschrift für kath. Theologie*, 1917, 65n a Sünde und Busse im Alten Testamente,² Münster, 1924; - *Médebielle A.*, Le symbolisme du sacrifice expiatoire en Israël, *Biblica*, 1921, 141n a L'expiation dans l'Ancien et Nouveau Testament, Rim, 1923; - *Allgeier*, Schuld- und Sündopfer im Alten Testament, *Biblische Zeitschrift*, 1926, 219n; - *Schötz D.*, Schuld- und Sündopfer im Alten Testament, Vratislava, 1930.

Vědomé^a) porušení zákona Božího nemohlo býti smyto žádnou obětí^b) a trestalo se smrtí nebo vyloučením ze svazku vyvoleného národa (Num. 15,

30). Hřešil-li kdo z nevědomosti, omylu (Lev. 4, 2), nedbalosti nebo lidské slabosti (Num. 5, 6), měl přinést Bohu předepsanou obět a tak napravit křivdu, které se dopustil.

- a) Písmo svaté (Num. 15, 30—31) užívá o tom slov חַטָּאת , která Vulgata překládá »per superbiam«, Onkelos »capite apertum«.
- b) Při takovém skutku třeba dobře rozlišovatli hřích a vnější skutek; hřích se opouští dokonalou lítostí, vnější skutek byl zločinem proti Bohu, proto se nepromíjel.

Pro smírné oběti užívá Písmo svaté dvou různých jmen: חַטָּאת , v LXX περὶ τῆς ἀμαρτίας a זָכוּת , v LXX περὶ τῆς ἀγνοίας , ve Vulg. pro peccato a pro delicto. Jejich význam není již úplně jasný;^{a)} neznali ho přesně ani učenci židovští.^{b)} Teprve srovnáním všech předpisů podařilo se vymeziti přesně pojem obou obětí:^{c)} obět za hřích přinášel, kdokoli nevědomky, z omylu, nedbalosti neb lidské slabosti přestoupil určitý zákon Boží, ale tak, že neměl povinnost náhrady; obět za zpronevěru měl přinést, kdo svým hříchem poškodil zároveň určité právo Boží nebo bližního a byl proto povinen náhradou. Společné znaky obětí: spalovaly se pouze některé části, obět nekrvavá a úlitba se nepřidávaly, z masa nedostal obětující nic.

- a) Aspoň několik dokladů. Sv. Augustin (Quaest. in Heptateuchum 3, 20; ML 34, 681): »Fortassis peccatum est perpetratio mali, delictum autem desertio boni.«
- a) Ibn Esra (Prolegomena in Levit.): »Nihi illic interest inter sacrificium ḥṣām et sacrificium ḥattāt, nisi quod hoc fieret ab homine, qui certum sciret se per imprudentiam commisisse contra praeceptum aliquid, cuius poena erat exilium; prius vero fieret ab eo, qui non certo sciret, sed ambigeret, utrum adversus eiusmodi praeceptum fecisset nec ne.«
- c) Nejpodrobněji prostudoval otázku Eberharder (Zeitschrift für kathol. Theologie 1917, 65—82) a jeho výklad přijala většina moderních badatelů. Sr. Hejdl, Bible česká I, 286).

OBĚT ZA HŘÍCH se přinášela:

- a) o svátcích v zákoně vypočtených. Obětoval se po každé kozel. Jsou to:

novoluní (Num. 28, 15),
velikonoce (Num. 28, 22),
letnice (Num. 28, 29),
den smíru (Num. 29, 17),
slavnost stánků (Num. 29, 16—38).

- b) při některých očistách. Obětní zvíře bývá po každé v zákoně výslovně udáno. Sem patří:

očisťování matky po porodu (Lev. 12, 6. 8.: hrdlička neb holubička),
uzdravil-li se malomocný (Lev. 14, 10. 19. 21: beránek, pro chudé hrdlička neb holubička),

kdo se uzdravil z chamotoku neb krvotoku (Lev. 15, 14—29: hrdlička neb holubička),

kdo přerušil slib nazireátu (Num. 6, 10n: hrdlička neb holubička),
kdo dokončil nazireát (Num. 6, 14: ovce).

Při některých přechínech bylo nařizováno i vyznání hříchu, kterého se kdo dopustil: činil je, když vkládal ruce na hlavu zvířete, které mělo být obětováno. Tímto zákonem byl vázán:

a) kdo viděl pachatele, který bližnímu uškodil, ale odmítl svědčeti, jakkoli ho poškozená strana přísahala (Lev. 5, 1),

b) kdo se dotekl něčeho nečistého, ale z nevšimavosti se neočistil (Lev. 5, 2—3),

c) kdo ve zlosti přísahal, že se druhému pomstí nebo přísežně slibil, čeho později splnit nemohl (Lev. 5, 4).

Obětované zvíře se řídilo společenským postavením chybujícího, velikostí hříchu, kterého se dopustil a jeho majetkovými poměry:^{a)} velebný^{b)} nebo celý národ obětoval bezvadného býčka (Lev. 4, 3—14), kníže kozla (Lev. 4, 22 až 26), obyčejný člověk kozu^{c)} neb ovci (Lev. 4, 27—35). Chudý mohl obětovati dvě hrdličky neb holubičky (Lev. 5, 7), kdyby ani tolik neměl, desetinu efy (3'6 l) jemné pšeničné mouky bez oleje a bez kadidla (Lev. 5, 11).

a) Sv. Tomáš (1—2, q. 102, a. 3, ad 11): *»Peccata aggravantur ex statu peccantis... et ideo alia hostia mandatur offerri pro peccato sacerdotis et principis vel alterius privatae personae.«*

b) Obyčejný kněz rovnal se v té věci ostatním věřícím.

c) Podle Num. 15, 27 měla být jednorohá.

Oběti za hřích měly obřady dosti odlišné: Obětující přivedl zvíře k oltáři, položil mu ruce na hlavu: při tom vyznával spáchaný hřích, jestli to zákon předpisoval. Zvíře bylo usmrceno, kněz zachytil krev do nádoby. Byl-li hříšníkem sám velebný nebo celý národ, kropilo se krví sedmkrát proti oponě, která zastírala velesvatyni, natřely se jí rohy kadidlového oltáře, zbytek se vylil k oltáři zápalnému. Když se provinil kníže neb obyčejný člověk, natíraly se krví rohy oltáře zápalného, zbytek se vylil ke spodku oltáře. Tuk oběti byl spálen na oltáři, maso býčka (velebný) nebo kozla (kníže) bylo vyneseno za tábor a spáleno, maso kozy neb ovce (obyčejný Izraelita) dostali kněží, kteří je měli sníst na posvátném místě. S čímkoli přišla taková oběť do styku, bylo poskvrněno. Hliněné nádoby, v kterých maso vařili, měli rozbít, kovové dobře vymýti (Lev. 6, 28). Stříklo-li někomu trochu krve na šat, měl jej vyprat i samém nádvoří pramenitou vodou (Lev. 6, 27).

Z oběti za hřích nedostal obětující nic, protože jako hříšník nebyl hoden »hodo-
vati před Hospodínem«.

OBĚT ZA ZPRONEVĚRU přinášeli jen jednotlivci, kteří svým hříchem poškodili zároveň určité právo Boží nebo bližního a byli proto povinni náhradou. Směl se obětovati jen sameček a zákon neposkytoval chudým Izraelitům žádnou úlevu. Bylo však dovoleno dáti za předepsané zvíře tolik peněz, kolik kněz odhadl. V Písmě sv. se vypočítává šest případů, kdy se měla oběť přinést:

a) kdo omylem neodvedl chrámu věci Hospodinu zasvěcené (prvotiny, desátky), byl povinen zadrženou částku nahraditi, přidati pětinu způsobené škody a kromě toho obětovati bezvadného beránka nebo tolik stříbrných šklů, kolik odhadující kněz ustanovil (Lev. 5, 15—16).

Hebrejská poznámka o počtu šklů je poněkud nejasná. Někteří (1 Hejčí, Bible česká I, 286) tvrdili, že beránek měl mít cenu dvou šklů; v tom případě byla by zmínka o knězové odhadu zbytečná.

b) kdo měl odůvodněné podezření, že přestoupil některé ustanovení zákona (na př. obětoval zvíře, které trpělo nějakou vadou), měl obětovati berana. Jeho cenu určil kněz podle velikosti viny, které se dopustil (Lev. 5, 17—19).

Moderní kritikové prohlásili tento zákon za pozdější dodatek, protože se v něm nemluví o vlastní náhradě. Zapomněli, že vina nebyla úplně jistá; obětovaný beran byl zákonitě stanovenou náhradou.

c) kdo přijal od bližního nějakou věc k uschování a si ji ponechal, kdo druhému něco ukradl, uloupil, ztracenou věc majiteli nevrátil a v rozčilení svoji nevinu přísahou dotvrzoval, byl povinen nahraditi bližnímu učiněnou škodu, přidati k ní pětinu způsobené škody a obětovati berana (Lev. 6, 1—7).

d) kdo obcoval tělesně s cizí manželkou, která byla otrokyní, měl obětovati berana a oběma provinilcům se uložil nějaký trest (Lev. 19, 20—22).

Podle židovské tradice (Kritut 2, 4) byli oba zblácováni nebo zpolíčkováni. Jiné cizoložství se trestalo kamenováním (Deut. 22, 23), v tomto případě byl trest mírnější, protože žena byla otrokyní a neměla dosti mravní síly, aby odolala. S druhé strany bylo zase velice opovážlivé spoléhat na výpověď otrokyně, protože bývally velmi prolihané.

e) kdo se uzdravil z malomocenství, obětoval beránka a mírku (0'50 l) oleje (Lev. 14, 12).

Někteří se divili, proč byla při malomocenství předepsána oběť za zpronevěru. Malomocenství bylo tehdy pokládáno za trest, kterým stíhal Bůh těžké porušení svých svatých práv (sr. 2. Par. 26, 16n); proto se předpokládalo, že se ho dopustil i tento jednotlivec. Byla to tedy jakási neurčitá náhrada.

f) když nazírej se nějak poskvínil a tím svůj slib přerušil, měl obětovati ročního beránka, aby nahradil Bohu úbytek slávy, kterou mu svou neopatrností způsobil (Num. 6, 12).

Oběti za zpronevěru se konaly stejným způsobem jako oběti za hřích; krev se však lila po každé kolem oltáře. Tuk se spálil, maso dostávali kněží, aby je snědli na posvátném místě (Lev. 7, 6).

C. OBĚTI POKOJNÉ.

Nazývaly se pokojnými (שְׁלֵמִים, εἰρηνική θυσία, victima pacifica), protože neměly usmířovati nějakou vinu; mezi Bohem a mezi obětujícími bylo přátelství a pokoj. Podle účelu rozeznáváme oběti:

prosebné (impetratoria),
děkovné (eucharistica) a
záslibné (votiva).

První dvě sluly תָּרִיב, θυσία αἰνέσεως, sacrificium laudis, poslední תָּרָב, εὐχῆ, votum.

Bylo dovoleno jakékoli zvíře, které se smělo obětovati, nikdy však ptáci;^{a)} při obětech dobrovolných mohlo mít i malou vadu (Lev. 22, 23). Krev se lila kolem oltáře (Lev. 3, 2) a sám obětník spolu s knězem pozvedl tuk, hrud a pravou kýtu, načez vše odevzdal knězi (Lev. 7, 30). Tuk se spálil na oltáři, pravou kýtu dostal kněz, který posvátný obřad konal, hrud ostatní kněží. Nemuseli však maso snísti v nádvoří chrámovém a směli z něho dáti i rodině. Zbytek se odevzdal Izraelitovi, který obět přinášel, aby ustrojl posvátnou hostinu. Měla se konati na blízku svatyně; na poušti bývala u svatostánku, později aspoň v Jerusalemě (Sebachim 5, 7). Proto se o ní říkalo »hodovati před Hospodinem«. Doporučovalo se, aby pozval i otroky, vdovy, sirotky, chudé a levity (Deut. 12, 12). Maso oběti děkovných mělo se snísti téhož dne (Lev. 7, 15), maso ostatních obětí pokojných mohlo se nechat na druhý den. Co zbylo na třetí den, spálilo se v ohni (Lev. 7, 16n).^{b)} Kdo by jedl z masa ještě třetí den, obět se mu nepřičítala, dopouštěl se hříchu a měl býti vyloučen z náboženské společnosti.^{c)} Ke každé oběti děkovné přidávali několik nekvašených chlebů zadělaných olejem, nekvašené oplatky olejem potěné,^{d)} koláče z mouky zadělané olejem a chleby kvašené.^{e)} Po jednom dostal kněz, který konal posvátný obřad, ostatní se vrátily obětujícímu (Lev. 7, 12—14).

- a) Mnozí episkopové tvrdili, že pokojné oběti se zabíjely na jižní straně oltáře; Písmo sv. to nikde nepraví a myšlenka je velice málo pravděpodobná. Na jižní straně nebylo dosti vhodného místa.
- b) Účelem tohoto zákona bylo donutit Izraelity, aby pozvali na hostinu chudé a maso pro sebe neschovávali.
- c) Podle tradice (Makkot 3, 2) býval bíčován.
- d) Vulgata přidává »praženou ječmennou mouku«; původní text o ní nemluví.
- e) Kvašené chleby se na oltář nekládly. Jeden dostal kněz, ostatních se užilo k posvátné hostině.

D. NĚKTERÉ OBĚTI MIMOŘÁDNÉ.

Zítek J., Biblický ysof, CKD, 1900, 518n; - Büchler A., Das Schneiden des Haars als Strafe der Ehebrecher bei den Semiten, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 1905, 91n; - Heidet, Der Hysop in seiner rituellen, botanischen und symbolischen Bedeutung, Das heilige Land, 1911, 60n; - Scheftelowitz J., Das Opfer der roten Kuh, Zeitschrift für die alttest. Wissenschaft, 1921, 113n.

V Písmě sv. děje se zmínka o několika obětech mimořádných; zaslouží si také naši pozornosti.

1. OBĚT SPOJENÁ SE SMLOUVOU SINAJSKOU (Ex. 24, 1—11).

Když měla býti uzavřena smlouva mezi Bohem a národem izraelským, napsal Mojžíš do knihy podmínky smlouvy.^{a)} Na úpatí Sinaje postavil oltář a kolem něho vztyčil dvanáct velikých kamenů, které zastupovaly jednotlivé kmeny izraelské.^{b)} Vybraným jinochům^{c)} poručil, aby obětovali Bohu celopal

a několik býčků v obět pokojnou. Polovinu krve zachytil do obětních číši, zbytek vylil na oltář. Potom přečetl celému národu napsanou smlouvu; odpověděli: »Všecko, co mluvil Hospodin, budeme činiti a budeme poslušnými.« Když dočetl, nabral krve a kropil ji lid^a) se slovy: »Toto je krev úmluvy (חֵטְא הַבְּרִית, *aiμα της διαθήκης*, sanguis testamenti), kterou s vámi učinil Hospodin na základě všech těchto řečí.«^e)

a) Jistě tam bylo desatero (Ex. 20, 2—17), kromě něho Ex. 20, 22—23.

b) Podobné sloupce (masseby) nacházíme také u pohanických oltářů. Jejich přesný význam je dosud tajemstvím.

c) Nebyli to kněží, také nemůžeme dokázat, že byli prvorození. Snad pocházeli z nejvznešenějších rodin izraelských.

d) Podle východního názoru měly se obě smluvní strany dotknouti krve obětovaného zvířete; Arabové to dělají dodnes (Trumbull, *The Blood Covenant*, Filadelfie, 1893). Protože Bůh je neviditelný, vylil Mojžiš krev na oltář, který ho zastupoval.

e) Poněkud jinak popisuje slavnost list k Židům (9, 19—20): Mojžiš obětoval také kozly, krev smíchal s vodou, do směsi namočil šarlatovou vlnu s yzopem a pokropil nejenom lid, nýbrž i knihu. Některé prvky čerpal asi apoštol z ústního podání, ostatní doplnil z jiných míst Pisma svatého.

Obr. 43. Biblický yzop.

2. OBĚT PŘÍSEŽNÁ.

Slavné smlouvy byly u všech národů provázány oběťmi:^a) Mojžiš jich nenařídil, zdá se však, že také židé je znali a přinášeli. Obě smluvní strany zabily^b) určitá zvířata a po délce je rozpůlily; jednotlivé díly položily proti sobě tak, že povstala jakási ulička, kterou procházely a svolávaly na sebe trest Boží, kdyby smlouvu porušily. Podobným způsobem uzavřel Bůh smlouvu s Abrahamem (Gen. 15, 9—21);^c) mluví o něm ještě prorok Jeremiáš (34, 18).

a) Tak uzavíral smlouvu hettitský král Mati'ilu s asyrským Aššurnirarem IV. (Peiser, *Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft*, 1898, 228n) nebo Římané s Albánci (Livius 1, 24). Přisluhující kněz zabíjel obětního vepře a svůj skutek provázal slovy: »Si prior defecit (odpadne) publico consilio, dolo malo, tum tu, ille Disapiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic feriam, tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.«

b) Tento obřad předpokládají různá rčení, kterými označovali uzavírání smlouvy: כָּרַת בְּרִית, foedus ferire, *σφαα τέμνειν*.

c) Místo Boha prošel uličkou ohnivý sloup.

3. OBĚT ČERVENÉ JALOVICE (Num. 19, 2—10).

Byla v podstatě obětí za hřích (Num. 19, 9); lišila se však tím, že byla

spálena celá a mělo se to státi za táborem, později za městem. Dálo se to tímto obřadem:

Lid přivedl Eleazarovi^{a)} červenou jalovici (צְרִיבָה אֲדומָה, δάμαλις πυρρὰ, vacca rufa,^{b)} bezvadnou,^{c)} která dosud jha neňesla.^{d)} Kněz ji kázal vyvésti za stany na východ od svatostánku (Num. 19, 4) a před očima všeho lidu usmrtili. Krev zachytil, omočil do ní prst a kropil sedmkrát směrem ke vchodu do svatostánku. Na to byla jalovice celá spálena. Do plamene vhodil kus cedrového dřeva,^{e)} yzop a dvakrát barvený červenec. Muž leviticky čistý sebral popel a vysypal jej venku za stany na místě úplně čistém. Popel michali s vodou^{f)} a směsí očišťovali každého, kdo se dotkl mrtvoly (Num. 19, 11–13). Všichni, kteří při oběti účinně pomáhali (kněz, kdo jalovici pálił a její popel sbíral), byli do večera nečisti; nesměli vejít do tábora, dokud se nevykoupli a šat nevyprali.

a) Ne k Áronovi, protože jako velekněz se nesměl nikdy poskvřniti.

b) Latinský překlad »kráva« není proto úplně přesný; zato správně přeložila LXX.

c) Nesměla mít vady, kterou zákon na obětních zvířatech zakazoval. V době Kristově vztahovali slovo tamimá (bezvadná) na červenou barvu; nesměla prý mít ani jediný chlup jiné barvy. Tak tvrdil Josef Flavius (Antiqu. 4, 4, 6), talmud (Para 2, 5) a ještě Maimonides (De vacca rufa 1, 2): »Hoc quod dicitur in lege tamimá, rubedinis perfectionem significat, non staturae.«

d) Zvíře, které dosud člověku nesloužilo, pokládali za dokonalejší; tentýž zvyk zachovávali i pohané. Vergil, Aeneid. 6, 30n.

e) Neporušitelné dřevo cedrové bylo vhodným symbolem duševní čistoty, červenec připomínal zlobu hříšů, yzop křehkost lidskou.

f) Hebrejsky alula »vodou nečistoty«, v talmudu »vodou hříchů«, v překladech »vodou očišťnou«.

Jak často přinášeli židé tuto oběť, nevíme. Talmud (Para 3, 5) vypočítává jen devět případů, desátou bude prý obětovati Mesiáš. Z listu k Židům (9, 13) se však dovidáme, že ani v době apoštoloř neupadla ještě v zapomenutí. Podle sv. Jeronyma (Epist. ad Eustoch. 108, 12; ML 22, 887) dálo se to každoročně na hoře Olivetské; jeho zpráva je velice pravděpodobná, protože popela bylo stále třeba. Proč se rozhodl Bůh pro červenou jalovici, nevíme;^{a)} četní církevní spisovatelé^{b)} viděli v oběti přiléhavý předobraz vykupitelské smrti Kristovy.^{c)}

a) Ještě nejspíše proto, že jalovice byla největší z domácích zvířat, která se směla obětovati, proto zbylo nejvíce popela.

b) Již neznámý spisovatel listu Barnabášova (Epist. cath. 8; MG 2, 748), po něm sv. Augustin (Quaestionum in Heptateuch. IV, 33; ML 34, 733) a sv. Řehoř (Explanatio in IV. Psalm. poenitent. 9; ML 79, 587).

c) Jalovice byla obětována za hradbami, Kristus na Kalvarii (Žid. 13, 12); její krev tekla na hoře Olivetské, také Spasitel potil se krví v zahradě Getsemanské na úpatí hory Olivetské.

Po návratu ze zajetí byly obřady ještě složitější. Oběť konal obyčejně nejstarší syn velekněží, který měl býti jednou jeho nástupcem. Sedm dní před obětí byl prý přiveden do chrámu a tam zůstal, aby se nijak neposkvřnil. Z chrámu postavili až na horu Olivetskou jakýsi umělý most; po něm přecházel obětující kněz, jeho průvodci i jalovice; dálo se to z obavy, aby se snad

nedotkli někde málo znatelného hrobu a se neposkrvnili (Para 3, 6—7). Na hoře Olivetské se kněz vykoupal, ostatní zatím jalovici svázali a položili na hranici cedrového, bukového a jehličnatého dříví; tvář měla být obrácena ke chrámu. Kněz zvíře zabil, krev zachytil a kropil sedmkrát směrem k svatyni, potom hranici zapálil. Když bylo maso částečně spáleno, vzal do rukou cedrové dřevo, yzop a dvakrát barvený šarlat, ukázal vše přítomným, svázal v jeden svazček a vhodil do plamene. Zbylé kosti roztloukali železným kyjem, popel prosili a uložili na třech různých místech (Para 3, 8—11).

Pro úplnost přidávám zmínku o dvou náboženských obřadech: první byl jen obětí nekrvavou, druhý ani obětí nebyl. Jsou to:

1. **OBĚT ŘEVNIVOSTI** (Num. 5, 11—31: מִקְרָן מַזְבֵּחַ, θυσία ζηλοτυπίας, sacrificium zelotypiae).

Provinila-li se manželka nevěrnosti a její vina byla prokázána, měla být se svým společníkem ukamenována (Lev. 20, 10). Někdy však bylo nemožno vinu dokázat; v takovém případě mohl manžel vyzvat manželku, aby se z podezření očistila Božím soudem.

Za tím účelem přivedl manželku ke knězi a přinesl desetinu (3'6 l) ječné mouky^{a)} pro předepsanou obět. Kněz postavil ženu blízko oltáře, nabral do hliněné^{b)} nádoby posvátné vody^{c)} a vsypal do ní trochu prachu,^{d)} který smetl s půdy svatostánku. Odkryl ženě hlavu, do rukou jí vložil přichystanou mouku. Nato se obrátil k ženě, držel v ruce připravenou vodu a pravil vážně: »Jestliže cizí muž s tebou nespál a jestliže jsi se neposkrvnila, opustivši manželské lože, nic ti neuškodí tato hořkonosná (מֵרְקִיץ מָוֶה, ὕδωρ τοῦ ἐλεγκμοῦ, aquae amarissimae^{e)}) voda, do které jsem shrnul kletby. Jestli jsi se odvrátila od svého manžela a spalas-li s jiným mužem a tak se poskrvnila, stihniž tebe toto zlořečení:

Hospodin dej tě do kletby,

na výstrahu všemu lidu svému;

dej, ať ti opadají kyčle^{f)}

a život ať se ti nadme a pukne.

Ať vnikne voda kletá do tvého nitra,

nechat se nadme ti život a kyčel opadá« (Num. 5, 19—22).

Zena měla odpovědět: »Amen, amen.« Potom napsal^{g)} kněz na listek zlořečení, která právě pronesl a smyl písmo vodou do nádoby, kterou držel v ruce. Vzal hrst mouky, vložil ji na oheň a dal se ženě napít z »hořkonosné« vody. Zůstala-li bez pohromy, byla z podezření očištěna a zákon ji zakazoval hněvati se proto na muže. Byla-li vinna, stihl ji trest Boží, který na sebe svolávala.

a) Proč byla předepsána ječná mouka, nevíme. Výklad Keilův (Handbuch der bibl. Archaeologie, Frankfurt, 1875, 327), že symbolisovala nižší postavení ženy ve Starém zákoně, není správný. I žena obětovala pšeničnou mouku při jiných příležitostech.

- b) Hliněnou nádobu vzal proto, poněvadž ji měl po obřadech rozbít. (Hejčl, Bible česká I, 356).
- c) Byla to podle všeho jen voda z umyvadla, které stálo v nádvoří; svatou se nazývá snad proto, že měla sloužit k tak vážnému úkolu.
- d) Prach a smyté písmo nedodávaly vodě žádných škodlivých vlastností; byl to jen viditelný symbol trestající spravedlnosti Boží, která bděla nad posvátností svazku manželského.
- e) Nazývá se vodou »hořkonosnou«, protože ji měla přinést kletbu, jestli se provinila.
- f) Moderní (Schulz, Die Ordalien im Alten Testamente, Festschrift Georg von Hertling, Kempten a Mnichov, 1913, str. 30) překládají poněkud jinak: »so wird ihr Bauch anschwellen und ihre Hüfte einfallen« (Num. 5, 22). Snad se tu hrozí mimoděložním těhotenstvím, které končovalo smrtí, protože je neuměli ope-rovat.
- g) Psal zlořečení, aby se žena zatím vzpamatovala a přiznala se, byla-li vinna.

V pozdější době byly obřady ještě složitější, aby vyvolaly hluboký dojem a odstrašily ženy od nevěrnosti. Napřed byla manželka vyslýchána od Vele-rady; trvala-li na své nevině, musela se obléci do černého šatu a odložit všechny ozdoby. U brány Nikanorovy ji odhalili hlavu a ramena a svázali ji provazem upleteným z vrbových prutů. Prach vzal kněz z místa, na kterém stál (Contra Apionem 2, 24).

2. OČISTNÁ OBĚT PRO PODEZŘENÍ Z VRAŽDY (Deut. 21, 1—9).

Bylo-li nalezeno v polích tělo zabitého člověka a přes všechno pátrání se nevědělo, kdo vraždu spáchal, šli se starší a soudcové lidu a změřili^{a)} vzdálenost mrtvoly ode všech okolních osad. Starší toho města, které bylo nejbli-že,^{b)} měli vzít jalovici, která dosud jha nenesla a pudy pluhem nebrázdila. Zavedli ji do údolí, které nebylo dosud zoráno ani oseto, ale kterým protékal potok^{c)} a tam ji zlomili vaz.^{d)} V přítomnosti kněží umyli si starší města nad jalovicí^{e)} ruce a při tom říkali slova: »Ruce naše této krve nevylyly a oči naše toho neviděly. Hospodine, buď milostiv lidu izraelskému, jež jsi vykoupil, a nepřičítej krve nevinné lidu svému izraelskému.« Tak se očistili od podezření, které na nich lpělo. Podávalo-li se vraha později dopadnouti, byl přece popraven.^{f)}

- a) Obvyčejně bylo na první pohled patrné, která osada je mrtvole nejbliže, ale přece se konalo měření co nejpodrobněji. Účelem zákona bylo vypátratí vraha; proto se měl způsobit rozruch a spáchaný zločin rozhlásiti.
- b) Právem padlo podezření na město, které bylo nejbliže. Předpokládalo se, že vrah byl jeho obyvatelem nebo že tam mohou ještě nejspíše o vraždě vědět. Jednotlivce obviniti nemohli; proto zákon přenášel podezření na celou osadu.
- c) Pramenité vody třeba k umytí rukou. Vulg. přeložila nepřesně: »do drsného a kamenitého údolí«.
- d) Nebyla to tedy oběť ve vlastním smyslu slova, jak ostatně upozornil již sv. Tomáš (1—2, q. 105, a 2, ad 12). Je však možné, že ve starších dobách zvíře opravdu obětovali.
- e) Podle Josefa Flavia (Antiqu. 4, 8, 16) nad její hlavu.
- f) Sota 9, 7. V pozdější době rozmohly se vraždy tou měrou, že obřad upadl v zapo-menutí (Sota 9, 9).

2. OBĚTI NEKRVAVÉ.

Thalhofer V., Die unblutigen Opfer des mosaischen Kultus, Rezn. 1848; - *Van Hoonacker*, La date de l'introduction de l'encens dans le culte de Jahvé, Revue biblique, 1914, 161n; - *Greiff A.*, Grundbedeutung und Entwicklungsgeschichte von Zakhar, Biblische Zeitschrift, 1915, 200n; - *Eberharter A.*, Das Weihrauchopfer im Alten Testamente, Zeitschrift für kath. Theologie, 1926, 89n.

Také k obětem nekrvavým zvolil Bůh věci, které stály majitele hodně práce.^{a)} Některé byly tuhé, jiné tekuté čili úlitby; první sluly hebrejsky חֲטָאִים,^{b)} druhé זָבָח.^{c)}

- a) Pěkně praví sv. Tomáš (1—2, q. 102, a 3, ad 13): »Ea, quae in usum hominum veniunt de terrae nascentibus, vel sunt in cibum, et de his offerebatur panis; vel sunt in potum, et de his offerebatur vinum; vel sunt in condimentum et de his offerebatur oleum et sal; vel sunt in medicamentum, et de his offerebatur thus.«
- b) Od slovesa manacha (darovati), uchovaného dodnes v arabštině; ve Vulg. oblatio, munus, sacrificium. Proto Malachiáš (1, 10n) užil o nekrvavé oběti mše sv. právě tohoto slova.
- c) Od slovesa násak (vylítí); v latíně libatio a libamen.

a) **Oběti suché** byly:

1. obilní klasy ječmenné a ve snopek svázané; obětovaly se druhého dne o velikonocích (Lev. 23, 10n);

2. pražené zrní. Dozrávající obili se vymílalo, zrna upražila a na menší kousky rozdrtila (Lev. 2, 14). Bývala velice oblíbeným přikrmem;

3. mouka, obyčejně pšeničná a nejjemnější. Pravidelně bývala polita olejem; jenom žena podezřelá ze zpronevěry měla obětovati mouku ječnou (Num. 5, 15) a bez oleje;

4. pečivo z pšeničné mouky. Připomínají se tři druhy: a) chleby pečené v peci (Lev. 2, 4), která se podobala většímu hrnci. Z venku se topilo, na vnitřní stěny se lepilo těsto olejem zadělané; b) chleby pečené na plotně (Lev. 2, 5) se lámaly na menší kousky a polévaly se olejem; c) chleby vařené v hrnci (Lev. 2, 7), zadělávaly se také olejem. Nikdy nebylo dovoleno obětovati chléb podpopelný, protože se mohl snadno znečistiti;

5. kvašený chléb se obětoval o slavnosti letnic (Lev. 23, 17) a přidával k oběti děkovné (Lev. 7, 13); nesměl se však položit na oltář;

6. kadidlo;

7. sůl, která se přidávala ke všem obětem (Lev. 2, 13) i do kadidla (Ex. 30, 35), do vina (Menachot 21b) a do dříví, které hořelo na oltáři (Menachot 20b). Měla hluboký význam symbolický; podati někomu sůl je na východě projevem přátelství (Esdr. 4, 14). Proto potřebovali v chrámě velice mnoho soli (Esdr. 6, 9 a 7, 22). Sůl nedávali jednotlivci, kupovala se ze společně pokladny (Antiqu. 12, 3, 3). Obyčejně ji dováželi od Mrtvého moře, kde ji dobývali odpařováním.

b) Oběti mokré:

1. víno, snad červené (*sanguis uvae*; Sir. 50, 16), protože se pokládalo za vzácnější. Objednávali je z určitých míst; velice často se jmenuje galilejská Kefr Signah a Nazaret (Menachot 8, 6);

2. olivový olej, kterým chleby zadělávali neb aspoň natírali. Podle tradice (Menachot 7, 3) činili to v podobě řeckého písmene X.

Vyloučen byl z obětí:

1. kvas, protože byl symbolem mravní zkázy a hříchu (Mat. 16, 6 a Berakot 17a). Když při některých obětech se podávaly kvašené chleby, nesměly se přece položit na oltář;

2. med; důvod tohoto zákazu neznáme. Nebyl vyloučen proto, že jej obětovali také pohané, jak se domníval Maimonides (More nebochim 3, 46) a sv. Tomáš (1—2. q. 102, a 3 ad 14); také ne proto, že včelu pokládali za zvíře nečisté (Theodoret, Quæst. in Lev; MG 80, 304). Spíše ho nedovolovali, protože snadno kvasí (Plinius, Hist. nat. 11, 16).

Oběti nekrvavé byly jednak samostatné, jednak se přidávaly k obětem krvavým. Do první skupiny počítáme: chleby předkladné, denní zápal kadidlový, olej v lampách sedmiramenného svícnu, denní nekrvavou obět veleknězovu, snopek ječných klasů, kvašené chleby o letnicích, obět ženy podezřelé z nevěrnosti a mouku, kterou dovoloval zákon obětovati chudému Izraelitovi za hřích. Ostatní se přidávaly k obětem krvavým: k beránkovi desetina efy (3'64 l) mouky a čtvrt hinu (1'5 l) oleje a vína; k beranovi dvě desetiny (7'28 l) mouky a třetina hinu (2 l) oleje a vína; k býčkovi tři desetiny (10'80 l) mouky a půl hinu (3 l) oleje a vína.

Obětní řád.

Při obětech suchých spálil kněz část^{a)} (חֲצִיתָא, μνημόσυνον) na oltáři, po každé však přidal trochu soli (Menachot 21b), zbytek mu zůstal nebo byl majetkem kněží a jedl se u svatostánku nebo v chrámě. Kadidlo se spálilo všechno, protože bylo symbolem modlitby. Víno se lilo k oltáři nebo kolem oltáře.^{b)}

a) Z mouky skropené olejem vzal hrst, z pražených zrn aspoň několik, z chleboů obyčejně jeden. Tato část slula hebr. azkará (od zákar, pamatovati), lat. memoriale, protože měla Bohu připomenouti obětníka a svolati naň požehnání.

b) Jiným způsobem se přinášela každodenní obět veleknězova (Lev. 6, 20). Podle tradice (Menachot 6, 4—5) skládala se z 12 kousků pečiva, šest se jich obětovalo ráno, druhých šest odpoledne. Vše se spálilo. Jednotlivé kousky byly z jemné pšeničné mouky, amíšené s olejem a pražené na plotně; k ní bylo přidáno trochu hrubé drté pšeničné.

3. ÚČINNOST STAROZÁKONNÍCH OBĚTÍ.

Thalhofer V., Das Opfer des Alten und des Neuen Bundes, Rejno, 1870, 108n; - Schmalzl P., Die Sakramente des Alten Testaments im allgemeinen nach der Lehre des hl. Thomas von Aquin, Eichstätt, 1883; -

Slabý Jos., Sünde und Sündenstrafe sowie deren Nachlass im alten Babylonien-Assyrien, *Biblische Zeitschrift*, 1910, 236n a 339n; - *Eberharther A.*, Die im AT üblichen Ausdrücke für die Sündenvergebung und ihre Entsprechungen in der Septuaginta und Vulgata, tamtéž, 1917, 293n; - *Miklik Jos.*, Znali židé odpuštění hříchů?, *CKD*, 1920, 181n; - *Kaupel Jindř.*, Gibt es opferfeindliche Stellen im Alten Testamente?, *Theologie und Glaube*, 1925, 172n; - *Landgraf Artur*, Die Gnadenökonomie des Alten Bundes nach der Lehre der Frühscholastik, *Zeitschrift für kath. Theologie*, 1933, 215n.

Účinnost starozákonních obětí byla oceňována velice různě, protože i Písmo sv. se o nich vyslovuje dosti často odmitavě. Apoštol Pavel varoval dokonce galatské křesťany, aby se nevraceli k »slabým a nuzným prvo počátkům«, kterým dříve sloužili (Gal. 4, 9). Takovými slovy nesmíme se dáti mýlit; jinak bylo před Kristem, dokud byla synagoga pravoplatnou nositelkou zjevení Božího, jinak po Kristu, kdy pozbyla svého oprávnění.

Starozákonní oběti měly troji účinnost: svátostnou, symbolickou a typickou, jak vysvětluje pěkně sv. Tomáš (1—2, q. 101, a. 2):

a) ÚČINNOST SVÁTOSTNÁ.

Ve Starém zákoně propadal jakési vnější nečistotě mnohdy i ten, kdo se mravně nijak neprovinil (porod dítěte); jindy byl dokonce povinen skutek vykonati (mrtvolu pochovati) a přece ho zákon vylučoval i z účasti na bohoslužbě. Vyplývalo to jaksi z mimořádného postavení vyvoleného národa. Byl lidem theokratickým a Bůh si přál, aby jeho poddani dbali více i vnější čistoty než okolní pohané. Vykonal-li poskvrněný Izraelita předepsanou obět, nabýval znova vnější čistoty.^{a)} jak ji theokratický řád předpisoval a směl býti zase na bohoslužbách.^{b)} Židé se tak měli cvičiti v poslušnosti a stále se jim připomínala potřeba vnitřní čistoty, kterou měl přinést světu Vykupitel.

a) Apoštol Pavel (Žid. 9, 13) užívá proto slov »očisťovaly tělo«, protože vnitřní milosti samy sebou dáti nemohly.

b) V tom smyslu působily starozákonní oběti ex opere operato. Sv. Tomáš, 1—2, q. 103, a. 2.

b) ÚČINNOST SYMBOLICKÁ.

Jindy byla obět předepsána, protože věřící se dopustili skutečného mravního přestupku (obět smírná) nebo chtěli Boha prositi a jemu poděkovati (obět pokojná). V takovém případě samo zabítí zvířete nestačilo a nemohlo mít vlivu na Boží rozhodnutí — a přece mělo veliký význam. Ztráta určité části majetku, dojemné obřady, které obět provázely a vzpomínka, že nevinné zvíře umírá vlastně za hříšníka, vyvolávaly v duši obětujícího pocit lítosti, bázně před uraženou Boží velebností, touhu po smíru a důvěry, že zase bude odpuštěno. To bylo podstatným a nejcennějším prvkem při každé oběti, bez něho neměla hmotná obět významu.

Když později náboženský život upadl a Izraelité se spokojovali pouhou obětí vnější, počali proroci brojit proti takovému poblouzení: »K čemu jest mi množství obětí vašich?« praví Hospodin. »Syt jsem skopových žertev a tuku

krmných hověd, krve telat a beranů a kozlů nechci« (Is. 1, 11). V podobných případech nezavrhuje Bůh oběti, které kdysi sám předepsal; proto jindy zdůrazňuje: »Nebor lásku jsem chtěl a ne obět, znalost Boha spíše než celopaly« (Os. 6, 6). Ještě jasněji spojuje obě myšlenky kněžský žalm Asafův (49, 7—14).

Proto píše sv. Tomáš (2—2, q. 85, a. 2): »Oblatio sacrificii fit ad aliquid significandum. Significat autem sacrificium, quod offertur exterior, interior spirituale sacrificium, quo anima se ipsam offert Deo, secundum illud psalmistae: Sacrificium Deo spiritus contribulatus (Psalm. 50, 19), quia exteriores actus religionis ad interiores ordinantur.«

c) ÚČINNOST TYPICKÁ.

Starozákonní oběti nemohly samy sebou odpustiti člověku spáchaný hřích ani mu vrátiti posvěcující milost, protože náhradná smrt obětovaného zvířete nemohla dáti Bohu dostatečné zadostučinění. Mimo to byla se strany zvířete úkonem nedobrovolným a proto bezzáslužným. Sami proroci doznávali, že nekonečné velebnosti Boží nelze vzdáti poctu, jakou zasluhuje; pěkně to praví Isaiáš (40, 16—17): »Ani Liban nestačí na zátop a zvěť jeho nestačí na žertvu. Všichni národové jako by nebyli, tak jsou před ním, a za nic a prázdnotu je cení.« A tutěž myšlenku vyslovil apoštol Pavel: »Nebor je nemožno, aby krev byků a kozlů shladila hříchy.« (Žid. 10, 4).

Naproti tomu byli židé pevně přesvědčeni, že mohou dojiti skutečného odpuštění hříchů a státi se před Bohem zase spravedlivými.^{a)} To proto, že starozákonní oběti předobrazovaly budoucí obět Vykupitelovu a z ní čerpaly svoji účinnost. Nepůsobily tedy ex opere operato, nýbrž ex opere operantis; nebyly svátostmi, byly jen svátostinami.^{b)}

a) Myšlenka protestantů, že Bůh hříchy jen přikrývá a jich nepřilétá, byla židům úplně cizí, i když někdy (Žalm 31, 1) užívali v obrazném smyslu podobných slov. Sr. Slabý, *Biblische Zeitschrift*, 1910, 236n a Miklik, *CKD* 1920, 181—182.

b) Je pravda, že i církevní sněmy (Tridentinum, Sess. VII. De sacramentis in genere, can. 2) mluvily o starozákonních »svátostech«; ale shoda je pouze ve slovech, jak pěkně napsal již sv. Augustin: »Si discernimus duo testamenta, vetus et novum, non sunt eadem sacramenta, neque eadem promissa, eadem tamen pieraque praecepta... Sacramenta non eadem, quia alia sunt sacramenta dantia salutem, alia promittentia salvatorem. Sacramenta novi testamenti dant salutem, sacramenta veteris testamenti promiserunt salvatorem.« (Enarrat. in Psalm. 73 § 2; *ML* 36, 930).

II. Posvátná hudba a zpěv.

Zenner Jan, *Tempelmusik und Psalmenüberschriften*, *Zeitschrift für kath. Theologie*, 1891, 361n; - Parisot J., *Exégèse musicale de quelques titres de Psalms*, *Revue biblique*, 1898, 589n a *Signification musicale de sélah-diapsalma*, tamtéž 1899, 573n; - Büchler A., *Zur Geschichte der Tempelmusik und der Tempelpsalmen*, *Zeitschrift für alttest. Wissenschaft*, 1899, 96n a 1900, 97n; - *Nýlt Metod*, *Posvátná hudba ve Starém zákoně*, Cyrill, 1900, 4n; - Guidi Ign., *Sélah*, *Revue biblique*, 1905, 553n; - Leitner Fr., *Der gottesdienstliche Volksgesang im jüdischen und christ-*

lichen Altertum, Freiburg, 1906; - *Haupt P.*, Selah as »reverential prostration«, *Expository Times*, XXII, 374n; - *Koch Ant.*, Die Bedeutung der Musik für den Gottesdienst, Tübinger Quartalschrift, 1914, 573n; - *Galdos Romuald*, De liturgica Hebraeorum musica, Verbum Domini, 1924, 251n.

Zvyk chváliti Boha zpěvem a hudbou je velice starý a již v době Mojžíšově máme několik dokladů (Ex. 15; Num. 21, 16—18 a Deut. 32). Proto velice překvapuje, že židovský zákon se o něm při bohoslužbě ani nezmiňuje; nařizuje pouze kněžím, aby při určitých příležitostech troubili na stříbrné trouby (Num. 10, 1—10). Podle všeho nebylo tehdy ještě přesně stanoveného řádu.

Vlastním zakladatelem náboženské hudby a zpěvu je král David. Na rozkaz Boží (2. Par. 29, 25) utvořil z levitů sbory hudebníků a zpěváků, postavil jim v čelo zkušené muže a sám složil mnoho bohoslužebných písní; od té doby stala se hudba a zpěv nezbytnou součástí židovské liturgie. Nejčastěji se užívalo cymbálů, harfy a citary (1. Par. 15, 16); nazývají se dokonce »nástroji Davidovy« (2. Par. 29, 26). Z ostatních se připomínají: stříbrné trouby, na které troubili kněží. V době Mojžíšově byly dvě (Num. 10, 2), za Davida aspoň sedm (1. Par. 15, 24), za Salomouna již 120 (2. Par. 5, 12); rohy, kterými ohlašovali svátky, flétny, kterými provázeli na př. žalmy hallelu, chřestidla (sistrum) a ruční bubínky (2. Sam. 6, 5). V chrámě Herodově (Arakin 10b) byly jakési varhany o 100 pišťalách, které prý bylo slyšet až k Jerichu (Tamid 3, 8).

Ve starší době byl zpěv jednohlasný a provázel hudbu (1. Par. 16, 5); po zajetí se oba prvky střídaly. Lid přestal zpívat, na jeho místo nastoupil sbor; pouze na konci žalmu přidával »Amen«, neb opakoval refrén a »Alleluja« (Maimonides, Hilko Megilla 3). Sbory zpěváků bývaly často dva a vzájemně si odpovídaly (Neh. 12, 27n).

Více podrobnosti se nám dochovalo z chrámu Herodova. Na konci ranní oběti zpíval se denní žalm: provázelo jej 12 levitů (9 s citarami, dva s harfami, jeden na cymbály). Všichni stáli na povýšeném místě a počali zpívat, když kněz vyléval vino (Tamid 7, 4). Žalm zpívali po menších odstavcích, mezery vyplňovali dva trubači. Pod výstupkem stáli hoši, kteří měli zpěvu dodávat barvitosti (Arakin 2, 8), někdy přibrali i zpěvačky (Esdr. 2, 65).

V hebrejské Bibli čteme velice často poznámku מְלִיחָה; 61krát ji nacházíme v žalmech, třikrát v písni Habakukově (3, 3. 9. 13). LXX překládala důsledně θεῶν ψαλμοί, ostatní řecké překlady kolisají (θεῶν ψαλμοί, εἰς θεῖν, φθόγγος θεῖν, μελωδῶμα θεῖν, εἰς τὸ τέλος a p.). V latinském překladu se poznámka ponehledu vytratila. Její význam je dosud předmětem prudkých vědeckých sporů. Různé názory možno rozdělit na dvě skupiny: jedni zařazují seláh do textu, druzí v ni vidí poznámku, která s textem nesouvisela.

1. **Seláh je součástí posvátného textu.** V jednotlivostech ovšem pozorujeme veliké rozdíly:

a) Veliká většina židovských vykladatelů pokládala slovo seláh za souznačné s מְלִיחָה a proto překládala »na věky«. Jejich příkladem se řídila Pešita

a četní spisovatelé křesťanští. Sv. Athanáš (De titulis psalmodum; MG 27, 657) *ἀεί*, sv. Jeronym (Divina Bibliotheca; ML 28, 1190) *semper*. Nepopíráme, že na některých místech možno slovo do textu zařadit, na př. Zalm 61, 9:

»V něho (Boha) doufej veškerá obec lidu,
vylévejte před ním srdce svoje.
Bůh jest pomocník váš na věčné časy.«

Jinde však je nemožno tak přeložit, na př. Zalm 31, 4:

»Tížila mne ve dne v noci ruka tvá,
svíjel jsem se ve své bídě
jako trny pobodaný« (תִּצְוֶנִי).

b) Jiní židovští exegeté pokládali slovo *seláh* za zvolání, kterým provázeli lid posvátnou píseň; podobně volávali *לִמָּנָה* (staň se) nebo *אָנוּ* (ano). Ani tento výklad neřeší uspokojivě všechny obtíže. Po slovech:

»Proč máte zálibu ve věcech marných,
a proč honíte se za lži?« (Zalm 4, 3)

čekali bychom spíše hlasitý protest; čteme však zase slovo *seláh*. Podobně Zalm 4, 5:

»Čím se v mysli své zabýváte,
toho na svých ložích želte!«

2. *Seláh* je samostatnou poznámkou, která do textu nepatří; ani tu není jednoty:

a) někteří je pokládali za zkratku několika slov, která však různé rozváděli; na př. *Seláh lánú haššém* (Jméno Boží ať nám pomáhá!) nebo *Selachná la'avón ha'am hazzeh* (Odpust hřích lidu svého!). Společnou vadou všech takových výkladů je, že nemohou uvést ani jediný vážný důvod pro svoje tvrzení;

b) jiní vidí ve slově výzvu k hluboké pokloně, která bývala zvykem v chrámě jerusalemském. Tak na př. Haupt (The Expository Times, XXII, 374n); proto odvozoval od slovesa *לָקַח* a značky směrového akkusativu *לְ*;

c) většina pokládá *seláh* za hudební poznámku, pravděpodobně delší pomlku. S tím by se pěkně shodoval řecký překlad *ἀνάψαλμα* (Sv. Řehoř Nyss., Tractatus II. in Psalm. X; MG 69, 703) a výklad sv. Augustina: »interpositum in canendo silentium« Enarrat. in Psalm. IV, 1; ML 36, 80). Opakem by bylo *σύνψαλμα*, kde hudba provázela zpěv. Také židovská tradice (Tamid 7) tvrdí, že zpěváci rozdělovali denní žalm na tři části; mezery vyplnili hudbou. Jindy označovalo *seláh* velice dobře změnu mluvící osoby, na kterou žalmista nepozornil.

III. Zbožný život.

Martin Fr., Textes religieux assyriens et babyloniens, Paříž, 1903, I, 57n; - *Slabý Jos.*, Sünde und Sündenstrafe sowie deren Nachlass im alten Babylonien-Assyrien, Biblische Zeitschrift, 1910, 236n a 339n; - *Zorell Fr.*, Nonnulla Veteris Testamenti de peccatorum confessione testimonia, Verbum Domini, 1921, 34n; - *Storr Rupert*, Das Frömmigkeitsideal der Propheten, Münster, 1926; - *Schollmeyer Fr.*, Biblische und babylonische Sühne, Theologie und Glaube, 1928, 608n; - *Ziegler Jos.*, Die Liebe Gottes bei den Propheten, Münster, 1930; - *Veselý Ign.*, Zpověď u židů, ČKD, 1932, 639n; - *Landgraf Artur*, Die Gnadenlehre des Alten Bundes nach der Lehre der Frühscholastik, Zeitschrift für kath. Theologie, 1933, 215n; - *Arand*, Die Beichte beim Rabbiner im Prozess, Linzer Quartalschrift, 1933, 384n; - *Bonsirven J.*, Le péché et son expiation selon la théologie du Judaïsme Palestinien au temps de Jésus-Christ, Biblica, 1934, 230n.

Zbožný život nebo jak se říkalo »choditi před Bohem« měl dva prvky: negativní a pozitivní. Zalmista (36, 27) je vyslovil větou: »Varuj se zlého a čiň dobré!«

a) POKÁNÍ.

V moderní době tvrdili mnozí pokrokoví badatelé, že Izraelité neměli správného pojmu o hříchu. Věděli, že hřichem byl porušen řád Bohem stavený a proto nutně přivolává tresty; nevěděli prý však, že hřichem ztrácíme milost posvěcující a zasluhujeme peklo, jak učí katolická dogmatika. Rozhodující důkaz pro svoji smělou myšlenku vidí v trestech, kterými hrozí proroci hříšníkům; všechny se týkají hmotného blahobytu.

Důsledek byl upřílišený a proto nesprávný. Především není potřeba, aby hříšník znal dopodrobná následky svého kroku; stačí vědomí, že se dopouští skutku, který zakazuje nejvyšší spravedlivý a svatý Bůh. Vlastní zloba hříchu je ve vůli, která se staví vědomě a dobrovolně proti vůli Boží. Z toho vyplývalo pro Izraelitu poznání, že hříšník ztrácí svým skutkem Boží lásku, v jaké až dosud žil, uvaluje na sebe hněv Boží a musí nésti také všechny důsledky svého činu. Je pravda, Starý zákon zdůrazňoval především tresty časné, věděl však také o trestech záhrobních (Sir. 21, 11), které stihnou nekající hříšníky (Is. 14, 9). Máme však ještě jiné neklamné důkazy, že Izraelité znali dobře vlastní zlobu hříchu. Proto věřili:

1. Hřichem stává se s člověkem taková proměna, že na sebe uvaluje hněv Boží (Zalm 5, 7) a pozbývá všech zásluh, které si dosud získal (Ez. 18, 24). Spáchaný hřích se staví jako zeď mezi Boha a člověka; ani jeho modlitba mu není milá (Is. 59, 2).

2. Hřích nebylo možno napravit ani největšími oběti hmotnými, nebyla-li při nich upřímná lítost a pokání (Is. 1, 11). Proto pravil Oseáš (6, 6):

»Lásku jsem chtěl a ne oběti,
znalost Boha spíše než celopaly.«

3. Upřímná lítost záleží v uznání spáchaného hříchu (Žalm 50) a v bolesti nad urážkou nekonečné Boží velebnosti (Is. 1, 2). Pěkně popisuje takovou proměnu Sirachovec (17, 21—23):

»Obrát se ku Pánu a zanechej hříchů,
modli se před tváří Páně a vyhýbej se příležitosti.
Vrát se k Nejvyššímu a odvrát se od nespravedlnosti,
velice měj v nenávisti ohavnost.«

Po této vnitřní změně vůle nemáme v kajících žalmech babylonských ani stopy.

4. Teprve kajícímu hříšníku odpouští Bůh spáchanou provinou, protože zkroušeným srdcem nemůže pohrdnouti (Žalm 50, 19). Vrací mu původní čistotu, jakou měl před pádem. Je to tak nezasloužený dar Boží, že Písmo sv. je nazývá stvořením (Žalm 50, 12).

5. Izraelité rozeznávali dobře mezi vnitřní zlobou hříchu a mezi časnými tresty, které následovaly. Bůh mohl odpustiti hřích a smýti s duše poskvrnu a přece ponechat zasloužené tresty. Pěkný doklad vidíme na Davidovi (Žalm 31, 5 a 2. Sam. 12, 10. 13—14).

S pokáním bývalo spojeno vyznání hříchu: škoda jen, že starší badatelé na tento prvek zapomínali. Účel vyznání byl dvojitý: bylo především účinnou apologií Boží (Žalm 50, 6), protože nikdo mu nemohl vytýkati, že trestá nevinného. Veliký význam mělo pro hříšníka samého. Bylo odvoláním spáchané viny a hlasitým protestem proti porušení mravního řádu, kterého se dopustil. Vůle napravila své chybné rozhodnutí a vracela se kajicně k Bohu. Vyznání se dalo po každé před zástupcem Božím, ať jím byl prorok (2. Sam. 12, 13) anebo kněz (Num. 5, 6). Spojovalo se obyčejně s předepsanou obětí, kterou kdo za hřích přinášel. Nestačilo vyznati se jen Bohu: v tom případě by nemusil Sirachovec napomínati hříšníka (4, 31): »Neostýchej se vyznati svoje hříchy.« Také židovská tradice mluví o skutečném vyznání spáchané chyby. Podle talmudu pravil obětující: »Zhřešil jsem, pochybil jsem, neposlechl jsem, toto a toto jsem učinil. Vracím se k tobě kajicně a toto zvíře buď' moji smírnou obětí.« A židovští učitelé častěji napomínali, aby vyznání bylo upřímné, chce-li vinník dojiti odpuštění.

Vyznání žádal Bůh i tehdy, když trval na provedení časného trestu. Náznorný doklad máme na Achanovi (Jos. 7, 19n). Snad nejjasněji vyslovil nutnost takové zpovědi žalmista David (31, 3n):

»Ze jsem je (hříchy) tajil, chřadly mi kosti,
nebor celý den jsem úpěl,
svíjel jsem se ve své bídě
jako trny pobodaný.
Vyznal jsem se ti ze svého provinění,
nepravost svou jsem ti nezakrýval...
tys mi odpustil bezbožnost hříchu mého.«

Také Jan Křtitel omýval kajcníky vodou, aby v nich snáze vyvolal city lítosti; ale výslovně se zdůrazňuje, že při tom vyznávali své hříchy (Mat. 3, 6).

V Novém zákoně vidíme opět velké milosrdenství Boží. Před Kristem se žádalo vyznání veřejné a bylo spojeno s velkými obětmi hmotnými. Cesta ke svatyni byla poměrně daleká a mohla se státi velice obtížnou a také obět bývála dosti drahá.

b) ZBOŽNÝ ŽIVOT.

Pokání bylo teprve začátkem zbožného života. Jeho základem byla stálá vzpomínka na Boha; proto již Abrahamovi pravil Pán: »Chod' přede mnou a buď dokonalý« (Gen. 17, 1). Zbožný život byl nejlepší bohoslužbou: její úkony byly víra, naděje, láska a poslušnost. Neomezovala se jenom na skutky, zakazovala i hříšné myšlenky (Ex. 20, 17). Vzpomínka na Boha vlévala člověku dvě pohnutky, které ho měly vésti: bázeň a lásku, dokonalejší byla láska. Sladkým ovocem zbožného života byl vnitřní pokoj a vědomí, že Bůh pohliží s láskou na svého služebníka.

IV. Modlitba.

Saubert J., Dissertatio de precibus Hebraeorum, Ugolini, Thesaurus, XXI, 539n; - *Vetter P.*, Die Motive des Glaubens an die Gebetserhörung im Alten Testamente, Tübinger Quartalschrift, 1903, 152n; - *Schmöger A.*, Das Gebet im Alten Testamente, Innomosti, 1913; - *Döller J.*, Das Gebet im Alten Testamente, Videň, 1914; - *Greiff Ant.*, Das Gebet im Alten Testamente, Münster, 1915; - *Fonseca L.*, Praecipuae orationes Judaeorum, Verbum Domini, 1929, 215n a 248n; - *Peterson Erik*, Jüdisches und christliches Morgengebet in Syrien, Zeitschrift für kath. Theologie, 1934, 110n.

Modlitba (תפלה, προσευχή, oratio) byla odedávna prvním projevem bohopocty. Byla člověku tak přirozená, že Starý zákon ji ani výslovně nepřikazoval; rozuměla se jaksí sama sebou. Proto nesmíme říci, že by Mojžiš modlitbu podceňoval; Bůh tolikrát sliboval vyslyšení, byla mu tedy modlitba jistě úkonem velice milým.

1. MODLITBY.

V Písmě svatém se nám dochovaly jen dvě liturgické modlitby: při obětování prvotin a desátků (Deut. 26, 3—10. 13—15) a slova, kterými dával každému lidu požehnání (Num. 6, 24—26). Bylo jich jistě více. Z nápisů žalmových se dovidáme, že každý den v týdnu měl určitý žalm, který se zpíval ^{a)} při ranní oběti: v sobotu 91. »Sladko jest oslavovati Hospodina,« v neděli 23. »Hospodinova souš jest i s tím, co ji plní,« v pondělí 47. »Veliký jest Hospodin a velmi hodný chvály,« ve středu 93. »Bože, veškeré odvety,« v pátek 92. »Hospodin kraluje, oděn jest velebností.« Z talmudu (Tamid 7, 4) se ještě dovidáme, že v úterý zpívali žalm 82. »Bože, nerač býti tak tichý,« ve čtvrtek žalm 81. »Bůh se dostavil do sboru Božího.«^{b)}

a) V hebrejském textu je dochován nápis pouze u žalmu sobotního, ostatní jsou v LXX a ve Vulgátě, ale jistě pocházejí z ústního podání. I talmud (Tamid 7, 4) uznává jejich správnost.

b) Zpívaly se obyčejně při ranní oběti. Další žalmy rozdělávali na tři části, mezi nimi bývala mezihra.

Také různé druhy obětí měly svoje žalmy, kterými byly provázeny. Při děkovné oběti zpívali žalm 99. »Jásej Bohu všechna země,« při nekrvavých obětech žalm 37. »Pane, ve svém hněvu mne netresteš nebo žalm 69. »Bože, na mou pomoc pomni.«

Více modliteb, které měly jaksi veřejnou platnost, známe teprve z doby po zajetí. Ranní počínala známým veršem Deut. 6, 4: »Slyš (šema'), Izraeli, Hospodin Bůh náš jest jediný Hospodin;« proto se nazývala Šema. Později byly k ní přidány ještě tři jiné modlitby; z nich byla nejdůležitější »Stvořiteli světla«. Jiná denní modlitba se skládala z 18 požehnání, proto ji zvali Šemone esré (osmnáct); každý se měl pomodlit aspoň hlavní její myšlenky, zbožnější ji říkali třikrát za den. Obsahuje mnoho o budoucím Vykupiteli; četné narážky na tuto modlitbu máme ve chvalozpěvu Zachariášově.

Soukromých modliteb se nám dochovalo velice mnoho a mívají celkem stejný postup: úvod, vlastní modlitba a závěr. Úvod a závěr bývají krátké, obyčejně obsahují jediný verš. Sr. Dan. 9, 4—19:

Úvod (9, 4): »Prosím, Pane,
Bože veliký a hrozný,
šetřící smlouvy a prokazující milost těm,
kteří tě milují a šetří přikazů tvých!«

Následuje vlastní modlitba (9, 5—18), která se skládá ze šesti dvojsloh, které jsou uměle sestaveny.

Závěr (9, 19): »Slyš, Pane, usmíř se, Pane,
viz a neprodléně číš,
neprodlévej pro sebe samého, Bože můj,
máš jméno tvé město i národ tvůj!«

2. ČAS.

Ve starší době nebylo Izraelitům ještě určeno, v kterou hodinu denní se mají modlit;^{a)} aspoň nemáme důkazů. Přesnější zprávy pocházejí teprve ze zajetí babylonského. Daniel (6, 10) se modlival třikrát za den, asi v 9 hodin, v poledne a ve 3 odpoledne. Tak tomu bylo i v době apoštolské.^{b)} Zato Josef Flávius (Antiqu. 4, 8, 13) vypočítává pouze modlitby ranní a večerní.^{c)} Také bylo zvykem modlit se před jídlem (1. Sam. 9, 13) a po jídle (Deut. 8, 10).^{d)}

a) Neplyne to ze žalmu 54, 18: »Večer, ráno i o polední budu lkát a vzdychat, ani ze slov (Žalm 118, 164): »Sedmkrát za den chválu vzdávám tobě.« Jsou to jen básnické opisy pro častější modlitbu, kterou konal trpící a pronásledovaný.

b) Skutky 2, 15; 3, 1 a 10, 9. 30. Sr. též Berakot 4, 1.

c) Také Essení se modlivali jen dvakrát za den (Bellum 2, 8, 5).

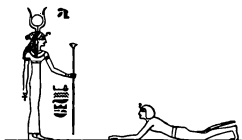
d) V době Spasitelově konal obě modlitby obyčejně sám hospodář.

3. MÍSTO.

Pro modlitbu volivali židé nejraději místa tichá a osamělá. Modlivali se v pokoji (Mat. 6, 6), velice často v malé světničce, která bývala na ploché střeše (Dan. 6, 10) nebo na horách (1. Král. 18, 42) a u vod, kde se mohli snadno umýt (1. Sam. 7, 5—6). Rádi se modlili u svatostánku, v nádvořích chrámových nebo na místech, která byla posvěcena zjevením Božím. Dělníkům se nesmělo bránit, aby ustali na chvíli od práce a vykonali modlitbu (Berakot 2, 4). Pozdější farizeové vyhledávali se zálibou rohy ulic, aby byli od druhých vidění a pochválení (Mat. 6, 5). Nejvhodnějším místem byl ovšem vždycky chrám, který se proto nazýval »domem modlitby« (Is. 56, 7 a Mat. 21, 13).

4. ZPŮSOB.

Před modlitbou a po ní činivali obyčejně poklonu, jak byli zvyklí činiti před králem. V chrámě se nevynechala nikdy. Izraelita se hluboce sklonil

Obr. 44. Poklona před bohem.
Farao se klaní bohyni Isidě.

a složil ruce na prsou. Potom poklekl na obě kolena a sklonil se tak hluboko, že se čelem dotýkal země (Greiff, Das Gebet im Alten Testamente, Münster, 1915, 35). Někdy to opakovali třikrát (1. Sam. 20, 41), jindy sedmkrát, později až třináctkrát (Šekalim 6, 1). Modlivali se obyčejně stoje (Ex. 33, 10)^a) a s hlavou skloněnou (Berakot 5, 1), jindy poklekli (1. Král. 8, 54) nebo položili hlavu až na kolena.^b) (Přiručka, 58.)

Při vroucí modlitbě leželi někdy na zemi (Gen. 24, 26) nebo se posadili (2. Sam. 7, 18). Ruce zvedali k nebi (1. Král. 8, 22), při kající modlitbě bili se v prsa (Luk. 18, 13). Přísně nakazovali, aby se každý před modlitbou umyl (Judit 12, 7—8). Později prohlásili za hodného smrti každého, kdo by se opovážil modlit se s rukama špinavými (Zohar Deut. 101).^c) Původně se modlili s hlavou odkrytou (1. Sam. 1, 12), po zjetí zavládl zvyk hlavu zahalovali. Protože nemohli po každé do chrámu nebo ke svatostánku, obraceli se aspoň tváří k Jerusalemu (Dan. 6, 10 a Berakot 4, 5).^d) Někdy psávali své prosby a kladli je na posvátném místě (2. Král. 19, 14), aby je Bohu vroucněji doporučili.

a) Sluha neb otrok stával před pánem; podobná myšlenka byla podkladem tohoto zvyku (bab. Sabbath 10a).

b) Odtud povstalo rčení: »Oratio mea in sinu meo convertetur.« Sr. Miklík, ČKD 1929, 119—122.

c) Sv. Pavel (1. Tím. 2, 8) doporučoval spíše čistotu mravní, zato stejnou myšlenku obsahuje 241. kanon Hippolytův (Achelia, Canones Hippolyti, Lipako, 1891, 130). Jakýsi zbytek se dochoval v liturgii podnes; přede mší svatou umývá si kněz ruce.

d) Podobný zvyk mají též Mohamedáni; obrazejí se k Mekce, kde uctívají Kaabu (Koran 2, 146).

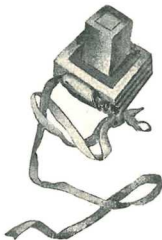
Veliké oblíbě se těšila společná modlitba; jeden se modlil, ostatní mu jen odpovídali nebo jej provázeli hlasitým souhlasem. Při všeobecných pohromách přidávali některé dojemné obřady: pokryli oltář kajícím šatem (Jud. 4, 9), sypali si prach na hlavu (Jud. 4, 16), lili vodu na zemi (1. Sam. 7, 6) nebo přivedli k oltáři malé děti a poručili jim, aby se položily na zem (Jud. 4, 9). Účelem takových obřadů bylo vyvolat v duši kající smýšlení, připomenouti prosebníkovi jeho bezmocnost a zabezpečiti si touto pokorou jistěji Boží pomoc.

Izraelité velice rádi putovali, někdy jednotlivě, jindy ve skupinách. Cestou se modlili nebo zpívali nábožné písně. Většina badatelů se domnívá, že tak zv. »canticum graduum« (Žalm 119—133) jsou jen poutnickými písněmi.

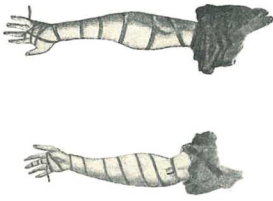
Doslova »canticum ascensionis«. O cestě do Jerusalema užívalo se opravdu slovesa »ascendere« (Luk. 2, 42) a pout slula »ascensio« (Žalm 83, 6). Snad právě proto jsou tyto písně tak krátké a prostímké.

5. MODLITEBNÍ ŘEMÍNKY.

Bůh nařídil, aby židé pamatovali vděčně na veliká dobrodíní, která jim prokázal; na čtyřech místech (Ex. 13, 9, 16; Deut. 6, 8 a 11, 18) to učinil

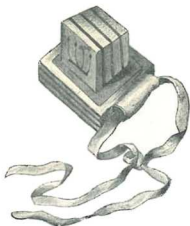

Obr. 45. Modlitební řemínky pro ruce.

Obr. 46. Fylakteria ovínutá kolem rukou.

slovy: »Budiž to tedy jako znamení na tvé ruce a jako předmět, který visí mezi tvýma očima na památku, že nás Hospodin rukou silnou vyvedl z Egypta.« Pozdější farizeové^{a)} rozuměli výroku doslova,^{b)} psali^{c)} na blány zmíněné verše biblické (Ex. 13, 2. 10. 11—16; Deut. 6, 4—9 a 11, 13—21), vkládali je do malých schránek, na které napsali počáteční písmeno jména Božího Š (Šaddai, Všemohoucí) a přivazovali je při modlitbě řemínky na čelo^{d)} (paměť) a na levé ramě (srdce, láska).^{e)} Hebrejsky sluly tefillin (modlitby), protože je měli nositi zvláště při modlitbě.^{f)} řecky fylakteria (chranidla), protože zaručovala ochranu Boží^{g)} tomu, kdo je nosil. Fylakteria se těšila stejné vážnosti jako Písmo svaté (Jadajim 3, 3); proto je směli zachrániti z ohně

Obr. 47. Modlitební femínky pro čelo.

d) Schránka na čelo se skládala později ze čtyř dílků, v každém byl jeden z uvedených textů. Přivazovala se dvěma femínky, které se v týle svazovaly a spadaly přes ramena na prsa.

e) Měla jedinou schránku a femínky se ovínovaly kolem ruky a procházely přesně stanoveným způsobem mezi prsty.

f) Nemuseli je však mít v sobotu a o svátcích, protože tyto dny samy sebou zákon Boží připomínaly.

g) Někteří vysvětlovali jméno tak, že femínky udržovaly vzpomínku na zákon Boží; řecké sloveso nemá však tohoto významu a targum k Velepláni (8, 3) nazývá fylakteria výslovně ochranou proti zlým duchům.

h) Kristus Pán neodsoudil fylakteria, káral jen jejich zneužívání (Mat. 23, 5).

6. MODLITEBNÍ PLÁŠT.

V knize Numeri (15, 38) nařídil Bůh: »Rci synům Izraelovým, aby si dělali na cípech pláštíků třapce a na ně nechat upevnit prýmký z modrého purpuru. Když na ně pohlédnou, ať si vzpomenu všech příkazů Hospodinových, aby nehonili se za svým srdcem a za svými očima . . . , nýbrž aby raději . . . plnili příkazy Hospodinovy a byli svatí Bohu svému.«

i v sobotu (Šabbat 16, 1). Nositi je měli mužové, ženám se to jen dovoľovalo. Farizeové nosili fylakteria veliká, aby dokázali, že si váží zákona Božího více než ostatní.^{b)}

a) Fylakteria byla důležitou složkou farizejské zbožnosti; jedná se o nich v 15 traktátech talmudských.

b) Učinil to i sv. Justin (Dial. 46; MG 6, 576) a z novějších Rosenmüller (Scholia in Vetus Testamentum, Exodus, Lipsko, 1795, 471). Všichni ostatní vysvětlují slova jen obrazně. Podobných rčení je v Písmě sv. mnoho a židé jich nikdy nebrali doslova; na př. Přísloví 7, 3: »Přiváží si ji (moudrost) na své prsty, napláší ji na desky srdce svého.«

c) Směla být psána jen písmenami hebrejskými (Megilla 1, 8).

Obr. 48. Připraven k modlitbě.

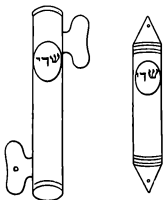
Bible nazývá takový třapec *cicit*.^{a)} latinský překlad *fimbria*. Podle rabinů býval obyčejně ze čtyř nití, barvy bílé a modré. Na Podkarpatské Rusi viděl jsem třapce jen bílé. Pozdější farizeové nosovali třapce dlouhé, aby dokázali, že si váží zákona Božího více než ostatní.^{b)}

a) Snad proto, že se jaksi podobaly květu (cic).

b) Vypravuje se (Gittin 56a) dokonce, že za obléhání Jerusalema nosovali je za jakýmsi bohatčem 4 sluhové na pěkných polštářích, aby je netáhli po zemi. Nebyla tedy výška Spasitelova (Mat. 23, 5) bezdůvodná.

V pozdější době byl zaveden i modlitební plášť (*tallit*); podobal se velkému škapuliři, na čtyřech rozích měl předepsané třapce, hlava se prostrkovala otvorem. Býval často dvojitý: jeden malý, nosil se pod svrchním šatem a odkládal se jen v noci, druhý delší brávali při modlitbě. Plášť jsou povinni nositi mužové, hoši si naň mají brzy navykati. O ženách se zákon výslovně nezmiňuje; obyčejně se jim také dovoľoval (Menachot 43a).

7. MEZUZÁ.

Obr. 49. Mezuzá.

Stálou vzpomínku na Boží zákon zdůrazňovalo Písmo sv. (Deut. 6, 9) slovy: »Napišeš je na veřejích domu svého.« Proto psávali na jednu stranu pergamenu nejdůležitější výroky biblické (Deut. 6, 4—9 a 11, 13—21), na zadní stranu jediné slovo Šaddaj (Všemohoucí). Pergamen složili a vsunuli do dřevěného nebo kovového pouzdra, ale tak, aby bylo vidět slovo Šaddaj. Taková schránka se nazývala *mezuzá* (veřeje) a přibíjela se na levou stranu dveří. Kdokoli vcházel nebo vycházel, dotýkal se rukou úst a potom schránky, aby projevil poslušnost a úctu k zákonu Božímu.

V. Úcta ke jménu Božímu.

Dalman G., *Der Gottesname Adonai und seine Geschichte*, Berlin, 1889; - Traube L., *Nomina sacra*, Mnichov, 1907; - Zorell Fr., *De reverentia erga nomen divinum in sacra Scriptura quibusdam cautelis significata*, Verbum Domini, 1925, 146n a 212n.

Dnešní židé píší velice zřídka jméno Jahve, ale nikdy je nevyslovují. V době sv. Otců byl tento zvyk tak všeobecný, že jméno Jahve bylo nazýváno *δνομα ἀπόρρητον* nebo *ἀπόρρητον καὶ ῥηθηναι μὴ δυνατόν*. Sv. Jeronym (Epist. 25; ML 22, 429) dokonce tvrdí, že ani vzdělání Řekové neznali jeho správné výslovnosti; dali se zlákatí zdánlivou podobou hebrejských písmen יהוה; proto četli πᾶν. Nebylo tak vždycky a trvalo velice dlouho, nežli se podařilo židovským učitelům vymýtit ji z denního života.

Máme nepopíratelné doklady, že ve starší době jméno Jahve vyslovovali. Slovům Exodu (20, 7): »Nevezmeš jméno Hospodina, Boha svého nadarmo!« rozuměli správně; zakazovalo se jímí neuctivé a zbytečné užívání svatého jména. Důkazem jsou nám četná osobní jména (Jehonatan, Elijah), která obsahovala i jméno Boží. Ani nejpřísnějším farizeům se nepodařilo zakázat radostný liturgický popěvek Hallelú-Jáh (Chvalte Hospodina), který se tolikrát opakoval o velikých svátcích.

Kdy počala tato upřílišená úcta ke jménu Božimu, můžeme udati dnes dosti přesně. Z papyrů nalezených v Elefantině se dovidáme, že ještě v 5. stol. př. Kr. přísahali tamější Židé před soudem při Bohu Jahve (Sayce and Cowley, Aramaic Papyri discovered at Assuan, Londýn, 1906, Pap. B. 4, 11). V době, kdy byla překládána Septuaginta (286—130), byl již zákaz všeobecně proveden; proto nahrazovali jméno Jahve slovem Κύριος. Nechybíme, hledáme-li jeho počátky ve třetím století př. Kr. Také podle židovské tradice se to stalo za velekněze Simona Spravedlivého, který žil kolem roku 260 př. Kr. Pozdější rabíni hleděli zákaz odůvodniti biblicky. Dovolávali se Lev. 24, 16: »Kdo by se rouhal (קָבַל) jménu Hospodinovu, smrti at umře!« Protože sloveso קָבַל znamená také »označiti«, vyvodili rovnici: jasně vysloviti = rouhati se.

Obr. 50. Jméno Boží na pohanském amuletu.

- a) Zdá se však, že tvar קָבַל se slovesem קָבַל ani nesouvisl; pravděpodobně pochází od slovesa קָבַל (proklínati) a jen nepochopením dostal dnešní samohlásky.

Zákaz vyslovovatí jméno Jahve prodělal dlouhý vývoj. S počátku omezili jen užívání jména Božeho v denním životě a místo Jahve (יְהוָה) kladli různá synonyma.^{a)} Nejčastěji se vyskytuje יהוה (Jméno).^{b)} Jen při bohoslužbě se vyslovovalo Jahve nezkráceně. Později je vynechávali i při čtení Pisma sv. v synagogách; aby se nezmýlili, podložili samohlásky slova יהוה a psávali יהוה. Odtud povstala nesprávná výslovnost Jehova.^{c)} Protože i napsané jméno Boží mohlo se pohoditi, počali užívati zkratk nebo některé písmeno úmyslně zaměnili. Psávali na př. יהוה, nejčastěji však יהוה. Ještě později bylo ponecháno jméno Boží jen v požehnání, které dávali kněží v chrámě jerusalemském (Sota 7, 6). Konečně směl je vysloviti jen velekněz, když v den smíření prosil Boha za odpuštění hříchů, kterých se dopustili (Joma 6, 2). Podle talmudu (Joma 41b) nepronášel je hlasitě, nýbrž jen šeptem a současně zavzněl zpěv levitů, aby nikdo svaté jméno nezaslechl. Po zboření chrámu nesmí se jméno Jahve vysloviti nikdy; teprve v době mesiánské bude to židům opět dovoleno (Midr. Psalm. 200b).

- a) Seznam synonym a jejich výklad najdeš u Zorella, Verbum Domini, 1925, 147n.

b) Říkalo se dokonce (Sebachim 4, 6): יהוה יהוה (ve jménu Jména).

c) Drusius (Critici sacri I, II, 344) tvrdil, že chybného čtení Jehova užil po první

Petr Galatin r. 1516 ve svém díle *De arcanis catholicae veritatis* (I, 10, 77). Později se dověděl, že ho užíval již ve 14. stol. Porchetus, proto své tvrzení odvolal. Dnes víme, že tak vyslovoval již r. 1270 slavný Raymundus Lullus (*Pugio fidei*, Paříž, 1851, str. 448 a 745). Je však možné, že jest ještě starší.

Je jisté, že židovští učenci upřílišovali; moderní objevy je alespoň poněkud omlouvají. Z nich se dovídáme o hnusných pověrách, k jakým zneužívali pohané jména Božího. Nacházíme je na četných kouzelných amuletech, obvyklejné v podobě IAO , přikládali je pohanským bohům (Makrobius, Saturn. I, 18) nebo jim hleděli vypátrati tajemnou budoucnost. Ani židé nebyli bez viny, protože si vypravovali o jménu Jahve tolik neobyčejného. Kdo by měl jméno Boží, pochopil by i největší tajemství (Targ. Jerus. Ex. 28, 30) a mohl konati veliké zázraky. Na jednom místě (Beth ha-Midr. 4, 127, 2) se dovídáme: Když přišli andělé na zemi, zalíbily se jim dívky tehdejších obyvatel. Jeden z nich sváděl také ctnostnou Isteharu. Slibila na oko, že splní jeho přání, prozradila-li jí jméno Boží. Sotva to učinil, vyslovila je Istehara a mocí tohoto jména vznesla se až do nebe. V odměnu za svoji čistotu byla proměněna v zářící hvězdu (הַקֶּדֶשׁ).

Okolní národové vpichovali si jména svých bohů do těla (stigmata), aby si tak zajistili jejich ochranu (Dölger, *Sphragis*, Paderborn, 1911, 39n); Izraelitům bylo náboženské tetování (מַסְמָרִים) přísně zakázáno (Lev. 19, 28). Proto se zdá velice málo pravděpodobná myšlenka Stadeova (*Das Kainszeichen*, *Zeitschrift für alttest. Wissenschaft*, 1894, 313), který takový zvyk připouští. Z výroku Isaiášova (44, 5) toho dokázati nelze, protože prorok mohl užíti slov jen obrazně.

Co znamenají »stigmata Jesu« v ústech apoštola Pavla (Gal. 6, 17), vložil jsem v ČKD. 1920, 309n.

VI. Požehnání a zlořečení.

Požehnání (בְּרָכָה , *eulogía*, *benedictio*) je silnější modlitbou; předpokládá, že sám Bůh udělí dobro, které druhému přejeme. Splní-li se požehnání, bývá neklamnou známkou zbožnosti toho, kdo je uděloval (Sir. 44, 26).

Požehnání dávali:

a) **RODIČE DĚTEM**, zvláště na smrtelném lůžku. Pokládalo se za jistou zárukou pozemského blaha (Sir. 3, 11). Požehnání jednou udělené bylo neodvolatelné (Gen. 27, 37). Kdo žehnal, kladl obvyklejné dítěti ruku na hlavu a při tom pronášel slova požehnání (Gen. 48, 17n).

b) **KRÁL Poddaným** (1. Král. 8, 55), protože v tehdejších státech byl národ velikou rodinou a král jejím otcem. S úpadkem náboženského života mizela i posvátná pouta, která oba spojovala a stále častěji docházelo k revolucím.

c) **KNĚŽI VĚRICÍM** (Num. 6, 23—27). O jejich požehnání jsem se zmínil při jiné příležitosti. O jeho veliké účinnosti mluví Písmo sv. častěji

(1. Sam. 1, 17). Od kněží přešlo právo na učitele zákona (rabbí), kteří je dávali svým žákům; snad právě proto přinášely matky děti k Pánu Ježíši, aby jim poželhal (Mat. 19, 4).

Opakem požehnání bylo zlořečení (קללה, *kalápa*, maledictio), kterým kdo svolával na druhého trestající Boží spravedlnost. Zasloužené zlořečení neminulo se nikdy účinkem, zvláště když je vyslovil otec (Gen. 9, 25 a 27, 12), prorok (2. Král. 2, 23—24) nebo chudáš, bezprávně utiskovaný (Sir. 21, 6).

Mnoho takových proseb čteme v Žaltářu (psalmy imprecatorii). Nesmíme zapomínati, že Spasitel ještě neprohlásil zásadu: »žehnejte těm, kteří vám zlořečí.« (Luk. 6, 28).

Protože zlořečení mohl vykonati jenom Bůh, varuje Písmo svaté, aby se příliš nebáli nezasloužené kletby. Zlořečení, které pronášely roztrpčené děti proti svým rodičům, vrátí se na jejich hlavu (Lev. 20, 9). Kletby bezbožných proti spravedlivým obrátí se jim v požehnání (Žalm 108, 28).

VII. Náboženské očisty.

Brandt W., Die jüdischen Baptismen oder das religiöse Waschen und Baden im Judentum mit Einschluss des Judenchristentums, Giessen, 1910 a Jüdische Reinheitslehre und ihre Beschreibung in den Evangelien, Gießen, 1910; - *Steinbeck*, Kultische Waschungen und Bäder im Heidentum und Judentum und ihr Verhältnis zur christlichen Taufe, Glauben und Wissen, 1910, 287n; - *Döller J.*, Die Reinheits- und Speisegesetze des Alten Testaments, Münster, 1917; - *Schumpp Meinrad*, Das Heilige in der Bibel, Theologie und Glaube, 1930, 331n.

Protože Bůh je nekonečná svatost, sluší se, aby byl čistý každý, kdo se k němu blíží. Bohu záleží především na čistotě vnitřní, jejím symbolem je však i čistota vnější. Proto se patriarchové umývali, kdykoli obětovali (Gen. 35, 2n). Také před prohlášením desatera poručil Bůh, aby se všichni umyli a roucha svá vyprali (Ex. 19, 10, 14). I v zákoně Mojžíšově mluví se dosti často o nečistotě; nebyla hříchem, v některých případech nebyla ani vinou a přece vylučovala ze společné bohoslužby a přenášela se na každého, kdo se poskvrněného dotekl.

Bývala způsobována věcmi, které živěji připomínaly první hřích a jeho smutné následky: smrt a zlou žádostivost. Levitická nečistota neměla za úkol chrániti lidi před nákazou, jakkoliv některé z uvedených případů jsou opravdu velice nakažlivé (Surbled, La morale dans ses rapports avec la médecine, Paříž, 1892, II, 77—93); spíše měla buditi hrůzu před hříchem a varovati každého, kdo se ho dopouštěl.

Následky náboženské nečistoty byly:

1. kněz nebo levita nesměl v té době zastávat svůj úřad (Lev. 22, 2—8),
2. nesměl jisti z obětí (Lev. 22, 4),
3. nesměl vstoupiti do chrámu; rabíni zakazovali (Kelim 1, 8) vstup i na horu chrámovou,

4. měl se podrobiti předepsané očistě (קִדְּשׁ, καθάρσιμος, purificatio). Očista záležela obvyčejně v koupeli, v některých případech přistupovaly různé podrobnosti.

Poskvrňovala:

1. **MRTVOLA LIDSKÁ** (Num. 19, 11–22). Po sedm dní^{a)} byl nečistý stan nebo dům, ve kterém kdo zemřel, všichni, kteří tam vešli a všechny věci, které s ním byly ve styku; kromě toho nádoby, které nebyly svrchu zakryty. Stejně byl celý týden poskvrněný, kdo zabil v bitvě nepřátelského vojína (Num. 31, 19, 23) a kdo se dotekl lidských kostí neb hrobu,^{a)} nebo se zúčastnil pohřbu (Deut. 26, 14) a nečistota se přenášela na všechno, čeho se dotekl (Num. 19, 22). Protože smrt připomíná hřích nejvíce, bylo poskvrnění nejtěžší a nazívala se největší očista; kdo by neuposlechl, měl být z náboženské obce vyloučen. Očista se dala takto: třetího dne vzal muž leviticky čistý^{b)} pramenitou vodu,^{c)} přimíchal do ní trochu popela z červené jalovice^{d)} a touto směsí pokropil poskvrněného a vše, co bylo mrtvolou znečištěno; kovové předměty vložili na okamžik do ohně (Num. 31, 22n). Totéž se opakovalo sedmého dne. Na to poskvrněný vypral svá roucha a vykoupal se; večerem sedmého dne nečistota přestávala. Kdo druhého očistoval,^{e)} byl nečistý až do večera a byl povinen vyprati napřed svá roucha.^{f)}

a) Proto bylo nazýváno (Šekalim 1, 1–4) hroby před svátky bílíti, aby se jich snad cizí poutníci nedotkl a tak se neposkvrnil. Takové oblétné hroby viděl Spasitel všude v okolí Jerusalema, když se ubíral k posledním velikonočním; snad právě proto byl pojmenoval pokrytécké farizeje (Mat. 23, 27).

b) Nemusel to být kněz; na venkově ho ani často neměli (Num. 19, 2–22).

c) Byla obrazem života; stojatá a snadno hnilící voda připomínala smrt. V Jerusalemě ji brávali obvyčejně z pramene Siloe.

d) Stačilo na špičku nože (Antiqu. 4, 4, 6).

e) Kdo se dotekl očištné vody, byl nečistý až do večera. Proto jen nevědomost mohla srovnávat »očištnou vodu« s naší svčnou vodou.

f) Protože nečistota trvala tak dlouho, odmítl asi Spasitel žádost jednoho učedníka, který chtěl napřed pochovat mrtvého otce (Luk. 9, 60).

2. **ZDECHLINY ZVÍŘAT** (Lev. 11, 24n a 39n). Těla usmrcených zvířat neposkvrňovala;^{a)} zdechlinou se mni zvíře, které samo dokonalo. Dotek takové zdechliny poskvrňoval až do večera; byli však povinni napřed se vykoupati a roucha vyprati. Zdechliny osmi^{b)} zvířat v zákoně vyjmenovaných (Lev. 11, 29n) poskvrňovaly nejen člověka, nýbrž i všechno, čeho se dotekly. Nádobi hliněné se mělo rozbít, kovové dobře umýt. Spadlo-li takové zvíře do studny nebo do pramene, neposkvrňovalo vodu.

a) Asi proto, že při zabíjení krev vytekla, v ostatních mrtvolách zůstala. Také sněm apoštolský (Skutky 15, 20. 29) zakázal prvním křesťanům takové maso, snad proto, aby židy příliš nedráždil.

b) Jména osmi zvířat nejsou nám úplně jasná. Hejčl (Bible česká I, 299) překládá: kočava, myš, ještěrka, pljávce, chameleon, mlouk, jakási malá ještěrka a krtek. Více se mi zamlouvá výklad Kortleitnerův (Archaeologia biblica, Innomosti, 1917, 358): krtek, nebo zvíře krtku podobné, myš a šest druhů ještěrek.

3. **MALOMOCENSTVÍ** (רִצְצָה, λέπρα, lepra) je dosud nejstrašnější nemocí a kdo jím byl zachvácen,^{a)} byl vyloučen z lidské společnosti, aby nikoho nenakazil.^{b)}

a) Písmo sv. popisuje malomocenství (Lev. 13, 2n); mluví lidově, ale tak přesně, že i moderní lékaři uznávají správnost diagnózy.

b) Byl za živa mrtvý (Antiqu. 3, 11, 3), proto bylo stanoveno tolik očišťujících obřadů.

Písmo svaté rozeznává:

a) **malomocenství lidí** (Lev. 14, 2–20), které pravděpodobně zahrnovalo i různé choroby kožní.^{a)} Kdokoli se uzdravil z malomocenství, přišel na pokraj tábora nebo k bráně města a povolal kněze,^{b)} aby ho prozkoumal. Vyzněl-li rozsudek knězův příznivě, určil uzdravenému den, kdy nad ním vykoná posvátné obřady. Uzdravený poprosil některého přítele, aby mu přichystal potřebné věci: dva živé, leviticky čisté ptáky,^{c)} kousek cedrového dřeva,^{d)} červcovou nit^{e)} a yzop.

a) Malomocenství je obvykle nezhoubné, Bible však předpokládá, že se nemocný dosti často uzdravil. Z toho vidíme, že její pojem byl mnohem širší.

b) Kněz měl při tom jen roucho obvyklé; bohoslužebný šat směl nosit jen v chrámě.

c) Vulgata přeložila »vrabce« a podobně vykládali i rabíni. Jarchi (Lightfoot, Horae Hebraicae ad Lucam 12, 6) to odůvodňuje: »Lepra homines invasit propter linguam malam, id est propter garrulitatem verborum; adhibuerunt ergo in purificatione eius passeret, qui semper garriunt.« Směl však vzít jakékoli čisté ptáky.

d) Cedrové dřevo je neporušitelné; znamenalo, že v uzdraveném není nic hněbného.

e) Barva zdravé krve lidské.

Pozvaný přítel zabil jednoho z ptáků a jeho krev vykopal do hlíněné nádoby plné pramenité vody; druhého ptáka uvázal červcovou nití k cedrovému dřevu a yzopu. Kněz namočil vše^{a)} do vody smíšené s krví a pokropil sedmkrát uzdraveného; potom pustil ptáka na svobodu.^{b)} Uzdravený vypral svá roucha, oholil se na celém těle a vykoupal se. Směl vkročit do tábora nebo do města, ale nesměl vejít do svého stanu nebo do domu.^{c)} Tuto očistu můžeme nazvat občanskou, protože se po ní vracel do společnosti lidské; druhá byla spíše církevní a dávala uzdravenému práva teokratická.

a) Podle tradice (Nepalm 14, 1) namočil jen konce křidel a ocas.

b) Srovnaj propouštění kozla na veliký den smíru; nemoc odešla.

c) Aby snad s manželkou neobcoval a tím se znova neposkrvnil.

Sedmého dne znova se na celém těle oholil, vypral roucha a vykoupal se. Osmého dne přivedl ke svatostánku nebo do chrámu^{a)} dva bezvadné beránky, roční ovci, k tomu tři desetiny efy (10.80 l) jemné mouky^{b)} zadělané olejem a misku (0.50 l) oleje. Kněz zabil beránka v obět za zpronevěru; jeho krevi potřel pravý boltec a pravý palec ruky a nohy uzdraveného. Nalil si trochu oleje do levé ruky, omočil v něm ukazováček pravé ruky a kropil sedmkrát^{c)} před Hospodinem.^{d)} Olejem, který mu v ruce zbyl, pomazal pravý boltec

a pravý palec ruky a nohy uzdraveného a zbytek mu vyžil na hlavu. Nato obětoval ovci v obět za hřích, beránka v celopal a k němu přidal i mouku.

- a) Ve druhém chrámě očišťovali malomocné u brány Nikanorovy.
- b) K beránkovi se přidávala obyčejně jen jedna desetina (3.6 l) mouky (Num. 15. 4); v tomto případě předpísluje zákon tři desetiny, snad proto, že kněz měl konati tolik obřadů.
- c) Podle talmudu (Negaim 14, 10) měl před každým kropením prst znova omočiti.
- d) Kterým směrem, nevíme. Pravděpodobně k oltáři.

Byl-li uzdravený chudobným, obětoval jen jednoho beránka, desetinu (3.6 l) mouky, olej a dvě hrdličky nebo holubičky; beránek byl zabit v obět za zpronevěru, jedna hrdlička v obět za hřích, druhá v celopal (Lev. 14, 21—32). Očišťování malomocného má mnoho podobnosti se svěcením na kněze: Izraelité byli podle Bible (Ex. 19, 6) »národem kněžským« a uzdravený stával se takřka znova živým údem národa (Döller, Die Reinheits- und Speisegesetze des Alten Testaments, Münster, 1917, 100).

b) **Malomocenství oděvu** (Lev. 13, 47—59) byla asi plíseň, která se objevuje na vlíněm nebo lněm rouchu a na kůži. Povstávala z vlhkosti a nedostatečného větrání. Protože podporovala vznik různých chorob, byly takové věci pokládány za nečisté a doneseny knězi, aby je prozkoumal. Kněz vše uschoval na sedm dní; jestli skvrny vzrostly, bylo roucho spáleno. Když skvrny nevzrostly, kněz vše vypral a uschoval opět na sedm dní. Nevrátila-li se původní barva, bylo roucho spáleno; jestli po vyprání zachvácené místo vybledlo, odtrhl je a spálil. Zmizela-li skvrna úplně, vypralo se roucho ještě jednou a bylo čisté.

c) **Malomocenství zdi** (Lev. 14, 34—53) byla asi houba,^{a)} která může zdraví vážně ohrozit; snad právě proto byla očišťována obřady tolik složitými. Kde se ukázalo, měli zavolat kněze. Zpozoroval-li na stěnách zelenavé skvrny, zavřel dům na sedm dní. Jestli se zatím houba rozšířila, dal vybourati nakažené kameny, omítku seškrabat, vše znova vyzditi a vymazati; potom dům zase na sedm dní zavřel. Shledal-li za týden, že skvrny se objevily znova, rozkázal dům zbořiti a stavivo za městem pohoditi. Když se skvrny nevrátily, očistil dům: vzal dva ptáky, cedrové dřevo, červec a yzop. Jednoho ptáka zabil, krev vycedil do hliněné nádoby s pramenitou vodou, omočil ve směsi živého ptáka, přivázaného červcem k cedrovému dřevu a yzopu a dům sedmkrát pokropil. Živého ptáka pustil na svobodu, pomodlil se a dům prohlásil zase za čistý.^{b)}

a) Nebyl to asi salytnový květ; Mojžiš mluví o červených a nazelenalých skvrnách, salytní mívá skvrny bílé.

b) Obřady byly podobné, jako při očišťování malomocného, protože také nebezpečí bylo větší.

4. **POHLAVNÍ ŽIVOT** nebyl sám sebou hřichech, ale připomínal velice první pád a jeho následek — zlou žádostivost. Právě tímto způsobem přecházela tělesná a duchovní smrt (hřích dědičný) z pokolení na pokolení. Proto Mojžiš prohlásil výkony pohlavního života za nečisté a předepsal očisty, aby tak účinněji budil blahodárný pocit studu a krotil smyslné vášně. Snad chtěl

také uchrániti svůj národ před bludem okolních pohanů, kteří uctivali bohy pohlavními výstřednostmi.

Bylo ustanoveno:

a) polluce i nedobrovolná a nezaviněná poskvrňovala až do večera; kdo ji měl, byl povinen vyprati své roucho v pramenité vodě a vykoupati se (Lev. 15, 16);

Podle Deut. 23, 10—11 měl odejít z vojenského tábora každý, kdo měl v noci polluci; směl se vrátiti teprve k večeru, když se byl napřed vykoupal. Jak se zdá, chtěl Mojžíš zabrániti, aby do tábora nebrali žen.

b) manželské obcování poskvrňovalo muže i ženu^{a)} až do večera; oba měli svá roucha vyprati a se vykoupati^{b)} (Lev. 15, 17—18);

a) Příkaz se mohl státi velkým břemenem, zvláště měl-li muž více manželek; bylo to jedno z četných ustanovení, kterými chtěl Mojžíš polygamií znesnadniti.

b) Podobnou myšlenku nacházíme též u církevních spisovatelů. Sv. Řehoř Vel. nařizuje: »Vir cum propria conjuge dormiens, nisi lotus aqua intrare ecclesiam non debet, sed neque lotus intrare statim debet.« Epist. XI, 64; ML 77, 1196.

c) kdo trpěl spermatorrhoeou^{a)} nebo blenorhoeou, byl pokládán za nečistého; vše, čeho se dotekl,^{b)} bylo nečisté až do večera a muselo se napřed oprati nebo vykoupati. Když se uzdravil, čekal ještě sedm dní, potom se v pramenité vodě vykoupal a vypral svoje roucha. Osmého dne přinesl knězi dvě hrdličky nebo holubičky; jednu obětoval v celopal, druhou za hřích (Lev. 15, 2—15);

a) Syřills (gonorrhoea) byla tehdy na východě neznámá a dostala se k nám teprve po objevení Ameriky; proto se o ní Mojžíš nezmiňuje. Sr. Miklik, ČKD. 1933, 162.

b) Stačil i dotek v širším smyslu; tak na př. poskvrňovala i sílna, která padla na roucho druhého.

d) menstruace poskvrňovala ženu na sedm dní; čeho se v takové době dotkla, bylo nečisté až do večera.^{a)} Očistila se koupeli a vypráním neb umytím věci, s nimiž přišla do styku. Kdo by v té době se ženou manželsky obcoval, byl nečistý po sedm dní (Lev. 15, 19—23); kdyby to učinil vědomě, měl býti z náboženské obce vyloučen (Lev. 20, 18).^{b)} Myšlenka přešla i do cirkve a udržela se dlouho zvláště na východě. Velice přísný byl Timotej Alexandrijský. V jednom kanonu nařizuje: »Mulier sanguinis menstrui fluxum patiens, si ausa fuerit ecclesiam ingredi, et manum sacerdotis osculari, aut sata circuire vel ea custodire, poenitentia eius erit annorum septem, jejunabit pane et aqua, non ingreditur in ecclesiam per annum integrum, nec accipiet corpus Domini nisi semel in anno omnibus diebus vitae suae.«^{c)}

a) Zákon byl znám dávno před Mojžíšem (Gen. 31, 35), Mojžíš jej pouze přejal.

b) Menstruace trvá jen tři dny; protože se někdy dostávají různé nepravidelnosti, byla rozšířena doba na týden.

c) Denzinger, Ritus Orientalium, Vitemberk, 1863—1864, I, 477 c. 14. Pravoslavná Ruska nesmí v té době polibiti kříž, ani se ho dotknouti. Stern, Geschichte der öffentlichen Sittlichkeit in Russland, Berlin, 1907—1908, I, 108 a II, 507.

e) žena, která trpěla chorobným krvotokem, byla nečistá, dokud nemoc trvala. Když se uzdravila, čekala ještě sedm dní, osmého dne obětovala dvě

hrdličky nebo holubičky; jednu v celopal, druhou v obět za hřích (Lev. 15, 25—30).

Z toho také poznáváme, proč se krvotoká žena dotkla jen potají roucha Spasitelova a proč se tak ulekla, když viděla, že je prozrazena (Mar. 5, 26—34).

5. **POROD DÍTĚTE** poskvřňoval matku nestejně, podle toho, narodil-li se hošík či děvčátko: v prvním případě byla sedm dní nečistá jako v době menstruace a poskvřňovala všecko, čeho se dotkla. Dalšíh 33 dní trvala obyčejná nečistota; v té době nesměla se dotknouti žádné posvátné věci nebo jíti ke svatostánku. Narodilo-li se děvčátko, trvala první nečistota 14 dní, druhá 66 dní.^{a)} Potom obětovala v chrámě ročního beránka v celopal a hrdličku nebo holubičku v obět za hřích.^{b)} Byla-li matka chudá, obětovala jen dvě hrdličky nebo holubičky^{c)} (Lev. 12, 2—8).

a) Proč byl takový rozdíl, nevíme. Židovští učenci tvrdili, že hošík je v životě matky vyvinut za 40 dní, děvčátko teprve za 80 (Döller, *Die Reinheits- und Speisegesetze des Alten Testaments*, Münster, 1917, 13). Je pozoruhodné, že také pobanští učenci (Aristoteles, *Historia animalium* 7, 4, 2) tvrdili totéž.

b) Ne za hřích dědičný, nýbrž za osobní hříchy, kterých se snad dopustila.

c) Tuto obět přinesla Rodička Boží (Luk. 2, 24). Církev katolická matku neočišťuje; děkuje Bohu za ochranu, jaké se jí dostalo, modlí se za dítě a prosí, aby PÁN obrátil její bolesti v radost a veselí.

VIII. Pokrmy čisté a nečisté.

Landois, Über den Hasen in der heil. Schrift, Natur und Offenbarung, 1861, 18n; - Volsmann H., Die reinen und die unreinen Thiere, Natur und Offenbarung, 1869, 235n; - Böckenhoff Karel, Das apostolische Speisegesetz, Paderborn, 1903 a Speisesatzungen mosaischer Art in mittelalterlichen Kirchenrechtsquellen des Morgen- und Abendlandes, Münster, 1907; - Selldén H., Ist der Hase ein Wiederkäufer?, Glauben und Wissen, 1904, 338n; - Fonck Leop., Die naturwissenschaftlichen Schwierigkeiten in der Bibel, Zeitschrift für kath. Theologie, 1907, 427n; - Döller Jan, Ein Beitrag zum jüdischen Speisegesetz, Theologie und Glaube, 1909, 379n a Die Reinheits- und Speisegesetze des Alten Testaments, Münster, 1917; - Six Karel, Blut und Ersticktes im Aposteldekret, Zeitschrift für kath. Theologie, 1911, 406n a Das Aposteldekret, Seine Entstehung und Geltung in den ersten vier Jahrhunderten, Innomosti, 1912; - Schmitz Arn., Oiseaux rapaces nocturnes de Palestine, Revue biblique, 1914, 255n; - Schulz Alf., Der Hase als Wiederkäufer, Biblische Zeitschrift, 1911, 12n; - Wigand K., Die altisraelitische Vorstellung von unreinen Tieren, Archiv für Religionswissenschaft, 1914, 413n; - Miklik Jos., Je zajíc přezývavcem?, CKD, 1929, 116n; - Benoit P., Un curieux ruminant biblique. Le daman, Revue biblique, 1935, 581n.

Starověké náboženství pronikalo i soukromý život jednotlivců a zakazovalo mu požívatí určité pokrmy. Odkud povstal rozdíl mezi zvířaty čistými a nečistými, nevíme; jistě byl dávno před Mojžíšem (Lev. 11, 1n). Po prvé se o něm děje zmínka ve zprávě o potopě (Gen. 7, 2n). V židovském náboženství byly předpisy poněkud pozměněny a uzpůsobeny poměrům, v jakých Izraelité

žili. Býti v seznamu nečistých zvířat neznamenal však nijakou příhanu. Sama Bible dosti často chválí jejich dobré vlastnosti a klade je za vzor, jejich dotek nijak neposkvřňoval; jenom pro jídlo byly »ohavnosti« (Lev. 11, 5. 8).

Samo sebou není žádné zvíře nečisté; všechna byla stvořena od Boha a Bůh uznal jejich dobrotu (Gen. 1, 20—25). Rozdíl vytvořili teprve lidé; u některých zvířat rozhodoval jakýsi odpor, který jejich zjev vyvolával, u jiných vlastnosti, které odpuzovaly, ještě jindy nečistá potrava, jakou se živila. Tento rozdíl se stále prohluboval, až se stal ustáleným zvykem a Mojžiš jej přejal na rozkaz Boží do svého zákoníku.

Zakázána byla:

1. ZVÍŘATA NEČISTÁ:

a) **čtvernožci**, kteří přezývají, ale kopyta úplně nedělí nebo nepřezývají, ale mají kopyto rozdělené (Lev. 11, 4—8). Výslovně se jmenuje daman, zajíc,^{a)} vepř,^{b)} velbloud^{c)} a všechna zvířata, která chodí po prackách (pes, kočka, krtek, medvěd).

a) Daman a zajíc podle dnešního přirodopisu nepřezývají, ale lidé je řadili mezi přezývkavce a Mojžiš se řídil tímto názorem. Ostatně i moderní přirodopis uznává, že obě zvířata mají mnoho prvků, které nacházíme jen u přezývkavců a učenici nejsou dosud jisti, kam je zařadit.

b) Okolní národové si právě tohoto zvířete velice vážili, rádi je požívali a bohům obětovali (sr. suovetaurilla). Tyto náboženské zvyky byly asi důvodem, proč Mojžiš požívání vepřového masa zakázal. Proto nebylo dovoleno (Baba kamma 7, 7) chovat vepř ani pro obchod; snad právě proto dovolil Spasitel zlým duchům, aby vepř posedli a potopili (Mat. 8, 30n); chtěl tak potrestat Gadarenské za jejich neváženost k zákonu Mojžíšovu.

c) Velbloud přezývá, ale nerozděluje úplně kopyto.

b) **ryby**, které nemají ploutvi a šupin (Lev. 11, 9—12); pravděpodobně proto, že se podobají hadům. Byly tedy vyloučeny všechny ryby úhořovitě;

Jak dokázal Tristram (*The natural history of the Bible*, 285), jsou mnohé druhy těchto ryb opravdu nezdravé a byly právem zakázány.

c) **ptáci**. Není udán žádný společný znak, nýbrž Bible vypočítává jednotlivé druhy. Jsou to většinou ptáci, kteří se živili masem, zdechlinami, červy a hmyzem (Lev. 11, 13—19). Důvod byl, že se stávali takovou potravou sami nečisti;

Bible uvádí určitá jména, jejich významu již nerozumíme. Podle Hejčla (*Bible česká* I, 298): orel, noh (kondor), sup, luňák, sokol, krkavec, pštros, tachnás (sova?), racek, jestřáb, sýček, kormoran, ibis, labuť, pelikán, volavka, čáp, kulich, dudek a netopýr.

d) **okřídlený hmyz**, který neměl zadní nohy delší a proto neskákal (Lev. 11, 20—25). Byly dovoleny čtyři druhy kobylek, které Bible vypočítává. Někteří však pokládají za možné, že čtyřmi slovy jsou jen naznačeny čtyři vývojové stupně kobylek;

e) **zvířata beznohá** (hadi), plazi nebo co má mnoho nohou (Lev. 11, 41—43).

2. **ZDECHLINY** jakéhokoli zvířete, zvířata dravcem roztrhaná^{a)} (Lev. 17, 15) a maso zvířat, která byla za trest ukamenována^{b)} (Ex. 21, 28).

a) Na poušti nesměl takové maso jísti ani cizinec, který žil mezi Izraelity (Lev. 17, 15); v Kanaanu směl jím prodávati maso padlých zvířat (Deut. 14, 21). Maso dobytčete, které zadávila šelma, mělo se předhoditi psům (Ex. 22, 30).

b) Potkrálil-li na př. někoho býk, měl býti ukamenován a jeho maso nesměl nikdo jísti.

3. **POKRMY A NÁPOJE**, které byly v otevřených nádobách ve stanu nebo ve světnici, ve které kdo zemřel nebo kde ležela jeho mrtvola (Num. 19, 14n); podobně pokrmy a nápoje, do kterých spadla mrtvola osmi zvířat v zákoně vypočtených (Lev. 11, 29—31).

4. **TRIKRÁT** (Ex. 23, 19; 34, 26 a Deut. 14, 21) se opakuje zákaz: »Nebudeš vařiti kozelce v mléku mateře jeho«; jeho smysl je nám však neznámý. Jedni (Bochart) viděli v tom jakousi krutost, kdyby vařili maso kůzlátka v mléku, které je mělo živiti. Jiní (Spencer) připomínali pohanskou pověru; takovým mlékem postříkovali pole a stromy, aby lépe rodily. Ještě nejspíše zakazoval Bůh určitý druh oběti, které přinášeli rádi pohané a z kterých snad také požívali. Je totiž pozoruhodné, že mnohé rukopisy mají ku Deut. 14, 21 dodatek: »Kdo to udělá, (dělá), jako by obětoval krtku; předmětem hněvu je pro Boha Jakubova.« (Nestle, *Das Böcklein in der Milch der Mutter*, *Zeitschrift für alttest. Wissenschaft*, 1913, 75n.) Sr. však Chullin 8, 1.

5. **VĚCI OBĚTOVANĚ MODLÁM** (Ex. 34, 15), protože podle tehdejších názorů by s nimi vcházet v jakýsi důvěrnější styk. Pozdější rabíni (Aboda zara 2, 3—7) rozšířili příkaz na vše, co pocházelo od pohanů, protože mohlo býti nějak modlami poskvrněno. Jísti chléb od Samaritána bylo právě takovým hříchem jako požívatí vepřového masa (Šebitt 8, 10). Snad právě proto poslal Spasitel apoštoly, aby nakoupili v Sichemu potřebných pokrmů (Jan 4, 8). V době křesťanské dal apoštol Pavel (1. Kor. 10, 14—32) podrobná pravidla, jak si počínati v městech, kde řezníci kupovali maso obětované modlám.

6. VĚCI OBĚTOVANĚ HOSPODINU:

a) **tuk^{a)}** ze zvířat, která se směla obětovati na oltářích^{b)} (Lev. 3, 17). Jestli zvíře zcepenělo, směli užiti jeho tuku k jakékoli potřebě, ne však k jídlu (Lev. 7, 24);

a) Tuk je nejjemnější součástí zvířecího těla, proto byl jaksi pokládán za prvotiny, které patřily Hospodinu.

b) Nemyslí se tuk, kterým bylo libové maso prorostlé, nýbrž části, které vypočítává Lev. 3, 3n.

b) **krev** kteréhokoli zvířete (Lev. 3, 17), protože byla pokládána za hlavní podmínku života. Rybí krev zakázána nebyla (Keritot 5, 1), snad proto, že je studená;

c) **z nové úrody** zemské nesměli požívat, dokud nebyl v chrámě obětován o velikonočních první snopek ječných klasů (Lev. 23, 16);

d) **ovoce mladých stromků** bylo první tři léta nečisté, protože se pokládalo za příliš vodnaté a málo vyzrálé; proto je ulamovali. Ovoce čtvrtého roku bylo zasvěceno Hospodinu, teprve pátého roku směli z něho jisti (Lev. 19, 23—25).

7. **Z JAKÉSI ÚCTY** nejedli šlachy v zadních kýtách, protože ochrnula při tajemném zápase patriarchy Jakuba s andělem (Gen. 32, 32). Přestupek se trestal ranami holi (Chullin 7, 1).

Zákony o pokrmeh měly veliký význam zdravotní, jak dokazují moderní lékaři.^{a)} Hlavní účel byl však náboženský. Měly národu připomínati, že je lidem vyvoleným, proto má dbáti větší čistoty než jeho pohanští sousedé. Jejich zachovávání bylo velikou obětí a proto vzácným projevem bohopocty.^{b)} Pokud víme, zachovávali je židé svědomitě a trestali přísně každého provinilce. Za krále Antiocha uvalila Velerada na dovoz vepřového masa do hlavního města pokutu 3000 drachem (Antiqu. 12, 3, 4). Jenom v největší nouzi sáhli po mase zapovězeném (2. Král. 6, 25); mnozí podstoupili raději bolestnou smrt, než by se zpronevěřili zákonu Božímu (2. Mach. 6, 18n).

a) Vepřové maso podporuje vznik malomocenství, proto bylo nebezpečné v krajinách, kde žilo tolik malomocných. Krev se horkem velice snadno kazí.

b) Proto zbytečně se horšíl Origenes (Hom. 7 in Lev. 5; MG 12, 488): »Si adideamus litterae et secundum hoc vel quod Judaeis vel id quod vulgo videtur, acciplamus, quae in lege scripta sunt, erubescio dicere et confiteri, quia tales leges dederit Deus.«

IX. Obřízka.

Grünwald J., Die rituelle Circumcision, Frankfurt, 1892; - Glassberg A., Die Beschneidung in ihrer geschichtlichen, ethnographischen, religiösen und medicinischen Bedeutung, Berlin, 1897; - Dölger Fr., Sphragis, Paderborn, 1911, 51n; - Vaccari A., De vi circumcisionis in Veteri Foedere, Verbum, 1922, 14n; - Deimel, De circumcissione, Verbum Domini, 1925, 5n.

Obřízka (צִירְתּוּם, περιτομή, circumcisio) byla náboženským úkonem, při kterém kamenným nožem^{a)} (Jos. 5, 2) oddělovali předkožku na pohlavním údu mužově. Nařídil ji Bůh Abrahamovi a všem jeho mužským potomkům; měla se vykonati i na otrocích, ar byli původu jakéhokoli (Gen. 17, 10—14). Byla znamením smlouvy, kterou věřící s Bohem uzavíral a ukládala povinnost zachovávat celý zákon Boží (Lev. 18, 5). Obřízku uděloval obyčejně otec (Gen. 17, 23), bylo-li třeba i žena (Ex. 4, 25). U dětí se dávala osmého dne (Gen. 17, 12),^{b)} u dospělých v kterémkoli věku.^{c)}

a) Proč užívali kamenného nože, nevíme. Ve středověku býval nůž z ostrého skla, nyní ocelový (Maimonides, Milla 2, 1).

b) Obřízka se udělila, i když byla právě sobota. Bylo-li však dítě slabé nebo nemocné, počkalo se, až se uzdravilo (Šabbat 19, 5).

c) U dospělých volali obyčejně lékaře (Antiqu. 20, 2, 4), a přece trvalo hojení někdy 40 dní.

Účinnost obřizky není dosud mezi bohoslovci stejně vysvětlována. Možno rozlišovati tři názory:

a) obřizka udělovala milost sama sebou (*ex opere operato*) nebo z mimořádného ustanovení Božího. Suarez (*De sacram. disp. 5. sect. 1*) nazval tuto myšlenku »jistým a nepochybným dogmatem«.

b) nedávala žádnou milost. Stoupenci tohoto názoru se dovolávají výroku apoštola Pavla (*Gal. 4, 9*), že všechny starozákonné obřady — a proto i obřizka — byly jen »slabé a nuzné prvopočátky«; výpovědi sv. Otců, kteří v ní viděli jen rozlišující znamení, konečně slov církevního sněmu florenckého a tridentského, že žádná starozákonní svátost neudělovala milost.

c) pravda jest uprostřed. Pokud obřizka byla jen součástíkou židovského náboženství, nemohla dáti milost posvěcující; pokud byla předobrazem budoucího křtu Spasitelova, očisťovala od hříchu dědičného a dávala milost posvěcující. Byla tedy »slabým a nuzným prvopočátkem«, ale přece posvěcující milost zprostředkovala. Pěkně praví sv. Tomáš (3, q. 70, a. 4): »In circumcisione conferebatur gratia, quantum ad omnes gratiae effectus; aliter tamen quam in baptismo. Nam in baptismo confertur gratia ex virtute ipsius baptismi, quam habet, in quantum est instrumentum passionis Christi iam perfectae; in circumcisione autem conferebatur gratia non ex virtute circumcisionis, sed ex virtute fidei passionis Christi, cuius signum erat circumcisio: ita scilicet, quod homo, qui accipiebat circumcisionem, profitebatur se suscipere talem fidem, vel adultus pro se, vel alius pro parvulis.«

Jak se odpouštěl dědičný hřích dítčím, nevíme; bohoslovci jsou však přesvědčeni, že milosrdný Bůh se o nějaký prostředek postaral. Nazývají jej »sacramentum naturae«. Sr. sv. Tomáš, 3, q. 61, a. 3.

Původ obřizky stal se v novější době předmětem prudkých vědeckých sporů, ve kterých rozhodovala často protináboženská zaujatost. Tvrdilo se skoro všeobecně, že obřizku přejal Abraham od Egypťanů.

a) Nikdo nepopírá, že v Egyptě znali obřizku dávno před patriarchou. Zmínuje se o tom několikrát Herodot (2, 36. 37. 104) a dosti jiných spisovatelů (Diodor Sicil., *Bibl. hist.* 1, 28). Z egyptských památek se dovidáme, že ji konali již v době čtvrté dynastie (Ebers, *Aegypten und die Bücher Moses*, I, 278—285).

Schulz (*Alttestamentliche Theologie*, 173), Benzinger (*Hebräische Archäologie*, 119) a Matthes (*Zeitschrift für alttest. Wissenschaft* 1909, 70—73) dokazovali původ obřizky z Egypta z biblických slov (*Jos. 5, 9*): »Dnes jsem odhál od vás egyptskou pohanu.« Zdálo se jim, že židé byli prý pokládáni za méněcenné, protože se v Egyptě neobřezávali. Důsledek je nesprávný, protože ani Egypťané se všichni neobřezávali. Lépe vykládá Kortleitner (*Archaeologia biblica*, *Innomosti*, 1917, 397) o vysvobození z poroby egyptské.

b) Pokud můžeme dokázati, obřezávali se v Egyptě jen kněží nebo mužové, kteří se chtěli věnovati výhradně službě chrámové nebo toužili po hlubším poznání pravd náboženských. Výslovně to tvrdí Josef Flavius (*Contra Apionem* 2, 13) a Origenes (*Comm. in epist. ad Rom.* 2, 13; *MG* 14, 910).

Také mumie, na kterých byla nalezena, pocházejí všechny od kněží (Reitzenstein, *Zwei religionsgeschichtliche Fragen nach ungedruckten griechischen Texten der Strassburger Bibliothek* 45).

c) I když tedy připustíme, že patriarcha mohl poznati obřizku v Egyptě, přece ji odtud nepřijal; proto ji nezavedl hned po svém návratu, nýbrž teprve o 20 let později a na výslovný rozkaz Boží. Mezi oběma úkony byl veliký rozdíl: židovská obřizka měla jen význam náboženský a byla pečeti smlouvy, kterou s Bohem uzavřeli, v Egyptě významu náboženského neměla. U židů byla přikázána pro všechny, v Egyptě se udělovala jen kněžím; u židů se dávala osmého dne po narození a jenom hošíkům, Egyptané obřezávali, když hoši dorůstali a dávali obřizku i dívkám.

X. Prvotiny a desátky.

Aby vyvolený národ nikdy nezapomněl, že Bůh je vlastním majitelem Palestiny a Izraelité jenom jeho usedlíky, vyhradil si všechny prvotiny a desátky (Lev. 25, 23) a daroval je kmenu Levi za jeho službu ve svatostánku (Num. 18, 21 a 31).

1. **PRVOTINY** (תְּשׁוּמָן, ἀπαρχή, primitiae) ze všeho, co plodila země, patřily Hospodinu (Ex. 23, 19); dávaly se z polní úrody, ovoce stromů a révy.^{a)} také díl ostříhané vlny (Deut. 18, 4).^{b)} část medu (Lev. 2, 12).^{c)} těsta (Num. 15, 17—21) a kvasu (Lev. 2, 11). Kolik se mělo dáti, ponechal zákon zbožnosti jednotlivců; obyčejně se spokojovali s padesátinou, stačila však i šedesátina,^{d)} zbožnější dávali čtyřicetinu (Terumot 4, 3). Ze stromů se dávalo všecko ovoce, které se urodilo čtvrtého roku po zasazení (Lev. 19, 24).

a) Farizeové rozšířili zákon na všechny plodiny, aby stavěli na odv svůj svědomítoť. Spasitel nezavrhoval jejich skutek (Mat. 23, 23), odsoudil jen důvod, proč tak činili.

b) V Deut. 15, 19 se nařizuje: »Prvorozených ovci stříhati nesmíš,« Deut. 18, 4: »Od těch, kteří přinášejí oběti, bude právem příslušet kněžím díl vlny z ovčí stříže.« Mezi oběma zákony není rozpor. První kázal, že prvorozený beránek se má obětovati i s vlnou, druhý se týkal jiných ovci.

c) Obyčejně dávali z medu, který vybírali na jaře.

d) Vывodili to z hebrejského slova »košike« (Deut. 26, 2); číselná hodnota jeho písmen je právě šedesát (Gem. Bikkurim 3, 7).

Prvotiny se nepálily, měly se dáti kněžím (Num. 18, 12).^{a)} Kdo měl do Jerusalema daleko, nesl je v košíčku^{b)} do chrámu a s předepsanými obřady je podával knězi (Deut. 26, 2—11). V pozdější době posílali do Jerusalema i prvotiny z polí, která měli mimo Palestinu (Antiqu. 16, 6, 7).

Jako jednotlivci obětoval i celý národ prvotiny o velikonočních (Lev. 23, 10n) a letnicích (Lev. 23, 17).

a) V 2. Král. 4, 42 čteme, že jakýsi občan z Baal-Salíse přinesl »chleby prvotin« Eliseovi, který nebyl z rodu Leviova. Zdá se, že překlad není úplně správný a svatopisec chtěl jenom říci, že mu daroval lepší pečivo.

b) Podle talmudu (Bikkurim 1, 3) mívali v košíčku jen vzorky sedmi plodin, které vypočítává Deut. 8, 8. Ostatek platili penězi.

2. **PRVOROZENÍ SYNOVĚ** byli majetkem Božím na památku, že jich ušetřil při odchodu z Egypta (Ex. 11, 4—7 a 12, 29). Podobně prvorozená zvířata (samečkové), protože pánem všeho je Bůh.

Nebyli však prvorozeným syn, který se narodil teprve po sestře, proto se na něho zákon nevztahoval (Ex. 13, 2).

Platila ustanovení:

a) **prvorozený syn** (רִאשׁוֹן, πρωτότοκος, primogenitus) měl se vykoupiti podle odhadu knězova; cena neměla přesahovati pět stříbrných šiklů a dítě mělo mít aspoň měsíc. Obvyčejně to spojovali s očišťováním matky (Num. 18, 15). Peníze dostali kněží (Num. 3, 48—51).

b) **prvorozené mládě** (sameček) ze zvířat, která se směla obětovati, bylo opravdu obětováno, nemělo-li vadu, která by je vylučovala (Num. 18, 17n). Mohlo se to státi mezi osmým dnem a prvním rokem (Ex. 22, 30); v té době jich však nesměli užívat k žádné práci a z beránka nesměli stříhati vlnu (Deut. 15, 19). Trpělo-li zvíře nějakou vadou, zabilo se doma a ustrojila se z něho veřejná hostina (Deut. 15, 21—23); jeho krev vylili na zem.

c) **prvorozené mládě** (sameček) zvířat nečistých se obětovati nesmělo. Místo něho se dávala kněžím ovce (Ex. 13, 13) neb o pětinu více, než zač kněz zvíře odhadl. Nechtěl-li majitel zvíře vykoupiti, prodalo se a strženě peníze se daly kněžím (Lev. 27, 27).

3. **DESÁTKY** (עֲשָׂרִים, δεκάτη, decimae) byly ve zvyku nejen u pohanů, znali je i židé. Obětoval je již Abraham (Gen. 14, 20 a Žid. 7, 4—7), později je sliboval Jakub (Gen. 28, 22). První zákon o desátcích dal Mojžiš (Lev. 27, 30—33 a Num. 18, 21—32); protože však se shodoval málo s poměry, jaké zavládly po obsazení Palestiny, byl několikrátě doplněn a částečně i pozměněn. Kdo to učinil, nevíme; snad Samuel (Biblische Studien VI, 1901, 13 až 24), ale dosud nám není úplně jasno, jak jednotlivá ustanovení srovnati.

Mojžiš nařídil dávat desátek z polních plodin, z ovoce stromů a ze zvířat, která se směla obětovati (Lev. 27, 30—33). Jakým způsobem se určoval desátek z polních plodin a z ovoce, zákon nepředpisoval; místo nich mohli dáti jejich skutečnou cenu, měli však přidati pětinu. Zvířata se vyháněla z ohrady a pastýř je holi počítal; každé desáté zvíře oddělil a odevzdal kněžím. Nesměl je nahraditi zvířetem horším ani lepším, také nebylo dovoleno dáti místo nich peníze.

Později byl zákon o desátcích samým Mojžišem doplněn (Num. 18, 21 až 32); Izraelité odváděli desátky levitům, kteří neměli v Palestině žádného podílu; levité dali ze všeho, co tímto způsobem dostali, desetinu kněžím. Kromě toho nařizoval zákon (Deut. 12, 6. 11. 17n), aby Izraelité vystrojili na posvátném místě z desátků hostinu a pozvali na ni chudé a levity.

V Palestině bylo skoro nemožno zachovati dosavadní praxi; proto byl zákon pozměněn, pravděpodobně od Samuela. Kdo bydlel od svatyně tak daleko, že nemohl pohodlně desátky odevzdati, směl je doma prodati, přidal pětinu stržené ceny a vystrojil u svatyně náboženskou hostinu. Každého třetího roku neodváděl stržené peníze do svatyně, nýbrž vystrojil hostinu doma a pozval na ni chudé, vdovy, sirotky a levity (Deut. 14, 22–29). Sám vykonal před oltářem Hospodinovým modlitbu, ve které prohlašoval, že svou povinnost splnil a desátek doma chudým daroval (Deut. 26, 12–15).

V pozdější době ustálila se praxe odváděti troji desátek (Tob. 1, 7): první se dával chrámu, druhý levitům a třetí chudým. Zmiňuje se o nich také sv. Jeronym (Comment. in Ezech. 45, 13; ML 25, 450) a před ním Josef Flavius (Antiqu. 4, 8, 22). Desátek byl velice těžkým břemenem, proto jej židé často zanedbávali a bylo ustavičně třeba jeho závaznost připomínati.

XI. Přísaha.

H., Jak židé přísahají, Blahověst, 1891, 89n; - *Happel J.*, Der Eid im Alten Testamente (bez udání roku); - *Pedersen J.*, Der Eid bei den Semiten in seinem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen sowie die Stellung des Eides im Islam, Štrasburk, 1914; - *Miklik Jos.*, Ježíš a přísaha, CKD, 1924, 139n.

Židé se dovolávali Boha, aby potvrdili pravdu svých slov nebo zdůraznili upřímnost svého slibu (přísaha: שְׁבוּעָה, ἑρκος, iuramentum); při tom svolávali na sebe často Boží tresty, jestli slovo nezachovají (zaklínání: שְׁבָעָה ה' אֱלֹהֵי, ἑρκος τῆς ἀρχῆς, maledictio, execratio).

Přisahalo se slovy: »při životě Hospodinově« (Soudc. 8, 19), »při životě Božím« (2. Sam. 2, 27) nebo »Hospodin buď svědkem mezi mnou a tebou« (1. Sam. 20, 23). Žádal-li kdo přísahu od druhého, předřikával mu její znění, načež tázaný odpovídal: »Amen, amen« (Num. 5, 22); jindy použil formule: »Zaklínám tě skrze Boha živého, abys...« (Mat. 26, 63). Zaklínání se tu a tam zamlčovalo (Gen. 14, 22), nejčastěji se říkalo jen všeobecně: »Ať mne Hospodin trestá a zase trestá, jestli...« (Rut 1, 17).

Kdo přisahal, zvedal pravici k nebi, kde sídlil Bůh (Gen. 14, 22); při slavnějších příležitostech pozvedli obě ruce (Dan. 12, 7) nebo přisahali před oltářem. Nejobávanejší bylo zaklínání při pohlavním údu (Gen. 24, 2 a 47, 29), protože dávali v sázku ditky již zrozené neb ještě očekávané.

Přísaha byla dovolena, v několika případech i přikázána:

1. bylo-li komu něco svěřeno v opatrování, ale nebylo svědků, kteří by pravdu dotvrdili (Ex. 22, 10n),
2. když byl spáchán nějaký zločin a bez přísahy nebylo možno vinníka vypátrati (Lev. 5, 1),
3. popřel-li kdo, že někomu něco ukradl, odcizil nebo zpronevěřil (Lev. 6, 3).

Soudní přísahu směli skládati jen mužové, nikdy ženy, cizinci, příbuzní a otroci (Sebuot 4, 1). Křivá přísaha se zakazovala (Ex. 20, 7); nerozvážnou přísahu bylo třeba odčinit (Lev. 5, 4—7). Vlastnosti dobré přísahy vypočítává Jeremiáš (4, 2): »podle pravdy, práva a spravedlnosti«. Nutnost přísahy uznal i Spasitel, jakkoli ji právem prohlásil za následek hříchu (Mat. 5, 33n).

V době Josefově přísahalo se v Egyptě »při životě faraonově« (Gen. 42, 15) a také židé počali později slov užívati (1. Sam. 17, 55). Zato bylo zakázáno přísahati při bozích pohanských (Jer. 5, 7), při Baalovi (Jer. 12, 16), při zlatém teletu^a) nebo při »cestě do Bersaby« (Amos 8, 14).^b)

a) Prorok (Amos 8, 14) opsal tuto přísahu slovy: »při hřechu samařskému«.

b) Totiž při modloslužbě, jakou tam konali.

Ve starší době vážili si židé přísahy velice (Jos. 9, 15—19), za proroků ji často porušovali (Os. 4, 2). Po zajetí prosluli znova svědomitým zachováváním přísahy (Antiqu. 12, 1), ale v době Spasitelově přísahalo se zase lehkomyslně. Přísahy, ve kterých nebylo výslovně jméno Boží, prohlašovali za neplatné (Sebuot 4, 12) neb aspoň jich nedbali. Proti tomuto zlořádu vystoupil častěji Spasitel (Mat. 5, 34—36 a 23, 16—22) a varoval před zneužíváním přísahy. Přísahu samu neodsoudil, sám přísahal (Mat. 26, 63n).

Slova »při srnách, při laních plachých« (Veleplseň 2, 7) nejsou přísahou, nýbrž jen silnějším básnickým obratem.

XII. Sliby.

Döller J., *Der Bann (Herem) im Alten Testamente und im späteren Judentum*, Zeitschrift für kath. Theologie, 1913, 1n; - *Delporte Lucian*, *L'anathème de Jahvé. Recherches sur le herem préexilien en Israël. Recherches de science religieuse*, 1914, 297n; - *Miklik Jos.*, *Korban a Mat.* 15, 5, ČKD, 1933, 346n; - *Kaulen Frant.*, *Commentatio de rebus Jephthae ducis ex s. Scriptura recte describendis*, Bonn, 1895; - *Hoonacker van*, *Le voeu de Jephthé*, Le Muséon, 1893, 59n a 448n; - *Fernández A.*, *Votum Jephthae*, *Verbum Domini*, 1921, 104n a 299n.

Slib je dobrovolná, Bohu učiněná přívověď, kterou se člověk pod hříchem zavazuje, že vykoná něco Bohu milého nebo se zřekne něčeho dovoleného. Lidé činili sliby odedávna, když byli v nebezpečí (Gen. 28, 20—22) nebo chtěli dojiti jistěji splnění své prosby (1. Sam. 1, 11). Sliby nacházíme v každém náboženství; proto je ponechal i Mojžiš, často zdůrazňoval jejich závaznost (Num. 30, 3 a Deut. 23, 21—23), ale nikdy k nim nepovzbuzoval. Právě naopak; stanovil podmínky, kterými je hleděl omeziti a skoro z každého slibu se bylo možno vykoupiti. Slib Izraelitů nedosáhl nikdy takové mravní výše, jakou má v křesťanství a neznamenal pokaždě snahu po větší dokonalosti.

Podle učení rabinů (Nedarim 4, 4) slib vázal i tehdy, jestli kdo prohlásil, že druhému v něčem neprospěje.

Podmínky slibu:

1. Neplatil slib učiněný jen v myšlenkách, musel být pronesen slovy (Num. 30, 3). Mělo se tak předejítí možným pochybnostem. Dálo se to obyčejně slovy: »Toto mi budiž věci Bohu darovanou (korbán).« Josef Flavius, *Contra Apionem* 1, 22. Sr. Mat. 15, 5.

Proto »otevřítí ústa svá k Hospodinu« (Soude. 11, 35) znamenalo »učinit slib«.
Jak uměli později slibu zneužívat, aby se vyhnuli povinnosti podporovat staré rodiče, sr. Miklik, *ČKD* 1933, 346—348.

2. Kdo sliboval, měl být plnoletý a být samostatným pánem věci, kterou sliboval. Proto otec mohl zrušit sliby svobodných dcer a manžel sliby manželčiny, jestli proti nim protestoval téhož dne, kdy se o nich dověděl; když mlčel, slib uznával (Num. 30, 3—16).

3. Aby slibovaný předmět nebyl již majetkem Božím nebo nebyl Boha nedůstojným. Předmětem slibu nemohlo tedy být:

- a) co již Bohu právem patřilo, na př. prvotiny (Lev. 27, 26),
- b) věci chatrné a proto Boha nedůstojné, na př. nemocné zvíře (Mal. 1, 14),
- c) majetek, kterého muž nebo žena nabyli prostitucí (donum meretricis a pretium canis. Deut. 23, 18).

Druhy slibů. Sliby nebyly všechny stejné a neukládaly stejných povinností. Proto rozlišujeme:

1. **ZASLIBENÍ** (קנין, עֲרֻחָה, votum), z kterého se bylo možno penězi vykoupiti. Výkupnou cenu určil sám Bůh a byla různá podle toho, o jakou věc šlo.

a) **lidé.** Výkupná cena byla odstupňována podle věku, pohlaví a podle pracovní schopnosti (Lev. 27, 2—7): hochu měsíčního až pětiletého bylo možno vykoupiti 5 šikly; pětiletého až dvacetiletého 20 šikly, muže dvacetiletého až šedesátiletého 50 šikly, nad šedesát roku 15 šikly. Ženu měsíční až pětiletou bylo možno vykoupiti 3 šikly, pětiletou až dvacetiletou 10 šikly, dvacetiletou až šedesátiletou 30 šikly, nad šedesát roků 10 šikly. Neměl-li někdo tolik peněz, odhadl kněz jeho majetek a stanovil, kolik měl zaplatiti (Lev. 27, 8);

Z toho vidíme, jak pošetile jednal Jefta, když slíbenou dceru opravdu obětoval (Soude. 11, 39). Vysvětlovati jeho skutek jinak, je nemožno.

b) **zvířata**, která se směla obětovati, nemohla být vykoupena (Lev. 27, 9—10). Zvířata nečistá se prodala za cenu knězem odhadnutou, ale majitel měl přidati pětinu ceny (Lev. 27, 11—13);

c) **dům** se měl prodati za cenu knězem odhadnutou; koupil-li jej dosavadní majitel, přidával pětinu kupní ceny (Lev. 27, 14n);

d) **pole** mohlo být zaslibeno dvojím způsobem. Slibil-li kdo Bohu jen úrodu, zůstávalo pole jeho majetkem a v milostivém létě mu bylo zdarma vráceno. Takový mohl své pole vykoupiti, když zaplatil tolik peněz, kolik by se na něm sklídilo až do příštího milostivého léta a přidal pětinu odhadnuté ceny (Lev. 27, 16—19). Věnoval-li Bohu jen pole, ale úrodu si ponechal, směl

až do příštího milostivého léta úrodu prodávati. Po milostivém létě stávalo se však pole majetkem chrámovým a dosavadní majitel je nemohl nikdy vykoupiti.

2. **ZASVĚCENÍ** (עֲדָה, *edáthma*, anathema) byl dokonalejší způsob zasvěcení, protože majitel se vzdával práva na výkup. Zasvěcovali nejenom věci a zvířata, nýbrž i lidi (Lev. 27, 28), kteří byli jejich vlastnictvím (otroky). Písmo sv. je nazývá svatosvatými (Num. 18, 9. 14), protože se jich smělo užiti jen ke službě chrámové nebo kněžské.

3. **PROKLETÍ** (chérem), po kterém se musela věc zničit, zvíře a člověk usmrtiti (Lev. 27, 28n). Prokletí směla vyhlásiti jen veřejná auktorita nebo prorok jménem Božím a jenom v případech, které zákon vypočítával. Od prokletí třeba dobře rozlišovati vyloučení z náboženské společnosti; zmíním se o něm při židovských soudech. O prokletí platila tato ustanovení:

a) obětoval-li Izraelita pohanským bohům, propadal kletbě a měl býti usmrčen (Ex. 22, 20 a Lev. 20, 2n),

b) odpadlo-li hebrejské město k modloslužbě, měli býti jeho obyvatelé pobiti, dobytek usmrčen a všechnen majetek spálen (Deut. 13, 13—18),

c) o nežidovském obyvatelstvu Palestiny bylo ustanoveno: Kananecji měli býti pobiti i s dobytkem (Deut. 7, 1n). U Amorrejců zabijeli jen lidi, dobytek a majetek si směli ponechat (Deut. 2, 34n). Amalekité měli býti pobiti všichni i s dobytkem (1. Sam. 15, 3). Z Madianských zabijeli jen muže a ženy, panny odváděli do otroctví, majetek si směli ponechat (Num. 31, 7n). Pohanské město mimopalestinské mělo býti napřed vyzváno, aby se vzdalo; když odmítlo, bývali mužové pobiti, vše ostatní dostávali vítězi (Deut. 20, 10—14).

4. **NAZIREÁT** (נָזִיר, *mezáli eúchí*, votum consecrationis) byl největším ze slibů, »kterými se kdo vzdával z lásky k Bohu něčeho dovoleného«. Proto:

a) odřikal se plodu révy a všeho, co z něho pocházelo. Nepil víno, mošt, vinný ocet ani jakýkoli nápoj, který se z révy připravoval, nejedl hrozný ani čerstvé ani sušené (Num. 6, 3n). Stejně mu byl zakázán každý opojný nápoj, ať byl z čehokoli,

b) nestříhal si vlasy. Důvod tohoto zákazu neznáme; pravděpodobně byl projevem kajcnosti,

c) varoval se doteku jakékoli mrtvoly, kosti a hrobu. Proto nesměl ani na pohřeb rodičů (Num. 6, 6—8). V tom směru vynikal i nad obyčejného kněze (Lev. 21, 1—5) a rovnal se veleknězi,

d) kromě toho ukládali si dobrovolně různá pokání: nemazali se olejem, nekoupali se a pod. Nikdo však nesliboval pohlavní zdrženlivost; tuto myšlenku přinesl na svět teprve Spasitel.

Slib nazireátu mohli složit muži^{a)} i ženy,^{b)} na určitý čas^{c)} nebo doživotně.^{d)} Také rodiče mohli zavázati slibem dítě, třeba ještě ani nezrozené (Soude. 13, 13—14). Původ nazireátu třeba hledati v době pradávne; Mojžiš o něm

mluví jak o věci všeobecně známé (Num. 6, 4—6). Nazireové byli pokládáni za Bohu milé, proto včas potřeby doprošovali se jiní jejich přímluvy (1. Mach. 3, 49n).

a) Učinil jej i apoštol Pavel (Skutky 18, 18).

b) Královna Bernike slíbila nazíreát (Bellum 2, 15, 1); královna Helena učinila slib na sedm roků, aby vyprošila synovi šťastný návrat z války (Nazir 3, 8). U ženy platil slib jenom tehdy, jestli manžel dal svůj souhlas (Nazir 4, 2).

c) Nejčastěji činili slib jen dočasně; nikdy však méně než na měsíc (Bellum 2, 15, 1 a Nazir 1, 3).

d) Doživotní slib měl Samson (Soudc. 13, 5, 7), Samuel (1. Sam. 1, 11) a Jan Křtítel (Luk. 1, 15). Hegesippus (Eusebius, Hist. Eccl. 2, 23, 3) to tvrdí o sv. Jakubovi; zdá se, že neprávem, protože při poslední večeři pil víno.

Přerušil-li kdo z nedopatření nazíreát,^{a)} potřeboval očisty. Sedmého dne si oholil^{b)} hlavu, osmého dne obětoval dvě hrdličky nebo holubičky, jednu za hřích, druhou v celopal a ročního beránka za zpronevěru. Měl-li nazíreát pouze dočasný, počal znova počítati slíbené dny (Num. 6, 9—12).

a) O dobrovolném porušení slibu Bible nemluví; jisté bylo trestáno ještě přísněji.

b) Vulgata (Num. 6, 9) přeložila nesprávně, že se měl oholiti dne prvního a sedmého.

Když uplynula doba dočasného nazíreátu, obětoval beránka v celopal, ovci v obět za spáchané hříchy, berana v obět děkovnou a košíček nekvašených chlebů; některé byly olejem zadělány, jiné jen polity. K tomu příslušnou úlitbu vína. Před vchodem do svatostánku — později ve zvláštní síni — ostříhal mu kněz vlasy a spálil je na oltáři s tukem děkovné oběti. Rameno beranova a jeden chléb z obou druhů pečiva byl obětován Bohu a dán knězi, který konal posvátný oběd. Z ostatních částí děkovné oběti byla vystrojena hostina, při které pil nazírej po prvé víno (Num. 6, 13—20).

Zakončení nazíreátu stálo mnoho peněz, proto bohatší platili za chudé; také apoštolovi Pavlovi radili, aby si podobným způsobem naklonil rozhněvané židy (Skutky 21, 23n).

XIII. Posty.

Bittner F., De Graecorum et Romanorum deque Hebraeorum et Christianorum sacris ieiuniis, Poznaň, 1846; - *Palache J. L.*, Über das Weinen in der jüdischen Religion, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1916, 251n; - *Fruhstorfer K.*, Fastenvorschriften und Fastenlehren der hl. Schrift des Alten Bundes, Linzer Quartalschrift, 1916, 59n; - *Miklik Jos.*, Půst a sobota u židů, CKD, 1924, 357n a »Postim se dvakráte za týden,« CKD, 1934, 431n; - Půst v antice, Hlidka, 1930, 72n; - *Schaumberger J.*, Das Bussedikt des Königs von Ninive bei Jonas in keilschriftlicher Beleuchtung, Biblica, 1934, 123n.

Půst (פֹּסֵט, νηστεία, ieiunium) byl jakýmsi druhem slibu; člověk se odříkal pokrmu a nápoje, aby si Boha naklonil, jeho trestající spravedlnost usmířil, hrozící nehodu odvrátil nebo si vyprosíl nějakou velikou milost. Židovský půst nebyl jen pouhým odřeknutím se jídla; kdo se postil, měl »mrtviti svou duši« (Lev. 16, 29), totiž odříci si všechno, co činilo život radostnějším a veselejším.

Jediným od Boha ustanoveným postem byl den smíru; časem postních dnů přibýlo. Zmínil jsem se o nich při jiné příležitosti. V době Spasitelově postivali se farizeové dvakrát za týden (Luk. 18, 12): ve čtvrtek, protože toho dne vystoupil prý Mojžíš na horu pro desky desatera a v pondělí, poněvadž se vracel a uviděl lid tančící kolem zlatého telete (Taanit 29b). Také jednotlivci ukládali si posty, kdykoli chtěli učiniti svou modlitbu záslušnější.

Veřejný půst býval vyhlášen zvláště, když dlouho nepršelo. Traktát Taanit (1, 5 a 7) o tom ustanovuje: Nepršelo-li až do měsíce Kislevu, byl nařízen třídenní půst. Jestli ani potom nebyla země zavlažena, přidali nové tři dny a půst byl zostřen. Když i tyto modlitby zůstaly bez účinku, připojili dalších sedm dní, troubili na posvátné trouby a v obchodech se nesmělo prodávati. Jestli se ani potom nebe nesmílovalo, nastal zármutek, přátelé se nepozdravovali a lid veřejně plakal; viděli v tom důkaz, že Bůh se na ně rozhněval.

Veřejný půst nebyl dovolen v sobotu a v ostatní přikázané svátky. Připadl-li však den smíru na sobotu, byl přece půst (Menachot 11, 7). Někteří zakazovali půst i v pátek (sr. Judit 8, 6) a ve všechny dny, které svátek předcházely (Taanit 17b); snad proto, že bylo více práce a chystala se jídla. Časem jejich praxe zvitězila.

Větší volnost byla v soukromých postech, ale i tu platila určitá pravidla. Kdo se chtěl postiti, musel to aspoň den před tím Bohu slíbiti, obyčejně odpoledne (Taanit 12a). Dálo se to slovy: »Zitra se chci před tvým obličejem soukromě postiti« (Taanit 12b). Slib počínal vázati ráno, končil večerem toho dne (Taanit 12a). Tříkrát za den odříkal tak zv. modlitbu »osmnácti« a na příslušném místě vložil důvod, proč se postí (Berakot 4, 8). Toho dne nesměl ani jísti ani píti; proto se počaly záhy ozývati varovné hlasy, které přílišné posty zakazovaly (Taanit 15, 11).

Z ostatních postních zvyků připomínám:

a) oblékali se do drsného a těsného roucha, které mívalo podobu pytle, přepasovalo se obyčejně provazem. Rabíni však tento způsob příliš nedoporučovali; nebyl-li prosebník od Boha vyslyšen, mohli se druzí domnívati, že je tajným hříšником (Taanit 14b),

b) sedávali v popelu (Targ. Is. 58, 5) nebo si posypávali popelem hlavu (Targ. Jer. 61, 3). Podle výkladů rabinských (Taanit 2, 65) — ovšem velice pochybných — chtěli tak Bohu připomenouti zásluhy Abrahamovy, který se nazval z pokory prachem a popelem (Gen. 18, 23),

c) vylévali vodu před Hospodinem (1. Král. 7, 6). Význam tohoto úkonu není dosud úplně jasný; ještě nejspíše byl to projev postu, kterým si odříkali vodu, na východě tolik potřebnou,

d) konali kající průvody po náměstí nebo chodili mezi hroby; chtěli tak Bohu naznačiti, co je čeká, jestli jim nepomůže (Taanit 2, 65),

e) nemyli si obličej, nekoupali se a nenatírali tělo olejem (Taanit 1, 3), často si zahalovali hlavu,

- f) odkládali sandály a chodívali bosí (Taanit 1, 3),
- g) varovali se manželského obcování (Taanit 1, 3),
- h) nepozdravovali nikoho a na pozdrav odpovídali jen šepem (Bar. Taanit 14b), chodili se skloněnou hlavou, toho dne neprodávali a smluv neuzavírali (Taanit 1, 3).

Proto Spasitel zakazoval svým učedníkům, aby nedávali okatě najevo, že se posti.

XIV. Almužna.

Almužna (תְּרוּמָה, ἐλεημοσύνη. eleemosyna) nebyla jenom projevem dobrého srdce, vyplývala ze samého náboženství. Již v Zákoně nacházíme mnoho ustanovení, která měla ulehčiti trpký život chudiny:

1. doporučoval je dobročinnosti zámožnějších (Deut. 15, 7—11),
2. hrozil přísnými tresty Božími všem, kteří by je utiskovali (Lev. 19, 15),
3. daroval jim všechno, co vyrostlo v roce sobotním a milostivém (Lev. 25, 5n),
4. zakázal majitelům, aby sbírali klasy, které při žních upadly na zemi nebo se vraceli pro snopek, který na poli zapomněli (Lev. 19, 9; 23, 22 a Deut. 24, 19),
5. doporučoval, aby při žních nechali kousek obilí státi a při česání ovoce stromy neotřásali (Lev. 19, 9n),
6. dovoloval každému, aby se na cizím poli nebo vinici do syta najedl, ale nic neodnášel (Deut. 23, 24n),
7. aby jim dávali v určité roky část desátku a zvali je k náboženským hostinám (Deut. 14, 28n),
8. při bohoslužbě mivali četné úlevy a směli obětovati věc lacinější (Lev. 12, 8),
9. soudcům se přikazovalo, aby jejich rozepře nestranně rozhodovali (Deut. 1, 17).

Proto nepřekvapuje, že židé své chudé rádi podporovali a dávali hojně almužny soukromě i z prostředků veřejných.

Při soukromých almužnách řídili se zásadami: Bližší příbuzní mají větší nárok na dobrodini než vzdálenější, krajané mají přednost před cizinci (Taanit 24a). O velikosti almužny rozhodovaly majetkové poměry dárce (Ketubot 66b). Při almužně třeba šetřiti cti druhého a nezahanbovati ho více než bylo potřeba. Proto se doporučovalo raději mu půjčiti a teprve později prohlásiti půjčku za darovanou (Sifra Deut. 15, 7n). Nejkrásnější je almužna, při které chudý svého dobrodince ani nepozná. Proto právem odsoudil Spasitel pokrytecké jednání farizeů, kteří ohlašovali almužny troubením, aby na sebe upozornili (Mat. 6, 2).

Ani veřejná dobročinnost nebyla věcí neznámou. Při každé synagoze byl ustanoven almužník. Jeho úkolem bylo vybrat od přítomných dobrovolné příspěvky a rozdělit je místní chudíně. Kromě toho mívala města ještě jiné úředníky; chodili denně po domech, sbírali chléb a pokrmy a každý třetí den je rozdělávali. Bohužel, ovládla i toto zřízení časem touha po lidské chvále a mnozí dávali tolik, že poškozovali vlastní rodinu nebo sami přišli o všechny majetek. Proto bylo ustanoveno, že dobrovolné dary nesmějí přesahovati dvacetinu majetku (Ketubot 50a). O záslužnosti almužny mluví Písmo sv. velice často a vřele ji doporučuje.

XV. Pomazání na krále.

Steinmetzer Fr., Das heil. Salböl des Alten Bundes, Biblische Zeitschrift, 1909, 17n.

Pomazání svatým olejem bylo po každé obřadem náboženským. Mojžíš pomazal svatostánek a jeho nářadí (Ex. 40, 9—11), svatým olejem byl posvěcen Áron na úřad velekněžský (Ex. 28, 41), podobně čteme o některých prorocích. Zvláštní zmínky zasluhuje pomazání na krále, protože mělo veliký význam v říši theokratické.

Pomazání na krále bylo soukromé a veřejné. První vykonával obyčejně nějaký prorok na přímý rozkaz Boží. Bylo něčím mimořádným a dávalo jen právo na trůn (1. Sam. 16, 13). Pomazání veřejné propůjčovalo skutečnou moc královskou. Uděloval je velekněz^{a)} často v přítomnosti některého proroka^{b)} (1. Král. 1, 34). Obřad se konal u pramene (1. Král. 1, 33)^{c)} nebo v chrámě (2. Král. 11, 11).

a) Právě-li Písmo sv. (1. Par. 11, 3), že krále pomazal »líd«, užívá jen zámlky. Obřad sám konal velekněz, lid s ním pouze souhlasil.

b) Někteří židovští učenci (Abarbanel, Comment. in 1. Sam. 16, 1) tvrdili, že jenom prorok směl pomazati krále; jejich myšlenka odporuje Písmu sv. (1. Král. 1, 34. 39. 45).

c) Na př. u Gihonu; proč se tak dalo, nevíme.

Zdá se, že všichni judští králové byli pomazáni, i když se o tom Bible výslovně nezmiňuje. Protože Písmo sv. zdůrazňuje pomazání obyčejně jen u zakladatelů dynastií, tvrdili pozdější učenci židovští.^{a)} Je jednotlivci pomazávání nebyli. Jejich myšlenka je však málo pravděpodobná.^{b)}

a) Jer. Horaťot 47c: »Rex, qui primo constituitur, ungenus est; regis autem filius, qui in regnum succederet, ut is itidem ungeretur, necessarium non erat.«

b) David byl na krále pomazán a přece jeho syn Šalomoun byl pomazán také, ačkoli nebyl zakladatelem nové dynastie.

Jakého oleje se užívalo, Písmo sv. výslovně nepraví; pokládáme však za jisté, že to byl olej posvátný.^{a)} který uchovávali ve svatostánku a kterým světili velekněze. O Davidovi tvrdí sám Bůh (Zalm 88, 21): »Našel jsem si Davida, svého sluhu, olejem svým svatým jsem ho pomazal.« Podobně se dočítáme (1. Král. 1, 39), že Sadok vzal ze svatostánku olej, kterým pomazal

Salomouna. Dálo se to asi tak, že mu lili posvátný olej na hlavu (1. Sam. 16, 13 a 2. Král. 9, 3. 6).^{b)}

a) Rabíni tvrdili, že králové z rodu Davidova byli pomazáni svatým olejem, ostatní králové jen olejem balzámovým. Důvodů nemají.

b) Dálo prý se to v podobě fecké písmeny X; podle jiných udělali mu posvátným olejem na hlavě kruh, který symbolisoval korunu.

Pomazáním stával se král zástupcem Božím a dostával »ducha Božího«, aby své těžké povinnosti mohl zastávat; proto se nazývá v Písmě sv. »pomazaným« (mašiah, Christus).

E. Zakázaná bohoslužba.

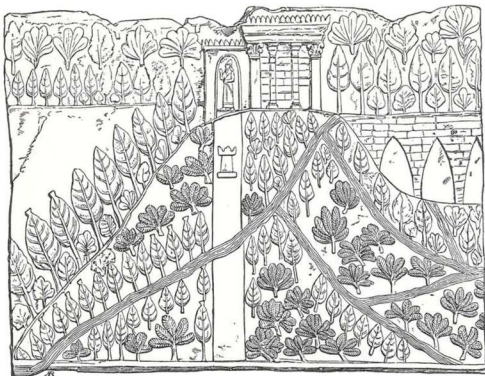
Bohoslužba mohla se státi nedovolenou z několika důvodů: a) když se obětovalo na místech, která zákon zakazoval; b) když ctili pravého Boha v nedovolených obrazech a c) když vzdávali božskou poctu pohanským modlům.

1. Bohoslužba na výšinách.

Syllaba Fr., Posvátné vrchy pohanské a izraelské, ČKD, 1887, 353n; - *Séjourné Pavel*, L'autel de Manoah, Revue biblique, 1898, 123n; - *Savignac M. R.*, Le haute-lieu de Pétra, Revue biblique, 1903, 280n; - *Molloy V.*, Lieux de culte à Pétra, Revue biblique, 1906, 582n; - *Mader E.*, Das altkanaanitische Heiligtum in Gezer, Biblische Zeitschrift, 1912, 1n a Die altkanaanitischen »Opferstätten« in Megiddo und Ta'anek nach den neuesten Ausgrabungen, Biblische Zeitschrift, 1912, 351n; - *Vincent H.*, Gézer et l'archéologie palestinienne, Revue biblique, 1914, 373n.

a) PŮVOD VÝŠIN.

Od doby Soudců až do zajetí babylonského děje se často zmínka o výšinách (הַרְצָה, τὰ ὑψηλά, excelsus).^{a)} Již patriarchové obětovali rádi na pahorcích (Gen. 22, 2 a 31, 54), protože se tam cítili Bohu blíže a nebyli v modlitbě tolik vyrušováni. Zákonem Mojžišovým (Deut. 12, 2n) byla bohoslužba omezena na jediné místo, ale příkaz Deuteronomia nebyl až do zajetí důsledně proveden; přispělo k tomu několik příčin: a) zlý příklad kananejského obyvatelstva, které nebylo všude vyhubeno; b) mnoho Izraelitů bydlelo příliš daleko od ústřední svatyně, proto dávalo přednost bližším obětištím; c) některá z těchto míst byla posvěcena velikými zázraky, které se na nich staly a jejich slavná pověst nepobledla ani, když byl postaven chrám v Jerusalemě;^{b)} d) mnozí se snad domnívali, že zákonem Mojžišovým byla zapovězena jen veřejná bohoslužba. Jakousi oporu měli ve zjeveních, která se stala daleko od svatostánku a byla prováděna obětmi (Soudc. 6, 11n; 13, 16 a 1. Sam. 7, 9n). Od těchto výšin, zasvěcených Hospodinu, třeba dobře rozlišovati pohanská obětiště, kterých přibývalo zvláště za některých králů; bývalo jich tolik, že prorok Oseáš (10, 8) je nazývá »hříchem Izraelovým«.

Obr. 51. Asyrská »výšina«.

Nahoře stála jakási kaplička se sochou boha, před ní oltář; kolem dokola byl posvátný háj s upravenými cestami.

- a) Etymologie slova bāmāh je dosud nejasná; ani nevíme, je-li původu domácího či bylo-li přejato odjinud. Je však pozoruhodné, že také řecké βωμῶς znamená vysoký oltář, ke kterému se vystupovalo po stupních na rozdíl od nízkého ἑσχαρά. Vulgata překládá excelsa nebo fana.
- b) Jak zvolna pronikal zákon o jednotli obětního místa, vidíme nejlépe na Gabaeonu. Jakkoli archa Boží byla již v Jerusalemě, obětoval tam ještě Šalomoun (1. Král. 3, 4) a Bůh odměnil jeho službu slavným zjevením (1. Král. 3, 5).

b) PODOBA VÝŠIN.

Podobu výšin známe velmi málo. Jen z nahodilých poznámek Pisma sv. nebo z ostatních pramenů dovidáme se aspoň několik podrobností. Zdá se, že nebylo přesných pravidel a jednotlivé kraje mívaly mnoho místních odchylek. (Příručka, 236.) Poměrně nejvíce nám vyložily vykopávky starých kananejských obětíšť.

Svatyně bývala obvykle na pahorku (1. Sam. 9, 13); hlavním předmětem byl oltář, kolem dokola se rozkládal háj. Na blízku bývaly různé budovy: v některých sídlieli knězi, v jiných konávali posvátné hostiny. Tu a tam byly budovy dosti rozsáhlé; v Ramě se do ní vešlo na třicet hodovníků (1. Sam. 9,

23—24). Od budov třeba dobře rozlišovat stany, zhotovené ze dřeva a zdobené oponami (2. Král. 23, 7); v nich zůstávali poutníci, ale mnohdy se oddávali nejhanebnějším výstřednostem. Nemůžeme již rozhodnouti, zdali také židovské výšiny bývaly zdobeny řadami kamenných sloupů (maššeby), jaké mivali Kananejci. (Přiručka, 79—81.)

c) DĚJINY VÝŠIN.

Již v době Soudců nacházíme ojedinělé stopy tohoto neblahého kultu (Soudc. 6, 25), jeho smutný rozkvět spadá teprve do doby královské. V severní říši zavedl výšiny Jeroboam I. a ustanovil při nich kněze, kteří nebyli z rodu Leviova (1. Král. 12, 31); chtěl tak odvrátiti národ od chrámu jerusalemského a zajistiti si vládu nad desíti kmeny. Jeho příklad působil nakažlivě a brzy bylo celé království poseto výšinami a proroci se marně pokoušeli o jejich odstranění. Po pádu Samaří obětovali na bývalých výšinách cizí kolonisté (2. Král. 17, 27—33), které tam usadili králové asyrští. Vyvrátil je teprve zbožný král judský Josiáš a kněze dal pobiti (2. Král. 23, 19 a 2. Par. 34, 6n).

Ani v říši judské nebylo o mnoho lépe a jenom několika rázným králům se podařilo zlozvyk poněkud utlumiti. Započatou reformu zničil obyčejně nástupce. Bolestný doklad vidíme na zbožném Ezechiášovi; co napravil, pokazil jeho syn Manasses (2. Král. 21, 3). Teprve Josiáš (2. Král. 23, 13) učinil přítrž veřejnému přestupování zákona; po zajetí nemáme jediného dokladu, že by národ obětoval ještě na výšinách.

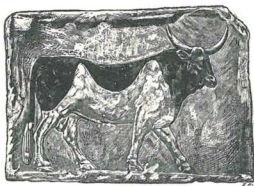
2. Kult obrazů Hospodinových.

Vincent H., Les fouilles américaines à Samarie. Revue biblique, 1909, 435n a 1911, 125n; - Döller Jan, Ein neugefundenes Jahvebild gefälscht. Der Katholik, 1909, I, 318 a Das goldene Kalb, Korrespondenz für den kath. Klerus Österreichs, 1919, 183n; - Savignac M. R., Visite aux fouilles de Samarie. Revue biblique, 1910, 113n; - Slabý Jos., Vykopávky v Samaří, ČKD, 1914, 507n; - Miklik Jos., Měli židé obrazy Jahve?, ČKD, 1918, 92n; - Landersdorfer S., Baal tetramorphos und die Kerube Ezechiels, Paderborn, 1918, 22: socha Míchova.

Mojžiš přísně zakázal, aby vyvolený národ nectil Boha v žádném obraze (Ex. 20, 4 a Deut. 4, 16); bylo to nebezpečné v době, kdy okolní pohané přispiovali modlám jakousi magickou silu. Ani tento zákon nebyl po každé zachován; přestupky byly tím trestuhodnější, protože vedly ponenáhlu k úplné modloslužbě.

a) ZLATÉ TELE.

Bylo prvním obrazem Hospodinovým,* jež ulil přestrašený Aron na úpatí sinajském ze zlatých náušnic žen (Ex. 32, 1—6) a pravděpodobně i mužů. Rabini přispiovali tuto myšlenku četným cizincům, kteří opustili spolu s Izraelity říši faraonovu (Ex. 12, 38 a Num. 11, 4); spíše se zdá, že prostý

Obr. 52. Býk Apis.

lid byl poštván bývalými kněžími, kteří byli novým bohoslužebným řádem postaveni do pozadí. Potomci Leviovi se k nim nepřidali; na rozkaz Mojžíšův chopili se mečů, procházeli táborem a pobili na 3000 mužů (Ex. 32, 26—28).^{b)}

a) Izraelité nechtěli ctít modlu, tele mělo být jen symbolem. Pocta platila Bohu (Ex. 32, 5). Omyl zavinila Vulgata, která přeložila množným slovem »bohyně«.

b) Dnešní latinský překlad udává 23.000 pobitých, původní text a všechny staré překlady jen 3000.

Později obnovil kult zlatého telete Jeroboam, aby odvrátil severní kmeny od pouti do Jerusalema a zabezpečil tak vládu svému rodu. Ullil dvě^{a)} zlatá telata; jedno postavil na jihu říše v Betelu, druhé na severu v Danu (1. Král. 12, 28—29). Tato nedovolená bohoslužba^{b)} udržela se až do pádu severní říše, ačkoli proroci tolikrát proti ní vystoupili (sr. Amos 7, 10n) a hrozili přísnými tresty jejímu královskému původci (1. Král. 13, 1n).

a) Někteří (Kortleitner, *Archaeologia biblica*, Innomosti, 1917, 420) dokazovali, že Jeroboam ullil jen jedno tele; proto škrtili zmínku o Danu. Jejich důvody jsou však velice chabé a odporují jasně tradici židovské.

b) Betelská bohoslužba nebyla modloslužbou, jakkoliv je možné, že se do ní časem vloudilo dosti cizích žvlů. Byla však kultem nedovoleným a proroci (Os. 4, 15 a 5, 8) nazývali proto Betel Bet-aven (domem hřichu).

Odkud povstal zvyk zobrazovati Boha v podobě býka, není dosud úplně jasno. Někteří se rozhodli pro Egypt a pro svoje tvrzení uvádějí tyto důvody: po prvé se projevil tento sklon po odchodu z Egypta (Ex. 32, 1—8) a také Jeroboam připomínal lidu právě toto Boží dobrodiní (1. Král. 12, 28—29). Také jinde vytýkají proroci vyvolenému národu jeho egyptskou modloslužbu (Jos. 24, 14; Ez. 20, 7—10 a 23, 3). Bylo to tím přirozenější, protože v blízké Heliopoli bývali často svědky okázalých slavností, kterými uctivali bílého býka Apise (Mnevis). (Příručka, 176 a 177.)

Jiným se zdálo velmi málo pravděpodobné, že by celý národ přejal s takovou ochotou obraz Boží od svých největších utiskovatelů. Pokud víme, býval býk pro svoji sílu a plnost života u všech semitských národů symbolem božství; v blízkém Kanaanu byl dokonce posvátným zvířetem Baalovým. Nebylo tedy třeba utikati se k cizincům; vlastní mythologie byla dostatečným důvodem.

b) OBRAZ MÍCHŮV.

Jak se dovidáme z knihy Soudců (17, 3—5), dal jej zhotoviti na radu matčinu jakýsi Micháš z hor efraimských. Obraz byl podle všeho jen ze dřeva,

ale pobit stříbrným plechem. Jak se zdá, patřila k němu i jakási kaplička, snad také ze stříbra. Michá vyhradil soše ve svém domě světničku a později najal potulného levitu Jonatana (Soudc. 18, 30), aby mu konal bohoslužbu. Protože očekával požeňání od Hospodina, nedopouštěl se skutečně modloslužby; svým jednáním však prozrazuje, jak hluboko poklesla v oněch smutných dobách znalost zákona Mojžišova. Když se později stěhoval kmen Danův k severu a cestou se dověděl o svatyni Michově, odňal mu násilím všechno zařízení a přenesl je do svých nových sídel (Soudc. 18, 13—31).

c) EFOD GEDEONŮV.

Z bohatých darů, které dostal Gedeon po svém velikém vítězství nad Madianskými, utkal vzácný efod, asi podle vzoru veleknězova a uložil jej ve svém městě Efra (Soudc. 8, 27). Nebyla to modla, jak se domníval Gesenius (Thesaurus I, 135) a před ním syrský překladatel; Gedeon chtěl jenom uctít anděla, který se mu zjevil a uchovati památku na svoje vítězství. Teprve později zneužili Izraelité efodu k zakázané bohoslužbě; buď jím odívali kněze nebo se jím dotazovali na budoucnost. Protože Písmo svaté (Soudc. 8, 27) mluví při té příležitosti o »smilstvu«, je možné, že efod sloužil později k oslavě sichemského boha Baal-berita (Soudc. 9, 4). Sv. Augustin (Quaestiones in Hept. 7, 41; ML 34, 806) činí Gedeona odpovědným za smutné následky jeho skutku, většina jej právem omlouvá.

d) MĚDĚNÝ HAD.

Na rozkaz Boží ulil Mojžiš na poušti měděného hada a pověsil jej na dřevo; kdokoli naň s důvěrou pohlédl, byl zachráněn od smrti, kterou působilo uštknutí jedovatých hadů (Num. 21, 4—9). Židé uchovávali hada jako symbol velikého dobrodiní, kterého se jim dostalo; teprve později počali mu prokazovati božskou poctu, pálili před ním kadidlo a dovolávali se jeho ochrany. Proto jej dal zbožný král Ezechiáš rozbít (2. Král. 18, 4). Při tom se dovídáme, že jej nazývali Nechuštán (Vulg. Nohestan).

Etymologie jména Nechuštán je dosud nejasná. Hejčl (Bible česká I., 1036) je odvozuje od *nechošet* (měď, bronz); Landersdorfer (Die Bibel und die süd-arabische Altertumsforschung 64) od *nachaš* (had), ke kterému přidána arabská koncovka. Kortleitner (Archaeologia biblica, Innomati, 1917, 424), viděl ve jméně spojení slov *nachaš* (had) a *lithán* (věčný, božský).

3. Modloslužba.

Scholz P., Götzendienst und Zauberwesen bei den alten Hebräern und den benachbarten Völkern, Rezn., 1877; - Baudissin Volf, Die alttestamentliche Bezeichnung der Götzen mit *gillūlim*, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1904, 395n; - Kortleitner Fr., De polytheismo universo et quibusdam eius formis apud Hebraeos finitimasque

gentes usitatis, Innomosti, 1908; De polytheismi origine quae sit doctrina sacrarum litterarum patrumque ecclesiae, Innomosti, 1911; De diis gentilium quid sacrae litterae Veteris Testamenti iudicent, Innomosti, 1912.

Spátný příklad okolních národů byl velikým pokušením pro Izraelity. Počali se dopouštět modloslužby, ačkoli Bůh hrozil jednotlivcům kamenováním (Ex. 22, 19) a celému národu rozptýlením po okolních říších (Deut. 28, 15n). Klesli konečně tak hluboko, že Jeremiáš (2, 28 a 11, 13) mohl bolestně zvolati: »Kolik měst, tolik bohů máš, Judo!«

Protože kananejská modloslužba byla skoro po každé spojena s náboženskou prostitucí, přešlo toto jméno i na modloslužbu (smilniti = páchatí modloslužbu). Spolupůsobila ještě jiná myšlenka: odpadem od náboženství Mojžíšova porušoval Izraelita právě tak slíbenou věrnost k Bohu jako manželka, která se dala zlákat cizím mužem.

Nejstarší modly bývaly jen z hruba otesané kameny, jeden zastupoval trup, druhý hlavu (sr. Příručka, obr. 94); proto je nazývá Pismo sv. gillúlim (גִּלּוּלִים), doslova »přivalené«, totiž kameny. Podobu měly nejčastěji lidskou, jindy zobrazovaly zvíře, v jakém se bůh zjevoval. Velikost byla různá; známe obrovské sochy babylonské, ale dochovalo se i mnoho náušnic, zdobených miniaturními soškami bohů (Gen. 35, 4). Některé lili nebo tepali z kovů, jindy je aspoň obkládali zlatým a stříbrným plechem. Chuď se spokojovali soškami bronzovými, kamennými nebo jen z pálené hlíny. Velmi často je dělali ze dřeva, pokud možno trvanlivého. Sochy natírali pestrými barvami, nejčastěji modrou a červenou; oblékali je do vzácných látek a stavěli je na podstavce, aby více vynikaly.

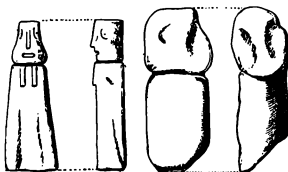
V Písmě sv. děje se zmínka o velmi četných pohanských bozích; promluví jen o nejdůležitějších:

a) **BAAL** (בַּאֵל, Báal, Baal).

Wiederholt, Bel und Drache, Tübinger Quartalschrift, 1872, 554n; - Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1899, III, 71n a IV, 340n; - Sedláček Jar., Etymologie jména Belzebub, ČKD, 1899, 374n; - Döller J., Die Entblössung des Volkes Israel am Sinai, Biblische Zeitschrift, 1907, 352n; - Landersdorfer S., Der Baal tetramorphus und die Kerube Ezechiels, Paderborn, 1918; - Joüon, Béalial, Biblica, 1924, 178n; - Vincent L. H., Le Baal cananéen de Beisan et sa parèdre, Revue biblique, 1928, 481n; - Fernández A., Templum Baal-berith apud Sichem, Verbum Domini, 1932, 254n.

Etymologicky Pán, proto jím označovali původně i pravého Boha; brzy však sklesl jeho význam a Pismo sv. ho neužívá nikdy o Hospodinu. Baal byl bohem plodivé přírodní síly; jeho nebeským symbolem bylo slunce, na zemi býk.*) Skoro v každém městě měl Baal znaky poněkud odchylné; proto přidávali k jeho jménu různé přívlastky. Někdy je brali z města, kde byl uctíván, jindy z oboru, v kterém pomáhal. Známější jsou: sichemský Baal-berit (Soudc. 9, 4), protože byl ochráncem smluv; akkaronský Baal-zebúb (2. Král. 1, 2)

zaháněl obtížné mouchy, které bývají dodnes nejstrašnější metlou v Palestině;^{b)} v pohorí Libanonském ctili Baal-Lebanona, zvaného také Baal-Hermon (Soudc. 3, 3) a Baal-Gad (Baal štěstí). V Hazoru byl uctíván Baal-Hazor, v Peoru čili Fegoru Baalfegor atd. Velice často býval nazýván Baal-šamaim, protože vládl na nebi a Baal-chaman, protože zahříval sluncem.^{c)}

Obr. 53. Domácí bůžkové.

- a) V palmyrenských nápisech čteme proto často jméno Agli-baal; Baal je býček. Sr. Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1899, III, 73. Snad právě odtud povstal kult zlatého telete, kterému byli Izraelité tolik oddáni.
- b) V Novém zákoně (Mat. 10, 25) znamená Satana, snad proto, že posílá roje zlých duchů, aby trápili lidi.
- c) Proto Písmo sv. mluvívá častěji o Baalech (Baalím).

Baal býval zobrazován nejčastěji v podobě lidské, hlavu věnčily bohaté sluneční paprsky (Příručka, 235); tu a tam mívá však i hlavu býčí. Stavěli mu chrámy a oltáře, u kterých stávaly dva kuželovité sloupy ze dřeva nebo z kamene;^{a)} přinášeli mu nejen oběti krvavé, nýbrž i nekrvavé, k jeho počtě pálili kadidlo, klaněli se mu, líbali jeho sochu a jeho jménem přísahali. Bohoslužba Baalova vynikala velikou nádherou^{b)} a lákala svou smyslností, proto bývala velikým pokušením pro Izraelity. Kněží prováděli kolem oltáře divoké tance,^{c)} při kterých se bodali a do krve zraňovali, aby tak boha na sebe upozornili (1. Král. 18, 26—28).

Obr. 54. Bůh Baal.

- a) Hebr. charmáním. Jsou hrubým napodobením pohlavního údu mužova; již jsem upozornil, že Baal byl v podstatě zosobněním plodivé síly v přírodě.
- b) Při známé oběti na Karmelu jich bylo 450.
- c) Z nápisů známe Baala Markoda (Baal tance), který byl uctíván jen tancem; v okolí Bejrutu měl krásný chrám a jeho kult se těšil veliké oblibě.

Po prvé propukla smyslná modloslužba Baalova v Baal-Peoru (Num. 25, 1—9); rázné vystoupení Mojžišovo učinilo zlu na

Obr. 55. Derviši.

Po divokém tanci stávají se taktka bezcitnými a sami se zraňují dlouhými jehlicemi.

dlouhou dobu pŕitř. Opět se objevuje v bouřlivé době Soudců (Soudc. 2, 11 a 6, 25), za vlády královské nabývá rozměrů katastrofálních. Úsilím Achabovým pronikl do širokých vrstev národa (1. Král. 16, 31n); Jehu zbořil jeho chrám v Samaři (2. Král. 10, 18 až 28), ale zla nepotlačil. Modloslužba pronikla i do Judska, zvláště za Atalie (2. Král. 8, 18). Zbožný Josiáš zastavil aspoň na čas její úspěchy (2. Král. 23, 4n), po jeho předčasné smrti šířila se znova. Teprve zajetí vyléčilo Izraelity z této modloslužby.

Belial (בְּעִיָּאל) nespoívá nijak se jménem Baalovým. Etymologicky se skládá ze dvou slov: בָּעַל (bez) a יָעַל (užitek) a znamenalo ničemnost; časem bylo přeneseno na ďábla, který je pramenem všeho hřichu a každé duševní nízkosti. »Filius Beliale byl zlý, ničemný člověk, který se řídil zásadami ďáblovýchmi. Sr. Joŕon, Bibli-ca 1924, 178n.

b) MOLOCH.

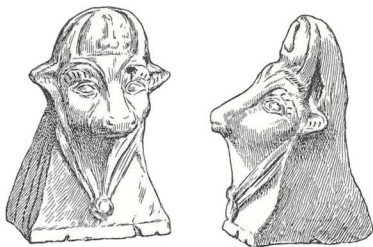
Mader E., Die Menschenopfer der alten Hebräer und der benachbarten Völker, Freiburg, 1909.

Ammonité zdůrazňovali především královskou důstojnost Baalovu, proto ho nazývali Melek, Milkom a Malkom; židovští učenci zavedli potupnou výslovnost Molek (podle bošet, hanba), odtud povstalo Moloch. Moloch byl bohem ničivé síly sluneční, které svými prudkými paprsky hubí vegetaci; proto jeho kult nabyl časem velice krutých forem.

Podle židovské tradice, kterou potvrzují i prameny římské (Diodor Sicil., Biblioth. hist. XX, 24), bývala socha Molochova kovová a dutá, půl člověka a půl býka. Ruce bývaly vztaženy dopředu a držely velikou měděnou mísu. Před obětí sochu rozžhavili a na mísu položili nevinné dítě, které spadlo otvorem do břicha modly a v malé chvíli bylo žárem spáleno. Při oběti nesměla matka ani zaplakati

Obr. 56. Bůh Moloch.

Obr. 57. Hlava Molochova.

(Plutarch, *De superstit.* 13); aby rodiče neslyšeli bolestného nářku umírajícího dítěte, bubnovali kněží na bubny a hlučně troubili. Dochovalo se nám několik obrazů Molochových, které potvrzují správnost židovské tradice (Vigouroux-Podlaha, *Bible a nejnovější objevy*, Praha, 1899, III, 82—83). Stejně krutým způsobem obětovali Kartaginci.

O kartaginských obětech píše básník Silius Italicus (*De bello Punico*, IV, 767—770): »*Mos fuit in populls, quos condidit advena Dido, poscere caede deos veniam, ac flagrantibus aris, infandum dictu! parvos imponere natos. Urna reducebat miserandos annua casus.*«

Bůh zakazoval pod trestem kamenování ohavnou modloslužbu Molochovu (Lev. 18, 21 a 20, 2), ale marně. Zavedl ji sám Šalomoun, když postavil Molochovi chrám na hoře Olivetské (1. Král. 11, 5). Od časů Achazových udržovali bezbožní králové v údolí Hinnomském^{a)} oheň, kde bylo možno obětovati ditky Molochovi^{b)} (2. Král. 16, 3). Místo slulo Tofet, ohniště. Josiáš celé okolí poskvrnil (2. Král. 23, 10), pravděpodobně je posel lidskými kostmi, ale zlozvyku přece neodstranil: teprve pádem města zašel barbarský způsob modloslužby.

a) Táhne se na jihu a na západě Jerusalema. Původně slulo Ge-Ben-Hinnom (údolí syna Hinnomova), zkráceně Ge-Hinnom. Jeremiáš (7, 31) je proklel. Po návratu ze zajetí svázeli tam odpadky a pálili je ohněm, tak že se odtud valil skoro stále čmoudivý dým; proto slovo gehenna znamenalo i peklo (Mat. 5, 25).

b) Písmo svaté užívá o tom eufemismu »provéstí ohněm« (2. Par. 33, 6).

c) KEMOŠ.

Grimme Hubert, Ein Schauspiel für Kemosch, *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*, 1907, 81n; - *Condamin Albert*, La pré-

tendue colère du dieu Camos contre Israel, Recherches des sciences religieuses, 1911, 182n.

Kemoš, lat. Chamos bylo moabské jméno Baalovo a Molochovo. Také jeho svatyně byla na hoře Olivetské, kde ji postavil Salomoun (1. Král. 11, 7. 33); později ji poskvrnil zbožný Josiáš (2. Král. 23, 13). Jak se dovídáme z Pisma svatého (2. Král. 3, 27), byl Kemoš uctíván lidskými oběťmi jako Moloch.

d) ASTARTA.

Meyer Ed., Die androgyne Astarte, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1877, 730n; - *Vigouroux-Podlaha*, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1899, III, 94n; - *Lagrange M. J.*, Astarté, Revue biblique, 1901, 546n; - *Lemonnyer A.*, La reine du ciel, Revue des sciences philosophiques et théologiques, 1910, 82n; Achéra, tamt. 1912, 32n; Les tisseuses d'Achéra, tamt. 1912, 726n; Achima, tamt. 1914, 289n; - *Nielsen Ditlef*, Der semitische Venuskult, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1912, 469n; - *Doergens*, Astarte-Adonis, Theologie und Glaube, 1912, 529n; - *Vincent L. H.*, Le Baal cananéen de Beisan et sa parèdre, Revue biblique, 1928, 481n; - *Junker H.*, Die Frau im alttest. ekstatischen Kult, Theologie und Glaube, 1929, 69n.

Astarta (Ašoret) byla bohyně ženské plodivé síly v přírodě a proto manželkou Baalovou; jako bylo více Baalů (Baalim), bylo i mnoho Astart (Ašotrot). Jejím nebeským symbolem byl měsíc, proto se nazývala Astarot Karnaim (Astarta o dvou rozích) a její sochy bývaly zdobeny půlměsícem. (Přiručka, 311.) Na zemi ji symbolisovala kráva; v této podobě byla však málokdy zobrazována. Ještě později splynula s babylonskou bohyní Ištar, byla nazývána »královnou nebeskou« (Jer. 7, 18) a těšila se zvláště u židovských žen veliké oblibě.

Obr. 58. Astarta.

Obr. 59. Astarta Karnaim.

Astarta byla uctívána náboženskou prostitucí, které se oddávaly nejenom ženy (מְרִצָּה, πόρνη, meretrix), nýbrž i mužové (מְרִצָּה, πορνεύων, scortator); Písmo sv. je nazývá psy (Deut. 23, 18). Zaslepení rodiče obětovali bohyni čest svých dospívajících dcer (S. Augustin, De civit. Dei II, 4; ML 41, 50); u některých chrámů bývalo takových

dívek na sta. Co vyzískaly, ponechávaly chrámu; proto Mojžiš tak přísně odsoudil tento hanebný zlozvyk (Deut. 23, 18).

U oltáře Astartina stával po každé dřevěný nebo kamenný kůl, dole širší, nahore užší; zastupoval mužský pohlavní úd^{a)} a nazýval se Ašérá (אֲשֶׁרָה, *álsos*, *lucus*, *nemus*).^{b)} Kolem oltáře býval posvátný háj, do kterého se uchýlovaly zaslepené oběti hnusné modloslužby. V některých případech dostoupily výstřednosti takové výše, že musely zakročiti státní úřady; císař Konstantin kázal na př. rozbořiti chrám v libanonském městě Aféka (Eusebius, *Vita Constantini* III, 55; MG 20, 1120). V pozdější době obětovali »královně nebes« koláče, které mívaly podobu půlměsíce a vylévali na její počest víno (Jer. 7, 18). Ani tam, kde ctili Astartu jako »nebeskou pannu«, neobešlo se to po každé bez nemravných narázek (De civit. Dei II, 26; ML 41, 75). Kult Astartin byl velice rozšířen, jak dokazují četné sochy a sošky, které se dodnes uchovaly; teprve zajetí mu učinilo náhlý konec.

Obr. 60. Ašera.

Na rubu peníze přelíc chrámu, v něm posvátný kůl (ašera). Nad ním rohy měsíce, který symbolsoval Astartu.

- a) V pozdější době již ani nevěděli, odkud povstal zvyk stavěti k oltáři tento sloup. Tacit. Hist. 2, 7.
- b) Ašérá nebyla tedy bohyní, jak se někdejší domnívali, je však pravda, že tímto jménem byla někdy označována i sama bohyně Astarta. Spor je dnes těžko rozhodnouti, protože obě »bohyně« mají znaky skoro úplně stejné.

e) TAMMÚZ.

Baudissin Volf, Tammuz in Harran, *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*, 1912, 171n a Adonis, tamt. 1916, 423n; - *Lemonnier A.*, Tammouz-Adonis, *Revue des sciences philosophiques et théologiques*, 1910, 271n; - *Lagrange M. J.*, Adonis et Esmun, *Revue biblique*, 1912, 117n; - *Doergens*, Astarte-Adonis, *Theologie und Glaube*, 1912, 529n; - *De Vaux*, Sur quelques rapports entre Adonis et Osiris, *Revue biblique*, 1933, 31n; - *Prümm Karel*, Die Endgestalt des orientalischen Vegetationsheros in der hellenistisch-römischen Zeit, *Zeitschrift für kath. Theologie*, 1934, 463n.

Tammúz (תַּמְּזֻז, *Θαμμούζ*, Adonis) byl babylonským bohem slunce, synem Eovým a snoubencem bohyně Ištary. Přebýval ve stínu stromu života v krásné zahradě v Eridě, ale dokonal v mladém věku. Ištar ho milovala tak vroucně, že sestoupila do podsvětí, aby mu vrátila život. V Syrii byl uctíván pod jménem Adón či Adónai (Pán), odtud povstalo řecké Adonis. Do Palestiny dostal se jeho kult velice brzy, ale byl poněkud pozměněn. Tammúz stal se bohem vegetace, která odumírá pod prudkými paprsky slunečními. Byl mu zasvěcen

jeden z ročních měsíců (koniec června a počátek července); uctivaly ho zvláště ženy, které se scházely, aby oplakávaly jeho smrt a radovaly se z jeho návratu k životu. Některé se domnívají, že také prorok Amos (8, 10) a Zachariáš (12, 10) narážejí na tuto modloslužbu.^{a)} Podle sv. Jeronýma uctivali ho i v betlemské jeskyni (Epist. 58; ML 22, 581), ve které se narodil Spasitel.^{b)}

- a) Sv. Jeroným (In Ezech. 8, 12—14; ML 25, 82) píše: »Quem nos Adonidem interpretati sumus, et Hebraeus et Syrus sermo Thammuz vocat: unde quia juxta gentilem fabulam in mense junio amasius Veneris et pulcherrimus juvenis occisus et deinde revivisse narratur, eundem junium mensem eodem appellant nomine et anniversariam ei celebrant solemnitatem, in qua plangitur a mulieribus quasi mortuus, et postea reviviscens canitur atque laudatur.«
- b) Právě proto postavil císař Hadrian v Betlemě chrám Adonidův, aby zahladil vzpomínku na Spasitele.

f) VOJSKO NEBESKÉ.

König Ed., Sin bei den Israeliten, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1915, 283n.

Ke konci doby královské rozšířila se velice úcta hvězd; především ctili slunce, měsíc a znamení zvířetníku (2. Král. 23, 5). Nazývali je společným jménem »vojsko nebeské« (צְבָאוֹת הַשָּׁמַיִם, *zúvaot toš šamajim*, militia coeli), protože jim imponoval neměnitelný řád, v jakém konají svoje pohyby. O jejich modloslužbě se nám dochovalo mnoho podrobností: při modlitbě se obraceli k východu slunce nebo pozdravovali hvězdy polibkem ruky (Job 31, 26), na střechách jim stavěli oltářiky a pálili kadidlo (Jer. 19, 13 a 32, 29).

g) POSVÁTNÉ KAMENY.

Grimmel J., De lapidum cultu apud patriarchas quaesito, Marburg, 1853; - *Lagrange M. J.*, Pierres sacrées dites bétyles, Revue biblique, 1901, 223n; - *Döller J.*, Malsteine. Korrespondenz für den kath. Klerus Österreichs, 1909, 889n.

Většina pohanských obyvatelů palestinských nemohla stavěti domnělým bohům krásné chrámy nebo jim obětovati umělecky pracované sochy; také nebylo všude dosti dovedných umělců, kteří by mohli poplávce vyhověti. Na venkově se proto spokojovali s primitivními obrazy božími; býval jim kámen, někdy přirozený, jindy jen zhruba otesaný. Někdy stačil jeden, jindy vztyčovali dva kameny, nahoru kladli třetí. V talmudu (Baba mezia 25b) sluje takové seskupení bét kolis; Vulgata překládá (Přisl. 26, 8) acervus Mercurii. Posvátné kameny sluly nejčastěji בֵּיתֵי אֱלֹהִים, jindy bét-él (dům boží, baitylia), snad proto, že je opravdu pokládali za přibýtek některého boha. Takové kameny polévali olejem a vínem, natírali tukem a krví, zbožně je hladili a libali, zdobili je věnci nebo před nimi se klaněli. (Přiručka, 84.)

Obr. 61. Posvátné kameny kananejské.

h) POSVÁTNÉ STROMY.

Syllaba Fr. Význam posvátných stromů pohanských a izraelských. CKD, 1890, 321n.

Je pozoruhodné, jak některé pověry udržují se dlouho v lidových tradicích. Ještě ve středověku bojovala církev úporně proti posvátným stromům a často čteme ustanovení (Conc. Arelatense can. 23): »Summo decertare debent studio episcopi et eorum ministri, ut arbores daemonibus consecratae, quas vulgus colit, et in tanta veneratione habet, ut nec ramum vel surculum inde audeat amputare, radicibus excidantur et comburantur.« Podobně tomu bylo i v Palestině a zákon Mojžišův mluví častěji o posvátných stromech (Deut. 7, 5 a 16, 21).

ch) **KULT ZEMŘELÝCH** byl velice rozšířen nejen v Egyptě a v Babyloně, nýbrž i v samém Kanaanu. Tito národové byli přesvědčeni, že i zemřelý má stejné potřeby jako za života; proto mu dávali do hrobu pokrmy a nápoje nebo je aspoň kladli na hrob. Vykládali si, že duše zemřelého volá z hrobu: »Dej mi pít!« a tyto zvyky byly vážným nebezpečím pro víru vyvoleného národa. Proto měl prohlásiti každý Izraelita, když odevzdával povinný desátek: »Nejedl jsem z těch věcí za doby smutku svého, neoddělil jsem jich v době, kdy jsem byl nečistý a nedal jsem z nich nic zemřelému« (Deut. 26, 14). Snad právě proto prohlásil Mojžiš jakýkoli styk s hrobem za nečistý (Num. 19, 2—22). A přece propadli později modlářští židé této hnusné pověře a ctili své zemřelé předky, jako jejich pohanské okolí.

4. Pověry.

Germer-Durand J., Amulette contre le mauvais oeil, *Échos d'Orient*, IX, 129n; - *Seligmann S.*, Der böse Blick und Verwandtes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aberglaubens, Berlin, 1910; - *Jaussen J. A.*, Le mauvais oeil, *Revue biblique*, 1924, 396n; - *Miklik Jos.*, Zlé oko v pověrách Samaritánů, CKD, 1925, 405n.

Jakmile Izraelité pozbyli víry v Boží Prozřetelnost, propadli různým pověrám, které nedopřávaly klidu a pokoje. Nemohu vypočítávat všechny jejich projevy; zmíním se jen o význačnějších:

a) POVĚŘEČNÁ BÁZEŇ PŘED LIDMI.

Bylo nepříznivým znamením, podal-li ráno sluha pánovi košili, aby se převlékl nebo potkal-li kdo ženy, které se vracely z pohřbu. Bylo-li možno, měl se ukrýti za zdi a čekat, až přešly; nemohl-li se jim vyhnouti, měl odstoupiti aspoň 4 lokty (2 m) a obrátiti se k nim zády (Berakot 51a). Neradilo se přecházeti most zároveň s nějakým pohanem nebo vsednouti s ním do jednoho člunu (Sabbat 32a). Co nejvíce se chránili »uhrančivého oka«. Kdo »udeří okem«, vystřeluje proti druhému jakýsi neviditelný šíp, který mu vniká do srdce a buď usmrcuje neb aspoň působí těžkou nemoc. (CKD, 1925, 405.)

b) POVĚŘEČNÁ BÁZEŇ PŘED ZVÍŘATY.

Bylo velice nebezpečné stavěti se před býka, který se vracel z pastvy, protože mezi rohy mu snad seděl anděl smrti (Pesachim 112b). Podle jiných to platilo jen o černém býku a jenom v měsíci nisanu. Také před hady měli velkou bázeň, protože prý dovedou pohledem člověku učarovati a připoutati ho k místu tak, že se nemůže ani hnouti (Mekhilta Ex. 15, 22).

c) POVĚŘEČNÁ BÁZEŇ PŘED NĚKTERÝMI DNY.

Nikdo se neměl vydávati sám na cestu v noci, která předcházela středu a sobotu (Pesachim 112. b). Ještě nebezpečnější bylo napíti se v takovou noc vody; napřed se měl pomodliti Zalm 28, 3—9. Žilou se smělo pustiti jen v neděli, ve středu a v pátek, nikdy v pondělí a ve čtvrtek (Sabbat 129. b).

d) POVĚŘEČNÁ BÁZEŇ PŘED NĚKTERÝMI MÍSTY.

Za moru se nemělo jíti středem ulice, protože se tam procházel anděl smrti; byl-li však v městě blahobyť, neměli jíti blízko u zdi, protože se tam krčival tentýž nepřítel (Baba Qamma 60. b). Řádila-li v městě nakažlivá nemoc, neměl nikdo jíti sám do synagogy, protože v ní ukládal anděl smrti svoje smrtící nástroje; nemusel se však báti, bylo-li v synagoze aspoň deset lidí nebo tam zpívaly děti (Baba Qamma 60. b. Bar.). Bylo velice nebezpečno jíti po místě, které kdo polil vodou (Pesachim 111a), leda že napřed na ně naplil.

e) POVĚŘEČNÁ BÁZEŇ PŘED NĚKTERÝMI VĚCMÍ.

Nebylo radno natírat si olejem přímo z nějaké nádoby, protože mohl být očarován; bylo jistější vzít jej napřed do ruky (Sanhedrin 101a). Kdo měl v domě skobu a pověsil na ni košík s chlebem, vydával se v nebezpečí, že zchudne (Pesachim 112a). Kdo nenechá po jídle na stole kousek chleba, nezakusí nikdy Božího požehnání (Sanhedrin 92. a).

f) ZNAMENÍ PŘÍZNIVÁ A NEPŘÍZNIVÁ.

Štěkají-li psi plačtivě, vchází do města anděl smrti, štěkají-li radostně, vítají Eliáše (Baba Qamma 60. b). Plyne-li komu modlitba snadno se rtů (Berakot 5, 5) a rty se skoro samy sebou pohybuji (Berakot 5, 9), je to neklamnou známkou, že bude vyslyšena; nemůže-li slova dobře vyslovovati, je to znamením nepříznivým. Kýchne-li kdo při modlitbě, bude vyslyšen (Berakot 24. b), má-li však při ní nadýmání, modlil se nadarmo. Přijde-li k mrtvole vrah, počnou její rány krvácti. Komu se zdálo o horách, měl se po procitnutí pomodlit a Bůh mu požehná (Berakot 56. b). Zatmění slunce bylo nepříznivým znamením pro všechny, zatmění měsíce jen pro nepřátele Izraelitů (Sukka 29. a. Bar.).

5. Pověřivé zkoumání budoucnosti.

Steinschneider M., Die geomantischen Tabellen, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1877, 762n; - *Hakl Boh.*, Carodějnice v Endor, Pastýř duchovní, 1889, 676n; - *Schanz*, Zauberei und Wahrsagerei, Tübinger Quartalschrift, 1901, 1n a 1902, 107n; - *Hunger J.*, Becherwahrsagung bei den Babyloniern, Lipsko, 1903; - *Bezold C.*, Astrologie, Himmelschau und Astrallehre bei den Babyloniern, Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu Heidelberg, 1911, 2n; - *Döller J.*, Josef als Traumdeuter, Korrespondenz für den kath. Klerus Oesterreichs, 1916, 279n a Die Wahrsagerei im Alten Testamente, Münster, 1923; - *Hoffmann-Gressmann*, Teraphim, Masken und Winkorakel in Aegypten und Vorderasien, Zeitschrift für alttest. Wissenschaft, 1922, 75n; - *Heller Bernard*, Das Traumerraten im Buche Daniel, tamtéž, 1925, 243n; - *Olivera Santos*, Oraculum per Terafim, Verbum Domini, 1928, 185n.

Velice často používali židé modloslužby, aby se dověděli svoji budoucnost; ač zákon Mojžišův (Deut. 18, 10—12) odsuzoval tak přísně podobné zvyky, setkáváme se s nimi skoro ustavičně.

Hlavní způsoby byly:

a) **HÁDÁNÍ** dalo se velice různě: pozorováním přírodních zvuků, mraků (Deut. 18, 14), letu ptáků nebo jater zabíthých zvířat (Ez. 21, 21). Velice oblíbeným bylo hádání z čiše (Gen. 44, 5), do které lili vodu a potom jinou tekutinu; z obrazů, které se při tom tvořily, usuzovali na šťastnou nebo zlou

budoucnost. Jindy metali šipy nebo hůlky (belomantie, rabdomantie), zvláště když byli v pochybnosti, pro kterou možnost se rozhodnouti (Ez. 21, 21). Na každém šipu byl nápis; který byl tažen první, rozhodoval. Podle Koranu (Sura 3, 39) bývaly tři hůlky; první měla nápis »Pán chce«, druhá »Pán nechce«, třetí bývala bez nápisu.

V poušti byla velice oblíbená geomantie; jistě ji znali i Zidé. Kdo chtěl mít odpověď na nějakou záhadu, vzal určitý počet kulatých kaménků a hodil je na zem. Z obrazců, které se utvořily, dohadoval se budoucnosti; 16 takových seskupení a jejich výklad otiskl Steinschneider, *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*, 1877, 762n.

b) **VÝKLAD SNŮ.** Sám Bůh užíval někdy tohoto způsobu, aby zjevil lidem skrytou budoucnost; zvláště v dějinách patriarchů měly sny velice důležitou úlohu (Gen. 31, 10; 37, 19; 40, 8; 41, 1 a 42, 9). Proto mnozí spávali nedaleko svatostánku, aby si vyprosili na Bohu věstecký sen. Odtud byl jenom krok k pověře a mnoho Izraelitů se ji oddávalo.

c) **POZOROVÁNÍ HVĚZD** (astrologie) bylo velice oblíbeným v Babylonii, odtud se dostalo i do Palestiny. Mužové, kteří se jim zabývali, sluli Chaldejci (Dan. 2, 27 a 4, 4), později magy. Protože v době křesťanské nacházíme mezi magy mnoho pletichářů, kteří se nehrozili ani zločinu, aby dosáhli svého cíle, domníval se sv. Justin (Dial. cum Tryphone 78; MG 6, 660) a sv. Augustin (Sermo 20 de Epiphania II, 3, 4; ML 38, 1030), že také sv. mudrci šli k jesličkám proto, aby nově narozeného Spasitele usmrtili; teprve jeho pohledem byli prý obráćeni. Nic nás neopravňuje k takové domněnce.

d) **VĚSTĚNÍ.** Užívalo se k němu sošek, zvaných terafim (Příručka, 94); jakým způsobem se to dalo, nevíme. Z Písma sv. (1. Sam. 19, 13—16) se jen dovídáme, že sošky mívaly podobu lidskou; někdy byly dosti veliké, jindy tak malé, že je bylo možno ukrýti pod jezdeckým sedlem (Gen. 31, 34). Modloslužební židé je mívali velice rádi; stavěli je v domě a při odchodu je pozdravovali, aby si vyprosili štěstí. Teprve ráznému zakročení krále Josiáše (2. Král. 23, 24) se podařilo zlořád vykořeniti; po jeho smrti ujal se však znova (Zach. 10, 2).

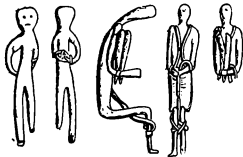
e) **VYVOLÁVÁNÍ MRTVÝCH** bylo na východě velmi oblíbené. LXX přeložila po každé slovem »břichomluvec«, snad proto, že kouzelníci užívali nejraději tohoto způsobu, aby dávali odpovědi a klamali důvěřivé židy. Izraelitům bylo pod trestem smrti zakázáno mrtvé vyvolávati (Lev. 20, 6), ale zlořád se stále udržoval. Saul vyhubil nebo vyhnal všechny takové podvodníky (1. Sam. 28, 3. 9), ale nakonec sám se utekl do Endoru a dal si vyvolati Samuele (1. Sam. 28, 6—19). V tomto případě bylo s dovolením Božím zjevení skutečné; proto se žena tolik polekala, když před sebou uviděla zemřelého proroka.

6. Kouzelníci.

Schanz, Zauberei und Wahrsagerei, Tübinger Quartalschrift, 1901, 1n a 1902, 107n; - Schmid Fr., Die Zauberei und die Bibel, Zeitschrift für kath. Theologie, 1902, 107n; - Döller J., Aegyptische Zauberer, Biblische Zeitschrift, 1911, 7n.

Kouzelníky nazýváme lidi, kteří pomocí obřadů, modliteb nebo slov, často tajemných neb úplně nesrozumitelných, pokoušeli se vykonati skutky, které přirozené lidské síly přesahovaly. Účelem bývalo domoci se nějakého dobra, jindy chtěli tak uškoditi nepříteli neb učiniti bezmocnými úklady jiného kouzelníka.

Nejstarší zmínku o kouzelnících nacházíme již v dějinách Mojžíšových (Ex. 7, 12) a tradice (2. Tim. 3, 8) nám dochovala jména dvou jeho největších odpůrců Jannesa a Mambresa. Zdá se, že ani Balaam nebyl prost kouzelnických sklonů, i když se neodvážil vyvolenému národu zlořečti. Ještě v době babylonského zajetí psávali kletby a zlořečení a zakopávali je do základů domu,

Obr. 62. Kouzelné sošky, znetvořené chorobami.

jehož majiteli chtěli uškoditi (sr. Miklik, Příručka k bibl. dějepřavě, Praha, 1927, III, obr. 351); lili malé olověné sošky, znetvořené různými chorobami, které svolávali na svého nepřitele (Tamtéž, obr. 350). Zákon Mojžíšův (Ex. 22, 18) trestal smrtí každého kouzelníka, ale jeho předpis nebyl zachováván. V zajetí ustala sice modloslužba, ale nezaniklo kouzelnictví a ještě Zachariáš (10, 2) a Malachiáš (3, 5) hrozili přísným trestem Božím. V době apoštolské nacházíme mnoho židovských kouzelníků (Skutky 8, 9 a 13, 6—8), kteří hleděli podkopati viru prostého lidu v božský původ evangelia.

Velice oblíbeným prostředkem byly amulety, které při sobě nosivali.

Jméno pochází od arabského hamilet (zavěšené); v praxi ulpělo na obranných prostředcích proti kouzlům.

7. Náboženské tetování.

Na východě bylo odedávna zvykem vpalovati nebo vpichovati otrokům (עֶבֶר) do těla jméno pánovo neb aspoň jeho znamení. Zvyk přešel brzy na pole náboženské, protože se shodoval se semitským pojmem o Bohu. Indogermánští národové Boha ctili (τέρας), Semité mu sloužili, vlastně otročili (עֶבֶר). Proto nacházíme tolik jmen, která počínají slovem Ebed. Mojžíš zakázal (Lev. 19, 28) židům jakékoli tetování (עֲקָרָה), protože bylo obyčejem

pohanským. Jakmile potomci Jakubovi propadli modloslužbě, počali si vpichovati do těla jména nepravých bohů, prohlašovali se tak za jejich otroky a dovolávali se jejich ochrany.

Znak se nosil nejčastěji na čele nebo na ruce, mohl však býti kdekoli. Náboženské tetování se konalo různě: někdy si do těla vpalovali (καυτηριαν) jméno boha neb aspoň jeho symbol. Méně bolestný byl jiný způsob: rozžhavenými jehlami (Prudentius, Peristephanon X, 1076n) vpichovali do kůže zvolený znak a vzniklé otvory vyplnili černou barvou, kterou hotovili ze směsi dřevěných sazí a oleje. Barva vnikla do těla a nebylo ji možno zahladiti. To se opakovalo celý týden. Když se jizvy počaly hojiti, přikládali na ně rozemleté řepové listy, aby poněkud zbělely.

V náhradu sliboval Bůh svým věrným ctitelům (Zjev. 7, 3), že napíše na jejich čela tajemné písmeno Tau (kříž) a jméno Beránkovy.

F. Židovské sekty.

Před zjetím babylonským nebylo u vyvoleného národa náboženských stran. Dokud mluvili proroci, nemohly povstati spory o rozsahu Božích příkázání. Setkáváme se s nimi teprve po návratu ze zajetí; podle poměru, v jakém stáli k řecké kultuře, rozeznáváme farizeje, saduceje, Esseny a Hellenisty. K nim třeba přidati ještě Samaritány a Herodiány.

1. Farizeové.

Krüger, Ueber die sieben oder acht Arten schlechter Frömmigkeit, Tübingen Quartalschrift, 1887, 430n a Beiträge zur Kenntnis der Pharisäer und Essener, tamt. 1894, 431n; - *Aicher G.*, Die Pharisäer und Schriftgelehrten als Zeitgenossen Jesu, Theolog. praktische Monatsschrift, 1898, 15n a 169n; - *Schmid Fr.*, Der Unsterblichkeits- und Auferstehungsglaube in der Bibel, Brixen, 1902; - *Durand Alfred*, Les rétributions de la vie future dans l'Ancien Testament, Etudes, 83, 22n; - *Cellini Adolf*, Bibbia e filosofia nel domma cattolico della risurrezione dei morti, La scuola cattolica, 1909, II, 33n; - *Kovář Frant.*, Farizejské názory z doby nedlouho před narozením Kristovým, Hlidka, 1918, 209n a Farizeové a Saduceové, Praha, 1920; - *Miklik Jos.*, Máme za otce Abrahama, CKD, 1923, 399n a »Postim se dvakrát za týden«, tamt. 1934, 431n; - *Vosté J. M.*, De sectis Judaeorum tempore Christi, Rim, 1929.

JMÉNO.

Hebr. פְּרִישִׁי, aramsky Perišajjá, odtud řecké Φαρισαῖοι a latinské Pharisaei. Jméno pochází od slovesa páraš, oddělití, odloučiti; čím se však odloučení farizeů projevovalo navenek, vysvětlovali různě. Zdá se, že jméno bylo původně posměšnou přezdívkou a farizeové je přijali teprve, když se domohli velikého vlivu. Dostali je asi proto, že se tak vyhýbali styku s hříšníky a se všemi, kteří zákon nezachovávali. Mezi sebou se nazývali chabérim (bližní; sr.

Bechorot 30b) a zákon lásky bliženské omezovali pouze na své stoupence; odtud důležitá otázka (Luk. 10, 29): »Kdo je můj bližní?«

DĚJINY.

Dějiny farizeů nejsou dosud úplně jasné. Jejich ideový počátek třeba hledati již v době po návratu ze zajetí babylonského. Neočekávaná katastrofa vyburcovala svědomí z hlubokého spánku. Zbožní Izraelité s hrůzou viděli, jak osudně se vymstil celému národu styk s pohany; proto zákon Mojžišův měl býti opět středem celého života. Tyto šlechtivé snahy podporovala velice okolnost, že se opravdu vrátili jen zbožnější Izraelité, kteří dali Svaté zemi přednost před výhodami, jaké jim slibovala bohatá Babylonie. Ještě nebezpečnějším nepřítelem byl však hellenismus, který se zatím rozšířil po Egyptě a Malé Asii a odtud se rozléval i po Palestině. Teprve ráznému Esdrášovi se podařilo provésti očistu; kněží i náčelníci rodin se zavázali slavnou přísahou, že budou dbáti zákona a přesně zachovávatí obnovenou smlouvu (Neh. 10, 1n). Avšak tyto šlechtivé snahy narazily na prudký odpor bohatých a vynikajících rodin židovských. I kněží Eljášib a Jojada byli spřízněni s pohany (Neh. 13, 4n) a vliv hellenismu povážlivě rostl. Židé počítali svá domácí jména a přijímali volné zásady západu. Ve městech stavěna gymnasia a v nich konány hry a zábavy po řeckém způsobu. Akce vzbudila reakci. Utvořila se náboženská organizace Asideů (Chasidim, zbožní), ve které vidíme právem zárodek pozdějších farizeů a získala brzy mnoho stoupenců. Hlavní úkol připadl zákoníkům. Měli studovati Písmo svaté, vyvoditi z něho praktické důsledky a postaviti »ohrady« proti hellenismu (Pirké abót 1, 1). Vývoj urychlil syrský král Antioch Epifanes, který počal utlačovati židovské náboženství a do samotného chrámu postavil oltář Joviše Olympského. Povstaly machabejské války, za kterých stáli Asideové na straně domácích knížat. Jakmile však zpozorovali, že Jan Hyrkan (135—105) chce dostati do svých rukou i úřad velekněžský, opřeli se jeho choutkám — a právě v této době setkáváme se po prvé se jménem farizeů. Rozladění trvalo i za syna Aristobula (104—103), ačkoli je hleděl usmířiti svými pokusy o obrácení Edomitů. Ne tak šťastný byl jeho nástupce Alexander Jannai (103—76). S počátku podporoval farizeje, pojal dokonce za manželku sestru farizejského zákoníka Simona ben Šetacha a řídil se často jeho radou. Brzy však došlo ke zjevnému nepřátelství; o slavnosti stánků zastával Alexander velekněžský úřad a nevyhlížel, jak žádaly předpisy farizejské. V chrámě vypukla bouře, poštvaný lid házel po veleknězi citrony a veřejně mu vytýkal, že je synem otrokyně a proto velekněžského úřadu neschopen. Rozhněvaný kníže povolal vojsko a smíle-li věřiti Josefu Flaviovi, padlo toho dne 6000 židů. Povstání se rozšířilo po celé zemi a stálo 50.000 životů. Konečně se král nasytil bratrovražedných bojů a hleděl se smířiti s farizeji, ale marně. Povolali si na pomoc syrského krále Demetria Eukaera, kterému se podařilo Alexandra krvavě porazit. Opuštěn

od vlastního vojska bloudil Alexander zemi a pohled na jeho bídu obměkčil prostý lid. Na 60.000 dobrovolníků vstoupilo do jeho služeb a donutilo Demetria, aby se vrátil do Syrie. Za svou porážku mstil se Alexander strašně svým farizejským protivníkům. Při jedné hostině dal jich 800 popraviti, ostatní uprchli do Egypta (Antiqu. 13, 14, 2). Ale také král poznal nebezpečnou moc farizeů a na smrtelném lůžku radil své manželce, aby se s nimi hleděla spřáteliti (Antiqu. 13, 15, 5). Alexandra Salome (76—67) řídila se věrně radou svého muže a pro farizeje nastala doba největšího rozmachu. Syn Hyrkan, který byl stoupencem farizeů, byl ustanoven za velekněze (Antiqu. 13, 16, 1). Uvěznění farizeové byli propuštěni a vyhnanci povoláni opět do vlasti. Saducejským duchem provanuté zákony byly rušeny, bohoslužba upravena úplně po přání farizeů. Také synedrium bylo velice změněno; saduceové byli vyloučeni a jejich místa obsazena horlivými farizeji. Ani to ještě farizeům nestačilo. Aby pomstili krvavou vraždu svých 800 stoupenců, zjímali saducejské náčelníky a odsoudili je k smrti. Pronásledovaných saduceů ujal se konečně mladší syn Alexandřin, energický Aristobul (67—63). V čele veliké deputace přišel ke královně a žádal, aby byla učiněna přítrž nerozumnému vraždění. Bude-li jeho přání odmítnuto, hrozil spolkem s králem arabským a syrským. Královna se opravdu zalekla a pronásledování zastavila; po její smrti nastaly však nové boje, ve kterých se obě strany dovolávaly pomoci římské. Když se zmocnil vlády Herodes, odepřeli mu farizeové přísahu věrnosti, protože byl Idumejec. Naposledy vystoupili politicky za války židovské. Farizej Sadduk založil spolu s Judou radikální stranu zelotů a marně se jich později zříkali (Bellum 4, 3, 9). Zeloté prováděli prakticky, čemu učili farizeové teoreticky.

UČENÍ FARIZEŮ krylo se s oficielním náboženstvím synagogy; mluvíme-li přece o jejich zvlátnostech, máme na mysli body, ve kterých se rozcházel se saducei.

a) Ústní podání.

Na rozdíl od saduceů uznávali farizeové též ústní podání, které psaný zákon vysvětlovalo a kde bylo třeba, doplňovalo. Aby mu dodali větší vážnosti, připisovali je samému Mojžíšovi. Bylo prý mu zjeveno na hoře Sinaj a udržovalo se z pokolení na pokolení (Pirké abót 1, 1). Teprve později přijali i výroky slavných zákoníků; tak povstala »podání starších« (traditiones seniorum), o kterých se zmiňují také evangelia (Mat. 15, 2). Ústní podání těšilo se veliké účtě, později postaveno i nad Bibli (Sanhedrin 11, 3).

b) **Dogmatické zásady** byly zahroceny proti třem hlavním bludům saducejským. Proto věřili, že:

1. lidská duše je duchová a proto nesmrtelná. Hříšníci budou po smrti potrestáni, spravedliví odměněni. Jejich představy o radostech posmrtných byly často nízké a smyslné (Antiqu. 17, 2, 4). Byli přesvědčeni, že vstanou z mrtvých spravedliví, vzkříšení hříšníků bylo ještě otázkou spornou. Snad právě proto zdůrazňoval Spasitel vzkříšení dobrých i zlých (Jan 5, 28—29).

Dříve (Mlčoch, Starověda biblická, 44) připisovali farizeům učení o stěhování duší: tento omyl zavínil Josef Flavius (Bellum 2, 8, 14): aby se zavděčil svým řeckým čtenářům, užil místo jasného »vstátí« obojetného »přejítí do jiného těla«. Na jiném místě (Antiqu. 18, 1, 3) se vyslovuje přesněji,

2. existují andělé, dobří i zlí (Bellum 7, 6, 3).

3. lidská vůle je svobodná, ale dobré i zlé skutky podléhají Boží Prozřetelnosti (Bellum 2, 8, 14). Josef Flavius mluví častěji o osudu; učinil to jen pro svoje řecké čtenáře.

c) **Mravní zásady** spočívaly na pochybené představě o Bohu. Bůh nebyl dobrotivým Otcem, který milosrdně odpouští poklesky dětem: byl Pánem, který uzavřel s vyvoleným národem smlouvu, zavazující stejně obě strany. Národ byl povinen plnit smlouvené podmínky a Bůh byl zavázán dáti, co slíbil. Náboženství skleslo na pouhý právní poměr (do, ut des) a přestalo být mravním činitelem. Kdo splnil literu zákona, vykonal svoji povinnost úplně. Na vnitřním motivu nezáleželo, protože ho zákon výslovně nepředepisoval a nežádal. Takové zásady zrodily planý formalismus, jaký později na farizeích pozorujeme.

d) **Směrnice politické.** U farizeů bylo náboženství na prvním místě a mělo ovládat celý život; proto i politické otázky řešili ze stanoviska náboženského. Politickou stranou nebyli nikdy; chtěli jen provést do posledních důsledků zákon Mojžišův. Proto se smířili s každou národní vládou, pokud nepřekážela jejich náboženským zásadám; pohanskou vládu pokládali za neslučitelnou s výsadami vyvoleného národa a chápali se každé příležitosti, aby se ji zbavili. Proto odepřeli přísahu věrnosti Herodovi (Antiqu. 15, 10, 4), nepřiznávali cizí vládě právo vybírat daně (Mat. 22, 17) a nepřijímali v chrámě římské peníze.

ÚPADEK FARIZEISMU.

S počátku ovládala farizeje hluboká oddanost k zákonu Mojžišovu; i později nacházíme mezi nimi muže zbožné a spravedlivé. Avšak jejich soustava obsahovala tři prvky, které dříve nebo později vedly nutně k planému formalismu a duševnímu velikášství:

a) náboženství přestalo být mravním činitelem a skleslo na právní poměr dvou smluvních stran. Proto stačilo farizeům pouhé vědomí, že splnili literu zákona, aby se pokládali za spravedlivé a s opovržením (Jan 7, 49) se divali na venkovský lid, který nemohl znáti všech jejich předpisů a proto aspoň nevědomky zákon přestupoval;

b) snaha, aby splnili literu zákona, hnala je k nerozumnému přepínání. Aby svou náboženskou horlivost ještě lépe osvědčili, zavedli týdně dva posty (Luk. 18, 12), rozšířili desátkovou povinnost na všechny zemské plodiny (Luk. 11, 42), konávali dlouhé modlitby (Mat. 6, 5) a dávali hojně almužny (Mat. 6, 2). Zavedli nesčetné očisty a umývání (Mat. 15, 2) a utužili svěcení soboty

až k nemožnosti (Mat. 12, 2. 11). Takovým způsobem stala se konečně litera zákona jim samým velikým břemenem. Aby nepozbyli úcty a vážnosti, jaké se u lidu těšili, zachovávali zákon jenom tam, kde je mohl někdo pozorovati; při tom nic nedbali na hříšné myšlenky a touhy, kterých nemohl nikdo kontrolovati. Farizeové stali se pokrytci a podobali se opravdu často obilným hrobům, jak je nazval sám Spasitel;

c) podkladem náboženství byla smlouva; proto bylo možno vyhnouti se obratně jeho předpisům a v talmudu máme mnoho návodů, jak to učiniti. V sobotu bylo na př. dovoleno jíti jen asi 2000 kroků (Skutky 1, 12) a vzdálenost se měřila od vlastního bytu; proto si farizeové najímali na sobotu na oko několik bytů v různých částech města. Jini byli ještě mírnější. Měl-li kdo několik domů, mohl mezi nimi napnouti provaz, který se tak stal novou základnou pro měření vzdálenosti. Jeho síla a jakost byla ovšem přesně stanovena (Erubin 4, 3 a 5, 7). Přisahu, ve které nebyl výslovně jmenován Bůh, prohlašovali za neplatnou (Mat. 23, 16—22 a ČKD, 1924, 139) a umělým výkladem zbavovali syny povinnosti podporovati staré rodiče (Mat. 15, 1 a ČKD 1933, 346).

Proto i prostý lid tropíval si posměch ze strojené zbožnosti farizejské (Berakot 9, 5) a sám talmud vypočítává pět tříd nepravých farizeů; nazývá je »barvenými«. Byli to:

1. kteří se stavěli zbožnými jenom pro časné výhody. Srovnávali je se Sichemskými, kteří přijali obřizku, aby si zachránili život (Gen. 34, 1);

2. kteří pro přílišnou »pokoru« plížili se zvolna ulicemi a při chůzi skoro ani nohy nezvedali;

3. někteří chodili tak těsně u domovních zdí a klopili tak hluboko hlavu, že až do zdí vráželi a je krví potřísňovali. Činili to proto, aby snad neviděli dívku neb ženu a neposkvřnili svou duši myšlenkami hříšnými a nedovolenými;

4. mnozí si pokrývali hlavu velikým kloboukem, který sahal hluboko do obličeje a znemožňoval zvědavý pohled;

5. jini zastavovali na ulicích cizí chodce, stěžovali si, že již nevědí, co dobrého by měli ještě konati a prosili o radu.

Někteří se domnívali, že také bohatý mladík (Mat. 19, 16a) byl takovým farizejem; jistě neprávem. Jeho otázka byla méně vážná, proto mu také Ježíš odpověděl.

2. Saduceové.

Kovář Fr., Farizeové a Sadduceové, Praha, 1920; - Vosté J. M., De sectis Judaeorum tempore Christi, Řím, 1929.

JMÉNO.

Hebrejsky Saddúkim, aramsky Saddukajjá, řecky Σαδδουκαῖοι. Jeho původ není dosud úplně jasný. Jistě nepochází od adj. šaddik (spravedlivý);^{a)} pravděpodobně slul jejich zakladatel Šádók.^{b)} O jeho osobě nevíme nic^{c)} a je

možné, že jméno bylo jen symbolické. Od časů Salomounových zastávala velekněžský úřad rodina Sadokova (1. Král. 2, 35) a protože mezi kněžími měla sekta nejvíce stoupenců, přejala snad i jejich jméno.

- a) V tom případě bychom si nevyložili, jak mohlo dlouhé i přejít v ú.
- b) Ze LXX a z Josefa Flavia (Antiqu. 18, 1, 1) se opravdu dovidáme, že vlastní jméno Sádók bývalo také vyslovováno Saddúk.
- c) Pírké abót tvrdí jistě nesprávně, že jejich zakladatelem byl Sadok, syn Antigona Sochéa.

DĚJINY.

Saduceové se hleděli přizpůsobiti řecké kultuře, která po vítězných válkách Alexandra Velikého pronikala do Asie a Palestiny; byli tedy ideovým opakem farizeů. Nebývalo jich nikdy mnoho, ale jejich stoupenci zastávali nejvyšší úřady, proto mivali velikou moc (Antiqu. 13, 10, 6 a 18, 1, 4). Kněží stáli většinou na jejich straně. Josef Flavius jim vytýká krutost a pánovitost (Bellum 2, 8, 14); proto je lid nemiloval (Antiqu. 13, 10, 6), zato vládnoucí knížíta je ráda podporovala. Velekněžský úřad zastávali později jen saduceové, velerada se skládala větším dílem z jejich stoupenců. Proti Spasiteli vystupovali právě tak nepřátelsky jako farizeové (Mat. 16, 1. 6. 11).

UČENÍ SADUCEJSKÉ bylo směsí epikureismu, materialismu a deismu, kterými hleděli zmírniti vážné zásady zákona Mojžišova. V jednotlivostech:

a) **Ústní podání** zavrhovali, uznávali jen Písmo. Není však pravda, že by měli jen knihy Mojžišovy; připisovali jim však větší vážnost než ostatním knihám biblickým.

Origenes (Contra Celsum 1, 49; MG 11, 754) a sv. Jeronym (Comment. in Matth. 22, 31; ML 26, 171) vyslovili domněnku, že Saduceové uznávali jen Penta-teuch; proto prý citoval Spasitel (Mat. 22, 31n) jen tuto knihu. Josef Flavius (Antiqu. 13, 10, 6) tvrdí opak a jistě právem; farizeové by nebyli strpěli v úřadě velekněžském muže, kteří by byli tak daleko pobloudivi.

b) **Zásady dogmatické**, v kterých se rozcházel s farizeji:

1. lidské činy jsou výslednicí svobodné vůle a Bůh nemá na ně rozhodujícího vlivu (Bellum 2, 8, 14); proto také zločiny trestali přísněji než sami farizeové, kteří hleděli drsnost zákona zmírniti a uhladiti (Antiqu. 13, 10, 6).

2. kromě Boha není jiných duchů, proto ani andělů. O tom se dovidáme jen ze Skutků apoštolských (23, 8), ale hodí se dobře do celé soustavy.

3. lidská duše umírá zároveň s tělem (Antiqu. 18, 1, 4), proto nebude vzkříšení z mrtvých (Mat. 22, 23) ani posmrtné tresty a odměny (Bellum 2, 8, 14).

c) **Mravní zásady** plynuly z učení dogmatického. Protože nevěřili v život záhrobní, hleděli si zpříjemniti léta pozemská. Jak ostatní židé čekali také saduceové Vykupitele; měl býti mocným pozemským králem, svrhnouti politickou nadvládu římskou a založiti světovou říši židovskou.

3. Esseni a Therapeuté.

Lauer M., Die Essäer und ihr Verhältniss zur Synagoge und Kirche, Oesterreichische Vierteljahrsschrift, 1868, 489n; - *Ohle R.*, Die Essäer des Philo, Lipsko, 1887; Die pseudophilonischen Essäer und die Therapeuten, Berlin, 1888. Sr. posudek o dile v Zeitschrift für kath. Theologie, 1890, 690n; - *Nirschl*, Die Therapeuten, Der Katholik, 1890, II, 97n; - *Krüger*, Beiträge zur Kenntniss der Pharisäer und Essener, Tübinger Quartalschrift, 1894, 431n; - *Werner H.*, War Jesus ein Essäer?, Glauben und Wissen, 1906, 181n; - *Miklik Jos.*, Essenové, Český slovník bohovědný, III, 836n.

Nezasáhli nikdy hlouběji do života národního a v mnohých bodech se podobali našim řádům. V jejich zjevu je však dosud mnoho nevysvětleného.

JMÉNO.

Je dosud záhadou. Josef Flavius je nazývá obyčejně Ἐσσηνοί, někdy také Ἐσσαῖοι, u Plinia sluji Esseni, ve spisech Filonových důsledně Ἐσσαῖοι. Etymologie slova je neznámá. Starší exegeté je odvozovali rádi od asajjá (lékaři) a dovolávali se jejich řeckého jména θεραπευταί. Výklad byl neodůvodněný a nijak se neshodoval s dějinami; Esseni se nikdy nenazývali lékaři (θεραπευταί), nýbrž služebníky Božími (θεραπευταί θεοῦ). Ještě nejspíše pochází od syrského chasé (zbožný); v plur. chasén (Ἐσσηνος), ve stavu emfat. chasajjá (Ἐσσαῖος).

ORGANISACE.

O původu Essenů víme velmi málo. Josef Flavius (Antiqu. 13, 5, 9) se o nich zmiňuje po prvé v době machabejského knížete Jonatana asi kolem roku 150. Sami odvozovali svůj původ od Mojžíše, který prý posvětil nesčetné Izraelity na Esseny. V době Krista Pána jich bylo na 4000 (Antiqu. 18, 1, 5).

Zajímavá byla jejich organizace. Žili raději po vesnicích, městům se vyhýbali pro nebezpečí mravní nákazy. Ve městech mívali jen zástupce; jejich povinnosti bylo ujímati se bratří, kteří do města zavítali (Bellum 2, 8, 4). Jejich největší osada byla na západě od Mrtvého moře na poušti Engaddi (Plinius, Hist. nat. 5, 17). Hlavní zásadou byl dokonale společný život, který prováděli do posledních důsledků. Chtěli tak bojovat proti hříchu, který způsobil na světě rozdělení a rozdíl majetkový. Proto bydleli ve společných domech. V čele každé družiny byl správce (ἐπιμελητής) a členové byli povinni ve všem ho poslouchati (Bellum 2, 8, 6). Na vůli jim bylo jen poneháno, chtěli-li pomoci někomu, kdo nebyl jejich stoupencem a prokázati mu dobrotu; šlo-li o příbuzného, potřebovali k tomu svolení představeného. Kdo vstupoval do řádu, byl první rok jen čekatelem; po roce dostával tři odznaky: sekeru, zástěru a bílý šat, ale teprve po dalších dvou letech stával se rovnoprávným členem a směl na společné hostiny. Současně skládal přísnu přísahu. Zavazoval se, že bude Boha ctíti, nespravedlivé nenáviděti, dobrým pomáhati, vrchnosti svědomitě poslouchati, krádeže a hříšného zisku se varovati, nikomu,

ani na vyšší rozkaz, neškoditi, lži se vyhýbatí, pravdu milovati, pýchy se chrániti a ničím se nelišiti od ostatních bratří. Kromě toho sliboval, že před bratry nebude mít tajemství, nikomu cizímu nic neprozradí a nové členy v duchu řádu vychová. Přisahal, že od cizích nic nepřijme, ani kdyby měl hladem umřít. Byla to poslední přísaha, kterou směl Essen v životě skládati. Proto byli do společnosti přijímáni jen dospělí mužové; ženy byly vyloučeny úplně. Manželství neuzavírali, zato brali rádi malé děti, které od útlého věku pro svoje účely vychovávali.

Provinil-li se kdo těžce, směl býti z řádu vyloučen, ale tím nepřestávala povinnost přejaté závazky zachovávat. Osud takových ubožáků býval politování hodný. Od řádu nedostávali nic a od nečlenů nesměli nic přijímat. Živili se kořinky a travinami a když jich nebylo, bidně hynuli. Soudy se konaly velice svědomitě; zasedalo aspoň 100 členů a rozhodovala většina.

Kdo do řádu vstupoval, odevzdával mu také svoje jmění. Mezi sebou neobchodovali; potřeboval-li kdo něco, požádal o to druhého a nabídl mu výměnou něco jiného. Společné důchody spravovali volení mužové, o potřebnou potravu se starali ustanovení úředníci. Co kdo vydělal, odváděl do společné pokladny. Na zimu dostávali ze společných zásob teplý plášť, na léto lehký převlečník. Nemocní byli léčeni na útraty řádu. Cestující členy pohostinně přijímali, proto nebrali s sebou potravu. Zbraň směli mít jen na obranu proti loupežníkům. Denní pořádek byl přesně stanoven a dbalo se, aby byl také zachovávan. Před východem slunce nesměli promluvit. Po společné modlitbě určil představený každému práci, při které se mělo mlčet. Po jedenácté hodině se všichni vykoukali s rouškou kol beder a šli k obědu. Pokrmy byly větším dílem rostlinné, směli však jisti i maso. Neprávem tvrdil opak sv. Jeronym (Adv. Jovinian. II, 14). Odpoledne se opět pracovalo až do večera, kdy zase něco pojedli. Většinou se věnovali polnímu hospodářství, obchod, válka a živnost hostinská byly přísně zakázány.

UČENÍ.

O jejich dogmatice víme velmi málo, protože nesměli nic prozraditi a tajemství svědomitě zachovávali. Boha si představovali jako nejjemnější světlo; jeho viditelným symbolem bylo slunce, proto se při ranní modlitbě obraceli k východu. Ve všem uznávali Boží Prozřetelnost; je příčinou všeho dobra, nic zlého od Boha nepochází. Při bohoslužbě čítali Písmo svaté, vykládali je rádi allegoricky. Měli tajné posvátné knihy, které nesměli vydati, ani kdyby jim hrozila smrt. Úzkostlivě tajili jména andělů, kterým připisovali velikou moc. Říkali o sobě, že znají budoucnost a Josef Flavius (Antiqu. 13, 11, 2; 15, 10, 5 a 17, 13, 3) vypravuje několik pozoruhodných dokladů. Duše je nesmrtelná a existovala již před tělem. Přebývala v jemném eteru; protože se provinila smyslnou náklonností ke hmotě, byla za trest uvězněna v těle a při smrti opouští s radostí svůj žalář. Duše dobrých přebývají po smrti v krásné a slunné zemi, kdesi za oceánem, duše zlých se trápí v pusté a studené krajině.

MRAVNÍ ZÁSADY.

Všichni spisovatelé bez rozdílu velebí mravní dokonalost Essenů. Tělesnou rozkoš pokládali za hřích; pokrmu a nápoje užívali jen proto, aby ukojili hlad a žízeň. Oděv a obuv odkládali teprve tehdy, když nebyly k potřebě. Otroků neměli, protože otroctví pokládali za následek prvotního hřichu. Sluhů nenajímali, poněvadž prý působí rozbroje a sváry. Přísahu zavrhovali, čestné slovo mělo být rozhodujícím důvodem. Proto říkali: »Kdo nezasluhuje víry, nevolá-li Boha za svědka, již se sám odsoudil.« Nikdy neplivali na pravou stranu, protože prý je tam náš anděl strážný. Velmi počestně si počínali při tělesné potřebě. Sekerou, kterou dostali při vstupu do řádu, vykopali malou jamku, zahalili se pláštěm, »aby oči Boží neurazili« a jamku zase zahrabali.

Manželství pokládali za nedovolené; hrozili se zhoubného vlivu ženy na muže a rodinných starostí, které oslabují lásku ke společným zájmům. Zvířecí oběti zakazovali, proto posílali do chrámu jen oběti nekrvavé; z toho důvodu jim Velerada vstup do chrámu zakázala.

Své skrovné hostiny konávali společně. Měly ráz většinou náboženský. Jídlo připravovali kněží podle zvláštních předpisů; jiných pokrmů požívatí nesměli. Do společné jídelny neměl cizinec přístupu. Když vešli členové, všichni usedli. Pekař položil před každého několik tenkých chlebů a kuchař jedno jídlo. Bylo pro všechny stejné. Jedli teprve, když kněz vykonal společnou modlitbu, ve které děkoval Bohu, dárce všeho dobra. Nakonec se opět pomodlili. Pro střidmý a spořádaný život dosáhli často vysokého věku.

Sobotu světli ještě svědomitěji než farizeové. V ten den nehnuli ani nádobou ani nekonali tělesných potřeb. Velice si vážili Zákona a jeho zákonodárce. Kdo by se rouhal Mojžíšovi, propadal smrti.

Většina badatelů hledala kořeny Essenů v náboženství židovském nebo je pokládali za nejvyšší vystupňování farizejství. Pozorujeme však tolik prvků nežidovských, že třeba uznati také vlivy cizí. Budhismus byl příliš daleko; zato přejali mnoho z náboženství Zoroastrova a z řecké filosofie pythagorejské. Kdy se společnost rozpadla, nevíme. Plinius je zastihl ještě r. 79 po Kr., později stopy mizí. Podle všeho nepřekročila bouři, které se převalily přes Palestinu na konci prvního století.

Essenům se podobali egyptští Therapeuté: jejich společnost přijímala však i ženy, obyčejně starší, ale jen svobodné. Žili většinou v okolí Alexandrie, vyhýbali se i vesnicím, zato vyhledávali samoty a oddávali se rádi rozjímání. Každý měl malý domek, který se skládal ze dvou světniček: z modlitebny a spárny. Jako Essenové nosili také Therapeuté bílý šat a jedli velice málo; jejich obyčejným pokrmem byl chléb a trochu soli, nápojem voda. Ráno a večer se modlivali; v sobotu se scházivali, ale tak, že mužové na ženy neviděli. Každý 49. a 50. den jim byl posvátný. Proto se scházeli každou sedmou sobotou, konali společně modlitby, zazpívali nějaký hymnus a společně povečeřeli.

Poměr Therapeutů k Essenům není dosud úplně jasný. Někteří je pokládali za samostatnou společnost, která vznikla v Egyptě z řecké filosofie;

pravděpodobněji tvořili s počátku s Esseny jediný celek a teprve časem a vlivem různého okolí se vytvořily odlišné zvláštnosti. Celkem možno říci, že Therapeuté všímali si více theorie, Essenové oddávali se spíše praxi. Therapeuté stali se vzorem křesťanským poustevníkům.

4. Hellenisté.

Hulakovský Jan. Hellenisté neboli židé mezi pohany rozptýlení, Katechetické listy, II, 30n.

Hellenisty (Ἑλληνοστῆς) nazýváme Židy, kteří se vystěhovali do krajiny obývaných Reky (διασπορά τῶν Ἑλλήνων, dispersio gentium; Jan 7, 35) a přejali poněkud jejich řeč i obyčaje (ἑλληνίσκειν, napodobovali řecký způsob života), i když si uchovávali zděděné náboženství. V Písmě sv. slují obyčejně (Skutky 6, 1) Ἑλληνες. Jméno jim zůstalo, i když se vrátili do Palestiny. V samém Jerusalemě bylo mnoho Židů, kteří mluvili řecky a lišili se tak od Hebreů, jejichž mateřštinou byla aramština (Skutky 6, 1). Měli tam dokonce i vlastní synagogu (Skutky 6, 9), kde se jim kázalo řecky.

Hellenismus byl velikým dobrodiním Boží Prozřetelnosti, protože urovnával cestu budoucím hlasatelům evangelia. Oslabil rozdíly mezi jednotlivými národy: se znalostí řečtiny bylo možno projíti celý tehdejší kulturní svět. Jednotlivé Hellenisty nacházíme již v době perské, jak dokazují řecké nápisy objevené v Palestině (Palestine Exploration Fund, Quarterly statement, 1893, 53); ale teprve po vítězných válkách Alexandra Vel. zachvátilo hnutí i Židy. Mladý dobyvatel si umínil, že rozšíří řeckou řeč a řeckou vzdělanost po celé světové říši. Za jeho vojskem stěhovali se kolonisté a zakládali všude řecké osady, které se těšily velikým výsadám. Právě to lákalo nejvíce Židů; s počátku se řecky jen učili, ale brzy se jim stala řečtina jazykem mateřským. Nestěhovali se všude stejně rádi; některé kraje měly pro ně větší přitažlivost. Zmínky zasluhují:

a) **MESOPOTAMIE.** Do Asyrie a Babylonie byli Židé přivedeni jako váleční zajatci a rozsazeni po březích Eufratu a Tigridu. Jejich postavení se brzy velice zlepšilo: zakoupili si pozemky a zmocnili se obchodu. Proto jen velice málo jich použilo dovolení Kyrova, velká většina zůstala v nové vlasti. Po vítězných válkách Alexandra Vel. pronikala řečtina rychle i do bývalé Mesopotamie a Židé byli první, kteří ji počali mluvit, protože slibovala velké výhody.

b) **EGYPT** byl odedávna hledaným útočištěm. Již za Psammeticha II. (594—589) sloužilo mnoho Židů v jeho vojsku, ještě více jich tam přivedl pád Jerusalema. Za Alexandra Vel. měli v nově založené Alexandrii samostatnou čtvrt a směli si voliti vlastního etnarchu (Antiqu. 19, 5, 2). Mnoho jich přilákala proslulá úrodnost země za mírné vlády Ptolemae Lagy (Antiqu. 13, 1).

Podle zprávy Filonovy (In Flaccum II, 523) jich bylo v jeho době v Egyptě na milion. Odtud pronikali do dalekého okolí a bylo nesnadno najít město, které by nemělo židovské kolonie (Antiqu. 14, 7, 2 a Bellum 2, 16, 4).

c) **SYRIE A MALÁ ASIE** byly oblíbeným cílem mnohých Izraelitů. Přičinili se o to zvláště Seleukovci. Jediný Antioch Vel. (223—187) přestěhoval z Mesopotamie 2000 židovských rodin (Antiqu. 12, 3, 3). Aby zalidnili nově založenou Antiochii, nabízeli kolonistům veliké výsady. První jich užili Židé; podle Josefa Flavia (Bellum 7, 3, 3) měla Antiochie největší osadu židovskou. Ale také v jiných městech nacházíme kvetoucí kolonie; v Damašku jich bylo na 10.000 (Bellum 2, 20, 2). Jinde se domohli takových výhod, že jich nemělo ani domácí obyvatelstvo; v Efesu, Miletě a Halikarnassu byli dokonce osvobozeni od vojenské služby (Contra Apionem 2, 4).

d) **ŘECKO.** O četných osadách vypravuje Filo (Legatio ad Caium 36); mnoho měst jmenuje Skutky apoštolské.

e) **ŘÍM** lákal Židy, jakmile se domohl světového jména. Jako hlavní město veliké říše poskytoval mnoho příležitostí ke zbohatnutí. První Židy tam nacházíme již v době machabejské (1. Mach. 8, 17—32). R. 139 byli od pretora Hispala vypuzeni (Valerius Maximus I, 3, 2), protože šířili náboženství. Hlavní proud počal teprve, když Pompejus dobyl r. 63 Jerusalema. Násilnou smrt Césarovu oplakávali upřímně, protože v něm ztratili největšího dobrodince (Sueton, Caesar 84). R. 4 př. Kr. bylo jich aspoň 8000 (Antiqu. 17, 11, 1). Tiberius je z Říma vypudil a 4000 jich poslal na Sardinii, aby tam bojovali proti loupežníkům (Tacit, Annal. 2, 85). Za Kaliguly vrátili se opět, ale Klaudius jim zakázal jakýkoli projev náboženský. Proto jich mnoho odešlo (Sueton, Claudius 25 a Skutky 18, 2). Po jeho smrti vrátili se znova.

Hellenisté přejali jen vnější náter, v duši zůstali věrni náboženství Mojžíšovu. Rádi putovali na slavnosti do Jerusalema; mnozí se tam trvale usadili, jakmile se domohli většího bohatství. Svědomitě posílali předepsanou chrámovou daň. Proto způsobilo veliký rozruch, když Flakkus se odvážil sebrat peníze zabavit (Cicero, Pro Flacco 28). Při té příležitosti se dovidáme, kolik jednotlivá města pro chrám odváděla: Apamea 100 liber zlata, Laodicea 20, Adramyttion a Pergamon o něco méně. I po smrti chtěli odpočívati ve své rodné zemi a bohatí dávali převážně své mrtvolky do Palestiny. Chudí si odnášeli aspoň hrst země do ciziny.

Jinde však nezůstalo jen při povrchu. Hellenisté přejímali řecká jména a bohatá kultura vítězného národa působila neblaze na čistotu jejich víry. Protože obřizka pohanské okolí odpuzovala, hleděli ji uměle zahladit. Mnozí pozbyli víry v život záhrobní, ale v celku zůstali Hellenisté věrni svému zákonu. Hleděli však sloučiti oba protivné poly a pokud možno, srovnati náboženské názory řecké se Starým zákonem. Zmíním se o tom podrobněji v odstavci o židovské filosofii.

Pro šíření evangelia byli Hellenisté činitelem velice důležitým. Seznámili pohanské národy s blahými nadějemi mesiánskými, hlásali víru v jednoho Boha a získali mnoho proselytů. Bývali prvními posluchači apoštolů a mnoho jich uvěřilo. Po pádu Jerusalema vnikal i mezi Hellenisty úzkoprsý duch palestinských Židů a brzy se stali největšími nepřáteli nové církve. Ve své nenávisti zašli tak daleko, že odsoudili oblíbenou Septuagintu a nahradili ji vlastními překlady Pisma sv.

5. Samaritáni.

Fürst. Zur Differenz zwischen Juden und Samaritanern, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1881, 132n; - Dnešní Samaritáni, Hlidka, 1896, 622; - *Nagl E.*, Die Religion der Kuttäer auf dem Boden des ehemaligen Reiches Israel, Zeitschrift für kath. Theologie, 1904, 415n; - *Moulton W. J.*, Das samaritanische Passahfest, Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, 1904, 194n; - *Haefeli Lev*, Samaria und Peräa bei Flavius Josephus, Freiburg, 1913 a Geschichte der Landschaft Samaria, Münster, 1922; - *Hammer J.*, Traktat vom Samaritanermessias, Bonn, 1913; - *Reisinger Fr.*, Die Samaritaner und der zweite Tempelbau, Theolog. praktische Quartalschrift, 1920, 371n; - *Creten J.*, La pâque des Samaritains, Revue biblique, 1922, 434n; - *Jaussen J.*, Le mauvais oeil, Revue biblique, 1924, 396n; - *Miklik Jos.*, Zlé oko v pověrách Samaritánů, CKD, 1925, 405n; - *Kutal Bart.*, Objevení Sichemu, CKD, 1932, 485n; - *Jeremias Alfred*, Die Passahfeier der Samaritaner, Giessen, 1932.

Kohn Sam., Die samaritanische Pentateuchübersetzung nach der Ausgabe von Petermann und Vollers, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1893, 626n; - *Kahle P.*, Textkritische und lexikalische Bemerkungen zum samaritanischen Pentateuchtargum, Lipsko, 1898; - *Peters N.*, Eine kritische Ausgabe des hebr. Pentateuchs der Samaritaner, Biblische Zeitschrift, 1915, 97n.

Kahle P., Zum hebr. Buch Josua der Samaritaner, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1908, 550n; - *Gaster M.*, Das Buch Josua in hebräisch-samaritanischer Rezension, tamtéž, 1908, 209n; - *Yahuda A. S.*, Zum samaritanischen Josua, tamtéž, 1908, 754n.

Zorell Fr., De psalterio Samaritano nota, Biblica, 1924, 73n a 205n; - *Landersdorfer S.*, Ein samaritanisches Psalterium, Theologie und Glaube, 1924, 39n.

Po pádu severní říše bylo odvedeno domácí obyvatelstvo do zajetí; opuštěné krajiny osadili asyrští králové cizími kolonisty, kteří pocházeli z nej-různějších konců asyrské veleříše (2. Král. 17, 24n). Když se židé vrátili do Palestiny, žádali Samaritáni, aby byli přijati do jejich náboženské obce a směli pomáhati při stavbě chrámu v Jerusalemě (Esdr. 4, 2). Protože byli odmítnuti, postavili si sami svatyni na hoře Garizim; r. 132 zbořil ji Jan Hyrkan a mezi oběma národy povstalo nepřátelství, které trvalo i v době novozákonní.

Náboženství samaritánské bylo důsledkem přirozeného vývoje. S počátku ctíla každá skupina bohy, které si přivezli z domova; protože v zemi zůstalo

také dosti původního obyvatelstva, dověděli se brzy o Hospodinu, ale nevzdávali mu úcty. Protože byli trápeni stálými nehodami, vyžádali si od asyrského krále izraelského kněze, aby je vyučil zákonu Hospodinovu (2. Král. 17, 26—28). Jeho úsilím převládla konečně víra v jednoho Boha, byla však porušena četnými prvky pohanskými.

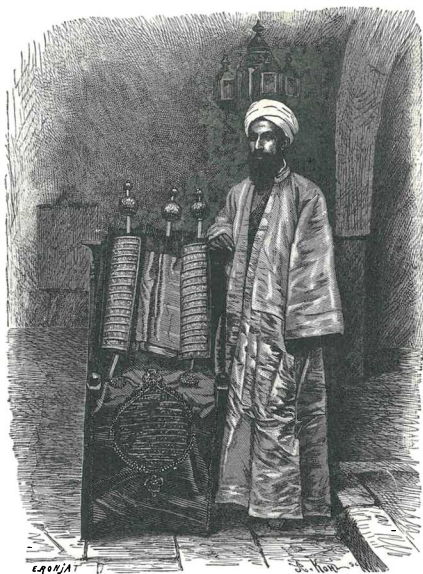
Z biblických knih uznávali jen Pentateuch.^{a)} Měli také knihu Josuovu, jenže ji nepokládali za inspirovanou. Liší se dosti od kanonické knihy Josuovy. Počiná dobytím Zajordaní (Num. 22—32), vypisuje obsazení vlastního Kanaanu a rozdělení země dvanácti kmenům. Dochovala se jen v arabském překladě. Na četných místech má mnoho legendárních dodatků. Někjaký pozdější spisovatel připojil krátké dějiny Samaritánů až do císaře Alexandra Severa; proto jmenujeme celé dílo »samaritánskou kronikou«. Vydal ji V. I. Luyrboll, *Chronicon Samaritanum arabice conscriptum*, cui titulus est liber Josue, Brille, 1848. Za světové války byl objeven i jakýsi žaltář, psaný písmem samaritánským (Zorell, *Biblica*, 1924, 73n). Obsahuje stejné básně jako kniha kanonická, má však text dosti odlišný od masoretského. Škoda jen, že se dosud nepodařilo dokázat nezvratně jeho původ. Boha si představovali jako pouhého ducha, proto zaměnili v Písmě sv. všechny anthropomorfismy. Uznávali dobré i zlé duchy, nebe a peklo, soud nad dušemi a vzkříšení z mrtvých. Věřili ve Vykupitele,^{b)} který měl přijíti 6000 roků po stvoření světa a naučiti všechny národy pravé víře; nebyl však vyšší než Mojžiš. Zachovávali sobotu (Nedarim 3, 10) a svátky v Zákoně předepsané (Antiqu. 11, 8, 6). Osmého dne udělovali obřizku, dovozovali druhý sňatek, zůstal-li první bez dětí, nikdy však nedovolovali sňatek třetí. Pozdější náboženský vývoj zavrhovali; proto neuznávali chrám jerusalemský a obětovali na Garizim.^{c)}

a) Tak zvaný »samaritánský pentateuch« je psán starým písmem hebrejským na pergameni a uchovává se v samaritánské synagoze v Nablúsu. Jeho původ je dosud předmětem prudkých vědeckých sporů; nejspíše pochází z doby, kdy izraelský kněz vyučoval Samaritány »zákonu Boha země« (1. Král. 17, 26—28).

b) Nazývali ho Tábéh (ten, který má obrátiti).

c) Proto zaměnili v Deut. 27, 4 původní Ebal v Garizim.

Mezi židy a Samaritány bylo nepřátelství (Jan 4, 9), které se vybijelo různými způsoby. Nazvatí někoho samaritánem bylo velikou urážkou (Jan 8, 48) a snísti sousto podané Samaritánem bylo právě takovým hříchem jako požití vepřového masa (Sebiit 8, 10). Proto se Samaritáni mstili, kde mohli. Úmyslně zapalovali ohně na horách, aby udali nesprávný začátek nového měsíce (Roš haššaná 2, 2, 4), přepadávali poutníky, kteří se ubírali do Jerusalema. Proto nepřijali ani Spasitele, když šel kdysi do chrámu. Kdysi vnikli do samého chrámu a rozházeli v nádvoří lidské kosti, aby znemožnili slavnost velikonoční (Antiqu. 18, 2, 2). Ještě v naší době žije 160 Samaritánů; 130 jich sídlí v Nablúsu, biblickém Sichemu, ostatek v Jafě a Tulkeramu. V Nablúsu byli v samaritánské čtvrti s těsnými a křivolakými uličkami. Mají také malou synagogu, v které přechovávají památný pentateuch; tvrdí o něm, že jej psal

Obr. 63. Samaritánský Pentateuch. Vedle stojí samaritánský velekněz Jakub.

Fineesův syn Abichu. Sňatky uzavírají jen mezi sebou. Mají velekněze, který odvozuje svůj původ od Árona a kterému dávají desátky. Každoročně slaví velikonoce, letnice a slavnost stánků. Velikonoce připadají po každé na úplňk v měsíci dubnu; v té době se odstěhují na horu Garizim a bydlí tam pod stany. Velekněz obětuje pět ročních beránků a kněží kropí jejich krví jeich stany Samari-tánů. Maso upekou a snědí; při tom jsou opásáni, v rukou drží dlouhé hole.

6. Herodiáni.

O Herodiánech děje se několikrát zmínka v evangeliích (Mat. 22, 16 a Mar. 3, 6; 12, 13); světští spisovatelé jich nejmenují nikdy, snad jenom Josef Flavius (*Antiqu.* 14, 15, 10) jedenkrát na ně naráží. Jejich původ je proto zahalen neproniknutelnou rouškou.

Někteří starší spisovatelé se domnívali, že Herodiáni uznávali Heroda Agrippu (*Filastrius*, *Haer.* 28; *ML* 12, 1138) nebo již Heroda Velikého (*Tertullian*, *De praescript.* 45; *ML* 2, 75) za Vykupitele. O této domněnce zmiňuje se ještě sv. Jeronym (*Dialog. cum Lucifer.* 23; *ML* 22, 187), ale nepokládá ji za pravděpodobnou. Většina se domnívá, že Herodiáni byli stoupenci dynastie Herodovy; snad v něm viděli jakousi záruku aspoň částečné samostatnosti proti rozpínavým snahám všemocného Říma. V tom případě byli stranou politickou a spíše bychom pochopili, proč žili s farizeji v jakémsi přátelství (Mat. 22, 16).

KNIHA TŘETÍ.

RODINA.

Druhou část bibl. starožitnosti jsem nadepsal »Rodina«, protože rodina byla středem, kolem kterého se otáčel všední život Izraelitův. Pojednám o obydlí, oděvu, potravě, manželství, výchově dětí, o nemoci a smrti.

I. Obydlí.

V nejstarších dobách přebývali lidé pod širým nebem; před nepohodou se utíkali pod košaté stromy nebo do jeskyně. Protože na mnohých místech jeskyní nebylo nebo bylo nesnadno je vytesatí, stavěli si chyše a stany, později domy. Spojením více domů povstávaly osady, vesnice a města.

1. Jeskyně, chyše a stany.

JESKYŇE.

Palestinské hory se skládají většinou z vápence a křídý, proto obsahovaly mnoho jeskyň. Obvykle se hodily pro jednu rodinu (Gen. 19, 30), někdy jsou však tak rozsáhlé, že se v nich mohlo usadit až tisíc lidí (Bellum 1, 16, 4). V zimě v nich bývá teplo, v létě skýtají příjemný chládek; proto je rádi vyhledávali i v dobách, kdy již uměli stavět pevné domy. Ještě za časů sv. Jeronyma (In Abdiām 4; ML 25, 1105) bylo skoro celé Edomsko prostoupeno malými, ale obydlenými jeskyněmi. Za války poskytovaly bezpečné útočiště (Gen. 19, 30). Opuštěné jeskyně proměňovali v hroby (Gen. 23, 9), jindy se v nich usadili loupežníci (Jer. 7, 11) nebo kouzelníci v nich vyvolávali mrtvé a provozovali svoje nekalé řemeslo (1. Sam. 28).

Vykopávkami byly objeveny podzemní vesnice, utvořené z velké skupiny jeskyň. Nejznámější jest u Beit Džibrýnu; některé jsou vysoké 9—12 m, dlouhé až 30 m. Jsou podprány sloupy většinou z původní skály. Světlo padalo otvorem ve stropě. Sr. Hejál, Ke svatyni Kananejské, Hradec Králové, 1911, 51. Některé kmeny bydlely skoro výlučně v jeskyních; proto slují Chorejšti (Gen. 14, 6).

CHYŠE.

Když nebylo dosti vhodných jeskyň, stavěli chyše. Do země zatloukli několik silných větví, které se nahoře sblížovaly. Volné prostory vyplnili chvojím, později také kožemi. Zůstal jen malý otvor, kterým se vcházelo.

V pozdějších dobách je zřizovali rádi na vinicích, aby hlídali úrodu (Is. 1, 8) nebo na cestách, aby se chránili před slunečním úpalem (Jonáš 4, 5). Na takové chyše myslel asi apoštol Petr na hoře Tabor (Mat. 17, 4).

STAN.

Chyši nebylo možno všude postavit, protože nebylo vhodného materiálu; také se nemohla snadno přenášeti a bylo třeba počínati po každé od základů. Proto kočovníci počali záhy stavěti stany (בִּיטָא, סִכְיָוָה, tentorium): jeho vynález připisuje Bible Jabelovi (Gen. 4, 20). Stanovou látku tkali obyčejně z černé^{a)} srsti kozí, někdy i ze lnu a vlny (Is. 54, 2). Upevňovali je provazci, které přivazovali k dřevěným kolíkům šikmo do země zaraženým. Původně býval stan asi kulatý a malý, později podlouhlý a velký. Dělal se na tři části: u vchodu bývala čeleď a sluhové, uprostřed oddělení pro muže, nejdále bydlely ženy. Boháči mivali pro jednotlivé třídy samostatné stany (Gen. 24, 67). Nářadí nebylo mnoho. Připomíná se kůže nebo jakýsi koberec. Prostíral se na zem, na něm seděli nebo jedli. V noci se rozsvěcovala lampička, oděv a zbraň se zavěšovala na dřevěný hřeb, který zarazili do nejsilnější podpory stanové. Misto, obklopené několika stany slulo ohradou (chácér); tam zaháněli na noc stáda, hlídal je pastýř nebo pes (Is. 56, 9—11).^{b)}

a) Narážku na černé stany Kedaranských máme ve Velepláni (1, 4).

b) Protože Izraelité žili dlouho na poušti a také v Palestině stanů často užívali, dochovalo se v Písmě sv. mnoho obrazů, které stan předpokládají. »Odpočívati ve stanu« znamenalo pokoj a klid; »roztáhnouti provazce stanové« rozmnožení potomstva a vzrůst rodiny. Ještě apoštol Petr (2. Petr. 1, 14) mluví o složení svého stánku, když čekal, že brzy zemře.

2. Domy.

Hora E., Die hebräische Bauweise im Alten Testamente, Karlovy Vary, 1902—1904; - *Peters Norbert*, Hiels Opfer seiner Söhne beim Wiederaufbau Jerichos, Theologie und Glaube, 1909, 21n; - *Jäger K.*, Das Bauernhaus in Palästina, Göttingen, 1912; - *Wolff Maternus*, Zur Etymologie des Wortes baith, Biblische Zeitschrift, XVI, 17; - *Power E.*, De modo fabricandi lateres, Verbum Domini, 1925, 187n.

Nejstarší domy (בֵּית, οἶκος, domus) byly jen ze dřeva a upěchované hlíny, proto nebylo těžko zeď prokopati (Ez. 12, 5 a Mat. 6, 19); také neměly pevných základů, proto neodolaly prudším bouřím (Ez. 13, 11 a Mat. 7, 26). Brzy po potopě počali stavěti z cihel na slunci sušených nebo pálených, ještě později z kamene (Lev. 14, 40—45). Jak vidíme na četných vykopávkách, užívalo se napřed kamene nezpracovaného a volné prostory se vyplňovaly cihlami nebo hlinou; jenom veřejné budovy bývaly z kamenů tesaných. Některé mívají takové rozměry, že vyvolávají dodnes obdiv cestovatelů.^{a)} Chudí užívali vápence, jakého bylo v Palestině dosti, bohatí stavěli z mramoru.^{b)} Jednotlivé kameny spojovali napřed hliněnou maltou, u pevnějších staveb

asfaltem (Gen. 11, 3).^{c)} později vápnem, do kterého přimíchávali písek (Deut. 27, 2. 4).^{d)} Tesané kameny spojovali železnými skobami (Antiqu. 15, 11, 3). Zdi omítali, někdy i zvenku (Ez. 13, 10–15), obyčejně jen uvnitř a natírali je rádi červenou barvou (Jer. 22, 14).

- a) V chrámě Herodově byly některé kameny dlouhé 20 loktů, široké 10 loktů a vysoké 5 loktů. V základech byly kameny dlouhé až 45 loktů. Bellum 5, 4, 4 a 5, 5, 6.
- b) Vulgata a LXX překládají někdy slovem »mramor parský«; neudávají původ, jako spíše bílou barvu kamene.
- c) Asfaltu se užívalo především v Babylonii, jak dokazují dochované stavby; ani v Palestině nebyl velkou zvláštností. Dovážel jej od Mrtvého moře, kde je ho dodnes velmi mnoho.
- d) Směs alula melet, odtud řecké a latinské maltha, české malta.

Dřevo se užívalo jenom v některých částech domu: dělali z něho dveře a vrata, okenní mříže a stropy nebo jím zdobili stěny. Nejraději brávali dřevo planého fíku (sykomory) nebo cypřišové;^{a)} jen bohatí si mohli dovolit dřevo olivové, cedrové nebo santalové.^{b)}

- a) Vulgata překládá nesprávně jedle.
- b) Hebr. algummim neb almuggim. Jeho význam není dosud úplně jasný. Podle 1. Král. 10, 11 je dováželi z Ofíru, podle 2. Par. 2, 8 rostlo i na Líbanonu.

Starobylé domy bývaly velice malé, teprve časem se jejich rozměry zvětšovaly.^{a)} Domy byly obyčejně jen přízemní, v bohatších rodinách o jednom poschodí; uměli však stavěti i více poschodí (Gen. 6, 16 a 1. Král. 7, 2n). Vcházelo se dveřmi, nad nimi býval často nějaký biblický výrok (Deut. 6, 9 a 11, 20). Dveře se zavíraly dřevěnou petlicí nebo závorou; kdo chtěl dovnitř, vsunul malým otvorem hákovitý klíč a pozvedl petlici (Soudc. 3, 25). V zámožnějších domech mívali vrátné (2. Sam. 4, 6); kdo přicházel, zaklepal na dveře (Soudc. 19, 22). Klíče bývaly dosti veliké; předati někomu domovní klíče, znamenalo ustanovit ho svým zástupcem (Mat. 16, 19). Dveřmi se vcházelo do před síně (Jer. 32, 2), obyčejně čtyřhranné, odkud vedly schody do poschodí nebo na střechu. Z před síně se šlo do nádvoří (Mat. 26, 69). Bývalo obehnáno čtyřmi stěnami, v bohatších domech i sloupopadím, někdy dlážděno i mramorem, zdobeno vodotrysky a koupelnami (2. Sam. 11, 2). V nádvoří vítali hosty a pořádali hostiny (Est. 1, 5). Z nádvoří vedly obyčejně jiné schody do poschodí, někdy točitě (2. Par. 9, 11). Aspoň u jedné stěny bývalo podloubí, kde se ukrývali před slunečním žářem. V zadní části domu bydlely ženy; tam směl vstoupiti jen manžel nebo komu to dovolil. V době královské mívali bohatí několik větších síní, zdobených krásnými stropy, někdy i zlatem^{b)} a slonovou kostí; také se děje zmínka o domech letních, obrácených k severu (Am. 3, 15) a domech zimních obrácených k jihu (Am. 3, 15). Jinde měli aspoň pokoj, ve kterém se v zimě topilo. V každém větším domě bývala kuchyně, koutě odcházel jakýmsi otvorem ve stropě (Os. 13, 3). Okna mívala dřevěné mříže, v zimě je zastírali průsvitnou látkou nebo je zavírali okenicemi s malým otvorem pro světlo. Sklo znali, ale bylo ještě příliš vzácné, proto je do oken nedávali. Okna

vedla na ulici (Soudc. 5, 28) nebo do dvora. Do dveří, které spojovaly sousední pokoje, zasazovali někdy tence vybroušený mramor nebo slidovou desku, která propouštěla potřebné světlo a za kterou bylo viděti jen nejasné obrysy (esotron, speculum).^{c)} Střecha bývala rovná, nejčastěji jen z upěchované hlíny, na které rostlo hojně trávy; jindy ji pokrývali tenkými cihlami. V pozdější době bývaly uprostřed dveře, které o slavnosti stánků otvírali, aby tak bydlili pod širým nebem.^{d)} Na střeše se osvěžovali (2. Sam. 11, 2), domlouvali o důležitějších záležitostech (Jos. 2, 6. 8—14), spali (1. Sam. 9, 25) nebo se modlili (Judit 8, 5). Proto tam mivali svět-
ničku, do které se rádi uchylovali a kam ukládali mrtvolu, dokud nebyla pochována. Aby nespadli, stavěli kolem dokola nízké zábradli (Deut. 22, 8).

a) Jak vidíme z vykopávek, řídili se také pověrci židé někdy barbarakým zvykem kananejským a kladli do základů mrtvolky děti, aby si zajistili požehnání. Bývaly obvyčejně ve velkém džbáně, vedle mivaly světlo a nějaké pokrmy.

b) »Zlatým domem« slul přibýtek, jehož stěny byly uvnitř pobity zlatým plechem. Sr. litanie loretánské!

c) Právě tohoto obrazu užil apoštol (1. Kor. 13, 12), aby naznačil, že naše poznání Boží je na tomto světě jenom nedokonalé a nejasné (analogické). Nevidíme samého Boha, poznáváme jen jeho stopy.

d) Takovými dveřmi apustili kdysi k nám Pána Ježíše mrtvici raněného ubožáka (Mar. 2, 3—4). Přiručka, 36.

Obr. 64.
Staré lampy jerusalemské.

Nábytku bývalo velmi málo, teprve časem se rozmohl větší blahobyť. Venkovský lid kladl jidlo obvyčejně na kůži nebo jemnou rohožku, kterou prostřeli na holou zemi, bohatí mivali malé, nízké stolky. Sedávalo se obvyčejně na malých kobercích, které prostírali vedle stěn (Ex. 13, 18. 20); nohy mivali pod sebou skřížené, jak je dosud zvykem na východě. Známe však také sedadla, často nádherně zdobená a umělecky pracovaná. Lůžka bývala velice různá. V chudších rodinách stačila jen rohož, kterou přes den svinovali a přivazovali ke stěně, aby nezabírala mnoho místa; mivali však také vzácná lůžka,

zdobená zlatem a vykládaná drahými kameny a slonovinou. V noci zakrývali obličej jemným závojem, aby se chránili před obtížnými komáry (conopaeum; 2. Král. 8, 15). Na delší cestu brávali lůžko visuté; bývalo z rohože nebo

Obr. 65. Lampy z Jerusalema.

Z pálené hlíny. Do většího otvoru se lil olej, v menším býval knot.

z kusu látky, kterou upevňovali mezi stromy, aby jim divoká zvěť nemohla uškoditi (Is. 24, 20). Lůžko kropivali rádi voňavkami (Přisl. 7, 17); chudásovi nebo pocestnému stačil často jen plášť, pod hlavu si položil kámen (Gen. 28, 11). Svitilo se lampami, kterých se nám mnoho dochovalo. Ve starší době se podobaly hlubokému, otevřenému talíři, který po straně vybíhal v užší zobáček, do kterého dávali knot. Teprve vlivem řeckým počalo se užívatí lamp zavěsných. Svitilo se olejem. V zimě stavěli do světnice kotlík se žhavým uhlím (Jer. 36, 22n).

3. Vesnice a města.

Brou Alex., *Villes antiques*, Études, 81, 90n; - *Billerbeck A.*, *Der Festungsbau im alten Oriente*, Der Alte Orient, Lipsko, 1904; - *Vincent H.*, *Les villes cananéennes*, Revue biblique, 1906, 39n; *La troisième enceinte de Jérusalem*, tamt. 1908, 182n; *La cité de David*, tamt. 1921, 410n; - *Krauss S.*, *Das Bauwesen der alten Hebräer*, Zeitschrift für alttest. Wissenschaft, 1909, 241n; - *Slabý Jos.*, *Sion a město Davidovo ve světle nejnovějších objevů*, Praha, 1915; - *Caspari*, *Tochter-Ortschaften im Alten Testamente*, Zeitschrift für alttest. Wissenschaft, 1921, 174n.

Pro větší bezpečnost bydlivalo více rodin pospolu; tak povstávaly vesnice a města. Jakési město založil již Kain (Gen. 4, 17); bylo asi obehnáno příkopem a ohradou ze zaostřených kmenů. Starobylá města bývala dosti malá; z vykopávek se dovidáme, že obávané Jericho měřilo v obvodu jen asi 800 m. Města stavěli rádi na horách a opevňovali je silnými hradbami, do kterých vedlo několik úzkých bran. U brány, někdy před městem (Job. 29, 7), obyčejně však za hradbami bývalo volné místo, kde se konávala shromáždění (Jer. 11, 6), soudilo (Deut. 25, 7).^a) prodávalo a kupovalo (2. Král. 7, 1) nebo kde se scházeli obyvatelé, aby si pohovořili o nahodilých novinkách (Gen. 19, 1). Ulice bývaly většinou úzké, aby v nich slunce tolik nehřálo, dlažby nemívaly.

Bylo-li sucho, zvedaly se po každém kroku kotouče prachu, v době dešťů brodili se chodci bezedným blátem. V Jerusalemě bylo nařizováno (bab. Pesachim 7a), aby se před svátky ulice denně zametaly, ale s výsledkem nepatrným. Ulice osvětleny nebyly, odpadky se vyhazovaly na ulici, kde je sbírali potulní psi.^{b)} Teprve za krále Heroda se dovidáme, že ulice dláždili, někdy i mramorem (Antiqu. 16, 5, 3 a Bellum 1, 21, 11). Vodu čerpali ze studnic nebo z cisteren, kterých bývalo velmi mnoho.^{c)} Nad studnami bývala někde čerpadla s kolem nahoře a dole; po nich se vinul pás s připevněnými džbány, které vodu z hlubiny vynášely a vylévaly do žlabů na okraji studně připevněných.^{d)} Za vlády římské stavěli vodovody; bývaly nad zemí. Na sloupech a obloucích bývaly žlaby, kterými voda do města přitékala.

a) Proto »brána« znamená v Písmě sv. také moc vládní. Sr. Vysoká porta. Podobně úřední titul egyptského krále farao (par'o) značil »vysoký dům«. V tomtož smyslu mluvil Spasitel (Mat. 16, 18) o »branách pekelných«, které jeho církev nepřemohou.

b) Pes nebyl u Židů zvířetem domácím; ve smečkách vníkali v noci do ulic a sbírali odpadky.

c) Cisterna se podobala veliké láhvi. Dole byla širší, k vrchu se zužovala. Zachycovali do ní dešťovou vodu.

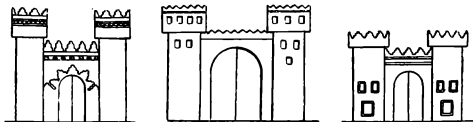
d) Ani takové čerpadlo netrvalo věčně a časem se přetrhlo. Kazatel (12, 6) k němu přirovnává konec lidského života.

Důležitou skupinou měst byly pevnosti, které měly býti ochranou proti nepřátelskému vojsku. (Příručka, 223—226.) Zabezpečovali je: 1. hradbami, vysokými a tak širokými, aby jich nepřítel snadno neprokopal. Hradby bývaly úmyslně stavěny křivolace,^{a)} aby útočníci mohli býti napadeni i z boku (2. Par. 26, 15); mívaly cimbuří, za kterým se kryli obránci. Některá města (na př. Jerusalema) bývala obehnaná dvojími hradbami (2. Par. 32, 5). Kananejské hradby tvořil vysoký hliněný násep, který byl s obou stran zesílen cihlami nebo kamennou zdi; v pozdější době se stavěly hradby z kamenů, často velkých kvádrů; 2. hlubokým příkopem, obyčejně vyzděným (antemurale), který se včas potřeby naplňoval vodou (Nah. 3, 8); 3. branami. (Příručka, 242—244.) Jejich vrata bývala s počátku jenom ze dřeva, poměrně malá (Soudc. 16, 3)^{b)} a zavírala se dřevěnými závory. Později stavěli brány větší a vrata pobíjeli měděným nebo železným plechem (Is. 45, 2), aby je nepřítel snadno nezapálil; 4. věžemi, které v určitých vzdálenostech nad hradby vynikaly, střešou mívaly plochou, kolem dokola bývalo zubaté cimbuří (2. Par. 14, 7). Podobné věže stavěli i nad branami (2. Sam. 18, 24). Od doby královské děje se zmínka o stálých strážcích, kteří měli obyvatelstvo na hrozící nebezpečí upozorniti (2. Sam. 13, 34). V noci chodili po hradbách a pozorovali okolí (Velepiseň 3, 3); jiné hličky stávaly u bran (Neh. 13, 19). Uprostřed města býval hrad neb aspoň věž, do které prchalo obyvatelstvo, když se cizí vojsku podařilo vniknouti do města (Soudc. 9, 51).

a) O jerusalemských hradbách to tvrdí výslovně Tacit (Hist. 5, 11, 5). Z Vegetia (De re militari 4, 2) se dovidáme, že to bylo všeobecným zvykem.

b) Proto mohl silný Samson odnésti vrata z jedné brány v Gaze až na blízkou horu.

Velice důležitým předpokladem pro zdárnou obranu města byl dostatek pitné vody a nepřítel vynaložil vše, aby její přítok zamezil. Proto již Kananejci kopali hluboké podzemní tunely, kterými se bylo možno dostat k vodě; kde to útvar půdy dovoľoval, byl i sám pramen pod zemí. V tunelu bývaly obyčejně schody, vtesané do skalního dna, které přístup k vodě velice usnadňovaly. Jak dokázaly moderní vykopávky, měla takový podzemní průchod města Gezer, Gabaon, Be'ameh, Rabbat Ammon a Jerusaleu (tunel ofelský). V poslední

Obr. 66. Brány asyrské.

jmenovaném městě slul יְבֻס a právě jim vnikl do města hrdinný Joab a umožnil Davidovi dobytí hrdé pevnosti jebusitské (2. Sam. 5, 8n). Jeho podrobný popis uveřejnil Jos. Slabý, Sion a město Davidovo ve světle nejnovějších objevů, Praha, 1915.

V čele jednotlivých měst bývali představeni. Scházivali se k poradám u brány města a těšili se veliké vážnosti. Bývali vybíráni ze starších občanů; proto je zvali staršími (זִקְנֵי, προεβύτεροι, seniores). Bývalo jich dosti mnoho; v městě Sukkot 77 (Soudc. 8, 14). Větší města mívala několik měst nebo vesniček podřízených; hlavní z nich slulo matkou, ostatní se nazývala dcerami (Num. 21, 25).

II. Oděv.

Hartmann A. Th., Die Hebräerin am Putztische und als Braut, Amsterdam, 1809—1810; - *Rubin S.*, Die Kleidung der Israeliten in biblischer Zeit, Varšava, 1910.

Oděv není jen ochranou proti zhoubným vlivům povětrnosti neb okrasou; má také veliký význam mravní. Proto byl v životě každého Izraelity činitelem velice důležitým.

1. Látky oděvní.

Nejstarší oděv, o kterém se zmiňuje Písmo sv. (Gen. 3, 7), byly zástěry z fíkového listi; později je dělali ze surové (Gen. 3, 21) nebo vydělané kůže (2. Král. 1, 8) zvířecí a z plátna (Jer. 13, 1). Nejčastěji tkali oděv z ovčí vlny a ze lnu. Jenom chudí brávali srst kozí a velbloudí, protože takový oděv býval

velice drsný. Nosovali jej také proroci (2. Král. 1, 7) a jejich příkladem se řídili často i podvodníci, aby lid snáze oklamali (Zach. 13, 4). Zdali užívali také bavlny, nemůžeme již rozhodnouti; kladná odpověď zdá se pravděpodobnější. Zato hedvábí bylo asi úplně neznámé. Látky tkaly obyčejné ženy (Ex. 35, 25), ani v bohatých rodinách se tomu nevyhýbaly (Plinius, Hist. nat. 8, 74). Tkalo se z niti jednoduchých nebo dvojmo stočených (přesoukaný kment); tohoto způsobu se užívalo při látkách pevnějších a trvanlivějších. Velice se cenily osnovy, do kterých byly vetkány různé obrazce, ať již geometrické nebo vzaté z přírody. Zato nebylo dovoleno mítí oděv utkaný současně ze dvojí látky, na př. lnu a vlny (Lev. 19, 19).

Hotovou látku barvili, aby ji dodali větší krásy; nejčastěji se děje zmínka o barvě bílé, purpurové, šarlatové a modré. Bílé plátno lněné nazývalo se kment; bývalo jemné, skoro až průhledné. Purpur byl dvojitý: modrý (fialový) vyráběli ze šřávy, kterou vylučovala lastura *Murex trunculus*, rudý (temně-červený) dobývali z lastur zvaných *Murex brandaris* a *Purpura haemastoma*. Šarlat (jasně červený) byl vyráběn z červce (*Coccus ilicis*), buď z jeho těla usušeného a na prášek rozemletého nebo z jeho vajíček.

2. Podoba oděvu.

Gföllner J., *Der Saum des Kleides Christi*, Linzer Quartalschrift, 1901, 467n; - Linder J., *Der bunte Rock Josephs*, Zeitschrift für kath. Theologie, 1910, 752n.

Oděv žen nelišil se v podstatě od šatu mužského; býval jen poněkud volnější, delší a z látek jemnějších. Aby se předešlo převrácenostem, zakázal Mojžiš (Deut. 22, 5), aby mužové nosili šat ženský nebo naopak. Byl také jakýsi rozdíl mezi šatem, jaký nosili za svobodna, v manželství, nebo když ovdověli (Judit 10, 2). Podle volnějšího oděvu bylo možno poznati nevěstku (Přisl. 7, 10).

Části oděvu byly:

a) **tunika** (תָּחִיט, χιτών, tunica) bývala z vlny nebo ze lnu. Podobala se dlouhé košili, měla kratší nebo delší rukávy a sahala od krku až po kolena, u žen po kotníky. Nosila se obyčejně na holém těle.^{a)} U žen bývala volnější a tvořila četné řasy a záhyby; hebr. slula תַּחְשֻׁתָּה, v LXX χιτών, ve Vulgátě bývá přeloženo palliolum. Pod tunikou nosovali mnohdy košili, obyčejně z jemného lnu (Soucd. 14, 12—13), ve které i v noci spávali. Hebr. תַּחְשֻׁתָּה, v LXX σινδών, v latin. překladu sindon.^{b)} Bohatší ženy mívaly přes tuniku ještě řizu (meil); bývala volnější, ale neměla rukávů (2. Sam. 13, 18). Nacházíme ji také u králů a knížat (1. Sam. 15, 27), některých levitů (1. Par. 15, 27) a zvláště u velekněze (Ex. 28, 31—34). Veliké oblíbené se těšila »pestrobarevná tunika« (תַּחְשֻׁתָּה צִבְאוֹת, χιτών ποικίλος, tunica polymita; Gen. 37, 3), jakou mívali boháčci a kterou dal poříditi také Jakub Josefovi. Bývala ušita z několika různobarevných látek neb uměle utkána. (Přiručka, 95).

- a) Kdo měl na sobě jen tuniku, nazýval se někdy nahý (1. Sam. 19, 24; Is. 20, 2 a Jan 21, 7); jindy znamená slovo člověka oděného nedostatečně nebo chatrně (Is. 58, 7 a Mat. 25, 36). Podobně Seneka (De benefic. 5, 13): »Quaedam etiam si vera non sint, propter similitudinem eodem vocabulo comprehensa sunt... Sic illiteratum non ex toto rudem, sed ad litteras altiores non perductum; sic qui male vestitum vel pannosum (v cárech) vidit, nudum se vidisse dicit.«
- b) Takovou košili byl asi oděn mladík, o kterém vypravuje sv. Marek (14, 51–52).

b) tuniku přepasovali **pásem** (ῥαβδί, ζώνη, cingulum) obyčejně koženým (2. Král. 1, 8 a Mat. 3, 4). Boháči mivali pásy tkané ze lnu (Jer. 13, 1) a kmentu (Dan. 10, 5), ženy všelijak zdobené (Is. 3, 20n). Za pásem nosili dýku (Soudec. 3, 16), sáček na peníze (Mat. 10, 9), ale také kalamář a pero (Ez. 9, 2n). V noci pás odkládali, na cestách nebo při práci tuniku vykasali, aby jim nepřekážela.

Proto »mítí bedra přepásaná« znamená pohotovost; také Spasitel užil častěji tohoto obrazu (Luk. 12, 35).

c) přes tuniku přehazovali **plášť** (ῥαβδί, ἱμάτιον, pallium). Byl to veliký a čtyřhranný kus látky, který na rameně spínali sponou. Chudi v něm spávali,^{a)} proto bylo zakázáno ponechat si zastavený plášť přes noc (Ex. 22, 26n).^{b)} Ve čtyřech rozích pláště nosili Izraelité na rozkaz Boží třapce (Deut. 22, 12); sluly מַצָּצָה, v překladech σκεπτήρ, fimbria.^{c)} Byly obyčejně z niti bílých (symbol čistoty) a modrých (vzpomínka na Boha, který sídlí v nebi). Izraelité se tak měli rozeznávat od pohanů^{d)} a připomínati si, že jsou národem vyvoleným. Farizeové nosili třapce veliké, aby dokázali, že si váží zákona více než ostatní (Mat. 23, 5). Královský plášť býval nádhernější a spínal se sponami zlatými; tu a tam byl protkán zlatem a ozdoben drahokamy.

a) Slova »zakrýtí ženu svým pláštěm« (Ez. 16, 8) znamenala pojmouti ji za manželku; jindy vzíti pod ochranu.

b) Protože Mojžíš nejmenoval při této příležitosti také tuniku, zabavovali ji rádi farizeové (Mat. 5, 40).

c) Tohoto třapce (podolek!) dotkla se žena krvotoká, aby byla uzdravena. Mat. 9, 20.

d) Proto poznala samaritánka židovský původ Spasitele u studnice Jakubovy.

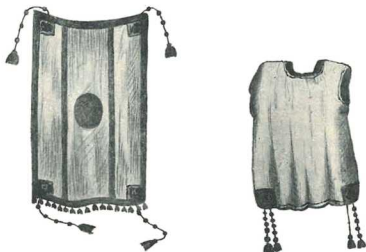

Obr. 67. Spodní roucho Kristovo v Trevíru.

Obr. 68. Kroje z rodiště Abrahama.

Na trůně sedí měsíční bůh Sin; jakási bohyně přivádí prosebníka, anad krále Ur-Namma (2316—2298 př. Kr.). Třetí postava, žena, přimlouvá se také.

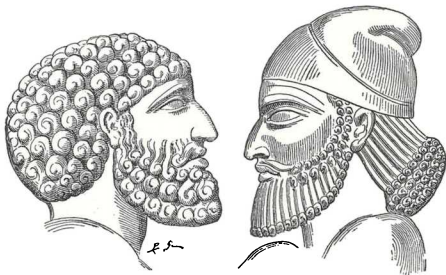
Obr. 69. Třepení roucha.

Teprve později zavedli šátek (sudarium), kterým si stírali pot (Skutky 19, 12), zahalovali hlavu nebožtíkovu (Jan 11, 44) a do kterého schovávali vzácné předměty, aby je neztratili (Luk. 19, 20); při práci mivali zástěru (semicinctum; Skutky 19, 12), v zimě jakési rukavice (Kelim 16, 6).

Při radostných příležitostech mivali obyčejně roucho bílé; rádi je kropili voňavkami. Dáti někomu šat bylo projevem lásky a přátelství (Gen. 37, 3); prostřít roucho na cestu důkazem poddanosti a úcty (2. Král. 9, 13 a Mat. 21, 8). V zármutku se odívali žinici (שַׂק, *sáxxos*, saccus); bylo to těsné roucho, utkané obyčejně z černé srsti kozí (Zjev. 6, 12) nebo velbloudí. Nosiło se i v noci (1. Král. 21, 27) a přepasovalo se pásem (2. Sam. 3, 21). Takový šat nosili velcí kajcníci proroctví Eliáš (2. Král. 1, 8) a sv. Jan Křtitel.

3. Pokrývky hlavy a obuv.

Mužové věnovali vlasům dosti péče.^{a)} Obvyčejně se nestříhali (2. Sam. 14, 26), jenom ze zármutku si hlavu holivali nebo vlasy vytrhávali (Esdr. 9, 3). Zakazovalo se to jednotlivcům, pokud měli slib nazireátu (Num. 6, 5). O svátcích a při hostinách natírali si vlasy jemným olivovým olejem, do kterého přidávali různé voňavky (Mar. 14, 3), někdy je posypávali zlatým práškem, aby na slunci zářily.^{b)} Splétali je do umělých pletenců (Soudc. 16, 13, 19), nesměli si však stříhati místo, kde se vousy stýkají s vlasy (Lev. 19, 27).^{c)} Bujné vlasy byly ozdobou mužovou (2. Sam. 14, 26), pleš se pokládala za hanbu (2. Král. 2, 23). Libily se vlasy kaštanové (Vešepiseň 7, 5), nejraději však měli vlasy černé (Vešepiseň 4, 1).

Obr. 70. Úprava vousů a vlasů.
Obrazy židů na tehdejších památkách. Všimni si také pokrývky hlavy.

- a) Později pokládali přílišnou péči o vlasy za známku zženštilosti. 1. Kor. 11, 14.
- b) Josef Flavius (Antiqu. 8, 7, 3) to připomíná výslovně o jezdcích Šalomounových, Trebellius Pollio o Římanech.
- c) Sr. pejisy polských židů. Jiní se však domnívají, že Mojžíš zakázal vystřihovati proužek vlasů od ucha k uchu, jak to dělávali Arabové (Herodot 3, 8) ke cti boha Orotala, který se podobal Bakchovi.

Velikou ozdobou mužovou byly vousy, proto si jich vždycky hleděli. Při pozdravu podložili přátelé pravici pod vousy druhého a uctivě je políbili (2. Sam. 20, 9).^{a)} Vytrhati někomu vousy bylo největší potupou, právě tak oholiti mu půl brady (2. Sam. 10, 4). Vousy zanedbávati nebo stříhati směli jen ve velikém zármutku (2. Sam. 19, 24).^{b)}

- a) Podobně »políblí« zrádný Jidáš Spasitele v zahradě Getsemanské.

Obr. 71. Egyptská princezna Nofrit.

b) Vousty jsou dosud na východě velkou předností mužovou; odtud povstalo rčení »přisahal při bradě prorokově«.

Mnohem více péče věnovaly vlasům ženy (Přiručka, 145); uměly je nejen pěkně česati (Iz. 3, 24) a kadeřiti (2. Král. 9, 30), nýbrž vléčaly do nich různé ozdoby: hřebínky, jehlice, stříbrné a zlaté měsíčky. Proto apoštolové (1. Tim. 2, 9 a 1. Petr. 3, 3) zakazovali křesťankám takový přepych. Ve smutku nosily vlasy rozpuštěné, venkovským dívkám splyvaly obyčejně volně po šíji (Velepiseň 4, 9).

Jak vidíme na starobylých obrazech, mivali Izraelité hlavu nepokrytou; leda že si přivazovali vlasy ozdobným provazcem, který ovíjeli kolem hlavy. Proti úpalu a nepohodě chránili

vali se napřed cípem pláště, později kusem plátna nebo jiné látky, časem i čepicemi. Nejobyčejnější pokrývkou byl kus látky, který si kolem hlavy ovinuli, jindy to byl malý, ale dosti vysoký klobouček, z kterého splyvaly na záda dva ozdobné pruhy látky (Ez. 23, 15). Hlava se nikdy neodkrývala, i do chrámu se chodilo s hlavou pokrytou.

Všechny vdané ženy nosily závoj, který odkládaly jen doma nebo před příbuznými, s kterými nemohly uzavřít manželství. Závoj nenosily dívky (Gen. 24, 15).^{a)} otrokyně a ženy z chudých vrstev obyvatelstva (Is. 47, 2). Podobu mival různou: někdy zakrýval skoro celou postavu (Gen. 24, 65), jindy jen obličej (Is. 47, 2); někdy se skládal ze dvou částí: jedna kryla čelo a přes hlavu splyvala na záda, druhá zastírala obličej. Oči byly volné, oba díly bývaly spojeny sponkami nebo řetízky, často zlatými, které při chůzi zvonily. Bývaly projevem volnějších mravů, proto je prorok kárá (Is. 3, 19).

a) Závoj dostávala dívka při zasnoubení, odtud povstalo rčení »nubere víro«. Závoj byl pěkným symbolem věrnosti, jakou muži slibovali.

Na nohou nosili opánky ze dřeva nebo z kůže (Přiručka, 151), přivazovali je řemínky (Mar. 1, 7). Odkládali je pouze před spánkem; pánům to dělávali nejnižší sluhové (Mat. 3, 11). Truchlíci chodili bosí (2. Sam. 15, 30), jinak se to pokládalo za nedůstojné (Deut. 25, 9). Na posvátných místech obuv odkládali (Ex. 3, 5); proto i kněží konali bohoslužbu s bosýma nohama. Již v době Mojžišově se připomínají jakési střevice (Deut. 33, 25); zvláště ženy je mivaly ozdobné (Velepiseň 7, 1). Na památném obelisku krále Salmanasara II. mají vyslanci krále Jehu na nohou nízké botky, které vybihají v zahnutý hrot. Jak se zdá, byly z nějaké látky.

O zvláštním zvyku se dovidáme z knihy Rut (4, 7); kdo něco prodával, zul před staršími města svou obuv a podal ji kupujícímu. Bylo to symbolem, že mu předává právo na majetek. Proto slova »vhodit stěvec na krajinu« (Zalm 59, 10) znamenala její obsazení.

4. Ozdoby.

Vincent H., Různé pečeti nalezené v Palestině, *Revue biblique*, 1903, 605n a 1910, 417n; - Power E., *The staff of the Apostles*, Biblica, 1923, 241n.

Ozdoby jsou právě tak staré jako lidstvo; ani Židé se neubránili snaze, aby se druhým líbili. Mnohdy věnovali na přepych více, než jim jejich majetkové poměry dovolovaly, proto je Bůh za to káral (Is. 3, 16—24) a hrozil přísnými tresty. V ozdobách nevytvořili nic samostatného; obyčejně se řídili národem, který měl v nich právě největší vliv. Dovoz obstarávali Feničané. Ozdoby hotovili především ze zlata a stříbra, jen chudí se spokojovali mědi. Veliké oblibě se těšily drahokamy, do kterých vrývali nápisy a ornamenty; činili to kovovým rydlem, do kterého byl zasazen úlomek diamantu (šamir. Jer. 17, 1).

V Palestině není drahokamů, proto je dováželi odjinud. Dochovala se nám jména patnácti drahokamů, je však skoro nemožno určit přesně jejich význam. Zmínil jsem se o nich, když jsem popísal kněžský náprsník.

Ozdoby společné mužům i ženám:

a) **PRSTENY** (רִצְצִים, δακτύλιος, anulus) bývaly z kovu nebo z perel, které provrtaly a spojili zlatými nebo stříbrnými nitkami. Jenom chudí se spokojovali s prsteny skleněnými.

Také sňubní prsten Rodičky Boží je skleněný. Ukazuje se v Perugii. Jeho pravost nemožno dokázat vědecky.

b) **NAUŠNICE** (חֲזָזִים, ἐνώτια, inares), někdy umělecky pracované. (Příručka, 70 a 174.) Nosili je v ušních boltcích* (Num. 31, 50), ženy si je zavěšovaly do přepážky mezi nosními dírkami,^{b)} kterou napřed provrtaly (Gen. 24, 47) nebo je připevňovaly ozdobnými řetízky na čelo, odkud splyvaly až pod oči (Is. 3, 21).

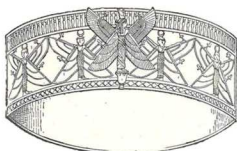

Obr. 72. Asyrské náušnice.

Obr. 73. Pečetní prsten.

Patřil faraonu Apapi I.; podle Josefa Flavia vládl v době Josefa Egyptského.

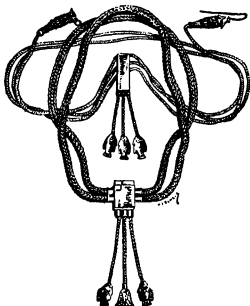
Obr. 74. Náramek egyptský.

někdy ze zlatých kuliček (Ex. 35, 22), perel a korálů (Velepiseň 1. 10). Jenom chudí se spokojovali řetězy lacinějšími. Bohatí šejkové jimi zdobovali i svoje velbloudy (Soudc. 8, 26). (Přiručka, 118—119.)

Babylonští (Dan. 5, 7) a perští králové (Xenofon, Anabasis 1, 2, 27) dávali zlaté řetězy mužům, které chtěli počtiti a vyznamenati. O podobném zvyku dovidáme se také z Egypta (Gen. 41, 42).

d) **NÁRAMKY** (נִרְמָכִים, χλιδών, armillae) bývaly nejen ze stříbra a zlata, nýbrž i ze slonoviny a často je vykládali vzácnými drahokamy (Gen. 24, 22). (Přiručka, 67—69.)

e) **AMULETY**, někdy zlaté a stříbrné. Podobu mívaly velice různou. Někdy to byly deštičky popsané tajemnými značkami a nosily se na krku; jiné měly obraz některého boha a zastupovaly náušnice. Pověřivé ženy nosily pro štěstí rády zlaté hádě (Is. 3, 20).

Obr. 75. Zlatý náhrdelník.

a) Urození mužové náušnic nenosili, protože propíchnutí ušních boltců bylo symbolem doživotního otroctví (Ex. 21, 5n a Deut. 15, 16n).

b) Taková ozdoba sluša nězem (נִרְמָכִים, ἐνώτια, inaures) a těši se dodnes u východních žen veliké oblibě. Přiručka, 70.

c) **NÁHRDELNÍK** (נִרְמָכִים, κλοιός, torques) býval obyčejně ze stříbrných nebo zlatých řetězků, často umělecky spletených (Gen. 41, 42).

Ozdoby mužů:

a) **PEČET** (דָּהָר, δακτύλιον, anulus) mívají obyčejně jen mužové; u žen je jakousi výjimkou (Šabbat 6, 3). Ještě nejspíše ji nacházíme tam, kde vdova hospodařila po smrti mužově samostatně. Pečeť bývala někdy vryta do prstenu a nosila se na pravé ruce (Jer. 22, 24), jindy mívala podobu válečku a zavěšovala se na krk (Gen. 38, 18, 25). Předáním pečetiho prstenu jmenovali východní panovníci svoje zástupce (Gen. 41, 42). Pečetí se užívalo místo podpisu; přitiskovala se nejen na listy (1. Král. 21, 8) a knihy (Is. 29, 11), pečetili

i měšce (Job. 14, 17), studny (Dan. 6, 17) a brány (Dan. 14, 10, 13). (Příručka, 111 a 140.)

Z toho vidíme, proč židovský král se nazýval (Jer. 22, 24 a Agg. 2, 24) pečetním prstenem na ruce Boží; byl jeho zástupcem.

b) **HŮL** (מִזְבֵּה, ῥάβδος, virga, baculus) bývala často odznakem úřadu a důstojnosti (Gen. 38, 18. 25), proto bývala mnohdy bohatě vyřezávána. Obyčejnou hůl mivali pastýři (Lev. 27, 32) a cestující (Gen. 32, 10). (Příručka, 149.)

Podle sv. Matouše (10, 10) zakázal Spasitel apoštolům nositi s sebou hůl, podle sv. Marka (6, 8) ji dovoili. Rozpor je jenom zdánlivý. Východní pastýř mival totiž dvě hole: jednu tenčí, kterou se opíral a kterou sháněl rozběhlé ovečky; druhá byla okovaný kyj, kterým se bránil proti šelmám. První hůl Kristus dovoluje (Marek), druhou zakazuje (Matouš). Rozpor zavinil fecký překladatel sv. Matouše, který užil v obou případech téhož slova. Sr. Power, Biblica 1923, 241—266 a Miklík, ČKD 1924, 63n.

Ozdoby žen:

a) **SLUNEČKA** (Is. 3, 18) byla původu egyptského a palestinské ženy je přijaly s modloslužbou boha slunce. Bývala ze zlata nebo drahokamů; skládala se ze sluneční desky, zdobené bohatými paprsky. Nosila se na krku.

Také posvátných skarabeů bylo nalezeno mnoho v Palestíně; nejvíce v koněninách jižních, k severu jich ubývá.

b) **PŮLMĚSÍČKY** (Is. 3, 18) bývaly také ze zlata nebo ze stříbra; obyčejně visely na zlatém řetízku.

c) **NÁDOBKY** s voňavkami (Is. 3, 20) nosily na krku nebo za pasem a užívaly jich ve společnosti asi jako dnes pudřenek. V lat. překladu olfactoriola.

d) **ZRCADLO** (Is. 3, 23) bylo z vyleštěného kovu (Job. 37, 18), ponejvíce z mědi (Ex. 38, 8). Mívalo podobu kruhovitou, bývalo upevněno na dřevěném násadci a nosovalo se v rukou. Nástěnných zrcadel neznali.

e) **OZDOBY NOHOU** (Is. 3, 18), v latinském překladu periscelides. Byly to dva kroužky, které nosily nad kotníky. Spojeny byly řetízem, aby žena mohla dělati jen malé kroky. Bývaly ze zlata, stříbra nebo mědi; při chůzi působily zvuk, který se velice líbil.

f) **SÁČKY** (Is. 3, 22), obyčejně kožené, do kterých ukládaly různé věci, někdy i peníze (2. Král. 5, 23).

g) **SPONY** (Is. 3, 20), kterých se užívalo k různým účelům.

Co znamená »zlatý jazýček« (Jos. 7, 21. 24), není dosud úplně jasné. Někteří se domnívali, že to byla jakási ozdoba, o které se prý zmiňuje také Geilius (Noctes Atticae 10, 25); pravděpodobněji to byl kus zlata, které se lilo do takových tvarů a zastupovalo naše peníze. Sr. Meissner, ZsW. 1903, 151n.

Obr. 76.
Egyptské zrcadlo.

5. Čistota těla.

Hille K., Über den Gebrauch und die Zusammensetzung der orientalischen Augenschminke, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1851, 236n.

Již v nejstarší době děje se zmínka o péči, jakou věnovali čistotě a úhlednosti. V jednotlivostech možno poznamenati:

Koupele byly u Zidů velice časté. Koupávali se rádi v pramenité vodě (Lev. 15, 13), doma (2. Sam. 11, 2) a v zahradách (Dan. 13, 15). Velice mnoho koupeli předpisoval obřadní zákon židovský. V pozdější době děje se zmínka o veřejných lázních, kde dostával návštěvník všechno, co potřeboval. Pokládalo se za hanbu, kdyby se muž koupal se ženou (Nedarim 5, 5).

Kromě koupeli natírali tělo rádi olejem, aby unavené údy osvěžili a kůži učinili měkčí a ohebnější. Tento zvyk nacházíme ve všech teplých krajinách; povstal z důvodů zdravotních. Horkem se tělo rychle vypařuje; olej chrání póry a zamezuje přílišný pot. Velice hledaný byl olej z indického nardu (Mar. 14, 3), ale jen bohatci si ho mohli dopřát. Většina se spokojovala s olejem olivovým, do kterého přimíchávali různé voňavky. Připravovali je buď sluzky (1. Sam. 8, 13) nebo odborně vyučení mastičkáři (Neh. 3, 8). Nedostatek potřebného oleje byl pocítován velice těžce, proto jim Bůh hrozí přestupníkem zákona (Deut. 28, 40).

U žen bylo ve veliké oblibě líčení barvami. Obočí a řasy natírali černým antimonem, aby se oči zdály větší a tajemnější (2. Král. 9, 30); znali též tetování, ačkoli je zákon (Lev. 19, 28 a Deut. 14, 1) z náboženských důvodů zakazoval.

III. Pokrmy a nápoje.

Nejstarší strava lidská byla původu rostlinného (Gen. 1, 29 a 2, 16); teprve později počali jisti též maso.^{a)} Prvním nápojem byla pramenitá voda,^{b)} časem si připravovali nápoje umělé.

a) Po potopě (Gen. 8, 3) mluví Bůh o požívání masa; jeho slovům však bývá rozuměno nesprávně. Nedovoluje teprve požívání masitých pokrmů, chce jen zdůrazniti, aby nejedli krve.

b) Latinské aqua je původu hettitského a znamená doslova »nápoj«.

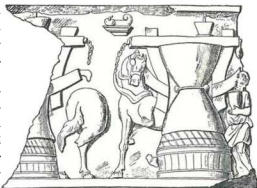
1. Pokrmy.

Sedláček Jar., Příprava chleba na východě, Blahověst, 1891, 235n a Mlýny na východě, tamt. 1891, 366n; - *Power E.*, Panis in Palaestina, Verbum Domini, 1921, 43n; - *Miklik Jos.*, Lesní med, ČKD, 1922, 55n.

OBILÍ.

S počátku se jedlo bez jakékoli přípravy (Deut. 23, 25); bylo to zvykem ještě i v době Kristově (Mat. 12, 1). Když byl objeven oheň, zrna pražili

a drtili na mouku kameny, jakých bylo nalezeno mnoho v troskách palestinských; spodní kámen býval větší, poněkud vyhloubený a ležel na zemi; horní byl mnohem menší a válcovitý. Podobal se válečku, kterým naše hospodyně válejí těsto (Miklik, Příručka k bibl. dějepřavě, III, obr. 48). Později drtili obilí v kamenném nebo kovovém moždíři (Num. 11, 8) nebo je mleli ručním mlýnkem. Skládal se ze dvou okrouhlých kamenů. Dolní býval pevný, horní měl po straně dřevěné držadlo, jedno nebo dvě, kterými se otáčel. Uprostřed horního kamene byl otvor, kterým obilí propadávalo a se drtilo. Obilí napolo semleté sypalo se ještě několikrát, až bylo dosti jemné mouky. Aby v ní nebylo otrub, prosívali ji sítím. Bývalo

Obr. 77. Mlýn poháněný koněm.

Obr. 78. Nejstarší podoba ručního mlýnku. Soška egypt. otrokyně. V rukou drží menší kámen, kterým pohybuje po větším kameni.

utkáno z nití nebo koňských žíní, někdy jen z oslí kůže, s četnými malými otvory. Práce byla velice namáhavá, proto v bohatších domech mlely jen otrokyně^{a)} (Mat. 24, 41), někdy i zajiati nepřátelé (Soudc. 16, 21). Protože mouka se horkem snadno kazila a nebyla chutná, mlelo se v rodinách denně. Bylo zakázáno vzíti někomu mlýnek do zástavy (Deut. 24, 6). Nebylo-li k večeru slyšeti ve městě rachot mlýnků, bylo to znamením veřejné pohromy (Jer. 25, 10).

a) Proto hrozí Isaláš (47, 2) Babylonu: »Dcero babylonská, vezmi mlýnek a mel mouku!«

Kde mleli mouku řemeslně, mívali kameny velké, kterými otáčel osel nebo kůň (mola asinaria; Mat. 18, 6). Znali je také Rekové a Římané (Příručka k bibl. dějepřavě, III., obr. 440). Dolní kámen byl pevný, ale vybíhal v tupý kužel; horní pohyblivý skládal se ze dvou částí, číšovitě vyhloubených. Jedna obíhala po dolním kameni, do druhé číše se sypalo obilí.

CHLĚB.

Nejobyčejnějším pokrmem palestinským byl chléb; proto jeho jméno zahrnovalo vše, čeho potřebujeme k živobytí (Chléb náš vezdejší dej nám

Obr. 79. Pozdější podoba ručního mlýnku.

Obr. 80. Kobylky.

Otroci odvádějí asyrskému králi slibný poplatek. Jeden přináší kobylky, nabídané na tenký prut, druhý granátová jablka.

29, 23) a býval tenký. Proto se nekrájel, jen lámal (Mat. 14, 19). Upečený chléb natírali olejem nebo medem (Ex. 16, 31), někdy k němu přidávali sušené fíky (1. Sam. 25, 18). Chleby pekli mužové (Soudc. 6, 19) i ženy, otrokyně i knězy (Gen. 18, 6).

JINÉ POKEMY.

Kromě obilí a chleba děje se často zmínka o jiných potravinách. Obvyčejnější byly: bob (2. Sam. 17, 28), čočka (Gen. 25, 34) a různá zelenina; největší oblibě se těšila cibule a česnek (Num. 11, 5). Z ovoce se vypočítávají hrozny, fíky, olivy, granátová jablka a mandle; v nouzi jedli i trpké plody kolokvinty (2. Král. 4, 39) a jakýsi druh lebedy (Atriplex halimus; Job 30, 4). Velice rádi požívali med, domácí i divoký^{a)} a sladkou syropovitou šrávu,^{b)} která vytékala z některých stromů.

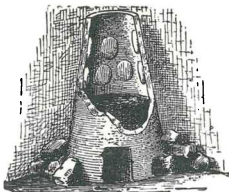
dnes!). Pekl se obvyčejně z pšenice, v chudých rodinách i z ječmene (Soudc. 7, 13); v nouzi z bobu, čočky a podobných plodin (Ez. 4, 9 a Plinius, Hist. nat. 18, 30). Těsto zadělávali vodou (Gen. 18, 6) neb olejem v dřevěných neckách a přidávali obvyčejně trochu kvasu (Ex. 12, 15). Znali však také chléb nekvašený. Těsto se vyhnětlo na tenké placky a připravovalo několika způsobem:

a) **Chléb podpopelný.** Na několika plochých kamenech se rozdělával oheň; topilo se dřívím, často jen suchým dobytčím trusem (Ez. 4, 12, 15). Popel se rozhrabal, na rozehtáté kameny se položily těstové placky a popelem znova zahrnuly. Tohoto způsobu se užívalo, když chleba potřebovali a nebylo dosti času na delší přípravu (Gen. 18, 6).

b) **chleby pečené v peci** (Lev. 2, 4), která se podobala většímu hrnci (Příručka k bibl. dějepřevě, obr. 441). Topilo se zvenku, na vnitřní stěny se lepilo těsto;

c) **chleby pečené na plotně** (Lev. 2, 5) a

d) **chleby vařené v hrnci** (Lev. 2, 7). Chléb mival podobu kulatou (Ex.

Obr. 81. Kuželovitá pec z nepálené hlíny.

a) Divoký med nebyl nikdy chutný jako domácí. Nacházeli jej v dutinách stromů (1. Sam. 14, 25) nebo v rozsedlinách skalních (Deut. 32, 13).

b) Nejčastěji ji připravovali z palmových plodů. Podle Josefa Flavie (Bellum 4, 8, 3) vyrovnala se chuť nejlepšímu včelímu medu.

Maso jedli^{a)} vařené (Ex. 23, 19) nebo pečené (Ex. 12, 8). Uměli je tak připravit, že oklamali i zkušeného znalce (Gen. 27, 6n). Tučné pokrmy jsou na východě dosud velkou pochoutkou; proto přidávali hojně olivového oleje.

Pokrmy solili (Job. 6, 6);^{b)} z koření znali jistě kmín, kaprlata,^{c)} hořčici, mátu a kopr.

Velice oblíbeným pokrmem byly kobylinky; bývají až 13 cm dlouhé a silné jak prst. Jsou obyčejnou pečení chudých Orientálců. Také je vaří nebo suší na slunci, melou a z mouky pekou chléb. Jindy je nasolují, ukládají do kožených měchů a svírají kamenem; po čase z nich ukrájí a jedí. Kobylinky bývají pochoutkou i na stole králů asyrských; malé děti prosívají dosud matku o pečenou kobylku. Podrobnější popis najdeš v Zeitschrift für alttest. Wissenschaft, 1915, 124n.

- a) »Jisti něčl maso« jest obrazné rčení a znamená někoho nenáviděti nebo na smrt pronásledovati (Zalm 26, 2 a Job 19, 22). Právě proto musíme bráti doslova výroky, kterými sliboval Spasitel velebnou Svátost (Jan 6, 54n).
- b) Sůl dolovali v hoře Džebel Usdum na jihozápadním břehu Mrtvého moře nebo odpařováním z jeho slané vody (Ez. 47, 11).
- c) Rostlina sama sluje kapara (Capparis spinosa). Její dužnaté, ale nezralé plody (kaprlata) nakládali do octa a podněcovali jím chuť k jídlu.

2. Nápoje.

Cartuyvels J., La bière chez les anciens, Revue catholique, 1879, I, 383n; - *Hommel B.*, Ueber das Wort Wein im Südsemitischen, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1889, 653n; - *Jensen P.*, Das Wort Wein im Semitischen, tamtéž, 1890, 705; - *Zapletal V.*, Der Wein in der Bibel, Freiburg, 1920; - *Döller J.*, Der Wein in der Bibel, Biblica, 1923, 143n.

Nejobyčejnějším nápojem bývala voda, pramenitá nebo jen dešťová, kterou zachycovali v cisternách. Podobaly se nádobě, která se k hrdlu zúžovala; proto bylo nemožno z cisterny uniknouti.^{a)} Cisterny bývají jedinou záchranou obleženého města, proto králové často nařizovali jejich stavbu. V Jerusalemě měl skoro každý dům aspoň jednu cisternu. Bylo velikým neštěstím, když stěny cisterny rozpučaly a voda se počala ztráceti.^{b)} Voda se vážila vědercem

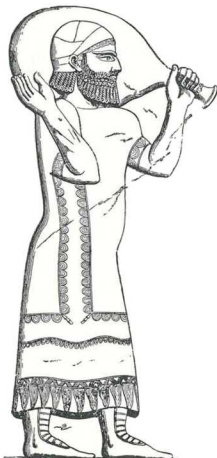
nebo koženým miškem. Na cestu si brávali vodu v koženém měchu (Gen. 21, 14). Někde bývalo vody málo, proto si ji velice vážili (Sir. 29, 28);^{c)} bylo-li sucho, kupovali ji za drahé peníze (Num. 20, 17). Odepřítí doušek vody pokládalo se za projev lakoty; napojení žiznivého poutníka bylo skutkem tělesného milosrdenství (Mat. 10, 42). Pastýři zakrývali často otvor studny velikým kamenem; chtěli tak zabránit, aby nikdo do studny nespadol nebo někdo cizí všecku vodu nevyvážil. Hospodáři studně zamykali a otvírali je jenom tomu, kdo o to poprosil.^{d)}

a) Prázdných cisteren se proto užívalo jako akryší (Gen. 37, 22) nebo i žalářů (Jer. 38, 6).

b) Jer. 2, 13 k ním přirovnává důvěru Izraelitů, jakou skládali v modly; Bůh byl studnicí vody živé.

c) Hojnost vody bývala proto symbolem mesiánského požehnání. Sr. Is. 12, 3 a Jan 7, 38. Za obležení bývalo vody někdy tak málo, že ji odměřovali; proto »aqua brevis« (Is. 30, 20) neb »aqua angustiae« (1. Král. 22, 27).

d) Velepiseň (4, 12) přirovnává nevěstu ke studnici zapečetěné, protože z její lásky směl čerpat jenom snoubenec.

Obr. 82. Asyfan s plným měchem.

Víno pili bílé, ale ještě častěji červené; proto je nazývali tolikrát »krví révy« (Gen. 49, 11 a Deut. 32, 14). Pili je čisté (Deut. 32, 14) nebo je míchali s vodou (Is. 1, 22); v době Spasitelově to bylo všeobecným zvykem.^{a)} Velice rádi přidávali do vína různé voňavky (Is. 5, 22), zvláště kadidlo a myrhu (Velepiseň 8, 2), které měly účinek omamující neb uspávací.^{b)} V létě je ochlazovali sněhem, který dováželi až z Libanonu a doma uschovali (Přisl. 25, 13); v chudých rodinách aspoň studenou vodou.

a) Proto přidáváme při mši sv. několik kapek vody.

b) To bylo také důvodem, proč nabídl Spasitel před ukřižováním víno smíšené s myrhou. Sv. Matouš (27, 34) mluví o »žluči«; bylo to jen jiné jméno pro trpký prášek myrhový.

Umělá vína připravovali z pšenice a medu (Šabbat 20, 2), z jablek (Terumot 11, 2) a palmových datlí (Herodot, Hist. 2, 86 a 3, 20). Společným jménem takových opojných nápojů bylo sicera (šéker; Lev. 10, 9). Pivo se na-

učili dělati od Egyptanů, kteří je vařili z ječmene (Herodot, Hist. 2, 77). Ocet vyráběli z vína, míchali jej s vodou a pili (Num. 6, 3). Jindy namáčeli do octa chléb nebo jim připravovali ostatní pokrmy (Rut 2, 14). Octem se nazývalo také kyselé víno (Mat. 27, 48), jaké pili římští vojáci (posca).

Ani Židé nezachovali po každé míry. Neopijeli^{a)} se jen mužové (1. Sam. 25, 36), činily to i ženy (1. Sam. 1, 11). V době královské protahovali někdy pitky až do rána a proroci marně vyhrožovali přísným trestem Božím (Is. 5, 11).^{b)} S počátku se pilo z dutých rohů (Plinius, Hist. nat. 11, 45), teprve později mívali nádoby z pálené hlíny a kamene. Děje se zmínka o číši, poháru, kalichu, džbánu a misce. Boháči mívali nádoby zlaté (1. Král. 10, 21), král Salomoun i z drahokamů (Antiqu. 8, 7, 2). Sklenic ještě neměli. Aby nebylo ve víně nic nečistého, farizeové je napřed procezovali jemným plátnem.^{c)}

a) Sloveso *ropiti se* (inebriari) nemívá však po každé špatného významu; užívalo se ho i o tom, kdo byl veselejší (Gen. 43, 34) nebo se rozjařil (Jan 2, 10).

b) V době Spasitelově bylo to však něčím tak neobvyklým, že sv. Petr mohl z toho dokazovati střízlivost apoštolů na slavnost letnic (Skutky 2, 15).

c) Obýčejný lid takových akurpuli neměl; zato farizeové starali se svědomitě, aby do vína nepadl ani mrtvý komár. Sr. Mat. 23, 24.

3. Hostiny.

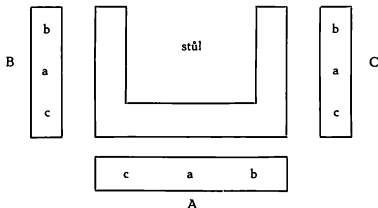
Döller J., Das rituelle Händewaschen bei den Juden, Linzer Quartalschrift, 1911, 748n; - *Waal Ant.*, Jak se konaly hostiny za doby Kristovy, Hlidka, 1912, 380; - Hostina Herodova a tanec Salomy, Hlidka, 1918, 504.

Ve Svaté zemi se nesnídalo, jedlo se teprve v poledne. Mívali chléb, ovoce nebo mléko, pila se voda. Jenom hostům se podávalo maso a víno (Gen. 18, 1—8 a 43, 16). Po obědě si rádi zdřímli (2. Sam. 4, 5), protože veliké vedro činivalo jakoukoli práci nemožnou.

Hlavním jídlem bývala večeře (cena), když slunce zapadlo a vzduch se již ochladil. Rádi večeřeli na ploché střeše domů, kde býval příjemný chládek. Boháči tam mívali prostranná večeřadla s velkými, otevřenými okny (Jer. 22, 14). Chudí prostřeli na zem kulatou kůži, na kterou kladli misu s pokrmem; tu a tam byl nízký stolek. Při jídle obýčejně dřepěli na koberci, jak to dělají dodnes Turci; pravici bývali obráceni ke stolu. Teprve později počali zaváděti sedadla (1. Sam. 20, 24) a po návratu ze zajetí při jídle leželi (Est. 1, 6).^{a)} Za tím účelem stavěli ke stolu nízké, ale široké pohovky, obýčejně tři; bylo-li hostů více, přibýlo i pohovek. Na každé pohovce leželi tři hodovníci.^{b)} Levým loktem se opírali, pravou rukou jedli; hlava byla obrácena ke stolu, nohy ke stěně.^{c)} Všechna místa nebyla stejně čestná; proto docházelo často ke sporům. Zvláště farizeové vyhledávali se zálibou místa přednější (primi recubitus; Mat. 23, 6).^{d)}

a) Někteří se domnívali, že Židé přejali tento zvyk teprve od Řeků a Římanů; dnes víme, že se dostal do Palestíny z Persie.

- b) Proto siula taková pohovka triclinium; později přenesli jméno i na síň, ve které se hodovalo.
- c) Proto mohla Maří Magdalena natřít vonnou masť nohy Spasitelovy a smáčet ji svými slzami.
- d) Všichni národové nepočítali místa stejně; proto také totéž místo nebylo ve všech krajínách čestné. U Židů bylo nejlepší prostřední místo na každé pohovce; prvním bylo prostřední místo na prostřední pohovce.

Větší hostiny bývaly pořádány při slavnostních příležitostech. Hostinou oslavovali zeň a vinobraní (Is. 25, 6), střihání ovec (1. Sam. 25, 7), narozeniny,^{a)} zvláště v bohatších rodínách (Gen. 40, 20), den, kdy bylo dítko obřezáno neb odstaveno (Gen. 21, 8), příchod přátel (2. Sam. 3, 20) nebo lidí, které chtěli poctiti (2. Král. 6, 23), při svatbě (Gen. 29) nebo když uzavírali smlouvu (Gen. 26, 30). Králové strojili nákladné hostiny, aby se pochlubili svým bohatstvím (Est. 1, 3 a 1. Král. 3, 15). Velikost hostiny se měřila počtem různých jídel a množstvím nápojů.^{b)} Ženy směly býti někdy na hostinách mužů,^{c)} jindy je zvykové právo vylučovalo (1. Sam. 25, 18n).

- a) Mnozí pochybovali, značil-li »dies natalis« (Mat. 14, 6) opravdu královny narozeniny a vysvětlovali jméno o dnu, kterého nastoupil na trůn. Jistě oslavovali královské narozeniny v Egyptě (Gen. 40, 20); proto nemáme důvodu, proč bychom o tom pochybovali na dvoře Herodové.
- b) V listech apoštolských (Řím. 13, 13 a Gal. 5, 21) zakazují se křesťanům noční pitky (comessationes), při kterých chodili rozjaření hodovníci s hudbou a zpěvem po ulicích a probouzeli klidné občany.
- c) U Peršanů nebylo ani královně dovoleno, aby přišla na hostinu mužů; proto Vasthi odmítla návrh Xerxův (Assuerův) a byla za to zapuzena (Est. 1, 9). Babylonské právo to dovolovalo.

Při hostinách se obveselovali zpěvem a hudbou, vypravováním zajímavých událostí, hádankami a žerty. Proto byla hostina symbolem radosti a štěstí (Is. 5, 12) a vyloučení z hodovní síně hanbou a potupou (Is. 24, 7—11). Z téhož důvodu ličovali proroci (Is. 25, 6) dobu mesiánskou v obraze nádherné hostiny a Spasitel užil téhož obrazu o církvi (Mat. 8, 11) a radostech

nebeských. Hosté si volivali jednoho z přítomných, který měl dbáti o pořádek a určovat, kolik se smělo pít (rector, architrclinus); bylo pokládáno za velkou nezdvořilost vzepřít se jeho nařízení.

Hosté bývali zváni, obyečně dvakrát. Slušnost žádala, aby se zdráhali; přijmouti hned první pozvání bylo známkou ducha příliš chtivého.^{a)} Bohatší posílali pozvaným zároveň roucho, v kterém měli přijíti;^{b)} vždy se však žádalo, aby se host objevil ve svátečním šatě, obyečně bílém (Kaz. 9, 8). V ustanovenou hodinu vítal hostitel pozvané hosty polibkem (Luk. 7, 45), sám jim umýval nohy nebo poručil sluhům, aby to učinili (Gen. 18, 4), kropil je vonavkami nebo jim lil na hlavu vonný olej (Am. 6, 6). Nato je uváděl do hodyní síně a vykazoval jim místa podle důstojnosti a věku (Gen. 43, 33).

a) Proto hospodář v podobenství nekáral hosty, když po prvním pozvání nepřišli a čekali na druhé (Mat. 22, 3).

b) Právem byl potrestán host v podobenství, který přišel bez svatebního roucha (Mat. 22, 11). Buď je promarnil nebo neměl tolik ohledu, aby se převlekl.

Pokrmu se braly rukou ze společné misy; noží, lžic a vidliček se ještě neužívalo. Proto bylo zvykem umývat si před jídlem a po jídle ruce (Mat. 15, 2); potřebné nádoby s vodou stávaly obyečně v předsíni (Jan 2, 6). Ve starší době předkládali pokrmy na mísách dřevěných nebo hliněných, později stříbrných a zlatých. Původně se každému hostu dával určitý díl (1. Sam. 1, 4); dostati více podílů bylo důkazem veliké přizně (Gen. 43, 34). Později jedli všichni ze společné misy (Mat. 26, 23). Také pohár mival každý svůj; proto znamenal obrazně úděl (Is. 51, 17). Posluhovali sluhové, někdy sám hostitel; proto slova »státi před někým« (Deut. 1, 38) znamenala »sloužiti«. Před jídlem se modlili (1. Sam. 9, 13), po něm Bohu děkovali (Deut. 8, 10).

IV. Manželství.

Cöln F., Hammurabi und Moses in ihrer Ehegesetzgebung, Pastor bonus, XVI, 1n; - Zschokke H., Das Weib im Alten Testamente, Viedeň, 1883; - Doergens H., Jesus ein Verächter der Familie und Gesellschaft? Magazin für die volkstümliche Apologetik, VI, 321n; - Engert T., Ehe- und Familienrecht der Hebräer, Mnichov, 1905; - Eberharder A., Das Ehe- und Familienrecht der Hebräer, Münster, 1914; - Weber A., Israelitisches Frauenleben in der Richterzeit, Pastor bonus, 1914/15, 281n; - Döller J., Die Hochzeit im Lande der Bibel, Korrespondenz für den kath. Klerus Oesterreichs, 1915, 195n; - Miklik Jos., K podobenství o desíti pannách, CKD, 1920, 116n; - Power E., Matrimonium in Palaestina, Verbum Domini, 1922, 242n; - Cruvelhier P., Le droit de la femme dans la Genèse et dans le recueil de lois assyriennes, Revue biblique, 1927, 350n; - Gerster a Zeil, Familia Veteris Testamenti, Turin, 1931.

1. Vývoj manželství.

Manželství se zakládá na právu Božím, který chtěl, aby se lidské pokolení udrželo a dítka byly zdárně vychovávány. Proto ustanovil, aby manželství

bylo nerozlučitelným svazkem jednoho muže a jedné ženy (Gen. 2, 24 a Mat. 19, 5). Vůle Boží byla prvním lidem dlouho zákonem, který svědomitě zachovávali. Kainovec Lamech byl první, který se opovážil vzít si dvě manželky (Gen. 4, 19) a jeho příklad nakazil mnoho jiných. Noe a jeho synové měli jen po jedné manželce (Gen. 7, 7), ale brzy po potopě počala se původní tradice kaliti a Bůh z důležitých příčin polygamií přímo nezakázal: chtěl, aby lidské pokolení se znovu rozmnožilo. Také neodporuje právu přirozenému a není sama v sobě hříchem. Jen tak si vyložíme, že i patriarchové mívali více manželek a Bůh jim jejich skutek nikdy nevyčítal. Ještě jim žehnal a uzavřel s nimi slavnou smlouvu.

V době Mojžíšově byla polygamie již tak všeobecná, že židovskému zákonodárci bylo nemožno ji zakazovati. Přece však jasně naznačil, jak o ni smýšlel a hleděl ji co nejvíce omeziti. Proto:

1. sám žil v monogamii (Ex. 2, 21 a 18, 2),
2. vylíčil božský původ manželství monogamického (Gen. 2, 24) a první přestupek tohoto zákona (Gen. 4, 19),
3. zapověděl budoucím králům židovským, aby neměli příliš mnoho manželek (Deut. 17, 17). Počtu však neurčil; podle talmudu (Sanhedrin 2, 4) jich nemělo být přes 18,
4. nařídil, aby muž s každou manželkou v určité době obcovoal (Ex. 21, 10); zároveň však upadal v zákonnou nečistotu, která trvala po celý den (Lev. 15, 16—18),
5. zakázal vykleštovat muže (Deut. 23, 1), protože tato okolnost mnohoženství podporovala,
6. ustanovil, aby přednosti prvorozenců dostal prvorozený syn, i kdyby jeho matka byla mužovi méně milá (Deut. 21, 15—17),
7. na vhodných místech vypravuje o nesnázích, které povstávají, je-li v rodině více žen.

Po zaji počalo mnohoženství velice ubývat i v době Kristově bylo již zjevem dosti řídkým. Přispělo k tomu několik příčin:

1. Židé, kteří se vrátili do Palestiny, byli většinou chudí; proto si nemohli dovoliti přepych několika manželek,
2. smutné zkušenosti, jakých v manželství nabyli. V rodinách docházelo k četným svárům, které klidný život otravovaly nebo znemožňovaly,
3. příklad vládnoucích Řimanů, kteří mívali jedinou manželku,
4. Písmo sv. na četných místech doporučovalo nepřímou jednoženství (Přisl. 5, 15) nebo je aspoň předpokládalo. Přispěla k tomu také veliká vážnost, v jaké počalo býti panictví a panenství. Velekněž si směl vzít jen pannu (Lev. 21, 13); kněží se měli po čas služby zřici manželského obcování (Lev. 8, 33—35). Také se chválí vdovy, které se zřekly druhého manželství (Jud. 15, 11 a Luk. 2, 36n).

Přesto nevymizela polygamie u Židů ani v prvních stoletích křesťanských. Mluví o ní ještě Josef Flavius (*Antiqu.* 17, 1, 2) a traktát *Jebamot* (4, 11) dovoluje i obyčejnému člověku aspoň čtyři manželky. *Keritot* (3, 7) dokonce pět. Ještě sv. Justin (*Dialog.* 134; MG 6, 785) vytýká Židům tento nemrav. Ježíš Kristus prohlásil opět nerozlučné manželství monogamické (*Mat.* 19, 3n) a jeho učení stalo se poněkud všeobecným majetkem kulturního světa.

Zvykové právo židovské předpisovalo, aby každý muž uzavřel manželství (*Jebamot* 63a). Tuto povinnost vyvozovali z *Genese* (1, 28) a talmud kárá přísně každého, kdo by se jí vyhýbal. Srovnává ho dokonce (*Jebamot* 63b Bar.) s vrahem a rušitelem Božího obrazu. Naproti tomu nebyla žena povinna se provdati (*Tosefta Jebamot* 8, 4).

Židovské manželství bylo úkonem posvátným a stálo vysoko nad manželstvím u ostatních národů starověku. Zásahu o to měl *Mojžiš*. Aby uchránil jeho posvátný ráz, ustanovil:

1. kněží nesměli přijmouti peněz vyzískaných prostitucí, ani kdyby byly chrámu obětovány slibem (*Deut.* 23, 18),

2. svědce byl povinen pojmouti svedenou dívku za manželku nebo zaplatiti otcí náhradu (*Ex.* 22, 16); pravděpodobně se dávalo 30 šiklů. Užil-li však jakéhosi násilí, byl povinen dáti 50 šiklů (*Deut.* 22, 28n),

3. dívka, která se lživě vydávala za pannu, měla býti ukamenována před dveřmi otcovského domu (*Deut.* 22, 20n),

4. dcera kněžova, která se dopustila prostituce, měla býti ukamenována a její mrtvola spálena (*Lev.* 21, 9),

5. ženy se nesměly oblékati do šatu mužského a mužové nesměli nositi oděv ženský (*Deut.* 22, 5),

6. potomek narozený z manželství, při kterém nebyly zachovány předepsané stupně pokrevnosti a příbuzenství (*mamzer*; *Jebamot* 4, 13) nesměl býti nikdy přijat do svazku vyvoleného národa (*Deut.* 23, 3). LXX a Vulgata omezily význam slova na dítě, které se narodilo z veřejné nevěstky. Těžko rozhodnouti, kdo má pravdu.

2. Podmínky dovoleného manželství.

Sýkora Jan, Manželství bratra se sestrou u dítek Adamových, CKD, 1891, 290n; - *Ausejo Serafin*, De matrimoniis mixtis apud Mal. 2, 10—16, *Verbum Domini*, 1931, 366n.

Také židovské manželství bylo vázáno na určité podmínky, mělo-li býti dovolené. Platila ustanovení:

- a) aby snoubenci měli určitý věk. *Mojžiš* ho nikde nejmenuje, protože byl znám z práva zvykového. Od dívky se žádalo, aby měla plných dvanáct roků (*Nidda* 45a), od jinocha třináct. Obyčejně se však ženili v 18 letech (*Pirke abot* 5, 21), vdávaly ve 12 letech a šesti měsících (*Jebamot* 62b),

b) aby oba snoubenci byli náboženství izraelského. Všeobecně se nedovoľovalo vstupovati do manželství s cizozemkami; zákon však připouštěl mnoho výjimek. Nikdy nesměli uzavřít manželství s příslušníky sedmi kmenů kana-nejských (Ex. 34, 11. 16) a jejich dcery si nesměli brát, ani kdyby přijaly náboženství izraelské. Smutná zkušenost dokázala, že takové matky mívaly obyčejně neblahý vliv na celou rodinu a strhly ji do modloslužby. Směli si vzít Ammonitky a Moabitky, nesměli však za ně provdati své dcery (Deut. 23, 4—7 a Rut 1, 4). Jenom do třetího pokolení platilo totéž ustanovení o Egypťanech a Idumejcích (Deut. 23, 8n). S ostatními národy směli manželství uzavírat, přijala-li napřed pohanská strana židovské náboženství. Manželské obcování s pohankou trestalo se kamenováním (Lev. 20, 2—5). Po návratu ze zajetí byl zákon ztížen a zakázány všechny sňatky s cizozemkami (Esdr. 9, 1n).

Dnes již nemůžeme rozhodnouti, zdali také cizozemské manželky Šalomounovy přijaly víru židovskou. Možné by to bylo, i když později upadly znova do modloslužby a svedly k ní také krále.

c) aby zachovali určité stupně pokrevnosti, které zákon zakazoval. V přímém pokolení nebylo dovoleno manželství mezi otcem, dcerou a vnučkou nebo mezi matkou, synem a vnukem. V pokolení pobočním bylo zakázáno manželství v prvním a částečně i druhém stupni pokrevnosti: mezi bratrem a sestrou, i kdyby měli různé otce neb matky^{a)} a mezi vnukem a sestrou otcovou neb matčinou (tetou).^{b)} Bratr otcův (strýc) neb matčin směl si však vzít jejich vnučku^{c)} (Lev. 18, 6—12).

a) V Egyptě byly sňatky mezi bratry a sestrami velmi časté; proto snoubenci se obyčejně oslovovali bratr a sestra. Sr. Velepišeň 4, 9. Nabízela-li známlňovaná Támár sňatek svému bratru Absolonovi (2. Sam. 13, 12n), jednala asi jen v trapných rozpacích, do kterých ji uvrhl nestoudný návrh královského prince.

b) Jak se dovidáme z Exodu (6, 20), bylo takové manželství ve starší době dovoleno; teprve zákon Mojžíšův zavedl jiné právo.

c) Rozdíl obou zákonů vysvětlovali různými stářími žen, o které se jednalo; vnuk si nesměl vzít tetu, protože bývala obyčejně starší, proto by těžko poslouchala. Strýc směl však pojmouti vnučku, protože bývala mladší.

d) aby zachovali určité stupně příbuzenství (Lev. 18, 13—18). V přímém pokolení nebyl dovolen sňatek s nevlastní matkou, nevlastní dcerou, snachou a tchyní; ve druhém stupni se zakazovalo, aby otcím si vzal dceru své nevlastní dcery; podobně nesměl pojmouti její vnučku (třetí stupeň). V pobočním pokolení bylo zakázáno manželství v prvním a druhém stupni: tedy se sestrou manželky, která dosud žila, ne však po její smrti; s vdovou po bratrovi nebo strýcovi. Vyjímalo se tak zvané manželství levirátní.

Manželské obcování osob spojených vypočtenými stupni pokrevnosti a příbuzenství podléhalo přísným trestům. Kdo se prohřešil s nevlastní matkou (Lev. 20, 11) nebo snachou (Lev. 20, 12), měl zemřít spolu s obětí své vášně; podobně se trestala soulož s některou ženou a její dcerou (Lev. 20, 14). Vyobcováním z náboženské společnosti židovské byl trestán, kdo souložil se sestrou (Lev. 20, 17), tetou (Lev. 20, 19), s manželkou strýcovou (Lev. 20,

20) nebo brátrovou (Lev. 20, 21). Jaký trest měl stihnouti toho, kdo by se prohrěšil s vlastní matkou, Mojžiš neudává; podle všeho byl takový přečin neslýchaný a trestal se smrtí (Lev. 20, 9). Podobně není vymezen trest na hřích spáchaný s vnučkou (Lev. 18, 10); pokutoval se asi také smrtí.

Proč bylo manželství v určitých mezích zakázáno, vysvětlovali učenci velice různě. Sotva rozhodovala zkušenost, že dívky z takových manželství bývají tělesně a duševně zakrnělé. Podle sv. Augustina (De civit. Dei 15, 16) chtěl Bůh spoutati různé rodiny vzájemnými svazky a vytvořiti z nich společnost, která poskytovala více záruky, že jeho svatě úmysly stanou se skutkem. Mnohem lépe vysvětlují tuto okolnost moderní spisovatelé (Keil, Handbuch der bibl. Archäologie, Frankfurt, 1875, 529—530). Účelem manželství není jen udržení lidského pokolení. Bůh rozdělil celé lidstvo na muže a ženy a dal každému pohlaví určité vlastnosti, které se vzájemně doplňují. Tomuto spojení daří se nejlépe tam, kde manžel může dáti mnoho své manželce a žena muž; jinými slovy u lidí, kteří jsou pokrevně od sebe hodně vzdáleni. Proto vidíme, že blízké stupně pokrevnosti a příbuzenství byly zakázány u všech národů; teprve v dalších pokoleních zvykové právo kolísá.

e) muž, který zapudil svou manželku, nesměl se k ní vrátiti, jestli se mezi tím provdala za jiného; nebylo to dovoleno ani v tom případě, že její druhý manžel zemřel nebo ji také dal listek propouštěcí (Deut. 24, 4);

f) byla-li v rodině jenom dcera (dcera dědička) a neměla bratra, byla povinna provdati se za muže z kmene a rodiny otcovy, aby dědičný majetek nepřišel do jiného kmene (Num. 36, 6—10). Směla si však vzíti cizince, přijal-li napřed židovské náboženství (1. Par. 2, 34n); takový manžel se stával členem kmene, z kterého pocházela jeho manželka. Její dítě se připisovalo v rodokmenech jejimu otci. Proto se musela zasnoubiti Rodička Boží, jakkoli měla slib panenství a sv. Lukáš (3, 23) nazývá Spasitele synem Heliovým (= Jáchymovým).

g) ve starší době předpisovalo zvykové právo (Gen. 29, 26), aby se mladší dcera neprovádala, dokud nebyla provdána její starší sestra; ani mladší syn se neměl ženiti, dokud nebyl ženatý jeho starší bratr (Gen. 38, 6). Tato ustanovení souvisela s pojmem prvorozenství.

h) podobně se žádalo, aby žena byla stejného společenského postavení jako její muž. Manželky z nižšího rodu se rády povyšovaly; ženy ze stavu vyššího by mohly vytýkati mužů nižší původ.

3. Zasnoubení a sňatek.

Eberharder A., Was bedeutet Mohar, Tübinger Quartalschrift, 1913, 489n; - *Liebich B.*, Verhüllung der jungen Ehefrau vor dem Schwiegervater, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 1913, 474n.

Zidé neměli obyčejně známosti. Podle východního zvyku vyhledali sami rodiče (Gen. 21, 21) synovi nevěstu (נָשָׂא), po př. dceři ženicha (דָּוּרָה). Zami-

loval-li se syn do některé dívky a přál si ji pojmouti za manželku, požádal svého otce, aby vše dojednal s otcem snoubenky (Gen. 34, 2n). Otec však nemohl zasnoubiti dceru bez souhlasu jejích bratří, kteří se narodili z téže matky (Gen. 24, 50n). To proto, že bylo povinností bratří starati se o čest sestřinu, i po smrti otcově.

ZASNOUBENÍ.

Sňatek předcházelo po každé zasnoubení (שֵׁטֶל, μνηστεύειν, desponsare). Byla to smlouva, kterou uzavírali rodiče obou snoubenců (Gen. 21, 21) a rodni bratři (z téže matky) nevěstini (Gen. 24, 29). Vyjednávalo se před svědky; vždy se však žádalo, aby ženich (Soudc. 14, 3) a nevěsta (Gen. 24, 8) dali svůj souhlas. Dálo se to tím způsobem, že kněz nebo otec vložil pravou ruku snoubenky do pravé ruky ženichovy a řekl: »Bůh Abrahamův, Bůh Izákův a Bůh Jakubův budiž s vámi, spoj vás a splň na vás svoje požehnání!« (Tob. 7, 15). Na to pravil snoubenec: »Od této chvíle jsi mi zasnoubena podle zákona Mojžišova a podle práva lidu izraelského« (Krauss, Talmudische Archäologie, II, 35). Kněz neb otec naplnil pohár vínem, požehnal jej a dal se napítí oběma snoubencům. Byl to krásný symbol lásky, která je měla spojovati. V pozdější době se smlouva sepisovala (Tob. 7, 16) a stvrzovala přísahou nebo zasnubní obětí (Antiqu. 4, 8, 23).

Proto nazývá kniha Přísloví (2, 17) manželství »smlouvou před Bohem« a Malachiáš (2, 14) hrozí nevěrným mužům: »Hospodin stal se soudcem mezi tebou a ženou mládí tvého, kterou jsi ty pohrdl.« Bylo tedy židovské manželství úkonem výhradně náboženským.

Zasnubní smlouva obsahovala:

1. vzájemný souhlas a slib manželství od obou snoubenců,
2. dary (תְּכֵנִיף), které dostávali jako záruku rodiče a rodni bratři nevěsty (Gen. 24, 53 a 34, 12),
3. cenu (קֶדֶן), kterou měl zaplatiti ženich otci nevěsty. Někteří badatelé (Eberharter, Theologische Quartalschrift, 1913, 489—508) popírali, že si židé manželku kupovali; kladná odpověď zdá se mnohem pravděpodobnější. Sr. Gen. 34, 12 a Os. 3, 2. Mohlo se však státi, že cena byla vyrovnána vykonanou prací (Gen. 29, 18, 27) nebo hrdinským skutkem ve válce (Jos. 15, 16 a 1. Sam. 17, 25).

Židovský zasnub dával manželům všechna práva, ale také manželské povinnosti, i kdyby spolu ani nežili. Proto ženich se nazýval mužem (Mat. 1, 19) a snoubenka manželkou (Mat. 1, 20). Chtěl-li ji v této době propustiti, musel ji dáti listek zápuďný; kdyby se snoubenka provinila s jiným mužem, byla pokládána za cizoložnici a trestána kamenováním (Deut. 22, 23n).

SŇATEK.

Podle zvykového práva zůstávali oba snoubenci nějakou dobu u svých rodičů, načež následoval sňatek (קִדּוּן, γάμος, nuptiae), kterým se uzavřené

manželství veřejně prohlašovalo. Doba nebyla přesně vymezena; stačilo jen několik dní (Gen. 24, 55), u vdovy měsíc, u dívky obvykle celý rok (Ketúbot 5, 2), aby si mohly připravit, co potřebovaly.

V ustanovený den se nevěsta vykoukala a ustrojila (Is. 49, 18), hlavu ověncila a tvář zahálila závojem, který splýval obvykle až k zemi (Gen. 24, 65).^{a)} Ve společnosti pozvaných dívek (Zalm 44, 15) čekala v domě rodičů na příchod ženicha,^{b)} u kterého bývala svatební hostina.^{c)} Před večerem šel ženich v průvodu jiných mladíků pro nevěstu, aby ji odvedl do svého domu. Na hlavě mival toho dne věnec (Velepíseň 3, 11). Vraceli se s radostnou hudbou (Jer. 7, 34). V pozdější době nosili při průvodu planoucí pochodně, dívky měly lampy na krátkých hůlkách (Mat. 25, 1n). Po hostině přáli všichni novomanželům hojného potomstva (Gen. 24, 60); náboženské obřady nebyly žádné, ty se vykonaly již při zasnoubení. Hned potom odvedl ženich nevěstu do své ložnice (Tob. 8, 1).^{d)} V bohatších rodinách konala se hostina po celý týden (Soucd. 14, 12—15). Ženich nebyl povinen táhnouti do války, dokud neměl sňatek (Deut. 20, 7) a podobná úleva trvala ještě rok po svatbě (Deut. 24, 5).^{e)}

a) Nebyl jen ochranou manželské věrnosti, symbolisoval také mužovo panství nad ženou. Právě tuto myšlenku zdůrazňoval apoštol Pavel (1. Kor. 11, 10).

b) Proto nesprávně přidal latinský překlad ve známém podobenství o desíti pannách (Mat. 25, 1—13): »exierunt obviam sponso et sponsae.« Poslední slovo není v originálu.

c) Někdy však strojili hostinu v domě nevěsty (Soucd. 14, 10). Stávalo se to zvláště, když se vdávala dcera dědička.

d) Všechny tyto obřady se zvaly »vedení nevěsty do svého domu« nebo »sejítí se« (Mat. 1, 18—24), ať již manželé spolu obovali nebo ne. Proto z tohoto slova nelze ještě dokazovati, že *María Panna* měla kromě Ježíše ještě jiné dítky.

e) Zákon tak chránil mladé rodiny a zabezpečoval hojné a zdravé potomstvo.

Uvedené obřady se zachovávaly jen u hlavní manželky; s ostatními ženami uzavíral se sňatek jenom vzájemnou dohodou. Také ostatní ženy byly však pravoplatnými manželkami; proto jim nesměl muž odmítnouti manželské obcování (Ex. 21, 10) a jestli byly otrokyněmi, nesměl je prodati (Deut. 21, 14). Otcové dávali často synovi některou otrokyni za vedlejší manželku, aby ho uchránili před většími pády; byli však povinni chovati se k ní jako k vlastní dceři (Ex. 21, 9).

4. Povinnosti a práva manželská.

Benary F., *De Hebraeorum leviratu*, Berlin, 1835; - *Redslob G. M.*, *Die Leviratsehe bei den Hebräern vom archäologischen und praktischen Standpunkte untersucht*, Lipsko, 1836; - *Flach*, *Die Leviratsehe und die Blutverwandschaft*, Jahrbuch der internationalen Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft, 1899, 128n; - *Cruveilhier P.*, *Le lévirat chez les Hébreux et chez les Assyriens*, Revue biblique, 1925, 524n.

Muž byl hlavou rodiny (Gen. 3, 16); bez jeho dovození nesměla konati žena nic důležitějšího. Její slib platil jen tehdy, když jej muž aspoň mlčky

schválil (Num. 30, 7—9, 11—16). Proto ho nazývala pánem (Gen. 18, 12), sebe jen jeho služkou (1. Sam. 25, 41). Nebyla však mužovou otrokyní a v domácnosti se těšila značné samostatnosti (Přisl. 31, 10—31). Obratná žena domohla se i velikého vlivu na muže (2. Sam. 6, 20). Muž byl povinen starati se o potřebnou stravu a oděv (Ex. 21, 10).^{a)} Ani s vedlejšími manželkami nesměl nakládati tvrdě (Ex. 21, 7—11 a Deut. 21, 10—14), i když byly jen otrokyněmi. Co si žena do manželství přinesla,^{b)} zůstávalo jejím výlučným majetkem; zdá se, že otrokyně, které již měla, moci mužově ani nepodléhaly (Gen. 16, 2).

a) Když po válkách bývalo málo mužů, silbovaly ženy (Is. 4, 1): »Chléb svůj budeme jísti a rouchem svým se budeme odívat!«

b) Proto se to později ve zvláštní smlouvě dopodrobna vypočítávalo.

Nejdůležitější povinností byla manželská věrnost, která zavazovala stejně jak muže tak ženu.^{a)} Na cizoložství^{b)} stanovil zákon trest smrti (Lev. 20, 10), avšak jeho druh přesně nevymezil, protože byl asi všeobecně znám. Jistě to nebylo zardoušení,^{c)} jak bájili pozdější rabini (Sanhedrin 11, 1, 6), nýbrž kamenování^{d)} (Deut. 22, 23—27 a Jan 8, 4n). Kdo se dopustil takového skutku s provdanou otrokyní, byl bičován a měl přinést oběť za pokutu; stejně byla trestána i žena (Lev. 19, 20—22). Učinil-li kdo násili zasnoubeně dříve ve městě, kde se mohla snadno dovolati pomoci, byl zároveň s ní usmrčen; stalo-li se to za městem, byl trestán jen muž (Deut. 22, 23—27). Měl-li muž podezření, že se mu manželka stala nevěrnou, směl ji podrobiti oběti řevnivosti (Num. 5, 12—31).

a) Užívalo se o tom eufemismu »poznati ženu« (Sr. Mat. 1, 25).

b) Cizoložstvím byl však jen skutek, kterého se kdo dopustil s cizí snoubenkou nebo manželkou.

c) Před zákonem Mojžišovým takové upalovali (Gen. 38, 24 a Soudc. 15, 6); zdá se však, že je napřed ukamenovali. Sr. Jos. 7, 15, 25.

d) David ovšem ukamenován nebyl (2. Sam. 11, 4), protože bylo nemožno krále potrestati. Proto zakročil sám Bůh.

Zvláštností hebrejského zákonodárství bylo tak zvané manželství levirátní (švagrovské).^{a)} Při rozdělení Palestiny dostala každá rodina určitý podíl. Byl jejím výlučným majetkem, který nesměla prodati (1. Král. 21, 3); jenom jej směla do příštího milostivého roku zastaviti. Zeměl-li kdo bez dětí, bylo nebezpečí, že jeho rodinný majetek splyne s cizím podílem. Proto nařídil Mojžiš, aby se vdova neprovdávala za cizího muže. Bratr zesnulého^{b)} měl ji pojmuti za manželku a »vzbuditi svému bratru potomstvo«. První syn, který se z takového manželství narodil, připisoval se zesnulému bratrovi, uváděl se v jeho rodokmenu a nastupoval ve všechna jeho práva.^{c)}

a) Od latinského levir, švagr. Hebrejsky אלול לוי.

b) Jak se zdá, nebyl původně dovolen sňatek mladšímu bratrovi, dokud jeho starší bratr neměl potomka. Snad právě z tohoto zvyku vyvinulo se pozdější manželství levirátní.

c) Zajímavý doklad máme v genealogii Spasitelově. Sv. Matouš (1, 12) a sv. Lukáš (3, 27) jmenují otcem Zorobabelovým Salatiela, podle 1. Par. 3, 19 byl jím jeho bratr Fadaja. Zdánilvou nehodu si vyložíme manželstvím levirátním.

Salatieľ zemřel bez dětí a jeho vdovu si vzal bratr Fadaja. Syn Zorobabel byl proto ve skutečnosti synem Fadajovým, zákon ho však připisoval zemřelému Salatieľovi.

Manželství levirátní není teprve vynálezem Mojžišovým, bylo již dávno před ním. První stopu nacházíme v době patriarchální.^{a)} Když Judův syn Her zemřel bez potomků, měl si vzít vdovu Támár jeho bratr Onan a po jeho předčasně smrti nejmladší Sela (Gen. 38, 1—8). Je však pochopitelné, že takové manželství mohlo se státi velice obtížným, zvláště byla-li švagrová již starší. Proto se mu mnozí vyhýbali a sám zákonodárce připojil četné klauzule, kterým zvykové právo omezoval:

a) povinnost se vztahovala jen na bratry, kteří měli společného otce a byli dosud svobodní; nevázala tam, kde byla společná jen matka (Deut. 25, 5),

b) bratr nesměl zanechat žádného potomka.^{b)} Zůstala-li po něm dcera, stávala se podle Num. 27, 4 dědičkou, byla však povinna vzít si muže ze svého kmene a své rodiny (Num. 36, 6),

c) účelem takového manželství bylo zroditi dítě, které by se připisovalo zemřelému bratrovi (Deut. 25, 6). Proto zákon nevázal, byla-li švagrová již tak pokročilého věku, že neměla naděje na potomka,

d) protože vynucené manželství nebývá šťastné, mohl se příbuzný po každé svého práva vzdát a vyhnouti se nemilé povinnosti. Dálo se to tak, že žena si stěžovala před staršími města, kteří kázali bratra zavolati. Odpověděl-li na jejich otázku záporně, zula mu vdova veřejně opánek, napila mu přede všemi do obličej^{c)} a řekla: »Tak se staniž člověku, jenž nechce zbudovati dům bratru svému.« Říkalo se mu obyčejně »sezutý« (Deut. 25, 9—10). Byla to jakási potupa, kterou měla býti smyta pohana vdově způsobená, ale Židé se jí ochotně podvolovali.

Manželství levirátní udrželo se velice dlouho, mluví o něm ještě evangelium (Mat. 22, 25), bylo však časem ještě více omezeno. Teprve vlivem křesťanství zašlo úplně.

a) Mýně sem však počítají událost, o které vypravuje kniha Rut (4, 8); tam nešlo o levirátní manželství, nýbrž o propadlé dědictví.

b) Písmo sv. (Deut. 25, 5) sice praví »nezanechal-li syna«, avšak židovská tradice (Antiqu. 4, 8, 23 a Mat. 22, 25) vyložila si jeho slova správně o bezdětnosti.

c) Snad napila jen před něho. Sr. Jebamot 12, 6.

5. Rozluka manželská.

Blau L., Die jüdische Ehescheidung und der jüdische Scheidebrief, Strassburk, 1911—1912.

Podle vůle Boží mělo býti manželství nerozlučné (Gen. 2, 23—24 a Mat. 19, 4—6), ale poněmáhlu vytvořil se zvyk, že mužové manželky propouštěli. Jeho původ není dosud jasný; snad se vyvinul z domněnky, že mužové si manželku kupovali, proto se jaksí pokládali za jejího majitele. Zlo se rozmohlo

ještě více za pobytu v Egyptě; ani Mojžiš se neodvážil rozluku zakázati. Hleděl ji aspoň omeziti (Deut. 24, 1—4). Proto ustanovil:

a) aby muž měl dostatečnou příčinu. Předcházelo-li po každé úřední vyšetřování, nevíme; záporná odpověď se zdá pravděpodobnější;

b) aby napsal propouštěcí listek (sefer keritot, libellus repudiij). V pozdějším právu zněl (Gittin 7, 2): »Dne ... měsíce ... roku od stvoření světa ... nebo podle letopočtu města ... roku ... já ..., syn ..., rodák z města ... svobodně a bez nátlaku zapudil jsem a poslal domů tebe ..., dceru ..., která jsi byla až dosud mojí manželkou a tímto tě skutečně zapuzuji. Jsi tedy volná a můžeš svobodně se zasnoubiti s kýmkoli a nikdo ti v tom nemůže brániti. Toto je listek propouštěcí podle zákona Mojžišova a Izraelova.« Následovaly podpisy svědků; příčina rozluky nemusela býti udávána. Protože většina mužů neměla po ruce potřebný materiál, uplynula obyčejně delší doba, než mohli úmysl provést. První rozčilení pominulo, vrátila se rozvaha a manželé se často smířili. Když muž neuměl psáti, šel ke knězi nebo pisaři; tomu se naskytala vhodná příležitost, aby rozhněvaného manžela uchlácholil;

c) sám musel ženě listek odevzdati a vlastní rukou ji z domu vystrčiti. Stávalo se jistě často, že vzpomínka na dosavadní léta, která spolu prožili, zdržela manžela před osudným krokem;

d) nikdy nesměl k sobě vzíti zapuzenou manželku, která se zatím provdala, ať druhý manžel žil nebo již zemřel (Deut. 24, 2—4). Směl-li ji povolati k sobě, dokud se neprovdala, nevíme; kladná odpověď se zdá pravděpodobnější;

e) nikdy nesměl propustiti manželku, kterou nespravedlivě obvinil, že nebyla pannou (Deut. 22, 13—19);

f) právě tak nesměl propustiti ženu, kterou před zasnoubením svedl ke hříchu a proto ji nuceně přijal za manželku (Deut. 22, 28—29).

Podle židovského práva nemohla žena dáti propouštěcí listek mužovi. Teprve v době Kristově napodobovaly volnější židovky pohanské právo římské a muže propouštěly. První se toho odvážila Antipatrova dcera Salome (Antiqu. 15, 7, 10) a její příklad působil velice nakažlivě. Manželka směla od muže odejiti, když se dopustil manželské zpronevěry nebo měl chyby, které činily společný život nesnesitelný. Nesměla však uzavřítí sňatek nový, dokud nebyla mužem propuštěna.

Propuštěná manželka směla teprve po třech měsících uzavřítí nový sňatek; mělo se tak zabrániti, aby dítě prvního otce nebylo omylem připsáno druhému manželce.

Důvod, pro který bylo možno manželku propustiti, udává Mojžiš (Deut. 24, 1) slovy: »nenalezne-li žena milosti v jeho očích pro nějakou ošklivou věc« (רָחֵץ, ἄσχημον πράγμα, aliqua foeditas). O jejich významu nebylo mezi židy nikdy úplné shody a spory trvaly ještě v době Spasitelově. Škola Sammarjova hájila všude přísnější kázeň a dovoľovala rozluku jenom tehdy, když manželka se dopustila zpronevěry (Gittin 9, 10), volnější škole Hillelové stačila jakákoli příčina (Mat. 19, 3); R. Akiba dovoľoval rozluku, když man-

želka převažila maso nebo když muž našel jinou krásnější ženu (Gittin 9, 10). Oba výklady byly jistě nesprávné. Dopustila-li se žena nevěrnosti, měla být kamenována (Lev. 20, 10 a Deut. 22, 22); byla-li jen v podezření, měla se očistiti obětí řevnivosti (Num. 5, 12—31). Druhý výklad je tak volný, že se jim netřeba zabývat. Moderní spisovatelé vysvětlují slova Mojžišova dvojím způsobem: a) jedni o poruše pohlavních údů, o které se dověděl muž teprve později. Takovou závadou mohla být manželská nemohoucnost, neplodnost nebo pohlavní nemoc; b) druzí význam slova poněkud rozšiřují. V oboru mravním: nepovolenost, vzpurnost, klepavost, krádeže, podezření, že manželka je čarodějnicí; po stránce tělesné: veliké znetvoření, které nastalo teprve později, padoucnice, malomocenství a vážnější poruchy pohlavní, které ohrožovaly nebo znemožňovaly zdárný dorost.

Propouštěním listkem byl židovské manželství právně rozloučeno a obě strany byly úplně volné a směly uzavřít nový platný sňatek. Teprve Kristus prohlásil manželství znova za nerozlučné a rozvod dovolil pouze pro nevěrnost (Mat. 5, 22) jednoho z obou manželů.

6. Prostituce.

Prostituce (זנות, πορνεία, fornicatio, prostitutio) byla i v Palestině velkým nebezpečím pro klidný manželský život; ještě zhoubněji působila proto, že skoro po každé vyrůstala z modloslužby. Proto Mojžiš použil každé příležitosti, aby uchránil svůj národ před tímto mravním morem. Bez únavy připomínal lidu záhubu Kananejců, kterou na sebe přivolali právě těmito hříchy (Lev. 18, 24—30). Nevěstky netrestal smrtí, ale ukázal jasně jejich duševní hanbu. Peníze, vyzískané hříšným řemeslem, nesměly být v chrámě obětovány (Deut. 23, 18). Záděnému knězi nebylo dovoleno zasnoubiti se s nevěstkou (Lev. 21, 7, 14); podle Josefa Flavia (Antiqu. 4, 8, 23) vztahoval se zákaz na všechny Izraelity. Dítě narozené z nevěstky nesmělo být nikdy přijato do náboženské obce (Deut. 23, 2).

Přes tolik zákazů bylo mezi Izraelity vždy dosti nevěstek. Jefte byl synem nevěstky, proto byl vyloučen z otcovského domu (Soudc. 11, 1n); také Samson docházel do Gazy k jakési prostitutce (Soudc. 16, 1). Veliký úpadek nastal za Šalomouna; po prvé se dovídáme, že nevěstky byly trpěny veřejně. Dvě z nich se dokonce soudily před králem o zadušené dítě (1. Král. 3, 16). Za Roboama se rozmohly po celé zemi (1. Král. 14, 24), teprve Ása zlo násilně potlačil (1. Král. 15, 12). Ještě rozhodněji proti nim vystoupil zbožný Josafat (1. Král. 22, 47). V severní říši bylo mnohem hůře; v Samaři měly i rybník, v kterém se koupávaly.

Jak se dovídáme z knihy Přísloví (5, 20; 6, 24 a 7, 5), bývaly nevěstky většinou cizinkami, které se v Palestině usadily; bylo však mezi nimi i dosti Izraelitek. Rády sedávaly na místech, kudy se hodně chodilo; zvláště se připomínají studny (Sir. 26, 15) a veřejné cesty (Gen. 38, 14—26). Stavivaly si

tam stánky, sedaly před nimi a zpěvem a hudbou lákaly povolné muže (Sir. 9, 4n a Is. 23, 16). Natíraly si obočí, aby se zdály krásnějšími. Neostýchaly se ani sváděti muže sladkými slovy a mlsnými úsměvy (Přisl. 6, 25). Z Ezechiele (16, 24—39) se dovidáme, že již před pádem města byly v Jerusalemě veřejné nevěstince (נָקִי).

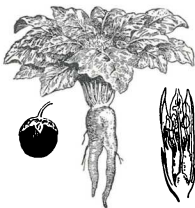
Kromě žen oddávali se prostitutci i mužové. Bible (Deut. 23, 18) je nazývá psy (לָבִיָּה); jak se zdá, bylo toto jméno jejich obvyklým názvem, za který se nestyděli. Podobně se nazýval jeden člen chrámového personálu v Larnaku (Lagrange, *Études sur les religions sémitiques*, Paříž, 1905, 220).

Kolik se nevěstce platilo, nevíme. Juda slibil Tamaře kozelce (Gen. 38, 16), později stačilo mnohem méně (Joel 3, 3). A přece prohýřil mnohý celé své jmění a strhl do bída i rodinu. Marnotratný syn nebyl jistě jediný, který se dočkal takových konců.

V. Výchova dětí.

Helebrant Ant., Mandragora biblická, CKD, 1910, 172n; - *Eberharder A.*, Die Knabenerziehung in Altisrael, Kath. Kirchenzeitung, 1919, 332n.

Hlavním úkolem manželství bylo potomstvo (Gen. 1, 28). Plodné manželství bylo pokládáno za Boží požehnání (Ex. 23, 26); v neplodnosti viděli trest (Lev. 20, 21) a pro ženu velikou hanbu (Gen. 16, 2). Proto oplakávali dívku, která umírala za svobodna (Soudc. 11, 40) a neplodné manželky sahaly po různých prostředcích, aby si k dětem dopomohly. Modlivaly se k Bohu, činily mu sliby (1. Sam. 1, 11) neb užívaly plodů laskavcových (מַנְדְּרָגוֹרָא, *μανδραγόρας*. *Mandragora officinorum*; Gen. 30, 14n). Podle zákoníku krále Hammurabiho (Kohler-Peiser, *Hammurabi's Gesetz*, Lipsko, 1904, I, 42) směla neplodná manželka určití mužovi některou otrokyni, aby s ní zplodil dítě; připisovalo se však manželce (Gen. 16, 1—3).

Obr. 83. Mandragora.

1. Právní postavení dětí.

Frey J., La signification du terme »prototokos« d'après une inscription juive, *Biblica*, 1930, 373n; - *Miklik Jos.*, »Porodila syna svého prvorozenného,« CKD, 1932, 520n.

Jakkoli židovský otec miloval všechny své děti, přece si vážil více synů, kteří měli jeho jméno zachovati (2. Sam. 18, 18) a bohatě odměňoval posla, který mu zvěstoval narození synovo (Jer. 20, 15).

Mezi syny zaujímal nejčestnější místo **prvorozený** (בְּרִיָּה, πρωτότοκος, πρωτογενής, primogenitus); byl zasvěcený Bohu, proto bylo třeba ho vykoupiti (Ex. 13, 13 a 34, 20). Se strany otcovy byl prvorozeným syn, který se mu první narodil (בְּרִיָּה פְּרִמֹּגֵנִיטָה; principium roboris paterni; Gen. 49, 3); se strany matčiny, kdo první otvíral její život (Ex. 13, 2: מִתְּחִלָּה לַחַיִּים, ἀνατολὸν μήτρας, aperiens vulvam). Kde bylo více žen, připadla prvorozenská práva prvním synovi, který se otci narodil.

Nesprávně dokazují protestanté ze slova »prvorozený« (Mat. 1, 25), že Maria Panna měla více dětí. Prvorozený byl, »kdo otvíral život matky« a nikdy se nemuselo čekat, narodí-li se ještě jiný syn. Ostatně hebr. jméno bekhór neobsahuje vůbec číslovky. Sr. Miklik, ČKD 1932, 520n.

Ve starší době mohl otec přenést prvorozenské právo i na mladšího syna, jestli jeho starší bratr se dopustil velikých zločinů (Sr. Gen. 49, 8n). Tato moc přestala zákonem Mojžišovým (Deut. 21, 15—17) a otec nesměl vyloučiti syna proto, že druhou manželku více si oblíbil.

Prvorozený syn měl veliké přednosti, které nazýváme souborně právem prvorozenským (ius primogeniturae. Deut. 21, 17). V jednotlivostech:

a) dostával dvojnásobný podíl z majetku otcova, ne však matčina (Deut. 21, 17). Celý majetek otcův se sečetl a dělil číslem o jedno větším, než byl počet synů. Ostatní dostali po jednom dílu, prvorozený dva,

b) dostával zvláštní požehnání otcovské (Gen. 27), v době patriarchální bylo spojeno se slibem, že z jeho rodiny vyjde Vykupitel (Gen. 49, 10),

c) měl jakousi nadvládu nad ostatními bratry, kteří mu byli povinni prokazovati úctu (Gen. 49, 3),

d) v době patriarchální bývali kněžími rodin a vykonávali společnou bohoslužbu. Toto právo přestalo zákonem Mojžišovým.

Proto Židé označovali slovem »prvorozený« všechno, čeho si velice vážili a co milovali. Sám Bůh jmenoval izraelský národ »svým prvorozeným« (Ex. 4, 22), David sluje (Žalm 88, 28) »prvorozený z králů« a božský Spasitel »prvorozeným mezi mnoha bratřími« (Rim. 8, 29).

Některí se domnívali, že bezdětný otec mohl někoho adoptovati; v Písmě sv. nemáme po tom stopy. Latinský překlad užívá dvakrát (Ex. 2, 10 a Est. 2, 7) slovesa »adoptare«, avšak nevystihuje přesně originálu. V původním textu se mluví jen o vnějším přijetí, které nedávalo žádného určitého práva. Ani umírající Jakub neadoptoval syny Josefovy (Gen. 48, 16); dal jim jen podíl mezi svými bratry a Josefa tím postavil jaksi na roveň prvorozenému.

2. Narození a jméno.

Kotlmann L., Die Geburtshilfe bei den alten Hebräern, Marburk, 1876; - Podlaha Ant., Semitská vlastní jména důležitou pomůckou apologetickou, CKD, 1898, 505n; - Praetorius Fr., Über einige weibliche Caritativnamen im Hebräischen, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen

Gesellschaft, 1903, 530n a Über einige Arten hebr. Eigennamen, tamtéž, 1903, 773n; - *Slabý Jos.*, Jména a příjmení dnešních obyvatelů okolí jerusalemského, CKD, 1915, 176n; - *Noth*, Die israelitischen Personennamen im Rahmen der gemeinsemitischen Namengebung, Stuttgart, 1928.

Východní ženy rodi snáze než v našich krajinách; proto matky pomáhaly obyčejně dcerám a jenom v těžších případech volávaly na pomoc jiné zkušenější sousedky. Tak vznikly poněkud porodní báby (Ex. 1, 15—21). Porodní bolesti bývají prorokům obrazem velikého utrpení, kterému nebude možno ujiti (Is. 26, 17 a Jer. 49, 24).

Narozenému dítěti oddělili pupeční šňůru, omyli je, natřeli solí a zavínuli (Ez. 16, 4). Ve starší době přijímal otec právě zrozené dítě na klin a tím je prohlašoval za svého potomka (Gen. 50, 22 a Žalm 21, 11); totéž činily neplodné manželky, když přijímaly dítě, které se jim narodilo z otrokyně (Gen. 30, 3). U Židů bylo neslýchaným zločinem, aby kdo dítě pohodil. V pozdější době stalo se zvykem zasazovati při narození dítěte nový stromek, hochům cedr, divkám cypřiš (Gittin 57a). Z jeho dřeva měly se zhotoviti tyče, na kterých nesli nebesa při jejich zasnoubení. Narozzeniny, zvláště synovy, bývaly radostným dnem (Gen. 21, 6) a slavily se každoročně (Gen. 40, 20).

Ve starší době dostávalo dítě jméno hned po narození (Gen. 4, 1, 25), později teprve osmého dne, kdy bylo obřezáno (Luk. 1, 59). Jméno dávala obyčejně matka (Gen. 19, 37n), řidčeji otec (Gen. 16, 15).

Semitské jméno liší se podstatně svou vnitřní skladbou od jména indogermánského. Jméno indogermánské stojí v úzkém vztahu k osobě a vypovídá její skutečné neb aspoň domnělé vlastnosti; proto bývá většinou jménem přídavným: Mahávirá (mocný rek), Perikles (v okolí známý, proslulý), Hiltprant (v boji udatný), Vladimír (vládce světa). Starosemitské jméno bývá celou větou a vyslovuje nějakou skutečnost, otázku nebo přání: Hannibaal (Baal je milostivý), Michael (Kdo jako Bůh?), Nabuchodonosor (Nebo, chraň korunu!). Jediné, co nám semitské jméno prozrazuje, je vztah nositelův k určitému božstvu.

Podobné zvláštnosti nacházíme také u jmen židovských. Přemnohá obsahují některé jméno Boží, obyčejně ve formě zkrácené (Josue - Jehošua - Hospodin je spása). Jiná byla původně složena se jménem Božím, které však časem odpadlo (Josef — Josef - él). Jména žen bývala často brána z říše rostlinné (Suzanna, lilie, Tamar, palma) nebo živočišné (Debora, včela). Jiná jména připomínají okolnosti, v jakých se dítě narodilo (Samuel, Vyslyšel Bůh). Mnoho příslušníků vyvoleného národa mělo dvě jména neb aspoň jméno změnil (Noomi, Mára; Rut 1, 20), jiným změnil jméno sám Bůh (Abram, Abraham). Změna jména byla často vnějším projevem nové důstojnosti, kterou kdo dostával (Mat. 16, 18). V době řecké a římské nacházíme dosti jmen řeckých (Antipater) a latinských (Paulus). Často mivali Židé dvě jména zároveň, jedno domácí, židovské (Šavel), druhé veřejné, řecké nebo latinské (Pavel).

Židovské matky kojily své děti samy (1. Sam. 1, 23), obyčejně dvě až tři léta (2. Mach. 7, 27). Když bylo dítě odstaveno, slavili hostinu (Gen.

21, 8), někdy i přinášeli Bohu děkovnou obět (1. Sam. 1, 24). Ve starší době volali kojné jenom, když matka zemřela nebo neměla dosti mléka; později zavládla větší volnost. Kojné se těšily veliké lásce, proto je mnohdy Písmo sv. i jmenuje (Gen. 24, 59).

3. Vyučování dětí.

Gelder E. von, *Die Volksschule des jüdischen Altertums nach talmudischen und rabbinischen Quellen*, Berlin, 1872; - *Klostermann A.*, *Schulwesen im Alten Israel*, Lipsko, 1909; - *Dürr*, *Das Erziehungswesen im Alten Testamente und im antiken Orient*, Lipsko, 1932.

Zidovští rodiče se starali svědomitě, aby svým dětem zajistili budoucnost a čestné postavení.

Hoši zůstávali až do pátého roku v ženském oddělení domu (Moudr. 7, 2n) a jejich první učitelkou bývala matka. Teprve potom přejímal jejich výchovu otec a hleděl je vyučiti v nějakém řemesle;^{a)} obyčejně v tom, které sám uměl. Velice důležitou složkou bylo vzdělání v zákoně Mojžišově (Ex. 10, 2);^{b)} učitelem býval sám otec nebo některý levita. V zámožných rodinách mivali domácího učitele (παιδαγωγός), syny královské vychovávali někdy i proroci (2. Sam. 12, 24n). Dívky zůstávaly stále u matky, kde se učily různým domácím pracem. V bohatších rodinách zabývaly se mnohdy jen úpravou šatů a tato lenost je zaváděla do všelijakých neřestí. Na venek vycházely málokdy (Přisl. 7, 10—12 a 2. Mach. 3, 19). Kde byla zbožnější matka, učila i dcery zákonu Mojžišovu (Dan. 13, 3).

a) Z talmudu (Kiddušin 4, 14) se dovídáme, že každý muž měl znáti nějaké řemeslo. Ani vzdělání židé se za ně neustyděli; apoštol Pavel pracoval i na svých misijnářských cestách (Skutky 18, 3).

b) Podle Josefa Flavia (Antiqu. 4, 8, 12) učili se též psáti a znáti dějiny vyvoleného národa. Sám se chlubil, že ve čtrnácti letech vzbuzoval svými náboženskými vědomostmi obdiv (Vita 2). Také v křesťanských rodinách učivali dítky náboženství (2. Tím. 3, 15).

Dětské hry byly celkem stejné jak u nás. Hoši znali káču a dobře ji uměli proháněti. Děti velice rády napodobovaly při hrách dospělé. Při tom se obyčejně rozdělily na dvě skupiny. Jedna seděla; zdá se, že to bývali hoši a pískali na krátké píšťalky, které se těšily dosud u východní mládeže veliké oblibě. Druhá skupina — snad dívky — měly hru doprovázeti zpěvem. Podle toho, jaká píseň se hrála, napodobovaly ostatní děti buď průvod satební nebo slavnost obžinkovou, jindy obřady pohřební. Na tento zvyk naráží Spasitel v evangeliu (Mat. 11, 17). Sr. Miklik, CKD, 1916, 133.

Škol v našem smyslu před zjetím babylonským Židé neznali, počali je zakládati teprve po návratu (Baba Bathra 21a). Nazývaly se »domem výkladu« (bét-hamidráš), protože Písmo sv. bylo předmetem nejdůležitějším. Učitel seděl na jakémsi povýšeném místě, žáci na zemi u jeho nohou (Sr. Skutky 22, 3). Podobné školy zřizovali též při synagogách a vyučovali v nich

základům vzdělanosti (Antiqu. 20, 9, 4). Větší města mívala takových škol několik; chodilo se do nich od 6 neb 7 let.

Doceła jiného druhu byly tak zvané školy prorocké (2. Král. 2, 3. 5. 7). Nevychovávali v nich proroky jako spíše kazatele a pomocníky proroků.

Otec byl hlavou rodiny, proto mu podléhaly ve všem i děti, dokud byly v jeho domě (Ex. 21, 7). Ve starší době mival moc i nad životem (Gen. 38, 24); protože docházelo k přehmatům, omezil židovský zákon velice pravomoc otcovu. Mohl podati na své dítě žalobu, o trestu rozhodoval soudce. Mohl dáti syna i usmrtili, jestli otcí neb matce zlořečil (Ex. 21, 17), rodiče udeřil (Ex. 21, 15) nebo se dopouštěl velkých přečinů a nechtěl se polepšiti.

VI. Otroci.

Kousal Jos., Mojžiš a sociální otázka, CKD, 1894, 408n; - Steinmann Alf., Jesus und die soziale Frage, Paderborn, 1920; - Tondelli Lev, Le sanzioni dell'Esodo per il maltrattamento degli schiavi, Biblica, 1924, 367n.

K rodině počítáme také otroky a otrokyně. Pocházeli buď z národa izraelského nebo byli původu cizího. Mezi oběma byl veliký rozdíl právní: cizí otroci zůstali jimi na vždycky a stejný osud čekali i jejich potomky (Lev. 25, 44—46). Rodili Izraelité byli spíše jen sluhý nebo najatými dělníky.

Cizinec stával se otrokem buď zjetím ve válce (Gen. 14, 21)^{a)} nebo byl koupen za peníze (Gen. 17, 12). Cena otroka byla v různých dobách velice nestejná, protože platební síla peněz se měnila. Také se řídila zručností, silou a pohlavím prodáváného otroka.^{b)}

a) Zjetí bylo asi nejstarším způsobem, jak se otroků zmocňovali. Tomu by nasvědčovalo i latinské jméno mancipium (manu captum). Faraonové vedli mnohé války jen proto, aby doplnili prořídilé řady státních otroků.

b) Běžná cena byla asi 30 šiklů; tolik se totiž platilo náhradou za otroka, kterého usmrtilo cizí dobytče (Ex. 21, 32). Za Josefa Egyptského bylo vyplaceno jen 20 šiklů (Gen. 37, 28); snad byl útlý, snad kupci poznali zločin, kterého se bratři dopouštěli, proto cenu úmyslně snížili.

Žid se mohl státí otrokem:

a) upadl-li do bídý a sám se zaprodal. Pronajímal vlastně jen svoji práci, nikdy však osobu (Lev. 25, 39—43).

b) měl-li dluhy, kterých neplatil nebo platiti nemohl, měl věřitel právo se odškodniti a prodati ho za otroka (Mat. 18, 25).

c) zloděj, který nemohl učiněnou škodu nahraditi, směl býti od soudce prodán ve prospěch poškozeného majitele (Ex. 22, 3).

d) děti, které se narodily židovskému otroku z manželky, kterou dostal od pána (Ex. 21, 4). Takoví otroci se zvali »doma narození« (Gen. 14, 14). Přilnuli obyčejně k pánu a vynikali velikou věrností; proto jim byla svěřována i důležitá poselství.

Mojžiš nemohl zrušiti otroctví úplně, protože bylo rozšířeno po celém

světě. Přece však hleděl osud ubohých obětí ulehčiti a postavení židovských otroků bylo snesitelnější než u všech kulturních národů starověku. Proto ustanovil:

a) aby v sobotu a o svátcích nepracovali (Ex. 20, 10); bývali dokonce zvaní k některým náboženským hostinám (Deut. 12, 12),

b) aby se s nimi nejednalo krutě a tvrdě. Zabil-li majitel svého otroka holi nebo pěstí, měl býti sám usmrčen (Ex. 21, 20). Zemřel-li však otrok teprve po několika dnech, předpokládalo se, že pán neměl úmyslu vraždit (Ex. 21, 21). Vyzrazil-li majitel otroku oko nebo zub, stával se otrok svobodným (Ex. 21, 26n). Za tím účelem připomínal Bůh často Izraelitům dvě myšlenky: sami byli kdysi otroky faraonovými (Deut. 15, 15), a práce otrokova je lacinější než dělníkova (Deut. 15, 18),

c) každý otrok se směl dosyta najisti toho, o čem pracoval (Deut. 25, 4),

d) majitel otrokyně byl povinen postarati se o její zasnoubení, když si ji nevzal sám a nedal ji za vedlejší manželku svému synovi (Ex. 21, 10),

e) chtěl-li kdo pojmouti za manželku ženu zajatou ve válce, měl ji dáti celý měsíc, aby oplakala své rodiče a příbuzné (Deut. 21, 10—14). To však neplatilo o Kananejkách (Deut. 7, 3).

f) utekl-li do Palestiny cizí otrok, měl býti přijat milosrdně a neměl býti vydáván dosavadnímu pánu (Deut. 23, 16n).

Ještě větší výhody měli otroci hebrejští:

a) po šesti letech služby měli býti propuštěni na svobodu, ale ne s prázdnými rukama. Měli dostati tolik, aby mohli žiti a nebyli znova nuceni se zaprodati (Deut. 15, 13n). S otrokem byla propuštěna i manželka, kterou si do otroctví přivedl (Ex. 21, 2n). Byla-li však manželka darem pánovým, zůstávala i nadále v jeho moci (Ex. 21, 4). Jestli však otrok odmítl nabízenou svobodu a přál si zůstat i budoucně u dosavadního pána, připíchl^a) mu pán ucho k domovním veřejím; tímto symbolickým úkonem stával se otrokem navždy^b) (Ex. 21, 2—6).

a) Propíchnutí ucha nacházíme u četných národů; bylo asi náznakem poslušnosti, kterou otrok na sebe přijímal. Na tento zvyk naráží žalmista (39, 7). Vulgata přeložila poněkud nepřesně: «*auris autem perfecti mihi.*»

b) Zdá se však, že i takový otrok mohl použiti dobrodiní, jaké poskytovalo milostivé léto a ze služby odejiti (Antiqu. 4, 8, 28).

b) Tatáž úleva platila také pro otrokyně (Deut. 15, 12—17). Jestli však pán pojal otrokyni za vedlejší manželku, nenabývala po šesti letech svobody; asi proto, že se její postavení sňatkem velice zlepšilo. Jestli se pánu znelíbila, směl ji prodati, nikdy však cizinci (Ex. 21, 8). Provдал-li ji pán za svého syna, měl se k ní chovati jako ke své snaze (Ex. 21, 9); pojal-li syn ještě jinou ženu, nesměl otec dopustiti, aby první manželka byla zkracována v jídle, oděvu a v manželském obcování (Ex. 21, 10). Kdyby ji manžel některou z těchto tří věcí odmítl, směla odejiti bez jakékoli náhrady (Ex. 21, 11).

c) v milostivém létě byli propouštěni všichni otroci hebrejského původu

s manželkami i dětmi (Lev. 25, 39—41). Výsada se však netýkala cizích otroků, i kdyby zatím přijali židovské náboženství. Směli však býti pánem propuštění nebo vykoupení,

d) každý židovský otrok mohl býti kdykoli vykoupěn od svých přibuzných; platilo se více nebo méně podle toho, kolik roků ještě zbývalo do milostivého léta (Lev. 25, 47—53).

Otroci vykonávali všechny práce, které jim pán uložil. Většina pásla stáda neb obdělávala pole (Luk. 17, 7), otrokyně pracovaly v domácnosti, mlely (Ex. 11, 5) nebo byly vrátnými (Jan 18, 16). Některý ze zkušenějších a věrnějších otroků býval správcem (Gen. 24, 2), určoval práce ostatním a rozdělával jim potřebnou potravu. Jiní vychovávali děti (Gal. 3, 24) nebo sloužili osobně pánovi (Luk. 17, 8).

Kromě otroků mivali Židé i dělníky. Najímali je každého rána a večer před západem slunce jim vypláceli povinnou mzdu (Lev. 19, 13). Dělníci bývali většinou původu cizího, ale nacházíme mezi nimi i zchudlé Izraelity (Deut. 24, 14).

VII. Nemoc a smrt.

1. Nemoci.

Brosius, Ueber die Teufelsbesessenheit im Sinne der Medizin und Theologie, Natur und Offenbarung, 1857, 333n; - *Turner Jan*, Dábelníci v Novém zákoně, CKD, 1865, 347n; - *Hakl Boh.*, O posedlosti evangelické, CKD, 1867, 104n; - *Kirch J. P.*, Die Lepra im Lichte der hl. Schrift und der Profangeschichte, Linzer Quartalschrift, 1900, 55n; - *Mareš Em.*, Malomoc a malomocní, Museum, 27, 31n; - *Pilcz A.*, Psychiatrie und Musik, Die Kultur, VI, 174n; - *Mutl Vinc.*, O nemocech a způsobu léčení ve Starém zákoně, CKD, 1904, 26n; - *Smit Jan*, De daemoniis in historia evangelica, Rim, 1913; - *Schuster Jos.*, Zwei neue medizinischgeschichtliche Quellen zum »grossen Fieber«, Biblische Zeitschrift, 1915, 338n; - *Döller J.*, Der Tod des Königs Antiochus IV. Epiphanes, Linzer Quartalschrift, 1915, 929n; - *Miklik Jos.*, Nemoc krále Heroda Agrippy, CKD, 1930, 819n a Trpěl Job přijíci?, CKD, 1933, 162n.

U prvních lidí bylo nemocí poměrně málo. Tělo bylo ještě silné, strava prostá a žilo se více na volném vzduchu. Ještě v době patriarchální byl průměrný věk delší než později a ve stáří si uchovávali svěžest a duševní čilost. Palestinské podnebí bylo mírné (Tacit. Hist. 5, 6, 2) a také zákon Mojžišův obsahoval mnoho zdravotních předpisů.

Bůh sliboval pozhnání každému, kdo bude jeho zákon zachovávat, zato hrozil tresty přestupníkům (Deut. 28). Proto židé pokládali každou nemoc za následek hříchu a ještě Spasitel musel bojovat proti tomuto předsudku (Jan 9, 2). V Bibli se děje často zmínka o nemocích; obyejně se o nich mluví jen lidově, proto bývá v jednotlivých případech nemožno udati pravou povahu choroby. Rozeznáváme:

1. **CHOROBY OČNÍ.** Bývá jich na Východě velice mnoho, protože prudké světlo, hojná noční rosa a spousty drobného pisku vyvolávají snadno poruchy orgánů zrakových. Jmenují se: zákal (לְבַבִּי, λεύκωμα), při kterém se oko potáhlo jakousi blanou (Skutky 9, 18); neúplná slepota bývala někdy jen následkem vysokého stáří (Gen. 27, 1). Slepota Tobíášova povstala asi nesprávným léčením. Ženy se bály krhavých očí (Gen. 29, 17; עֵינֶיהָ רֵבָבוֹת, οφθαλμοὶ δασυεῖς, lippi oculi); co se tím přesně myslí, nevíme. Pravděpodobně to byly oči matné, bez lesku, jako vyhaslé, které dodávaly ženě chorobného vzhledu.

2. **NEMOCI SPOJENÉ S HOREČKAMI.** Jejich společným znakem je zvýšený tep a horkost, příčina může být velice různá. Obvyklejší ji nemůžeme určit přesněji, protože lid ulpěl na horečky a nepátral po její hlubší příčině. Jmenuje se: horečka i zimnice (חֲרָדָה, πυρετός neb ἄγος, febris neb frigus), snad i žlutá zimnice (Lev. 26, 16), katary (Deut. 28, 22), úbytě (Deut. 28, 22). Nejvíce jich bývalo na počátku (říjen) a ke konci (březen) zimního období, protože tehdy bývají tepelné přechody nejprudší.

3. **KOŽNÍ NEMOCI.** Zmínka se děje o různých vyrážkách, svrabu, lišaji a zvláště o malomocenství (חֲרָדָה, λέπρα). Nazývá se nemocí egyptskou (Flavius, Contra Apionem 1, 26), a syrskou (2. Král. 5, 1), byla však častá i v Palestině. Malomocenství je velice nakažlivé a dosud nezhojitelné. Počiná malými skvrnami, asi jako bodnutí jehlou, které se ukazují na obličej i a poněmhu se rozšiřují po celém těle. Obočí, vlasy a vousy, někdy i zuby vypačávají, jednotlivé údý naběhnou a poněmhu uhnívají. Nemoc nepůsobí velkých bolestí; jeví se však slabostí a sklony k sebevraždě.

Písmo sv. rozeznává dva druhy malomocenství: a) vředovitě, které se vyskytuje zvláště v Egyptě (Deut. 28, 27 a Plinius, Hist. nat. 26, 5). Protože při něm nohy neforemně otékají a černají, nazývají je moderní lékaři elephantiasis. Touto nemocí trpěl Job (2, 7); b) malomocenství bílé (Ex. 4, 6), zvané také mojišské nebo hebrejské (Lev. 13). Projevuje se lesklými a bílými skvrnami, které se poněmhu šíří po celém těle.

Protože nemoc je velice nakažlivá, stanovil Mojiš přesná pravidla, jak si počínati: kdo byl knězem prohlášen za malomocného, bydlil mimo tábor (Lev. 13, 46) a varoval se styku s lidmi; v Palestině žili za městem (2. Král. 7, 3), později v jakýchsi nemocnicích, které pro ubožáky zřizovali (Targum 2. Par. 26, 21). Aby je každý poznal, měli nositi šat na prsou

Obr. 84. Malomocenství.

roztržený, hlavu nepokrývati a ústa si zastříti cípem roucha. Bližil-li se k nim někdo, měli volati »Nečistý« (Lev. 13, 45); později mivali zvonek neb aspoň dřevěnou desku, na kterou tloukli a druhé varovali.

4. **MOR** (מָוֶרֶת, θάνατος, mors a pestilencia) počítali mezi nejstrašnější metly Boží, protože působil takové pohromy a neznali prostředku, jak se mu vyhnouti; proto slul také: »velikou smrtí« (Zjev. 6, 8). Býval obvyčejně následkem války a hladu.

5. **NEMOCI NERVOVÉ** byly dosti časté. Vypočítává se: mrtvice buď úplná nebo jen částečná; ochrnutí některých údů, které potom počaly vadnouti, protože nebyly dostatečně živeny (1. Král. 13, 4: arida manus); ztrnutí (tetanus) povstávalo z nočního chladu a bývalo provázeno prudkými křečemi (1. Mach. 9, 55n); padoucnice. V Novém zákoně nazývají se takoví nemocní často náměsíčníky (lunatici; Mat. 4, 24), protože jejich stav se horšil se změnami měsíce.

6. **VŘEDY** byly na východě častým zjevem (Příručka, 159). Jejich vznik podporovalo teplé podnebí a nedostatečná péče o tělesnou čistotu. Jmenují se: haemorrhoidy (Deut. 28, 27); angina končivala obvyčejně třetího dne smrti. Trpěl ji pravděpodobně král Ezechiáš (2. Král. 20, 1); úžeh (Jud. 8, 3); kostižer (Přisl. 12, 4), vodnatelnost (Luk. 14, 2). Nemoc krále Antiocha IV. Epifana pokládají někteří za ochrnutí míchy, jiní za helminthiasis (2. Mach. 9, 5. 9). Apoštol Pavel (2. Tim. 2, 17) se zmiňuje o rakovině a přirovnává k ní bludné učení.

7. **DUŠEVNÍ NEMOCI**: »zlý duch« (1. Sam. 18, 10) jest asi záchvat prudké melancholie; různé druhy šilenství. Výslovně se mluví o stavu pomatenosti, ve které se člověk pokládá za zvíře (lykantropie neb boantropie) a ve všem je napodobuje. Takovou nemocí byl stížen král Nabuchodonosor (Dan. 4, 13n). Protože ve starší době neznali pravou příčinu těchto chorob, domnívali se, že blázen je v moci nějakého zlého ducha; proto se mu báli ukřivditi. Z toho důvodu stavěl se David v Getu šilným, aby nebyl usmrcen od Filištanů (1. Sam. 21, 11—15).

8. **POSEDLOST** (daemoniacus) rozlišuje Písmo sv. přesně od chorob a nemocí přirozených. Posedlost bývala provázena často jinými nemocemi: němotou (Mat. 9, 32), slepotou (Mat. 12, 22), padoucníci (Mat. 17, 14), šilenstvím (Mat. 8, 28) a prudkými bolestmi (Luk. 6, 18). Jejich příčinou nebyla porucha organická, byly vyvolány samým zlým duchem; proto přestávaly, jakmile byl zlý duch vymitnut.

2. Smrt.

Bůh je původcem života, protože člověku vdechl nesmrtelnou duši (Gen. 2, 7) a chrání jej v nebezpečí (Zalm 26, 13). Proto zbožný Izraelita doufal, že ho Bůh odmění dlouhým životem (Job. 5, 26). Ideálem byla klidná smrt ve vysokém stáří (Kaz. 12, 7).

Jako ostatní národové, hleděli si také Židé osladit trpkou skutečnost. Proto život nazývali putováním a smrt odchodem k otcům (Gen. 25, 8).^{a)} Jindy přirovnávali život k pobytu ve stanu (Is. 38, 12) a smrt k sladkému a zaslouženému odpočinku a spánku (Gen. 47, 30).^{b)}

- a) Řčení odejít k otcům neznamená být pochován v rodinném hrobě; Bible ho užívá také o Abrahamovi, jakkoli jeho předkové odpočívali v daleké Mesopotamii. Povstalo z přesvědčení, že lidská duše neumírá a smrt je shledáním s těmi, kteří nás předešli.
- b) Obraz přešel i do Nového zákona. Sám Spasitel přirovnal smrt dvanáctileté dívky ke spánku (Mat. 9, 24). Odtud latinské jméno hřbitova coemeterium (místo spánku).

Vzpomínka na smrt nebyla ovšem po každé tak sladká; často se jí báli jako nepřítele, který nás olupuje o všechno. Přirovnávali ji k lovcí, ozbrojenému smrtonosným šípům (2. Sam. 22, 6) nebo ke strašnému vladaři podsvětí (Seol).^{a)} Toto místo leželo prý kdesi hluboko pod zemí (Deut. 32, 22), bylo tmavé (Job 10, 21), mělo veliká údolí (Přisl. 9, 18), brány a závory (Is. 38, 10). V pozdější době mluvili často o andělu smrti, který žaluje Bohu na lidi a žádá jejich smrt. Dostal-li dovolení, zjevuje se^{b)} své oběti v podobě muže a dává se jí napít ze svého smrtonosného kalicha.^{c)}

- a) Etymologii slova Seol dosud neznáme a všechny pokusy ztroskotaly. Proto se o nich ani nezmiňuji.
- b) Odtud asi povstalo rčení »uzítí smrti« (Luk. 2, 28).
- c) Proto se říká »okusití smrti« (Jan 8, 52).

Jakmile Izraelita pozoroval, že se blíží konec života, činil poslední pořízení^{a)} a dával rodině příkaz, jak po smrti s majetkem naložit. Jak se to dalo, nevíme; psát závěť nebylo ještě zvykem. Přejali je teprve později od Řeků a Římanů.

- a) Doslova »nafiliti svému domu« (2. Král. 20, 1).

Dědické právo bylo přesně vymezeno a otec je nesměl změnit, nechtěl-li vyvolat nespokojenost. Všechny majetek se rozdělil na stejné části; podílů bylo o jeden více než synů. Prvorozený syn dostal dva díly, ostatní po jednom (Deut. 21, 15–17). Synům vedlejších manželů se dostávalo ve starší době jen jakéhosi odbytého (Gen. 21, 10); podle zákona Mojžíšova dědili všichni stejně. Neměl-li otec syna, dědily po něm dcery, byly však povinny provdati se za muže svého kmene (Num. 36, 6–10). Skonal-li kdo bez dětí a neučinil posledního pořízení, dědili po něm bratři; kde jich nebylo, strýci (Num. 27, 9–11). Příbuzní ze strany matčiny neměli žádných nároků, aby snad rodinný majetek nepřipadl časem k údělu jiného kmene. Vdovy nedostávaly žádné dědictví, o jejich potřeby se měli starati synové neb ostatní dědici. Protože mnohdy svoji povinnost zanedbávali, vracely se vdovy do domu otce (Gen. 38, 11 a Lev. 22, 13). Proroci byli stále nuceni vytýkat příbuzným tuto nelásku (Is. 1, 23). V době machabejské dostávaly vdovy část válečné kořisti (2. Mach. 8, 28) a jejich peníze se ukládaly v chrámě, aby byly lépe chráněny (2. Mach. 3, 10).

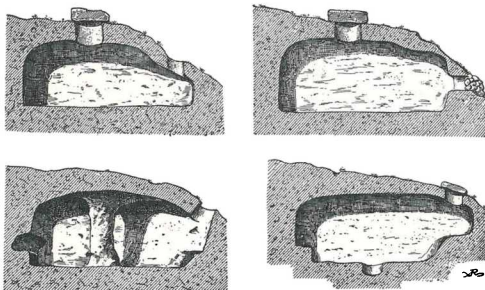
3. Pohřeb.

Schrader O., Begraben und Verbrennen im Lichte der Religions- und Kulturgeschichte, Vratislav, 1910; - Slabý Jos., Genesis 50, 2—10 (balzamování) im Lichte der altägyptischen Denkmäler und Urkunden, Tübinger Quartalschrift, 1919, 225n.

Hned po smrti zatlačili nejbližší příbuzní zesnulému oči a naposled ho políbili (Gen. 50, 1). Z talmudu (Sabbat 23, 5) se dovidáme, že mu také podvazovali bradu, aby ústa zůstala zavřena. Mrtvé tělo omyli teplou vodou (Skutky 9, 37) a ovinuli plátnem. Ovjeli jednotlivé údy, ovinky upevňovali tenšími proužky (fasciae), mezery vyplňovali voňavkami, zvláště aloe a myrhou. Na hlavu kladli mrtvole bílou plachetku (sudarium). Nekonal-li se pohřeb téhož dne, odnesli mrtvolu do světnice, kterou mívali na ploché střeše domu (1. Král. 17, 19).

V bohatých rodinách balzamovali mrtvolu po egyptském zvyku. (Přiručka, 131—134.) Dálo se to trojím způsobem:

1. vyňali mozek a všechny vnitřnosti a vzniklé dutiny vypláchli datlovým vínem. Hned potom vyplnili prázdná místa myrhou neb aloe, otvory zašili a uložili mrtvolu do salnitrového roztoku, aby ji vylouhovali a vysušili. Nato ovjeli jednotlivé údy úzkými proužky plátna, napuštěného vonnou pryskyřicí, aby zamezili přístup vzduchu. Práce trvala 30—40 dní. Potom vložili mrtvolu do dřevěné rakve, která měla obyčejně podobu lidskou a vše do kamenného sarkofagu;

Obr. 85. Staré hroby izraelské.

Horní bez laviček, dolní s lavičkami, na které kladli mrtvolu.

2. při druhém způsobu se břicho neotvíralo. Do mrtvoly nastříkali cedrového oleje, který vnitřnosti rozpustil, tak že vytekly. Potom byla mrtvola položena do salnitrového roztoku; zůstaly jen kosti a kůže, maso skoro zmizelo. Ostatek byl jako při způsobu prvním;

3. třetí způsob byl nejlacnější. Mrtvola

se položila na nějakou dobu do zmíněného roztoku, potom byla osušena, obalena a uložena do rakve.

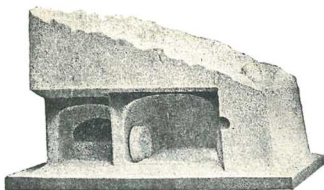
Izraelité mrtvá těla pochovávali. Ve starší době se rakvi ještě neužívalo. (2. Král. 13, 30). Mrtvolu položili na jakási nosítka (2. Sam. 3, 31) a nesli ke hrobu. Provázeli ji synové, příbuzní a přátelé. V době patriarchů konaly se pohřby brzy po smrti (Gen. 23, 2—19); v Egyptě bylo zvykem odkládati s nimi co nejdéle a zdá se, že Židé si tento obyčej počali osvojovati (Gen. 50). Snad právě proto nařídil Mojžíš sedmidenní nečistotu (Num. 19, 11), aby donutil své krajany k rychlejšímu pohřbům. Podávalo se mu to; Izraelité pochovávali opravdu téhož dne nebo v den následující; jenom v některých případech pohřeb poněkud odložili (Skutky 9, 37n).

Hrobem bývaly nejčastěji jeskyně buď přirozené buď uměle vytesané; někdy byly tak veliké, že stačily pro celou rodinu a bylo třeba podíratí je sloupy.

Hrob nazývali rádi »domem« (Is. 14, 18), také »věčným domem« (Kaz. 12, 5). Podoba bývala různá: a) některé vykopávali v zemi a mrtvolu do nich spustili, hrob sám zakryli kamenem; b) jiné vytesali ve skalní stěně, mrtvolu zasunuli a otvor zavřeli; c) při stěně bývala kamenná lavička, poněkud vyhloubená, na ni mrtvolu položili.

Rozeznáváme soukromé hroby, které si chystali jednotlivci (Gen. 23, 20) a hroby společné. Takovým pohřebištěm bylo na př. Hakeldama; pochovávali na něm cizí poutníky, kteří přišli do Jerusalema a tam zemřeli (Mat. 27, 7). Protože zákon prohlašoval hroby za místa nečistá a jejich dotek poskvřňoval, bývaly za městem. Jenom několika vynikajícím mužům dovolili, aby byli pochováni ve městě (Neh. 2, 3). Rádi mivali hroby pod košatými stromy (Gen. 35, 8), v zahradách (2. Král. 21, 18), u veřejných cest (Gen. 35, 19) a na horách (2. Král. 23, 16).

Židé nedávali do hrobů žádných náboženských odznaků; zato tam kladli

Obr. 86. Jak asi vypadal hrob Kristův.
V přední je vidět dobře kámen, který zakrýval vchod do vlastního hrobu; ve zdi výklenek, do kterého položili tělo Spasitelovo.

zbraně, kterých za živa užívali (Ez. 32, 27), královské klenoty (Bellum 1, 33, 9), po př. různé ozdoby (Job. 3, 15). Na hrob stavěli kamenný sloup, v pozdější době s nějakým nápisem nebo nádherné náhrobky (Gen. 35, 20). Bohatší si chystali hrob již za živa (Mat. 27, 60). Hroby proroků nebo svatých mužů zdobovali sloupky, zašlé hroby rádi opravovali (Mat. 23, 29). Teprve farizeové zavedli zvyk, aby se před velikonoce hroby obilily (Šekalim 1, 1); dalo se to jednak pro ozdobu (Mat. 27, 27), jednak měli být cizí poutníci varováni, aby se hrobům vyhnuli a před zákonem se neposkvrnili. Na mrtvolu popraveného nanesli někdy hromadu kamení; kdokoli šel mimo, přidával jeden kámen, aby tak jeho zločin odsoudil (Jos. 7, 26). Hrob porušiti nebo kosti odnésti pokládalo se za veliký zločin (Jer. 8, 1).

Býti pochován v hrobě otcovském pokládalo se za velikou čest a Písmo sv. to často výslovně připomíná (Gen. 49, 29); býti z něho vyloučen bylo velikou hanbou (1. Král. 13, 22). Stávalo se to především malomocným (2. Par. 26, 23) nebo nenáviděným králům (2. Par. 21, 20). Největší potupou bylo, když mrtvolu pohodili v polích, kde se stala potravou divoké zvěře (Jer. 8, 2); říkalo se tomu »pohřeb osli« (Jer. 22, 19). Totéž platilo, když někoho pochovali na nečistém místě (1. Král. 21, 22n). Proto bojovníci hrozivili nepřátelům, že jejich těla vydají na pospas ptákům (1. Sam. 17, 44—46).

Zidé mrtvých nepálili; spálení mrtvol bylo trestem, kterým se měla zvýšiti pokuta za velké zločiny (Lev. 20, 14 a Jos. 7, 15, 25). Jindy pálili těla jen v případech mimořádných. Mrtvola Saulova byla spálena, aby jí snad Filištané nezohavili (1. Sam. 31, 12). Také za moru mrtvol pálili (Am. 6, 10), aby nákazu nešířily. V jiných třech případech (2. Par. 16, 14; 21, 19 a Jer. 34, 5) nejde vůbec o spálení mrtvol, nýbrž o voňavky, které pálili kolem zemřelého krále. Bývalo jich velice mnoho. Při pohřbu Heroda Vel. neslo 500 mužů vonné věci, které měly být spáleny (Antiqu. 17, 8, 4 a Bellum 1, 33, 9).

4. Smutek.

Lagrange M. J., Les morts et les usages funéraires chez les Sémites, Revue biblique, 1902, 218n; - *Engelkemper V.*, Blut und Haare in der Totentrauer bei den Hebräern, Biblische Zeitschrift, 1909, 123n; - *Heinisch P.*, Die Trauergebräuche bei den Israeliten, Münster, 1931; Die Totenklage im Alten Testamente, Münster, 1931; - *Suys Emil.*, De quibusdam signis luctus, Verbum Domini, 1931, 207n; - *Veselý Ign.*, Smutek a židovské modlitby za zemřelé, CKD, 1932, 458n.

Smutek projevovali velice různým způsobem: roztrhli si roucho (Gen. 37, 34). Stalo-li se tak pro smrt rodičů, nesměli již nikdy roucha sešiti; v ostatních případech teprve po 8 dnech. Jindy se oblékali do kajícího šatu (2. Sam. 3, 31), sypali si na hlavu prach a popel (1. Sam. 4, 12), odkládali nádherné roucho (Ez. 26, 16), nekoupali se, nemyli se a nenatírali se olejem (2. Sam. 14, 2), zastírali si cipem šatu bradu, tvář nebo celou hlavu (Lev. 13, 45), bili se v prsa (Jer. 31, 19), neupravovali si vous (2. Sam. 19, 24), chodili bosí, postili se a nepili vína (Přiručka, 135).

Asyrové oblékali do kašicího roucha i dobytek a nedávali mu žráti (Jon. 3, 7n), aby tak pohnuli bohy snáze k milosrdenství.

Některé projevy smutku Bůh zapověděl, protože prozrazovaly ducha pohanského nebo byly upřilišené. Židé si nesměli ze zármutku hlavu oholiti, vlasy rváti, tělo a tvář nehty rozdirati nebo do těla obrazce vřezávat (Lev. 19, 27 a 21, 5). Zákaz platil většinou jen na poušti, dokud žili v okolí úplně pohanském; zdá se, že v Palestině ho nezachovávali.

Smutek nad smrtí příbuzného trval obyčejně týden (Gen. 50, 10); vynikající muže oplakávali po 30 dni (Num. 20, 30 a Deut. 34, 8). Mnohdy si najímali plačky (Jer. 9, 17); nazývaly se také »zpěvačkami« (2. Par. 35, 25), protože smuteční básně obyčejně zpívaly. Někdy volali i zpěváky (Am. 5, 16); zato po každé mělo být několik hudebníků, kteří provázeli zpěvy hrou na flétnu (Mat. 9, 23). Nejčastěji volávali: »Běda, bratře můj!« — »Běda, sestro moje!« — »Běda, pane můj!« U krále se říkalo: »Běda slávě jeho!« (1. Par. 29, 25). Někdy proklínali den, kterého kdo zemřel (Ez. 30, 2).

Po návratu z pohřbu chystala se příbuzným a ostatním hostům malá hostina; nazývala se »chlebem lkajících« a »kalichem potěchy«.

SPOLEČNOST.

Z jednotlivých rodin vzniká společnost a s ní mnoho nových vztahů. Bylo třeba zabezpečiti všem členům národa, čeho potřebovali pro svoji obživu (hospodářství, obchod a řemesla), rozvíjeti jeho kulturní život (vědy a umění) a upravití vzájemné styky mezi jednotlivými třídami (pravidla slušnosti, hry a zábavy). Denní potřeba nutila společnost, aby zavedla jednotné míry, váhy a kalendář.

I. Hospodářství.

Hospodářstvím nazýváme každé zaměstnání, kterým dobývá člověk svoji obživu z přírody. Sem spadá: rolnictví, vinařství, zahradnictví, dobytčářství, včelařství, myslivost, rybolov a dolování. O jednotlivých pojednám v samostatných odstavcích.

Zidé hospodařili buď sami nebo pronajímali pozemky druhým. Nájemné se platilo v penězích nebo se odváděla část úrody (Mat. 21, 34). Bohatší mívali správce (*οἰκονόμος*, villicus), kterému ponechávali dosti velikou volnost. Nebylo řídkým zjevem, že moci zneužil a na útraty pánovy se hleděl obohatiti (Luk. 16, 1n).

Podobenství o nespravedlivém vladateli (Luk. 16, 1n) zavdalo podnět k četným vědeckým sporům. Mnozí viděli v jednání správcově krádež, druhé překvapovala zmínka o »pochvale« pánově. Podle všeho užil správce jen moci, která mu byla dána a zmínil zavčas nájemcům povinný plat; místo »pochvaly« možno také přeložiti: »podivil se pán.« Sr. Weber, *Biblische Zeitschrift*, 1911, 428n; Tillmann, *Biblische Zeitschrift* 1911, 171n; Rücker, *Ueber das Gleichnis vom ungerechten Verwalter*, Freiburg, 1912; Hlídka, 1917, 556n; Miklik, *ČKD* 1917, 526 a 1920, 180n; Schlögl, *Biblische Zeitschrift* 1917, 41n a Holzmeister, *Zeitschrift für katholische Theologie*, 1917, 126n.

1. Rolnictví.

Mullet J. J., *Les noms des céréales chez les anciens*, Paříž, 1865; - Anderlind L., *Ackerbau und Tierzucht in Syrien, insbesondere in Palästina*, *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 1886, 1n; - Fonck Leop., *Streifzüge durch die biblische Flora*, Freiburg, 1900; - Wimmer J., *Palästinas Boden mit seiner Pflanzen- und Tierwelt*, Kolin, 1902; - Hehn-Schrader, *Kulturpflanzen und Haustiere*, vyd. 7, Berlin, 1902; - Marti K., *Ein altpalästinensischer landwirtschaftlicher Kalender*, *Zeitschrift für*

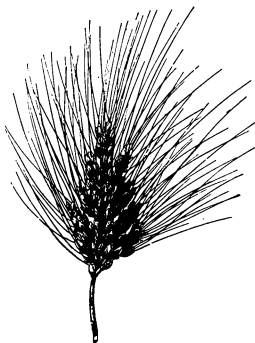
alttest. Wissenschaft, 1909, 222n; - *Vincent H.*, Un calendrier agricole israelite, Revue biblique, 1909, 243n; - *Eberharder A.*, Betrieben die Patriarchen Abraham, Isaak und Jakob auch Ackerbau?, Tübinger Quartalschrift, 1915, 1n; - *Heger J.*, Zábývali se patriarchové Abraham, Isák a Jakub rolnictvím?, CKD, 1915, 777n; - *Dalman Gustav*, Arbeit und Sitte in Palästina, Gütersloh, 1928; - *Hofbauer Jos.*, Zur Festgesetzgebung der Israeliten nach dem Bundesbuch, Zeitschrift für die kath. Theologie, 1930, 554n.

a) Význam rolnictví.

Nejkrásnější chvalozpěv na rolnictví dochovalo nám Písmo sv. Ze všech povolání, kterými si člověk dobývá obživy, hodilo se nejlépe pro národ, který měl uchovati ve světě viru v jednoho Boha. Rolník poznává nejdokonalěji svoji úplnou závislost na Bohu; jest upoután k určitému místu, proto věrněji chrání tradice, zděděné po otcích. Usedlý život vede k pokroku, protože je možno přibýtek zdokonalovati a kráseliti. Z toho důvodu vedla Boží Prozřetelnost vyvolený národ, aby z původních kočovníků stali se rolníky.

Jak se dovidáme z Bible, měl býti člověk i před pádem rolníkem (Gen. 2, 15); hříchem se stala jeho práce tvrdou a namáhavou (Gen. 3, 17, 19). Z potomků Adamových věnoval se rolnictví Kain (Gen. 4, 2); potomci Setovi dávali přednost dobytčářství, Noe si počal zase všimati více polí (Gen. 9, 20). Patriarchové byli v Kanaanu cizinci, proto vedli většinou život kočovný; uměli však obdělávati pole a kdykoli se jim naskytla vhodná příležitost, dodělali se pěkných úspěchů (Gen. 26, 12; 33, 19 a 37, 7). Ještě více přilnuli Izraelité k polnímu hospodářství v Egyptě, kde jim vykázal Josef nejžirnější části úrodné krajiny gessenské (Gen. 47, 11). Největší zásluhu získal si však Mojžíš. Vydal četné zákony, kterými proměnil kočovníky v národ rolnický. Podkladem společenské samostatnosti je jakýsi majetek. Proto ustanovil: 1. aby každá rodina dostala určitý podíl země, který nesměla nikdy prodati; bylo jen dovoleno, aby jej do příštího milostivého léta zastavila (Lev. 25, 13—16, 23); 2. majitel pole nebo jeho příbuzný mohl pronajaty pozemek kdykoli vyplatiti. Byl jen povinen nahraditi úrodu, kterou by nájemce sklídl do příštího milostivého roku (Lev. 25, 25—28). Zákonodárce chtěl tak zabrániti, aby se půda nehromadila v jedné ruce a slabší rodiny neupadly v jakési nevolnictví (Is. 5, 8 a Mich. 2, 2). Škoda jen, že lidská hrabivost byla silnější než ohledy na dobro celku; vznikaly latifundie, které uvrhly mnoho rodin do veliké bídě, jak vidíme z bolestných stesků prorockých; 3. aby se rodinné podíly nesmíchaly, přísně se zakazovalo přenášeti hranečníky (Deut. 19, 14 a 27, 17); 4. i polní práce měla býti posvěcena náboženstvím. Proto vlastním pádem veškeré půdy palestinské zůstal sám Bůh; jemu byli povinni odváděti předepsané desátky (Lev. 25, 23).

Tim se stalo, že rolnictví bylo u Židů ve veliké vážnosti; oddávali se mu nejen venkované, hospodařili i bohatí měšťané (Soudc. 6, 11 a 1. Sam. 11, 5). Po zajetí oddali se mnozí femeslům a obchodu, ale rolnictví zůstalo vždy ještě

Obr. 87. Egyptská pšenice.
Triticum compositum.

triticum turgidum. Veliké obilí se těšilo *Triticum compositum*, které mívá na jednom stéble více klásků (Příručka k biblické dějepřavě, obr. 116); takovou pšenicí viděl asi ve snu farao (Gen. 41, 5, 7). Sedesát až sto zrn na jednom stéble není u tohoto druhu ničím neslýchaným (Mat. 13, 8). Ezechiel (27, 17) chválí pšenicí »minnit« (מִנִּית), zvanou podle ammonského města, u kterého byla pěstována. Snad právě proto si vymínil král Joatam (752–736) ročně 10.000 chomerů ammonske pšenice (2. Par. 27, 5). Nejlepší, skoro jako sklo průsvitná pšenice rostla v lávové půdě hauránské; dodnes ji prodávají o 25% draze.

b) JEČMEN (יָבֵן). Znali nejen *Hordeum distichum* (dvojřadý), pěstovali také *Hordeum tetrastrichum* (čtyřřadý) a *Hordeum hexastichum* (šestřadý). Výslovně se o něm zmiňuje Plinius (Hist. nat. 18, 18). Ječmen byl asi nejstarším obilním druhem, kterého počalo lidstvo užívat (Plinius, Hist. nat. 18, 14: »antiquissimum in cibis hordeum.«) a zůstal denním chlebem obyčejných venkovanů v Palestině; také chleby, které zázračně rozmnožil Spasitel, byly ječné (Jan 6, 9). Když madianský vojin viděl ve snu ječný bochník, který povalil stany madianské, nechtěl tím naznačiti chudobu Izraelitů (Soudc. 7, 13). Význam snu byl docela jiný: rolnický národ zdrtí vetřelé kočovníky.

c) ŠPALDA (שָׂלְדָא). Dříve pochybovali o správnosti tohoto překladu,

hlavním pramenem obživy. Obrat nastal teprve pádem Jerusalema. Židé byli rozptýleni do celého světa a nesměli kupovati pozemky; proto si zvolili obchod.

Nejdůležitější polní plodiny byly:

1. OBILÍ (יָבֵן). Pokud víme, nepěstovali na východě žito ani oves. O žitě praví ještě Plinius (Hist. nat. 18, 39): »Secale deterrimum et tantum ad arcendam famem utile«; oves byl prý potravou jen »divokých Germánů« (Sr. Virgil, Georgica, I, 153).

a) PŠENICE (יָבֵן). V hrobech egyptských bylo nalezeno dosti pšeničných zrn. Z nich poznáváme, že pěstovali nejen *Triticum sativum*, nýbrž i bohatší *Triticum*

protože špalda (*Triticum spelta*) miluje kraje chladnější. Dnes je dokázáno, že byla pěstována v Egyptě i v Palestině. Bývá často zobrazována na památkách egyptských, v hrobech se našel i chléb ze špaldy upečený.

d) **PROSO** (חֲרִיף), z kterého vařili kaši nebo pekli chléb (*Panicum miliaceum*). Byl méně chutný, proto jej nacházíme jen v chudých rodinách. Jakmile přibýlo blahobytu, vymizel skoro úplně.

2. **LEN** (לִנּוּן) byl velice důležitou složkou hebrejského hospodářství, protože z jeho vláken tkali potřebné plátno. Pěstovali několik druhů: *Linum usitatissimum*, *Linum angustifolium*, *Linum humile*, *Linum spicatum* a *Linum orientale*. Nejlepší rostl v Galilei (Ketubot 5, 9).

3. **BAVLNÍK** (*Gossypium herbaceum*). Jeho hebrejské jméno není úplně jisté, pravděpodobně označovali takové látky slovem karpas (כֶּרֶס). Přejali je z perštiny (kirbas), je však původu indického (kárpásá).

c) Hospodářské nářadí.

Sonnen, Aratrum in Palaestina, Biblica, 1927, 75n.

Hospodářské nářadí bylo velice prosté a zůstalo tak podnes. S počátku kypřili půdu jen přístřeným kyjem, teprve později byly vynalezeny jiné nástroje. Motyka se skládala z rukojeti a z kosovitě zahnutého dřeva; obě byla na koncích a uprostřed svázána provazem, někdy spojena třetím dřevem (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 122 a 127). Na konci býval kovový hrot, kterým zpracovávali tvrdší půdu. Z motyky se vyvinul časem pluh. Skládal se ze čtyř

Obr. 88. Motyka egyptská.

Obr. 89. Pluh palestinský.

části: oje, jha, které se k oji přivazovalo, radlice a rukojeti. Vše bývalo ze dřeva, jen radlice bývala v době královské z kovu. Byla malá, proto mohl říci prorok (Is. 2, 4), aby je ukovali z mečů. Protože pluh neměl koleček a byl poměrně lehký, vyběhl snadno z vyprahlé půdy; proto musel býti orač hluboce skloněn (Plinius, Hist. nat. 18, 29: «arator, nisi incurvus, praevaricatur») a dávatí dobře pozor. Na poli bývalo dosti kamení, skrytých kořenů nebo křovin; proto se nesměl ohlížeti, nechtěl-li pokaziti pluh^{a)} (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 428—429). Připomíná se také otka. Bývala dřevěná, jen konce byly z kovu. Širším koncem odhazovali od radlice těžší hroudy, na druhém konci býval železný hrot, kterým poháněli lenivé dobytče^{b)} (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 497). Včas nebezpečí nahradila i kopí (Soudc. 3, 31). Někdy užívali i biče (Přisl. 26, 3). Hroudy drtili branami; bývalo to silnější prkno, do kterého zapřáhali dobytče. Aby brány byly těžší, kladli na ně kamení, jindy na nich při práci stáli. Menší hroudy roztloukali dřevěnými paličkami. K polním pracím brávali býky (1. Král. 19, 19), krávy (Soudc. 14, 18), méně osly (Is. 30, 24). Zákon (Deut. 22, 10) nedovoľoval zapřáhnouti do pluhu osla a býka zároveň; asi proto, že jejich síla byla nepoměrná a slabší dobytče velice trpělo.

a) Právě tohoto obrazu užil Spasitel, aby naznačil, že apoštolůu se třeba věnovati celou duši (Luk. 9, 62). Polovičatých lidí Bůh nemiluje.

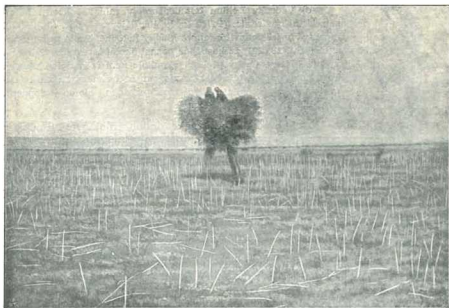
b) Ještěl zvíře proti bodci kopalo, ještě více se zraňovalo. Tutěž myšlenku připomenul Pán Ježíš sv. Pavlu před branou damašskou (Skutky 9, 5).

d) Polní práce.

Fonck Leop., Tollkorn, Zeitschrift für kath. Theologie, 1902, 13n; - *Döllner J.*, Samsons Fuchse, Korrespondenz für den kath. Klerus Österreichs, 1915, 292n a Das Gleichnis vom Unkraut unter dem Weizen, Linzer Quartalschrift, 1916, 573n; - *Canaan T.*, Die Wintersaat in Palästina, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1916, 164n; - *Miklik Jos.*, Podobenství o koukoli, ČKD, 1917, 312n.

Půda palestinská byla velice úrodná; i klasičtí spisovatelé (Tacit, Hist. 5, 6) chválí její žirnost. Nejdůležitější podmínkou byl dostatek vláhy.

Již jsem se zmínil, že po celé léto v Palestině nepří; potoky vysychají, a půda ztvrďne na kámen. Vegetace z veliké části odumírá nebo se udržuje hojnou ranní rosou. Teprve ke konci října přichází podzimní déšť (חורף, πρωίμος ὑετός, imber matutinus) a trvá v kratších nebo delších přestávkách přes celý listopad a prosinec. Bývá dosti chladno, ale rolník se nesmí báti zimy, nechce-li v létě trpěti nedostatek (Přisl. 20, 4). Potom déšť ustává. Teprve ke konci března počíná jarní déšť (חורף, ὁφίμος ὑετός, imber serotinus). Kde bylo potřeba, zavodňovali pole uměle (Přisl. 21, 1). Aby úrodnost zvýšili, vybírali z pole kamení (Is. 5, 2), vysekávali trní a hloží nebo je spalovali (Is. 5, 24). Hnojilo se málo, obyčejně jen posypali pole popelem (2. Král. 9, 37). Protože bylo velice mnoho svahů, z kterých prudké deště ornicí splachovaly, stavěli ochranné zdi a zřizovali terasy; nacházíme je po celé Palestině.

Obr. 90. Polní hlídači.

Skoro přes každé pole běželo několik pěšinek, po stranách bývala navršena dosti velká hromada kamení, ve kterém rostl živý plot, obyčejně z pichlavých kaktusů. I na poli bývala místa kamenitá s tenkou vrstvou půdy, která se brzy prohřála, ale také snadno vysychala. Těchto prvků použil Spasitel v podobenství o rozsevači (Mat. 13, 1—9).

Zorané a zavlačené pole se osévalo. Zákon (Lev. 19, 19) zakazoval ositi totéž pole zároveň dvojím semenem; kdo to učinil, byl povinen odevzdati celou úrodu kněžím (Deut. 22, 9). Pšenici seli v druhé polovině října nebo v listopadu; přišel-li podzimní déšť později, i v prosinci. Ječmen v lednu neb únoru. Zrní se kladlo obyčejně do brázd (Is. 28, 24); takové seti stálo více námahy, zato úroda bývala větší. Ale již na nejstarších obrazech (Přiručka k bibl. dějpravě, obr. 122) vidíme dnešní způsob seti, při kterém se obilí rozhazovalo rukama. Aby zrní nezůstalo ležeti na povrchu, ještě jednou pole vláčeli; jindy naň vehnali stádo ovcí neb koz, aby simě do půdy zašlapaly. Vyroslému obilí škodila sněť^{a)} (סִנְיָ, aerugo) nebo žhoucí východní vítr (מִדְבָּר, ventus urens). Dozrávajícím úrodu chránili hlídači, kteří si proto stavěli ze slámy nebo chvoji lehké budky (Is. 1, 8). Pocestným bylo dovoleno natrhati si klasů, kolik potřebovali, aby utišili hlad; nesměli však žíti srpem ani obilí odnáseti (Deut. 23, 25).^{b)} Oblíbenou pomstou bylo zralé obilí zapáliti (Soudc. 15, 5) nebo naseti mezi ně jilek mámivý.^{c)}

a) Vyvolává ji mikroskopická houba *Puccinia graminis* Persoon. Zachvácené obilí často ani nevymetá.

b) Farizeové (Mat. 12, 1n) nevytýkali apoštolům, že si trhali klasy; neměli to však podle jejich mínění dělati v sobotu.

Obr. 91.
Jilek márnivý.

c) Vědecky *Lolium temulentum*, v rabínské literatuře zizán, latinsky zizania. (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 432). Patří mezi trávy ječmenovité, teprve klásky má jiné. Proto pravil Spasitel (Mat. 13, 26), že hospodář poznal škodu teprve, když bylina vydala klásky. Český překlad »koukol« není tedy úplně přesný. Tato pomsta byla tak častým zjevem, že i fímský zákoník (Digestorum IX, tit. 2) ustanovil trest pro toho, kdo se jí dopustil. Sr. Miklák, ČKD, 1917, 312n.

Zně byly nejradostnější dobou rolníkovou. Počínaly 2. dnem velikonočním (16. nisanu), když byl v chrámě obětován první ječmenný snopek (Lev. 23, 10—14) a trvaly do letnic (Deut. 16, 9). Napřed dozrával ječmen (Rut. 1, 22), po něm pšenice (Gen. 30, 14) a ještě později ostatní druhy obilnin. Ve starší době vytrhávali stébka i s kořeny. Izraelité žali již srpem (Deut. 23, 25). Někdy žali jen klasy, které dávali do malých košíků; když vážali snopy, řezali stébka asi v polovině. Ostatek obvykle vytrhávali, půdu oklepali a slamou krmili. Při práci si rádi zpívali (Zalm 125, 6), mimojdoucí jim blahopřáli (Zalm 128, 8). Bohatá úroda byla pokládána za Boží požehnání, slabá sklizeň byla spravedlivým trestem (Lev. 26, 16). Požaté obilí se vážalo ve snopy, ale napřed vybrali plevel (Mat. 13, 30). Snopy snášeli nebo svázeli na mlat a házeli na hromadu (Jer. 50, 26). Snopy, které při práci na poli zapomněli, klasy, které ženám z rukou vypadly a rožni část pole směli si posbírat chudí, vdovy, sirotci a cizinci (Deut. 24, 19).

Mlat býval obecně na poli, pokud možno, na místě vyvýšenějším. Mlátlo se tak, jak dodnes na východě. Drobnější plodiny, zvláště v chudších rodinách, vyklepávali hůlkou (Soudc. 6, 11). Obvykle obstaral tuto práci dobytek, který honili v kruhu (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 408) po obilí na zemi rozprostřeném (Deut. 25, 4). U pohanských národů dávali zvířatům náhubek, Mojžiš (Deut. 25, 4) to zakázal.^{a)} Jindy užívali mlátiček. Známé dva druhy: jedna se skládala z několika silných desek, do kterých byly zespodu zasazeny ostré kameny nebo železné zuby. Nástroj zatížili a dobytek jej tahal po obilí (Is. 41, 15). Druhá se podobala nízkému vozíku s několika ozubenými válci, kterými obilí vytírali.^{b)}

a) Většina exegetů se domnívá, že účel zákona byl mnohem širší; nikomu se nemělo bránit, aby nepojedl z toho, o čem pracoval. Apoštol Pa-

Obr. 92. Jak se žalo obilí.

Obr. 93. Starší mlátička obilí.

ních dnů vane v Palestině málokdy vítr. Čisté obilí se svázelo do sýpek,^{b)} plevy pálivali hned na poli.

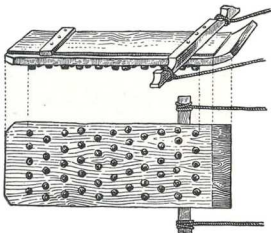
a) V Písmě svatém nacházíme velice mnoho obrazů, které předpokládají právě tuto činnost. Hříšníci se přirovnávají k plevám, které vítr po poli roznáší (Žalm 1, 4); očistnou činnost Vykupitelovu nazývá Předchůdce Páně províváním (Mat. 3, 12).

b) V době Kristově býval roční výnos mnohem větší než dnes (Mat. 13, 8); jenom v některých krajínách dosahují dodnes takového výtěžku.

vel (1. Kor. 9, 9) přenáší zákon i na hlasatele evangelia.

b) Mlácení obilí bývalo u proků obrazem velkých pohrom, kterými se projevovovala trestající spravedlnost Boží. Při té příležitosti mluvívali obyčejně o „nové mlátičce“, jejíž ostré hrany nebyly ještě obroušeny.

Vymláčené obilí se hned na poli provívalo,^{a)} nejraději k večeru, kdy se vzduch poněkud ochladil (Rut. 3, 2). Hlavní důvod byl ovšem praktický; za horkých let-

Obr. 94. Novější mlátička obilí.

2. Vinařství.

Anderlind L., Die Rebe in Syrien, insbesondere in Palästina, *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, 1888, 160n; - *Hommel B.*, Ueber das Wort Wein im Südsemitischen, *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*, 1889, 653n; - *Jensen P.*, Das Wort Wein im Semitischen, tamtéž, 1890, 705n; - *Fonck Leop.*, Streifzüge durch die bibl. Flora, Freiburg, 1900, 116n; - *Wimmer J.*, Palästinas Boden mit seiner Pflanzen- und Tierwelt, Kolin, 1902, 48n; - *Hehn-Schrader*, Kulturpflanzen und Haustiere, vyd. 7, Berlin, 1902, 65n; - *Hudec Tom.*, Obrazy z východu, Brno, 1915, 304n; - *Zapletal Vinc.*, Der Wein in der Bibel, Freiburg, 1920; - *Power E.*, Vitis in Palaestina, *Verbum Domini*, 1921, 147n; - *Döller J.*, Der Wein in Bibel und Talmud, Biblica, 1923, 143n.

Písmo svaté zmiňuje se o révě (פִּיטָה) po prvé v dějinách Noemových (Gen. 9, 20) a také moderní badatelé kladou její původní vlast do Armenie

Obr. 95. Palestinský hrozen.

(V. Hehn, *Kulturpflanzen und Haustiere*, Berlin, 1902, 65n). Velice brzy se dostala do Palestiny a záhy zdomácněla; mezi plody, které donesli vyzvědači Mojžíšovi, byl také obrovský hrozen (Num. 13, 24). O krásných vinicích palestinských zmiňuje se již kolem roku 2000 uprchlý Egyptan Sinuhe (Gressmann, *Altorientalische Texte und Bilder zum Alten Testamente*, I, 213). Nejvíce proslulo údolí Engaddi (Velepiseň 1, 13) a Eškol (Num. 13, 24); Josef Flavius (Bellum 3, 10, 8) chválí také břehy jezera Genezaretského, talmud (Nidda 2, 7) pobřežní rovinu Saronskou. Vinice Salomounovy (Velepiseň 8, 11) byly v teplém Baalhamonu na úpatí Hermonu. Smrtelnou ránu zasadil palestinskému vinařství Mohamed a přece i dnes vypravují vážní cestovatelé o hroznech, které vážíly až pět kg.

Vinařství bylo oblíbeným odvětvím hospodářským. Vinice (כֶּרֶם) zakládali nejen na horských svazích (Is. 5, 1), ale i na rovinách, kde bylo dosti vody (Num. 13, 24). Vinic v našem smyslu v Palestině neznali; vinicí bylo každé místo, kde se mohla réva pěstovati. Palestinská réva dorůstala často obrovských rozměrů, mnohdy pokrýval jediný keř celý dům nebo i horský svah. Takovou révu měl asi na mysli žalmista (79, 9—12), když přirovnal vyvolený národ keři, který byl od Boha zasazen na horách judských, pokryl jejich vrcholky a svými větvíčkami dosahoval až k moři. Proto bylo třeba révu podpírat; velice často se vinula mezi stromy.^{a)} Kolem vinic býval živý plot z trní (Is. 5, 5), obyčejně i zidka (Num. 22, 24); uprostřed stávala dřevěná nebo zděná věž, nahoře s malým přístřeším, odkud byl volný pohled na všechny strany (Mat. 21, 33; Příručka k bibl. dějepřevě, obr. 247). Východ'anům chutnají i nezralé hrozny, proto bylo třeba hlídati; také lišky dělaly na vinicích veliké škody (Velepiseň 2, 15). Mimojdoucím bylo dovoleno vzít si, kolik potřebovali, aby uhasili žízeň, nesměli však nic odnáseti (Deut. 23, 24). Kdo poškodil vinici druhého, měl mu dát náhradu ze své vinice (Ex. 22, 5). Majitel nesměl oseti vinici zároveň obilím; když neuposlechl, připadla obojí úroda kněžím (Deut. 22, 9). První tři léta nesmělo se sklízeti; co se urodilo čtvrtého roku, bylo zasvěceno Bohu (Lev. 19, 23—25). Proto byl zakladatel nové vinice osvobozen po první čtyři léta od vojenské služby (Deut. 20, 6 a 1. Mach. 3, 56).^{b)}

Obr. 96. Věž na vinici.

- a) Velice rádi sázeli na vinici líkovníky. Odtud povstalo rčení: »sedět pod svou révou a pod svým líkem«; znamenalo klid a pokoj v zemi.
- b) Účelem zákona bylo povzbudit Izraelity, aby si vinic hleděli a oázavali i místa pustá a pro polní hospodářství málo vhodná.

Vinobraní trvalo od poloviny září do poloviny října, kdy připadala slavnost stánků. Bylo nejradostnější dobou hospodářského roku (Is. 16, 10). Co na vinici zůstalo, směli si rozebrati chudí a cizinci (Lev. 19, 10); majitel vinice se neměl vraceti, aby sebral zapomenuté hrozny. Sklizené hrozny sušili na hrozinky nebo je snášeli k lisům (לִישׁוֹת). Lis býval obyčejně na vinici a skládal se ze dvou nádrží ve skále vytesaných. Do vyšší nádrže (גֶּבֶר) se kladly hrozny a nohama šlapaly (Soudc. 9, 27); odtud tekla šťáva do nádrže dolní (קֶבֶר). Protože tímto způsobem mnoho vzácné šťávy zůstalo ve hroznech, bývaly ještě lisovány; stačila silnější dřevěná deska, mnohdy i plochý kámen. Lisování provázeli rádi písněmi (Is. 16, 10). Byla to jen krátká slova, kterými udržovali stejný krok; jedna (לִירָר) se nám dochovala (Jer. 48, 33). Dříve se domnívali, že zpívali žalmy, které mají v řeckém a latinském překladu nadpis »Pro torcularibus«. Dnes víme, že je provázeli na nástroje, které vyráběli ve městě Getu. Sr. naše cremonky!

Vylisovaná šťáva (תִּירָא) se odnášela do sklepů, které bývaly obyčejně nad zemí. Ukládala se do velikých džbánů do země zakopaných nebo jen volně stojících; některé pojaly až 5 hl. Nejčastěji ji lili do měchů (Jos. 9, 4). Bývaly z kozí kůže, srst na nich často zůstávala. Radívalo se, aby mladé víno (יָיִן) lili do nových měchů (Mat. 9, 17), aby při kvašení nádoby neroztrhlo. Někdy nechávali víno dlouho na vylisovaných zbytcích hroznů, protože prý bývalo sladší a silnější (Jer. 48, 11). Vylisovanou šťávu také vařili na jakýsi syrop, který se nazýval medem (דְּבַשׁ) a hojně se vyvážel do okolních zemí (Ez. 27, 17).

Od častí proroka Isaiáše (5, 1n) stala se réva symbolem vyvoleného národa a zlatý hrozen v chrámě Jerusalemském měl lidu připomínati tuto velikou přednost. Bohužel, přinášela starozákonní vinice čím dále tím méně sladkých plodů; byla proto nazvána »vinicí sodomskou« (Deut. 32, 32n) a od Boha opuštěna. Na jejím místě vyrostla vinice novozákonní. (Sr. Jan 15, 1—8).

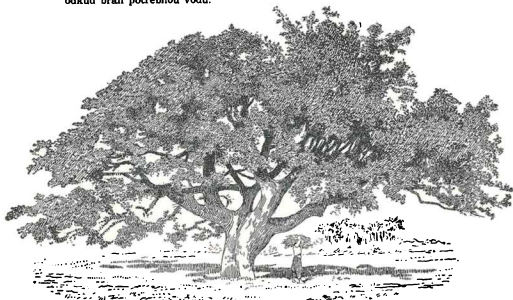
3. Zahradnictví.

Anderlind L., Die Fruchtbäume in Syrien, insbesondere in Palästina, Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, 1888, 69n; - *Fonck Leop.*, Streifzüge durch die bibl. Flora, Freiburg, 1900; - *Wimmer J.*, Palästinas Boden mit seiner Pflanzen- und Tierwelt, Kolin, 1902; - *Hehn-Schrader*, Kulturpflanzen und Haustiere, vyd. 7, Berlin, 1902; - *Hudec Tom.*, Obrazy z východu, Brno, 1915, 304n; - *Slabý Jos.*, Biblische Pflanzen, Linzer Quartalschrift, 1918, 643n; - *Power E.*, Ficus et oliva in Palaestina, Verbum Domini, 1921, 212n a 333n; - *Miklik Jos.*, Lesní med, CKD, 1922, 55n.

Zahradnictví bylo velice oblíbeným odvětvím hospodářským. Židé měli nejen zahrady ovocné a zelinářské (יָרֵד), vysazovali je také pro ozdobu (עֲרֵבָה).^{a)} Zavlažovali je vodou, kterou rozváděli struhami k jednotlivým záhonům (Velepiseň 4, 13). Nejkrásnějšími zahradami proslul Salomoun.^{b)} V zahradách se osvěžovali a koupávali (Dan. 13), modlili (Mat. 26, 36) neb i pochovávali (Jan 19, 41).

a) Slovo je původu perského (paírídaéza), odtud povstalo řecké παράδεισος a latinské paradisus.

b) Nedaleko Betlema ukazují dodnes místo, kde bývala »zavřená zahrada« Salomounova (Velepiseň 4, 12); nedaleko odtud jsou proslulé rybníky Salomounovy, odkud brali potřebnou vodu.

Obr. 97. Smokvoň.

Ovocnářství.

Ovocné stromy sázeli do řad, aby poskytovaly hodně stínu a lahodily očím. Pěstovali je ze semen nebo je množili štěpováním (Řím. 11, 17). Aby zvýšili jejich úrodnost, okopávali půdu, ořezávali přebytečné větve a strom hnojili (Luk. 13, 8). Nejdůležitější ovocné stromy byly:

1. **OLIVA** (אֵילָנָה), *Olea europaea*. Vyrůstá v pěkný strom a rozkládá široce větve. Je skoro nesmrtelná, protože se stále obnovuje a přetrvává staletí. Olivy v zahradě Getsemanské jsou přímými potomky stromů, které slyšely smrtelné vzdechy Vykupitelovy; proto bývala obrazem hojného potomstva (Žalm 51, 10 a 127, 3). Olivová ratolest byla vždy symbolem pokoje (Gen. 8, 11). Oliva se pokládala za nejkrásnější strom; náš zrak nevidí na jejím křivém a obyčejně hluboce rozbrázděném kmeni mnoho půvabu. Rozhodoval asi veliký užitek, jaký přinášela. Napolo zralé plody otřásali (Is. 17, 6) nebo oklepávali holemi; plody, které na stromě zůstaly, měli nechati chudým (Is. 17, 6). Sklizené plody dávali do nádrží, kde je lisovali a tento zelenavý olej se pokládal za nejlepší a nejchutnější. Hebrejsky se nazýval אֵילָנָה, ve Vulgátě «pilo contusum» a jen takovým olejem se smělo svítiti ve svatyni (Lev. 24, 2). Jestli olivy roztloukli, býval olej méně jasný a mival chuť poněkud natrpkou. Dodnes se dochovalo mnoho lisů; některé se podobaly lisům vinným, jiné se skládaly ze dvou kamenů. Spodní měl čtyřhrannou prohlubinu, do které zapadal druhý plochý kámen. Zahradá Getsemanská dostala jméno od lisu na olej (Gat šemen). Oleje užívali k bohoslužbě, olejem svítili, pokrmy připravovali a tělo natírali. Olivový olej byl důležitým předmětem vývozním a přinášel zemi veliký užitek. Od ušlechtilé olivy třeba dobře rozlišovati planou olivu (אֵילָנָה פְּלִי), zvanou v překladech oleaster, vědecky *Olea oleaster*. Rostla divoce na polích, dosud je ji hojně na severních svazích libanonských. Liší se od hlošiny (*Eleagnus angustifolia*), kterou moderní badatelé nazývají často oleastrem.

Obr. 98. Větvička smokvoně.

Praví-li apoštol Pavel (Řím. 11, 16), že pohané byli planou olivou, byli však vstípeni na olivu ušlechtilou, nemluví o praktickém sadarů, jak někteří dokazovali na základě Columelly (De re rustica 5, 9). Užívá jen obrazu; proto zdůrazňuje, že se to stalo παρά φύσιν.

2. **FÍKOVNÍK** (אֵילָנָה), *Ficus carica*. Dorůstá veliké výšky a pro bujně listi poskytuje příjemný chládek. Setkáváme se s ním všude. Má troji ovoce: a) rané fíky (אֵילָנָה קָדִימָה, *figus praecox*) bývají počátkem dubna o něco větší než třešně. Toto nezralé ovoce trhá kdekdo, protože se domnívá, že má k tomu

Obr. 99. Granátovník.

4. **PALMA** (תָּמָר), *Phoenix dactylifera* patří k nejkrásnějším stromům palestinským (»*Judaea incluta palmis.*« Plinius, Hist. nat. 13, 6). Rostla po celé zemi, nejvíce v okolí Jericha, které se proto nazývalo »městem palmovým« (Deut. 34, 3). Bývala až 20 m vysoká. Její listi neopadávají, proto byla obrazem spravedlivého, který zakotvil v Bohu (Žalm 91, 13). Spolu s obilním klasem zdobila židovské peníze. Byla stromem velice užitečným; podle jedné perské básně hodila se k 360 různým účelům (Theophrastes, Hist. plant. 2, 2). Z jejího ovoce pekli chutný chléb nebo připravovali víno, z tvrdých obalů pálili si kováři dřevěné uhlí.

5. **MARHANÍK** (רִמּוֹן), též granátovník, vědecky *Punica granatum*. Jeho vlasti byla Persie, odkud se záhy rozšířil po celém Východě. Do Palestiny se dostal velice brzy, protože mnohé osady jsou nazvány jeho jménem; zvědové vyslaní do Kanaanu donesli Mojžišovi i jablka granátová (Num. 13, 23). Jeho kališkové květy byly vzorem četným umělcům (Velepiseň 6, 10); z plodů při-

právo; soli je a pojídají jako lahůdku. Proto pravi Isaiáš (28, 4): »Jak jej kdo uvidí, hned jej slupne«; b) letní fíky (תְּמָרִים) dozrávají v měsíci srpnu; c) zimní fíky (נֶחֱמִים) dozrávají teprve druhého roku, obvyčejně dříve než počne pučetí listů. Sr. prokletí fíkovníku (Mat. 21, 19 a Mar. 11, 13). Fíky jedli čerstvé i sušené, dělali z nich i hojivou náplast (2. Král. 20, 7).

3. **SMOKVOŇ** (שִׁמְשִׁימ), *Ficus sycomorus*. Dorůstá až 16 m výšky a tvoří bohatou korunu. Listům se podobá moruši. Plody jsou velké jak vlašské ořechy a vyrůstají přímo z větví. Jsou méně chutné než fíky; proto je na stromě poraňovali, aby byly sladší (Amos 7, 14). Dálo se to obvyčejně tak, že na stromě upevnili plody divokého fíkovníku, poraňené hmyzem *Blastophaga psenes*. Utržené plody brzy uvaďaly, hmyz je opouštěl a kladl vajíčka do plodů smokvoňových, které se proto rychleji vyvíjely a sládlly. Načernalé dřevo je skoro neporušitelné, proto je brávali ke stavbám (1. Král. 10, 27). (Příručka, 450—451.)

pravovali výborné víno, které se těšilo veliké oblibě (Dioscorides 5, 34). (Příručka, 208 a 209.)

6. **MANDLOŇ** (תאנה), *Amygdalus communis*. Pěstovala se v četných odrůdách, dodnes roste hojně po celé Palestině. Bývá až 5 m vysoká. První se probouzí ze zimního spánku, odtud i její druhé jméno תאנה (תאנא, bditi). Její větve bývají obaleny hustým, náružovým květem, teprve po nich se objevují listy. Dřevo je velice tvrdé a možno je pěkně zpracováti. Mandloň zvolil Bůh, aby na ní zázračně ukázal, kdo má zastávat kněžský úřad v Izraeli (Num. 17, 8). K větvičkám mandlovníku, obalným květem, přirovnal svatopisec (Kaz. 12, 5) hlavu starcovu, pokrytou stříbrnými šedinami. (Příručka, 213.)

Obr. 100. Mandloň.

7. **ORECH** (אגוז), *Juglans regia*, byl přinesen z Persie. Podle Josefa Flavia (Bellum 3, 10, 8) rostl hojně kolem jezera Genezaretského. O jeho plodech se zmiňuje Velepiseň (6, 11). Rádi je požívali, z jejich zelených obalů připravovali hnědou barvu.

8. **PISTACIE** (אֶשְׁתְּרִי), *Pistacia vera*. Podobá se terebintu. Dává velmi chutné ořechy a vyniká příjemnou vůní; její plody měli nabídnouti synové Jakubovi dosud neznámému vladaři egyptskému (Gen. 43, 11).

9. **ROHOVNÍK**, *Ceratonia siliqua*. Jeho hebrejské jméno se nedochovalo, arabsky sluje charrúb. Dorůstá velikých rozměrů. Jeho luskovitým ovocem krmili zvířata (sr. mláto u sv. Lukáše 15, 16) a jenom chudé rodiny je pojídaly. Podle legendy živil se jím také sv. Jan Křtitel, odtud jeho jméno »svatojanský chléb«. (Příručka, 447 a 448.)

10. **JABLOŇ** (אֵפְרוֹחַ), *Malus communis*. Někteří badatelé viděli v hebrejském slově oranžovník nebo jiný podobný strom. Jistě neprávem; arabské tiffach pochází od téhož kmene a znamená jenom jablko.

11. **ORANŽOVNÍK** nebyl asi původně pěstován v Palestině a jeho plody dováželi odjinud. Proto neměl ani hebrejského jména; slul אֵפְרוֹחַ (krása). Vulgata opisuje pomeranč slovy »fructus arboris pulcherrimae«; je to slovný

překlad indického su-ranga (krásný strom), z toho naše oranž. Výklad je však jen dohadem; je totiž možno, že časem se význam slova pozměnil a byl přenesen na jiné podobné plody.

12. **CITROVNÍK**, Citrus limonum, aramsky etróg. Je to jen jiná forma perského slova turung, které vzniklo také z indického su-ranga. Podle tradice dávali citron do kytice, jakou nosili o slavnosti stánků. Strom se rozšířil po Palestině teprve po válkách Alexandra Velikého.

Zelinářství.

Tento obor byl zastoupen velice četně:

a) **KOŘENÍ**, kterým pokrmy připravovali: kmin (קָמִין), Cuminum cymium; černucha (חֶרְכֵּחַ), Nigella sativa; koriandr (קִינְדָּר), Coriandrum sativum. V Novém zákoně se jmenuje: kopr (Anethum graveolens), máta (Mentha sativa), routa (Ruta graveolens) a hořčice (Sinapis nigra).

b) **LUŠTĚNINY**: bob (בֹּב), Vicia faba. Počítali k němu i fazole. Jak je připravovali, nevíme; čočka (חֶרְכֵּחַ), Ervum lens. Byla-li nouze o obilí, mleli také ostatní luštěniny, michali je s moukou a pekli z ní chléb (Ez. 4, 9).

c) **ROSTLINY** popínavé se vypočítávají tři: okurka (קִיטְרִיָּה), Cucumis sativus, těšila se veliké oblíbenosti a pěstovala se i na polích; melouny (מֶלֶחֶם), Cucumis melo a kolokvinta (קִלְקִיטָה), Cucumis colocynthis.

d) **CIBULOVITĚ**: cibule (בִּצְלָה), Allium cepa daří se dosud hojně v Palestině a patří k nejoblíbenějším druhům zeleniny; por (פֶּרֶךְ), Allium porrum; česnek (שֶׁשׁ), Allium sativum jedli tak rádi, že i římsí spisovatelé (Ammian Marcellin, Rerum gestarum 22, 5) je proto nazývali »foetentes«: šafran (כַּרְמֶלֶךְ), Crocus sativus.

Květinářství.

Podlaha Ant., Biblická lilie, CKD, 1898, 448n; - *Prat Ferd.*, Le lis de la Bible, Études, 87, 390n; - *Löw Em.*, Sôšannâ, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 1908, 154n; - *Fonck Leop.*, Die biblische Lilie, Laacher Stimmen, 54, 151n; - *Vaccari A.*, Quasi plantatio rosae in Jericho, Verbum Domini, 1923, 289n.

Z ozdobných keřů zasluhuji zmínky:

1. **BALZAMOVNÍK** (בִּצְלָה). Je velice nesnadno určití přesně botanické jméno této rostliny, protože hebrejské slovo balzám znamenalo mnoho podobných voňavek. V Zajordani rostl Amyris Gileadensis, neměl však tak dobrých vlastností, jinde pěstovali Balsamodendron Opobalsamum (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 465). Pravý balzám (Balanites aegyptiaca) zavedl teprve Šalomoun; pěstoval jej v okolí Jericha a v Engaddi. Jerišská zahrada měla 5 ha, sad v Engaddi byl o něco menší (Antiqu. 8, 6, 6). Roční úroda balzámu byla z obou zahrad jen 25 l a nemohla krýt spotřebu. Po pádu Jerusalema

hleděli Zidé zahrady zničit, aby neupadly do rukou nenáviděných Římanů, podařilo se jim to jen částečně (Plinius, Hist. nat. 12, 25). Státní pokladna se značně obohatila, ale povstání Barkochbovo učinilo jim konec.

2. **MYRTA** (מֵרְיָה), *Myrtus communis*. Byl to menší stromek s listy stále zelenými a příjemné vůně. Roste dodnes na březích Středozemního moře, v okolí Jericha a jinde.

3. **RŮŽE** (*Rosa canina*) nebyla dlouho známa v Palestině. O pěstování se zmiňuje po prvé kniha Moudrosti (2, 8), a kniha Sirachova (24, 18 a 39, 17). Její hebrejské jméno neznáme, u talmudistů (Maaserot 2, 5) slula מֵרְיָה, asi podle původního řeckého βρόδον.

4. **CISTUS** (צִטִּי), *Cistus creticus*. Jeho vonná pryskyřice (ladanum, stacte) těšila se velké oblibě a byla dlouho pokládána za výrobní lék. Herodot (III, 112) se domníval, že povstává v koží bradě, ale již Plinius (Hist. nat. 12, 17) opravil jeho mylnou domněnku: vytéká z větvíček cistových, kde ji kozy náhodou sbíraly, když ožiraly jeho listy. Vonnou pryskyřici kázal nésti Jakub svým synům do Egypta (Gen. 43, 11).

Z ozdobných květin jmenuje se nejčastěji bílá a červená lilie (לִילִי), nevíme však, která rostlina je míněna. Většina se rozhodla pro sasanku (*Anemone coronaria*), která pokrývá na jaře rovinu Saronskou a patří k nejkrásnějším květinám palestinským.

4. Dobytkářství.

Anderlind L., Ackerbau und Tierzucht in Syrien, insbesondere in Palästina, Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins, 1886, 55n; - *Nöldeke T.*, Der semitische Name des Pferdes, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1886, 916n; - *Zeller A.*, Das Pferd, der Esel und der Hund in der hl. Schrift, Plavno, 1890; - *Wimmer J.*, Palästinas Boden mit seiner Pflanzen- und Tierwelt, Kolin, 1902; - *Hehn-Schrader*, Kulturpflanzen und Haustiere, 7. vyd., Berlin, 1902; - *Döller J.*, Das Gleichnis vom guten Hirten in palästinischer Beleuchtung, Linzer Quartalschrift, 1921, 65n; - *Ocetek Jos.*, Pastýři ve Svaté zemi, Sv. Eucharistie, 1924, 74n; - *Miklik Jos.*, Byli kohouti v Jerusaleme?, CKD, 1929, 122n.

První zmínku o chovu dobytka nacházíme v dějinách Abelových (Gen. 4, 2). Patriarchové věnovali se mu více než polnímu hospodářství, protože neměli ještě vlastního území. Teprve v Egyptě a v Palestině pozorujeme přechod k životu rolnickému, ale chov dobytka zůstal i nadále oblíbeným zaměstnáním. Ani vynikající mužové (Mojžíš, David) nebo jejich dcery se neostýchaly vodit stáda a ze života pastýřského je snad v Písmě sv. nejvíce obrazů. Sám Bůh se nazývá častěji pastýřem vyvoleného národa (Zalm 22, 1), podobně král (Zalm 77, 71), prorok (Jer. 50, 6) a kněz.

Jak se dovídáme z památek egyptských, bývala veliká stáda chloubou

majitele, protože se podle nich odhadovalo jeho bohatství. Také v Palestině chovali tehdy mnohem více dobytka nežli dnes. Izraelité odňali poraženým Madianským 675.000 ovci (Num. 31, 32); moabský král Mesa platil jako roční daň 100.000 beránků (2. Král. 3, 4). Čísla, která tu udává Písmo sv., jsou možná; jediný Job měl 7000 ovci (Job. 1, 3) a bohatý Nabal 3000 ovci (1. Sam. 25, 2).

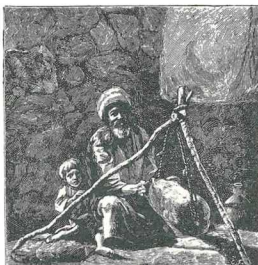
Protože na jednom místě nebývalo tolik pastvy, stěhovali se s dobytkem do krajiny, kde právě nejvíce napršelo. Letním horkem vadla tráva na rovinách, proto vníkali pastýři do hlubokých údolí nebo hnali stáda na břehy jordanské. Ještě obtížnější bývalo najít dosti vody; docházelo k četným sporům o studnice. O jednotlivá stáda se starali pastýři. Mivali hůl, kterou ovce sháněli, někdy i těžký kyj, kterým se bránili proti šelmám. Po boku jim visela možná, někdy i prak, kterým uměli dobře metati kameny (1. Sam. 17, 40). Na pomoc mivali psy, kteří je zvláště v noci upozorňovali na hrozící nebezpečí. Na noc zaháněli stáda do ohrady, oběhnané buď plotem nebo zdi. Uprostřed bývala často věž, odkud mohli pozorovat okolí a svolat na pomoc ostatní pastýře. Mivali i chlévy, kde dobytek uzavazovali a do jesli jim dávali seno nebo slámu smíchanou s ječmenem; nejčastěji v nich chovali koně, protože jsou choulostivější.

Z jednotlivých druhů dobytka se připomínají:

a) **OVCE.** Měla různá jména: rodové jméno bylo אֵימָה, beran בָּרָה, ovce חֶמֶל; beránek do tří let בֶּרֶךְ, mladá ovečka בִּרְכָה. V Palestině pěstovali dva druhy ovci: *Ovis aries* s krátkým, ale širokým ocasem. Mnohem větší oblíbená se těšila ovce tučnocašá (*Ovis laticaudata*); její tučný ocas se pokládal za největší pochoutku. Bývá tak dlouhý, že se vleče po zemi; aby se přilíš neotřel, přivazovali jej na malý voziček, který ovce za sebou táhla. O tomto zvyku se zmiňuje již Herodot (III, 113), známe jej také z talmudu (Sabbat 5, 4). Ovce je velice přítulná a zná dobře svého pastýře; chodíval obvykle před stádem a pískal na flétnu nějakou melodií (Jan 10, 4). Dodnes mívají jednotlivé ovce jména, kterými je pastýř přivolává (Jan 10, 3). Palestinské ovce jsou většinou bílé (Is. 1, 18), málokdy černé nebo různobarevné (Gen. 30, 32n). Dávaly dobré mléko a vlnu, kterou stříhali dvakrát do roka; při té příležitosti strojili hostinu, na kterou zvali i přátele (1. Sam. 25, 4n). Část vlny dostávali kněží (Deut. 18, 4). K tichému beránku přirovnal Isaiaš (53, 7) trpícího Spasitele.

b) **KOZA** (זֵבֶד). *Capra hircus*. Bývá jmenována velice často s ovce. Barvu mívá obvykle černou (Velepiseň 4, 1). Ze srsti tkaly ženy látky (Ex. 26, 7), z kůže dělávali měchy (Gen. 21, 14), kajicníci z nich šili šaty (Zach. 13, 4). Velice rádi pili kozí mléko, protože je pokládali za nejchutnější (Přisl. 27, 27); jeho chválu čteme i v nápisech klinových. Kůzlátko (זֵבֶדֶת) zabíjeli, kdykoli chtěli uctít hosta nebo přítele (Luk. 15, 29). Chov koz je dodnes výnosným odvětvím hospodářským; často pěstují odrůdu s dlouhou černou srstí (*Capra mambrica*), v severních krajinách kozu angorskou (*Capra angorensis*).

c) **SKOTU** (בָּקָר) bývalo v Palestině vždy velice mnoho; již patriarchové ho mívali velická stáda. Jmenuje se býk (שׁוֹר), kráva (פָּרָה), jalovice (עֵזְרָה) a tele (עֵגֶל). Volů neměli, protože Mojžiš zakázal zvířata vyklešrovati (Lev. 22; 24 a Antiqu. 4, 8, 40). Hovězí maso bylo lahůdkou, zvláště rádi si pochutnávali na mase telecím (Gen. 18, 7). Býky orali (Deut. 22, 10), obili mlátili (Deut. 25, 4), zapřahali je do vozů (Num. 7, 3) nebo na ně kladli různá břemena (1. Par. 12, 40). Mléko pili sladké (חֵלֶב) nebo kyselé (חֶמֶץ), sbírali z něho smetanu (חֶמֶץ) nebo dělali tvaroh (חֶמֶץ), který solili a sušili na slunci. Ze smetany dobývali máslo (חֶמֶץ); způsob byl velice prostý. Do koženého měchu dali smetanu, uvázali jej za oba konce a zvolna jim pohybovali, občejně nad mírným ohněm.

Obr. 101. Stloukání másla.

d) **OSEL** (חֹסֶה) a oslice (אֶתֶּן) patřili ke zvířatům velice častým. Východní osel vyniká pěkným vzrůstem a čilostí, proto býval symbolem přičinlivosti (Gen. 49, 14). Nosil břemena (Gen. 22, 3), orál pole (Deut. 22, 10), později otáčel i mlýnským kamenem (Mat. 18, 6). Osel býval jezdeckým zvířetem, užívali ho nejen mužové (Ex. 4, 20), nýbrž i ženy (Jos. 15, 18). Králové mívali nejraději bílé oslice (Soudc. 5, 10).

e) **MEZEK** (מֶזֶק). V Písmě sv. se o něm mluví velice často. Nakládali na něj břemena (1. Par. 12, 40) nebo na něm jezdili (2. Sam. 13, 29). Protože zákon (Lev. 19, 19 a Antiqu. 4, 8, 20) nedovoloval křížiti různorodá zvířata, je pravděpodobné, že mezky kupovali; proto je nacházíme jenom u bohatších.

Někteří pokládají za možné, že příkaz upadl časem v zapomenutí; Hummelauer (Comment. in Ex. et Lev. str. 491) se domnívá, že dnešní text není dochován úplně přesně. Sám překládá: »Non arabis in disparatis, animalia diversae speciei eidem submittens iugo.«

f) **KŮŇ** (סוּס). Zdá se, že Izraelité původně koně neznali; první zmínku o něm nacházíme teprve v době Josefově (Gen. 46, 29). Dověděli se o nich jistě v Egyptě. Nikdy jich neužívali k polním pracím, zato na nich jezdili nebo je zapřahali do vozu. Kovati koně neuměli; proto jim tolik záleželo, aby zvíře mělo tvrdá kopyta (Is. 5, 28). Koně ovládali uzdou a udidlem (Žalm 31, 9); jeho bojovnou smělost ličí básnický kniha Jobova (39, 19—25). Nejlepší koně kupovali v době Salomounově v Egyptě (1. Král. 10, 28), kde za ně platili

150 šiklů (otrok stál jen 30 šiklů); později prosluli koně armenští (Ez. 27, 14).

g) **VELBLOUD** (לָבֵן) byl na Východě zvířetem nejpotřebnějším a bez něho byl by život v suchých krajinách nemožný. Ve starší době mluví se o něm v Bibli velice často (Gen. 12, 16), později ustupuje do pozadí; snad proto, že Mojžíš (Lev. 11, 4) prohlásil jeho maso za nečisté. Přece však jich bývalo v Palestině dosti a David jich měl veliká stáda (1. Par. 27, 30). Židé znali jednohrbého dromedáře, vzácnější byl velbloud dvojhrbý (Camelus Bactrianus), protože nesnese mnoho tepla. Rádi pili velbloudí mléko, z jejich srsti tkali hrubé stanové látky; jenom chudí Izraelité a velcí kajcníci se do nich oblékali (Mat. 3, 4).

Spasitelovo slovo o »velbloudu a uchu jehelním« (Mat. 19, 24) vysvětlovali různě. Sepp (Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins, 1891, 30—34) viděl v uchu jehly malou postranní branku, přepaženou obyčejně závorou. Zvíře se mohlo provléci, jestli si kleklo na kolena. Jiní ponechávali »uchu jehly« původní význam, zato »velblouda« vysvětlovali o silném lodním lanu, utkaném z velbloudí srsti. Ani první ani druhý předpoklad nemůžeme dokázat. Bylo to přísloví, kterým se mělo povědět, že něco je velice ne snadné, skoro nemožné (sr. ČKD 1928, 221n).

h) **PTACTVO** chovali, pokud mělo význam hospodářský, jako holuby (חֲסִידִים)^{a)} a hrdličky (תְּרוֹרִים). Ve Starém zákoně nenacházíme zmínky o slepici a kohoutu;^{b)} proto mnozí tvrdili, že jich ani neznali. Důsledek není úplně správný. Tento domácí pták je původu indického, odtud se dostal do Persie a v době Alexandra Velikého se rozšířil i po Palestině.^{c)} V Novém zákoně je již jmenován častěji a starostlivá péče kvočny vnukla Spasiteli dojemné přirovnání o lásce k Jerusalemu (Mat. 23, 37).

a) Ze žalmu 54, 7 a 55, 1 nemožno však dokazovati (Aben Ezra), že Židé znali poštovní holuby.

b) Racionalisté popírali předpověď Ježíšovu o trojím pádu Petrově (Mat. 26, 34), protože prý v Jerusalemě nesměli mít kohouty. Vyvrátil jsem jejich námitku v ČKD 1929, 122n.

c) V latinském překladě starozákonním je jmenován kohout čtyřikrát (Tob. 8, 11; Job 38, 36; Přís. 30, 31 a Is. 22, 17), nikde však nevystihuje přesně originál.

Vepřové (חֵזִיר) maso bylo Izraelitům zakázáno (Lev. 11, 7) a Židé si toto zvíře velice ošklivili (Baba gammá 7, 7); přece však byla i v době Kristově v Palestině veliká stáda vepřů (Mar. 5, 11n). Vykopávkami bylo dokázáno, že také Kananejci je znali (Quarterly Statement, 1904, 113).

5. Včelařství.

Helebrant Ant., Včela v Bibli a v církvi, ČKD, 1910, 370n.

Včelařství bylo v Palestině velice oblíbeným a dosti výnosným odvětvím hospodářským. Včela (דְּבַר) žila původně divoce, ani Homér neznal ještě úly. Po prvé se o nich zmiňuje Hesiod (Theogonie v. 594n) a lidová pověst přepisovala jejich objevení Aristaiovi. Podobně bylo i v Palestině; kdy však Izraelité počali včelařiti samostatně, nevíme.

V Palestině nežije naše včela (Apis mellifica), nýbrž její odrůda včela

africká (*Apis fasciata*); jméno dostala podle žlutých proužků, které zdobí její zadeček. Úly bývaly velmi prosté, většinou ze slámy a vymazány hlinou. Podobaly se košíku, obrácenému dnem vzhůru, po straně byl otvor, kterým včely vyletovaly. Dnes nacházíme skoro v celé Palestině rourovité úly, dlouhé asi metr; na obou koncích je malý otvor, kterým mohou projít současně dvě včely. Před otvorem bývá větévka, aby se včelám usnadnil návrat. Rourové úly se kladou na sebe, aby zabraly co nejméně místa; v některých hospodářstvích jich mají i 50 (*Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, IX, 71). Nejsou však novinkou. Byly v oblibě již v době římské; pletli je z proutí, omazávali hlinou.

V Palestině žilo mnoho včel divoce. V nesčetných rojích vyplňovaly skalní rozsedliny, někdy i menší jeskyňky, sídly v dutých stromech, často jen v jeho hustých větvích nebo v nějakém podrostu (Sr. 1. Sam. 14, 24—26). Vidi-li dnes cestovatel, jak ze všech rozsedlin v údolí Vádi el-Qarn, severovýchodně od Akka, vyletují bez ustání pracovitě včelky, mimoděk vzpomene slov Mojžišových (Deut. 32, 13):

»Usadil ho (Izraele) v hornaté zemi,
aby jedl plodiny polní,
aby med ssál ze skalisek,
olej z nejtvrdšího kamene.«

O způsobu, jak se včelařilo, dovidáme se z Pisma sv. velice málo. Nemůžeme se tomu ani příliš diviti. O vnitřním životě včel nevěděli tehdejší lidé skoro nic. Byli přesvědčeni, že se lihnou z volské mrtvoly, kterou do země zabrabali. I Plinius (Hist. nat. 11, 19) pokládal trubce za nevyvinutou včelu, které nenarostlo žahadlo; v úlu vládl král (*βασιλεύς*) nebo vůdce (*ἡγεμών*) a ještě roku 1807 opakoval Angličan Hollingshed tyto báčorky. Teprve proslulý Jan Dzierzon odhalil tajemství, které včelu obestíralo a postavil včelařství na pevné základy. Ve starší době omezovali se jen na to, aby připravili včelám vhodný příbytek nebo je obrali o sladké ovoce jejich práce. Ideálem bylo vyvést ročně tři roje, ale potom rojení zameziti, aby si včely nanesly dosti medu. V úlu se měly nechat aspoň dva plásty; stačily v Palestině, kde bývá zima poměrně krátká. Egyprané přenášeli na jaře včelstva do Horního Egypta, kde kvetly stromy o šest neděl dříve, na zimu je zase stěhovali domů; je možné, že také v Palestině znali tento způsob. O medu se domnívali, že včely jej jenom sbírají a snáší jej do plástů; jeho pravého původu neznali.

Ze dvou poznámek (Is. 7, 18 a Zach. 10, 8) se dovidáme, že včely možno pískáním vylákat. Jak vypravuje sv. Cyril Alexandrijský, dělali to tehdejší včelaři, když chtěli nerušeně vybrati med. Dnes ovšem víme, že takovým způsobem včely vlastně vydráždili. Protože včely se mohly stát i nebezpečnými, bylo zakázáno chovati je v Jerusalemě; směli je mít teprve 50 loket (25 m) za městem (Tosefta Baba Qamma 1, 9).

Med byl velikou lahůdkou a často jediným sladidlem. Krmili jím děti (Barnabáš, Epist. 6), dávali jej do pečiva a připravovali z něho medovinu.

Měli proň dvě různá jména: mladý med, který byl ještě v plástech nezavíčkovaných a proto tekla, slul מֶדָּה צָעִירָה; hustý med se nazýval מֶדָּה שְׂמֵרָה.

Racionalisté popírali biblické vyprávění (Soudc. 14, 8) o medu v tlamě lva, kterého zabil Samson. Je však velice možné, protože palestínské slunce mrtvolu rychle rozkládá, ptáci a hyeny maso roznesou a mravenci zbytky ohlodají.

6. Myslivost a rybolov.

Federlin L., Les chiens en Palestine, La terre sainte, 1897, 93n; - Meissner Bruno, Assyrische Jagden auf Grund alter Berichte und Darstellungen geschildert, Lipsko, 1911; - Dunkel Fr., Fischerei am See Genezareth und das Neue Testament, Biblica, 1924, 375n.

Lovem divokých zvířat zabývali se lidé již pro bezpečnost; mnoho válečných výprav podnikli asyrští králové jen proto, aby se zbavili šelem, které počaly ohrožovat klidný život v některých provinciích. Jindy lákala vyhlídka na bohatou kořist. Na lov se chodilo původně beze zbraní; i v pozdějších dobách máme historicky zaručené doklady, že pouhýma rukama přemohli veliké šelmy (Soudc. 14, 6 a 1. Sam. 17, 34–36). Brzy však počali užívat zbraní, ponejvíce šípů a luky (Gen. 27, 3), jindy jen praku (Job. 41, 19) nebo kyje (Job. 41, 20). Často pomohla léčka: do sítí chytali i lvy (Ez. 19, 8), menším zvířatům chystali pasti (Kaz. 9, 12), pro větší kopali jámy, které zakrývali tenkou vrstvou trávy, aby zvířet nástrahy nepozorovala. Ptáky chytali do sítí a osidel (Os. 5, 1), jindy mivali válcovitě sítě, do kterých ptáky vháněli (Jer. 5, 27). Někdy brali s sebou ochočené ptáky, aby svým zpěvem lákali druhé. O loveckých psech se Písmo sv. nezmiňuje, z Josefa Flavia (Antiqu. 4, 8, 9) se dovídáme, že je cvičili.

Na rozdíl ode všech ostatních národů nevěnovali Židé psům (קָלָב) nikdy větší pozornosti; mazlíti se s nimi pokládá se dosud za neslušné. Do oddělení pro muže nesmí pes ani vstoupiti. Ani bibličtí spisovatelé nezapřeli ducha, v jakém byli vychováni. Chválí psa, který hlídá stádo (Job. 30, 1) a šteká, jakmile zpozoroval něco podezřelého (Is. 56, 10); jinak byl pes jen obrazem lidí velice zvrhlých a jeho jméno bývalo nadávkou, kterou dávali modlářům, zbabělčům a mužům, kteří se dopouštěli náboženské prostituce (Deut. 23, 18). Chovali psy, aby jim hlídali stáda, ale málo se o ně starali; nikdy nedovolili, aby žral z nádoby určené pro lidi. Snad k tomu přispěla okolnost, že východní pes nemá tak dobrých vlastností, jako jeho evropská druhové. Jeho čich je velmi málo vyvinutý, proto ztrácí snadno stopu. V noci se psi shlukují, probíhají ulicemi měst a vesniček a shánějí potravu. Cizinci mohou býti dosti nebezpeční; jsou však bojácní a prchají, jakmile narazí na odpor.

Praví-li Spasitel v podobenství o boháčích a chudém Lazarovi (Luk. 16, 21), že přicházel psi a lízal jeho rány, chce jenom zdůrazniti jeho velkou opuštěnost. Neměl ani tolik sly, aby odehnal dotěrné psy, kterých se štilil každý Izraelita.

Kromě četných antilop honili divoké osly (מָרְקָה), kterých bývalo hojně

na pastvinách. Jak vidíme na obrazech asyrských, štvali je chrty nebo je chytali lasem; též leopardy (לָפָרַד), kteří žili hojně na severu Palestiny. Velepiseň (4, 8) nazývá okoli Hermonu »horami leopardím«. V roklich galilejských vyskytoval se hojně malý pardál a působil mezi stády veliké škody; lvy (לָאָה). Ve starší době bylo jich mnoho, později jich ubývalo, po návratu ze zajetí byli již vzácnou výjimkou; medvědy (דָּבָר) a vlky (לָאָב).

Lov byl u Židů velice oblíbeným zaměstnáním; oddávali se mu zvláště boháči, aby si ukrátili dlouhou chvíli (Bar. 3, 16). Mojžiš vydal jen dva zákony na ochranu zvířete: V prvním (Ex. 23, 11) nařídil, aby sedmého roku ležela půda ladem; co se urodilo, mělo se ponechat chudíně a zvíři. Ve druhém přikázání (Deut. 22, 6) stanovil, aby nechali volně odletět samičku, kterou našli sedět na hnízdě.

Také rybolov měl velice mnoho ctitelů, protože palestinské vody poskytovaly bohatou kořist. Zvláště jezero Genezaretské proslulo chutnými rybami a mnoho obyvatel se živilo jen rybolovem. Město Betsaida (dům rybolovu) děkovalo této okolnosti i za své jméno. Ryby lovili udicí (Is. 19, 8), harpunami (Job. 40, 26) a do sítí. Pro veliké horko bývaly ryby ve dne v hlubinách; proto se lovivalo nejčastěji v noci (Luk. 5, 5). Uměli také ryby soliti a nakládati.

7. Dolování.

Birnich Vinand, Über das Berg- und Hüttenwesen der alttestamentarischen Völker von den ältesten Zeiten bis zur babylonischen Gefangenschaft, Natur und Offenbarung, 1864, 256n; - *Reyer E.*, Altorientalische Metallurgie, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1884, 149n; - *Barrois A.*, Aux mines du Sinai, Revue biblique, 1930, 578n.

V Egyptě byli také Izraelité přibíráni k práci v dolech; jak vypravuje Diodor (III, 12), byla velice obtížná: silnější otroci drtili rudu, mladší ji v pytlích vynášeli. Po dobytí Palestiny neměli Židé tolik příležitosti k dolování jako okolní národové. Jejich země byla nerostně dosti chudá a dolování nestalo se nikdy důležitějším činitelem národního hospodářství. Přece však nebylo věci neznámou a v Písmě sv. máme dosti narázek na tuto práci.

Vzácných kovů Palestina neměla, také drahokamů bylo velice pořídku. Dolovali:

a) **ŽELEZO** (חָלָד, σίδηρος, ferrum). Již Mojžiš sliboval (Deut. 8, 9) lidu, že v Palestině najde kámen, v kterém bude hojně železa; myslel pravděpodobně čedičové skály, jakých bylo nejvíce v Zajordaní a na severovýchodním pomezí Palestiny. Také v okolí města Burmy na severním břehu Jaboku byly objeveny zbytky starých dolů. Podobně dolovali na Libanonu (Zach. 6, 1) a ještě do nedávna v Deir el-Kamaru, asi 20 km jižně od Bejrutu. Tamější železo se těžilo veliké oblibě, protože bylo snadno kujné. Železo není nikdy ryzi; rudu roztloukali kladivy a tavili v pecích (Job. 28, 2).

b) **MĚD** (נְחֹשֶׁת, χαλκος, aes). Biblické jméno znamená měď i bronz a v jednotlivých případech bývá skoro nemožno rozhodnouti, který kov je míněn. Židé znali veliké měděné doly, které měli faraonové na poloostrově sinajském; dodnes tam vidíme pece, v kterých rudu tavili, hromady strusek a četné šachty. Také v Palestině bylo dosti měděné rudy (Deut. 8, 9), nejbohatší doly byly však v Edomsku (Fénán) a na Libanonu. Krajina východně od tohoto pohorí sluje v listech tell-amarnských Nuchaši (země mědi). Někteří se domnívají, že také v území kmene Aserova byly měděné doly, slova Mojžíšova (Deut. 33, 25) nejsou však úplně jasná. David dovážel měď z okolí měst Tebachu a Berotu (2. Sam. 8, 8), někde na blízku Baalbeku.

c) **ASFALT** (נְחָשֶׁת, ασφαλτος, bitumen) vyskytuje se dodnes hojně v okolí Mrtvého moře. Bývá tekutý nebo tuhý; první se dobýval ze studní, druhý kopali v jamách poměrně dosti mělkých. Dodnes nacházíme na východním břehu Mrtvého moře pohorí Tur el-Homar (asfaltové).

Jakým způsobem se ve starší době dolovalo, popisuje nám názorně kniha Jobova (28, 1—11). Do země kopali hluboké šachty, do kterých se spouštěli po provaze (Plinius, Hist. nat. 33, 21); podobně vytahovali získanou rudu. Ze šachet proráželi boční štoly; bývaly nízké, ale dosti široké a podepřeny sloupy nebo pilíři. V některých dolech (Sinai) bylo i několik poschodí. Aby na práci viděli, zavěšovali ve štolách lampy; dosud pozorujeme jejich stopy, protože okolní skály bývají začerněny. Pracovalo se ponejvíce kladivem a dlátem; původně bylo z pazourku, později bronzové. Byla-li skála příliš tvrdá, rozdělávali na ni oheň, aby popukala (Job. 28, 5—6). Vykopanou rudu vynášeli na povrch, kde ji roztloukali, drtili ve mlýnech na prach a tavili v peci.

II. Obchod.

Herzfeld L., Handelsgeschichte der Juden des Altertums, Brunšvik, 1894; - Wolf Jos., Altes und Neues Verkehrswesen, Natur und Kultur, VII, 129n; - Karge P., Die Bedeutung Palästinas für den Handel einst und jetzt, Natur und Kultur, XIII, 216n; - Stejskal Fr., Starodávný Ofír jest Safala v Africe, ČKD. 1904, 386n; - Peters C., Ophir nach den neuesten Forschungen, Berlin, 1909.

DĚJINY OBCHODU.

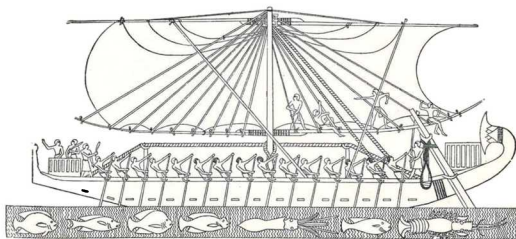
Východané byli odedávna proslulými obchodníky a již nejstarší zprávy babylonské předpokládají čilé obchodní styky mezi mořem Středozemním a Perským zálivem. Palestina byla již jaksí svou polohou průchodní stanicí všech obchodních cest:^{a)} proto »Kananějský« znamenalo často obchodníka (Přisl. 31, 24) jako jméno Chaldeů astrologa (Dan. 2, 2).

Mojžíš nebyl přítelem zahraničního obchodu, protože znal nebezpečí, která hrozila více a mravům vyvoleného národa. Nezakázal ho, ale také nijak k němu nepovzbuzoval. Zato zdůrazňoval, aby měli správná závaží a nedopouštěli se

podvodu, protože jej Bůh nenávidí (Lev. 19, 35 a Deut. 25, 13).^{b)} Domácí obchod býval velmi čilý. Nejvíce se prodávalo o výročních slavnostech v Jerusalemě, na které přicházelo po každé mnoho lidí se všech stran Palestiny. Z knihy Nehemiášovy (13, 16) se dovidáme, že v Jerusalemě býval týdenní trh, na který dojížděli obchodníci až z dalekého Tyru. Velice brzy počali si Židé všimati také obchodu zahraničního, protože sliboval veliký zisk, jak viděli na sousedním státě fenickém. Již v době Soudců zprostředkoval kmen Aserův a Danův obchodní styky mezi Fenicií a vnitřní Palestinou. Největší obchodní ruch nastal za Salomouna. Jeho agenti docházeli do Egypta, skupovali tam koně, které potom král draho prodával Amorrejčům a Hettitům (1. Král. 10, 28n).^{c)} S Feničany postavil v Asiongaberu a Elatu obchodní loďstvo, které dojíždělo až do Ofiru (1. Král. 9, 26n)^{d)} a Taršíše (1. Král. 10, 22)^{e)} a přiváželo veliké bohatství. Po smrti Salomounově nákladný podnik zašel. Josafat se pokusil o jeho obnovu, ale lodi sotva postavené ztroskotaly (1. Král. 22, 49).

Srastnější byli Izraelité na zemi. Poražený Omri byl donucen vykázati syrským kupcům v Samaři několik místnosti, kde pod královskou ochranou zboží prodávali. Vitězný Achab vymohl tutéž výsadu židovským obchodníkům v Damašku. Z Palestiny vyváželi mohutné duby basanské (Ez. 27, 6), pšenici, med, olej a balzám, dováželi dřevo cedrové a jehličnaté (2. Sam. 5, 11), různé kovy, ale také opice a pávy (1. Král. 10, 22). Se stoupajícím blahobytem přibývalo různých potřeb a obchodní styky se prohlubovaly. Dovážely se vzácnější látky, slonovina (Am. 3, 15) a různá koření (Is. 60, 6). Úplný obrat nastal teprve v zajetí. Židé pozbyli polnosti, proto se věnovali skoro výhradně obchodu, ale netěšili se právě nejlepší pověsti.

- a) Zmíním se pouze o nejdůležitějších obchodních cestách: jedna vedla z Babylonie přes Damašek a střední Palestinu do Egypta; jiná, tak zvaná »cesta královská« (Num. 20, 17), probíhala Edomskem a Moabskem a přes Damašek vedla do

Obr. 102. Loď »taršišeka«.

Egyptská loď, která se odvažovala do dalekých krajín.

Asyrie. Od ní odbočovala cesta přes Jericho. V Samafsku se dělíla na dvě: jedna šla k jihu do Egypta, druhá na sever do Fenicie. Také od Rudého moře vedly dvě cesty do Fenicie: jedna po břehu moře Středozemního, druhá údolím jordanským.

- b) A přece se to stávalo dosti často, jak vidíme ze stesků prorockých (Am. 8, 4—6). Také moderní vykopávky objevily dosti nesprávných měr a vah.
- c) Soukromým kupcům bylo přísně zakázáno obchodovati koňmi; byl to první pokus o státní monopol v dějinách vyvoleného národa.
- d) Kde byl Ofír, nevíme. Většina se rozhodla pro africké pobřeží naproti arabskému Jemenu.
- e) Taršiš hledali někdejší v Africe, spíše byl však ve Španělsku, kde byly bohaté stříbrné doły.

OBCHODNÍ ZVYKY.

Obchodníci cestovali obyčejně ve větších skupinách, aby se snáze ubránili. Zboží přenášeli na zvířatech, vozů se užívalo velice málo, protože nebylo vhodných cest. Ani »královská cesta« (Num. 20, 17) nebyla dlážděna kame-

nim; silnice stavěli v Palestině teprve Římané. Původně byl obchod jen výměnný. Později se užívalo zlata a stříbra, které se odvažovalo. Protože takový způsob byl příliš zdlouhavý, zaváděli obchodníci kusky zlata a stříbra s poznámkou kolik váží (Přiručka k bibl. dějepřavě, obr. 128—130).

Obr. 103. Kamenné závaží.
Značka (patnáct čárek) udává,
že vážílo 15 šiklů.

Jak jinak nebylo ani možno, bývali kupující často zkráceni; proto vlády si vyhradily právo raziti takové kovové poukázky. Tak povstaly peníze.

Podobný vývoj pozorujeme také u Židů, snad proto, že byli v sousedství Fenicie. Jak se zdá, neměli Židé až do zajetí žádných peněz (2. Sam. 18, 12); platilo se nejčastěji stříbrem, které se odvažovalo. Závažím bývaly malé kameny (proto טַבָּאִים, závaží), jež nosili v koženém sáčku (Deut. 25, 13). V pozdější době děje se také zmínka o závažích olovených a cinových (Zach. 4, 10 a 5, 7). Jenom větší kusy stříbra mívaly ustálenou váhu, která na nich bývala poznamenána; slulo »stříbrem obíhajícím« (argent courant; 2. Král. 12, 5). Nejčastěji to býval šikl. Takovým kusům dávali různou podobu; v době patriarchální beránka (Gen. 33, 19).

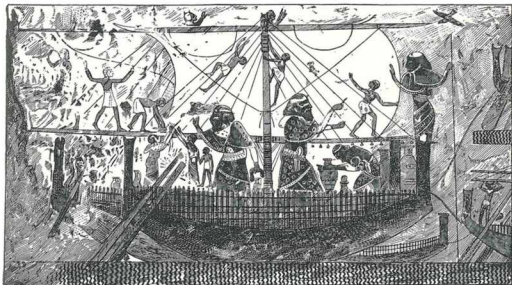
Obchodní právo židovské neznáme. Z Genese (23) se dovidáme, že větší koupě bývaly uzavírány před svědky; v okolí jerusalemském zouval prodávající opánek a odevzdával jej kupujícímu (Rut 4, 7). O kupní smlouvě se zmiňuje po prvé Jeremiáš (32, 7), znali je jistě již dříve. Jak se dovidáme z vykopávek v Gezeru, psávali je na hliněné tabulky; obě strany a přivolaní svědkové přitiskli své pečeti.

PLAVBA.

Dějiny Jaffy. Blahověst, 1871, 101n: - *Breusing A.*, Die Nautik der Alten, Brémy, 1886: - Die Taube im Dienste der ältesten Seefahrer, Laacher Stimmen, 49, 438n: - *L. M.*, La boussole des Phéniciens, La terre sainte, 1898, 90n: - *Parodi D.*, La nautica nei libri santi, Janov, 1902: - *Balmer H.*, Die Romfahrt des Apostels Paulus und die Seefahrtskunde im römischen Kaiserzeitalter, Bern, 1905: - *Brannigan F.*, Nautisches über die Romfahrt des hl. Paulus, Theologie und Glaube, 1933, 170n.

Rozvoj obchodu donutil Židy, aby podnikali delší plavby. Palestinské pobřeží nemělo vhodných přístavů: jen tu a tam bylo několik zátok, chráněných skalami, kde mohly lodi přistáti. Jerusalemským přístavem byla Jaffa, odkud pluly lodi až do Španělska (Jon. 1, 3). Šimon Machabejský přístav upravil (1. Mach. 14, 5), Herodes Vel. založil nový přístav v nedaleké Cesareji.

Lodi stavěli dvoje: menší, které se odvažovaly plavby jen kolem pobřeží a větší, které se mohly pustiti na širé moře. Sluly proto loďmi taršišskými*) (1. Král. 10, 22). Poháněli je vesly nebo velkými plachtami. Z lodního zařízení se připomíná: přída (Skutky 27, 30), která bývala stavěna pevněji, aby snáze vzdorovala nárazům vln; záď lodi, stěžeň, na který upevňovali veliké plachty; lana, kterými stěžeň ustálovali; menší plachta, kterou napínali za prudkého větru; dvě kormidla, jedno vpředu, druhé vzadu. Bývala přivázána silnými provazy; kotva, kterou spouštěli do moře; provazec, kterým měřili hloubku

Obr. 104. Fenická loď.

moře, aby nenarazili na mělčinu; znak lodi býval obyčejně na přídi; záchranný člun, který býval přivázan provazem k lodní zádi.^{b)}

- a) Proto neprávem vytýkali svatopíscovi (2. Par. 8, 21) neznalost zeměpisu; dokud nebyl prokopán průplav Suezský, nemohly ovšem plouti z Rudého moře lodi do Španělska. »Taršišská loď« neznámá směr plavby, nýbrž jen velikost lodi.
b) Ještě nádhernější byly stavěny lodi fenické, alexandrijské a římské, jak vidíme na četných obrazech (Příručka k bibl. dějepřevě, obr. 298 a 512).

III. Remesla.

Delitzsch F., Das jüdische Handwerkerleben zur Zeit Jesu.^a Erlanky, 1878; - *Steindorff G.*, Das Kunstgewerbe im alten Aegypten, Lipsko, 1898; - Byl sv. Josef tesařem či zedníkem?, Hlidka, 1904, 439; - *Ludwig A.*, Der Name des Kupfers, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, 1905, 239n; - *Hüsing Jiří*, Der Name des Kupfers, tamt., 1912, 414n.

Izraelité byli původně kočovníky, proto měli jen málo potřeb a skrovné domácí nářadí si hotovili sami. Teprve pobyt v Egyptě stal se jim dobrou školou; od té doby nacházíme i v řadách vyvoleného národa zručné řemeslníky. V bouřlivé době Soudců nastal veliký úpadek (Soudc. 5, 8), největšího rozkvětu došla řemesla za vlády Šalomounovy.

V Písmě sv. se jmenují:

a) **KOVÁŘI**, Pracovali se zlatem a stříbrem (Moudr. 15, 9), ale také s mědi (1. Král. 7, 14) a železem (1. Sam. 13, 19). Mívali kovadlinu (Is. 41, 7), kladivo (Is. 44, 12), kovářský měch (Jer. 6, 29), tavici tygliky (Přisl. 17, 3) a pec (Is. 48, 10).

Velice mnoho mědi dodával Cypr, odtud i její jméno cuprum. Železa počali užívat v Babylonii mezi 1100—900 př. Kristem; asi v téže době dostalo se i do Palestiny, bylo však ještě poměrně velice vzácné. Mezi kofistí nalezenou v Jerichu vypočítává se i železo (Jos. 6, 19, 24), po dobytí Palestiny nesly zajordánské kmeny domů také železo (Jos. 22, 8). Proto Bible připomíná jako zvláštnost, že hrot kopí Goliášova byl železný (1. Sam. 17, 7). Mnozí exegeté se domnívají, že hebr. slovo barzel znamenalo původně tvrdý basalt, kterého bylo hojně v Zajordaní. Protože obsahuje mnoho železa (až 20%), přenesli později jeho jméno i na kov. Podle toho bylo pověstné lůžko krále Oga z basaltu (Deut. 3, 11).

b) **HŘEČÍŘI**. Bylo jich poměrně mnoho, protože nádoby se snadno rozbíjely, mnohé kázal ničit zákon (Lev. 11, 33), jakmile byly poskvřněny. Jak vidíme na starověkých obrazech, navlhčenou hlinu napřed šlapali, aby změkla (Is. 41, 25), potom ji zpracovávali hrnčířským kruhem (Jer. 18, 3), nádoby sušili na slunci a vypalovali v ohni (Sir. 27, 6). Hotové výrobky polévali jakousi směsí, aby jim dodali lesku (Přisl. 26, 23).

Podle dochovaných zbytků možno rozeznávat několik period. Vincent vypočítává: domácí umění (1600 př. Kr.), egejsko-kananejské (1200), izraelské (900), židovsko-řecké (500). Jednotlivé vrstvy nejsou přesně odděleny; přechod bývá jen poněkud. Příručka, 230.

c) **TESÁŘI A TRUHLÁŘI** mivali práce dosti. V Palestině bylo ještě mnoho lesů, jakkoli Židé jich nepěstovali. Z nástrojů se vypočítávají: sekera (Deut. 19, 5), pila (Is. 10, 15), kladivo, želízka, kterými sdírali kůru (Is. 44, 13), kružidlo, uhelnice (Is. 44, 13) a šňůra, kterou namáčeli do barvy a dřevo vyměňovali (Is. 44, 13).

d) **KAMENÍCI** lámali neb otesávali kámen potřebný ke stavbám. Někteří jejich výtvoři budi dodnes podiv. V Palestině bylo vždy dosti lomů; některé obsahovaly tvrdší vápenec a proto byly i hledanější. Nejčastěji lámali vápenec měkkí a narůžovělý.

e) **ZEDNÍCI** stavěli domy z kamene a cihel. Mezi jejich nástroji se jmenuje: kladivo, pila, zednická lžice, uhelnice, olovnice (Am. 7, 7) a míra (Zach. 1, 16). K zedníkům patřili omazávači (Ez. 13, 11), kteří zdi omítali, aby tolik nepohodou netrpěli.

f) **VALCHÁŘI** namáčeli roucha do vody, do které přidávali sodu (רָחֵץ) a louh (רָחֵץ). Připravovali jej z popela četných rostlin; nejčastěji se jmenují *Salicornia fruticosa*, *Arthrocnemum glaucum* a *Mesembryanthemum crystallinum*. Z louhu a olivového oleje vařili mýdlo (Plinius, Hist. nat. 28, 51). Namočené prádlo ve vodě šlapali. Uměli práti tak dobře, že roucha bývala sněhobílá (Mar. 9, 2).

g) **TKALCI** vynikali velkou dovedností. Tkali nejen z různobarevných nití, uměli také vetkávat různé ozdoby. Naučili se tomu pravděpodobně od Egypťanů.

Z ostatních řemesel jmenují se častěji: mastičkáři, kteří míchali voňavky. V talmudu (bab. Joma 38a) se chváli kněžská rodina Abtinova. Připravovala chrámový zápal tak dokonale, že k nebi stoupal sloup vonného dýmu; holiči, kteří upravovali vousy a vlasy; pekaři; koželuzi a stanaři. Také apoštol Pavel vyučil se tomuto řemeslu (Skutky 18, 3).

IV. Vědy.

1. Písmo a jeho vývoj.

Hebrejské písmo se skládalo z 22 značek pro souhlásky; připočteme-li pět písmen (kamnefš), která měla na konci slova pozměněnou podobu, vzroste počet na 27. Racionalisté se domnívali, že znalost písma byla velice malá a jeho původ kladli teprve do doby Soudců. Proto Reuss (*L'histoire sainte et la loi*, Paříž, 1879, I, 114) a Renan (*Histoire du peuple d'Israël*, Paříž, 1887, I, 143) popírali mojžišský původ Pentateuchu. Nové objevy usvědčily je z nepravdy. Již ve 4. tisíciletí nacházíme písemné památky a v době Abrahamově bylo v Uru písmo všeobecně rozšířeným prostředkem dorozumívacím. Nemáme důvodu, proč bychom z této kultury vylučovali národ izraelský, jehož kolébka stála v Babylonii, i když nemůžeme uvést pro dobu před Mojžišem jediný

historický doklad. Někteří se dovolávali zmínky o prstenu Judově (Gen. 38, 18): zdá se, že neprávem. Podle všeho měl prsten jen vrytý obraz, jakých nacházíme mnoho na tehdejších pečetích. Staré jméno Debiru Kirjat Sefer (Jos. 15, 15) týká se přímo obyvatelstva kananejského. Teprve v Egyptě (Ex. 5, 6) se dovidáme o židovských písářích, kteří zapisovali počet odvedených cihel a podléhali egyptským dozorcům. Na památnících bývají zobrazováni s psací tabulkou, dozorcí mívají hůl. O podobných písářích děje se také zmínka na poušti (Num. 11, 16).

Mnohem více nás zajímá otázka, jakého písma Hebreové užívali, protože si tak vyložíme snáze kritické chyby v Písmě svatém a můžeme určit s velikou pravděpodobností dobu, kdy bylo posvátné čtení porušeno. Díky četným objevům archeologickým můžeme dosti přesně načrtnouti vývoj, jaký prodělal hebrejské písmo.

a) **PÍSMO KLÍNOVÉ** bylo jistě písmem patriarchů a jejich prvních potomků, protože si je přinesli ze své původní vlasti. Také v Kanaanu užívalo se v té době písmo klínového. O této překvapující skutečnosti dovidáme se z nálezů učiněných v Tell Amarně a Ta'annaku a pocházejících z let 1450 př. Kr. Babylonským písmem dopisovala kananejská knížata svému egyptskému suverénovi a téhož písma užívali ve své soukromé korespondenci.

b) **PÍSMO FENICKÉ**. Jeho dějiny jsou dosud zahaleny stíny minulosti a v mnohých otázkách jsme odkázáni na dohady více méně pravděpodobné. Víme určitě, že je vynalezli Feničané, kterým při jejich bohatém obchodě nevyhovovalo složité písmo babylonské. V tom smyslu píše Lukanus: »Phoenices primi, fama si creditur, ausi mansuram rudibus vocem signare figuris.« (Pharsal. III, 220—221.) Již a priori se můžeme domnívat, že nepracovali úplně samostatně, nýbrž použili zkušenosti, jaké nasbírali na svých obchodních cestách. Winckler odvozoval původ fenické abecedy ze znamení zvířetníku, Jensen (Hettiter und Armenier, Strassburg, 1898, 78) z písma hettitského, Praetorius (Der Ursprung des kananäischen Alphabets, Berlin, 1906) z písma cyperského, Schneider (Der kretische Ursprung des phönikiischen Alphabets, Lipsko, 1913) z ostrova Krety. Na Babylon myslel Bedřich Delitzsch (Die Entstehung des älteren Schriftsystems, Lipsko, 1897, 221n) a je velice pravděpodobné, že několik značek bylo přejato z kultury eufratské. Většina se rozhodla pro hieratické písmo egyptské. Vynálezce si počínal dosti samostatně. Z egyptského písma přejal jen myšlenku vyjadřovati jednotlivé souhlásky zvláštními značkami; ve výběru značek se již na originál nevázal. Některé přejal beze změny, jiné doplnil podle ducha vlastního jazyka. Nesmíme se domnívat, že fenická abeceda byla již od počátku úplná. Původně obsahovala jen 16 písmen, která přejali také Rekové (αβγδελζ μνοπρστυ). Teprve časem se ukázalo, že nevystihuje všech fenických souhlásek; proto byly některé značky pozměněny, obyčejně připojenou čárkou, kterou se od původní podoby odchylovaly. Tak povstalo ch z písmene h, samek ze zajinu, tet z tau a p.

(Halévy, *Mélanges d'épigraphie et d'archéologie orientales*, Paříž, 1874, 179) — až konečně byl doplněn počet 22.

Kdy byl učiněn tento světový vynález, nemůžeme říci s naprostou jistotou. Protože nejstarší dochované nápisy pocházejí teprve ze stol. 9. (Meša, Siloe, Kalamu) nebo 10. (bronzová socha z Limassolu na Kypru, zasvěcená Baalovi Libanskému), kladli badatelé původ fenické abecedy do stol. 13. V této domněnce je utvrzovala zpráva Ven-Amonova, která pochází asi z r. 1100 a předpokládá již značné rozšíření písma. Egyptský cestovatel totiž vypravuje, že do Byblu bylo posláno 500 papyrusových závitků. Moderní objevy však dokázaly, že tento dohad byl příliš nízký a počátek fenické abecedy musíme hledat kolem roku 2000 př. Kr. Důvodů můžeme uvést několik. Na poloostrově sinajském našel Petrie (Kahun, Gurob and Hawara, Londýn, 1890) četné semitské nápisy z doby XII. dynastie (2000—1785) a jejich abeceda shoduje se v některých značkách úplně s písmem fenickým. K témuž důsledku vede nás studium písma hieratického, v kterém můžeme rozeznávat dva odchylné typy: starší, jakého se užívalo před vpádem Hyksů (1680—1580) a mladší, který se rozšířil po vítězných bojích s cizími vetřelci. Abeceda fenická napodobuje typ starší (Vigouroux, *Dictionnaire de la Bible*, Paříž, 1912, I, 407). S tím by se dobře shodovalo, že Sellin našel r. 1907 při vykopávkách v Jerichu zlomek džbánu s kananejským nápisem מן, který pochází pravděpodobně z r. 1500 př. Kr. Protože Feničané měli četné obchodní stanice v Deltě a v okolních krajinách, dověděli se o jejich abecedě také potomci Jakubovi v sousedním Gessenu a nahradili ji těžkopádné písmo klinové nebo hieratické, kterého snad dosud užívali. O tomto důsledku nelze ani pochybovat pro dobu Mojžišovu, který žil teprve za XIX. dynastie (1320—1200). Písmem fenickým byly tedy napsány nejstarší části Bible, jím byla vryta jména dvanácti kmenů izraelských do náprsníku Áronova (Ex. 28, 9—12) a napsána na 12 prutech na poušti (Num. 17, 2); v něm byl také nápis na zlaté čelence veleknězové (Ex. 28, 36).

c) **PÍSMO KANANEJSKÉ** neboli starohebrejské. Abeceda fenická rozšířila se záhy po veliké části semitského světa a podléhala různým proměnám. Ze společného kmene vyvinul se typ severosemitský a jihosemitský s četnými odrůdami (sabejskou, minejskou, lichjanskou a safeitskou). Jak vidíme z pomníku Mešova a z nápisu v Siloe, dál se v Palestině vývoj úplně samostatně. Záhy pozorujeme snahu písmena sklonit, jejich svislé čáry zahýbat, rohy zостřovat; příčné tahy v hé, zajin, jod a sadé stávají se výraznější. Konečnou podobu kananejských písmen můžeme studovat nejlépe v památkách samaritánských; třeba si však odmyslet četné ozdůbky, kterými je hleděli okrášlit. Písmem kananejským byla napsána většina posvátných knih, jak dokazují chyby a omyly, možné pouze v abecedě kananejské.

d) **PÍSMO ARAMSKÉ** čili asyrské. Židovská tradice připisovala zavedení nového písma Esdrášovi (bab. Sanhedrin 21b) a její ohlas nacházíme ještě v době patristické (sr. Epifan, *De XII gemmis*; MG 43, 557). Novější

objevy dokázaly, že záměna se dála zvolna a trvalo to několik století, nežli se podařilo zatlačit úplně písmo kananejské. První počátky sahají do doby zajetí. Stykem s národy aramskými poznali Izraelité také jejich písmo a počali ho užívatí spolu s jejich řečí. Lišilo se velice od písma dosavadního, protože bylo vedeno snahou psáti každou písmenu jediným tahem. Ažin značené dosud kruhem se rozevřelo a podobně hlavičky bet, dalet a reš, které byly až do té doby zavřené; přece však po nich zůstává ještě jakási stopa. Ostré rohy se zakulacovaly a svislé tahy písmen se zahýbaly dovnitř, takže jednotlivá písmena dostávala podobu čtverce (pozdější כֶּתֶב הַקָּדָשׁ , písmo čtvercové). Nejstarší doklad tohoto písma máme v Sendžirli, severně od Antiochie; pochází z 8. století př. Kr. V době perské stalo se písmem úředním; nejkrásnější vzory nacházíme v papyrech (5. stol.) židovské kolonie v Assuanu a Elefantině (Sachau, *Aramäische Papyrus und Ostraka aus Elephantine*, Lipsko, 1911).

e) **PÍSMO ČTVERCOVÉ** (כֶּתֶב הַקָּדָשׁ) je konečným vývojem písma aramského. Hlavičky bet, dalet, kaf a reš zmizely úplně; svislá čárka v he, chet a tau se zkrátila, jod se stalo nejmenší písmenou abecedy (Mat. 5, 18). Nejstarší památkou čtvercového písma je nápis v 'Araq el-Emir, v troskách bývalého hradu Hyrkanova (*Antiqu.* 12, 4, 11) asi z r. 183 př. Kr., ve kterém některá písmena mají ještě starou podobu; zato v náhrobním nápisu kněžské rodiny Bené Chezír (1. stol. př. Kr.) nacházíme již jenom písmo čtvercové. Z rukopisů заслужuje zmínky papyrus Nash, nalezený 1902 (Peters, *Die älteste Abschrift der zehn Gebote*, Freiburg, 1905) a pocházející z 1. stol. po Kr. Obsahuje Ex. 20, 2—17 a Deut. 6, 4. Od té doby stalo se písmo čtvercové posvátným a nepodléhalo značnějším změnám. Jenom podle celkového rázu rozeznáváme typ safardický (východošpanělský), aškenazi (německo-polský) a jemenský. První má písmena spíše zakulacená, druhý miluje ostré hrany, třetí písmena úzká.

Jednotlivá písmena se nespojovala, samohlásky se nepsaly. Jenom na pomnicích bývala slova oddělována tečkou, věty svislou čárkou; v denním životě se psalo na celé řádky. Jen tak si vyložíme četné chyby, které se vloudily do biblického textu. Oddělovati slova mezerami počali teprve v době perské.

Hebrejská slovesa pro psaní (כֶּתֶב , כְּתוּב) znamenají vlastně rytí a pocházejí z doby, kdy se užívalo ještě písma klinového. Psalo se na listy, zvláště palmové, později na lýko stromů, odtud povstalo i řecké jméno knihy $\eta\beta\rho\alpha\varsigma$ (Plinius, *Hist. nat.* 13, 21). Později psali na kameny (Ex. 31, 18), do kovu (Ex. 28, 36) a do dřeva (Num. 17, 3). V denním životě se užívalo zpracované kůže a papyru, jak dokazuje ustálené jméno knihy: závittek (Jer. 36, 2). Nejčastěji se ovšem psalo na papyru ($\chi\acute{\alpha}\rho\iota\tau\varsigma$).^{a)} O pergamentu ($\mu\epsilon\mu\beta\rho\acute{\alpha}\nu\alpha$) děje se zmínka teprve v Novém zákoně (2. Tim. 4, 13), užívalo se ho však i dříve.^{b)} Také se mluvívá o tabulkách dřevěných (Luk. 1, 63), olověných (Job. 19, 24?) a měděných (1. Mach. 8, 22). Psalo se jenom po jedné straně do kolmých sloupců; jednotlivé stránky sluly קְלָפִית (dveře; Jer. 36, 23). Psalo se perem (עֵל) rákosovým (Jer. 8, 8), které zařezávali nožem (Jer. 36, 23) a inkoustem

(ἰσῆ) černým (μέλαν) nebo červeným. První býval ze sazí, do kterých přidávali trochu vody a nějaké lepidlo (Plinius, Hist. nat. 35, 25). Podle Dioscorida (5, 182) bývalo 75% sazí a 25% lepidla. Tekutinu sušili a v malých kouscích prodávali. Před psaním ji ředili vodou; aby inkoust byl trvanlivější, přidávali trochu vína. Pisáfské náčinní se nosilo v pouzdru za pasem (Ez. 9, 2—11).

a) Papyrus vyráběli z dužnatých lodyh šáchoru papírodárného (*Cyperus papyrus*). Dorůstá výšky 3—5 m (Příručka k bibl. dějepřevě, obr. 143 a Fonck, Streifzüge durch die biblische Flora, Frelburk, 1900, 36n). Ve starších dobách rostl hojně na březích Nilu, proto se také nazýval papyrifer (Ovid, Metamorph. 15, 755). Dnes ho tam není, jak předpověděl prorok Isaiáš (19, 6—7). Z kokenů pletli rohože a provazy, z jemnějších vláken lodyhových tkali lodní plachty, z dužnatých stonků dělali papyrus. Jak se dovídáme z Plinia (Hist. nat. 13, 23), byl postup velice zdoluhavý. Dužinu krájeli po délce na drobné trojhranné proužky, které navlhčili nílskou vodou a kladli hustě vedle sebe na pevnou podložku; druhou vrstvu dávali napříč, potom obě vrstvy slepili, sklepalí a uhladili. Některé papyry měly rozměry neobyčejně veliké; papyrus Orbineyův je dlouhý 21 m, papyrus Harrisův 43.50 m. Tento by stačil na celou Odysseu.

b) Pergamen byl vynalezen náhodou (Plinius, Hist. nat. 13, 21). Egyptský král Ptolemej hleděl žárlivě na velký rozkvět knihovny, kterou založil pergamský král Eumenes (197—158). Aby se mu pomstil, zakázal vývoz papyru. Jeho pokus minul se cílem; domácími femalesnkům se podařilo vynalézt způsob, jak zpracovávat kůži na jemné blány. Odtud i jeho jméno. Kůži namáčeli do mléka, aby změkla, nožkem sedřeli srst a uhladili ji kamenem. Nejlépe se hodila kůže osli. Výroba se časem zdokonalovala a blány byly tak jemné jako náš papír. A přece se šílil pergamen jen zvolna, protože byl poměrně drahý.

Byla-li kniha psána na ohebné látce, ovijela se kolem delší hůlky, ke které byla jedním koncem připevněna. Byla-li kniha delší, mivala hůlku po každé straně; při čtení se z jedné hůlky odvíjela, na druhou navijela. Hůlky mivaly dole držadlo, nahoře končily ozdobnou hlavici. Když užili materiálu špatně ohebného (papyru), připevňovali jednotlivé listy kovovými kroužky ke společné hůlce, která zastupovala jaksi hřbet knihy. Obsahovala-li kniha tajnosti, kterých nebylo radno každému povědět, mohli ji na koncích zapečetit.

Velice oblíbeným prostředkem dorozumivacím byly dopisy; posílali je nejen králové a jejich úředníci, dopisovaly si též osoby soukromé. V nejstarší době nemivali pozdravu; teprve vlivem perským (Est. 13, 1) se rozšířil zvyk jmenovati adresáta a přidávati delší pozdrav. K listu přitiskovali často pečet (1. Král. 21, 8), mnohdy jej posílali po zvláštních poslech (2. Král. 19, 14). Kdo list jen diktoval, připisoval často na konci několik slov, aby tak dosvědčil pravdivost listu (1. Kor. 16, 21 a Gal. 6, 11). Také se děje zmínka o listech doporučovacích (*epistolae commendatitiae*, ἐπιστολαὶ συστατικαί); dávali je, kdykoli posílali někoho, kdo nebyl druhému dobře znám (2. Kor. 3, 1).

Méně majetné vrstvy neměly po každé papyr, který byl dosti drahý; proto psávali dopisy na střeptiny rozbitých nádob (ostraka), jakých bývalo všude hojně. Právě tyto lidové dopisy nám umožňují nahlédnouti hluboko do tehdejší duše, ale také dokazují, jak bylo psaní a čtení rozšířeno. Aspoň jediný

doklad (Hudec, Papyrusy a ostraka, Obzor, 33, č. 4—6); rozmazlený synáček Theon píše na střepeině úhledným písmem svému otci Theonovi:

»Theon Theonovi otci pozdrav! Pěkně jsi to udělal! Nevzal jsi mne s sebou do města! Nechceš-li mne vzít s sebou do Alexandrie, nebudu ti psát psaní ani nebudu s tebou mluvit ani ti nedám pozdravení! Půjdeš-li však do Alexandrie a mne nevezmeš, nepodám ti ruku ani tě budoucně nepozdravím! Nechceš-li mne vzít s sebou, to se stane! Také matka moje pravila Archelaovi (snad staršímu bratru): „Zblázním se s ním. Pryč s ním!“ Pěkně jsi to udělal! Dar jsi mi poslal veliký, luský! Ošidili nás tehdy, dvanáctého, když jsi odpul. Tedy pošli pro mne, prosím tě. Nepošleš-li, nebudu jíst a nebudu pít. Tak!

Zdraví ti přeji.

Měsíce Tybi 18.«

Na druhé straně čteme adresu:

»Odevzdej Theonovi

od syna Theonka!«

Ani v Palestině nebylo jinak, jak dokázaly novější vykopávky. Již dávno před zánikem Samaří (722/1) psávali Židé na střepeiny a na střepeinách dostávali potvrzení, že odvedli předepsanou dávku královskému dvoru.

Na jedné čteme: »Druhého roku. Šemarjovi z (osady) Tell. Džbán jemného oleje.« Na jiné střepeině je napsáno: »Devátého roku. Z (osady) Saftan dán Ba'alzamarovi džbán starého vína.« (Abel, Un mot sur les Ostraca de Samarie, Revue biblique, 1911, 290n.)

Protože všichni neuměli psát, vznikla velmi záhy třída odborných pisarů (סופרים). Bible se o nich zmiňuje po prvé v době Davidově (1. Par. 24, 6), byli však jistě již dříve. Opisovali posvátné knihy, psali zasnubní nebo propouštěcí listy, kupní smlouvy, dlužní úpisy a poslední vůle. Časem se jejich organizace zdokonalila; rozeznávali se:

a) **RYCHLOPISCI** (רַחֲלֹּקִים, ταχυγράφοι). Jsou jmenováni již v žalmech (44, 2). Psali, co jim diktoval ten, kdo si je objednal. Aby mu snáze postačili, užívali místo známých slov jakýchsi zkratk; proto se jmenovali také notarii (νοτάριοι, odtud נֹטָרִיִּן). Toto zkracování dalo se několika způsobem a bylo u každého tachygrafova poněkud jiné: místo známějších slov psávali jen jeho počáteční písmenu, z biblických veršů napsali jen první slovo a p.

b) **KRASOPISCI** (καλλιγράφοι) přepisovali záznamy tachygrafovy a rozvedli zkratky, kterých užil. Uměli důležitější slova psát tak, aby vynikala, někdy užili při těžě listině dvojího inkoustu.

c) **OPRAVOVATELÉ** (διορθωταί, correctores) přehlédli ještě jednou práci krasopiscovu a srovnali ji s původním záznamem tachygrafovým. Vloulila-li se do textu chyba, buď ji opravili nebo kázali opsati úkol znova. Nejvíce péče věnovali ovšem Písmu svatému; bez jejich schválení nesmělo se nového přepisu veřejně užívat.

Někdy zastávala všechny tři úkony jediná osoba, jinde měl každý určitý obor. Pisáři netěšili se dobré pověsti; talmud (Krauss, *Talmudische Archäologie*, Lipsko, 1912, III, 171) je dokonce vylučuje z říše mesiánské. Vytýkala se jim nepoctivost a nebylo prý radno nechati u nich důležitější smlouvy. Velice k tomu přispěla i hrubost, s jakou někteří pisáři vítali zákazníka, který měl větší požadavky a nespokojil se s ledabylým opisem, jaký mu pořídili. Ani se tomu nesmíme příliš diviti. Jejich práce jim mnoho nevynášela a většina pisářů jen živořila. Z talmudu se dovidáme, že bývali obyčejně odměňováni nejmenším židovským penízkem, zvaným perutá (asi 4.5 hal.).

2. Vědy.

Hetzener Mich., Theologia biblica, Freiburk, 1908, 370n; - *Frey Jan.*, Les Juifs avaient-ils des dogmes?, Gregorianum, 1927, 489n; - *Veselý Ign.*, Věřoucné články židovské, ČKD, 1934, 303n.

Nemluvíme o vědách bohoslovných, protože spadají spíše do dějin zjevení náboženství; také si nevšímáme právnictví; povstalo teprve po druhém pádu Jerusalema. Jediným židovským zákoníkem bylo původně Pismo svaté, teprve později nastoupil na jeho místo talmud.

Racionalisté rádi tvrdili, že židé neměli dogmat; zákon prý předpisoval, co mají konati, nikdy však nekázal, čemu mají věřiti. Poukazovali také, že nebylo auktority, která by mohla dogma prohlásiti. Obě myšlenky jsou nesprávné. Starozákonní dogma byla náboženská pravda, kterou Bůh zjevil a její viru tak uložil, že nebylo možno ji popřiti, nechtěl-li kdo tím se vyloučiti z náboženské společnosti vyvoleného národa. Takové pravdy byly:

- a) jest jenom jeden Bůh,
- b) vše bylo stvořeno od Boha,
- c) Bůh se lidem zjevoval a svou vůli jim oznámil,
- d) Bůh slibil lidstvu Vykupitele,
- e) Bůh vyvolený národ z poroby osvobodil a uzavřel s ním slavnou smlouvu na hoře Sinai,
- f) Bůh bude jedenkrát spravedlivým odplatitelem.

Tuto poslední pravdu popírali Saduceové, ale právě proto byli v rozporu s celým národem a po pádu Jerusalema byli z jeho náboženské společnosti vyloučeni.

Ve starší době nazývali se vzdělání lidé »mudrci« (חכמים, Písl. 1, 6; sr. řecké σοφοί), v době Kristově tvořili samostatnou třídu, sluli zákoníky (סופרים, γραμματεῖς, doslova literáty) a jejich úředním titulem bylo רב (učitel). Jméno רב (učitel) vyskytuje se po prvé kolem r. 110 př. Kr. (Abot 1, 6). V době Spasitelově připojovali k němu osobní zájmeno מִי (můj učitel!), které však pozbylo záhy svého původního významu (sr. »monsieur, madame«). Sami se jmenovali »ditkami nebo žáky moudrosti«; byl to jen překlad řeckého

φιλόσοφος. Vynikající zákoniky nazývali rabbán (רַבָּן), doslova »náš učitel!« Rabbón (Mar. 10, 51 a Jan 20, 16) bylo jen vedlejším tvarem téhož jména. Svoje rozhodnutí provázeli ustálenými formulkami: »svazovati« (רָבַץ), prohlásiti něco za závazné a »rozvázati« (רָבַץ), prohlásiti za dovolené. Sr. Mat. 16, 19.

a) FILOSOFIE.

Klasen F., Die alttest. Weisheit und der Logos der jüdisch-alexandrinischen Philosophie, Freiburg, 1878; - *Fourrière-Endler*, Homers Entlehnungen aus dem Buche Judith, Varnsdorf, 1891; - *Zapletal Vinc.*, Vermeintliche Einflüsse der griechischen Philosophie im Buche Koheleth, Biblische Zeitschrift, 1905, 32n; - *Heinisch P.*, Griechentum und Judentum im letzten Jahrhundert vor Christus, Freiburg, 1908.

Frey Jan, Dieu et le monde d'après les conceptions juives au temps de Jésus-Christ, Revue biblique, 1916, 33n; - *Peters N.*, Die Leidensfrage im Alten Testamente, Münster, 1923.

Veselý Ign., Posmrtný život v tradici starých rabinů, CKD, 1932, 516n; - *Frey Jan*, La vie de l'au-delà dans les conceptions juives au temps de Jésus-Christ, Biblica, 1932, 129n.

Ve starší době nemůžeme mluvit o židovské filosofii. I když Izraelité přemýšleli o světě a jeho záhadách, vycházeli po každé od zjeveného zákona Božího a hleděli přenést jeho příkazy do praktického života.

Vlastní filosofie počíná teprve zjetím. Židé poznali mnoho nových názorů, především náboženských a hleděli je srovnati se zákonem Mojžišovým. Ještě mocněji projevila se tato snaha v době řecké. Po vítězných válkách Alexandra Velikého vnikala i do Palestiny řecká filosofie a lákala mnohé svou novotou, uceleností a směrností myšlenek. Slabší duchové počali podceňovati zděděné náboženství a dávali přednost novému proudu. Proti nim vystáli vzdělání mužové, kteří dokazovali, že není důvodu, proč by opouštěli dosavadní víru. Zdravé prvky řecké filosofie možno velice dobře srovnati se zjevením Božím; biblické anthropomorfismy a anthropopathismy jsou jenom lidové obrazy, za kterými se tají hluboké pravdy náboženské. Z ústupků k řecké filosofii zrodil se alegorický výklad Pisma sv., který odsunoval slova do pozadí a na jejich místo stavěl umělé výklady. I v této době zůstala však židovská filosofie ve svém jádru náboženskou a tak zvané »židovské sekty« (farizeové, saduceové) byly jen pokusy, jak sloučiti náboženský ideál Mojžišův s pohanskou kulturou, která zaplavovala Palestinu.

Zminky zasluhuje:

ARISTOBUL, filosof alexandrijský. Žil v době Ptolema IV. Filometora (180—145). Znal dobře učení Pythagorovo, Sokratovo a Platonovo a užíval jich ve svých spisech. Vyložil knihy Mojžišovy (Ἐξηγήσεις τῆς Μωυσέως γραφῆς); židovský zákonodárce podává všechny zdravé myšlenky řecké filosofie, jenom když se mu správně rozumí. Tvrdil dokonce, že i řečtí básníci

(Homér, Hesiod) čerpali z Mojžiše. Jeho systému přesně neznáme, protože mnoho spisů se nedochovalo. Nejčastěji se dovolával peripatetiků.

FILO dokazoval také, že celé učení řeckých filosofů jest obsaženo v knihách Mojžišových. Jeho filosofické spisy jsou: 1. *Ζητήματα καὶ λύσεις* (Quaestiones et solutiones); v otázkách a odpovědích vysvětluje stručně Genesi a Exodus; 2. *Νόμων ἑρμῶν ἀλληγορίαι* (Legum allegoriae) je největším dílem Filonovým. Dějiny lidstva, o kterých mluví Genese, jsou v podstatě psychologii a etikou; jednotlivé osoby jsou personifikací různých lidských povah nebo vášní; 3. *Περὶ τοῦ πάντα σπουδαῖον εἶναι ἐλευθέρων* (Unumquemque probum liberum esse). Je to druhý díl většího díla; první jeho část *Περὶ τοῦ δοῦλον εἶναι πάντα φαῦλον* se nedochovala; 4. *Περὶ προνοίας* (De providentia) a *Ἀλεξάνδρος ἢ περὶ τοῦ λόγον ἔχειν τὰ ἀλογα ζῶα* (Alexander vel quod propriam rationem muta animalia habeant) je dialog. Dochoval se však jen v překladu armenském.

Filosofickým dílem je také čtvrtá kniha Machabejská; povstala v prvním stol. po Kristu. Spisovatele neznáme; domněnka, že je jím Josef Flavius, nemá důkazů. Na příkladě hrdinného Eleazara a sedmi bratří machabejských dokazuje, že je možno žít ctnostně, jen když krotíme vášně rozumem.

V novější době přeceňovali někteří spisovatelé vliv řecké filosofie i na svatopisce (M. Friedländer, *Griechische Philosophie im Alten Testamente*, Berlin, 1904). Sellin (*Die Spuren griechischer Philosophie im Alten Testamente*, Lipsko, 1905) studoval otázku podrobně a popřel její všeobecnou platnost. Pouze u spisovatele Kazatele a knihy Moudrosti možno snad učiniti jakousi výjimku (Heinisch, *Die griechische Philosophie im Buche der Weisheit*, Münster, 1908). Ani v tomto případě nejde o závislost obsahovou; přizpůsobil se jen v některých slovech.

Kromě poměru zjevného náboženství k okolním mythologiím zajímaly židovské filosofy nejvíce dvě otázky:

a) **PŮVOD UTRPENÍ** a jak je srovnati s Boží Prozřetelností. Z Písmu sv. věděli, že bolest a utrpení přišlo na svět teprve hříchem (Gen. 3), ale denní zkušenost dokazovala, že zachvacuje i spravedlivé. Lidový názor, že každé utrpení je trestem za nějaký hřích (sr. Jan 9, 2), nebylo možno hájiti. Nejpodrobněji rozebírala tuto otázku kniha Jobova: utrpení je někdy trestem, jindy jen zkouškou (u spravedlivého) neb očistou (u nedokonalých). Člověk nemá však práva, aby všetečně zkoumal Prozřetelnost nebo volal Boha k odpovědnosti. (Sr. Miklik, *Umělecká stránka knihy Jobovy*, Hlídka, 1922, 289n.) Nejlepší řešení přinesl teprve Spasitel; zdánlivé nesrovnalosti budou jednou vyrovnány, aspoň v životě záhrobním.

b) **ESCHATOLOGIE**. Pojednává o konci jednotlivého člověka, o jeho životě záhrobním a o konci celého světa. Pěkně o ni praví dr. Bartmann, že nebyla právě nejsilnější stránkou židovského náboženství. Jednotlivým myslitelům bylo ponecháno dosti svobody, protože Starý zákon mluvil o posmrtném životě velice nejasně.

Vycházeli od všeobecného přesvědčení, že lidská duše je nesmrtelná; proto hrobem vše nekončí (Flunk Matěj, Die Eschatologie Altisraels, Zeitschrift für kathol. Theologie, 1887, 447n). Duše odchází do podsvětí (𐤀𐤍𐤏𐤍), ale nečeká je stejný osud: spravedliví budou ve společnosti svatých patriarchů, hříšníci budou z ní vyloučeni. Ve starší době bývá líčen život těchto duší jako ponurý a neskýta ani tolik štěstí, kolik ho dává život pozemský. Teprve později se zjevení vyjasňovalo. Spravedliví budou zářiti jako hvězdy, na hříšníky čeká oheň a věčná potupa (Sir. 14, 17).

Hned po smrti je soud, který rozhoduje o věčném osudu každé duše. Jednou vstanou všichni z hrobů; někteří však omezovali vzkříšení jenom na spravedlivé. Kdy bude toto všeobecné vzkříšení, nevěděli; jedni je kladli na počátek doby mesianské, jiní na konec světa. Každý bude mít totéž tělo, v jakém žil; podle některých (Kilajim 9, 3) i tentýž oděv, v jakém byli do hrobu položeni.

Po zmrtvýchstání bude soud obecný; o jeho místě však nevěděli. Jedni (Henoch 90, 20) je hledali v Palestině, druzi na hoře Sinai (Henoch 1, 4). Na soudu budou nejen lidé, nýbrž i andělé. Spravedliví přijdou do ráje, nekající hříšníci do pekla, kde budou trápeni ohněm. Svět zahyne velikým požárem, bude však obnoven a zdokonalen. Kdy bude konec světa, bylo nejisté; většina jej kladla před všeobecné zmrtvýchstání a před poslední soud.

b) DĚJEPIS.

Guidi Ign., Historiographie chez les Sémites, Revue biblique, 1906, 509n; - *König Eduard*, Zur Würdigung der hebräischen Geschichtsschreibung, Internationale Wochenschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik, V, 643n a Das Ideal der Geschichtsschreibung und Israels Stellung zu ihm, Le Muséon, 37, 89n; - *Miklik Jos.*, Ideál dějepisu u Izraelitů, ČKD, 1925, 538n.

Semitští národové psali kroniky; jenom Izraelité vytvořili skutečná historická díla a jsou zakladateli pragmatického dějepisu (Sr. König, Le Muséon, 37, 89n a Miklik, ČKD, 1925, 538n).

V nejstarší době se uchovávala památka na význačné události jen ústním podáním, protože lidská paměť byla dokonalejší než dnes. Básně Homérovy a indické Vědy kolovaly dlouhá století jen mezi lidem. Vynikající okamžiky opěvovali v básních, které přecházely z pokolení na pokolení (Ex. 15, 1—19 a Soudc. 5, 2—31). Kdy začali události zapisovati, nevíme. V době královské děje se již častěji zmínka o kronikářích (𐤀𐤍𐤏𐤍), který měl zaznamenávat současné dějiny. Kromě těchto úředních pramenů zná Písmo svaté i dějiny soukromé; psali je podle všeho současní proroci. Proto vypravují často události, které krále hluboce pokořovaly a které jistě zamlčeli úřední kronikáři. Bývají citovány souborným jménem »kronika králů izraelských« (liber verborum dierum regum Israel; 1. Král. 14, 19) a »kronika králů judských« (liber verborum dierum regum Juda; 1. Král. 14, 29). Také kněží zachytili mnoho současných události a jejich zápisky se uchovávaly u svatostánku, později v chrámě. Jistě

tam bylo rozdělení Palestiny (Jos. 13—21), stavba chrámů (1. Král. 6, 1—38 a 7, 13—51) a četné rodokmeny (Esdr. 2, 59).

Kromě biblických knih nedochovalo se nám z doby před Kristem ani jediné dílo historické; známe jen jejich nápisy. Sem patří: a) Liber bellorum Jahve (Num. 21, 14); líčila asi vítězné boje izraelské, které vedli při obsazení Palestiny; b) Liber iustorum (שִׁפְטָרִים; Jos. 10, 12n). Jedni se domnívají, že obsahovala pamětihodné události ze života vynikajících mužů; jiní překládají »Liber canticorum (שִׁירִים) a v knize spatřují sbírku hrdinských básní. Z ostatních připomínám: kroniku Davidovu (Liber verborum dierum regis David; 1. Par. 27, 24), Salomounovu (Liber verborum dierum Salomonis; 1. Král. 11, 41), zápisky Samuelovy (Verba Samuel videntis; 1. Par. 29, 29), Natanovy (Verba Nathan prophetae, tamtéž) a jiné.

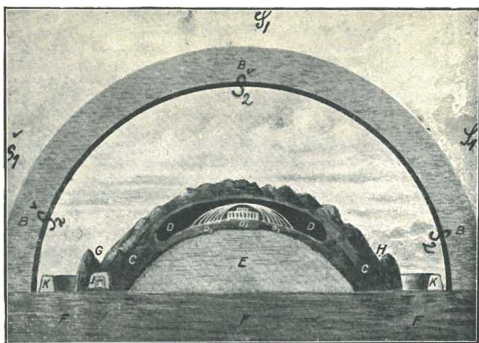
c) ZEMĚPIS.

Dhorme P., Le séjour des morts chez les Babyloniens et les Hébreux. Revue biblique, 1907, 59n; - *Storr R.*, Die Weltanschauung des Alten Testaments, Wissen und Glauben, XX, 8n; - *Bytomski Felix*, Die genetische Entwicklung des Begriffes Kosmos in der heil. Schrift, Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie, 1911, 180n; - *Riessler P.*, Zur Geographie und Völkerkunde des Alten Testaments, Tübinger Quartalschrift, 1913, 376n; - *Hehn Jan*, Die Bedeutung des Wortes Seöl, Biblische Zeitschrift, 1917, 15n; - *Stosch Jiří*, Die Weltanschauung der Bibel, Gütersloh, 1919; - *Döller Jan*, Der Nabel der Welt, Zeitschrift für kath. Theologie, 1919, 742n; - *Herrmann*, Die Erdkarte der Urbibel, Brunšvik, 1931.

Staří Izraelité se vědeckým zeměpisem nezabývali; jejich vědomosti byly jen praktické. Znali dosti podrobně okolní krajiny a měli správný povšechný pojem, jak dokazuje soupis národů (Gen. 10) a přesné údaje, kterými provázeli jednotlivé události.

Zato jejich světový názor byl ještě velice primitivní. Egypťané si představovali zemi jako volnou plochu, která plula na světovém moři. Aby nebyla zatopena, měla po stranách vysoké horské hráze; na čtyřech sloupech spočívala obloha. Podle Babyloňanů podobal se svět obrácené polokouli, její základnu tvořila země. Kolem dokola se prostíralo světové moře. V Palestině se oba názory slévaly, proto pozorujeme vliv obou. Bible nezjevila v té věci nic, protože přírodní vědy neměly pro spásu významu. Svatopisci užívali stejných slov jak okolní národové; jsou to jen obrazy pro určité náboženské pravdy.

Středem světa byla země, nad ní byla napjata obloha, kterou proto rádi přirovnávali ke stanu (Is. 40, 22). Obloha se opírala o nejvyšší hory (Job. 26, 11), měla brány (Gen. 28, 17) a menší otvory, kterými propadával déšť (Gen. 7, 11). Nad oblohou byly vody a ještě výše druhé nebe, ve kterém přebýval Bůh; pod zemí bylo podsvětí, ve kterém žily duše zesnulých (שְׁאוֹל). Uniknouti nemohl nikdo, protože kolem byla zeď; vedlo do ní několik bran, uzavřených pevnými závory. Země spočívala na moři (Zalm 23, 2), z kterého vy-

Obr. 105. Babylonský názor na svět.

Nebe, v němž přebývali bohové (S_1), bylo odděleno oblohou (S_2) od spodního nebe, na kterém viděli mraky. B: nebeský oceán; C: země; D bylo podsvětí, v němž králé (D_1); aby nikdo nemohl uniknouti, byl obehnan sedmerou zdí (D_2). E: podzemní moře, z něhož vyvěraly prameny. F: světové moře, na němž plula země. G: hora, za kterou slunce vycházelo, H místo, kde zapadalo. J: poradní stůl bohů, K: hráze, která chránila zemi, aby jí mořské vody nezalily.

tryskovaly prameny a vtékaly znova do moře. Podobu měla kruhovitou (Is. 40, 22) a byla podpírána skalnatými sloupy, aby ve vodách neutonula (Zalm 103, 5); podle jiné verze nespočívala na ničem (Job 26, 7), nýbrž byla držena Boží všemohoucností.

Apokryfní kniha Henochova (54, 7, 8) rozeznává dvojce vody: mužské a ženské; první jsou nad oblohou, druhé pod zemí. Snad si tak chtěli vyloučiti bujnou vegetaci, jakou vyvolává na východě déšť.

Babylóňané se domnívali, že kolem celého světa obtékalo nepřekročitelné moře (apsú); také Bible mluví častěji o **DDN**. V našich překladech čteme po každé slovo termini; je však možné, že miněno světové moře.

Sv. Pavel mluví o třetím nebi (2. Kor. 12, 2—4). První bylo pod oblohou a v něm se pohybovali ptáci; druhé bylo nad oblohou a tam byly hvězdy; ve třetím přebýval Bůh. Je však také možné, že naznačuje jen vyšší stupeň blaženosti, než jakou mají obyčejné duše.

Země byla původně nehostinnou pustinou (Gen. 1, 2), teprve Bůh ji pro člověka připravil. Učinil to velice moudře; proto praví Bible (Moudr. 11, 21):

»podle míry, počtu a váhy«. Podoba jednotlivých dílů světa byla ovšem velice mlhavá; nebylo přístrojů, kterými se o tom mohli přesvědčiti. Proto se domnívali, že Palestina je středem (חֲפָזֶלֶךְ, *umbrilicus*) světa; v podrobnějším určení místa se však rozcházel: jedni (Soudc. 9, 37) jej kladli na horu Garizim, většina na jerusalemský Sion. Tak na př. Josef Flavii (Bellum 3, 3, 5) a talmud (Joma 54b). Sr. Döller, *Der Nabel der Welt*, Zeitschrift für kathol. Theologie, 1919, 742n.

d) HVĚZDÁRSTVÍ.

Schiaparelli-Lüdtke, Die Astronomie des Alten Testamentes, Giessen, 1904; - *Charlier V. C.*, Ein astronomischer Beitrag zur Exegese des Alten Testamentes, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1904, 386n; - *Hagen J. G.*, Astronomische Irrtümer in der Bibel, Zeitschrift für kath. Theologie, 1907, 750n.

O biblickém hvězdárství nemáme skoro žádných zpráv, nemůžeme však ani pochybovat, že bylo u Židů dosti vyvinuté. Pocházeli přece z Babylonie, kde stála kolébka astronomie. Vedl je k tomu i zákon Mojžišův, protože většina svátků se řídila během měsíce; také pastýřský život byl vydatnou pomůckou, protože v dlouhých nocích měli dosti příležitosti, aby pozorovali oblohu. O Šalomounovi chválí sama Bible (Moudr. 7, 19) jeho veliké znalosti hvězdářské a totéž tvrdila tradice (Antiqu. 1, 8, 2) o Abrahamovi. Izraelité ovšem nedostoupili takové výše jak okolní národové, protože zákon Mojžišův přísně zakazoval jakoukoli astrologii (Deut. 4, 19 a 17, 3).

Hvězdy nazývali »vojskem nebeským« (Deut. 4, 19), protože jich bylo tolik a pohybovaly se v takovém pořádku. Jejich tvůrcem byl Bůh (Gen. 1, 14—18) a sám jim vykázal určité dráhy (Jer. 31, 35); proto Boha poslouchaly (Is. 40, 26). Zdali také židé pokládali hvězdy za oživené bytosti, nemůžeme již rozhodnouti; kladná odpověď se zdá pravděpodobnější. Snad právě proto se tolikrát oddali jejich modloslužebné počtě.

V Písmě sv. se nám dochovalo několik jmen; patří hvězdám, které vynikají krásou a velikostí a proto na sebe spíše upozorňovaly. Jsou to:

1. **HELEL** (הֵלֵל) doslova »jasná hvězda«, dnes Venuše. Ráno předcházela slunce, proto slula »filius aurorae« (Is. 14, 12). Ve Vulgátě bývá překládáno slovem Lucifer.

2. **ĀŠ** (אֵשׁ), jeho význam není dosud úplně jasný. LXX je pokládala za Plejady, Vulg. přeložila Arcturus, moderní vykládají většinou o hvězdě Aldebaranu v souhvězdí Býka (Schiaparelli-Lüdtke, Die Astronomie des Alten Testamentes, Giessen, 1904).

3. **KESIL** (כֶּסֶל) se vykládá všeobecně o souhvězdí Orionu, které se skládá z 38 hvězd. Staří národové viděli v něm bezbožného (kesil) obra, který se vzepřel proti bohům a za trest byl připoután k obloze. Protože s jeho východem počínala doba dešťů, byl také nazýván »nimbus Orion« (Vergil, Aeneid.

1, 535). Množné číslo kesilim znamená jiné hvězdy podobné velikosti a jasnosti.

4. **KIMÁH** (כִּמְאָה), doslova »skupení« hvězd, jsou Plejady v souhvězdí Byka. Sv. Jeronym překládal velice nedůsledně: Hyadas (Job. 9, 9), Pleiadas (Job. 38, 31) a Arcturus (Am. 5, 8).

5. **NÁCHÁŠ** (נַחֲשָׁה) souhvězdí Hada (Job. 9, 9). Počiná nedaleko severního pólu a v sedmi obloucích se vine mezi velkým a malým Medvědem. Patří mezi nejjasnější souhvězdí; proto Vergil (Georg. 1, 205) je nazývá »lucidus anguis«.

6. **ZVÍRETNÍK** (zodiak) pokládali židé za dvanáct stánků slunečních (מִזְמָרָה) a vzdávali jim modloslužebnou poctu (2. Král. 23, 5).

O feckém rozdělení hvězd na oběžnice, stálce a vlasatice Starý zákon nemluví nikde; zato sv. Juda (v. 13) přirovnává kacířské učitele k bludným hvězdám. Zatmění slunce a měsíce bývalo symbolem velkého zármutku (Ez. 32, 7).

e) VĚDY PŘÍRODNÍ.

Procházka Jan, Styky věd přírodních s biblí, ČKD, 1888, 87n; - *Peters N.*, Bibel und Naturwissenschaft nach den Grundsätzen der kath. Theologie, Paderborn, 1906 a Glauben und Wissen im ersten biblischen Schöpfungsbericht, Paderborn, 1907; - *Fonck L.*, Die naturwissenschaftlichen Schwierigkeiten in der Bibel, Zeitschrift für kath. Theologie, 1907, 401n; - *Schmitt A.*, Bibel und Naturwissenschaft, Münster, 1910; - *Paulica A.*, Der Regenbogen als Zeichen des Bundes, Biblische Zeitschrift, 1915, 289n.

Přírodní vědy byly jen v začátcích; nebylo dosti vhodných nástrojů, které by studium usnadnily. Byli přesvědčeni, že všechno se děje podle zákonů daných Bohem (Job. 28, 25), i když zákonů samých ještě neznali.

Původcem světla je Bůh (Gen. 1, 3—5), který je oddělil od tmy (Gen. 1, 4); jenom Bůh zná proto jeho původ (Job. 38, 19). Staří Izraelité byli přesvědčeni, že světlo je čímsi samostatným; proto mluvili o jeho »sidlech« (Job. 38, 19). Také tma byla jakousi látkou, kterou Bůh zastíral na noc zemi a oblohu (Is. 50, 3). Kde měl Bůh tmou, nevěděli (Job. 38, 19); hranici mezi světlem a tmou byly vysoké hory, které obklopovaly zemi jak ochranná hráz, aby ji moře nezalilo (Job. 38, 10). Na tuto myšlenku je asi přivedla zkušenost, že na konci obzoru viděli ráno světlo nejdříve.

Dešť povstával tím, že vrchní vody stékaly na zemi otvory v obloze (Gen. 7, 11). Byl menší nebo větší podle toho, jak Bůh otvory otevřel. Vypozorovali, že slunce mraky zapuzuje (Os. 6, 4), nevěděli však, že se skládají z vodní páry. Domnívali se, že jsou nádrčkami, které na rozkaz Boží vodu vylévají (Job. 36, 27). Podle všeho si je představovali jako veliké vodní měchy, kterých denně užívali (Job. 38, 11); ač obsahují tolik vody, přece se netrhají (Job. 26, 8). Svítí-li slunce, povstává v mracích krásná duha. Vznik rosy byl vyzkou-

mán teprve r. 1810; proto jej neznali ani Izraelité. Domnívali se, že padá s nebe jako dešť (Job 38, 28). Bůh posílá snih (Sir. 43, 14), ale nikdo neví, kde jsou jeho skladiště (Job 38, 22). Povaha blesku byla jim neznámá, věděli však, že i jemu vykázal cestu Bůh (Job 28, 26). Hrom nazývali rádi »hlasem Božím«, který v něm zjevoval svoji velikou moc a slávu.

Také vítr je dilem Boha (Am. 4, 13), jenž řídí jeho směr a sílu (Job 28, 25) a má jej v jakýchsi zásobárnách, odkud jej v čas potřeby vypouští (Jer. 51, 16). Podle světových stran rozeznávali čtyři hlavní větry (Ez. 37, 9): jižní (קָדִים) teplý, severní (מִזְרָק) studený, východní (מִקְרָא) suchý, západní (מַגָּר) vlhký. V Novém zákoně nacházíme určení ještě přesnější: africus (לִפְ) vál od jihozápadu, corus (χῶρος) od severozápadu, auster (νότος) od jihu, euraquilo (εὐρακίλων) od severovýchodu.

Je velmi nesnadné rozhodnouti, máme-li biblická slova pokládati za pouhé básnické obrazy či rozuměti jim ve smyslu původním; první domněnka se zdá pravděpodobnější.

f) LÉKAŘSTVÍ.

Wunderbar R. J., Biblisch-talmudische Medizin, Riga, 1850—1860; - *Mutl Vinc.*, Nemoci ve Starém zákoně a jejich léčení, ČKD, 1904, 26n; - *Pilcz A.*, Psychiatrie und Musik, Die Kultur, VI, 174n; - *Nobel*, Zahnheilkunde und Grenzgebiete in Bibel und Talmud, Lipsko, 1930.

Lékařství je tak staré jako lidstvo, nebylo ovšem po každé vědou. V Babyloně zažehnávali mnoho nemocí zaklínáním a magickými průpovědmi; dovidáme se však také o zákrocích chirurgických. Zákoník Hammurabiův předpisoval odměnu, kterou dostával lékař za zdařilou operaci, zároveň však určoval trest, když se operace nezdařila. Z Babylona čerpali Egypťané, jak se dovidáme z důležitého papyrusu Ebersova (17. stol. př. Kr.). Ve starší době věnovali se lékařství především kněží, protože měli rozhodovati v mnohých případech (Lev. 13), jindy pomáhali zkušení sousedé. První zmínku o skutečných lékařích nacházíme teprve v době královské (Jer. 8, 22). Nejvíce jich bylo mezi Esseny (Bellum 2, 8, 6). Josef Flavius (Bellum 2, 8, 6) chválí, že užívali léků rostlinných. Také mezi chrámovými úředníky se jmenuje lékař (Šekalim 5, 1); bývalo ho třeba velice často, protože mnoho kněží bývalo nemocných. Zdá se, že židovští lékaři se netěšili veliké vážnosti. Sirachovec (38, 1—8) ovšem napomínal, abychom viděli v lékaři dobrodince, ale přesvědčení lidové vyslovuje asi talmud (bab. Kiddušim 82a) slovy: »Optimus medicus meretur gehennam.«

Is. 26, 14 a Zalm 87, 11 neobsahují výsměch umění lékařskému; omyl zavinily překlady. Místo »duchů zemřelých« čti »lékaře«.

O lécích máme velmi málo podrobností. Rány vymývali vínem smíšeným s olejem (Luk. 10, 34), potom je ovazovali (Ex. 21, 19). Několikrát se děje zmínka o masti, kterou dělali z balzámu. Často ji přikládali jen proto, aby zmírnili bolest (Jer. 8, 22). Jindy se užívalo jen obyčejného oleje (Is. 1, 6).

Fikovou náplast, o které vypravuje Isaiáš (2. Král. 20, 7n), nepokládají mnozí za lék, nýbrž jen prostředek mimořádný a zázračný. Zato znali léčivé a teplé vody (Antiqu. 17, 6, 5) nebo koupele olejnaté (Bellum 1, 33, 5). Nejproslulejší zřídla byla v Kallirhoe a v okolí Tiberiady. O vnitřních lécích nemáme zmínky, ačkoli jich jistě užívali a talmud (Sabbat 14, 3; Joma 8, 6) jich mnoho vypočítává. Také znali léčivou moc některých bylin a kořenů (Gen. 30, 15). Tu a tam užívali i prostředků pověřených; aspoň proroci stále vytýkali takové výstřelky a ještě Josef Flavius (Antiqu. 8, 2, 5) si stěžuje, že lid se utíká k různým amuletům, aby se uchránil od nemoci. Zato zbožný Izraelita doufal pomoc od Boha, který se nazval »lékařem« (Ex. 15, 26) a často pomáhal i zázračně (Num. 21, 9). Také rybník Bethesda je toho jasným dokladem (Jan. 5, 2—4).

O chirurgii nemáme skoro žádných zpráv; nemohla však býti věcí úplně neznámou, protože při každé obězce bylo třeba hojiti dosti velikou ránu. Z talmudu (Sabbat 6, 5) se také dovidáme, že dělali umělé zuby. Záchvaty melancholie léčili hudbou (1. Sam. 16, 16), protože uklidňovala nervy.

g) POČTÁŘSTVÍ.

Franck A., La Kabbale ou la philosophie religieuse des Juifs, Paříž, 1843; - *Nestle Eb.*, Zu den hebräischen Vervielfältigungszahlen, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1903, 750n; - *Reckendorf H.*, Der Bau der semitischen Zahlwörter, tamtéž, 1911, 550n; - *Bauer H.*, Noch einmal die semitischen Zahlwörter, tamtéž, 1912, 267n; - *Miklik Jos.*, Tajemné číslo v Apokalypse, CKD, 1930, 263n.

Matematika nebyla soustavně pěstována a sloužila jen účelům praktickým. Znali sečítání (Num. 1, 22n), odčítání (Lev. 27, 18), násobení (Lev. 25, 8) a dělení (Lev. 25, 27). Uměli sestrojovati čtverec (Ez. 27, 1) a kruh (Is. 44, 13), znali kružidlo a olovnici (Am. 7, 7); uměli vypočítati obvod kruhu, byl-li dán jeho průměr (1. Král. 7, 23). Hlubší studium bylo stíženo nedostatkem vhodných znamének.

Jako u Řeků mělo také každé písmeno hebrejské abecedy určitou číselnou hodnotu. Nejstarší doklad máme teprve na penězích z doby machabejské; je však skoro jisté, že se tak dále odedávna.

א = 1	י = 10	ק = 100
ב = 2	כ = 20	ר = 200
ג = 3	ל = 30	ש = 300
ד = 4	מ = 40	ת = 400
ה = 5	נ = 50	תק = 400 + 100 = 500
ו = 6	ס = 60	תר = 400 + 200 = 600
ז = 7	ע = 70	תש = 400 + 300 = 700
ח = 8	פ = 80	תת = 400 + 400 = 800
ט = 9	צ = 90	תתק = 400 + 400 + 100 = 900.

Starou soustavu zdokonalili masoreté; místo složek zavedli pět písmen, která měla na konci slov jinou podobu:

$$\begin{array}{ll} \daleth = 500 & \beth = 700 \\ \beth = 600 & \hebrew{vav} = 800 \\ \hebrew{yod} = 900. \end{array}$$

Oprava se neujala všeobecně; i potom užívali rabini raději složek, jak byly naznačeny v prvním vzorci. Ve složených číslech stály napřed značky pro sta, potom desítky a jednotky: קכ"ח = 138 (100 + 30 + 8). Místo ט"ו = 15 psávali טז (9 + 6), místo י"ו = 16 zase יז (9 + 7), aby se vyhnuli jménu Božimu, které se psávalo podobně. Tisíce označovali písmenami abecedy, nad ně položili dva body: א' = 1000, ב' = 2000, ח' = 800.000. Aby naznačili, že skupina písmen má hodnotu číselnou a proto nemá samohlásek, položili nad první písmeno dvě čárky תתקנ"א = 1905.

Tímto způsobem si vyloučíme nejsnáze, proč právě v číselných údajích nacházíme tolik omylů. Mnohá písmena se velice podobala: א = 4, א' = 200. Gen. 2, 2 pravi hebr. text, že Bůh dokonil tvoření světa sedmého (א') dne, řecký překlad jmenuje den šestý (א').

Číslo měla ve starší době hlubokou symboliku; proto bylo snahou tehdejších exegetů najít co nejvíce tajemných vztahů mezi určitým číslem a nějakou osobou nebo věcí; právem napsal Richard Simon (*Histoire du Vieux Testament*, Rotterdam, 1685. 388), že pro tyto hříčky zabředli do planého alegorizování a zanedbali slovný smysl Pisma svatého.

Ještě dále zašli kabbalisté. Jejich rozkvět spadá ovšem teprve do středověku, ale jejich kořeny sahají do doby biblické. Číselná hodnota hebrejských písmen stala se podkladem exegetické metody, zvané gematria (γωμετρία). Všeobecně platila zásada, aby otázka a odpověď měly stejnou číselnou hodnotu; zato podrobných pravidel bylo mnoho.

Gen. 1, 1 a 2. Par. 36, 25 čili první a poslední verš hebrejské Bible mají šestkrát písmeno alef. Protože alef se dvěma body mělo číselnou hodnotu 1000, bylo tím napověděno, že svět potrvá 6000 roků.

Rádi by věděli, kdy byl stvořen svět. První dvě slova Genese אלהים רב אמת mají číselnou hodnotu 1116; právě takovou číselnou hodnotu mají slova אלהים השנה הראשונה (na počátku roku byl stvořen). Z toho vyvodili, že svět povstal na podzim, kdy počínal později hebr. občanský rok.

Jméno Mesiášovo (משיח) má stejnou číselnou hodnotu (358) jako jméno hada (חיה), kterého užil v ráji ďábel. Budou tedy bojovat jako rovný s rovným: zvítězí však Mesiáš, protože jeho jméno je psáno čtyřmi písmenami, jméno hadovo jen třemi. Jméno obláčku (ענן), který nesl Hospodin (Is. 19, 1) do Egypta, má číselnou hodnotu 202; stejně tolik má jméno Syna (סין), kterému se mají klanět všichni národové (Zalm 2, 12). Z toho vyvozovali totožnost obou.

Některí se domnívali, že i v Písmě sv. máme stopy gematrie. Protože

Abrahamův služebník Eliezer (Gen. 15, 2) má náhodou číselnou hodnotu 318, tvrdili, že také 318 bojovníků patriarchových (Gen. 14, 14) povstalo tímto způsobem. Zato je velice pravděpodobné, že také Židé užívali rádi číselné hodnoty, aby zatajili některé jméno (Zjev. 13, 18). Jak se dovídáme z četných objevů, byl tento způsob rozšířen po celém tehdejší světě. A. Sogliano uveřejnil (Rendiconti della Reale Academia dei Lincei 10/1901, 256—259) nápis, který našel na stěně v Pompejích: $\varphi\iota\lambda\omega\ \eta\varsigma\ \delta\rho\iota\theta\mu\omicron\varsigma\ \varphi\iota\mu\acute{\epsilon}$ (Miluji dívku, jejíž jméno má číselnou hodnotu 545).

Ještě později vznikla bohatá literatura magická, která budovala na vzta-
zích mezi jednotlivými čísly. Velice proslul magický čtverec Abenezrův,

6	7	2
1	5	9
8	3	4

ve kterém číslice sečtené v jakémkoli směru dávají posvátné jméno Boží $\aleph$ (15).

V. Umění.

Ještě v minulém století tvrdili někteří badatelé, že semitští národové umění nepěstovali; moderní vykopávky dokázaly pravý opak a nalezené předměty naplňují dodnes obdivem pro svoji jemnost a vkus.

a) Stavitelství.

Stade B., Der Text des Berichtes über Salomos Bauten, Zeitschrift für alttest. Wissenschaft, 1883, 129n; - *Friedrich T.*, Tempel und Palast Salomos, Denkmäler phönikischer Kunst, Innomosti, 1887 a Die vorderasiatische Holztektonik, Innomosti, 1891; - *Hora E.*, Die hebräische Bauweise im Alten Testamente, Karlovy Vary, 1903; - *Eibl Gabriel*, Ägyptische Gotik, Gral, VII, 479n.

Nemáme dosud dosti vhodných pomůcek, abychom mohli mluvit o hebrejském stavitelství nebo načrtnouti jeho vývoj. Dochovalo se nám velice málo památek a skoro vše bylo později přestavěno. Pokud víme, nevytvořili Židé nikdy samostatný národní sloh. Ridili se okolím a napodobovali Kananejce, Feníčany a Egypťany, později Řeky a Řimany; menší vliv měla na jejich stavitelství kultura babylonská.

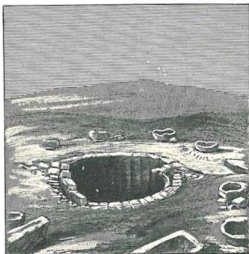
1. **HROBY** (קברות) židovské bývaly většinou v jeskyních a nemávaly ozdob. Teprve vlivem řeckým počali je zřizovati podle určitého plánu a přidávali různé ozdoby, jak vidíme na »hrobech královských«^{a)} a »hrobech soudců«^{b)} Malované hroby jsou jen v Mareše, dnešní Tell Sandahanne;

pocházejí z 3. stol. př. Kr., obrazy jsou však dilem řeckým.^{c)} Také hrobky v údolí Cedronském (Absolonova, Zachariášova) prozrazují umění řecké neb egyptské.

- a) »Hroby královské« (Kubúr el Salatin) nebyly nikdy pohřebištěm panovníků judských; byla v nich pochována adiabenská královna Helena, která se synem Izátem přijala židovské náboženství (Antiqu. 20, 4, 3).
- b) V »hrobech soudců« (Kubúr el Kudát) byli podle lidové tradice pochováni bývalí Soudcové Izraelští; zdá se, že v nich odpočívají členové některého vyššího soudu židovského. Pod horou Olivetskou jsou »hroby proroků« (Kubúr el Anbi-já); bylo to snad kolumbarium, o kterém se zmiňují pozdější spisovatelé. V době křesťanské tam pochovávali poutníky, kteří zemřeli v Jerusalemě. Příručka, 233 a 466.
- c) Nejkrásnější z těchto hrobů se skládá z předstíně a tří světniček; hroby jsou vytesány ve skalách. Nejvíce motivů je vzato ze života loveckého. U vchodu do největší světnice je namalován kohout, po druhé straně bájeslovný pes Kerberus.

2. **STUDNY** (באר) kopali obyčejně ve skále, kde našli vydatný pramen; byla-li udělána nedbale, voda se ztrácela (Jer. 2, 13). Proto studny vyzdívali. Po straně bývalo malé schodiště, po kterém se scházelo k vodě (Gen. 24, 16). Otvor zakrývali velkým kamenem, aby nikdo do studny nespadl; byla-li odkryta, měla mít malou zídku, aby se předešlo nehodám (Ex. 21, 33). Před výročními svátky nechávali studny otevřené, aby si poutníci mohli po libosti nabratí vody. V dějinách vyvoleného národa proslula nejvíce studna v Bersabě a studna Jakubova. První (באר שבע) vykopal Abraham (Gen. 21, 32). Dnes nacházíme severně od Vádi el Seba'a dvě studny; obě jsou obezděny a mají hojně dobré vody. První má v objemu 12 m, druhá je o něco menší. Vody mívají asi 5 m, je v hloubce 12—15 m. V okolí viděti stopy několika jiných studní. (Příručka, obr. 62.) Studna Jakubova (Bir Jakúb) byla nedaleko města Sicharu (Jan 4, 5), dnešního el-'Askar na rovině mezi horami Hebal a Garizim (Zenner, Zeitschrift für kath. Theologie, 1889, 397—400). Byla vyzděna. Ve středověku byla ještě 32 m hluboká, dnes jenom 23 m. Za sv. Jeronyma stál nad studnou krásný kostel, který byl později rozbořen.

3. **CISTERNY** (באר) byly nádrže, do kterých zachycovali ponejvíce dešťovou vodu. Nahoře bývaly úzké, do hloubky se rozšiřovaly; proto bylo nemožno z cisterny uniknouti. Z toho důvodu dávali do prázdných cistern vězně

Obr. 106. Studna v Bersabě.

(Jer. 38, 6—13). Byla-li skála pevná, uchovala se voda dlouho; kde měla trhliny, bylo třeba je dobře zazditi. V letní době snadno vysychaly a na dně se usazovalo bláto. Aby do cisterny nikdo nespádl, měly býti zavřeny neb aspoň ohrazeny (Ex. 21, 33—34). Spadla-li do cisterny zdechlina některého zvířete, nebyla voda přece poskvrněna (Lev. 11, 36); výjimka byla asi diktoována nedostatkem vody, kterým trpěla Palestina a nemožností opatřiti si náhradu.

4. **RYBNÍKY** (בִּית חֶסֶד) bývaly buď úplně vytesány ve skále nebo částečně vyzděné. Napájeli je z pramene, jindy do nich zachycovali jen dešťovou vodu. V Písmě sv. děje se zmínka o četných rybnících; nejdůležitější byly:

a) **Bethesda** (בֵּית חֶסֶד), doslova »dům milosti«; jak se zdá, bylo jen omylem přepsáno v Betsaida. Ve Vulgátě sluje sám rybník »Probatika« (bravni); původní text má lépe »u bravné brány« (ἐπὶ τῇ προβατικῇ). Vedle rybníka bylo pateré podloubí, do kterých ukládali nemocné. Tradice tvrdila důsledně, že rybník byl poněkud severně od chrámu jerusalemského, nedaleko dnešního kostela sv. Anny, postaveného na místě bývalé svatyně Panny Marie, kterou zbudoval císař Theodosius. R. 1888 našel K. Schick západně od kostela sv. Anny zbytky velikého dvojitého rybníka a stopy po paterém podloubí. Jak se dovídáme z evangelia Janova (5, 4), sestupoval do rybníka časem anděl Boží a rozčeřil vodu; kdo první sestoupil do vody, byl uzdraven od jakékoli nemoci. Racionalisté hleděli vyložiti tento úkaz přirozeně. Rybník byl prý ve spojení s nějakým léčivým pramenem, který obsahoval pravděpodobně mnoho plynů. Někdy vystupovaly plynové bubliny silněji a voda se rozčeřila. V takovém případě bychom si však nevyložili, proč býval uzdraven jenom jeden a jak mohl tentýž pramen léčiti každou nemoc. R. 1866 byla nalezena mramorová noha, kterou věnovala za své uzdravení římská paní Pompeja Lucilia, asi v době Hadrianově (Clermont-Ganneau, *Revue de l'institution publique*, 1868, 502).

b) **Siloe**, pramen a rybník. Hebrejsky תַּיְוִי, v LXX Σιλωάμ, ve Vulg. aquae Siloe (Is. 8, 6), piscina Siloe (Neh. 3, 15), natatoria Siloe (Jan 9, 7). 'Ain Silván nazývá se dnes jižní ústí podzemního kanálu, který vychází od pramene Panny Marie ('Ain Sitti Marjam), pod bývalým hradem vtéká do města a končí u »horního« rybníka Siloe (el birke), dlouhého 16 m a širokého 5'60 m. Na východní stěně kanálu asi 6 m od jeho ústí byl objeven 1880 hebrejský šestřádkový nápis, který podává krátce původ kanálu dlouhého 1200 loktů (537'60 m). Někteří jej připisovali králi Ezechiášovi, Kortleitner však (*Archaeologia biblica*, Innmosti, 1917, 626) to popírá. Z horního rybníka tekla voda otevřenou strouhou do dolního rybníka (Birket el Hamrá).

c) **Rybníky Šalomounovy** jsou západně od Betlema u vesnice 'Artás. Skládají se ze čtyř pramenů a 3 rybníků. Připisují se králi Šalomounovi, r. 1865 byly obnoveny. První, nejvyšší je dlouhý 116 m, široký 69—72 m, hluboký asi 7'60 m. Částečně je vytesán ve skále, částečně vyzděn velkými

kvádry. Druhý je 49 m dále; dlouhý 129 m, široký 48—76 m, hluboký 12 m a celý vytesaný ve skále. Nejkrásnější je třetí rybník: od prostředního je vzdálen 48 m. Je 177 m dlouhý, 45—63 m široký a 15 m hluboký. Dilem je vytesán ve skále, dilem zbudován z velikých kvádrů.

5. **VODOVODY** bývaly ve starší době na horách, údolím se vyhýbaly. Teprve Římané je stavěli na vysokých obloucích, po kterých tekla voda v otevřených žlabech. Před zjetím známe jen jediný vodovod od rybníků Salomounových, v době Kristově bylo jich několik.

b) Ostatní výtvarná umění.

Frey Jan, La question des images chez les Juifs à la lumière des récentes découvertes, Biblica, 1934, 145n a 265n; - *Mesnil*, Les peintures de la synagogue de Doura-Europos, Revue biblique, 1934, 105n a Les nouvelles découvertes de la synagogue de Doura-Europos, tamtéž, 546n.

MALÍŘSTVÍ.

Zidé maleb nemilovali. Náboženské obrazy zákon zapověděl (Ex. 20, 4) a zákaz byl později rozšířen na jakoukoli podobu lidí a zvířat. Proto hebrejščina neměla ani slov, kterými by vyjádřila různé odstíny barev.^{a)} Stěny natírali barvami nebo je zdobili jednoduchými obrazci. Prorok Ezechiel (23, 14) mluví jistě o malbách, ale kárá je jako zvyk pohanský. Zato za hranicemi Palestiny nemivali takových pochybností, jak dokazuje krásně malovaná synagoga v Dúra-Europos.^{b)}

- a) Červené (אדום) bylo nejen roucho potřísněné krví (Is. 63, 2), nebo zardávající se líce (Velevišen 5, 10), nýbrž i hnědý kůň (Zach. 1, 8), jalovice (Num. 19, 2) a čoučka (Gen. 26, 30). Podobně tomu bylo i s ostatními barvami.

- b) Sr. podrobný popis a reprodukce v Revue biblique 1934, 105n. a 546n

KOVOLIJEČTVÍ.

Při odchodu z Egypta měl vyvolený národ dosti dovedných umělců, kteří uměli zpracovati nejen měď, nýbrž i stříbro a zlato; názorný doklad máme na svatostánku. Později domácích umělců ubývalo; nebylo přímého styku s Egyptem a vítězní Filišťané nepřáli takové samostatnosti. Proto povolal Šalomoun tyrského umělce Hiráma, aby ulil kovové předměty pro nový chrám. Pracoval v rovině jordanské mezi Sukkotem ('ain es-Sákút) a Seratánem (1. Král. 7, 13—46), protože tam bylo dosti vhodné půdy. Také ostatní chrámové nádobi ulili asi Feničané.

Protože stříbro se taví při 1000°, zlato teprve při 1200°, stavěli pece, do kterých vháněli uměle vzduch, aby dosáhli potřebné teploty. Také věděli, že některé přísady snižují bod tání. Čištění kovů bylo velice tvrdým oříškem a skoro nikdy se nezdařilo úplně.

SOCHAŘSTVÍ.

O kamenných sochách se nedovidáme nic, ani domy nemivaly ve starší době kamenných ozdob. Na hroby stavěli prosté pomníky; obráběti umělecky

tvrdý kámen dlouho neuměli. Dosud se nenašla v Palestině ani jediná kamenná modla. Zato uměli vyřezávat z dřeva. Bible připomíná cheruby, kteří stáli za archou úmluvy (1. Král. 6, 23—27) a vypukliny, které zdobily vnitřní stěny svatyně (1. Král. 6, 18—35). Častěji se mluví o dřevěných modlách, pobitých stříbrným nebo zlatým plechem (Is. 30, 22). Zdá se, že také telata v Betelu a v Danu byla zhotovena podobně (1. Král. 12, 28, 32). Trůn Salomounův byl vykládán zlatem a slonovinou (1. Král. 10, 18—20), nevíme však, byl-li dílem umělců židovských. Po návratu ze zajetí netrpěli Židé žádných soch ani reliéfů; nenašli milost ani býci, kteří drželi v chrámě měděné moře. Když Herodes postavil v divadle sochu císařovu, vypukla veliká bouře (Antiqu. 15, 8, 1); ještě více je podráždil Pilát, když se pokusil vnést do města obrazy císařovy (Antiqu. 18, 3, 1). Ani římské vojsko nesmělo mít ve městě svých odznaků, protože na nich byly obrazy bohů (Antiqu. 18, 5, 3). Židé zapomněli úplně, že Mojžíš zakazoval jen obrazy náboženské (Ex. 20, 4) a že i v chrámě bylo dosti podobných ozdob. Od té doby nacházíme jen ornamentiku rostlinnou; jenom několik mocných jedinců mohlo si dovolit, aby ozdobili své paláce vypuklinami zvířat (Antiqu. 12, 4, 11). Museli však býti připraveni, že Velelada zakročí, jakmile se ji naskytne vhodná příležitost; dala dokonce spáliti Herodův palác v Tiberiadě, protože byl ozdoben výjevy ze života zvířat (Flavius, Vita 12).

RYTECTVÍ.

Židé uměli rytí kameny a pečetní prsteny; nejstarší zmínku nacházíme již v době patriarchální (Gen. 38, 18). Jak se dovídáme z Jeremiáše (17, 1), užívali k tomu úlomků diamantových, které zasazovali do železných rukojetí. Podle všeho byli tehdy učitelé Židů Kananejci a Feničané a zůstali jimi i později. Palestinské pečeti mívají trojí podobu: scarabaeů, při kterých pozorujeme vliv egyptský; válečky prozrazují vlivy babylonské; malé kužely jsou asi domácí.

c) Básnictví.

Židovské básnictví řídilo se stejnými zásadami, jaké vidíme v literatuře babylonské; bylo dědictvím, které si přinesli ze své původní vlasti. Zato vznešenosti a hloubkou myšlenek předčili nad všechny národy starověku. Protože měli zjevné náboženství, nepropadli ani ochromujícímu pessimismu (Indové) ani neutonuli v kalných vodách planého erotismu (Rekové).

I. BÁSNICKÉ ZÁKONY.

Zenner J. K., Die Chorgesänge im Buche der Psalmen. Ihre Existenz und ihre Form. Freiburg, 1896; - Schmalzl P., Der Reim im hebr. Texte des Ezechiel. Tübinger Quartalschrift, 1897, 127n; - Döller J., Rhythmus, Metrik und Strophik der biblisch-hebräischen Poesie, Paderborn, 1899; - Schlögl N., De re metrica Hebraeorum, Viedeň, 1899 a Die echte bibl.

hebräische Metrik, Freiburg, 1912; - *Zorell Fr.*, Kunstvolle Verwendung des Reims in Ps. 29, Biblische Zeitschrift, 1909, 285n a Einführung in die Metrik und die Kunstformen der hebr. Psalmendichtung, Münster, 1914; - *Zapletal Vinc.*, De poësi Hebraeorum in Veteri Testamento conservata, vyd. 2, Freiburg, 1911; - *Euringer S.*, Die Kunstform der althebr. Poesie, Münster, 1912; - *Szczygiel P.*, Der parallelismus stropharum, Biblische Zeitschrift, 1913, 10n; - *Hejčl Jan*, Mistrná slohová skladba knihy Jobovy, Hlídka, 1917, 243n a Je parallelismus membrorum výhradně zvláštností biblického básnictví?, CKD, 1933, 197n; - *Podechard E.*, Des rapports du vers hébreu et du parallélisme, Revue biblique, 1918, 297n; - *Castellino*, Il ritmo ebraico nel pensiero degli antichi, Biblica, 1934, 505n.

Biblické básně měly být překládány do všech řečí a Boží Prozřetelnost se o své dílo postarala. Podstatou hebrejského básnictví je totiž myšlenková shoda mezi první a druhou polovinou verše (parallelismus membrorum). Semitům záleželo méně na rytmicke slovné; hlavní důraz položili na rytmiku myšlenkovou.

Podle toho, jak si obě poloviny verše odpovídaly, rozeznáváme troji parallelismus:

a) **SYNONYMUS**: druhá polovina verše má jen jiná slova (synonyma), než jakých užil básník v první části. Skládá se obyčejně ze dvou dílů, někdy ze tří (Zalm 1, 1) nebo ze čtyř (Zalm 90, 5n).

»Když vyšel Izrael z egyptské země,
Jakobův rod z národa cizáků,
stalo se Judstvo svatyní jeho,
Izraelstvo královstvím jeho.« (Zalm 113, 1—2.)

b) **ANTITHETICUS**: druhá polovina vyslovuje tutéž myšlenku jako první, ale se stanoviska opačného. Tento způsob hodil se velice dobře pro mravní poučování; protivny vyniknou jasněji, když se postaví vedle sebe.

Syn moudrý činí radost otci,
pošetilý však zármutkem jest matce.« (Přisl. 10, 1.)
»Požehnání otcovo utvrzuje domy synů,
ale kletba matčina z kořene vyvrací základy.« (Sir. 3, 11.)

c) **SYNTHETICUS**: druhá polovina rozvádí myšlenku vyslovenou v první části, někdy ji dokazuje nebo stupňuje.

»Zákon Páně je dokonalý,
občerstvuje duše,
zjevení Páně je spolehlivé,
moudrost skýtá dětem.« (Zalm 18, 6.)

Až do nedávna bylo všeobecné přesvědčení, že hebrejský parallelismus objevil protestantský učenec Robert Lowth (1710—1787). Dnes je dokázáno, že tato zásluha přísluší jesuitovi Alexandrovi Mazzochimu (1684—1771). Sr. Biblica, 1925, 433n.

Druhým důležitým prvkem hebrejského básnictví byl rytmus. Jeho existenci nám potvrzují nejenom spisovatelé židovství (Antiqu. 2, 16, 4 a 4, 8, 44), nýbrž i křesťanští (sv. Jeronym, Ep. 30, 3; ML 22, 442). Zato jeho povaha byla nám dlouho tajemstvím a dosud nemůžeme říci, že bychom znali přesně zákony, kterými se řídil. Jisté se nestřídaly slabiky dlouhé a krátké, nýbrž přízvučné a nepřízvučné. Žádalo se, aby verš měl určitý počet slabik přízvučných, na nepřízvučných nezáleželo. Zvláštností byl verš, kterého se užívalo nejčastěji při žalozpěvech (תְּהִלָּה); první polovina bývá delší, druhá kratší (3:2 nebo 4:2).

»Otcové naši, kteří hřešili,
tu nejsou.« (Pláč 5, 7.)

Velice důležitým zákonem hebrejského básnictví byla zásada nepovědění všeho najednou. Proto pozorujeme, jak tatáž myšlenka se opakuje několikrát, ale po každé s novými podrobnostmi. První upozornil na tuto zvláštnost židovský učenec R. Jacob (Quellenscheidung und Exegese im Pentateuch, Lipsko, 1916). Zvláště názorný doklad máme v rozmluvě Josefa Egypt. s bratry: jinak se ličí v paláci egyptském (Gen. 42, 9n), jinak ji bratři vypravují otcí (Gen. 42, 30n a 43, 5n) a ještě jinak ji připomíná Juda v hovoru s Josefem (Gen. 44, 18n). Chceme-li mít jasný obraz, jak se vše událo, musíme jednotlivá vypravování spojit v jediný celek. Spisovatel nechtěl klamati; nechtěl však čtenáře unavovat a snažil se udržeti si jeho zájem až do konce. Nejlepším básnickým dokladem je nám kniha Jobova.

Rým nepatřil k podstatě hebrejského básnictví a povstával spíše jen náhodou (Gen. 4, 23; Job 10, 10); zato počínali rádi každé slovo ve verši stejnou neb aspoň podobnou souhláskou (Is. 5, 7) a mlovali slovní hříčky (Mich. 1, 10).

Z jednotlivých veršů vznikaly sloky; v každé byla obvykle rozvedena jediná myšlenka. Proto bývá jejich délka velice různá. Často se poslední verš sloky opakuje (refrain; Zalm 41, 6. 12 a 42, 5), jindy se vkládal po každé sloce tentýž verš samostatně (Is. 9, 12. 17. 21). Některé žalmy byly určeny pro dva sbory, které si vzájemně odpovídaly (Zenner, Die Chorgesänge im Buche der Psalmen, Freiburg, 1896), nebo svá slova opravovaly a doplňovaly (Zalm 84). Velice oblíbené byly básně abecední, při kterých jednotlivé verše (Zalm 24, 33, 145 a Přisl. 31, 10—31) neb i poloviny veršů (Zalm 110 a 111) počínaly písmenou, jak za sebou v abecedě následují. V Pláči Jeremiášově (kap. 3) počínají vždy tři verše toutéž písmenou, v žalmu 118 dokonce osm veršů (carmina alphabetica).

II. BÁSNICKÉ PROSTŘEDKY.

Fries, Das philosophische Gespräch von Hiob bis Platon, Tubinky, 1904; - *Wünsche*, Die Zablesprüche in Talmud und Midrasch, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1911, 57n a 1912, 414n; - *Miklik Jos.*, Umělecká stránka knihy Jobovy, Hlídka, 1922, 289n; - *Meyer*

Karel, Ein Kunstgriff der hebr. Prosa (nepověděti vše najednou), Zeitschrift für kath. Theologie, 1923, 137n; - Holzmeister Urb., Das Kontrastbild in der Bibel, tamtéž, 1924, 533n; - Buzy, Les machals numériques de la sangsue et de l'almah, Revue biblique, 1933, 1n.

Umělecké prostředky hebrejských básníků byly velice bohaté a uměli jich hojně užívat. Zminky zasluhují:

a) OBRAZNÁ RČENÍ:

1. **synekdocha:** »Pane, nejsem hoden, abys vešel pod střechu mou.« (Mat. 8, 8).

2. **metonymie:** »Prut tvůj a hůl tvá mne potěšily« (Žalm 22, 5) nebo: »Mají Mojžíše a proroky, těch at' poslouchají!« (Luk. 16, 29).

3. **metafora:** »Já jsem světlo světa.« (Jan 3, 19).

4. **personifikace:** »Moře to vidělo a prchlo,
Jordan obrátil se nazpět,
hory jak berani poskakovaly,
pahorky jak mláďata ovčí.« (Žalm 113, 5).

5. **hyperbola:** »Šalomoun způsobil, že v Jerusalemě bylo stříbra jako kamení« (1. Král. 10, 27). Podobných rčení bývá u Hebreů velmi mnoho, protože jejich živá povaha slov přesně neodvažovala: »Vždyť bych si přál, abych já sám byl zavržen od Krista pro své bratry« (Řim. 9, 3).

b) OBRAZNÁ LÍČENÍ:

1. **hádanka.** Dochovala se nám jen jedna, z talmudu však víme, jak byla oblíbená: »Z požirajícího vyšel pokrm,
a ze silného vyšla sladkost« (Soudc. 14, 14).

2. **bajka.** Mluví zvířata nebo věci neživé, aby se pokárali nebo poučili lidé. V Písmě sv. máme dva doklady: Soudc. 9, 7—15 a 2. Král. 14, 9.

3. **přísloví.** Krátká úsloví, ale napovídají hlubokou pravdu. Někde se vyskytují jednotlivé: »Lékaři, uzdrav se sám!« (Luk. 4, 23), jindy se z nich skládají celé knihy.

4. **ironie a sarkasmus.** Místo slov značících vlastní věc klade spisovatel slova značící opak a zesměšňuje tak, co pokládá za pošetilé a převrácené: »V čem jste byli zkráceni před ostatními církvemi? Jenom v tom, že jsem vám nebyl na obtíž. Promiňte mi tuto křivdu!« (2. Kor. 12, 13) nebo: »Již jste nasyceni, již jste zbohatli, bez nás jste došli kralování« (1. Kor. 4, 8).

5. **přirovnání.** Spravedlivý »bývá jako strom, štipený
u tekoucích potoků,
jenž dává ovoce časem svým,
jehož listí neuvadá« (Žalm 1, 3).

6. **alegorie:** delší řada obrazů o téže věci: »Jeho věječka je v jeho ruce, i vyčistí mlat svůj a shromáždí pšenici svou do obilnice, plevy však bude páliťi ohněm neuhasitelným« (Mat. 3, 12). Sr. také Is. 5, 1—6.

7. **podobnosti:** vypravování události skutečné neb aspoň pravděpodobné, aby se znázornila nějaká hlubší pravda, obvykle náboženská. Mistrem ve vypravování podobností byl Spasitel.

Jakousi obtíž působí odpověď, kterou dal Ježíš na otázku, proč mluví v podobnostech: »Ut videntes videant et non videant, et audientes audiant et non intelligent« (Mar. 4, 12). Většina podobností měla jistě osvětliti lidu hluboké pravdy Nového zákona. Jindy však mluvil Spasitel úmyslně zastřeně, protože jeho posluchači neměli dosti dobré vůle. V takovém případě bylo »podobností« zaslouženým trestem za nevěru, a jakou odmítala většina vyvoleného národa svého Spasitele.

c) **KONTRAST** byl oblíbeným a velmi účinným prostředkem židovských básníků. Světlo zazáří jasněji na temném pozadí a pravda vynikne lépe, připomeneme-li její opak: »A contrariis notis pleraque intelliguntur ignota« (S. Augustin, De Genesi ad litteram 8, 16, 34; ML 34, 386). Písmo sv. je prostoupeno těmito obrazy; škoda jenom, že si jich dřívější exegeté nepovšimli: »Co jste vyšli na poušť viděti? Snad třtinu větrem se klátící« (Mat. 11, 7). —

»Zdali zapomene panna na svou ozdobu,
anebo nevěsta na svůj pás?
A můj národ zapomněl na mne
ode dnů nesčíslných« (Jer. 2, 32).

d) **ZÁMLKA** působí hlubokým dojmem, když se jí užije v pravý čas. Básník nedomluvil, ale jeho mlčení nám povědělo více než dlouhá řeč:

»Pane, ve svém hněvu mne netrestej,
ve svém rozhorlení mne nekárej!
Slituj se, Pane, neboť jsem zchřadlý,
uzdrav mne, Pane, neb chvěji se kosti mé.
Také má duše je zděšena velmi,
ale ty, Hospodine, dokavad...?« (Zalm 6, 2—4).

e) **DIALOG** dodává básni života a rychlejšího spádu; proto byl velice oblíbený u hebrejských básníků. Uživalo se ho různě; někdy byl vlastně samomluvou:

»Proč jsi zarmoucena, duše moje,
a proč znepokojuješ mne?
Doufej v Boha, neboť ještě mu děkovat budu,
že je mou spásou a mým Bohem« (Zalm 41, 12).

Jinde bylo mluvících osob více, ale básník je ani nejmenuje, protože se jich snadno domyslíme:

»Zdvihněte, knížata, brány své,
 zvyšte se, brány věčné,
 by mohl vejít král slávy.«
 »Kdo je ten král slávy?«
 »Hospodin silný a mocný,
 Hospodin mocný v boji« (Žalm 23, 7—8).

Někde rozmlouvají jen osoby ideální; každá z nich zastupuje určitý směr nebo některou mravní zásadu:

»Nuže tedy, užijeme rozkoši, které skutečně jsou,
 rychle užijeme tvorstva, dokud jsme svěží.
 Naplníme se drahým vínem a vonidly,
 ať nemine nás žádný květ jara.
 Věncme se růžemi, prve než zvadnou,
 neboť louky, kterou by nepřešla bujnost naše« (Moudr. 2, 6-8).

f) **SLOVNÍ HRÍČKY** byly u židovských básníků velice oblíbené. Časem se vytvořilo několik různých způsobů; většina jest ovšem možná jen v hebrejštině, v překladech zaniká:

1. básník opakuje se zálibou některou souhlásku neb i slabiku, aby verš byl výraznější. V požehnání Gadově pravil Jakub (Gen. 49, 19):

»Gád g^edúd j^egúdennú
 v^ehú jágud 'aqéb.«

2. z osobního nebo místního jména vyvozuje prorok jeho budoucí osudy. Hrozbu, že obyvatelstvo Galgaly bude odvedeno do zajetí, vyslovil Amos (5, 5):

»Gilgál gálóh jigleh.« Nejvíce takových hříček nacházíme u Micheáše (1, 1—11).

3. opakuji se zálibou totéž slovo neb jiné podobné; mistrem v těchto hříčkách je Isaiáš (7, 9; 24, 16 a 28, 10).

g) **ČÍSLOVÁ PŘÍSLOVÍ**. Byly to krátké poučky, ve kterých se vypočítávalo několik věcí nebo událostí a spojily se v jediný myšlenkový celek, který si bylo možno snáze zapamatovat. Po prvé je nacházíme v knize Přísloví a v Ekklesiastiku. Vybírali pro ně jen čísla 2—9; teprve v talmudu se vyskytují větší.

Sestavovali je dvojím způsobem: v některých bylo na počátku jenom jedno číslo, v jiných vidíme dvě čísla, ale druhé jest o jednu větší než první. Po každou skupinu platilo jiné pravidlo.

Stálo-li na počátku jediné číslo, byly všechny vypočtené předměty pokládány za stejně důležité neb aspoň stejně poučné. Obvykle je spojovala určitá vlastnost, která byla všem členům společná:

»Čtyři jsou bytosti na světě nepatrné,
a přece jsou to mudrci velemoudří:
Mravenci jsou náruček ne mocný,
ale přece v létě se zásobují;
damaní jsou národ nikterak silný,
ale přece si dělají ve skalách lůžka;
kobylinky nemají sice krále,
ale táhnou v zástupech spořádaných;
pavouk po ruce leze a snadno jej lapiš,
ale v palácích královských bývá« (Přisl. 30, 24—28).

Společná vlastnost je vyjádřena slovy: »mudrci velemoudří«.

Přisloví s jediným číslem dochovalo se nám jen několik; mnohem četnější je skupina pouček se dvěma čísly. Platila zásada: věci zahrnuté v prvním čísle mají stejnou důležitost; věc označená druhým číslem (vyšším) byla pokládána za nejvýznačnější, ať již v dobrém smyslu nebo špatném. Na př.:

»Pro tři věci chvěje se země
a čtvrté nelze ji snést:
Pro otroka, když se králem stane,
pro blázna, který oplývá blahobytem,
pro ženu zapuzenou, vdá-li se znova,
a pro děvku, která zdědí místo své paní« (Přisl. 30, 21—23).

III. BÁSNICKÉ DRUHY.

a) **Světské básnictví** bylo u Židů velice oblíbené a jeho předmětem mohlo být cokoliv. Dochovalo se nám několik ukázek: Lamechova píseň o meči (Gen. 4, 23n), popěvky Izraelitů na poušti (Num. 21, 27—30), píseň Samsonova (Soudc. 15, 16), slova, kterými vítaly ženy vítězného Davida (1. Sam. 18, 7) nebo žalozpěv nad smrtí Saulovou (2. Sam. 1, 19—27).

b) **Posvátné básnictví:**

a) **LYRICKÉ.** Lyrické básně tvoří největší část hebrejské poesie. Nacházíme v nich nejdojemnější projevy lásky k Bohu, ale také nejprudší výbuchy vášně. Těžko si vymyslet situaci, pro kterou bychom neměli v žalmech vhodnou a dojemnou modlitbu. Lyrické básně měly různá jména: רֶשֶׁת (canticum) se nazývala skladba, která se měla zpívat bez doprovodu hudebních nástrojů. Lišila se tedy od žalmu (זֶמֶר), který měl být provázen hudbou; חִשְׁבֹּנִים (intellectus) byla báseň rozjímavá, חִשְׁבֹּנִים znamenal dithyramb. Šest žalmů (na př. 15) má nápis חִשְׁבֹּנִים (tituli inscriptio); všechny pojednávají o vysobožení z velikých útrap a zdůrazňují hlubokou myšlenku, která by zasluhovala, aby byla vryta do kamene; חִשְׁבֹּנִים (oratio) je báseň prosebná, תְּהִלָּה (laudatio) skladba oslavná a děkovná. Dříve se domnívali, že také »canticum graduum«

(שיר המעלות) označovalo určitý básnický druh; podle všeho byly to jen písně, které zpívali poutníci cestou (מַעְלֵה) do Jerusalema.

β) **DIDAKTICKÉ.** Od Salomouna převládá v hebrejském básnictví didaktika; jejím obsahem je především náboženství a život podle zásad Božích. Podstatným znakem didaktické poesie bývá přísloví (מָוֶל); krátká věta, která však vyslovuje hlubokou pravdu náboženskou nebo mravní. Příklad bývá ojedinělá, tvoří však i celé knihy. Jiným prvkem didaktického básnictví bylo חֵידָה (aenigma) a מִלְכָּה (sermo obscurus); první morální pravdu jen naznačovalo:

»Viděl jsi člověka, který si myslel, že je moudrý?

Více doufati než on smí blázen« (Přisl. 26, 12); druhá podávala jen obraz, ale důsledek ponechala důvtipu čtenářovu:

»Našel jsi med? Jez tolik, co sneseš,

abys, jsa přesycen, nezvrátil ho« (Přisl. 25, 16).

γ) **EPICKÉ A DRAMATICKÉ** básně v Bibli nemáme, protože je skoro nemožno srovnati je s naprostou pravdivostí, jakou nám zaručuje inspirace. Epická báseň po každé osobě a události přikrašluje a lidský život nevyvíjí se nikdy tak pravidelně, jak líčí drama.

Někteří spisovatelé prohlašují Velepiseň a Pláč Jeremiášův za básně dramatické; podobnost je jen v dialogu a v jakémsi dějovém spádu.

d) Zpěv, hudba a tanec.

A. ZPĚV.

Vaccari A., Inscriptio »pro octava«, Verbum Domini, 1926, 141n.

Jako ostatní semitští národové, zpívali také Židé velice rádi; proto hrozili proroci, že umlknou písně po horách judských. Zato o povaze zpěvu víme velmi málo. Zpívalo se jednohlasně, protože chromatickou škálu ještě neznali. Byla to spíše jen modulace, podobná římskému chorálu, ale jednotvárnější. Jakési zbytky nacházíme v dnešním zpěvu synagogálním.

U několika žalmů čteme poznámku, která udává výšku hlasu, jakým se mělo zpívat. עַל הַשִּׁינִי (o oktávu níže) byl by asi náš bas; עַל הַמִּינִי (voce virginum) asi soprán. Not neznali, melodie se uchovávala jen v paměti lidu. Zpěváků a zpěvaček bývalo mnoho. Setkáváme se s nimi na dvorech královských, ale pomáhali i v chrámě (Neh. 7, 67). O posvátném zpěvu jsem mluvil jinde.

B. HUDBA.

Schneider P. J., Biblisch-geschichtliche Darstellung der hebräischen Musik, Bonn, 1834; - Weiss J., Die musikalischen Instrumente in den hl. Schriften des Alten Testaments, St. Hradec, 1895; - Parisot J., Exé-

gèse musicale de quelques titres de Psaumes, Revue biblique, 1898, 589n; - *Nýult Met.*, Hudba ve Starém zákoně, Cyrill, 1900, 4n; - *Vigouroux-Podlaha*, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1902, IV, 267n; - *Gressmann Hugo*, Musik und Musikinstrumente in Alten Testamente, Giessen, 1903.

Počátky hudby sahají do nejstarších dob; podle Genese (4, 21) vynalezl loutnu a šalmaj Kainovec Jubal. Hudba splyvala obyčejně se zpěvem; básník

Obr. 107. Chrámové harty egyptské.

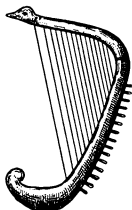
přednášel báseň a recitaci provázal hudbou. Velmi záhy (Gen. 31, 27) se dočítáme o hudebě sborové. Hrávali mužové (Gen. 31, 27) i ženy, doma i veřejně. Hudba provázela i vojsko (Jos. 6 a Is. 18, 3).

Velice důležitým činitelem byly hudební nástroje; známe je dobře, protože se nám dochovalo v Egyptě a v Babyloně mnoho obrazů. V některých hrobech byly nalezeny i jednotlivé nástroje. Zato bývá dosti nesnadno určití přesně jejich hebrejské jméno.

a) Nástroje strunové.

1. **LYRA** (קִנּוֹר), v překladech κινύρα nebo κιθάρα, ve Vulgátě cithara. Jméno pochází od perského ciar (čtyři) a tar (struna); podle něho utvořeno i aramské katrós (Dan. 3, 5). Je to nejstarší hudební nástroj (Gen. 4, 21); hrálo se naň při bohoslužbě (2. Sam. 6, 5) i při světských slavnostech (Gen. 31, 27) nebo při smutku (Job 30, 31). Na citaru provázeli rádi žalmy (Žalm 32, 2). Struny měla stejně dlouhé, bývaly napjaty mezi dvěma rameny, zasazenými do ozvučné skřínky. Její nejstarší podobu vidíme na hrobovém obraze Chnumhotepa v Benihasanu; původně mívala jen čtyři struny, později osm, deset (Antiqu. 7, 12, 3) i více. Hrálo se buď rukou (1. Sam. 16, 16) nebo dřevěným a kovovým plektrem. Židovská tradice chválí Davida jako nejlepšího hudebníka na citaru; jejimi měkkými zvuky uklidňoval melancholické záchvaty Saulovy (1. Sam. 16, 16—23).

2. **HARFA** (הָרָה). V LXX bývá překládáno $\nu\acute{\alpha}\beta\lambda\alpha$, $\psi\alpha\lambda\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$, (žaltář), $\kappa\iota\theta\acute{\alpha}\rho\alpha$ i $\acute{o}\rho\gamma\alpha\nu\omicron$; ve Vulgatě nablium, psalterium a lyra. Nástroj býval trojúhelníkový, podobal se obrácenému Δ , měl obyčejně deset (decem chordarum; Zalm 91, 4) nebo dvanáct (Antiqu. 7, 12, 3) nesterpně dlouhých strun, na které se hrávalo prsty. Strun mohlo být i méně; podle rabínské tradice (Ugolini, Thesaurus, 32, 31—32) mívaly některé harfy až 47 strun. Nejstarší podobu harfy vidíme na obraze Gudeoně; v Egyptě mívaly harfy velice ozdobné. Ve starší době hrávali na nástroje veliké, časem vynalezli harfy, které bylo možno držeti v rukou. (Přiručka k bibl. dějepřavě, obr. 256 až 258, 273 a 362.)

Obr. 108. Harfa izraelská v době Davidově.

3. **SAMBUKA** ($\sigma\alpha\mu\beta\acute{\upsilon}\kappa\eta$, sambuca). Hebrejsky סַמְבֻּקָה : je však pochybné, zdali Semité přejali jméno od Reků či naopak. Po-

dobala se harfě, mívala však jen čtyři nebo pět krátkých strun; proto byl její zvuk ostrý. Hrálo se prsty.

Obr. 109. Varhánky.

Obr. 110. Psalterium (žaltář).

4. **ŽALTÁŘ** (זִמְרָה , $\psi\alpha\lambda\tau\acute{\eta}\rho\iota\omicron\nu$, Psalterium) byl nástroj původu babylonského (Dan. 3, 5, 7). Podobal se cítaře, mívál aspoň deset strun, které byly napjaty ve vyhloubeném ozvučniku.

b) Nástroje bící.

1. **CIMBÁLY** (כִּימְבָלָיִם i זִמְרָה , $\kappa\acute{\upsilon}\mu\beta\alpha\lambda\alpha$, cymbala) mívaly dvojí podobu. jak vidíme na obrazech asyrských a babylonských. Jedny byly velké puklicovité činely, na rubu měly kroužek, do kterého bylo možno upevnit kožené drždadlo (Antiqu. 7, 12, 3). Jiné byly menší, podobaly se zvoncům, kterými o sebe narážely. Měly hůlkovité rukojeti, při hudbě se držely vodorovně.

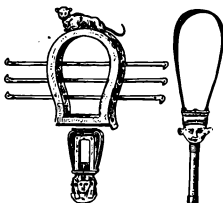
2. **CHŘESTIDLO** (סִיסְטְרָה , $\sigma\iota\sigma\tau\acute{\rho}\alpha$, sistra). Podobalo se tenisové raketě; vejčitý kovový rámec nebyl však vyplněn sírkou. Byly jim provlečeny vodorovně tři neb i více kovových prutů, jen volně upevněných a na koncích poněkud zahnutých. Na prutech bývalo ještě několik kovových kroužků. Když se nástrojem pohybovalo, vydával chřestivý zvuk, na východě velice oblíbený. Jindy se podobalo dnešnímu trianglu a tlouklo se na ně kovovou paličkou (1. Sam. 18, 6).

Obr. 111. Cimbály.

Obr. 112. Bubenek.

Obr. 113. Chřestidlo.

3. **BUBÍNEK** (תִּבְיָה, τύμπανον, tympanum). Skládal se z dřevěné nebo kovové obruby, na které byla napjata kůže, na ni bubeník rukou tloukl. Při hudbě jej drželi nad levým ramenem, pravici do něho bili. Často upevňovali na bubínek kovové kroužky, takže zastupoval i chřestidlo. Bubínek mivaly obyčejně ženy (1. Sam. 18, 6), někdy i mužové (1. Sam. 10, 5).

c) Nástroje dechové.

1. **PIŠTALA** (פִּישְׁתָּלָה, v LXX ὄργανον, κιθάρα, ψαλμός, ve Vulgátě organum. Je to nejstarší nástroj, na který hrávali ponejvíce pastýři. Pišťaly dělali z rákosu. Původně se užívalo pišťaly jediné, později dvojité; časem spojovali několik pišťal různé velikosti (varhánky). Pišťala mivala troji podobu: foukalo se buď zepředu nebo se strany, jindy současně do dvou pišťal nestejně dlouhých.

2. **FLÉRNA** (חֲלִיל, αὐλός, tibia) bývala větší a z pevnějšího materiálu než pišťala; jmenuje se dřevo, roh a kosti. Užívali ji nejen při událostech radostných, nýbrž i při pohřbech (Jer. 48, 36).

3. **ROH** (רֶשֶׁף) patřil k nejstarším hudebním nástrojům. Dělali jej z dutých rohů, nejčastěji beraních nebo hovězích. Proto se nazýval také רֶשֶׁף; v LXX bývá σάλπιγξ κερατίνη, ve Vulgátě buccina, cornu i tuba. Jeho zvukem svolávali národ k válce (Soudc. 3, 27), ale také k občanským (2. Sam. 15, 10) a náboženským (Lev. 23, 24) slavnostem.

4. **POLNICE** (חֲצֻצָה, σάλπιγξ, tuba) bývala z kovu, dole se zvonkovitě rozbíhala. Její podobu vidíme dodnes na Titově oblouku v Římě; zdá se, že měla jen málo tónů, pravděpodobně jenom jediný.

C. TANEC.

Gressmann Hugo, Heilige Tänze, *Zeitschrift für alttest. Wissenschaft*, 1924, 159n; - *Döller J.*, Davids Tanz vor Jahve, *Korrespondenz für den kath. Klerus Oesterreichs*, 1905, 576n.

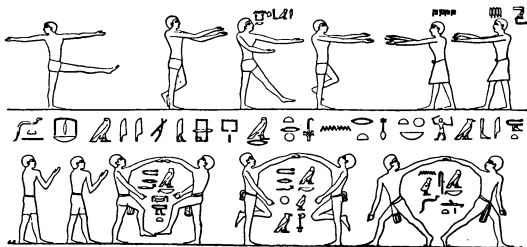
Tanec byl u všech semitských národů důležitým projevem náboženským a také v Písmě sv. se o něm dočítáme často. Po katastrofální záhubě egyptského vojska uspořádaly izraelské ženy na břehu mořském posvátný tanec (Ex. 15, 20); když přenášeli archu do Jerusalema, tančil David a celý národ před Hospodinem (2. Sam. 6, 5, 14). Po zajetí býval o slavnosti stánků v nádvoří žen tanec pochodňový. Z Filona (*De vita contemplativa* 11) se dovídáme, že velice často tančili Essenové. Také modloslužba bývala provázena posvátným tancem (1. Král. 18, 26). Jeho oblibu dokazuje okolnost, že hebrejšтина měla pro tanec osm různých slov.

Také v denním životě byl tanec častým projevem radosti; nevyhýbali se mu ani mužové.^{a)} Nikdy netančili mužové společně se ženami. Při tanci utvořili obyčejně řadu; jeden byl vůdcem a prováděl rytmické pohyby, které ostatní napodobovali. Při tom postupovali, až udělali kruh, který se otáčel, rychleji nebo pomaleji. Tanec býval provázen hudbou, nejčastěji tloukli na bubinky, kterými dávali takt.

a) U Římanů se pokládalo za hanbu, když tančil muž. Cicero (*Oratio pro L. Murena* 6) praví: »Nemo fere saltat sobrius, nisi forte insanit.«

VI. Pravidla slušnosti.

Döller J., Der Judaskuss, *Korrespondenz für den kath. Klerus Oesterreichs*, 1918, 127n; - *Köhler*, Gesprächsformen der Hebräer, *Zeitschrift für alttest. Wissenschaft*, 1922, 36n; - *Power E.*, De ratione salutandi in

Obr. 114. Tanec v Egyptě.

Palaestina, Verbum Domini, 1923, 179n; - Miklik Jos., Nikoho cestou nepozdravujte, CKD. 1924, 65n; Ježíš psal prstem na zemi, CKD. 1924, 66n; Luk. 22, 38: Satis est, CKD. 1928, 232n.

Východní národové dbají mnohem více vnější uhlazenosti, než bývá zvykem v našich krajinách; jejich projevy úcty bývají velice obřadné a zabírají proto dosti času.

POZDRAV.

Východní slušnost žádala, aby hosta uvítali a s odcházejícím se rozloučili. Protože v obojím případě mu přáli Boží požehnání, užívalo se o pozdravu slovesa ברכה (požehnání).

Příchozího vítali slovy: »Pán s tebou« (Soudc. 6, 12); odpovídal se: »Požehnej ti Bůh!« (Rut 2, 4), »Bůh ti buď milostiv!« (Gen. 43, 29), »Pokoj tobě!« (Gen. 43, 23) nebo »Požehnání Boží buď s tebou!« K posledním slovům dodával pozdravený: »Žehnáme vám ve jménu Páně« (Žalm 128, 8). Při odchodu volali: »Jdi v pokoj!« (1. Sam. 1, 17). Krále pozdravovali buď slovy: »Králi, na věky buď živ!« (1. Sam. 10, 24) nebo: »Pokoj, králi!« (2. Sam. 18, 28). Bylo krásným zvykem pozdravovati lidi pracující na polích; na žence volávali: »Požehnání Páně na vás!« nebo »Žehnáme vám ve jménu Páně« (Žalm 128, 8). Pokládalo se za urážku na pozdrav neodpovědět (Sir. 41, 25); nemělo se však pozdravovati příliš křiklavě.

S pozdravem spojovali často polibek. Příbuzní a přátelé se líbali na čelo, na ústa nebo se vzájemně objali (Gen. 29, 13). Muž podložil obyčejně pravici pod bradu druhého a přitiskl jeho vousy ke svým ústům (2. Sam. 20, 9). Polibkem vítali i cizince, kterého chtěli uctít (Tob. 9, 8) a stejně tak se s hostem i loučili (Gen. 31, 28). Polibiti někomu ruku (Sir. 29, 5) nebo nohy (Luk. 7, 38) bylo projevem veliké úcty. Tak to dělávaly děti rodičům (Gen. 27, 26) nebo poddaní králi (Žalm 2, 12).^{a)} Nejhlubší úctu prokazovali tím, že se vrhli před druhým na zem a políbili místo, na kterém stál (Is. 45, 23).^{b)} Uměli však také polibku zneužít, aby druhému zalichotili (Absolon; 2. Sam. 15, 5), druhého oklamali (Joab; 2. Sam. 20, 9) neb i zradili (Jidáš; Mat. 26, 49).

a) Protože západní čtenáři tohoto zvyku neznali, přeložili v žalmu 2, 12: apprehendite disciplinam (přijměte poddanost); v původním čteme: »zlíbte syna (králova!)«.

b) Říkalo se o tom: »zlíbati prach nohou«.

Mnohem delší byl pozdrav přátel. Po vzájemném polibku přičapli oba k zemi a dotazovali se na zdraví.^{a)} rodinu, ostatní záležitosti a tyto otázky se několikrát opakovaly. Zajímavý doklad vypravuje Ribbany (The Syrian Christ, str. 91):

A. Dej ti Allah zdraví a sílu!

B. Allah občerství a posílí tvůj život!

A. Odkud přichází a kam jde tvoje vznešenost?

B. Přicházím z Nazareta a jdu do Damašku.

- A. Jaké je tvoje vzácné jméno?
 B. Tvůj ponížený služebník Masud, syn Jusufův, z kmene Ajjubova.
 A. Všechna čest, všechna čest!
 B. Všechna čest tvé vznešenosti a tvému vznešenému rodu!
 A. Kolik máš roků?
 B. Mých roků je, drahý příteli, třicet.
 A. Allah prodluž tvoje dny! Kolik máš synů?
 B. Tři syny, kéž je Allah zachová!
 A. Dej jim Allah dlouhý život a blaho a štěstí! Kolik mužů má tvůj kmen?
 B. Do boje nás vytáhlo 70 bojovníků.
 A. Sedmdesát bojovníků! Sami hrdinové. Jaké máte nepřátele?
 B. Naším nepřítelem je především kmen Hadadův, potom kmen atd. —

Proto se rychlým poslům přisně nařizovalo, aby cestou nikoho nepozdravovali (2. Král. 4, 29 a Luk. 10, 4).^{b)}

- a) Proto říční »tázali se někoho po zdraví« (Gen. 43, 27) rovná se našemu pozdravu.
 b) Není tedy zakázán krátký pozdrav, jak se děje v našich krajínách. Sr. Miklik, »Cestou nikoho nepozdravujte!«, ČKD 1924, 65n.

ÚCTA.

V projevech úcty na východě až upřílišovali. Před králi a knížaty skláněli koleno (2. Král. 1, 13).^{a)} Jindy se sklonili hluboko a rukama se dotkli země. Tak pozdravil Lot oba anděly (Gen. 19, 1) nebo Abraham hettitské obyvatelstvo v Hebronu (Gen. 23, 7). Činili to zvláště, když prosili o velikou milost nebo děkovali za prokázané dobrodini. V některých případech opakovali poklonu třikrát i sedmkrát: prvním způsobem uctil David svého zachránce Jonatu (1. Sam. 20, 41), druhým hleděl Jakub usmířiti rozněvaného Esaua (Gen. 33, 3). V 15. stol. př. Kr. píše lachiský kníže Jabni-ilu faraonovi: »Králi, pánu mému, slunci mému, slunci nebeskému! Jabni-ilu, kníže Lakiše, služebník tvůj, prach nohou tvých, služebník koní tvých. K nohám krále, pána mého, boha mého, slunce mého, slunce nebeského, sedm a sedmkrát se vrhám prsoma a zády.« (Hejčl.) Tu a tam se položili úplně na zemi (Judit 10, 20).^{b)} Kdo jel na voze nebo seděl na zvířeti, sestoupil a vzdal povinnou úctu (2. Král. 5, 21). Velikou úctou prokazovali starcům (Lev. 19, 32) a nedostatek takové úcty kárá Písmo sv. velice vážně (Deut. 28, 50).

- a) Proto klekali vojaři před božským Spasitelem (Mat. 27, 29), aby potupili královskou důstojnost, kterou si připsával.
 b) Užívalo se o tom slov »padnouti na tvář«.

S největší úctou vitali krále nebo jeho vyslance. Vjížděl-li do města, kropili ulice vodou, aby se neprašilo, posypávali cesty kvítem, sekali zelené ratolesti nebo prostírali na zem svoje vlastní roucha (2. Král. 9, 13). Otvírali okna, která vedla do ulice (2. Král. 9, 30), tleskali radostně rukama a jásavě ho pozdravovali (1. Sam. 18, 6). V noci zapalovali pochodně, aby dodali slavnosti lesku (2. Mach. 4, 22).

NEDOSTATEK VZÁJEMNÉ ÚCTY.

Ani Židé nezachovali po každé pravidel slušnosti a vznětlivá východní povaha strhla je mnohdy k hrubostem a vzájemným urážkám.

a) **POMLUVA** byla velice nebezpečnou zbraní, proto ji Písmo sv. tolik odsuzuje (Přisl. 24, 9). Zákoníci upozorňovali rádi na taktiku takových lidí: počínají chválou, ale přimichají jedu, který proto působí tím zhoubněji (Arakin 15b). Hrozili jim přísnými tresty Božími a zakazovali roznášeti dále zaslechnutou pomluvu (Sabbat 88b).

b) **NADÁVKY**. Jak se dovidáme z talmudu, byly nadávky u Židů velice hojné a vášnivé; názorný příklad máme v žalmu 108. Snižovali nejen osobu napadeného, nýbrž i jeho rodiče a děti. Velice často se vyskytuje nadávka »raka« (רָקָה), doslova »prázdná hlava, hlupák« (Sr. Mat. 5, 22) a »hlázne« (הִלְזָה). První zdůrazňovala nedostatek vědomostí, druhá vytýkala mravní chyby a hříchy. Nadávky byly trestány poměrně přísně a přece jich neubývalo. Kdo pojmenoval na příklad druhého »nemanželským«, měl dostati 40 ran (Kidduš. 28a).

O nadávce »raka« srovnej: Zorell, Zeitschrift für die kathol. Theologie 1901, 554n a Šanda, tamtéž 1902, 402n.

c) **POTUPA**. Vášně nemysli a také Židé přidávali k nadávkám potupy, kterými hleděli druhého ještě více snížit. Kdo bližního potupně udeřil, měl mu dáti náhradou peníz sela (22 Kč); za políček se platilo 200 zuz (1120 Kč), za ránu hřbetem ruky 400 zuz (2240 Kč). Tutéž pokutu platil, kdo roztrhal v hádce druhému šat, tahal ho za vlasy nebo vousy a naplil mu do obličeje (Baba Qamma 8, 6). Výslovně se podotýká, že se neplatí bolest, nýbrž potupa, kterou druhému způsobil.

Co znamená »rána do pravé tváře« (Mat. 5, 39), sr. Kovář, ČKD 1915, 181n a Miklik, ČKD 1922, 194n.

ROZMLUVA.

Východní zdvořilost žádala, aby se o sobě mluvilo s jakousi skromností; tu a tam se zdá poníženost až upřílišněnou (1. Sam. 24, 15). Kdo mluvil s osobou výše postavenou, nazýval ji pánem, o sobě užíval slov: »tvůj služebník«, »tvoje služebnice« (Gen. 18, 3). Kdo se přimlouval za někoho třetího, který ani nebyl přítomen, nazýval jej také »služebníkem« toho, komu jej doporučoval (Gen. 32, 18). Otce nebo krále oslovovali v třetí osobě; proto pravi Esau: »Ar vstane otec a poji!« (Gen. 27, 31) a babylonští mudrci Nabuchodonosorovi: »Ar řekne král sen svůj služebníkům svým!« (Dan. 2, 7).

Cestným názvem bylo jméno otec. Dávali je rádi prorokům, i králové je tak nazývali (2. Král. 2, 12). V době Kristově oslovovali zákoníky rabbi (רַבִּי); ještě čestnější bylo rabbóni nebo rabbúní (Mar. 10, 51). V Novém zákoně nacházíme i jeho řecký překlad: κύριε (Mat. 8, 2) nebo διδάσκαλε (Mat. 8, 19).

Pokládalo se za velkou nezdvořilost mluvití první před staršími (Sir. 32, 13) nebo přerušovatí rozhovor druhého. Rekl-li kdo něco neprozřetelného a nechtěli o tom dále mluvití, říkali: »Dosti jest.« (Luk. 22, 38. Sr. Miklik, CKD 1928, 232n).

Rozmluva měla býti zajímavá. Proto dávali rádi hádanky nebo mluvíli zastřeně, aby druhý byl nucen znova se otázati. Kdo nepochopil proneseného obrazu, podložil mu úmyslně nemožný smysl, aby druhého donutil k jasnější výpovědi (Jan 3, 4 a 4, 11). Mluvívali jen zastřeně o některých úkonech, které provázejí život vegetativní; zato se vyslovovali bez obalu o věcech manželských, protože v hojném potomstvu viděli veliký dar Boží.

Hebrejščina je řeč semitaká, proto některá rčení vyvolala u nás zbytečné rozruch. Zmíním se o těch nej důležitějších:

- a) Protestanté zneužíli slov »co mně a tobě, ženo« (Jan 2, 4), aby podkopali katolickou úctu k Panně Marii. Neprávem. Slova »co mně a tobě« jsou v hebrejštině úplně bezbarvá a znamenala jak živé odmítnutí (2. Sam. 16, 10), tak také jenom rozpaky, do kterých uvedl prosebník druhého svou otázkou (1. Král. 17, 18). Vše záleželo na hlase, a jakým je kdo pronesl. Sr. Nisius, Zeitschrift für kathol. Theologie, 1893, 548n; Kohout, Linzer Quartalschrift, 1894, 127n; Stiglmayr, Der Katholik, 1899, I, 289n; Pachinger, Linzer Quartalschrift 1902, 216; Schelllauf, tamtéž 1902, 707; Brychta, tamtéž 1904, 359n; Schäfers, Theologie und Glaube, 1908, 564n; Pieper, tamtéž 1909, 808; Baudenbacher, Linzer Quartalschrift, 1912, 342; Jedlička, ČKD 1914, 257n; Allinger, Linzer Quartalschrift 1927, 360n; Power, Verbum Domini, 1922, 129n; Miklik, Život blahoslavené Panny Marie, Praha, 1935, 180n.
- b) »Miloval jsem Jakuba, kdežto Esaua měl jsem v nenávisť« (Mal. 1, 3). Sloveso »nenáviděti« je hebraismus a znamená »méně milovati«. Pro výklad srovnaje totéž slovo Kristovo, jak je podává sv. Matouš (10, 37) a sv. Lukáš (14, 26).
- c) Co se děje podle zákonů Bohem stanovených, připsuje Hebrej samému Bohu. Proto Řím. 9, 18: »Nuže, nad kým chce, se smilovává, a koho chce, zatvrzuje.« Je psychologický zákon, že svědomí opěťovaným hříchem otupuje a volání Boží působí slaběji; říkáme, že člověk se zatvrzuje. Hebrej připsuje tentýž účinek Bohu, ovšem jen slovně.

NAVŠTĚVY.

Kdo přicházel na návštěvu, zaklepal na dveře nebo volal; vejiti nesměl, dokud mu pán nebo vrátný neotevřel (Soudc. 19, 22). Zvláště se doporučovalo navštěvovati nemocné (Sir. 7, 39). Chť-li kdo navštívití osobu vznešenější, napřed se ohlašoval a nosil nějaký dar. Nebylo dovoleno jíti ke králi bez daru; byl to snad zbytek ze starších časů, kdy králové nevybírali ještě daní (1. Sam. 10, 27). Mohlo se darovati cokoli: stříbro a zlato, oděv, zbraň, ozdoby, ale také zvířata nebo různé plodiny. Jednotlivé dary — i seběmenší, nosivali jednotliví otroci (Soudc. 3, 18) nebo zvířata. Ve starší době brali i proroci dary (1. Sam. 9, 7); když později různí svědčové předpovídali budoucnost podle toho, kolik kdo zaplatil, praví proroci dary odmítali (Mich. 3, 11).

Přísně se zakazovalo dávatí dary soudcům a svědkům, protože je snadno zaslepovaly (Ex. 23, 8). A přece se to stávalo a proroci ustavičně kárali takové zločády.

POHOSTINSTVÍ.

D'Avril A., L'hospitalité chez les Arabes, La terre sainte, 1898, 166n; - *Spari Jiří*, Zur Ehrenrettung der Bethlehemiten, Linzer Quartalschrift, 1913, 801n; - *Power E.*, Hospitalitatis cultus in Palaestina, Verbum Domini, 1923, 280n a 1924, 26n; - *Musil Alois*, Za Mrtvým mořem, Praha, 1931, 36n.

Vynikající vlastnosti všech Orientálců je pohostinství; bylo velice důležité v době, kdy nebylo ještě dosti vhodných domů, kde mohl cizinec přenocovat. Židům ukládal tuto povinnost zákon Mojžišův (Deut. 10, 18) a Bůh sliboval požehnání každému, kdo ji svědomitě vykonával. V talmudu (Šebuot 35, 2) čteme dokonce krásná slova: »Je lépe pohostiti pocestného než miti vidění Boha.«

Zvykové právo kázalo: jiti cizinci naproti a nabídnouti mu pohostinství (Gen. 18, 3), polibiti jej, umýti mu nohy^{a)} a dáti mu vše, co potřeboval pro sebe i svoje zvířata (Gen. 24, 25), při odchodu jej kus cesty vyprovázeti (Gen. 18, 16). Odepřítí někomu pohostinství pokládalo se za známku velice nízkého smýšlení (Soudc. 19, 15) a Job prohlašoval s přísahou, že se takového zločinu nedopustil (Job. 31, 32). Host byl pokládán za nedotknutelného a hostitel se všemožně staral o jeho bezpečnost (Gen. 19, 7n).^{b)} O nabízeném občerstvení měli se vyslovovati velice skromně (kousek chleba; Gen. 18, 5), jakkoli dávali, co měli nejlepšího. Nejčastějším darem bylo kůzle, vznešeným hostům se zabíjelo tele. Kdo se nemohl o hosta sám postarati, svěřoval jej do ochrany druhého, ale hradil mu všechny výlohy s pohostinstvím spojené (Luk. 10, 35 a Musil, Tajemná Amra, Praha, 1932, str. 114).

a) Bylo to tím důležitější, protože chodili jen bosí nebo mívali jen opánky. Proto »umýti nohy« znamená »přijmouti pohostinu« (1. Tím. 5, 10).

b) Spisovatel knihy Moudrosti (19, 13) vytýká Egypťanům, že zotročili Izraelity, které kdysi přijali do své země tak pohostinu.

VII. Společenské hry a zábavy.

Člověk není stroj, aby mohl stále pracovati; občas potřebuje oddechu, aby načerpal nových sil a duševně pookřál. Také na východě těšily se hry a zábavy veliké oblibě a v Písmě sv. děje se o nich zmínka dosti často. Proto je nemohu přejíti mlčením. O dětských hrách a tanci jsem promluvil jinde.

A. Společenské hry.

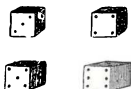
Společenské hry byly velice různé. Některé měly za účel jen pobavit, jindy se jednalo o výhru, která záležela huď na náhodě nebo na obratnosti hercově. Proto rozeznáváme:

a) **HRY PRO ZÁBAVU.** Velice oblíbená byla hra s míčem (מִיָּדָה); oddávali se jí nejen mužové, nýbrž i ženy. Míč býval plný a proto dosti těžký; stalo

se dokonce, že kdysi jím zabili člověka. Hrálo se několikerým způsobem: někdy si míč dohazovali, prohrál, komu vypadl z ruky; jindy házeli míčem do výše a hleděli jej zachytiti nebo jím uhoditi o zeď a když se odrazil, znova jej tam vraceli (Tosefta Sanhedrin 10, 10, 124).

Alex. Kohut (Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1892, 130n) dokazuje, že Židé znali l šach a nazývali jej po Alexandru Velikém iskumdarí. Jeho důvody nejsou však dosud dosti přesvědčivé.

b) **HAZARDNÍ HRV.** Bylo jich dosti a jakkoli rabini před nimi varovali, nebylo je možno vykořeniti. Nejčastěji se jmenují:

Obr. 115. Kostky fenické.

Obr. 116. Egyptské míče.

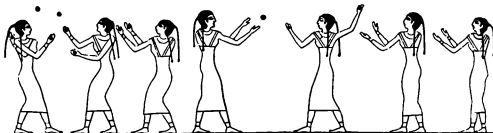
1. **kostky.** Protože vášeň snadno zaslepovala, hrálo se často o veliké vklady; kdo se hře oddával, býval pokládán za člověka nečestného a stavěn na roveň se zloději. Mnozí nepřipouštěli na soudu ani jeho svědectví.

2. **kamínky** (φάρος) byl jiný způsob kostek. V čem hra záležela, nevíme přesně. Skládala se z prkénka, rozděleného v jakási pole, na která se házely kamínky; vyhrával asi ten, kdo nejvíce polí zakryl. O této hře praví Tosefta Sanhedrin 5, 2: »Nikdo nebude spasen, kdo nerozbije své kamínky a nekoná upřímně pokání.«

3. **let holubic** patřil také ke hrám hazardním. Hráči vypustili po jedné cvičené holubici; vyhrával, či pták vyletěl nejvýše.

c) **ZÁVODY.** K nim počítáme: tělocvik, běh o závod, střílení šípem a metání kopí.

d) **ZÁPASY** atletů lákaly hojně diváků, byly však od rabínů odsuzovány, protože ohrožovaly život a činily diváky surovější. Zápasilo se zbraněmi nebo

Obr. 117. Egyptanky si hrají míčem.

holýma rukama. Kdo zvítězil, dostával palmovou ratolest a tabulku s nápisem: »spectatus«. Odtud přátelská rada (Pesikta R. 191b): »Buď raději mezi diváky (spectantes) než mezi obdivovanými (spectati).« Zato rádi používali obrazů vzatých ze zápasů.

B. Společenské zábavy.

a) **KRATOCHVÍLE SE ZVÍŘATY.** Po ulicích vodívali různá zvířata (medvědice), někdy pestře oděná nebo cetkami ověšená; tu a tam došlo při takové zábavě i k vážnému neštěstí. Jindy si nasadili osli hlavu (Šabbat 6, 9) nebo jezdili na dřevěném koni, který uměl i odpovídati na dané otázky.

b) **MLUVÍCÍ AUTOMATY.** Zajímavou novinkou byly mluvící automaty. Mívaly podobu lidskou nebo zvířecí. O jejich existenci nemožno pochybovat; jak je dělali, nevíme, snad to bylo tajemství, které řemeslníci žárlivě střežili.

c) **PRODUKCE KEJKLÍRŮ** mívaly velkou přitažlivost a bylo se také čemu diviti. Některý umělec metal do vzduchu osm planoucích pochodní tak, že měl v ruce stále jen jedinou a žádná mu nepadla na zemi. Jiný provedl totéž s osmi noži, jakýsi Samuel před perským králem Šapurem dokonce s osmi poháry naplněnými vínem (Sukka 53a).

d) **KOUZELNÉ ATRAKCE** nebo jak se říkalo »zrakový klam« (מְדַמְיָן וְעֵינִי) byly velice oblíbenou zábavou. Několik dokladů se nám dochovalo. Kouzelník namluvil divákům, že mají před sebou pole plné okurek — jakkoli tam nebylo ani jediné (Sanhedrin 7, 11). Jiný se chlubil, že dovede proměnit okurku v laňku; třetí vyhodil do vzduchu hroudu a když dopadla k zemi, bylo z ní tele. Dokázali mu však, že je tajně odvedl z nedalekého chléva. Jiní uměli soukat z nosu nebo z úst nekonečné hedvábné tkanice nebo plivati oheň. Jiný prý rozsekal velblouda na kusy a když zazvonil, stálo před ním zvíře zase zdravé.

e) **DIVADLA** zakazovali rabíni právě tak jako sv. Otcové pro velice nebezpečí, které v něm hrozilo mravům. A přece čteme nářek (Tanchuma B. Šemot 6), že bývala Židy hojně navštěvována; někteří je dokonce sami pořádali, aby co nejvíce vyzískali.

Velice oblíbeným kusem byla fraška »Bláznivý král«. Někteří se proto domnívali, že ji také vojáci sehráli s bož. Spasitelem při bolestném trním korunování. Sr. Valenta, Král trním korunovaný, Hlídka, 1906, 568n; Kastner, Nochmals die Verspottung Christi, Biblische Zeitschrift, 1911, 56; Holzmeister, Zeitschrift für kathol. Theologie, 1915, 348n a Miklik, Umučení Ježíše Krista, Praha, 1935, 308n.

C. Cestování.

Delage Emil, Routes et courriers au temps de saint Paul, Études, 131, 443n; - Wolf Jos., Altes und neues Verkehrswesen, Natur und Kultur,

Touha poznati cizí kraje a nabytí nových zkušeností ovládala i kulturní národy starověku. Zachvátila i Zidy a stala se v rukou Boží Prozřetelnosti velice důležitým činitelem. Mnozí pohané dověděli se tak o pravém Bohu a sli-beném Vykupiteli a s ochotou přijímali později blahou zvěst evangelia, kterou jim přinášeli apoštolové. Cestování nebylo ovšem tak snadné jako dnes, protože nebylo rychlých dopravních prostředků; ale přece vidíme ustavičnou snahu styk s cizími národy ulehčit. Velice k tomu přispěly dvě okolnosti: skoro po celém tehdy známém světě rozkládala se říše římská a všude bylo možno do-mluvit se řecky.

CESTY.

Nebyly všechny stejné, proto hebrejšтина má pro ně čtyři různá jména (sr. Is. 59, 7). V jednotlivostech rozeznáváme:

a) **Pěšiny** (דֶּרֶךְ) nebo stezky, které vyslápali chodci; mohla však po nich jít i jednotlivá zvířata. Takové pěšiny bývaly především na poušti, na-cházíme je však i v krajinách obydlených usedlíky.

b) **Cesta** (כִּנֹּרֶת) byla poněkud širší než pěšina, ale nemusela být nijak upravena. Měl-li po ní jít král, bylo třeba ji urovnat (Is. 40, 3).

c) **Vozová cesta** (דֶּרֶךְ עֲרֵבָה). Bývala také širší, ale i úpravnější, aby po ní mohly jeti povozy.

d) **Silnice** (דֶּרֶךְ מִלְחָמָה). Nerovná místa byla zavezena, snad i poněkud vynikala nad své okolí. Teprve za Heroda Vel. je počali dlážditi velikými plo-chými kameny. Ještě více usnadnili cestování Řimané, když postavili pohodl-ných vojenských silnic, které probíhaly celou říší. Po stranách mívaly kameny (milliaria), které udávaly vzdálenost. Římská silnice měla uprostřed 4—7 m široký dlážděný prostor, určený skoro výhradně pro vojsko a státní účely. Po obou stranách byl ohraničen nízkou zidkou, teprve za ní se rozkládala cesta pro chodce a povozy.

Velice důležitým činitelem byly mosty. Židé jich nestavěli, aby neusnad-nili vpád okolních kočovníků do Předjordaní. Proto nemáme ve Starém zákoně ani jedinou zmínku o mostě; nevíme ani, jak se hebrejsky jmenoval. První mosty postavili v Palestině teprve Řimané. Pod jezerem Meromským vedla přes Jordan obchodní cesta z Egypta do Damašku; dodnes se dochoval most Jakubův se třemi oblouky, zbudovanými z čediče. Jiný most byl pod jezerem Genezaretským; zbyly z něho jen trosky. Třetí most je proti Beisanu, užívá se ho dodnes. Čtvrtý byl u vtoku Jaboku, ale dochoval se jen částečně. Kde nebylo mostů, přeplavili se po člunech, nebo řeku jen přebrodili; neobešlo se to po každé bez vážných nebezpečí (2. Kor. 11, 26).

HOSPODY.

Podél důležitějších cest vznikaly záhy útulky, kde se mohli chodci občerstvit neb aspoň přenocovat (Přiručka, 400). Velice rádi je stavěli tam, kde se cesty křižovaly, protože se mohli nadítk většího zisku. Hebrejsky sluly נִיחָא (nocleh) nebo מִיְנוּחַ (útulek), řecky $\kappa α τ α λ υ μ α$, v latinském překladu *diversorium* a *stabulum*, dnes karavanserail nebo chán. Hospody se skládaly obyčejně ze čtyř dosti vysokých zdí, které uzavíraly volný dvůr. Dvorní vedla jediná brána, která se na noc zavírala. Ve dvoře běžel kolem stěn poněkud vyšší výstupek, chráněný obyčejně stříškou; tam spávali cizinci. Jejich zvířata bývala na dvoře, kde je bylo možno napojiti ze společné studny. Jiné hospody byly zařízeny pohodlněji: měly i několik pokojíků pro vzácnější hosty a také stáje. U vchodu bydlíval strážce, kterému hostinec patřil nebo si jej najal. V takové hospodě bylo obyčejně možno jen přespati: o pokrm staral se každý sám. Jen tu a tam prodávali, čeho cizinci potřebovali. Hospody stavěli králové nebo soukromí podnikatelé; mnohdy je založili i dobrodinci.

V takové hospodě ucházeli se o nocleh Parua Maria a sv. Josef (Luk. 2, 7). Slova evangelistova mohou také znamenati, že tam nebylo »vhodného«¹ místa pro svaté smoubenice; podle všeho neměl betlemský hostinec žádných pokojíků a na otevřeném výstupku zůstatí nemohl.

Rimané nastavěli podél vojenských silnic hospod (*tabernae*): jedna z nich (*Tres Tabernae* u *Puteol*) proslula v dějinách apoštola Pavla (Skutky 28, 15). Jak se dovidáme z *Plinia* (Hist. nat. 16, 36, 158), nevynikaly tyto veřejné hospody právě čistotou; proto bohatší jednotlivci dávali přednost soukromým bytům, které si najímali.

JAK SE CESTOVALO.

Chodilo se buď pěšky, jelo se na zvířeti nebo si najali povoz. Již na poušti děje se zmínka (Num. 7, 3) o vozech, které darovali kmenoví náčelníci levitům, aby na nich převáželi nejtěžší součásti svatostánku. V Itálii byli *iumentarii*, a *ciisarii*; první najímali počestným zvířata, druzí i povozy. Je pravděpodobné, že takový zvyk se vytvořil i v Palestině. Ani nosítka nebyla příliš velikým přepychem (Is. 66, 20) a mnozí jich na cestách užívali.

Osamělým poutníkům hrozívalo mnoho nebezpečí; přepadávali je lupiči (Luk. 10, 30), proto se spojovali ve větší karavany. Ještě horším nepřítelem bývaly na poušti pískové bouře. Podobným úkazem byla i tak zvaná »egyptská tma«² (Ex. 10, 21n). Byla způsobena hustými mraky písečného prachu, který přihnál vítr. Lidé v něm nemohou dýchat i ukrývají se ve sklepech, světlo zhasíná. Spousty písku bývají takové, že zasypou vše.

PLAVBA.

Zcela jinak se cestovalo po moři. Protože tehdejší plavidla byla ještě nedokonalá, podnikali plavby od března do podzimu, kdy bývalo moře klidné; jenom když nebylo vyhnutí, odvažovali se na moře i jindy. Pluli pravidelně

podél břehů. Rychlost byla velice různá a řídila se směrem a silou větru; byla však dosti značná. Z Puteol do Alexandrie trvala cesta průměrně 12 dní, máme však také doklady, že stačilo jen devět dní.

VIII. Míry, váhy a peníze.

A. Míry.

Müller H., Die heil. Masse des Altertums, insbesondere der Hebräer und Hellenen, Freiburg, 1859; - *Barrois*, La métrologie dans la Bible, Revue biblique, 1932, 185n.

Hebreové neměli samostatného systému měrového (טף); řídili se obyčejně národem, kterému podléhali. Jména zůstávala stejná, měnil se však jejich obsah. Proto je velice nesnadné určití přesně velikost některé věci; obyčejně nevíme, podle které míry se právě měřilo.

1. Míry délkové.

Jména. Nejstarší míry délkové jsou u všech národů vzaty z lidského těla nebo z předmětů, které je obklopovaly. V Písmě sv. se jmenuje:

a) **PALEC** (עצבי , δάκτυλος , digitus) byla nejmenší míra; proto ji zvali Rekové jednotkou (μονάς). Rovnala se šířce mužského palce (Jer. 52, 21):

b) **DLAŇ** (קפף , παισστή) rovnala se šířce čtyř prstů ruky těsně spojených. Protože Římané takové míry neměli, opsál ji sv. Jeronym slovy: »trium unciarum« (1. Král. 7, 26). Jak se dovidáme z Pisma sv. (2. Par. 4, 5 a Jer. 52, 21), byla dlaň šestina lokte;

c) **PÍD** (תלף , σπιθαμή , palma) byla třikrát větší než dlaň; proto měřila 12 palců nebo půl lokte (Antiqu. 3, 6, 5). Byla to vzdálenost, kterou kdo obsáhl koncem nataženého palce a malíčku;

d) **LOKET** (קפף , πῆχυς , cubitum), vzdálenost od lokte po konec ukazováčku. Měřil dvě pídě, 6 dlaní nebo 24 palců. Kromě tohoto lokte obyčejného (שן אמה) znali Zidé ještě tak zv. »loket svatyně« (קפף שן אמה). Měřil sedm dlaní čili 28 palců a užívalo se ho při stavbě svatostánku;

e) **PRUT** (קנה , κάλαμος , calamus), kterého užívali zedníci a stavitelé. Měl šest loktů.

Velikost.

Jak patrnó z předcházejícího, možno všechny hebrejské míry uvést v jakousi soustavu; každá následující je násobkem předcházející. Podati-li se nám stanoviti aspoň jeden člen, známe celou řadu.

Dříve se exegété domnívali, že Zidé si přinesli míry ze své původní vlasti.

Strastnou náhodou byla objevena v Tello (Lagaš) socha Gudeova (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 24), na které byl vytesán babylonský loket. Měřil 0'495 m. V této domněnce je utvrzovala okolnost, že i Kananejci měli ve starší době loktem babylonským, jak dokázaly vykopávky v Tell el-Muteselimu a v Ta'annaku. Radostná jistota netrvala dlouho. Poznalo se, že i Babyloňané měli kromě obyčejného lokte ještě tak zv. loket »královský«, který měřil 0'55 m.

Teprve novějšími výzkumy bylo zjištěno, že dosavadní předpoklad byl nesprávný. Již dávno před příchodem Abrahamovým do Kanaanu, užívalo se v Palestině lokte egyptského a také patriarcha se mu přizpůsobil. Za dlouhého pobytu v Egyptě stal se egyptský loket národní mírou izraelskou; přijali i jeho egyptské jméno maha (ammah). Měřil tedy delší loket (svatyně) 0'525 m, kratší 0'450 m; píd 0'225 m, dlaň 0'075 m a palec 0'01875 m.

Za vlády perské užívali také lokte perského; královský měřil 0'532 m, lidový jen 0'441 m. Po Alexandrovi Vel. šířil se loket řecký (0'480 m).

Jiné délkové míry.

Na různých místech Pisma sv. děje se zmínka o několika jiných mírách, původu jednak domácho, jednak cizího.

a) **HON** (στάδιον, stadium) byla míra řecká a rovnala se 600 stopám. Protože stopa nebyla všude stejná, různila se i velikost honu. Attické stadium měřilo 177'6 m, pythické 165 m, olympské 192'27 m, lidové 198 m, ptolemejské 185 m, římské také 185 m.

b) **DENNÍ CESTA** (Gen. 30, 36: יוֹמִיתָהּ, ἡμέρας ὁδός, iter diei) byla míra dosti neurčitá; u Římanů se rovnala 160 stadiim čili 29'6 km, v Palestině asi vzdálenosti, kterou ujde chodec za sedm hodin.

c) **SOBOTNÍ CESTA** (שַׁבָּתִיתָהּ, σαββάτου ὁδός) byla vzdálenost, kterou směli Zidé ujít v sobotu. Měřila 2000 loktů čili 1064 m (Bellum 5, 2, 3). Jak ji vypočetli, pověděl jsem na str. 116.

d) **PARASANGA** byla míra perská (farsang). Hebrejsky slula פָּרַסָּה (2. Král. 5, 19), řecky παρασάγγελος. Její velikosti přesně neznáme. Podle Herodota (Hist. 2, 6) a Xenofonta (Anabasis 2, 2, 6) rovnala se 30 stadiim; je-li míněno stadium lidové, měla 5940 m. Je však možné, že parasanga ani určitou mírou nebyla.

e) **MÍLE** (μίλι, μίλιον, milliare) byla míra římská. Obsahovala tisíc kroků čili 1477 m.

f) **SÁH** (δρῦμα), míra řecká, rovnala se délce rozpjatých rukou. Měla čtyři lokty, asi 1'776 m.

g) **KROK** (passus), míra římská. Byla to vzdálenost, kterou kdo ušel jediným pohybem obou nohou (dvojkrok). Měřil asi 1'47 m.

h) **STOPA** (לָקֹט, βῆμα ποδός, planta pedis; Deut. 2, 5), všeobecně užívaná míra pro nepatrné vzdálenosti. Její přesné velikosti neznáme.

ch) **JITRO** (יִגְרוֹ, iugum, iugerum) byla jediná plošná míra hebrejská (1. Sam. 14, 14). Byla to část pole, kterou bylo možno zorati za den jedním spřežením býků. Určité velikosti neměla; asi 0'252 ha.

2. Míry duté.

Germer-Durand J., Mesures de capacité des Hébreux au temps de l'évangile, Revue biblique, 1909, 89n; Mesures et poids trouvés à Jérusalem, tamtéž, 1914, 234n; - Lehmann-Haupt, Vergleichende Metrologie und keilschriftliche Gewichtskunde, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1912, 607n.

Byly dvojce: jedněmi měřili věci sypké, druhými tekutiny. Rozeznáváme:

1. Pro věci sypké:

a) **CHOMER** (חֹמֶר), κόρος, ve Vulgátě vyloženo »triginta modii«; byla to největší známá míra hebrejská. Obsahovala deset ef (36'4 l). Polovina slula letek (לֶתֶק), v LXX ἡμίκορος.

b) **EFA** (עֵפָה), οἰφείς, ve Vulgátě mensura, modius. Měřila desetinu chomeru 3'64 l.

c) **SEA** (סֵא), řecky μέτρον, οἶφί a σάτον, latinsky satum. Měřila třetinu efy 12'148 l.

d) **GOMOR** (גֹּמֹר, γομόρ) byla desetina efy; proto sluje také ἰσθμῶν (δέκατον). Měla 3'64 l.

e) **KAB** (כַּב, κάβος, cabus), šestina sea a rovnala se 24 slepičím vejcem. Měla asi 2'024 l.

f) **LOG** (לֹג, κοτύλη, sextarius) obsahoval šest slepičích vajec, asi 0'506 l.

2. Pro tekutiny:

a) **KOR** (כֹּר, κόρος, corus). Největší míra nejen pro věci sypké, nýbrž i pro tekutiny. Měřila 36'4 l.

b) **BAT** (בָּת). Řecký překladatel si mnohdy nevěděl rady, proto píše χοεύς, μέτρον, μετρητής, βάτος, καράμιον, χοινίξ a κοτύλη; ve Vulgátě čteme obyčejně batus, někdy i metreta a laguncula. Bat byl desetina koru a rovnal se obsahem efě (Ez. 45, 11), měl tedy 36'4 l.

c) **ŠALIS** (שָׁלִישׁ), třetí díl batu; 12'14 l.

d) **HIN** (הֵין, eḥin, hin), šestina batu. Měl 6'074 l. Také se připomíná polovina, třetina, čtvrtina a šestina hinu.

e) **LOG** (לֹג, κοτύλη, sextarius) se rovnal podle rabinů šesti slepičím vejcem. Měřil 0'506 l.

Z výpočtu obojích měr je patrné, že oba systémy nejsou důsledně provedeny. Povstaly ze dvou: jeden byl v jádru desetinný, druhý šedesáteronásobný.

Cizí míry duté:

a) **ARTABA** (ἀρτάβη; Dan. 14, 2), perská míra. Podle Herodota (Hist. 1, 192) obsahovala 55'08 l, podle sv. Epifana (De mensuris et ponderibus 24; MG 43, 282) jenom 51'84 l.

b) **AMFORA** (ἀμφορεύς), řecká a římská míra na tekutiny. Římská obsahovala 26'199 l, attická, zvaná také μετρητής (Jan 2, 6), však 38'88 l. Rovnala se tedy skoro hebrejské eř.

c) **MODIUS** (μόδιος) zastupuje v překladech různá jména hebrejská. Římský modius měřil 8'733 l.

d) **SEXTARIUS** (ξέστυς), římská míra 0'548 l. Rovnala se skoro hebrejskému logu (0'506 l).

e) **CHOINIX** (χόινιξ, bilibris), řecká míra, asi 1'08 l. Tolik obilí stačilo člověku na den; proto se nazývá denní potravou (Xenofon, Anabasis 1, 5, 6).

B. Váhy.

Conférence sur le kikkar ou talent hébreu découvert à Saint-Anne de Jérusalem, Revue biblique, 1892, 416n; - *Weissbach F. H.*, Beiträge zur keilinschriftlichen Gewichtsunde, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1907, 379n, 1911, 625n, 1916, 49n; - *Regling K.*, Die Sonderformen des »babylonischen« Gewichtssystems, tamtéž, 1909, 701n; - *Lehmann-Haupt*, Vergleichende Metrologie und keilinschriftliche Gewichtsunde, tamtéž, 1912, 607n a 1916, 521n; - *Germer-Durand*, Poids trouvés à Jérusalem, Revue biblique, 1914, 234n; - *Barrois A.*, La métrologie dans la Bible, tamtéž, 1932, 50n.

Máme neklamné důkazy, že již před příchodem Izraelitů užívalo se v Kanaanu vah (כִּיקָר) babylonských; také syrská knížata odváděla farao-novi poplatek podle váhy babylonské, i když jej egyptské nápisy přepočítávají na váhu domácí.

VÁHY BABYLONSKÉ.

Protože se v Babylonii vystřídalo tolik různých národů, nezůstaly ani váhy bez proměny. Jen tak si vyložíme uspokojivě podivný úkaz, že tam nacházíme troji jednotku, podle které se počítalo.

Základem byla hřivna (talentum), která obsahovala 60 min a 3600 šiklů; její hodnota byla však jiná při váze »královské«, jiná při váze »lidové«.

Královská hřivna byla zase dvoji: těžší a lehčí. První závaží mívalo podobu ležícího lva (pondus leonis), druhé podobu sedící kachny (pondus anatis). Těžší hřivna vážila 60'600 kg, mina 1'010 kg a šikl 16'83 g; lehčí hřivna měla 30'300 kg, lehčí mina 505 g a šikl 8'41 g.

Lidová hřivna byla také dvojí: těžší vážila 58'932 kg, mina 982'2 g a šikl 16'37 g; lehčí hřivna 29'466 kg, mina 491'1 g a šikl 8'185 g.

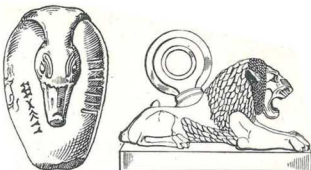
VÁHY ŽIDOVSKÉ.

Také židovská hřivna (קֶרֶן) se dělila na 60 min (קֶרֶן). mina v 50 šiklů (שֵׁקֶל). Šikl se dělil na 20 zrn (קֶרֶן). Také se připomíná polovina (Gen. 24, 22; קֶרֶן), čtvrtina (1. Sam. 9, 8; קֶרֶן) a třetina (Neh. 10, 32; קֶרֶן) šiklu. Chceme-li převést tyto váhy do dnešní soustavy, narážíme na velké obtíže a skoro každý badatel udává poněkud jiná čísla. Dochovalo se nám totiž málo exemplářů a většinou jsou dosti porušené. Kromě toho byla jména jednotlivých závaží také jmény peněz; tam však se jejich cena velice kolísala. Jinak se počítalo zlato, jinak stříbro. Ostatně i v té době uměli dělati peníze lehčí, než kolik platily; odtud nejistota. Pravděpodobně vážila hřivna 49'11 kg, mina 818'50 g, šikl 16'37 g a zrno 0'818 g.

Někteří badatelé činili rozdíl mezi hřivnou jako závažím a hřivnou peněžní. První prý měla 60 min po 60 šiklech, druhá jen 60 min po 50 šiklech. Dovoľával se při tom Ezechiele (45, 12); zdá se však, že překladatelé text nepochopili a že obě miny byly stejné. Sr. Hejčl, Bible česká III, 666.

Na rozkaz Mojžišův uložili vzor každého závaží u svatostánku, aby se podle nich dělala nová závaží a překazilo se jejich porušování. Nazývají se častěji (Ex. 30, 13) »závažím svatyně« (שֵׁקֶל הַקֹּדֶשׁ). David svěřil péči o ně levitům (1. Par. 23, 29). Také v Egyptě měli kněží dozor nad správností vah a je možné, že Židé přijali tento zvyk od nich. Závaží bývala obvykle kamenná; proto slula אֲבָנִים. Teprve v pozdější době nacházíme také závaží olověná (Zach. 5, 7).

Někteří se domnívali, že také u Židů byl šikl chrámový jednou tak veliký jako obvyčejný; důkazů nemají žádných. Ani Josef Flavius nemluví nikdy o dvojnásobném šiklu. Příručka, 77.

Obr. 118. Babylonská závaží.

C. Peníze.

Saulcy F. de, Recherches sur la numismatique Judaique, Paříž, 1854; - Nummi, qui in evangelis commemorantur, Verbum Domini, 1926, 349n.

PENÍZE HEBREJSKÉ.

Před zjetím babylonským nezmiňuje se Bible nikdy o hebrejských penězích. V zajetí platili penězi babylonskými, po návratu užívali peněz toho

Obr. 119. Peníz Alexandra Vel.
Na lici bezvousá hlava králova, na rubu Jupiter.

národa, kterému byli právě podrobeni. Teprve za knížat hasmonejských razili první peníze hebrejské. A přece i dříve vynutil si praktický život aspoň jakousi náhradu; zlato a stříbro, kterým plativali, mívalo ustálenou formu, do jaké se lilo. Hřívna se podobala velikému prstenu, jaké nacházíme

častěji na egyptských obrazech; odtud i její jméno (כֶּרֶךְ, kruh, prsten). Stříbro mívalo podobu malých cihel. Achan ukradl v Jerichu »zlatý jazyk« (Jos. 7, 21. 24); takových »jazyků« se našlo v Tell Džezeru několik.

Ve starší době se stříbro nepočítalo, nýbrž vážilo a kousky kovu dostávaly jméno podle příslušného závaží. Zlatá hřívna vážila 49'11 kg, stříbrná 43'65 kg; zlatá mina 818'5 g, stříbrná 727'5 g; zlatý šikl 16'37 g, stříbrný 14'55 g. Určiti jejich peněžitou hodnotu je velice nesnadno, protože platební hodnota kovu se stále měnila. V našich korunách platila zlatá hřívna asi 1,080.000 Kč, stříbrná asi 60.000 Kč; zlatá mina 18.000 Kč, stříbrná 1000 Kč; zlatý šikl 360 Kč, stříbrný asi 20 Kč.

PENÍZE PERSKÉ.

Po zajetí děje se nejčastěji zmínka o perských dareicích. Jméno neměl od krále Daria; povstalo z dára (král) a kamán (luk). Na jedné straně byl totiž zobrazen vousatý muž s korunou na hlavě; klečel na jednom koleně, v pravici držel koplí, v levici luk. Druhá strana byla bez obrazu. Jiní odvozovali jméno od dari-ka (zlatý). Dareik byl obvykle zlatý (1. Par. 29, 7), řidčeji stříbrný (Neh. 5, 15); první vážil 8'4 g, druhý 5 g.

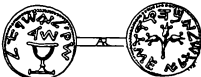
V židovských papyrech elefantinských nacházíme také zmínku o penízi, zvaném kebes (beránek); zdá se však, že třeba čísti karaš (persky karaša).

PENÍZE ŘECKÉ.

Po vítězných válkách Alexandra Vel. počalo se také v Palestině užívat peněz řeckých. Bylo jich mnoho, protože vládli brzy Ptolemeji, brzy Seleu-

Obr. 120. Peníz Antiocha IV. Epífana.

Obr. 121. Peníz Šimona Machabejského.
Na lici nádoba, kolem nápis: »Šikl izraelský. Druhého roku.« Na rubu rozkvetlý prut Áronův a slova: »Svatý Jerusaleml«

kovci. Na jedné straně mívaly podobu vladařovu, na druhé straně různé odznaky: Ptolemejci zobrazovali na zlatých penězích roh hojnosti, na stříbrných a měděných orla; Seleukovci obraz některého boha, obvykle Jupitera.

Když dostala fenická města právo raziti vlastní peníze, počali jich užívatí také Židé. Později bylo ustanoveno (Bechorot 8, 7), že chrámová daň se směla platiti jen penězi tyrskými (בָּטָמָא תִּירָסָא); podobaly se ještě nejvíce starým penězům hebrejským.

Obr. 122. Peníz Heroda Vel.

Obr. 123. Peníz Archelaův.

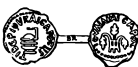
PENÍZE ŽIDOVSKÉ.

Syrský král Antioch VII. Sidetes udělil r. 139/138 machabejskému Simonu právo, aby směl raziti vlastní peníze (1. Mach. 15, 6). Tim jen potvrdil obvyčej, který zavedl Simon již r. 143/142. (Příručka, 391.)

Stříbrné šikly měly na jedné straně obraz nádoby, v které uschovali mannu — podle jiných to byla kadidelnice, v které přinášeli denní zápal — a dvojí nápis. První udával peněžitou hodnotu (שֶׁקֶל יִשְׂרָאֵל nebo שֶׁקֶל חֲדָשׁ, pól šiklu), druhý zkrácenou značku roku, kterého byl peníz ražen (שָׁנָה אַחַת = שׁ, první rok). Na druhé straně byl kvetoucí prut, kolem nápis יְרוּשָׁלַיִם קְדִישָׁה (Svatý Jerusaleml). Měděné peníze měly na jedné straně dvě větvičky s ovocem, kolem nápis podobný, jako na šiklu stříbrném. Na druhé straně byla palma mezi dvěma košíky plnými plodů nebo kalich, kolem nápis לִנְחֻלַּת צִיּוֹן (Liberationis Sion). Jakkoli Simon panoval přes sedm roků, máme šikly jen z prvních čtyř let; jediný má nápis »Pátého roku«. Za Jana Hyrkana (135—105) a jeho nástupce razili jen peníze měděné. Jan Hyrkan je označil první svým jménem, Alexander Jannaeus (103—76) první vydal peníze s nápisem hebrejským a řeckým.

Obr. 124.
Peníz tetrarchy Filippa.

Obr. 125.
Peníz Filátův.

Obr. 126.
Peníz Heroda Agrippy I.

PENÍZE RODU HERODOVA.

Vladaři z domu Herodova dostali od Římanů několikrát právo, aby směli raziti měděné peníze. Stříbrné peníze smělo vydávati jen několik významných měst, zlaté jen Římané. (Příručka, 394, 423, 424 a 501.)

Peníze Heroda Vel. mívají různé odznaky, někdy i rok, ale jen prostý nápis ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΗΡΩΔΟΥ. Mince Archelaovy mívají nápis ΗΡΩΔΟΥ ΕΘΝΑΡΧΟΥ. Herodes Antipas razil dvoji peníze: na některých bývá na lici

Obr. 127. Stater císaře Augusta. Na lici hlava císařova, na rubu bohyně Vítězství.

PENÍZE ŘÍMSKÉ.

Rímští vladaři razili jen peníze měděné a pro židovský zákon nezdobili je nikdy obrazem císařovým. Nejvíce se jich dochovalo z doby Augustovy, Tiberiovy, Klaudiovy a Neronovy.

REVOLUČNÍ PENÍZE ŽIDOVSKÉ.

Za veliké války židovské a zvláště za revoluce proti císaři Hadrianovi (132—135) razili Židé mnoho peněz; podobu mívají různou. Na některých čteme nápis לְאַחַד צִיּוֹן (Liberationis Sion). Bývají měděné, nestejné velikosti, zdobené hrozny nebo hudebními nástroji. Na jiných bývá napsáno צִיּוֹן לְחַרְרוֹת (Libertatis Sion); jsou také měděné, odznaky mívají různé. Dochovalo se jich velice mnoho. Jiné konečně byly raženy úmyslně s nápisem machabejského knížete Simona. Bývají měděné i stříbrné a udávají letopočet.

Obr. 128. Denár Augustův.

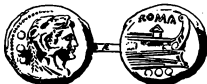
Obr. 129. Denár Tiberiův.

CIZÍ PENÍZE.

Kromě peněz již vyjmenovaných děje se v Novém zákoně zmínka o četných mincích jiných.

a) Řecké peníze:

1. **STATER** (στατήρ; Mat. 17, 26) měl na jedné straně hlavu Minervy,

Obr. 130. Římský kvadrans.

Obr. 131. Římský as.

pokrytou přilbicí, na druhé straně sovu a nápis. Stříbrný stater platil čtyři attické drachmy (τέτραρχμον), asi 24'96 Kč. Zlatý stater se rovnal 20 drachmám (124'80 Kč). Dochované statery jsou tím krásnější, čím jsou mladší; ubývalo jim však váhy, protože se do ceny započítával jejich výrobní náklad (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 438).

2. **DIDRACHMA** (διδραχμον; Mat. 17, 23), stříbrný peníz. Platil dvě drachmy nebo půl stateru, asi 12'48 Kč. Rovnal se hebrejskému půlsiklu. V době Kristově platil každý Izraelita ročně tolik chrámové daně.

3. **DRACHMA** (δράχμη; Luk. 15, 8), stříbrný peníz. Vážil 4'366 g, platil 6'24 Kč.

4. **LEPTON** (Mar. 12, 42), řecký měděný penízek. Platil asi polovinu římského kvadrantu, našich 4'4 h.

5. **MINA** (μνα; Luk. 19, 13n), se rovnala 100 drachmám, platila 624 Kč.

6. **HŘIVNA** (τάλεντον; Mat. 18, 24) bylo 60 min nebo 6000 drachem. Platila asi 37.440 Kč.

b) **Římské peníze** jmenuje Nový zákon:

1. **DENÁR** (דנר, δηνάριον, denarius) razil se ze stříbra. Původně (od r. 269 př. Kr.) platil 10 assů, odtud i jeho jméno; po roce 217 měl 16 assů. Starší vážil 4'55 g, pozdější 3'898 g a platil asi 5'60 Kč. Denár byla obyčejná denní mzda dělníka (Mat. 20, 2), denáry se platila i daň (numisma census; Mat. 22, 19). Zlatý denár se rovnal 25 stříbrným. Denár mival na jedné straně bohyni Rima nebo Vítězství, na druhé straně římskou vlčici nebo dvojspřeží s nápisem »Roma«. V pozdější době byl na něm obraz a nápis panujícího císaře (Mat. 22, 20n a Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 456 a 457).

2. **AS** (אס, ἀσάριον) byl měděný (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 459). Na jedné straně mival obraz Janův nebo císařův, na druhé straně zád lodi. Původně platil 40 hal., později jen 36 hal. Jeho pětina slula quinarus, čtvrtina quadrans (κοδράντης; Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 458); první platil 7'2 hal., druhý 9 halětů.

3. **DIPONDIIUS** (δισσαπλων δύο; Luk. 12, 6) platil dva assy.

IX. Židovský kalendář.

Mahler E., Zeit- und Festrechnung der Juden, Videň, 1889; Das Himmelsjahr als Grundelement der altorientalischen Chronologie, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1906, 825n; - Oppert J., Die Schaltmonate bei den Babyloniern, tamtéž, 1897, 138n; - Miketta, Das Sothisdatum des zweiten Papyrusfundes von Kahun und die biblisch-ägyptischen Synchronismen, Biblische Zeitschrift, 1905, 337n a 1906, 1n; - König Ed., Kalenderfragen im althebr. Schrifttum, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1906, 605n a 1907, 142n; - Bach

Jos., Die Zeit- und Festrechnung der Juden, Freiburg, 1908; - Vincent, Un calendrier agricole israélite, Revue biblique, 1909, 243n; - Zimmermann B., Die Phoenixsage, Theologie und Glaube, 1912, 202n; - Schermann Th., Der ägyptische Festkalender vom 2.—7. Jahrhundert, tamtéž, 1913, 89n; - Kugler Fr., Von Moses bis Paulus, Münster, 1922.

1. Úvod.

Kalendář byl velice důležitým činitelem v náboženském životě židovském, protože se jim řídily hlavní výroční svátky. Hebreové podléhali však několika kulturním státům, proto přijímali i jejich časové počítání. Chceme-li rozuměti jejich kalendáři, všimněme si napřed okolních národů.

EGYPTANÉ měli sluneční rok o 365 dnech. Měl dvanáct měsíců (Tot, Paofi, Hatyr, Choiak, Tybi, Mechir, Famenot, Farmuti, Pachon, Payni, Epifi a Muori) po třiceti dnech. Na konci roku se přidávalo pět dní interkalárních (ἐπαγομέναι). Rok počínali prvním dnem měsíce Tot. Protože nikdy nepřidávali šestý přestupný den, připadal počátek roku po každé na jinou dobu. Teprve r. 238 př. Kr. vyšel v městě Kanope dekret, aby po třech obyčejných letech se přidával přestupný rok o 366 dnech.

Kromě tohoto roku znali Egyptané také rok o 365 dnech a šesti hodinách, který se shodoval úplně s rokem juliánským, zavedeným r. 46. př. Kr. Čítal 365 dní, každého čtvrtého roku se přidával jeden den. Začínal však východem hvězd Sotise (Siria), tedy před 19. červencem. Po 1460 letech úplných nebo po 1462 letech obyčejných připadala slavnost na 1. den měsíce Tot a počínala nová perioda Sotisova. Novějším badáním bylo dokázáno, že délku periody nestanovili přesně: trvá jen 1424 roků.

V egyptských památkách dříve se zmínka ještě o jiných periodách. Nejčastěji se připomíná perioda posvátného býka Apise: čítala 25 roků po 365 dnech. Po tolika letech připadají totiž měsíční čtvrti zase na tytéž dny. O periodě ptáka fenixe a periodě 36.525 roků nemáme zpráv podrobnějších. Zdá se, že jsou jen výplodem pozdější spekulace a neměly praktického významu.

Měsíc se dělil na tři části; jenom hvězdáři počítali týdny po sedmi dnech a každý den pojmenovali podle jedné ze sedmi známých planet. Jak se zdá, počínal den východem slunce; den i noc se dělily na 12 hodin.

BABYLOŇANÉ. Babylonský kalendář není nám dosud úplně znám. Den a noc dělili na 3 části; každá část měla 60 menších dílků (po čtyřech minutách) a tyto ještě šedesát menších dob (po čtyřech vteřinách). Den počínal východem slunce, rok počátkem jara. Největší časovou jednotkou byl měsíční rok přizpůsobený roku slunečnímu. Skládal se z 12 měsíců po 29 a 30 dnech; doplňoval se třináctým měsícem, který se vkládal čtyřikrát v periodě 11 roků. Tato perioda se skládala ze dvou částí: z tříletého cyklu (trieteteris) s jedním přestupným měsícem a z osmiletého cyklu (octaeteris) se 3 přestupnými měsíci. V době Seleukovců byl zaveden cyklus 19letý.

Měsíc počínal první čtvrtí měsíční, kterou proto velice svědomitě pozoro-

vali. Nikde nemáme stopy, že by znali týden. Slavili sice v každém měsíci den sedmý, čtrnáctý, jedenadvacátý a osmadvacátý, ale v novém měsíci počítali znova. V kappadockých textech děje se častěji zmínka o týdnu pětidenním (chamuštu).

REKOVÉ. Den počínali, jak se zdá, východem slunce. Od Egyptanů přijali rozdělení na 12 hodin, v astronomických výpočtech znali i týden, v obyčejném životě měl však deset dní. Rok měl 12 měsíců, 6 po 29 a 6 po 30 dnech. Byl měsíční o 354 dnech, hleděli jej však srovnati třináctým měsícem s rokem slunečním. Vsouvání dalo se různě. V době Solonově vkládali každého třetího roku jeden měsíc. Protože však zůstával značný rozdíl, zavedl Kleostrat kolem r. 536 př. Kr. cyklus osmiletý, do kterého se vsouvaly 3 měsíce. Přestupným rokem byl v každém cyklu rok třetí, pátý a osmý. Roku 432 zavedl Meton svůj proslulý cyklus o 19 letech; z nich bylo 12 roků obyčejných, sedm (3. 5. 8. 11. 13. 16. 19.) mělo po 13 měsících. Brzy se však ukázalo, že ani tento cyklus úplně nevyhovoval. Roku 330 zavedl Kalipp cyklus 76 (4×19) roků a Hipparch (160—125 př. Kr.) navrhoval cyklus o 304 (4×76) letech, po kterém se měl jeden den vynechat; nevíme však, byl-li opravdu zaveden.

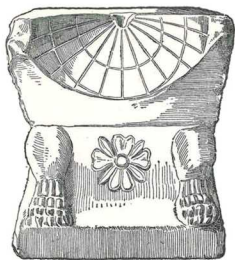
ŘÍMANÉ. Noc dělili na čtyři vigilie; měl-li také den tolik částí, nevíme. Od Řeků přijali rozdělení dne a noci na 12 hodin. Týden měl osm dní, každého devátého dne se konal trh. Jaké měli měsíce a roky původně, nevíme. V době Numy Pompilia se řídili rokem měsíčním, který však přizpůsobili oběhu slunce. Rok měl 12 měsíců, občas se přidával třináctý měsíc. Ustáleného pravidla nebylo, dalo se to podle potřeby. Rok měl 355 dní, jednotlivé měsíce 29 dní, březen, květen, červenec a říjen 31 dní. Rok počínal březnem, jak dokazují jména tehdejších měsíců (September, October, November, December).

Počátek první čtvrti měsíční ohlašoval hlasatel (calabát); odtud i jméno Calendae: v polovině měsíce čili v den úplňku byly Idus. Za decemvirů (kolem r. 450 př. Kr.) bylo nařizeno, aby každého druhého roku se vkládal 13. měsíc o 22 nebo 23 dnech; vsouvali jej po 23. únoru. Roku 46 př. Kr. zavedl Julius Caesar sluneční rok o 365 dnech; každý čtvrtý rok byl přestupný. Hodiny se počítaly od půlnoci do půlnoci; rok počínal zimním slunovratem.

2. Židovský den.

Müller A., Bibel und Gnomonik. Eine apologetische Studie über die Sonnenuhr des Königs Achaz, Natur und Offenbarung, 1902, 257n a Gnomone und Sonnenuhren, Laacher Stimmen, 77, 303n; - Cohn Bertold, Die Stundenteile im jüdischen Kalender, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1914, 375n; - Mahler E., Die chronologische Bedeutung von arbaim und coharaim, tamtéž, 1914, 677n; - Miklik Jos., Sluneční hodiny Achazovy, CKD, 1920, 178n a Hodiny z doby faraona Merenptaha, tamtéž, 1930, 637n.

Židovský den (□^h) měl 24 hodin a skládal se z noci a ze dne; proto začínal západem slunce a končil v tutéž dobu dne následujícího.^{a)} Noc kladli

Obr. 132. Sluneční hodiny řecké.
V Louvru; byly nalezeny v Athénách.

na první místo, protože podle slovního znění Genese (1, 3) předcházela tma prvnímu světlu.^{b)} V praxi se ustálil obyčej, že den počínal východem první hvězdy; odtud povstalo rčení »svítalo na den« (Mat. 28, 1). Podobný zvyk nacházíme nejen u národů východních; měli jej i staří Germáni (Tacit, Germania 11).

a) Někteří pokládali tento zvyk za výmysl rabínský; máme však doklady i ze staré doby. V Genesi se opakují několikrát slova (Gen. 1, 5, 8, 13, 19, 23, 31): »a byl večer a bylo jitro dne prvního« atd. Také v žalmu 54, 18 čteme: »Večer, ráno i o polední budu lkát a vzdychat.« Sobotní klid počíná dosud východem první hvězdy v pátek.

b) Na tento verš odvolávali se přý Zidé již před Alexandrem Velikým (bab. Tamid 66a).

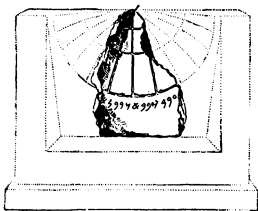
Občanský den (od východu slunce do západu) rozdělovali Zidé před zjetím na šest nestejných částí: a) sítání (שחרית); b) ráno (בוקר) po východu slunce asi do deváté hodiny; c) horko (חם היום, calor diei) asi od 9—12; d) poledne od 12—3 hod. odpolední. Hebrejsky slulo buď מִצְהָרָה, dvojité světlo, protože slunce zářilo nejjasněji a בֵּין הַיּוֹם (stabile diei), poněvadž slunce se zdánlivě nepohybovalo; e) podvečer (ערב) po 3. hod. odpolední. V té době počíná váti od moře chladnější větřík, zvaný »větérkem denním« (רוח הַיּוֹם; Gen. 3, 8):^{a)} f) večer (ערב). Byl dvoji: jeden, když slunce bylo asi uprostřed mezi polednem a západem, druhý, když se počalo klonit k západu. Tato doba »mezi dvěma večery« (בֵּין הָעֶרְבִּים) měla veliký význam v životě náboženském. Tehdy se měla přinášeti večerní obět (Ex. 29, 41), zapalovati ve svatyni lampy (Ex. 30, 7n) a zabíjeti velikonoční beránek (Ex. 12, 6).^{b)}

a) V té době chodili Východaně nejraději na procházku; snad právě proto vypravuje Bible, že i Bůh přišel do ráje. Byl by tedy první hřích spáchán kolem třetí hodiny odpolední a v téže době dokonat na kříži i Spasitel světa.

b) Slova nebyla jasná ani učitelům zákona. Jedni se domnívali, že první večer počínal skutečným západem slunce, druhý východem první hvězdy. Většina hájila výklad, který podávám. Večerní obět byla v chrámě přinášena opravdu kolem třetí hodiny odpolední. Sr. také Antiqu. 14, 4, 3 a Pesachim 5, 1.

Zidé před zjetím hodin neznali; ani staří básníci řečtí o nich nevěděli. Teprve po návratu ze zajetí dělili den na čtyři části po třech hodinách.

Noc dělili původně na tři hlídky (הַלָּלָה, φυλακαί, vigiliae):^{a)} první,^{b)}

Obr. 133. Sluneční hodiny fenické.
V Louvru; dochovala se jen část, která je
na obraze naznačena temněji.

prostřední (Soudc. 7, 19) a ranní (Ex. 14, 24). První trvala od 6—10 hodin v noci, druhá od 10.—2. hodiny, třetí od 2—6, kdy vycházelo slunce. V době Kristově přijali římské rozdělení na 4 bdění po třech hodinách. První se nazývalo večerem (ὀψέ, vespera) a trvalo od 6—9 hodin; druhé slulo půlnoc (μεσονύκτιον) od 9—12 hodin; třetí od 12—3 bylo kůropění (ἀλεκτοροφωνία, gallinicum);^{c)} čtvrté slulo jitřní (πρωί, diluculo) od 3—6 hodin.

- a) Jména dostala asi od strážů, které konali na poušti u svatostánku a později v chrámě jeruzalemském.
- b) Písmo sv. jmenuje jen vigílii ranní a prostřední; tato však předpokládá vigílii první.
- c) Kohouti kokrhají na východě po prvé již kolem půlnoci, kolem 3 hodin po druhé. Proto mluvívali spisovatelé o »druhém kůropění« (Mar. 14, 30 a 72). Tutéž dobu myslí, kdo mluví jen všeobecně o kůropění.

Denní hodiny určovali Židé s počátku jen podle slunce; v Egyptě se dověděli o slunečních hodinkách (gnomon). Bývala to tyčinka, která svým stínem udávala dosti přesně denní dobu. Brávali je také na výpravy; dochovaly se nám některé z doby faraona Merenptaha, za kterého odešli pravděpodobně Židé z Egypta (Sr. Miklik, ČKD, 1930, 637). V době krále Ezekiáše děje se zmínka o slunečních hodinách v Jerusalemě, které postavil Achaz (2. Král. 20, 11). Dříve popírali jejich existenci, dnes o ni nemožno pochybovati; dochovalo se nám několik takových hodin (Příručka k bibl. dějepřavě, obr. 348 až 349). Jak byly sestrojeny v Jerusalemě, nevíme, protože biblická zpráva je velice stručná. Asi se podobaly fenickým. Vynález slunečních hodin připisuje Herodot (Hist. II, 109) Babyloňanům. Ještě později se počalo užívatí vodních hodin, ve kterých zvolna protékala voda.

Teprve v novější době dělili Židé hodinu na 1080 dílků (חלק), každý dílek na 76 okamžiků (רעך); rozdělení však nemělo vlivu na praktický život. Jakým způsobem k němu dospěli, vyličil pěkně Cohn (ZDMG, 1914, 375n).

3. Židovský týden.

Schrader E., Der babylonische Ursprung der siebentägigen Woche, Studien und Kritiken, 1874, 343n; - Meyer E., Ursprung der sieben Wochentage, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1883, 453n; - Hehn J., Siebenzahl und Sabbat bei den Babyloniern und im Alten Testamente, Lipsko, 1907.

Dio Cassius (Hist. Rom. 37, 18) připisoval původ týdne Egypťanům; pokud můžeme historicky dokázat, byli Izraelité první, kteří jej v denním životě zachovávali.

Jeho původ je dosud zahalen hlubokým tajemstvím. Jakési stopy pozorujeme již před potopou. Noe čekal po každé sedm dní, než vypustil znova holubici (Gen. 8, 10, 12). Jakub slavil svatební týden (Gen. 29, 27n). Josef oplakával sedm dní smrt otce (Gen. 50, 10). V době Mojžíšově byl týden jistě všeobecně známý, protože jen tak mohl dát Bůh zákon o sobotě (Ex. 20, 8).

Dobu sedmi dnů nazývali Židé שִׁבְעָת (ἑβδομάς, septimana). Sedmý den slul sobotou (שַׁבָּת), doslova odpočinkem. Ostatní dny neměly vlastních jmen a rozlišovali je pouze řadovou číslovkou: neděle, první den po sobotě (Mat. 28, 1) atd. Šestý den se nazývá v rabinských spisech שֶׁשֶׁת שַׁבָּת (předvečer soboty), v řeckých textech προσάββατον (Zalm 92, 1) nebo παρασκευή (Mat. 27, 62). Toto jméno dostal proto, poněvadž v pátek si připravovali pokrm pro sobotu.

Kromě obyčejného týdne mluvívají Židé ještě o hebdomas hebdomadum; bylo to 49 dní, které uplynuly mezi slavností velikonoční a letnicemi; hebdomas annorum, perioda sedmi let, poslední byl rokem sobotním, protože země odpočívala; hebdomas annorum sabbaticorum, perioda 49 roků, po nich následovalo milostivé léto.

4. Židovský měsíc.

Cohn Bertold, Der zweite Elul, Zeitschrift der morgenländischen Gesellschaft, 1905, 622n; - Haupt Pavel, Elul und Adar, tamtéž, 1910, 703n.

Židovský měsíc (חֹדֶשׁ) se řídil oběhem měsíce, který trvá přesně 29 dní 12 hodin 44' 2'82"; proto mival střídavě 30 a 29 dní. První se nazýval plný (חֹדֶשׁ קָלָא), druhý »dutý« (חֹדֶשׁ חָסֵר).

Před zasetím měsíce jenom číslovali (na př. Gen. 7, 11), jak bylo ostatně zvykem v Babyloně ještě v době Abrahamově (zákoník Hammurabi, 273). Jenom pro měsíce hospodářsky důležité přijali domácí jména fenická; čtyři nám dochovalo Písmo sv.:

ABÍB (אֲבִיב), měsíc zrajících klasů, ve Vulg. mensis novarum frugum, mensis novorum (Ex. 13, 4), první měsíc v roce;

ZÍV (זִיב), doslova mensis splendoris (florum), kdy celá Palestina se pokrývala bujným kobercem květů; druhý měsíc roku;

ETÁNÍM (אֶתָנִים), sedmý měsíc, ve Vulg. Ethaním, doslova »měsíc stálých vod«;

BŮL (בּוּל), osmý měsíc roční, ve Vulg. Bul, etymologicky »měsíc deště«, protože v té době pršelo.

V zasetí přejali Židé asyrsko-babylonská jména měsíců (Roš haššáná 7a) i když se tu a tam spokojovali pouhou číslovkou. Jednotlivé měsíce sluly:

1. **NISAN** (נִסָּן, Νισάν), od poloviny března do poloviny dubna. Měl 30 dní a byl počátkem roku židovského. U Josefa Flavia čteme obyčejně jeho řecko-makedonské jméno Ξανθικός.

2. **IJJAR** (יָאָר, Ἰάρ), měl 29 dní, trval od poloviny dubna do poloviny května, řecky Ἀρτεμίσιος.

3. **SIVAN** (סִיָּן, Σιουάν), měl 30 dní, od poloviny května do poloviny června. Řecky Δαίσιος.

4. **TAMMÚZ** (תַּמּוּז, Τάμωζ), 29 dní, od poloviny června do poloviny července, řecky Πάνεμος.

5. **AB** (אָב, Ἀβά), 30 dní, od poloviny července do poloviny srpna, řecky Ἀβος.

6. **ELUL** (אֶלּוּל, Ἐλουύλ), 29 dní, od poloviny srpna do poloviny září, řecky Γορπιαίος.

7. **TIŠRI** (תִּשְׁרִי, Θεσρῖ), měl 30 dní, od poloviny září do poloviny října. Řecky Ὑπερβερειαίος. Jako s e d m ý měsíc těšil se veliké vážnosti; v době machabejské pozorujeme dokonce snahu přenést počátek roku z nisanu do tišri.

8. **MARCHEŠVAN** (מַרְחֶשְׁוָן, Μαρσουσάνης), 29 dní, od poloviny října do poloviny listopadu, řecky Δίος. V palmyrských nápisech sluje kanun.

9. **KISLEV** (כִּסְלֵו, Χασελεύ), 30 dní, od poloviny listopadu do poloviny prosince, řecky Ἀπελλαίος. V palmyrských nápisech se jmenuje kislul nebo kasul.

10. **TEBET** (תֵּבֶט, Τεβέθος), 29 dní, od poloviny prosince do poloviny ledna, řecky Αἰθουαίος.

11. **ŠEBAT** (שֶׁבַע, Σαβάτ), 30 dní, od poloviny ledna do poloviny února, řecky Περίτιος.

12. **ADAR** (אֲדָר, Ἀδάρ), 29 dní, od poloviny února do poloviny března, řecky Δύστρος.

5. Židovský rok.

Židovský rok (אֲדָר) byl měsíční, proto měl jenom 354 dní. Aby jej srovnali s rokem slunečním, vkládali každého druhého nebo třetího roku mezi adar a nisan jeden měsíc; slul אֲדָר א״ב nebo אֲדָר א״א (druhý adar; Edujjot 7, 7).

Na výslovný rozkaz Boží (Ex. 12, 2) počínal rok 1. nisanem; jak dokázal Kugler (Von Moses bis Paulus, Münster, 1922, 136n), nebylo toto datum nikdy změněno. Rozdil mezi rokem občanským (1. tišri) a církevním (1. nisan) je výmyslem pozdějších rabinů (Roš haššaná 8a); můžeme jen připustiti, že měsícem tišri počínal rok hospodářský.

Jako ostatní národové, dělili také Židé rok na čtyři části podle dvou rovnodenností (jarní a podzimní) a dvou slunovratů (letního a zimního). Pismo sv. mluvív jen o dvou ročních obdobích: zimě a létě (Gen. 8, 22). Zima

trvala od poloviny října do poloviny dubna, léto od poloviny dubna do poloviny října. V praktickém životě rozeznávali šest hospodářských období po 2 měsících:

1. **SETÍ** (סֵטִי) od poloviny října do poloviny prosince. Počíná deštěm ranním, kterého bylo třeba k obdělání polí. Vzduch se ochlazoval, listí opadávalo, v prosinci na horách sněžovalo.

2. **ZIMA** (חִיּוֹן) od poloviny prosince do poloviny února. Často prší, sníh padá jen na horách. Od severu fouká studený vítr a cesty bývají velice klzké. Bouřky jsou časté, řeky a bystřiny se rozvodňují. Počátkem února se zelená osení, stromy pučí, mandloně kvetou.

3. **STUDENO** (קָרָה) od poloviny února do poloviny dubna. Vzduch bývá s počátku ještě studený, ke konci února přichází jarní děšť (imber serotinus). Počátkem dubna přestává pršet, nastává léto.

4. **ŽEŇ** (רִצְצָה) od poloviny dubna do poloviny června. Nebe stále jasné, bouře nemožná.

5. **LÉTO** (חֹם) od poloviny června do poloviny srpna. Horka velice přibývá, i noci bývají tak teplé, že obyvatelé spávají pod širým nebem.

6. **HORKO** (חֶמָה) od poloviny srpna do poloviny října. Rostlinstvo uvadá, teprve ke konci období se znova ochlazuje.

6. Židovská éra.

V době patriarchů nemáme ani stopy po nějaké éře, kterou počínal leto-počet. Později se počítalo od vynikajících událostí, které měly veliký význam a zasáhly hluboko do života celého národa: od východu z Egypta (Ex. 12, 2 a 1. Král. 6, 1), od posvěcení chrámu Šalomounova (1. Král. 9, 10) neb od pádu Jerusalema.

Zminky zasluhují:

a) éra Seleukovců. Počínala slavným vítězstvím, kterého dobyl na podzim r. 312 Seleuk Nikator nad vojskem Antigonovým;

b) éra machabejského knížete Šimona počínala r. 143/142, kdy se zmocnil hradu jerusalemského;

c) teprve asi v 10. stol. po Kr. počali Židé počítati od stvoření světa. Chtěli tak podle všeho zatlačit letopočet křesťanský, kterého se již všude užívalo. (Sr. Lorenz, Historisches Jahrbuch, 1905, 84n.)

KNIHA PATA.

STÁT.

Společnost není ještě státem. Stává se jím teprve, když nabyla soběstačnosti. Žádá se, aby měla vládu, vhodnými zákony upravila vzájemné vztahy mezi jednotlivými občany, měla dosti majetku, trestala spáchané zločiny a bránila území proti cizímu vpádu. Proto pojednáme: 1. o vládní formě židovské; 2. o právech občanských; 3. o bernictví; 4. o soudnictví a 5. o vojenství.

I. Vládní forma židovská.

1. Vláda patriarchální.

Sesemann O., *Die Aeltesten im Alten Testamente*, Lipsko, 1895.

V nejstarší době nacházíme u Židů vládní formu patriarchální. Jednotlivé rodiny byly v jakémisi smyslu malými státy, v jejich čele stál otec. Šířitelé a udržovatelé rodiny byli jen synové. Dcera nemohla nikdy založiti samostatnou rodinu; když se provdala, přecházela do rodiny mužovy. Dokud žil otec, zůstávali všichni synové jeho poddanými, i když si mezitím založili vlastní domácnost. Po smrti otcově nastupoval na jeho místo prvorozený syn. Proto:

a) otec byl nejvyšším knězem a přinášel oběti jménem celé rodiny (Job. 1, 5),

b) spravoval neomezeně společný majetek,

c) trestal provinilce a mohl je usmrtiti, když zasluhovali (Gen. 38, 24),

d) byl nejvyšším vojevůdcem (Gen. 14, 14n),

e) staral se o rozkvět rodiny; proto vyhledával synům vhodné nevěsty a dcerám ženichy (Gen. 24, 1n),

f) byl však povinen dbáti rady starších členů rodiny, protože po jeho smrti měli býti jeho nástupci; proto se na př. tázal po jejich souhlase, měla-li se dcera provdati (Gen. 24, 50n) nebo chtěl-li uzavřítí důležitou smlouvu.

Patriarchální moc byla důsledkem přirozeného rozvoje; rostla, když rodin přibývalo, slábla, kde jich ubývalo. V čele jednotlivých rodin (בֵּית, *oikos*, domus) stáli mužové (אָבִים); rodiny tvořily rod (בֵּית אָב), z několika rodů vznikala čeleď (בֵּית אָבִים, *gens*). V jejím čele stál pohlavár (שׂר הָאֲבֹת). Ze všech čeledi, které odvozovaly původ od téhož syna Jakubova,^{a)} skládal

se kmen^{b)} (שֵׁבִיט, φυλή, tribus), kterému vládl kníže (נָשִׁיב). Všechny kmenů bylo třináct; v praxi se jich uvádělo dvanáct, protože Efraim a Manasses zastupovali místo Josefovo. Společné jméno všech kmenů bylo dům Jakubův (בֵּית יַעֲקֹב) nebo dům Izraelův (בֵּית יִשְׂרָאֵל). Otcové rodů, pohlaváři čeledí a kmenová knížata zvali se společným jménem »starší« (זִקְנִים, πρεσβύτεροι, seniores). Nebyli třídou úřednickou a svého postavení se nedomohli zásluhami; jeho podkladem byl přirozený rozvoj rodiny.

a) Máme však doklady (Num. 26, 28n), že do kmenového svazku byly pojaty i čeledi, které nepocházely přímo od synů Jakubových. O takovém spojování čeledí a rodů vypravuje mnoho názorných dokladů Musil. Sr. Tajemná Amra, Praha, 1932, 246.

b) Kmen měl dvě jména: pokud byl jakousi politickou nebo vojenskou jednotkou, ovládanou jediným mužem, alul שִׁבְטָא: jako skupina rodin, které vyrostly ze společného kmene, nazýval se שֵׁבִיט.

Všichni starší některého kmene tvořili shromáždění kmenové (2. Sam. 19, 11), předáci všech kmenů shromáždění národa (Ex. 3, 16). Za jejich příkladem utvořily se v Palestině i v jednotlivých městech poradní sbory (Deut. 19, 12). Národní shromáždění svolával vladář, když ho nebylo, i velekněz (Jos. 23, 2). Scházeli se obyčejně tam, kde byl právě svatostánek (1. Sam. 10, 17); mohlo to však být i jiné místo v dějinách proslulé (Jos. 24, 1). Na poušti je svolávali kněží hláholem posvátných trub (Num. 10, 3n), v Palestině obyčejně posly. V důležitých případech mohl být počet účastníků omezen nebo též rozšířen; proto se někdy sešli jen náčelníci kmenovi, jindy přibrali i prostý lid.

Každý kmen tvořil samostatnou jednotku, která si spravovala své vnitřní záležitosti; jenom společné nebezpečí je dovedlo semknouti ve větší celky. Při tom však tvořily všechny kmeny vyšší národní jednotu, spojenou slavnou smlouvou s Hospodinem a měly právo a povinnost vzájemné kontroly. Jestli se některý kmen dopustil velkého zločinu, mohl být od ostatních potrestán nebo válkou donucen, aby zlo napravil (Soudc. 20, 1n):

Vláda patriarchální měla mnoho předností, ale i veliké stíny. Uchovávala snáze prosté mravy, ale nedovedla se opítí cizímu útoku. Proto spisovatel knihy Soudců (2, 14—19) vidí v ní pramen četných zlořádů, které se počaly v lidu rozmáhati.

2. Vláda theokratická.

Lagrange M. J., Le règne de Dieu dans l'Ancien Testament. Revue biblique, 1908, 36n; - *Karge P.*, Geschichte des Bundesgedankens im Alten Testament. Münster, 1910; - *Bartmann B.*, Das Reich Gottes in der Hl. Schrift. Münster, 1912; - *Fruhstorfer K.*, Abimelechs Königtum, Linzer Quartalschrift, 1930, 87n.

Robert, La révélation du nom divin Jéhovah. Revue biblique, 1894, 161n; - *Spiegelberg Vil.*, Eine Vermutung über den Ursprung des Namens Jahve, Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft, 1899,

633n; - *Lagrange M. J.*, *El et Jahvé*, *Revue biblique*, 1903, 362 a *Encore le nom de Jahvé*, tamtéž, 1907, 583n; - *Hazuka Václav*, *Zda Ja'um jest jméno Boží či tvar slovesný*, CKD, 1905, 897n; - *Breitschaft Jiri*, *Ist der Gottesname Jahve in den Keilinschriften nachgewiesen?*, *Biblische Zeitschrift*, 1912, 238n; - *Landersdorfer S.*, *Der Gottesname Jahve in den Keilinschriften*, tamtéž, 1912, 24n; - *König Ed.*, *Jau und Jahu*, *Zeitschrift für alttest. Wissenschaft*, 1915, 45n.

Jakmile vyvolený národ uzavřel s Bohem na Sinai slavnou smlouvu, přestala čistá vláda patriarchální a na její místo nastoupila theokracie.^{a)} Jediným králem celého národa byl Bůh, který však měl viditelného zástupce.

Theokracie nebyla jen prázdným slovem; ukládala oběma stranám vážné závazky. Národ se stal lidem Božím (קְדֹשִׁים יְיָ, Num. 16, 3) a byl povinen pokládati zjevený zákon za nejvyšší zákon státní a všemožně se starati, aby byl zachováván. Vladař byl jenom zástupcem Božím, od něho přijímal rozkazy a jednal jeho jménem: proto vzpoura proti hlavě státu byla zároveň zločinem náboženským (Zalm 2, 3). Zato sliboval Bůh, že bude hájiti svůj národ a vladař mohl se této pomoci dovolávat, kdykoli ji potřeboval (Is. 7, 10n). Jako nejvyšší Pán celého národa sidlil Bůh v tajemném obláčku, který bylo viděti nad archou úmluvy. Svou vůli zjevoval buď posvátnými losy, které měl velekněz neb ústy proroků.

a) Jména θεοκρατία užil po prvé Josef Flavius (*Contra Apionem* 2, 16). Neznamenala jen jakési spojení státní moci s náboženstvím; takové nacházíme skoro u všech tehdejších národů.

Se zavedením theokracie souvisela i změna jména Božího; na místo dosavadního Elohim a Saddaj nastoupilo Jahve. První jméno značilo tvůrčí moc Boží, druhé připomínalo Boha jako nevyčerpatelný pramen všeho dobra; nové jméno vytýkalo jeho neměnitelnost a proto i věrnost.

Dnes se uznává všeobecně, že jméno Jahve bylo známo již dávno před Mojžišem; nacházíme je dokonce v nápisech klinových. Nebylo však jménem vlastním. Tím se stalo teprve při známé události ze života Mojžišova (Ex. 6, 2—8).

Theokratická myšlenka zůstávala v podstatě stejná, měnil se jen viditelný zástupce Boží. A jen v tomto smyslu můžeme mluvit o vývoji theokracie.

a) Mojžiš byl s počátku jediným prostředníkem mezi Bohem-králem a jeho národem. Měl moc absolutní: byl zákonodárcem, soudcem a nejvyšším knězem, dokud neposvětil Arona. Později odevzdal díl moci soudní a drobnou administrativu vynikajícím mužům, které sám vyvolil; vyhradil si jen rozhodování vážnějších případů (Ex. 18, 17—26). Moc kmenových knížat nebyla novou úpravou dotčena; vnitřní kmenové záležitosti řídili zase, jako dříve.

Byla tedy tehdejší hebr. vláda jakousi diktaturou, mírněnou prvkem oligarchickým a patriarchálním.

b) Po smrti Mojžišově ujal se vlády Josue. Byl ustanoven od samého Boha, aby uvedl vyvolený národ do Palestiny (Num. 27, 18—23) a zařídil vše, čeho mladý stát potřeboval (Deut. 3, 21n).

c) Po Josuovi vládli nějakou dobu starší, které jmenoval ještě Mojžiš; ale již tehdy vystupovaly stíny vlády patriarchální. Národní svazek se uvolnil, jednotlivé kmeny se ještě více osamostatnily a proto podléhaly snáze vnějším nepřítelům. Úpadkem ústřední autority vnikalo do lidu snáze modlářství, které trestal Bůh obyčejně vpádem některého okolního národa. Když hříchů litovali, posílal jim osvoboditele,^{a)} kterého sám volival. Po dobytém vítězství odcházel hrdina do svého domova. I potom bývala jeho postava ozářena gloriolou a těšil se veliké vážnosti. Lid k němu chodil se svými rozepřemi a podroboval se ochotně jeho rozsudkům. Proto je nazývali Soudci (סוֹדֵי־יִשְׂרָאֵל, iudices). Nestáli po každé v čele celého národa, nesměli dávat nové zákony,^{b)} neukládali dani ani neměli odznaků. Jejich důstojnost nebyla dědičná.^{c)} Moc kmenových knížat zůstala i v této době neztenčena.

a) Jen jednou se dovidáme, že povolal Bůh i ženu. Byla jí prorokyně Debora (Soudc. 4, 4), ale válečné podníky řídil Barak.

b) Proto viděl později Samuel v žádosti o krále urážku Boží (1. Sam. 8, 7); v pojmu krále byla i moc dávat zákony.

c) Teprve Gedeonovi nabízel úřad dědičný (Soudc. 8, 22); ani synové Samuelovi nenastoupili po otci. Byli jen jeho pomocníky při soudech (1. Sam. 8, 1).

Doba Soudců měla pro národ veliký význam a mimoděk připravovala půdu pro království. Lid si uvědomil, jakou výhodou je silná ústřední vláda a byl ochoten obětovat pro ni kmenovou samostatnost, poměrně dosti velikou. Když tedy Samuel zestaral, žádali Židé, aby jim ustanovil krále, jak měli okolní národové. Samuel hleděl je od této myšlenky odvrátit, protože v ní viděl urážku Boží. Opravdu nelze popřít, že slova prozrazovala jakousi nedůvěru v Boha (1. Sam. 8, 1—5). Nepodařilo se mu to; podrobil se teprve na výslovný rozkaz Boží (1. Sam. 8, 11—12). Aby však králové nevládli po libosti, ustanovil Bůh současně úřad prorocký. Proroci byli povoláváni přímo od Boha; proto nepodléhali králi. Byli mluvčími samého Boha a vykonávali dozor i nad králem. Je přirozeno, že takové postavení vedlo ke konfliktům, jakmile král zapomněl na základní myšlenku theokracie a počal si osobovati větší nezávislost, než mu příslušela.

3. Úřad prorocký.

a) JMÉNA PROROKŮ.

Laur Elred, Die Prophetennamen des Alten Testaments, Freiburg, 1903; - *Joüon P.*, Homme de Dieu, Biblica, 1922, 53n; - *Oudenrijn Marek*, De vocabulis quibusdam termino nábi synonymis, Biblica, 1925, 294n.

Hebrejšтина vyjadřovala prorocký úřad třemi různými jmény: ve starší době (1. Sam. 9, 9) se užívalo ponejvíce slova רֹאֶה (vidoucí), s ním souznačné bylo נָבִיא; po Samuelovi se ujal נָבִיא (prorok) a zatlačilo ostatní jména do pozadí.

a) רֹאֶה (vidoucí) znamená etymologicky každého vidoucího; ve skuteč-

nosti se ho užívalo jen o lidech, kterým se dostalo zjevení Božího. Sluli »vidoucí«, protože viděli, co obyčejný člověk nevidí. V Písmě sv. nazývá se po prvé »vidoucím« Samuel (1. Sam. 9, 11); při té příležitosti se dovidáme, že vidoucím byl člověk, kterého se chodili tázati o radu v pochybných záležitostech a v jeho odpovědi viděli odpověď samého Boha.

b) **נִבִּיָּא** (vidoucí). Etymologicky znamená totéž jako první jméno a původně se ho užívalo také jen o pravých prorocích; teprve časem se jeho význam rozšířil i na proroky nepravé (Mich. 3, 7). Věcného rozdílu mezi oběma jmény nebylo; leda možno připustiti, že **נִבִּיָּא** byl tvar starší, **נָבִיא** pozdější.

c) **נָבִיא** (mluvčí). Původ jména je dosud velmi nejistý a jsme odkázáni na pouhé dohady. Snad ještě nejspíše souvisí s arabským »nabaa« (zvěstovati) nebo s asyrským »nabú« (ohlašovati). Mluvnicky je **נָבִיא** tvar pasivní: »ten, komu bylo co od Boha zjeveno.« Snad právě proto bývá sloveso **נָבִיא** (prorokovati) v nif'alu nebo hitpa'elu. V denním životě zanikla pasivní stránka slova, zato se zdůraznil účel, proč se mu zjevení dostalo (prorokovati). Podobný zjev nacházíme u četných hebrejských slov obdobně tvořených: **דֹּבֵר** (dozorce), **נָשִׂיא** (náčelník), **בִּלְיָא** (šlechtic) a pod.

Z ostatních jmen zasluhuje zmínky:

a) **muž Boží** (**אִישׁ אֱלֹהִים**, *ánđρωπος τοῦ Θεοῦ*, homo Dei nebo vir Dei). Svědčilo každému zbožnému Izraelitovi, ale stalo se čestným názvem starších proroků. Jest opravdu zajímavé, že ani starozákonní kněží tak nejsou nikde jmenováni, nebyli-li zároveň proroky. V pozdější době bylo zatlačeno jménem

b) **služebník Boží** (**עַבְדֵּי**, *δούλος*, servus Dei). Jméno bylo dosti všeobecné a teprve ze souvislosti poznáváme, platí-li o nějakém proroku.

c) **posel Boží** (**מַלְאָכִי**, *ἄγγελος*, angelus); jméno je však dosti řídké (2. Par. 36, 15 a Is. 44, 26).

Spíše jen básnická jsou jména: **שׂוֹרֵץ** (strážce), **חֲלִידָא** (hlídka) a **רֹעֵי** (pastýř).

b) POJEM PROROKA.

Mesnil Fr., De prophetismo Israelitico, Verbum Domini, 1923, 113n; - *Fascher Erich*, Prophetes, Giessen, 1927.

Lidový názor vidí v proroku muže, který předpovídal jménem Božím budoucnost. Biblický pojem je mnohem širší. Prorok byl člověk, kterému zjevoval Bůh svoji vůli, aby ji jeho jménem oznamoval lidem; zjevení se mohlo vztahovati na minulost, přítomnost nebo budoucnost.

Pojem proroka vylíčil nám nejlépe samo Písmo svaté (Ex. 7, 1—2). Bůh poslal Mojžíše k faraonovi, aby mu pověděl jeho vůli. Když se Mojžíš vymlouval, že neumí dobře mluvit (Ex. 4, 10 a 6, 10—12), pravil mu Pán: »Hle, já tě ustanovuji za faraonovo božství; Aron pak, bratr tvůj, bude tvým proro-

kem (מַדְבָּר). Ty mu budeš vypravovati všechno, co ti přikazují; on pak mluvití bude k faraonovi« (Ex. 7, 1—2). Z toho plyne důležitá rovnice: Čím byl Aron Mojžišovi, tím býval prorok samému Bohu; ohlašoval lidem, co mu Bůh uložil. Podobně mluvil Bůh, když volal Jeremiáše: »Hle, kladu slova má v ústa tvoje« (Jer. 1, 9). »Ke všemu, k čemu tě pošlu, půjdeš, a vše, cokoli tobě rozkáži, mluvit budeš« (Jer. 1, 7).

Stejný pojem o proroku měli i překladatelé LXX, kteří tak dobře znali tradice svého národa; hebrejské מַדְבָּר přeložili po každé slově προφήτης. Starší církevní spisovatelé neznali přesně jeho význam; předložku πρό vztahovali na budoucnost, prorokem byl ten, »kdo předpovídal« (Sv. Irenej, Contra haereses IV, 20, 4; MG 7, 1034). Ve skutečnosti má předložka v takových složených slovech docela jiný význam, jak vidíme na četných obdobných příkladech: πρόβος (zástupce pastýřů), πρόβουλος (kdo se táže o radu jménem druhého), πρόδικος (kdo projednává cizí záležitost), προγγισσέν (mluviti jménem jiného). Podobně tomu bylo i v latině (proconsul, procurator, propugnator) a jenom tento význam nacházíme u řeckých klasiků. Diviš z Halikarnassu jmenuje kněze »προφήται τῶν θεῶν«, protože hlásají a vysvětlují vůli a zákony boží. Básníci jsou Μουσῶν προφῆται, Themistius (Orat. 23) jmenuje προφήτης muže, kteří vykládali Aristotela. Pěkně popisuje pojem proroka sv. Pavel (1. Kor. 14, 3): »Kdo prorokuje, mluví lidem ke vzdělání a k povzbuzení a k útěše« a jeho slova rozvádí případně sv. Tomáš (In I. epist. ad Cor. 14, lect. 1): »Ad aedificationem incipientium, et ad exhortationem proficientium, et ad consolationem desolatorum.«

c) DĚJINY PROROCKÉHO ÚRADU.

Oudenrijn M., L'expression »fils des prophètes« et ses analogies, *Bibli-ca*, 1925, 165n a Synopsis historica prophetismi Veteris Testamenti universi, *Angelicum*, 1926, 121n; - *Cohausz Otto*, *Prophetenwende*, *Linzer Quartalschrift*, 1930, 225n.

Bůh zakázal Izraelitům tázati se o radu pohanických kouzelníků a hadačů; místo nich slíbil jim proroky (Deut. 18, 15). Kolik bylo proroků, nevíme; dovidáme se o nich jen z nahodilých poznámek Pisma svatého. Kliment Alex. (*Stromata* 1, 21) napočítal 35 proroků a pět prorokůň. Židé (*Seder Olam* 21) udávají 48 proroků a sedm prorokůň. Ve skutečnosti jich bylo jistě více.

Po odchodu z Egypta byl Mojžiš jediným prorokem, po něm nastoupil Josue (Sir. 46, 1). V době Soudců děje se několikrát zmínka o prorocích, teprve za vlády Heliovy jich ubývalo (1. Sam. 3, 1). Obrat nastal za Samuele. Přiliv pohanických ideí hleděl Bůh zastaviti tím, že posílal více proroků; po prvé se dovidáme o žácích (מַדְבָּר), které si proroci odchovali a které posílal kázati místo sebe. Když se počali objevovati nepraví proroci, dokazoval Bůh velikými zázraky (Eliáš, Eliseus), kdo mluví jeho jménem. Posledním z pro-

roků byl Malachiáš, kterého židé proto nazvali »pečetí proroků« (מַלְאֲכִיָּהוּ). V době machabejské proroků nebylo (1. Mach. 4, 46).

Dějiny úřadu prorockého můžeme rozdělit na dvě doby: starší a mladší. Přelom nastává kolem r. 850 a mezi oběma dobami je veliký rozdíl.

Úkolem starších proroků bylo na prvním místě uchováti neporušenou smlouvu sinajskou. Ohnivě kázali proti modloslužbě, která se v lidu šířila, zlé kárali, zatvrdelým hrozili Božími tresty. Jejich předpovědi vztahovaly se po nejvíce k blízké budoucnosti. O Mesiáši a jeho říši nemluvili. Starali se především o přítomnost; proto také nic nepsali.

Obrat nastal kolem r. 850. Po tolika smutných zkušenostech bylo patrné, že dosavadní volání Boží vyznělo naprázdno. Zatvrdelý lid pokání nečinil a jeho hříchy se stávaly čím dále tím trestuhodnější. Proto mladší proroci počali předpovídati pohromy, které čekají nevděčný národ a jejich zraky se obracely k budoucnosti. Starozákonní smlouva přestane, židovský stát zanikne, chrám bude rozbořen, ale na jeho troskách rozkvetne blahá říše mesiánská. Protože mnohé předpovědi se měly splnit teprve po několika stoletích, bylo třeba, aby je napsali; jejich splnění mělo býti neklamným důkazem, že jejich ústy mluvil sám Bůh. Spisy prorocké byly však také projevem velikého milosrdenství Božího; slibovaly kajicimu národu odpuštění a vstup do říše mesiánské.

d) POVOLÁNÍ PROROKŮ.

Condamin Albert, La mission surnaturelle des prophètes d'Israel, Études, 118, 5n; - *Synave P.*, La causalité de l'intelligence humaine dans la révélation prophétique, Revue des sciences philosophiques et théologiques, 1914, 218n.

Úřad prorocký byl trvalou součástí starozákonní theokracie (Deut. 18, 15), ale povolání jednotlivých proroků si vyhradil Bůh.

Obsahovalo tři prvky:

a) **rozkaz Boží**. U některých proroků se o něm dovidáme výslovně (Am. 7, 13 a Is. 6, 8—9); u jiných se o něm nemluví, ale nemůžeme o něm pochybovati. Rozkaz Boží býval tak jasný, že mu nebylo možno odolati, i když se prorok s počátků bránil (Jer. 1, 4—10); byl tak přesvědčivý, že prorok opouštěl svoje dosavadní zaměstnání a šel za hlasem Božím (Am. 7, 12). Nepřestal mluvit, ani když ho pronásledovali a hrozili mu smrti;

b) **posvěcení**. Bůh nejenom proroka povolal, vyzbrojil jej také vším potřebným. Pismo svaté užívá o tom slovesa קִדְּשׁ (Jer. 1, 5), posvětit; jindy čteme obrazy: Bůh očistil rty prorokovy (Is. 6, 7), vložil slova na jeho rty (Jer. 1, 9), na prorokovi spočinula ruka Hospodinova (Ez. 8, 1), ovládl ho Duch Boží (Is. 61, 1) nebo připadl naň Duch Boží (Mich. 3, 8);

c) **spojení s Bohem**. Povolání a posvěcení za proroka bylo čímsi trvalým; proto mluvíme o spojení s Bohem. Jak si to máme představit, zůstane asi na-

vždy tajemstvím. Proroci nám svůj duševní stav nepopsali a z nahodilých poznámek je velice těžko sestavit jednotný obraz.

Prorok mluvil tak, jako by mu sám Bůh kladl do úst slova, která pronášel (Deut. 18, 18 a Jer. 1, 9). Byl-li tázán o radu, neodpovídal podle své vůle, nýbrž čekal na zjevení Boží. Někdy se mu ho dostalo hned, jindy teprve po několika dnech (Jer. 42, 4. 7), ale okamžik závisel úplně na svobodné vůli Boží. Chtěl-li Bůh národ potrestati, neodpověděl prorokům na jejich dotaz (Pláč 2, 9). Zaslechl-li však hlas Boží, nemohl mlčet (Ez. 33, 22).

Prorok měl nezvratnou jistotu, že jeho ústy mluví sám Bůh, ale tím nebyla jeho osobní činnost nijak porušena. Rozum pracoval jako jindy. Myšlenkový obsah proroctví pocházel přímo od Boha, prorok mu dodával osobní zabarvení. Obrazy čerpal ze svého okolí (Ezechiel), užíval rčení, která se shodovala s jeho vzděláním a pod. Vždy však věděl, co prorokuje, i když někdy nechápal celý dosah svých slov. Bylo by proto velikým poblouzením, kdybychom srovnávali starozákonní proroky s pohanskými věštcí, o kterých vypravují tehdejší spisovatelé.

Vliv Boží nebyl po každé stejně mocný a také netrval stále; proto nebyla všechna jejich slova projevem proročským. Náзорný doklad vidíme na proroku Nathanovi (2. Sam. 7, 3—13).

Zdali proroci mívali na čele nějaké viditelné znamení svého úřadu, nemůžeme dokázati; z 1. Král. 20, 41n to jistě neplyne.

e) JAK SE BŮH ZJEVOVAL PROROKŮM.

Leitner Fr., Die prophetische Inspiration, Freiburg, 1896; - *Grill Sev.*, Die Gewittertheophanie im Alten Testamente, Wien, 1931; - *Haeussermann B.*, Wortempfang und Symbol in der alttest. Prophetie, Theologie und Glaube, 1933, 104.

Israelští proroci neužívali žádných umělých prostředků, aby navázali spojení s Bohem, jak to činili pohanští hadači. Zjevení bylo svobodným dílem Božím a Bůh je mohl způsobiti, jak sám chtěl. Pokud víme z Pisma svatého, užíval tři prostředků:

a) **slova.** Proroci nemohli ovšem slyšet hlas Boží, tak jako my slyšíme hlas člověka, který s námi mluví; Bůh je duch, proto hmotného hlasu nemá. Slyšeli jen artikulované zvuky, které působil Bůh zázračně. Někdy slyšel prorok jen hlas, ale neměl vidění (1. Sam. 9, 15—17), jindy i Boha viděl a s ním rozmlouval (1. Král. 19, 9—18). Nejčastěji slyšel hlas Boží jen v duši (Jon. 4, 9—11).

b) **vidění.** Někdy bylo viditelné i zrakem (Dan. 5, 25), jindy se událo jen v obraznosti proročkově (Num. 12, 8); někdy byl prorok při sobě, jindy spal a Bůh ho ze spánku probudil: buď skutečně (1. Sam. 3, 11) neb aspoň jeho duševní síly (Jer. 31, 26).

c) **snu.** Jestli Bůh zjevil svou vůli prorokovi ve spánku, mluvíme o snu (Num. 12, 6); máme však jen několik málo dokladů (1. Sam. 28, 6. 15 a Joel 2, 28). Ve snech si líbovali nejvíce nepraví proroci (Is. 56, 10).

f) JAK PROROCI MLUVILI K LIDU.

Dálo se to několikařím způsobem:

a) **živé slovo** bylo nejčastějším prostředkem, kterým zvěštovali proroci vůli Boží. Teprve ke konci života psali svá kázání; proto mají jejich knihy umělou disposici a veliké části jsou složeny v básních. Je velmi pravděpodobné, že v knize jsou jen hlavní myšlenky; původní slovné rozvedení bylo podrobnější a delší. Prorok jistě opakoval některou předpověď častěji; v knize se o ni zminil jen jednou. Nejpádňším dokladem jsou spisy malých proroků.

b) **psané slovo.** Někdy prorok nemluvil, nýbrž jen psal. Novější badatelé se domnívají, že celá druhá část proroka Isaiáše (40—66) byla jen napsána, protože prorok oslovuje židy, kteří se měli po několika stoletích vraceti ze zajetí; také kniha Baruchova byla napsána a poslána zajatcům babylonským (Bar. 1, 1—6) a totéž dlužno říci o listě Jeremiášově (Bar. 6). Je možné, že také popis tajemného chrámu Ezechielova (Ez. 40—48) byl jenom napsán.

c) **symbolický úkon.** Někdy nařídil Bůh prorokovi, aby vykonal nějaký skutek; obyčejně se vymykal ustáleným zvykům a právě svou mimořádností vyvolával veliký rozruch. Odevšad se sbíhali zvědaví diváci; prorok použil vhodného okamžiku a zjevil jim vůli Boží. O takových symbolických úkonech dočítáme se v Písmě sv. velice často: Ahiáš roztrhal svůj plášť na dvanáct kusů a deset jich podal Jeroboamovi (1. Král. 11, 29—39); Isaiáš procházel Jeruselem pouze v nejnntnější oděvu, aby naznačil, jak bude lid odváděn do zajetí (Is. 20, 1—6); Jeremiáš roztržil koupenu nádobu, aby symbolisoval brzký pád města (Jer. 19, 1—13). Velice mnoho symbolických úkonů čteme u Ezechiela.

g) VÝZNAM PROROKŮ.

Soukup J., O politické činnosti starozákonních proroků, ČKD. 1886, 481n; - Walter Fr., Das Prophetenthum des Alten Bundes in seinem sozialen Beruf, Zeitschrift für kath. Theologie, 1899, 385n a Die Propheten in ihrem sozialen Beruf und das Wirtschaftsleben ihrer Zeit, Freiburg, 1900; - Eberharder A., Die alttest. Propheten als Seelsorger, Pastor bonus, 1922, 147n; - Miklik Jos., Proroci a politika, ČKD. 1923, 565 n; - Hanoušek Felix, Bible a socialismus, ČKD. 1931, 368n.

Izraelští proroci jsou zjevem, jakým se nemůže pochlubit žádné starověké náboženství; proto měli veliký význam:

a) **náboženský a mravní.** Proroci nevymyslili monotheismus, jak tvrdili racionalisté, byli však jeho nejpevnější hradbou; bez jejich působení byli by židé utonuli v okolním pohanství, které zaváděli i jejich vlastní králové. Pro-

roční žáci procházeli ve sborech krajinami, zpívali posvátné písně a napomínali posluchače, aby zůstali věrni zděděnému náboženství. Prorokům přísluší zásluha, že lidové náboženství se prohloubilo a produševnilo. Stále zdůrazňovali, že Bůh je svrchovaný Pán světa; proto nemá záliby ve hmotných obětech a zevnějších projevech úcty, nejsou-li provázeny čistým neb aspoň kajícím svědomím. Byla to myšlenka, jakou nenajdeme v žádném tehdejší náboženství.

b) **význam politický.** Racionalisté vytýkali prorokům panovačnost, kterou chtěli ovládnouti oltář i trůn; srovnávali je s demagogy, kteří působili králům zbytečné obtíže a svými pletichami křížili jejich nejlepší úmysly. Delitzsch jim dokonce připsal zásadu: »Účel posvěcuje prostředky« a činil je odpovědnými za všechny královraždy ke konci říše judské a izraelské.

Tyto výtky jsou úplně nesprávné; ani v politice nepřekročili proroci nikdy své pravomoci. I v politice hájili pouze zásady náboženské. Nebyli inspirátoři; spíše hleděli odvrátiti od neblahých poblouzení, jakých se dopouštěli a králové.

Všímáme-li si podrobnosti, třeba přesně rozlišovati politiku vnitřní od politiky vnější a zahraniční. Ve vnitřní politice podrželi proroci i po založení království náboženské vedení. Vždy byli a zůstali nástrojem, kterým mluvil Bůh. Proto bez bázně volali k odpovědnosti i krále, když porušoval svatá práva lidu Božího neb uváděl v nebezpečí samu theokracii. Jenom s tohoto stanoviska pochopíme a správně oceníme úporný boj mezi Saulem a Samuelem (1. Sam. 15); proto se Nathan zastal zavražděného Uriáše (2. Sam. 12), Ahiáš lidu sužovaného nemírnými berněmi Salomounovými (1. Král. 11) nebo Eliáš nevinně pronásledovaného Nabota (1. Král. 21). Pouhá politika u nich nerozhodovala a proroci se ji také nikdy nedovolávali; po každé přícházeli jako vyslanci Boha-Krále.

Stejně tomu bylo i v politice zahraniční. Izrael neměl býti nikdy výbojcem. Jeho hlavním úkolem bylo přinést pohanskému světu víru v pravého Boha a naděje mesianské. Proto již Gad důrazně varoval Davida, když se chystal čítati národ a proměnití svou říši ve stát vojenský a zajistiti mu určité mocenské postavení (2. Sam. 24). Mile dojmají pokusy Šemajovy (1. Král. 12), aby překazil bratrovražedný boj mezi říši severní a jižní. Zvláště třeba zdůrazniti prozíravou politiku proroků, když v 8. stol. blížila se zvolna asyrská vojska ke hranicím Svaté země. Katastrofa samařská a jerusalemská byla by se jistě aspoň oddálila, kdyby králové byli více dbali moudré rady Isaiášovy (30, 15) a zůstali neutrálními ve velikém boji Asyrie a Egypta o nadvládu světovou. Odtud jejich důrazná kázání proti nemírnému hromadění válečného materiálu a proti zbrojení o závod (Is. 30, 16). Budila se tím žárlivost okolních velmocí.

Podivuhodně zazařila duševní převaha proroků v nejosudnějších chvílích vyvoleného národa — krátce před pádem obou říši. S největším sebezáporem a bez ohledu na osobní oblibu radili králům, aby se podrobili vítězným vojskům asyrským a babylonským. Tato jejich politika jim byla často vykládána ve zlé, ale neprávem. Byla jen projevem zdravé lásky k národu, z kterého vyšli. Také proroci byli dobrými vlastenci a milovali svůj lid vroucněji než

kdokoli jiný. Rozdělení říše pocítovali jako bolestný vřed na těle národním (Os. 1, 11; Is. 11, 13 a Jer. 3, 18) a hořce plakali nad jeho neštěstím (Mich. 1, 8). A přece zrazovali od beznadějného odporu. Chtěli zachrániti, co se ještě dalo zachrániti. Lekali se myšlenky, co bude, pozbudou-li Izraelité své národní samostatnosti. Ostatně pravý prorok viděl ve všem řízení Boží. Pro něho byla i pohanská velmoc jen trestající metlou v ruce Boží (Is. 10, 5) a poslem jeho spravedlnosti (Jer. 25, 9 a Ez. 26, 7). Běda ji, kdyby svévolně překročila meze svého poslání.

c) **význam sociální** byl veliký a zasahoval všechny vrstvy tehdejší společnosti. Vystupovali neohroženě proti kapitalismu, který tiskl k zemi tisíce majetkově slabých; kárali rozmařilost a mravní zločády, které hlodaly na zdravém kořeni národa; potírali přepych v oděvu a v pokrmech; bojovali za svatost manželství a čistotu rodinného života; kárali úředníky, kteří se dopouštěli přehmatů. Byl-li osud palestinské chudiny o mnoho snesitelnější než jinde, bylo to zásluhou proroků. Nikdy se však nedali zlákat, aby štváli proletariát proti boháčům a hlásali třídní boj. Ne nenávisť, nýbrž mravní obrodou bylo možno pomoci trvale utiskovanému lidu.

d) **význam literární.** Básnické knihy proroků patří k nejlepším plodům hebrejské literatury, jak se uznává všeobecně.

h) **LŽIPROROCI.**

Oudenrijn M., De falsis prophetis in Vetere Testamento, Angelicum, 1926, 46n; - *Škrinjar Albin*, De falsis prophetis apud Jeremiam et Ezechielem, Verbum Domini, 1931, 99n.

Písmo svaté rozeznává dvě třídy lžiproroků: jedni vystupovali jménem pohanských bohů, druzí jménem Hospodinovým. První nás nezajímají, protože nikdy se nedovolávali neomylné auktority Boží. Co však říci o druhé skupině? Byli podvodníky či stali se bezděčnou obětí podrážděné obraznosti?

Již Mojžiš předpověděl (Deut. 13, 1—5 a 18, 20—22), že budou lžiproroci a udal také znamení, po kterých je bylo možno rozeznati. Za krále Achaba se jich sešlo na 400 a jejich vůdcem byl jakýsi Sedekiaš (1. Král. 22, 5—28). V jižním království byli největšími odpůrci Isaiáše a Jeremiáše; děje se o nich zmínka i po návratu ze zajetí (Neh. 6, 7, 10—14).

Nepopíráme, že některý jednotlivec mohl býti jen obětí podrážděné obraznosti; velikou většinou však byli svůdci a obratnými lháři, kteří dovedli těžiti z náboženských citů prostého lidu. O tomto důsledku nemožno pochybovati, když si přečteme, jak o nich mluví Písmo svaté: tvrdili, že zvěstují vůli Boží, ale pronášeli své vlastní výmysly. Bůh jich neposlal, jsou lháři a svůdci lidu (Jer. 14, 14—15). Jejich vidění nebyla od Boha, nýbrž jejich výmyslem (Jer. 23, 16). Chlubili se, že měli prorocké sny, ale co vypravovali, byl podvod (Jer. 23, 25). Byli to němi psi, kteří neuměli štěkati a upozorniti na hrozící nebezpečí (Is. 56, 10). Místo aby kárali, utvrzovali ještě lid v nepravosti

a znemožnili jeho obrácení (Jer. 23, 14—22). Jejich předpovědi se neplnily (Ez. 13, 6); bývali zahanbeni, když se ukázala jalovost jejich proroctví (Jer. 14, 13—15). Jejich mravní povaha bývala velice nízká (Sof. 3, 4), oddávali se vinu (Is. 28, 7) a svoje předpovědi si dávali draho platiti (Mich. 3, 5. 11 a Ez. 13, 18—19).

4. Vláda královská.

Wiesmann H., Die Einführung des Königtums in Israel, Zeitschrift für kath. Theologie, 1910, 118n; - *Caspari V.*, Thronbesteigungen und Thronfolge der israelitischen Könige, Leiden, 1917; - *Fruhstorfer K.*, Abimelechs Königtum, Linzer Quartalschrift, 1930, 87n; - *Kaupel H.*, Die Beziehungen des alttestamentlichen Königtums zum Kult, Hamburk, 1930.

a) ZÁKON O KRÁLI.

Již Abrahamovi předpověděl Bůh (Gen. 17, 16), že z jeho potomků vzejdou králové (מלכים). Byl to jen důsledek slibované okupace Palestiny. Kočovníci mivali náčelníky, usedlíci bývali ovládáni králi. Proto i Mojžíš předvidal, že vyvolený národ nespokojí se dlouhou neviditelným králem, s kterým směl mluvit jenom velekněz, a zatouží po králi viditelném; proto vymezil v hlavních rysech jeho právní postavení (Deut. 17, 14—20). Jiní se však domnívají, že zákon o králi pochází teprve od Samuele, který jej na rozkaz Boží vepsal do Pisma sv. (1. Sam. 8, 11—18). Jest nesnadné rozhodnouti, kdo má pravdu; první myšlenka se mi zdá přirozenější, protože pozdější spisovatel by podal jistě předpisy podrobnější.

Zákon ustanovoval:

a) krále nebude určovati lid, nýbrž sám Bůh (Deut. 17, 15). Proto nebyla královská důstojnost nikdy tak úplně dědičná, že by Bůh nemohl nástupce vyloučiti (Sr. 1. Král. 1, 13). Též vidíme, že téměř po každé provází nastoupení královo souhlas některého proroka;

b) králem směl býti jen muž, který byl členem vyvoleného národa a ctil praveho Boha (Deut. 17, 15). Tento důsledek plynul nutně z jeho theokratického postavení. Vláda Atalie byla jen násilnou usurpací a národ se jí hleděl zbaviti co nejdříve (2. Král. 11, 4n);

c) neměl chovati příliš mnoho koní (Deut. 17, 16). Důvodem bylo, aby lid příliš neutiskoval a nespolehal více na vojsko než na Boha, který měl býti nejpevnější hradbou vyvoleného národa;

d) neměl mít mnoho manželek, jak bývalo zvykem u pohanských králů (Deut. 17, 17); Bůh tak chtěl zabrániti, aby z lásky k manželkám nešířil modloslužbu. Smutný doklad vidíme u Šalomounovi (1. Král. 11, 1—9 a 2. Král. 23, 13);

e) neměl hromaditi přílišného bohatství (Deut. 17, 17), aby lid nemirnými daněmi nevyssával a nepropadl zhoubné rozmařilosti;

f) měl mít stále u sebe »opis zákona« (מִקְרָאֵי הַתּוֹרָה) a často v něm čítati, aby dbal práva a spravedlnosti a nevládl lidu krutě a nemilosrdně.

Co znamenají slova מִקְרָאֵי הַתּוֹרָה, není dosud úplně jasné. LXX přeložila δευτερονόμιον a podobně smýšlel i sv. Jeronym. Jiní je omezovali na zákon o králi (Deut. 17, 14–20); pravdě nejspodobnější znamenají pět řečí Mojžišových (Deut. 6, 1–7, 11), které podávají jádro celého zákona.

Zavedením královské důstojnosti nepřestala theokracie, změnil se toliko její viditelný nositel. Židovský král nebyl neomezeným vladařem, byl jen zástupcem Božím.^{a)} Vládl jeho jménem (1. Par. 17, 14), proto se nazýval »králem ustanoveným od Hospodina« (Zalm 2, 6) a říše izraelská byla »královstvím Hospodinovým« (2. Par. 13, 8).^{b)}

a) Kniha Moudrosti (6, 5) praví: »ὁπηρετης της αὐτου βασιλειας.«

b) Někteří se domnívali, že královská důstojnost byla popřením theokracie; z proroků se dovídáme, že tomu tak nebylo. Proto vzpoura proti zákonitému králi byla zároveň vzpourou proti Bohu.

b) NASTOUPENÍ KRÁLOVO.

Jednotliví králové bývali buď od Boha vyvoleni (1. Sam. 9, 17) nebo nastupovali právem dědičným (2. Par. 21, 3), někdy se zmocnili trůnu násilím (2. Král. 11, 1–3) nebo byli dosazeni od cizího panovníka (2. Král. 23, 34).

Král býval uváděn v úřad slavnostními obřady; nejdůležitější bylo pomazání svatým olejem, který mu lil na hlavu prorok nebo velekněz (1. Sam. 10, 1). Nato byl oblečen do královského roucha, ozdoben královskými odznaky (2. Sam. 1, 10)^{a)} a podán mu opis zákona (2. Král. 11, 12). Hned potom přísahal, že bude zachovávat zákon Mojžišův a splní podmínky (תְּרִיבִי), které si lid nebo knížata vyhradila^{b)} (2. Sam. 5, 3). Nato byl posazen na trůn (1. Král. 1, 46) a knížata mu slibovala jménem celého národa věrnost a poslušnost (2. Sam. 5, 3). Přisahu potvrzovali podáním ruky (1. Par. 29, 24), někdy i polibkem (1. Sam. 10, 1 a Zalm 2, 12). Nato byl král vezen městem ve slavném průvodu, při kterém hrála radostná hudba (1. Král. 1, 39n) a lid pozdravoval nového panovníka slovy: »Ať žije král!« (יְהִי מָלֵךְ); po četných obětech konána slavnostní hostina (1. Sam. 11, 15).

a) Byl-li též opásán mečem, nevíme; ze žalmu 44, 5 to dokázat nelze.

b) Nemusel však skládati tuto přísahu veřejně; rozumělo se to jaksi samo sebou. Zdá se však, že se lid po každé nespokojil čestným slovem královským.

c) KRÁLOVSKÉ ODZNAKY.

Saul měl s počátku jen oděv občanský; jeho nástupci přibrali si časem za příkladem okolních národů různé odznaky:

a) **KRÁLOVSKÝ ŠAT** (שָׂרָת מַלְכִּי) nelišil se od ostatních střihem, nýbrž jen nádhrou. Jak se dovídáme z Pisma sv. (1. Mach. 10, 20), nosivali králové šaty barvy šarlatové, zdobené zlatem a drahokamy; plášť spínali zlatou sponou.

Obr. 134. Ramses II.
Smutně proslul jako utiskovatel židů.

b) **DIADEM** (כִּתְרִית) povstal z provazce, kterým dříve ovinovali vlasy, aby je vitr nerozčebral. V pozdější době to byla ozdobná stužka (2. Sam. 1. 10), která obepínala hlavu a vzadu se svazovala. Perští králové nosili diadem šarlatový (Curtius, De rebus gestis Alex., 3, 3); králové židovští se asi fidili podobným zvykem. Diadem neodkládali ani ve válce (2. Sam. 1. 10).

c) **KORUNA** (כִּוֶּנֶת) vešla v obvyčej teprve od doby Davidovy a bývala uměle zhotovena. O její podobě nemůžeme říci nic určitého.

V 2. Sam. 12, 30 se dočítáme, že ukořistěná koruna ammonskeho krále byla ze zlata, zdobena vzácnými drahokamy a vážila zlatou hřivnu. Je však pravděpodobné, že je tu udána jen její cena (1.080.000 Kč). Jako závaží měla totiž zlatá hřivna 49.11 kg.

d) **TRŮN** (כִּסֵּי) se podobal stoličce s pozadím a pobočními opěradly. Býval tak vysoký, že se k němu vystupovalo po stupních (Přiručka, obr. 112). Slonovinou vykládaný trůn Salomounův měl po každé straně na opěradle podobu lva, který velebně zobrazoval královskou důstojnost (1. Král. 10, 18—20). Vystupovalo se k němu po šesti stupních, zdobených po obou stranách podobami lvů. Po stranách stávalo několik menších trůnů, poněkud nižších, na kterých sedávala královna, matka krále a nejvyšší úředníci. Nejčestnější bylo místo po pravici krále a znamenalo jaksi spoluvládu; po něm bylo místo na levici.

Právě proto sliboval Bůh Mesiáš, že bude sedět po jeho pravici (Žalm 109, 1); o tato místa prosila Salome pro své dva syny (Mat. 20, 21).

e) **ŽEZLO** (זֶזְלוּ) povstalo z hole, jakou nosivali na východě všichni, kteří zastávali nějaký úřad. Původně bývalo jen ze dřeva (Ez. 19, 11), později ze zlata (Est. 8, 4). Končovalo zlatou kouli neb jinou ozdobou. Saul měl místo žezla kopi (1. Sam. 18, 11); totéž se dovidáme o králích jiných národů (Justin, Hist. Phil. 43, 3).

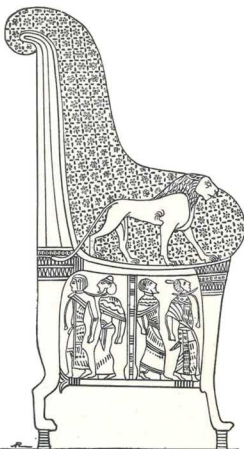
Obrazně znamená žezlo vládu a jejího ducha; proto »žezlo spravedlnosti« (Žalm 44, 7) je vláda spravedlivá, »žezlo železné« (Žalm 2, 9) vláda silná, která dovede zdrtit protivníky.

f) **VŮZ** (בָּרֶכֶת), na kterém jezdil král v míru i ve válce. Býval dvojkolý, vpředu a po stranách s nízkou korbou, vzadu otevřený. Býval tažen obyčejně dvěma koňmi, někdy i třemi, řídil je vozataj. Na voze se stálo (Přiručka, obr. 120, 141, 166, 211, 241, 251, 286 a 382). Před vozem královým běželo několik mužů, kteří mu chystali cestu (1. Král. 1, 5) neb upozorňovali lid na příchod panovníků (Přiručka, 120 a 141). Salomoun kupoval vozy z Egypta (1. Král. 10, 29); za jeden platil 600 stříbrných šiklů, podle LXX jen 100 šiklů.

g) **TĚLESNÁ STRÁŽ**. Zavedl ji Saul (1. Sam. 14, 52). Pečovala nejen o bezpečnost královu; vykonávala také rozsudky smrti (1. Král. 2, 25) a ohlašovala královské rozkazy co nejrychleji ostatním úředníkům (2. Par. 30, 6—10). Také synové králů mívali osobní stráž (2. Sam. 15, 1n). Vybírala se obyčejně z domácího obyvatelstva, teprve knížata hasmonejská počala si najímat žoldnéře.

d) KRÁLOVSKÁ MOC.

Králova moc byla neomezená; podléhal jen Bohu. Zákony lidskými vázán nebyl, proto také nemohl býti od nikoho souzen a trestán. Jakési hranice mu

Obr. 135. Trůn faraonův.
Podobně byl zhotoven nádherný trůn Šalomounův.

Obr. 136. Král Sargon.

ukládaly jen podmínky, za kterých přijal lid jeho vládu (1. Sam. 10, 25). Jeho jediným pánem byl Bůh, který k němu mluvil proroky, jeho úmysly schvaloval anebo káral (1. Sam. 13, 10—14). Velikého vlivu domohli se často starší lidu (1. Král. 20, 7) a vojenští velitelé (2. Sam. 3, 38n).

Židovský král byl:

a) nejvyšším zákonodárcem. Jeho ustanovení provolávali hlasatelé, často i v chrámě, kde se scházelo mnoho lidu. Snad právě proto mluvili také proroci tak zhusta v chrámě jerusalemském — byl domem jediného krále — Boha (Jer. 7, 2). Do vzdálenějších krajin nosili jejich rozhodnutí běžci (1. Sam. 11, 7). Král měl právo prominouti i trest, který byl ustanoven na některé přestoupení zákona (2. Sam. 14, 1).

Židovský král mohl svůj rozkaz kdykoli odvolati; perští a médští králové neměli změniti zákona, na který přitlakli již svoji pečeť (Dan. 6, 8, 15).

b) nejvyšším soudcem. Jeho povinností bylo zříditi potřebné soudy a dohlížeti, aby svůj úřad svědomitě vykonávaly (1. Par. 23, 4). Mohl však souditi také osobně, obyčejně si vyhrazoval jen případy nejdůležitější. Vždy bylo dovoleno odmítnouti soudce nižšího a odvolati se k samému králi (2. Sam. 15, 2).

c) nejvyšším vojevůdcem. Hrozili válka, sbíral a cvičil vojsko, ustanovoval velitele a důstojníky (1. Sam. 18, 13) a často táhl do boje osobně (1. Sam. 8, 20). Směl vypovidati válku a byl-li nepřítel poražen nebo se vzdal, uzavíral s ním mír nebo mu předpisoval poplatek (1. Král. 9, 20.)

d) nejvyšším ochráncem náboženství. Hebrejský král neměl práva vměšovati se do náboženství a bohoslužby; proto vyvolalo takový rozruch, když Azariáš se odvážil přinášeti kadidlový zápal a sám Bůh ztrestal smělce malomocenstvím (2. Par. 26, 16—21). Měl však brániti všemu, co podlamovalo autoritu zákona Božího a naříditi, čím bylo možno bohoslužbu zvelebiti.

Obr. 137. Poklona před králem. Poslové izraelského krále Jechu (842—815) klaní se asyrskému králi Salmanasarovj II. (859—825).

e) SPOLEČENSKÉ POSTAVENÍ KRÁLOVO.

Zidovský král stál nade všemi poddanými; nebyl však uzavřen, jako na př. králové perští, kteří trestali smrtí každého, kdo se odvážil bez dovolení přijíti před panovníka (Est. 4, 11). Ve staré době mohl každý přednésti králi svoji věc osobně (2. Sam. 19, 8), později tento zvyk omezovali. Proto si pokládal za velikou čest, komu se podařilo mluvit s králem (Is. 33, 17). Bylo zvykem nejíti ke králi bez nějakého daru a přáti mu dlouhou a šťastnou vládu. Na

veřejnost vyjížděl král na oslu, mezku (2. Sam. 13, 29) nebo na voze, před kterým běžela tělesná stráž (1. Král. 1, 5). Šel-li pěšky, opíral se o rámě nebo o ruku některého sluhy (2. Král. 5, 18).

Pro svoje postavení těšil se král veliké úctě. Jeho úřední název byl král (מֶלֶךְ) nebo »pomazaný Hospodinův« (מְשִׁיחַ הַיְיָ, ó Χριστὸς κυρίου). Jenom v básních bývá jmenován »synem božím« (Žalm 2, 7), protože byl jeho viditelným zástupcem. Kdo krále potupil, býval přísně trestán (2. Sam. 14, 24), někdy i smrti (2. Sam. 19, 21); zakazovalo se, aby kdo vládaři zlořečil (Ex. 22, 28).

Vnější projevy úcty bývaly stejné, jaké prokazovali Bohu: klaněli se až k zemi nebo před ním poklekali (Příručka, 93). O obou se užívalo stejného slovesa (שָׁרַף; 1. Par. 29, 20), i když vnitřní úkon byl rozdílný. Také v chrámě mival přední místo. Podle talmudu (Sota 7, 8) seděl druhého dne o slavnosti stánků v nádvoří žen a předčítal lidu některé úryvky z Deuteronomia (1, 1—6, 4; 11, 13; 14, 22; 26, 22; 27 a 28). I po smrti se prokazovala králi veliká pocta; jeho skon oplakával celý národ a tělo pochovávali v hrobech královských. Nevládli-li spravedlivě, odepřeli mu královský pohřeb.

f) KRÁLOVSKÉ DŮCHODY.

Písmo sv. nevypočítává nikdy podrobně všechny důchody, které pobíral židovský král. Dovidáme se o nich z nahodilých poznámek. V jednotlivostech:

a) dobrovolné dary, které bývaly velice různé a dosti časté (sr. 2. Par. 9, 24; 17, 5 a 32, 23). Byly dobrovolné jen zdánlivě, protože bez daru nebylo možno dostati se ke králi,

b) soukromé polnosti královny nebo zahrady, které vypěstoval v místech do té doby neobděláných; stáda dobytka, které pásali najatí pastýři nebo synové královští,

c) zabavený majetek vzbouřenců,

d) daně, které však musely býti na sněmu odhlasovány (1. Král. 12, 1—15). Platili je větším dílem v naturalích (Am. 5, 11). Jak se zdá, dostával král i část vlny při prvním stříhání ovcí (Am. 7, 1) a směl vymáhati jakýsi desátek (1. Sam. 8, 15, 17). Ve dvou případech (2. Král. 15, 19n a 2. Král. 23, 33—35) se děje zmínka o mimořádné dani válečné, která se platila z hlavy nebo podle majetku,

e) poplatky obchodníků, kteří procházeli Palestinou (1. Král. 10, 15). Byla to jaksi odměna za ochranu, kterou jim král sliboval,

f) nejlepší části z válečné kořisti a poplatky přemožených národů; platil se jednak penězi, jednak v naturalích (2. Sam. 8, 2—14),

g) obchodní podniky, které konal král jménem celého státu (1. Král. 9, 26—28).

g) NEJVYŠŠÍ ÚŘADY.

Král nemohl sám vše zastati; proto měl několik nejvyšších úředníků, kteří jeho jménem spravovali svěšené obory. Jejich společným názvem byl čestný titul kníže (מְלִיכָה: 1. Král. 4, 2). K nim patřili:

a) **RÁDCOVĚ** (רָצִיף, σύμβουλοι, consiliarii) zaujímali nejčestnější postavení. U Peršanů jich bývalo sedm (Esdr. 7, 14). židovský král si jich mohl zvoliti, kolik chtěl. Pohanští králové se dovolávali často hadačů a kouzelníků (Ex. 7, 11), v Palestině měli proroky. Byl-li král zbožný, dbal svědomitě jejich rady (2. Sam. 7, 2). Mezi rádci bývali i synové královi (2. Sam. 8, 18),^{a)} protože se předpokládalo, že jim záleží na rozkvětu dynastie. Skoro po každé byl volán i velekněz (2. Sam. 15, 24n).^{b)} Nejdůvěrnější rádce byl nazýván »přitelem královým« (רֵעֵה הַמֶּלֶךְ; 2. Sam. 16, 16).^{c)}

a) Synové Davidovi nazývali se 2. Sam. 8, 18 רֵעֵה הַמֶּלֶךְ, protože slovo kóhén nemělo ještě vyhraněný smysl a znamenalo kněze i kníže. Po zajištění zmizela obojakoost, proto 1. Par. 18, 17 již čteme, že byli »prímí ad manus regis«.

b) Také v Egyptě brávali si faraonové rádce z řad kněžských (Antiqu. 1, 8, 1).

c) U jiných národů slul nejdůvěrnější rádce »otcem královým«. Víme to o Josefu egyptském (Gen. 45, 8) a perském Hamanovi (Est. 13, 3). Tentýž smysl má turecký titul atabek.

b) **DĚJEPISEK** (רִשְׁמֵי, ἀναμνηστικὸν, a commentariis). Zastával důležitý dvorský úřad. Jeho přední povinností bylo zaznamenávání význačné události; jeho záznamy se nazývaly kronikami (סִפְרֵי הַיָּמִים; události dnů) nebo knihami památnosti (Est. 6, 1).

Kromě královských dějepisců zaznamenávali současně události také proroci a jejich spisy byly hlavním pramenem knih Královských a Paralipomenon. Jen tak si vysvětlíme, že nám dochovaly i stíny a zločiny jednotlivých panovníků.

c) **PÍSAŘ** (סֹפֵר, γραμματέας, scriba) psal rozkazy a listy královy. Někdy jich bylo i několik (1. Král. 4, 3).

d) **VOJENSKÝ VELITEL** (מְצַחֵם הַצְּבָא, ἀρχιστράτηγος, princeps exercitus). O jeho úřadě zmíním se podrobněji při vojenské organizaci.

h) POMOCNÉ ÚŘADY.

Pomocných úředníků bývalo velice mnoho; zvali se společným jménem »sluhové« (עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ) královi. Připomínají se:

1. **MÍSTODRŽITEL KRÁLŮV** (מְשִׁיבֵי הַמַּלְכוּת, διάδοχος βασιλέως, secundus a rege) byl jakýmsi zástupcem královým a mival i jeho pečetní prsten. Jeho povinnosti a práva nemůžeme však určití přesněji. Velmi často býval jim některý z rádců králových.

2. **SPRÁVCE PALÁCE** (שֹׁמֵר הַבַּיִת, οἰκονόμος, praepositus domus) měl vrchní dozor v královském paláci a rozkazoval nižším úředníkům. Jeho odznakem byl lepší oděv, vzácný pás a ozdobný klič, který nosíval na rameni. Je pravděpodobné, že také správce paláce zastával obyčejně ještě jiné úřady a zasedal v radě králové.

3. **VECHNÍ BERNÍ** (עַל תּוֹן פִּדְיוֹן, *ēl tōw pōrwon*, super tributa) pečoval o královské důchody, rozepisoval daně a staral se o jejich vybírání.

4. **SPRÁVCE KRÁLOVSKÝCH STATKŮ** (שֵׁרֵבֶת הַמֶּלֶךְ, *ēpitropos*, praefectus) měl vrchní dozor nad královými poklady, spravoval jeho pole, vinice, zahrady, sklepy a stáda. Podléhalo mu 12 župních správců, kteří měli v jednotlivých měsících zásobovati královský dvůr vším potřebným (1. Král. 4, 7—19).

5. **SPRÁVCE KRÁLOVSKÉ ŠATNY** (שֵׁרֵבֶת הַבְּשָׂמִים, *ō stolistēs*, qui erat super vestes) pečoval o roucha, která posílal král zasluhujícím mužům nebo pozvaným hostům, staral se, aby sluhové královi bývali oděni, jak se slušelo na úřad, který zastávali.

6. **KOMORNÍCI** měli na starosti královskou ložnici. Bývalo jich pět (2. Král. 25, 19) až sedm (Jer. 52, 25). Protože měli ke králi volný přístup, nazývali se »muži, kteří vidí tvář královu« (2. Král. 25, 19). Byli větším dílem eunuchy (עֲבָדֵי מַלְכוּת, *eunouchoi*) a proto cizinci (Lev. 22, 24).

ch) **KRÁLOVSKÝ HARÉM.**

Mojžiš nařídil, aby židovský král neměl příliš mnoho manželek (Deut. 17, 17), ale všichni se neřídili jeho zákonem. Saul měl jedinou manželku hlavní (1. Sam. 14, 50) a jednu vedlejší (2. Sam. 3, 7), několik jich pojal David (2. Sam. 2, 2), zato Šalomoun nedbal zákona vůbec. Není-li text Pisma sv. (1. Král. 11, 3) porušen, měl 700 hlavních manželek a 300 vedlejších. Všechny se nazývaly královnami (1. Král. 11, 3), ale největší autoritu mívala matka králova (1. Král. 2, 19); proto bývá skoro po každé jmenována (1. Král. 15, 10). Byla nazývána »paní« (מַלְכָּה).

Nástupce králův dědil i jeho harém (2. Sam. 12, 8); proto byl pokládán za buřtáře a trestán smrtí každý, kdo vnikl do královského harému nebo chtěl pojmuti některou z manželek králových (2. Sam. 3, 7n).

Východní králové si pokládali za velikou čest, když se mohli pochlubiti četným harémem; z toho však ještě neplynulo, že všechny ženy tam žijící byly jejich manželkami. Mnohé měly jen zvyšovati lesk královského dvora.

5. Pozdější vládní formy.

Himpel, Politische und religiöse Zustände des Judenthums in den letzten Jahrhunderten vor Christus, Tübinger Quartalschrift, 1858, 63n; - *Kellner H.*, Politische und administrative Zustände von Palästina zur Zeit Christi, Der Katholik, 1888, I, 47n a Die römischen Statthalter von Syrien und Judäa zur Zeit Christi und der Apostel, Zeitschrift für kath. Theologie, 1888, 460n; - *Nikel J.*, Die Wiederherstellung des jüdischen Gemeinwesens nach dem babylonischen Exil, Freiburg, 1900; - *Van Hoonacker*, Notes sur l'histoire de la restauration juive après l'exil, Revue biblique, 1901, 5n; - *Klamroth E.*, Die jüdischen Exulanten in Babylonien, Lipsko, 1912; - *Riessler P.*, Der Untergang des Reiches Juda und das Exil im Rahmen der Weltgeschichte, Münster, 1912; - *Eberharder A.*, Die

Deportationen aus dem Reiche Juda und die Lage der jüdischen Exulanten in Babylonien, Linzer Quartalschrift, 1913, 661n; - *Touzard J.*, Les Juifs au temps de la période Persane, Revue biblique, 1915, 59n; - *Dieckmann H.*, Über den antiken Kaiserkult, Zeitschrift für kath. Theologie, 1925, 151n; - *Prümm Karel*, Herrscherkult und Neues Testament, Biblica, 1928, 1n; - *Musil Al.*, Židé v zajetí, CKD, 1933, 271n.

V ZAJETÍ.

Zajetím byly násilně přervány svazky, které pojily národ v jediný celek, ale poněkud se jejich postavení zlepšilo. Pokud poměry dovolovaly, hleděli vytvořit obce a konávali společná shromáždění (Ez. 8, 1). V jejich čele stáli starši (זְרֵיָאֵל; Jer. 29, 1), ale také pohlaváři jednotlivých čeledí (שָׂרֵי־בֵּית) požívali dosti veliké vážnosti (Esdr. 1, 5). Máme doklady, že se domohli i úřadů úředních; měli vlastní soudy, které mohly vynést i rozsudek smrti (Dan. 13, 5).

POD VLÁDOU PERSKOU.

V čele Židů, kteří se vrátili, stáli mistodržitelé (דָּרָבָא, ἡγεμόνες, duces). Byli jmenováni od perských králů a měli značnou moc. Směli vybírat různé daně a poplatky, kterými národ často utiskovali (Neh. 5, 15). Jen kněží a levité byli od nich osvobozeni (Esdr. 7, 24). Potomci rodu Davidova uchovali si jakousi vážnost; upadli však do veliké chudoby.

Do této doby spadají první židovské kolonie za hranicemi Palestiny; jejich právní postavení nebylo všude stejné, měnilo se i v téže obci.

V Alexandrii dostali již od Alexandra Vel. občanské právo a všechny výsady, jaké měli ostatní obyvatelé (Contra Apionem 2, 4). Později měli vlastního etnarchu; sídlil ve městě a řídil je skoro neomezeně. Podle Strabona (Antiqu. 14, 7, 2) byl skoro samostatným vladařem. Císař Augustus postavil v čelo židovské obce senát (γερούσία), který měl několik vyšších úředníků (ἀρχοντες).

Také v jiných městech domohli se Židé časem velikých výsad. Skoro všude měli vlastní úředníky, v cyrenském městě Berenike tvořili samostatnou obec (πολίτευμα), které stáli v čele správcové (ἀρχοντες). V Římě bylo takových obcí (συναγωγαί) několik; každá měla svou modlitebnu, senát (γερούσία) a svoje úřady. Za císaře Klaudia dostali pro celou říši právo, aby své rozpře soudili před soudci židovskými a rabíni se svědomitě starali, aby této výsady bylo hojně používáno.

POD VLÁDOU ŘECKOU.

Ustavičný styk s řeckou kulturou působil na slabší povahy neblaze. Mnozí počali napodobovati pohanské zvyky svého okolí, zaváděli řecké hry a zábavy a snažili se přizpůsobiti zděděné náboženství novým poměrům. Tlak budil protitlak. Když Antioch IV. Epifanes (175—164) se pokusil židovské náboženství potlačit, vypukla bouře. Hrdinným Machabejcům se podařilo národ

osvoboditi, obnovili na čas i důstojnost královskou. Když však spojili ve svých rukou proti zákonu moc světskou a velekněžskou, počal se jejich vliv drobiti. Rodinné spory, ve kterých obě strany volaly na pomoc Římany, rozklad jen urychlily. Judsko se stalo římskou provincií.

Úřední příchod řeckých králů a římských císařů do některého města se nazýval *παρουσία*; doklady máme od doby Ptolemaiců až do 2. stol. po Kristu. Takový příchod se konal s velikou okázalostí a panovník rozdával při té příležitosti bohaté dary. Právě proto užíval apoštol Pavel tohoto slova o druhém příchodu Ježíšově. Sr. Deissmann, *Licht vom Osten*, 2—3. vyd., Tubinky, 1909, 280 a Prümm, *Biblica*, 1928, 131n.

6. Státní pošta.

Hudemann, *Geschichte des römischen Postwesens während der Kaiserzeit*, Berlin, 1875; - *Richter*, *Handel und Verkehr*, Lipsko, 1888; - *Götz*, *Die Verkehrswege im Dienste des Welthandels*, Stuttgart, 1888.

Veliké vzdálenosti a nedostatek rychlé dopravy brzdily zdárnou správu rozsáhlých říší. Proto se vladaři všemožně starali, aby umožnili styk s jednotlivými krajinami. S počátku se užívalo posílů; děje se o nich zmínka již v době Hammurabiově. Před každou cestou dostávali zapečetěný kožený měch, který obsahoval všechno, co potřebovali. Často jim dávali doporučující listy; v nich nařizovali úředníkům, aby posla všemožně podporovali. Tabulky s dopisem nosili v jakési zástěře (Miklik, *Život Abrahamův*, Praha, 1935, 10 a 40).

Teprve perským králům se podařilo najiti způsob dokonalejší a státi se bezděčně zakladateli moderního poštovníctví. Nová úprava byla zavedena Kyrem I. r. 560 př. Kr.: její organizaci vyličil nejlépe Herodot (Hist. 8, 98). Podél hlavních cest postavil král vhodné budovy, byly od sebe vzdáleny den cesty. V každé chovali rychlé koně a několik cvičených jezdců. První dovezl dopis do sousední stanice a odevzdal jej tamnímu úředníkovi, který s ním vypravil hned nového posla. Jelo se ve dne i v noci, ať bylo počasí jakékoli. Aby se poslové (*ἄγγαροι*, angari) zbytečně nezdržovali, měli právo donutiti (angariare)^{a)} každého, aby jim pomohl osobně nebo jim zapůjčil zvíře (Xenofon, *Cyropaedia* 8, 6, 9). Odtud povstalo i hebrejské slovo pro takové dopisy (פָּרָשָׁה; Neh. 2, 7).

a) Sloveso angariare přešlo později do lidové řeči a znamenalo nucenou práci, kterou ukládal stát, vojsko (Mat. 27, 32) nebo násilný jednotlivec (Mat. 5, 41).

Pádem perské říše zanikla i královská pošta; přinášela však tolik výhod, že Seleukovci ji znova obnovili a ještě podrobněji vybudovali Římané. U všech důležitějších silnic zřídili stanice (*Mutationes*, *mansiones*), kde se vyměňovala poštovní přípraha a poslové se mohli stravovati. Dozor nad jednotlivými stanicemi měli *mancipes*, jmenováni na pět roků; všechny stanice určité provincie řídil *proconsul* nebo *rector provinciae*, v celé říši *praefectus praetorius*. Dopravní prostředky byly několikeré. Úřední listiny donášeli běhouni nebo jezdci, k dopravě osob a zavazadel užívalo se vozů: *rheda* nebo *carpentum* měl čtyři kola a býval dosti prostranný. Pojal i několik osob se zavazadly.

V létě se zapřahalo osm, v zimě deset koní; *carrus*, malý dvojkolý vozík, dopravoval jen lehčí zavazadla; *birota* míval také jen dvě kola, byl tažen obyčejně třemi mezky a převážel zbraně a těžké náklady; *clabula*, žebřinový vůz, tažený čtyřmi voly. Užívalo se ho k dopravě vojska. Jezdci, kteří roznášeli císařské listy, urazili denně až 80 km, povozy průměrně 40 km. Máme však doklady, že v nutných případech ujeli poslové za den až 240 km.

Kdo chtěl užiti státní pošty, musel se vykázati dovolením císařovým nebo některého nejvyššího úředníka. Pošta sloužila výhradně státu, byla však vydržována obyvatelstvem území, kterým probíhala. V Palestině vedla státní pošta po břehu moře Středozemního a spojovala Tyrus, Caesareu, Jaffu, Gazu, Pelusium a Alexandrii.

II. Občanské právo.

Až dosud jsme mluvili o vládní formě; druhou kapitolu věnujeme poddávám židovského státu. Vymezíme podmínky, za kterých kdo směl býti přijat do svazku národního, všimneme si právních vztahů mezi jednotlivými občany a stanovíme poměr ke státům pohanským.

1. Občanské právo židovské.

Bertholet Alfred, *Die Stellung der Israeliten und der Juden zu den Fremden*, Freiburg, 1896; - *Döller J.*, *Proselytenbilder aus davidischer Zeit*, *Zeitschrift für Missionswissenschaft*, 1911, 233n; - *Heinisch P.*, *Die Idee der Heidenbekehrung im Alten Testamente*, Münster, 1916.

Hebrejské občanství bylo úplně vybudováno na původu od Abrahama; proto pojmy: otec (אב), syn (בן) a bratr (אח) byly velice důležité. Těmto slovům nesmíme však připisovati význam, jaký mají v řečech indogermánských. Otcem byl každý, od koho druzí pocházeli, i když třeba po několika generacích a totéž platilo o synech. Všichni, kteří měli společného praotce, nazývali se mezi sebou bratry; mělo-li se zdůrazniti »rodné bratrství«, užívalo se rčení: »synové téhož otce« nebo »dětí téže matky«. Ostatní příbuzenské vztahy ustupovaly do pozadí; pro mnohé z nich (děd, babička) neměla hebrejščina ani slov a musela je nahrazovati opisy.

Proto bylo velikým poblouzením, když někteří dokazovali ze slov »bratři Páně«, že Matka Boží měla ještě jiné dítky. Z Pisma sv. plyne, že to byli jen nevlastní bratřanci Ježíšovi a synové Marie Alfeovny, která byla nevlastní sestrou Panny Marie. Sr. Krbec, ČKD 1837, 246n; Güntner, tamtéž 1860, 498n a 1861, 129n; Kohout, *Línzer Quartalschrift* 1894, 990n; Sýkora, ČKD 1896, 257n; Mader, *Biblische Zeitschrift* 1906, 164n a 1908, 393n; Durand, *Les frères du Seigneur*, *Revue biblique*, 1908, 9—35; Spáčil, *Zeitschrift für kath. Theologie*, 1917, 123n a Rodríguez, *Verbum Domini*, 1926, 132n.

Plnoprávným občanem theokratického státu židovského mohl se státi jen ten, kdo splnil dvě podmínky: 1. pocházel od Abrahama; 2. přijal obřizku

a s ní povinnost zachovávat celý zákon Mojžišův. Z toho plyne, že neměli všichni stejná práva, i když na venek byli občany téhož židovského státu.

Občané se dělili na:

1. **DOMORODCE** (יְהוּדִים רְגֻלִים; Ex. 12, 9), kteří měli oba rodiče židovské (φύσει Ἰουδαῖοι; Gal. 2, 15) neb aspoň jednoho. Proto záleželo tolik na rodokmenu; genealogie kněží se uchovávaly v chrámě (Contra Apionem 1, 7); ostatní rodokmeny bývaly ve městě, z kterého kdo pocházel. Snad právě proto musela sv. Rodina jít do Betlema (Luk. 2, 3).

2. **PŘÍCHOZI** (רְגֻלִים, προσήλυτος, advena); byli původem pohané, přijali však obřizku a s ní všechny povinnosti a práva Izraelitů (religione Judaei; sv. Gal. 2, 15).

Kdo v Palestině jen bydlel, ale nepřijal obřizku, nemohl nikdy nabýt občanského práva; nazýval se *c i z i n c e m* (צִיִּן רְגֻלִים, πάροικος, inquilinus). Neměl výsad, které poskytoval zákon Izraelitům a nesměl jisti velikonočního beránka (Ex. 12, 48). Nebyl však povinen zachovávat těžké přikazy zákona Mojžišova. Jenom v některých bodech měl se přizpůsobit okolí, aby nedával pohoršení.

Nazívalo se:

1. aby cizinci zachovávali sobotní klid a v sobotním roce neobdělávali půdu (Ex. 20, 10 a 23, 12),

2. v době velikonoční nejedli nic kvašeného (Ex. 12, 19),

3. v den smíření se postili a nepracovali (Lev. 16, 29),

4. nejedli krve a krev lapeného zvířete na zem vylili a zasypali (Lev. 17, 10—13),

5. očistili se vodou, kdykoli jedli maso zdechliny (Lev. 17, 15),

6. měli v úctě jméno Hospodinovo; kdyby mu zlořčili, měli zemřít stejně jako Izraelita (Lev. 24, 16),

7. varovati se zločinů, kterých se dopouštěli Kananejci (Lev. 18, 26),

8. chtěli-li přinést nějakou obět, museli zachovat liturgické předpisy zákona Mojžišova (Num. 15, 15).

PROSELYTÉ.

Jakmile Zidé počali zakládat kolonie, přidávalo se k nim hojně pohanů, kteří přijali viru v jednoho Boha, chodili do synagogy, ale nedali se obřezati a nebyli proto povinni zachovávat celý zákon Mojžišův. V Novém zákoně se nazývají obyčejně »bohobojnými« (φοβούμενοι nebo σεβόμενοι τὸν θεόν; Skutky 10, 2); teprve pozdější rabíni zavedli pro ně jméno »proselyté brány« (עֲרֻמֵּי רְגֻלִים). Došli až k obřizce, kterou se vcházelo do náboženské obce židovské, ale branou neprošli. Chtěli je tak odlišiti od »příchozích«, kteří obřizku přijali a které proto jmenovali »proselyty spravedlnosti« (עֲרֻמֵּי צְדָקָה).

Jejich povinností přesně neznáme. Víme jen (Contra Apionem 2, 10), že měli zachovávat sobotní klid a varovati se pokrmů, které zákon zakazoval.

Chtěli-li se »bohabojný« státi »proselytou«, měl vykonati tři povinnosti:

a) přijati obřizku ($\circ\text{לית}$), která se udělovala jen mužům. Před ní skládali vyznání víry. Povinnost obřizky vyvodili z Ex. 12, 48.

b) přijati křest, který se uděloval ponožením do vody před třemi svědky. Jeho závaznost dokazovali Ex. 19, 10. 14. Tímto křtem smývali nejen poskvrny dosavadní modloslužby, nýbrž stávali se dítkami Abrahamovými a pozdější rabíni o něm vypravovali zázračné věci. Jeho přijetím přestávaly všechny příbuzenské svazky, takže proselyta mohl pojmouti i svou pohanskou matku nebo sestru za manželku (Sr. 1. Kor. 5, 1).

c) přinesli v celopal dvě hrdličky nebo dvě holoubátka (Keritot 2, 1). Tuto povinnost vyvodili rabíni z Ex. 24, 5.

Podle zákona Mojžišova (Ex. 12, 49) nemělo býti rozdílu mezi Izraelitou a pohanem, který přijal obřizku; ve skutečnosti nebyl předpis nikdy proveden důsledně. Proselyté nikdy nesplynuli s národem vyvoleným; neměli dědičného údělu v Palestině a nesměli zastávat úřad, který byl vyhrazen rodilým Izraelitům. Kněžím nebylo dovoleno vzít si za manželku proselytku a děti zrozené z obou rodičů proselytských zůstaly v tomtéž právním postavení. Ani talmud příliš nechválí proselyty; mnozí neměli hlubšího přesvědčení. Obřizku přijali jen proto, aby se domohli určitých výhod nebo se osvobodili od nemilého břemene (vojenské služby). Rádi upadali do pohanských neřestí; proto i talmud je pokládá za méněcenné a vypočítává mnoho mesianských dober, která nedostanou (bab. Jebamot 24b). Přes to sháněli farizeové úsilovně takové proselyty, protože tím rostl jejich vliv; to bylo také důvodem, proč jim Spasitel vytýkal jejich nerozvážnou horlivost (Mat. 23, 15).

Vyloučení byli a nikdy se nesměli státi občany židovského státu (Deut. 23, 2—7):

a) **EUNUCH**, protože se pokládalo za hanbu vtisknouti pečeť smlouvy na zmrzačený úd. Přes to jim sliboval Bůh (Is. 56, 3—5) velikou odměnu, budou-li mu věrně sloužiti,

b) **MAMZER** čili potomek, který se narodil z manželství uzavřeného v nedovoleném stupni pokrevnosti, příbuzenství nebo z nevěstky,

c) **AMMONŠTÍ A MOABŠTÍ**, protože byli zapřísáhlými nepřáteli Hebreů a škodili jim, kde mohli,

d) **KANANEJCI**, kteří měli býti na rozkaz Boží vyhlazeni (Deut. 7, 2—9),

e) **EDOMŠTÍ A EGYPTANÉ** byli vyloučeni do třetí generace (Deut. 23, 8n); jakmile sídlili v Palestině tři generace, směli býti přijati do svazku vyvoleného národa.

2. Vzájemné vztahy občanské.

Cassel D., Die Armen-Verwaltung im alten Israel, Berlin, 1887; - Kousal Jos., Mojžiš a sociální otázka, ČKD, 1894, 408n; - Hejcl Jan, Das alttestamentliche Zinsverbot im Lichte der ethnologischen Jurisprudenz sowie des alttestamentlichen Zinswesens, Freiburg, 1907; - Eberharder A., Das Vertragsrecht im mosaischen Gesetz, Der Katholik, 1909, I, 57n a Der Diebstahl im Gesetze Moses und im Kodex Hammurabis, Linzer Quartalschrift, 1910, 507n; - Döller J., Die vier- und fünffache Ersatzpflicht, Tübinger Quartalschrift, 1910, 163n; - Nikel J., Das Alte Testament und die Nächstenliebe, Münster, 1913; - Ferrini C., Ricerche sulla capacità giuridica presso gli Ebrei, La scuola cattolica, 1914, III, 75n; - Lagrange M. J., L'homicide d'après le code de Hammourabi et d'après la Bible, Revue biblique, 1916, 440n; - Rohr J., Die Humanitätsidee im Zeitalter Jesu, Tübinger Quartalschrift, 1919, 38n; - Steinmann Alf., Jesus und die soziale Frage, Paderborn, 1920; - Dürr L., Die Wertung des Lebens im Alten Testamente und im antiken Orient, Münster, 1926; - Hanousek Felix, Bible a socialismus, ČKD, 1931, 145n.

Vzájemné vztahy občanské upravil Mojžiš mnohými zákony, které byly časem podle potřeby doplněny nebo pozměněny. Nejdůležitější byly:

a) **ZÁKON POZEMKOVÝ** zabezpečoval každé rodině určitý podíl ve Svaté zemi, kterého se nesměla nikdy vzdáti (Num. 26, 53—56). Směla jen zastaviti úrodu, ale v milostivém létě stávala se opět pánem všeho (Lev. 25, 13—16, 23). Mimo to se dovolovalo, aby majitel nebo příbuzný směl pole kdykoli vykoupiti, zaplatil-li úrodu, kterou by pole do milostivého léta ještě vydalo (Lev. 25, 25—28). Zákon zabráňoval, aby se pozemky nehromadily v rukou několika bohatých jednotlivců, kteří by chudé Izraelity utiskovali.

b) **ZDRAVOTNÍCH ZÁKONŮ** bylo velice mnoho; zmínil jsem se o nich častěji. Sem patřila především ustanovení o pokrmecích, nemocích a doteku mrtvol. I sobotní klid měl veliký význam zdravotní; vyčerpání síly měly se zase obnoviti.

c) **OCHRANA ŽIVOTA.** Umyslná vražda se přísně zakazovala; měla se po každé trestati smrtí (Gen. 9, 6). Sprostého vraha nezachránilo, ani kdyby se utekl k oltáři Božimu (Ex. 21, 14). Tím byl zrušen starobylý zvyk, podle kterého bylo vrahu možno dáti určité výkupné (Num. 35, 31). Mojžiš nikde nepraví, jak má býti potrestán, kdo by zavraždil otce nebo matku; nebylo toho třeba. Propadal-li smrti každý, kdo otce neb matku udeřil (Ex. 21, 15, 17), platilo to tím spíše o jejich vrahu. Nemluví ani o sebevraždě, protože byla u Židů zjevem ojedinělým a máme jen několik dokladů, že si kdo sáhl na život (Saul, Achitofel a Jidáš). Teprve v době římské stal se dobrovolný odchod se světa častějším; zavinil to špatný příklad vládnoucí třídy (Bellum 3, 8, 4—7). Také nebylo zákona, který by výslovně zakazoval vraždu dětí nebo násilné přerušení těhotenství; hojně potomstvo bylo Židům projevem Božího požehnání. Zato mnozí nepokládali za vraždu oběti Molochovy; proto je zákon výslovně zapovídal.

d) **OCHRANA MAJETKU** byla předmětem četných zákonů. Židům se zakazovala krádež^{a)} (Ex. 20, 15), podvodné mýry a váhy (Lev. 19, 35n), úroky od soukmenovců (Ex. 22, 25).^{b)} Nesměli vymáhati dluh v sobotním roce, protože nebylo polní úrody (Deut. 15, 3).^{c)} nesměli přenášeti hraniční kameny v polích a zahradách (Deut. 19, 14), poškozovati cizí úrodu^{d)} (Ex. 22, 4n) nebo majetek.^{e)} Věci půjčené neb uschované měli svědomitě vrátiti (Ex. 22, 7—14), nalezené předměty dáti původnímu majiteli, i kdyby to byl jejich nepřítel (Ex. 23, 4n).

- a) Krádež zapovídalo již sedmé Boží přikázání; mnoho jiných zákonů určovalo podrobnosti. Kdo unesl židovské dítě neb odvedl násilím Izraelitu, trestal se smrtí (Ex. 21, 16 a Deut. 24, 7). Zloděj dobytka byl trestán různě: bylo-li zvíře ještě na živu, hradil dvojnásobně (Ex. 22, 4). Jestli zvíře již zabil nebo prodal, hradil za menší dobytče (ovci) čtyřnásobně, za větší pateronásobně (Ex. 22, 1). Tresty jsou proto tak veliké, poněvadž rolnictví a dobytkařství bylo hlavním pramenem obživy. Přísněji byl trestán zloděj, který zapíral, mluvil, když se přiznal (Num. 5, 7). Nemohl-li zloděj učiněnou škodu nahraditi, mohl býti prodán za otroka; stržené peníze dostal poškozený. Kdo zabí zloděje, kterého zastihl, jak v noci prokopával domovní zeď, nepodléhal trestu; usmrtil-li ho ve dne, propadal sám smrti (Ex. 22, 1n). Proč takový rozdíl, vyložíme snadno: v noci nebylo viděti, jde-li zloděj jen krásti či také vražditi. Kdo ukradl něco z věcí zasvěcených Bohu, měl býti potrestán smrtí (Deut. 13, 17).
- b) Písmo sv. rozeznává dvojí úrok: jeden (קֶרֶן) se dával z půjčených peněz, druhý (חֲכִיל) tomu, kdo vypomohl v okamžité nouzi obilím, pokrmem a pod. Ani jeden ani druhý nesměl se vymáhati na chudých (Ex. 22, 25 a Lev. 25, 36n), mohli jej však žádati od bohatých. Protože bylo těžko rozhodnouti, kdo je chudý a kdo bohatý, docházelo k častým hádkám; proto zapověděl Mojžíš úrok vůbec a vybízel krajany, aby druhému půjčovali z lásky (Deut. 15, 7—11). Zákon o úrocích nebyl nespravedlivý v době Mojžíšově, protože peníze neměly ještě toho významu jako dnes. Hejčl (Das alttestamentliche Zinsverbot im Lichte der ethnologischen Jurisprudenz sowie des alttestamentliche Zinswesens, Freiburg, 1907) dokazoval, že zákon o úrocích pochází teprve z doby pomojžíšské; jeho důvody jsou však málo přesvědčivé.
- c) Věřitel mohl si dluh zajistiti nějakou zárukou; nesměl však vejíti do domu druhého a vybrati si, co se mu líbilo. Měl čekati přede dveřmi a dlužník sám mu nabídl v zástavu, čeho tolik nepotřeboval (Deut. 24, 10n); nikdy nesměl zabaviti přes noc mlýnek na obilí nebo plášt (Ex. 22, 25—27). Stávalo se dosti často, že věřitel prodal dům, pole, někdy i samého dlužníka, aby se odškodnil; stejně býval postižen i ručitel (2. Král. 4, 1; Is. 50, 1; Neh. 5, 5 a Mat. 18, 25). Proto Písmo sv. napomíná, aby nikdo lehkomyšlně za druhého neručil.
- d) Učinil-li kdo škodu na cizím poli nebo vinici, nebo nechal své dobytče pásti na cizím, měla se učiněná škoda odhadnouti a nahraditi — pokud možno — v naturalích (Ex. 22, 5). Právě tak měl hraditi, kdo zapálil cizí obilí, ať ve stohu nebo na stojaté (Ex. 22, 5).
- e) Římský zákon (ČKD 1917, 923) dovoloval celníkům, aby hradili jen dvojnásobně, protože jejich zaměstnání je prý jakási nuti k podvodům. Proto mile dojmá pokora Zacheova (Luk. 19, 8), který odmítá dobrodini zákona a chtěl hraditi jako sprostý zloděj čtyřnásobně.

e) **SMYSLVNÍ PRÁVO** bylo u Židů velice vyvinuté a pocházelo od Mojžíše. V jednotlivostech platily zásady:

1. **ÚSCHOVA** (מִקְדָּשׁ, παραθήκη, depositum). Kdo vzal některou věc do úschovy, přejímal mlčky i povinnost, že ji vrátí svým časem v tom stavu, v jakém mu byla svěřena. Při tom mohly nastati tyto případy:

a) byla-li uschovaná věc ukradena, a zloděj byl vypátrán, nahradil dvojnásobnou cenu ukradeného předmětu (Ex. 22, 7);

β) nebyl-li zloděj vypátrán, měl zaplatiti pouhou cenu ztracené věci ten, kdo ji opatroval (Ex. 22, 12);

γ) měl-li majitel odůvodněné podezření, že jeho důvěrník při krádeži nějak spolupůsobil, měl předati žalobu soudu. Když se mu důkaz pravdy podařil, byla mu vyplacena dvojnásobná cena ukradené věci; jestli však svého tvrzení nedokázal, byl povinen dáti obžalovanému dvojnásobnou náhradu (Ex. 22, 7n);

δ) bylo-li dáno do úschovy zvíře, ale utrpělo úraz nebo zahynulo, musel ochránce nějakým právním způsobem dokázati, že škodu nezavinil (Ex. 22, 9—10); mohlo se to státi buď svědky, kteří vše viděli nebo zbytky rozsápaného zvířete. Nemohl-li svou nevinu dokázati, byl povinen nahraditi cenu ztraceného zvířete (Ex. 22, 12 a Gen. 31, 39).

ε) kdo připravil druhého podvodně o věc, která mu byla dána do úschovy a chtěl dojíti odpuštění spáchaného hříchu, měl napřed nahraditi způsobenou škodu, přidati k ní pětinu a přinésti Bohu obět za pokutu (Lev. 6, 2—4).

2. **PŮJČKA** (תַּשְׁבֵּץ, δανεισμός, commodare). O penězích, potravinách a pod. jsem se již zmínil. Kdo si vypůjčil cizí zvíře, byl povinen vrátiti je tak, jak je přijal. Utrpělo-li v té době úraz nebo zahynulo, platila ustanovení:

a) byl-li majitel zvířete přítomen, nemohl činiti žádných nároků (Ex. 22, 15); předpokládalo se, že se mohl sám o zvíře postarati. Když to neučinil, nemohl ani druhého vinit z nedbalosti;

β) nebyl-li však majitel zvířete v tu chvíli přítomen, nahradil mu zvíře ten, kdo si je vypůjčil (Ex. 22, 14).

3. **KUPNÍ SMLOUVA** (קנין, πρᾶσις, emptio-venditio) zaujímá v židovském zákonodárství poměrně málo místa. Mojžiš ponechal oběma stranám dosti velikou volnost; hleděl jen předejiti různým výstřelkům. Zmínil jsem se o nich při jiných příležitostech.

4. **PRACOVNÍ SMLOUVA** (תַּחְבָּר, μισθός, merces). Bylo nařízeno, aby se mzda vyplácela dělníkům každodenně (Lev. 19, 13); její zadržování prohlášeno za hřích do nebe volající (Jer. 22, 13) a Bůh hrozil trestem každému, kdo se ho dopustí (Mat. 3, 5). Jak měla býti mzda veliká, nečteme nikde. V okolních státech bývala velice malá; řečtí kameníci vydělali za den drachmu (6'24 Kč), zednický pomocník jen tři oboly (3'12 Kč). V Palestině nebylo asi lépe; teprve Ježíš prohlásil zásadu, že také dělník je hoden mzdy, jakou si zasloužil (Mat. 10, 10).

f) **CHARITA.** Velice mnoho zákonů týká se charity a podpory bližních a sociálně slabších. V tom směru se nevyrovná vyvolenému národu žádný z kulturních států starověkých.

Ustavičně se prikazovala láska k bližnímu (Ex. 20, 16n), i k cizinci (Ex. 22, 21) a nepříteli (Ex. 23, 4n). Ani za utrpení bezpráví neměl se mstiti Izraelita sám; pomstu si vyhradil Bůh (Deut. 32, 35). Teprve farizeové počali omezovati význam slova »bližní« (אַחֵךְ, *achik*, proximus) jenom na soukmenovce (Mat. 5, 43).

Zákony o podpoře chudiny jsem uvedl na jiném místě. O žebrácích Mojžiš nemluví; snad jich v jeho době nebylo a neměli být ani v Palestině, protože každá rodina měla dostati ve Svaté zemi dědičný podíl. Po prvé se o nich zmiňuje žalm 36, 25, v pozdějších časech jich bývalo mnoho. Almuznu nepokládali jen za dobrovolný projev milosrdenství; viděli v ní povinnost, kterou třeba plniti. Odtud její hebrejské jméno »spravedlnost« (מִשְׁפָּט, *mispat*).

Velice často se zdůrazňuje ochrana vdov a sirotků. Tomu, kdo by je zarmucoval, hrozí Bůh tresty na manželce a na dětech (Ex. 22, 22—24). Přikazuje se úcta ke stáří (Lev. 19, 32) a lidské jednání s otroky, zvláště jsou-li původu hebrejského (Lev. 25, 39—43). Přísně se zakazovalo zlořečti hluchému nebo dáti slepci na cestu překážku (Lev. 19, 14).

3. Poměr k okolním národům.

Vyvolený národ bydlel uprostřed států, které byly oddány modloslužbě; aby si uchoval víru v jednoho Boha, bylo třeba jakýchsi přehrad, které by styk s ostatními národy omezily. Zmíním se jen o nejdůležitějších:

a) byly zakázány určité zvyky u pohanských národů velice rozšířené. Izraelité nesměli křičiti různorodých zvířat, osévati zároveň totéž pole dvojím semenem, tkáti ze dvou různorodých látek neb orati zároveň býkem a oslem (Lev. 19, 19 a Kilajim 1, 4).

Důvody, proč Bůh tyto zvyky zakázal, neznáme. V prvním případě jde o cosí protipřirozeného, protože takové potomstvo se nemůže množit. Osévati pole různými plodinami prozrazovalo chamtivost; rouch utkaných z různorodých látek užívali se zálibou při modloslužbě. Konati těžkou práci s tak nestejnými zvířaty bylo přetěžováním slabšího.

b) zákony o pokrmecch. Právě při hostině bývají lidé nejdůvěrnější. Ani v takovém okamžiku nebyl Izraelita úplně volný; i do hodovní síně jej provázal zákon Mojžišův a zakazoval mu, co bylo pohanům dovoleno.

c) Židé měli se varovati některých smutečních projevů, protože předpokládaly pověru (Lev. 19, 28) nebo prozrazovaly ducha příliš pohanského.

d) neměli uzavírat s pohany smluv a nevcházeti s nimi v manželství. Původně bylo zakázáno uzavírat přátelské smlouvy s kmeny kananejskými, protože byli oddáni tolika neřestem (Ex. 23, 32); s Amaleckými, protože napadli Izraele znaveného dlouhým pochodem z Egypta (Ex. 17, 8—14); s Am-

monskými a Moabskými, protože najali proti Židům Balaama a žádali, aby jim zlořečil (Num. 22, 1—24, 25). Zdá se, že později Bůh zákon tolik nezdůrazňoval; i David uzavřel smlouvu s tyrským králem Hiramem (2. Sam. 5, 11). Smlouvy s ostatními národy nebyly zakázány; proroci je však přece kárali, protože bývaly projevem malé důvěry v Boha (Is. 7, 17—23).

Smlouvy se uzavíraly různě:

1. podávali si pravice (Ez. 17, 18),
2. slova potvrzovali přísahou (Gen. 21, 31),
3. dávali si vzájemně dary. Jejich přijetím se druhá strana zavazovala, že splní, co se od ní žádalo (Gen. 21, 27—30),
4. stavěli kameny, které měly být jaksi svědkem smlouvy (Gen. 31, 45n),
5. obětovali a z oběti spolu pojedli (Gen. 26, 30n),
6. rozpůlili určitá zvířata a jejich části položili na zemi tak, že povstala jakási ulička, kterou obě smluvní strany procházely a svolávaly na sebe stejný trest Boží, kdyby smlouvu porušily (Gen. 16, 9n a Miklik, Život Abrahamův, str. 61),
7. pojedli chléb a sůl, proto se mluvívá o soli smlouvy (Lev. 2, 13) a snad právě proto se měla každá oběť osoliti. Kdo pojedl z cizího chleba, byl pokládán za hosta a přítele; proto nemohl Josue vyhladit Gabaonské (Jos. 9, 14n).

III. Státní finance.

Až do nedávna bylo všeobecné přesvědčení, že východní státy neměly určité finanční organizace; teprve objevem bohatého archivu drehemského byli jsme vyvedeni z omylu. Již v době Abrahamově nacházíme v Uru tak vyspělé bernictví, že by se za ně nemusel stydět žádný evropský stát (Sr. Miklik, Život Abrahamův, Praha, 1935, 9). Klinové památky objasnily také mnoho biblických poznámek, kterým jsme dosud nerozuměli a umožnily nám načrtnouti berní soustavu hebrejského státu.

1. Příjmy hebrejského státu.

Hebrejské daně byly dvoje: náboženské a občanské; o prvních jsem se zmínil při jiné příležitosti. Občanské daně platily se buď domácímu vladaři (vlastní daně) nebo se odváděly cizímu panovníkovi (poplatek); kromě toho mluvíme o daních řádných a mimořádných.

a) Daně řádné.

Řádné daně počínají teprve zavedením královské důstojnosti, jak předpověděl již Samuel (1. Sam. 8, 14—17). Byly několikéré:

1. **DARY** (תְּרוּמָה, δῶρον, munus). Jméno bylo spíše eufemismus. Dary se odváděly každého roku (1. Král. 10, 25) a byly povinné; jakousi volnost měli

jen ve volbě předmětu, který chtěli darovati. Odmitnouti dar znamenalo neuznávatí krále za svého zákonitého panovníka (1. Sam. 10, 27). Jenom mužové, kteří se zasloužili o vlast, bývali od »daru« osvobožováni (1. Sam. 17, 25). Co se dávalo, dovidáme se z dějin Salomounových (1. Král. 10, 26): stříbrné a zlaté nářadí, roucha, zbraně, voňavky, koně a mezci.

2. **DESÁTKY** (תִּשְׁבָּע, δεκάτη, decima) připomíná již Samuel (1. Sam. 8, 15—17). Platily se z obilí, vína a dobytka. O jejich vybírání nedovidáme se z Pisma sv. nic podrobnějšího.

3. **ROBOTA** (עֲבֹדָה, ἔργον, opera) byly nucené práce, jaké konali poddani vlastnímu králi nebo podrobení národové svému suverénu. Tak povstala veliká díla, kterým se dodnes obdivujeme; škoda jen, že stála tolik slz a nevině prolité krve. V Palestině byl osud robotníků snesitelnější, protože zákon velice účinně omezoval libovůli pánovu. Nucených prací bylo mnoho; jen o některých se dovidáme z nahodilých poznámek:

a) donášeli dříví a vodu potřebnou k obětem (Deut. 29, 11),

b) obdělávali rozsáhlé polnosti a vinice královny,

c) prováděli nádherné stavby, lámali na ně kámen a dováželi jej do Jerusalema.

Mojžiš uložil robotu cizím uprchlíkům, kteří s ním vyšli z Egypta (Deut. 29, 11) a zavázal k robotě obyvatelstvo kananejských měst, která se vzdají Izraelitům dobrovolně (Deut. 20, 10n). Josue řídil se jeho příkladem (Jos. 9, 23 a 16, 10). Salomoun rozšířil robotu na všechny Kananejce (1. Král. 9, 21), ale počal k ní užívatí též Izraelitů. Jeho opatření vyvolalo veliký odpor, který propukl veřejně na počátku vlády Roboamovy (1. Král. 12, 4); tehdejší dozorce robotníků Aduram byl rozhněvaným lidem ukamenován (2. Par. 10, 18). Od roboty byli zákonem osvobozeni levitě, kněží a novomanželé (Deut. 24, 5).

4. **CLA** (τέλος, vectigal) platili ponejvíce cizí obchodníci. Byla ukládána z různých důvodů: platilo se za dovození, aby směli jíti po státních cestách (mýtné), pásti soumary nebo je napájeti. Jiné clo odváděl, kdo zboží prodával a nebo jen Palestinou procházel (1. Král. 10, 15). V tomto případě si zabezpečoval ochranu panovníkovu. Za Salomouna vynášela asi nejvíce Palmyra (Tudmor), protože měla bohaté prameny a byla křižovatkou nejdůležitějších obchodních cest.

5. **MONOPOLY**. První zmínku o nich nacházíme za Salomouna. Podléhalo mu zlato (1. Král. 9, 28) a koně (1. Král. 10, 28).

b) Daně mimořádné.

V mimořádných okolnostech nestačil výnos obyčejných daní a králové byli několikrát nuceni sáhnouti k prostředkům mimořádným. Ukládali je po nešťastné válce nebo když chtěli uchrániti říši před zpusťšením. Vybíraly se různě. Manahem (2. Král. 15, 19—20) měl zaplatiti asyrskému králi Tiglat-

Pilesarovi 1000 hřiven stříbra. Rozdělil je mezi bohatší obyvatelstvo; na jednotlivce připadlo 50 stříbrných šiklů. Jinak si počínal v podobném případě judský král Joakim (2. Král. 23, 35). V takových chvílích brali, kde bylo možno; několikrátě sáhli i na poklady chrámové.

c) Poplatek.

Poplatek (מִסֵּךְ, φόρος, tributum) se vybíral od podrobeného města nebo národa a byl po každé uznání cizího panství. Vypovědění slíbený poplatek bývalo počátkem odboje (2. Král. 17, 3—6). Mojžiš určil jen všeobecně, aby Izraelité nebořili kananejské město, které se jim vzdalo dobrovolně; měli mu jen uložit poplatek (Deut. 20, 10). Kananejce překonané ve válce měli zabít; mnozí se však neřídili jeho zákonem (Soudc. 1, 30. 33. 35). Zdálo se jim výhodnější mít v nich poplatníky; proto nedbali nebezpečí, do jakého vydávali zveně náboženství. David uložil poplatek přemoženým Moabským (2. Sam. 8, 2), Šalomoun četným okolním národům (1. Král. 4, 21), Josafat Arabům a Filištanům (2. Par. 17, 11). Podobný osud stihl však jindy také Izraelity (na př. 2. Král. 15, 19—20). Poplatek nebyl po každé stejný; obyčejně se řídil majetkovými poměry a vinou přemoženého nepřitele. Moabský král Meša odváděl Achabovi ročně 100.000 beránek a 100.000 skopců (1. Král. 3, 4). Jak vypravuje chlubný nápis Salmanasarův (Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1899, III, 486), dával Jchu asyrskému králi: stříbro, zlato, zlaté plišky, číše zlaté, konvice zlaté, nádoby zlaté, potřeby královské, žezlo a královskou hůl.

Jakým způsobem hebrejský stát jednotlivé poplatky vybíral, nemáme zpráv podrobnějších. Je však možné, že se udržela organizace Šalomounova. Ten rozdělil celou Palestinu na dvanáct okresů, v čele každého stál finanční správce (1. Král. 4, 7—19), který měl zásobovati jeden měsíc v roce královský dvůr vším potřebným. Všechna dvanáct mužů podléhalo nejvyššímu bernímu (מִסֵּךְ לַמֶּלֶךְ, ἐν τῶν φόρων, super tributa), který sídlil v Jerusalemě. Jak velké daně platili tehdejší Židé, nevíme; byly však těžkým břemenem pro obyvatelstvo, jak vidíme na Šalomounovi. K jeho dvoru bylo dodáváno denně: 30 korů (105 hl) nejlepší mouky, 60 korů (210 hl) obyčejné mouky, deset krmných býků, dvacet býků pasených, určitý počet jelenů, srn, sajek, krmné drůbeže a obrok pro 4000 koní voznic a 12.000 koní jezdeckých (1. Král. 4, 22—28).

2. Daně placené cizím národům.

ZA VLÁDY PERSKÉ.

Když Kyrus (559—530) dovolil židovským zajatcům, aby se vrátili do své původní vlasti (Esdr. 1, 1n), osvobodil je také ode všech daní. Nový poplatek jim uložil teprve Darius I. (529—522). Rozdělil říši na 20 satrapií a každé předepsal, kolik má odváděti (Herodot III, 89—97). Uložený poplatek

ještě zvýšil Xerxes (485—465), protože státní pokladna byla vyčerpána výpravami proti Recku (Est. 10, 1). Za Artaxerxa (465—424) stavěli Židé Jerusalem a jejich odpůrci se snažili namluviti králi, že mu přestanou odváděti daně (Esdr. 4, 13); proto rozkázal, aby od prací ustali (Esdr. 4, 24). Pozdějším dekretem osvobodil kněze a levity od jakýchkoli poplatků (Esdr. 7, 24). Darius II. (424—405) věnoval část sebraných peněz na stavbu nového chrámu (Esdr. 6, 8).

ZA DOBY ŘECKÉ.

Alexander Veliký (331—323) nezavádal nic nového; na kněžské výsady se neodvážil sáhnouti a jeho příkladem se řídila většina pozdějších panovníků. Vymáhání poplatků pronajímali bohatým jednotlivcům, kteří se hleděli na úkor Židů obohatit. Oniáš II. slibil odváděti Ptolemeovi Euergetovi (246—221) ročně 20 hřiven (1.200.000 Kč), ale nedával nic. Protože syřští a feničtí spekulanti nabízelí 8000 hřiven, slibil Oniášův vnuk Josef dvojnásob a dostal od krále tento úřad (Antiqu. 12, 4, 1—6). Antioch IV. Epifanes (175—164) chtěl vynutiti na Židech poplatek, který měl sám odváděti Římanům; byl však poražen a jeho naděje se nesplnila (2. Mach. 8, 10—36). Demetrius I. (162—150) chtěl si získati přízeň národa; proto mu odpustil daň pozemkovou, všechny daně osobní, clo a poplatky obchodní (1. Mach. 10, 29). Antioch VII. (139—127) vymáhal na Šimonovi tyto nedoplatky; byl však poražen a spor urovnán smírně (1. Mach. 15, 30—31).

ZA VLÁDY HERODOVY.

Herodes Vel. (37—4 př. Kr.) prominul několikráte daně, když jeho říši ohrožoval hlad (Antiqu. 15, 10, 4); také odpouštěl daně každému, kdo se usadil v určitých městech znova vystavěných (Antiqu. 17, 2, 1), jindy však trval neoblomně na plnění berních povinností. V posledních letech vlády vynášely mu daně ročně 1160—1200 hřiven (69—72 mil. Kč). Většinu tvořila daň pozemková (Antiqu. 15, 9, 1), ostatek cla z dováženého nebo prodaného zboží. První zavedl v Jerusalemě potravní daň ($\frac{1}{4}$), kterou zrušil teprve r. 36 Vitellius (Antiqu. 17, 8, 4 a 18, 4, 3). Roku 19. neb 18. př. Kr. vydal rozkaz, aby lapení zloději bývali prodáváni za hranice a stržené peníze plynuly do královské pokladny (Antiqu. 16, 1, 1). Po jeho smrti domáhali se Židé uměnění tíživých břemen (Antiqu. 17, 11, 2).

ZA VLÁDY ŘÍMSKÉ.

R. 6 př. Kr. stala se Palestina římskou provincií a správu země vykonávali vladaři. Finanční obor řídili sami; domácí úřady je jenom podporovaly. Daň byla dvojitá: pozemková (tributum soli) a osobní (tributum capitis). Daň pozemkovou platili jenom ti, kteří obdělávali půdu a mohli ji odváděti v penězích nebo v plodinách. S pozemkovou daní byla po každé spojena přirážka na vojsko (annona); platila se jenom v naturalích. Osobní dani podléhali všichni,

i otroci. U mužů počínala dokonaným 14. rokem, u žen rokem dvanáctým; přestávala v 65 letech života (Digestorum L, 15, 3). Obě daně zatěžovaly značné obyvatelstvo, odtud ustavičná snaha domoci se jejich zmírnění (Tacit, Annal. 2, 42). Kromě toho děje se v Jerusalemě zmínka o dani domovní (Antiqu. 19, 6, 3); vybírala se ještě za Agrippy I. (41—44).

Aby se zjistily majetkové poměry jednotlivců (αἴματος, census), konal se každých 14 roků soupis obyvatelství (ἀπογραφή, descriptio). Jednotliví otcové rodin udávali jméno, pohlaví, stáří, společenské postavení a majetek všech příslušníků. Aby se předešlo možným podvodům, měl se každý hlásiti ve svém rodném městě (ἀπογραφῇ κατ' οἰκίαν; Luk. 2, 3), jak patrně z výnosu egyptského místodržitele G. Vibia Maxima z r. 106 po Kr. (Greek Papyri in the British Museum, č. 904). Při takové příležitosti narodil se v Betlémě Spasitel světa.

Jest úplně nemožno, abych probral podrobně otázku Kviriniovu (Luk. 2, 3). Proto jen udávám několik článků: Vigouroux-Podlaha, Bible a nejnovější objevy, Praha, 1903, V, 73—110; Meyer A., Die Schatzung bei Christi Geburt in ihrer Beziehung zu Quirinius, Innomosti, 1908; Lagrange, Où en est la question du recensement de Quirinius?, Revue biblique, 1911, 60—84; Wilkenhauser Alfr., Die Apostelgeschichte und ihr Geschichtswert, Münster, 1921, 316n a Miklik, Luk. 2 a soupis Kviriniov, ČKD 1925, 51n. Snad ještě nejlépe překládá Lukášova slova (2, 2) Lagrange (Revue biblique 1911, 78): »Tento soupis se stal dříve, než byl vládařem Kvirinios.«

Vydatným pramenem příjmů byly daně nepřímé, zvané clem (portorium) a mýtem (τέλος, vectigal). Celá říše byla rozdělena na celní okresy; clo se platilo při přechodu z jednoho celního okresu do jiného a rovnalo se 25% odhadnuté ceny. Clo podléhalo všechno, čím se obchodovalo; vyňaty byly jen státy (Digestorum 39, 4, 9) a vojsko (tamtéž § 7). Zatajení se trestalo konfiskací zamčeného zboží. Mýto se platilo z osob, zvířat a věcí, i když nebyly určeny pro obchod. Vybíralo se v přístavech, u mostů, na cestách a u městských bran.

3. Celníci.

Dietrich A. G., Beiträge zur Kenntnis des römischen Steuerpächtersystems, Lipsko, 1877 a Die rechtliche Natur der societas publicanorum, Míšeň, 1889; - Thibault F., Les douanes chez les Romains, Paříž, 1888; - Esser Herman, Ein kleiner Beitrag zur Geschichte der Publikaner, Linzer Quartalschrift, 1899, 218n; - Miklik Jos., K charakteristice publikánů, ČKD, 1917, 923n a 1924, 280n.

Clo a mýto nevybíral stát svými úředníky; pronajímal je jednotlivcům nebo celým společnostem. Nazývali se celníci (τελώναι, publicani dicuntur, qui publica vectigalia habent conducta. Digestorum 39, 4, 12, § 3). Dálo se to veřejnou dražbou, ve které vítězil, kdo nabídl nejvíce; protože vydražený obnos se měl splatiti předem nebo bylo třeba ručitelů, bývali celníci většinou ze zámožnějších vrstev obyvatelstva. A přece málokterému jednotlivci bylo možno

splnit tuto podmínku; proto se utvořily celní společnosti (*societates publicanorum*). Jednotliví členové dostávali ze společného zisku podíl podle toho, kolika penězi přispěli. Dražba se konala obyčejně na pět roků; nové období počínalo 15. březnem. V čele stál vrchní celník (*ἀρχιτελώνης*, princeps publicanorum; Luk. 19, 2), jemu podléhali celníci, kteří zase mivali četné výběrčí (*exactores*, portitores). Taková organizace byla velkou výhodou pro stát, protože nijak nezatěžovala jeho pokladnu; stávala se však metlou obyvatelstva (Livius, 45, 18, 4) a stále bylo třeba nových zákonů, aby se předešlo aspoň největším přehmatům. Je pochopitelné, že jednotliví nájemci hleděli se hojiti na obchodnících a vyzískati co nejvíce. Měli sice přesné stanovené celní tarify (Reckendorff, *Zeitschrift der Deutschen morgenländischen Gesellschaft*, 1888, 370—415), ale málokdy je zachovávali. Odevšad slyšíme nářky na vyděračné celníky a římské úřady byly často nuceny proti nim zakročovati. Proto byli živlem všeobecně nenáviděným; jejich jméno mělo přidech veřejného hříšníka (Mat. 18, 17) a v úsudku lidu stáli v jedné řadě s nevěstkami (Mat. 21, 32). Všeobecně se o nich říkalo: »Πάντες τελῶναι πάντες ἄρπαγες« (Theokrit, Char. 7) a talmud (Baba gamma 10, 1) prohlašuje jejich spásu za nemožnou.

V novější době pokusili se mnozí o jejich obranu; zdá se, že neprávem, protože starší prameny mluví příliš jasně. Obyčejná krádež se trestala pokutou čtyřnásobnou^{a)} (Digestorum 47, 2, 50); podvedl-li koho celník, byl povinen hraditi jen dvojnásobně (Digestorum 39, 4, 1). Ulpian (Lib. 53 ad Edictum) vysvětluje tento rozdíl tím, že jejich zaměstnání neslo to již jaksi samo sebou; proto měl s nimi zákon útrpnost. Ještě v jiném směru platilo pro ně právo mírnější; nahradil-li celník dobrovolně, nemohl býti proto již žalován (Digestorum 39, 4, 1).

a) Z toho poznáváme velkou pokoru Zachaeovu. Nechtěl užiti dobrodiní zákona, slíbil jako prostý zloděj náhradu čtyřnásobnou (Luk. 19, 8).

Tím ovšem není seznam jejich hříchů ještě vyčerpán. Aby sami unikli trestu a pokutě, naváděli ke krádežím a podvodům svoje sluhy a otroky. Proto čteme v zákoníku: »Quodsi familia publicanorum furtum fecisse dicetur, item si damnum injuria fecerit; et id, ad quos ea res pertinet, non exhibetur, i n d o m i n u m sine nixa deditione iudicium dabo« (Digestorum 39, 4, 12). Z připojeného výkladu Ulpianova se dovidáme, že čeledi nerozumějí se jenom otroci, nýbrž všichni, »qui in numero familiarum sunt«. K čemu potřebovali celníci těchto pomocníků, vypravuje talmud (Krauss, *Talmudische Archaeologie*, Lipsko, 1911, II, 375). Jakmile obchodník zaplatil clo a kus cesty odejel, posílali za ním »béhouna«, aby kupce zadržel a donutil k novému clu; bylo-li potřeba, dosvědčoval lživě, že obchodník dosud nezaplatil. Jak nespravedlivě zvyšovali celníci o své újmě cla a poplatky, dovidáme se z novely 43 (kap. 1, § 1): »Neque enim sustinemus . . . tam immitem proponere formulam (celní tarif), ut quotidie vectigalia augeantur, et — quemadmodum edocti sumus — quadruplo aut quintuplo, adeoque etiam d e c u p l o maiora irogenitur.« Tento

obraz doplňuje talmud rysy, možno-li, ještě temnějšími. Celníky stává na roveň s veřejnými lupiči; vypravuje, jak svou dlouhou holi prohrabávali bezohledně cizí zboží, aby jim neušlo nic, co podléhalo zdanění.

IV. Hebrejské soudnictví.

1. Prameny hebrejského práva.

Musil Al., Zákoník Hammurabiův, Hlidka, 1903, 372n; - *Grimme H.*, Das Gesetz Hammurabis und Moses, Kolin, 1903; - *Müller D. H.*, Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhältnis zur Mosaischen Gesetzgebung sowie zu den XII Tafeln, Vídeň, 1903; - *Ujčić Jos.*, Ueber den Kodex Hammurabis und sein Verhältnis zur hl. Schrift, Linzer Quartalschrift, 1906, 84n.

V nejstarší době neměli Židé psaných právních pramenů; arabští kočovníci jich nemají dosud. Jediným právem byl zvyk; co se s ním shodovalo, bylo dovoleno, co mu odporovalo, bylo zakázáno.

Teprve po odchodu z Egypta dovidáme se o psaných sbírkách zákonů. Jsou to:

a) **KNIHA SMLOUVY** (Ex. 20, 22—23, 33). Dělí se na dvě části: první obsahuje základní normy práva (עֲשֵׂה וְאַל תַּעֲשֶׂה), jak veřejného tak soukromého (Ex. 21, 1—22, 16); proto mluví podmíněčně (učini-li kdo to neb ono); druhá podává jednotlivé příkazy (פְּקֻדֹת nebo חֻקִּים), které se týkají většinou mravů a náboženství. Pronáší je v imperativech.

b) **ZÁKONÍK KNĚŽSKÝ** (Lev. 1—16) předpisuje dopodrobna celý řád bohoslužebný; jen jako mimochodem všímá si tu a tam života občanského.

c) **ZÁKONÍK SVATOSTI** (Lev. 17—26) rozebírá jednotlivé okamžiky lidského života a stanoví, jak se v nich zachovati, aby se uchránili hříchu.

d) **DEUTERONOMIUM** není jen opakováním sbírek předcházejících; mnohé zákony doplňuje, jiné vysvětluje nebo přesněji vyměřuje. Obsahuje však také mnoho zásad, které nejsou přesně zákony; týkají se především sociálně slabších členů vyvoleného národa.

V novější době tvrdili mnozí, že Mojžiš čerpal ze zákoníku babylonského krále Hammurabiho. Nelze popřít, že mezi oběma sbírkami je mnoho podobností; vyložíme je uspokojivě společnou vlastí. Abraham přišel z Babylonie, proto přenesl i domácí zvykové právo do Kanaanu.

Mezi oběma zákoníky je však tolik podstatných rozdílů, že oba mužové pracovali jistě samostatně. Mojžiš zrušil velmi mnoho zákonů, které platily v Babylonii a kterými se řídili ještě první patriarchové. Zákon Mojžišův je provanut duchem humanity, po které bychom marně pátrali u Hammurabiho; jeho tresty jsou mírnější, ujímá se chudých a otroků, pro které neměl babylonský zákonodárce slova útechy.

2. O soudech.

a) HISTORICKÝ VÝVOJ ŽIDOVSKÉHO SOUDNICTVÍ.

V době patriarchální měl otec plnou moc nad všemi členy rodiny; proto i soudil na základě zvykového práva. Za pobytu v Egyptě neměli Židé vlastních soudců; v lehčích případech rozhodovali starší (sr. Ex. 2, 14; 5, 6, 10, 14). Na radu Jetrovu ustanovil Mojžiš v jednotlivých kmenech a čeledích soudce, kteří měli konati právo podle zákona Božího; těžší případy si vyhradil sám (Ex. 18, 13—26 a Deut. 1, 10). V Palestině měli ustanoviti v každém městě soudce (שופט) a písaře (שופט); měli seděti u brány městské a rozhodovati běžnější spory, které povstaly na území obce. Kde šlo o věc vážnější nebo smysl zákona nebyl úplně jasný, měli přenechati rozhodnutí kněžím, kteří sídli u svatostánku (Deut. 17, 8). V tomto sboru rozhodoval soudce, kněží měli jen hlas poradný. Nikde se však nedočítáme, kolik mělo býti soudců, ani jak je ustanovovali. Pravděpodobně se o nich rozhodovalo hlasováním (Deut. 21, 19). Můžeme pokládati za jisté, že Josue provedl svědomitě příkaz Mojžišův (Jos. 23, 2 a 24, 1). Po jeho smrti zavládla právní nejistota; přece však se dovidáme, že i tehdy byli mužové, kteří vzniklé rozepře rozsuzovali (Soudc. 4, 4n).

Za doby královské byl panovník nejvyšším soudcem. Jeho rozhodnutí přenechávali nejenom vážnější spory, tu a tam mu přednášeli i věci dosti malicherné (2. Sam. 15, 2, 6). David obnovil městské soudy a světil je levitům. Vybral k tomu cili 6000 schopných mužů, kteří měli zákon studovati a spravedlivě souditi (1. Par. 23, 4). Tak to potrvalo i za Šalomouna, ale již za Roboama počaly soudy upadati. Zbožný Josafat znova obnovil zřízení Davido a soudce důrazně napomenul, aby svých povinností nezanedbávali; v Jerusalemě zřídil nejvyšší soud z kněží, levitů a náčelníků čeledi. V otázkách náboženských byl jeho předsedou velekněz, ve sporech občanských některý z královských úředníků (2. Par. 19, 4—11). Byly to vlastně dva soudy: náboženský a státní.

Reforma Josafatova se udržela až do pádu města. Jak se dovidáme z případu zbožné Zuzany, měli Židé i v zajetí své vlastní soudce (Dan. 13, 5, 41). Je možné, že byli jmenováni králem babylonským, protože tehdejší vladaři dopřávali i podrobeným národům dosti samosprávy. Také egyptští Židé mivali vlastní soudce (Antiqu. 14, 7, 2) a podobný obyčej nacházíme v četných jiných městech. Tento ústupek byl nutný, protože židovský zákon vyrůstal úplně z půdy náboženské.

Po návratu ze zajetí obnovili Židé opět zaniklé vyšší a nižší soudy (Esdr. 7, 25 a 10, 14); vážnější rozepře rozhodoval buď místodržitel nebo velekněz. Teprve v době Machabejské dovidáme se po prvé o Veleradě. Římský vůdce Gabinius (57—55 př. Kr.) rozdělil r. 57 celou Palestinu na pět soudních okresů (Jerusalem, Gazara [či Gadara?], Amatus, Jericho a Seforis); jejich

účel není nám úplně jasný. Zrušil je r. 47 Julius César a Velerada stala se zase nejvyšším soudem pro celou zemi.

b) VELERADA.

Schürer E., Die Pontifices im Neuen Testamente, Studien und Kritiken, 1872, 593n a Der Versammlungsort des grossen Synedriums, tamtéž, 1878, 608n; - Mráček K. B., Souzení Pána Ježíše Krista radou židovskou, Blahověst, 1884, 168n; - Büchler A., Das Synedrium in Jerusalem und das grosse Beth-din in der Quaderkammer des jerusalemischen Tempels, Videň, 1902; - Sobolewskij S., Soud nad Kristem i ukřizování jeho se stanoviska historie a archeologie, Vlast, XXII, 848n; - Klövekorn P. B., Jesus vor der jüdischen Behörde, Biblische Zeitschrift, 1911, 266n; - Adam Karel, Zum ausserkanonischen und kanonischen Sprachgebrauch von Binden und Lösen, Tübinger Quartalschrift, 1914, 49n; - Brander B., Ist Binden und Lösen ein rabbinischer Schulausdruck?, Der Katholik, 1914, II, 116n a 1916, 220n; - Miklik Jos., Byl platný rozsudek vynesený Veleradou nad bož. Spasitelem?, CKD, 1918, 94n.

Velerada byla po zajištění nejvyšším soudem vyvoleného národa a podléhaly jí náboženství i ostatní záležitosti. Za příkladem rabinů odvozovali i někteří učenci její původ od Mojžiše (Num. 11, 16n). Jistě naprávem, protože účel obou sborů byl docela jiný. Sbor Mojžišův měl chlácholiti a krotiti lid toužící po novotách, Velerada jen soudila; sbor Mojžišův byl zřízením dočasným a po smrti zákonodárcově již nebyl obnoven. Proto o něm nenacházíme v pozdějších stoletích ani zmínky. O Veleradě dovidáme se teprve v době knížat hasmonejských (γεπουσία; 2. Mach. 1, 10); u rabinů slula »velkou synagogou« (רבנות בנישאתא). Její pozdější původ dokazuje i jméno Sanhedrin (סנהדרין), které je pouze aramským přepisem řeckého συνέδριον.

Moc Velerady nebyla po každé stejná. Rečti králové ponechali ji velikou volnost. Teprve Gabinius oťásl r. 57 př. Kr. jejím postavením; jak jsem se již zmínil, rozdělil celou Palestinu na pět soudních okresů, každý měl synedrium (Antiqu. 14, 10, 4). Jeho novota netrvala dlouho. Již r. 47 zrušil Julius César organizaci Gabiniovu a Velerada se stala zase nejvyšším soudem pro celou Palestinu (Antiqu. 14, 9, 3—5). Herodes Vel. popravil 45 synedristů, kteří přáli Antigonovi a na jejich místa dosadil muže povolnější (Antiqu. 15, 1, 2). Za Archelaa vztahovala se moc Velerady jenom na Judsko a Samari (Antiqu. 15, 6, 2); teprve za římských vládařů její vliv poněmáhla rosti (Antiqu. 20, 10). Poslední židovskou válku rozpoutala Velerada, ale útočná strana zelotů vyrvala ji záhy z rukou otěže vlády. Pádem města zanikla i Velerada; sbor v Jamnii rozhodoval jen theoreticky.

Veleradu tvořilo 71 mužů* (Sanhedrin 1, 6); z nich byl jeden předsedou, ostatní byli členy (ἑπορχετες). Předsedou (נשיא, ש"נ) býval po každé velekněz, jak toho žádala povaha státu theokratického; také v Novém zákoně (Mat. 26, 3. 57) a ve spisech Josefa Flavia (Antiqu. 14, 9, 4n) je vždy činitelem nejdůležitějším. Ostatní členové se dělili na tři skupiny:

a) **KNÍZATA KNĚŽSKÁ** (כֹּהֲנֵי הַכֹּהֲנֵי, ἀρχιερεῖς, principes sacerdotum). K nim patřil úřadující velekněz, mužové, kteří tento úřad někdy zastávali a členové rodin, z kterých bývali v době Kristově bráni veleknězi (Bellum 4, 3, 6);^{b)}

b) **ZÁKONÍCI** (סוֹפְרֵי, γραμματεῖς, scribae); byli to učenci, kteří dovedli zákon odborně vykládati a na jednotlivé případy přenášeti. Knížata kněžská bývala většinou stoupenci strany saducejské, zákoníci byli farizei;

c) **STARŠÍ** (זִקְנֵי, πρεσβύτεροι, seniores) bývali bráni ze všech tříd národa. Nacházíme mezi nimi i kněze. Kolik hlasů měla každá třída, nevíme. Také nemůžeme udati, jakým způsobem byla Velerada doplňována; pravděpodobně volbou. Nově zvolenému kladli ruce na hlavu (semikah); teprve potom směl hlasovati (Sanhedrin 4, 4).

a) V talmudu (Sebachim 1, 3) děje se dosti často zmínka o sboru, který měl 72 mužů. Nebyla to Velerada, nýbrž učená akademie. Jejím předsedou nebýval velekněz, nýbrž některý vynikající muž (Gamaliel).

b) Mnozí tvrdili, že to byli náčelníci 24 kněžských tříd, dokázati to nemůžeme. Možné by to bylo.

Velerada zasedala v polokruhu; v čele byl předseda* (כֹּהֵן) , po jeho stranách dva nejváženější synedristé: jeden zastupoval nepřítomného předsedu a nazýval prý se »otec soudního domu« (אב בית דין), druhý prý slul mudrcem (חכם).^{b)} Ostatní seděli podle důstojnosti a podle času, kdy do Velerady vstoupili. Podlaha bývala pokryta kobercem, na něm byly malé polštáře, na kterých seděli s nohama skříženými. K ruce měli aspoň dva pisáře,^{c)} několik sluhů a jakousi stráž (ὕπαιρέται). Před synedristy sedávaly až tři řady žáků, kteří se zaučovali, neměli však práva zasahovati do soudního řízení (Sanhedrin 4, 4). Směli jen mluvit ve prospěch obžalovaného.

a) Jak se zdá, jsou oba tituly teprve pozdějším vynálezem, kdy Velerada již dávno zanikla. V době Kristově znamenalo כֹּהֵן vládoucího knížete (Nedarim 5, 5). אב בית דין byl předseda Velerady (Roš haššaná 2, 7).

b) Mnozí se domnívali, že právě tento úřad zastával Nikodem; tím spíše bychom pochopili, proč Spasitel jej nazval »učitelem v Izraeli« (Jan 3, 10).

c) Pisáři seděli na obou křídlech; jeden zapisoval vše, co svědčilo ve prospěch obžalovaného, druhý, co ho odsuzovalo (Sanhedrin 4, 3).

Pravidelná sezení Velerady konala se denně, kromě sobot a svátků; počínala po ranní oběti a končila před obětí večerní. Mimořádná schůze mohla být svolána kdykoli. Porady se konaly v místě zvaném מִשְׁכַּן דָּוִד. Někteří se domnívali, že to byla síň v některém nádvoří chrámovém; jméno prý dostala odtud, že byla zbudována z tesaných kvádrů. Jak se zdá, jest jejich domněnka nesprávná. LXX (Am. 5, 11) přeložila gázit slovem ζυστός nebo ξεστός; také Josef Flavius mluví při popisu Jerusalema o budově, kterou nazývá τῆς βουλευτῆριον (Bellum 5, 4, 2) nebo τὸ βουλευτήριον (Bellum 6, 6, 3). Byla nedaleko chrámu na dlážděném náměstí zvaném Xystos. Tam klademe dnes původní sídlo Velerady. V talmudu (Sanhedrin 41a) se vypravuje, že asi 40 roků před pádem města byla Velerada z dosavadních místností vypuzena a přesídila do jakýchsi

»obchodů« (chanujjót). Řčení je pouze obrazné. V té době pozbyla totiž Velerada právo odsuzovati na smrt (Sanhedrin 1, 1) a byla vypuzena ze svých úředních místností. Sklesla na činitele bezvýznamného.

Moc Velerady bývala veliká, protože směla souditi a trestati i nejvěšší zločiny.^{a)} Některé žaloby si vyhradila úplně: propadl-li celý kmen, město nebo většina obyvatelstva modloslužbě; vystoupil-li nepravý prorok^{b)} nebo se dopustil zločinu velekněz; byla-li pochybnost, zda některá tělesná vada vylučuje z úřadu kněžského; měla-li být uložena daň nebo poplatek; když se nevědělo, jak předpis zákona vykládati.

- a) Jakou moc měla Velerada v době Spasitelově, není již úplně jisté. Jisté směla souditi zločiny, zvláště proti náboženství a vysloviti trest smrti; nesměla však rozsudek provést, dokud nebyl potvrzen římským vládařem. Talmud (bab. Sanhedrin 24b) doznává, že 40 roků před zbořením města pozbyla Velerada práva trestati smrtí a totéž potvrdili Zidé Pilátovi (Jan 18, 31). Zdá se však, že této výsady pozbyla již r. 7 po Kr., když nastoupili římsí vládaři (sr. Bellum 2, 8, 1 a Antiqu. 20, 9, 1). Směl jen usmrtiti pohana, který vešel v chrámě do nádvoří vyhrazeného Izraelitům (Bellum 6, 2, 4). Smrt sv. Štěpána byla spíše jen lynčování (Skutky 7); útok velekněze Anána proti sv. Jakubovi stal se v nepřítomnosti římského vládaře Albína. Pachatel byl potrestán a zbaven úřadu velekněžského (Antiqu. 20, 9, 1).
- b) Jako nejvyšší náboženská auktorita zapečetila Velerada proto hrob Spasitelův; chtěla ho tak uvědomiti ze lži. Pečetí bývala stuha, kterou připevnili voekem na kámen a okolní skálu a na obě místa přitiskli prsten. Nikdo nemohl do hrobu, aby pečetí nezlomil.

Jerusalemské Veleradě podléhali všichni Zidé, ať byli kdekoli; proto mohla dáti Šavlovi průvodní listy do Damašku (Skutky 9, 2).

O rozhodnutích Velerady se užívalo sloves: svazovati (שָׁבַר), kdykoli svobodu lidskou omezovala a rozvázati (פָּתַר), když ji přála. Předmětem »svazování« a »rozvazování« mohlo býti:

- a) autoritativní rozhodnutí, kde váže zákon nebo již počíná svoboda,
- b) nové nařízení, které si vynutily poměry nebo jeho odvolání,
- c) uvalení trestu na vinníka nebo jeho zrušení. Sr. Mat. 16, 19.

c) MENŠÍ SOUDY.

Kromě Velerady děje se v talmudu častěji zmínka o »menších synedriích« (סִנְדְּרִין קטנים); skládala se z 23 členů. V Jerusalemě byla dvě (Sanhedrin 11, 2), po jednom v ostatních městech palestinských, která měla aspoň 120 rodin (Sanhedrin 1, 6). V menších městech byly trojčlenné soudy (κρίσις; Mat. 5, 21). Jejich úkolem bylo rozsuzovati menší spory a přečiny, které se trestaly jen (židovským) bičováním nebo pokutou peněžitou (Sanhedrin 1, 1). Ostatně sporné strany měly právo zvoliti si samy tři muže a ponechati jim rozhodnutí; stopy tohoto zvyku nacházíme již v době Mojžišově.

Za časů Josefa Flavia (Antiqu. 4, 8, 14) byla praxe poněkud jiná. V jednotlivých městech byly soudy, které se skládaly ze sedmi zbožných a zkuš-

ných mužů a dvou levitů. V talmudu děje se také zmínka o soudním dvoru kněžském (Ketubot 1, 5) a velebnějším (Ketubot 28c); podrobnosti neznáme.

d) SOUDNÍ ZVYKLOSTI.

Bähr O., Das Gesetz über falsche Zeugen nach Bibel und Talmud, Berlin, 1882; - Hummelauer Fr., Ein Beitrag zum Gebrauch des Loses bei den alten Hebräern, Biblische Zeitschrift, 1904, 254n; - Horowitz J., Untersuchungen zur rabbinischen Lehre von den falschen Zeugen, Frankfurt, 1914.

Soudce vystupoval jménem Božím; proto se jeho úkon nazýval »soudem Božím« (Deut. 1, 17). Z téhož důvodu byl jeho rozsudek neodvolatelný. Svědomitý soudce se těšil veliké vážnosti; i Písmo sv. jej nazývá »bohem« (מִשְׁפָּטָא; Ex. 22, 8; Zalm 81, 1. 6 a Jan 10, 34). Stranictví se mu přísne zakazovalo, proto ani nesměl brát dary. Mojžiš neurčil, jak má být potrestán nespravedlivý soudce; podle Josefa Flavia (Contra Apionem 2, 27) býval popraven.

Mojžiš soudil celý den (Ex. 18, 13n); v pozdější době se ustálil zvyk soudit jen ráno nebo před polednem.^{a)} Podle talmudu směl se u menších přečinů vykonat trest téhož dne, kterého byl vynesen; jednalo-li se o zločin, který se trestal smrtí, měli odložit jeho provedení na druhý den. Přísně se zakazovalo konati hrdelní soudy v noci (Sanhedrin 4, 1).^{b)}

a) Z talmudu se dovidáme, že úředním dnem bývalo pondělí a čtvrtek (Baba gamma 82a); mohlo se však soudit kdykoliv. Zakazovali konati obyčejné soudy v sobotu neb o svátcích; dovozovali to při soudech hrdelních (Sr. Deut. 17, 13).

b) Z toho patrně, jak velice porušila Velelada právní zvyklosti při soudu nad Spasitelem. Přelícení se konalo v noci a rozsudek byl vykonán téhož dne, kterého byl pronesen.

Soudním místem bývaly až do zajetí městské brány (Deut. 16, 18), protože se v nich scházivalo nejvíce lidí. Soudce seděl, obžalovaný stál; proto tam asi bývala nějaká sedadla. Teprve v pozdější době se dovidáme, že mivali soudní síně. Králové soudili obyčejně ve svém paláci (2. Sam. 15, 2. 6), římsí vladáři v pretoriu jerusalemském (Mat. 27, 27) nebo cesarejském (Skutky 23, 35). Protože římsí vladáři sídlili v palácích pokosených králů, aby tak lépe symbolisovali svrchovanost císařovu, zachovávali tento zvyk i v Jerusalemě. Proto klademe soudní síň Pilátovu do paláce Herodova v tak zv. Hořejším městě. Tam bylo místo vydlážděné kamením (λιθόστρωτον); protože římský tribunál býval poněkud vyšší, slulo aramsky Gabbatá.

Soudy se konaly po východním způsobu ústně a pokud možno krátce (Deut. 25, 7); důležitější výpovědi se zapisovaly (Is. 10, 1n). Sporné strany na soudu stály; obžalovaný byl obyčejně po levici žalobcově (Zach. 3, 1) a v těžších případech býval oděn smutečním rouchem (Zach. 3, 3). Podstatným prvkem východního soudnictví bývali svědkové (עֵדִים). Měli být aspoň dva nebo tři a mít nejlepší pověst (Num. 35, 30 a Deut. 17, 6). Před výsledkem skládali přísahu, že budou mluvit pravdu (Lev. 5, 1). Kdo byl žalobcem,

Obr. 138. Smlouva s obalem.

psávali kupní smlouvu dvakrát (Jer. 32, 9—14): jednou na tabulku, po druhé na hliněný obal, který smlouvu se všech stran uzavíral. Jenom rodiče nemuseli mít svědků, když žalovali syna pro vzpurné a nečestné chování (Deut. 21, 18—22); důvodem asi bylo, že se utíkali k takové žalobě jen v největší tísní.

Bylo-li nejasno, která strana má pravdu nebo soudcové rozhodovali různě, utíkali se k soudu Božimu (Lev. 24, 12—23 a Num. 15, 32—36). Zmíním se o něm v následujícím odstavci. Útrpného práva zákon Mojžišův neznal; proto nikdy nedonucoval obžalovaného mukami. Cinili to teprve vladaři z rodu Herodova (Bellum 1, 30, 2—4). Advokátů nebyvalo, každý se hájil sám.

Hned po vyšetřování byl pronesen rozsudek a bez odkladu proveden, i když se jednalo o trest smrti (Num. 15, 32—36). To proto, že zákon Mojžišův nedovoloval odvolati se k vyššímu soudu.

e) SOUDY BOŽÍ.

Schulz Alfons, Die Ordalien in Alt-Israel, Festschrift Georg von Hertling, Kempten, Mnichov, 1913, 28—35.

Nebylo-li možno rozhodnouti spor prostředky přirozenými, utíkali se někdy k soudu Božimu. Vševedoucí Bůh měl nějakým viditelným způsobem ukázati, na čí straně je právo.

Soudy Boží byly:

a) **SOUKROMÉ**. V tom případě určoval znamení jednotlivce, který se ho dovolával: Eliezer (Gen. 24, 12n), Gedeon (Soudc. 6, 36n), Eliáš na Karmelu (1. Král. 18, 23n). Ani místo nebylo určeno a obřad se mohl konati kdekoli.

b) **VEREJNÉ**: znamení stanovil sám Bůh a soud se konával obyčejně

mohl býti i svědkem (Dan. 13, 36 až 40). Podle Josefa Flavia (*Antiqu.* 4, 8, 15) nemohly svědčiti ženy a otroci; první pokládali za příliš lehkomyslné, druhé za zkažené. Křivý svědek měl býti potrestán stejným trestem, jaký chystal protivníkovi (Deut. 19, 16—21) a přece stále se opakují stesky na lživé svědky (Přisl. 6, 19). Směl-li soudce žádati na vinníkovi přísahu, byla různá mínění: jedni dovolovali, většina popírala, aspoň při soudech hrdelních. Dokazovalo se i pomůckami psanými; to se dalo, byl-li na př. spor o prodej a koupi. Za tím účelem

na místě posvátném (Num. 5, 16: před Hospodinem). Pokud víme, užívalo se trojiho způsobu:

1. **posvátné vody** při oběti řevnivosti (Num. 5, 11—31). Obřady jsem vypsál při jiné příležitosti (str. 149). Účelem oběti bylo dokázatí nevěru manželčinu; proto se obět nazývala *אִשָּׁת חֲדָשׁוֹת*, ἀναμνηστικὸς ἀμαρτίας, oblatio investigatoris adulterium.

2. **posvátného osudí** velekněžského. Náznorný doklad čteme v 1. Sam. 14, 41 (podle textu kriticky upraveného): »Tu řekl Saul: Jahve, Bože Izraelův, proč dnes neodpovídáš služebniku svému? Je-li hřích ten na mně nebo na Jonatanovi, synu mém, Jahve, Bože Izraelův, dej úrim! Je-li však hřích ten na Izraelovi, lidu tvém, dej tummim.«

3. **obyčejných losů**. Tak vypátral Josue provinilého Achana (Jos. 7, 1n) a lodnici hřích Jonášův (Jon. 1, 7). V tomto případě losovali ovšem pohané; svatopisec je však přesvědčen, že promluvil Bůh.

Boží soud byl ovocem živé viry; také Židé byli přesvědčeni, že vševědoucí Bůh projeví viditelným znamením vinu v takovém případě, kde lidské prostředky se ukázaly nedostatečnými. Proto předcházela vždycky vroucí modlitba. Škoda jen, že lidská zloba dovedla zneužití i tohoto zařízení. Proto Boží soudy upadaly; po zajetí se o nich nemluví. První stopu takové nechuti nacházíme v dějinách Saulových; lid nedovolil utratiti Jonatu, jakkoli posvátný los rozhodl v jeho neprospěch (1. Sam. 14, 45).

V moderní době převládá domněnka, že Boží soud není původu izraelského; přinesl jej Abraham z Babylonie, kde se těšil veliké oblibě, jak vidíme ze zákoníku Hammurabiova (§ 124, 126, 132). Mojžiš se neodvážil zakofeňný zvyk zakázati; proto jej aspoň omezil. Vzrůstem kultury zašel sám sebou.

3. O trestech.

Zákon Mojžišův ukládal tresty poměrně těžké; mnohé přidalo právo zvykové. Srovnáme-li je však se současnými zákony babylonskými, byly ještě velice mírné. Při výměře trestů rozhodovala také východní povaha, která se dívala na mnohé věci jinýma očima, než se na ně díváme my.

Rozeznáváme tresty duchovní, hrdelné, tělesné, peněžité a odvetné. Na konec se zmíníme o trestech cizího původu.

a) TRESTY DUCHOVNÍ.

Heer Jos., Die Stammbäume Jesu nach Matthäus und Lukas, Freiburg. 1910, 147n a 204n: trest věčného zapomenutí; - *Döller J.*, Der Bann im Alten Testamente und im späteren Judentum, Zeitschrift für kath. Theologie, 1913, 1n; - *Miklik Jos.*, Trest »věčného zapomenutí« u sv. Matouše, CKD, 1922, 53n.

Duchovními tresty bylo dočasné neb úplné vyloučení ze společnosti vyloučeného národa a trest věčného zapomenutí.

1. Mojžiš znal pouze jediný druh exkomunikace, který vylučoval vinníka z theokratické společnosti. Užíval o něm důsledně slovesa כָּרַת (vymazati z národa), protože vinník pozbyval všech práv, která mu zaručovala theokratická ústava. Byla to v jakémisi smyslu občanská smrt; proto jen neprávem viděli někteří učenci ve slovech Mojžišových i ztrátu života.

Exkomunikaci propadal:

1. kdo odmítl obřizku (Gen. 17, 14),
2. konal služebnou práci v sobotu (Ex. 31, 14),
3. dopustil se protipřirozených mravních poklesků (Lev. 18, 29),
4. obcoval manželsky v době zákonem zapovězené (Lev. 20, 18),
5. obětoval dítky Molochovi (Lev. 20, 3),
6. tázal se o radu věstců a hadačů (Lev. 20, 6),
7. nejedl velikonočního beránka (Num. 9, 13),
8. jedl kvašený chléb v době velikonoční (Ex. 12, 15. 19),
9. neslavil den smíru (Lev. 23, 29),
10. jedl z oběti, pokud byl před zákonem poskvrněný (Lev. 22, 3),
11. přišel ke svatostánku nebo do chrámu, dokud se neočistil od poskvrny, kterou působil dotek mrtvoly (Num. 19, 13),
12. jedl ještě třetího dne z masa oběti v zákoně vypočtených (Lev. 19, 8),
13. zhotovil pro sebe zápal, jakého se užívalo v chrámě (Ex. 30, 38),
14. vzal z posvátného oleje a dal z něho cizinci (Ex. 30, 33),
15. jedl maso zákonem zakázané (Lev. 7, 21),
16. jedl z krve zvířecí (Lev. 7, 27),
17. jedl z tuku, který si vyhradil Bůh (Lev. 7, 25),
18. přestoupil obřadní zákon, protože jim pohrdal (Num. 15, 30).

Jak patrně z posledního bodu, nepropadal exkomunikaci, kdo přestoupil některý z uvedených zákonů nevědomky nebo byl k tomu dohnán nutností, které se nemohl vyhnouti; v tom případě stačilo přinést předepsanou obět. Vyloučením byl trestán jenom ten, kdo porušil zákon svévolně, protože jeho skutek byl jakýmsi výsměchem nekonečné auctority Boží.

V době Spasitelově rozeznávali trojí exkomunikaci:

a) **VYLOUČENÍ** (כְּרִית) trvalo jen 30 dní a smělo býti uloženo každým knězem, který zastával úřad soudcovský. Odloučení bylo jen částečné; vinník směl i do chrámu, byl však povinen zůstat v nádvoří pohanském. Kdo s ním mluvil, měl býti čtyři lokty (2 m) daleko. Jestli se nepolepšil, mohl se mu trest uložit ještě dvakrát.

b) **PROKLETÍ** (קִלְקָלָה) směl vysloviti jen desítilenný sbor soudní, který byl pravděpodobně po každé jmenován Veleradou. Kdo propadl prokletí, byl vyloučen navždy z náboženské společnosti židovské a jakýkoli styk s ním se pokládal za nedovolený. Nesměl do chrámu ani do synagogy, nesměl veřejně vyučovati, s nikým jísti a pít (sr. 1. Kor. 5, 11), nesměl prodávati ani kupovati; mohl si jen opatřiti, co nutně potřeboval k živobytí. Nikdo ho neměl po-

zdravovati (sr. 2. Jan. 10—11). Trest byl provázen zlořečením, které přijali větším dílem z Deuteronomia (28, 16—46) a jiných míst Pisma svatého. Cašem byly přidány některé obřady, které měly účinek trestu ještě zvýšiti. Za zvuku trub oznamoval hlasatel jméno vyloučeného a zločin, kterého se dopustil (Sota 47a). Podobně učinili bož. Spasiteli (Sanhedrin 43a).

c) **ZAVRŽENÍ** (נָפַח). Jestli se vinník ani potom nepolepšil, následovalo zavržení, které směla vysloviti jen Veletráda. Odřikala se navždy provinilce a odsuzovala ho ke kamenování, které se vykonalo jen symbolicky. Nikdo nesměl na jeho pohřeb a na rakev mu položili veliký kámen (Edujot 5, 6, 7).

2. Ještě obávanějším byl **trest věčného zapomenutí** (damnatio memoriae). Východan netoužil po ničem tak vroucně, než aby jeho jméno se uchovalo a hrozil se myšlenky, že by jeho památka měla zaniknouti. Proto vrýval své jméno do kamene a svolával pomstu bohů na každého, kdo by se opovážil je vymazati. Starobabylonský král Agukakrimi dodává ke konci svého nápisu: »Aššur a Bilit ať zahubí v zlosti a hněvu a zničí jméno a dítky každého, kdo by tento nápis odnesl nebo nahradil moje jméno svým vlastním!« (Schrader, Keilschriftliche Bibliothek, Berlin, 1892, I, 157.) A novobabylonský král Nabupaliddi (883—852) píše podobně: »Kdo by jakýmkoli nešlechtným způsobem tuto desku zničil . . . ať jeho jméno zanikne, jeho rod zajde, jeho život se skončí v bídě a utrpení a jeho mrtvola leží na zemi pohozena!«

Trest věčného zapomenutí byl nejhroznější pokutou, která mohla stihnouti provinilce. Jeho jméno bylo odsouzeno k úplnému zapomenutí. Bylo vymazáno z veřejných genealogických seznamů a nemělo býti ani vysloveno, leč s hrůzou a kletbou (erasio nominis). Tento trest měl vždycky ráz náboženský, proto byl vyhlašován kněžími.

S trestem »věčného zapomenutí« setkáváme se u všech starověkých národů. V Egyptě byl tak potrestán král Amenhotep IV. (asi r. 1450 př. Kr.). Umínil si totiž vyhubiti kult boha Amona a rozšířiti kult boha slunce (Eten). Proto dal všude jméno Amonovo vymazati; změnil i svoje osobní jméno v Chuen-eten, protože obsahovalo jméno tohoto boha. Po jeho smrti nastala reakce a jeho nástupce Haremteb prosadil, že byl na Amenhotepa uvalen trest »věčného zapomenutí«. Jeho stavby byly rozbořeny, jeho sochy vhaženy do studní nebo rozbity na malé kousky, jeho jméno vymazáno z veřejných pomníků. Tím si také vyložíme neobyčejný úkaz, proč v náhrobních nápisech z jeho doby nacházíme prázdnu mezeru tam, kde by mělo státi jméno vládnoucího faraona.

Zajímavý doklad politické kletby u Římanů zaznamenal spisovatel díla »Vita Commodi« (18, 1—19). Byly to výkřiky, jimiž členové senátu zatracovali památku Commodovu: »Nepříteli vlasti žádné pocty! Otcovrahu žádné pocty! Otcovrah ať je vlečen (jak to dělali mrtvým gladiátorům v amfiteatru)! Nepřítele vlasti, otcovraha rozsekejte na smetišti! . . . Pryč se sochami nepřítelů, pryč se sochami otcovraha! . . . Pryč s památkou otcovraha!« Také v domě

Vestálek na římském fóru je na jednom pomníku jméno vymazáno; snad se Vestálka provinila, snad se stala křesťankou.

Proto nepřekvapuje, že také u vyvoleného národa setkáváme se s tímto trestem. Ze žalmu 108. můžeme usuzovati, jak vášnivě byly kletby, které se sypaly na hlavu nešťastníkovu. Bible mluví o tomto trestu aspoň dvacetkrát: proto jen některé doklady. Když Izraelité zhřešili u hory Sinaj, pravil Bůh k Mojžíšovi: »Kdo proti mně zhřešil, toho vymažu ze své knihy« (Ex. 32, 33). V žalmu 9, 6 jásá svatopisec: »Vymazal jsi jméno jejich na věky.« Nejnázorněji mluví druhá kniha královská (21, 13). Tam hrozí Bůh Jerusalemu: »Shladím Jerusalem, jako bývají shlazovány (psací) desky (polité voskem) a shladě obrátím ji a přejedu několikrát rydlém povrch její.« aby nezůstalo po původním písmu ani památky. Tak bývali trestáni především králové, kteří šířili veřejné modloslužbu: Jeroboam (1. Král. 14, 7n), Basa (1. Král. 16, 2n) a Achab (1. Král. 21, 21n). Snad právě proto vynechal sv. Matouš (1, 8) v rodokmenu Spasitelově několik generací. Je však pozoruhodné, že žádný starší pramen se o trestu nezmiňuje.

b) TRESTY HRDELNĚ.

Byly různé podle toho, jakého zločinu se kdo dopustil. Na nejtěžší přestupky býval trest smrti ještě zůstáván vedlejšími tresty, které jej provázely.

Rozeznáváme:

1. **KAMENOVÁNÍ** (ῥήγνῃ, λιθοβολία, λιθασμός, lapidatio); bylo nejčastějším trestem pro zločiny proti náboženství a mravopověstnosti. Kamenován byl:

a) kdo se dopustil modloslužby (Deut. 17, 2—5) nebo k ní sváděl (Deut. 13, 2—11),

b) kdo se zabýval kouzelnictvím, hadačstvím nebo vyvolával duchy (Lev. 20, 6, 27 a Deut. 18, 10—12),

c) kdo se rouhal Bohu (Lev. 24, 10—16),

d) kdo hrubě porušil sobotní klid (Ex. 31, 14n),

e) syn, který rodiče udeřil (Ex. 21, 15), jím zlořečil (Ex. 21, 17) nebo byl vzpurný a neposlušný (Deut. 21, 18—21),

f) kdo unesl Hebrejce a prodal do otroctví (Ex. 21, 16),

g) některé zločiny proti veřejné mravopověstnosti: kdo poskvrnil dívku druhému zasnoubenou (Deut. 22, 23n); dívka, která se při sňatku vydávala lživě za pannu (Deut. 22, 20n); kdo obcoval manželsky s pohankou, dokud se svého náboženství neodřekla (Lev. 20, 2); kdo se dopustil krvesmilství (Lev. 20, 11—12), sodomie (Lev. 20, 13), bestiality (Lev. 20, 15) nebo obcoval manželsky s některou ženou a její dcerou (Lev. 20, 14).

Vinníka kamenovali po každé za městem (Lev. 24, 14). Když došel průvod k popravnímu místu, svlékli ho ze šatu; mužům ponechali jen zástěru, ženám spodní roucho a svázali jim ruce tak, aby se nemohli bránit. Při kamenování měli býti po každé přítomni svědkové, kteří zločin udali a první hoditi

po odsouzení kamenem. Nebyl-li ještě mrtev, uházeli ho ostatní, aby se dlouho netrápil (Deut. 13, 10 a Sanhedrin 6, 4). Mrtvola nesměla být pochována v rodinném hrobě (Sanhedrin 6, 6).

2. **STĚTÍ MEČEM** (הִכָּה בַחֶרֶב). Zdá se však, že vinníku nebyla stínána hlava; meč mu vrazili do prsou, jak bývalo tehdy zvykem. Tímto způsobem byli trestáni:

- a) obyvatelé města, které propadlo modloslužbě (Deut. 13, 15),
- b) vrahové. V tom případě vykonával obyčejně trest příbuzný zavražděného (mstitel; Num. 35, 33),
- c) kdo byli odsouzeni na smrt od krále (1. Sam. 22, 17).

Tresty, kterými se měla smrt ještě zostřiti, byly dva:

1. **POVĚŠENÍ NA DŘEVĚ** (תִּלְוָה). Mrtvola odsouzencova byla přivázána na strom nebo na kůl, ale ještě před západem slunce měla být složena a pochována (Num. 25, 4). Tak trestali každého, kdo se dopustil čarodějství (Antiqu. 4, 8, 24).

2. **SPÁLENÍ MRTVOLY** (שָׂרֵף מֵתָא) propadal:

- a) kdo pojal za manželku nějakou ženu a zároveň její dceru (Lev. 20, 14),
- b) dcera knězova, když se dopustila krvesmilství (Lev. 21, 9).

Zidé nikdy neupalovali za živa; překlad Vulgaty (Lev. 20, 14) je proto nesprávný. Teprve Herodes (Antiqu. 17, 6, 4 a Bellum 1, 33, 4) užíval tohoto způsobu.

U jiných národů bylo zvykem trestati i děti pro zločiny, kterých se dopustili jejich rodiče. O Peršanech to vypravuje kniha Ester (16, 18), Ammian Marcellin (Rerum gest. 23, 6, 81) a Herodot (3, 119), o Macedonských Curtius (De rebus gestis Alexandri 6, 11). Zákon Mojžišův to přísně zakázal (Deut. 24, 16). Achan (Jos. 7, 15 a 7, 24) byl utracen s celou rodinou, protože jistě všichni věděli o zločinu otcově.

c) **TRESTY TĚLESNÉ.**

Jediným trestem tělesným byly u Zidů rány holi (חֲבִיָּה). Poznali jej v Egyptě, kde hůl byla nazývána »nebeským darem«. Vinník se položil na tvář a odhalil hýžděovou část těla; soudní sluhové mu drželi ruce a nohy, jeden udílel rány. Trest se konal jak v soudní síni, tak v synagogách (Mat. 10, 17). Směl jej naříditi kterýkoli soudce. Počet ran se řídil velikostí přestupku, nesměl však přesahovat 40 (Deut. 25, 2); aby se při počítání nezmýlili, dávali jen 39 ran (2. Kor. 11, 24). Řeckým vlivem přejali Zidé bičování. Užívali při něm biče, který se skládal ze tří řemenů, tak že při každém šlehu zasadili tři rány; proto udeřili vinníka třináctkrát. Bičů s olověnými kulíčkami nebo zahnutými hroty (scorpiones) se při židovských soudech neužívalo.

Bičování bylo trestem velice častým, proto Bible ani nevypočítává, které přestupky se jím trestaly. Jenom z nahodilých poznámek se dovídáme, že byl

bičován, kdo obcoval manželsky s vedlejší manželkou druhého, která byla otrokyní (Lev. 19, 20) a kdo lživě nařkl svou manželku, že při sňatku nebyla pannou (Deut. 22, 13–19).

Zcela jiným trestem bylo římské bičování (φλαγγέλλου, μασιγού), při kterém se rány nepočítaly (Mat. 27, 26). Po prvé se o něm dočítáme při mučednické smrti sedmi bratří machabejských (2. Mach. 7, 1). Klasikové je nazývají »horribile flagellum« (Horác, Satir. 1, 3, 119); ubožákům bývalo viděti vnitřnosti (Eusebius, Hist. Eccl. 4, 15, 4; MG 20, 343) a holé kosti (Bellum 6, 5, 3). Ulpian (De poenis 1, 18) doznává, že mnozí skonali na místě, jiné odnesli polomrtvé (Cicero, In Verrem II, 5, 54), většina zůstala po celý život mrzáky (Filo, In Flaccum § 10). Tvar bičů známe velmi dobře. Na krátkém, ale silném držadle byl větší kroužek, na něm několik řetízků, zakončených buď kousky olova (plumbatis caedi) neb ostrými ovčími kostičkami (flagellum multijugis talis ovium tesseratum) nebo dvěma kuličkami, spojenými krátkou tyčinkou.

Ubožáka postavili ke sloupu, vysokému asi 70 cm a přivázali k němu provazem jeho nohy. Potom přehnuli odsouzence přes sloup, takže jeho ruce sahaly skoro až k zemi a připevnili je také ke sloupu. Tělo tvořilo oblouk, kůže se napjala, kolem se postavili čtyři vojáci, kteří trest vykonávali. Hned po prvních ranách napjatá kůže počala nabíhat a tvořily se velké podlitiny; brzy popraskaly, vystříkla první krev a zbarvila biče a ruce vojínů. Do otevřených ran dopadaly nové a nové šlehy, vytrhovaly kousky masa, až konečně se objevila žebra a kosti.

Nato odvázali odsouzence a poručili mu, aby se vzpřimil. Počali bičovati prsa a život. Ustali teprve, když se zabělela žebra, potom bičovali hlavu a tvář. Někdy obrátili biče a tloukli ubohou obět silnými držadly (Cicero, In Verrem II, 5, 54).

d) **TRESTY PENĚŽITÉ.**

Byly jakousi náhradou za utrpěné příkoří, proto se platily po každé poškozenému, nikdy státu. Jejich výši určoval buď zákon nebo se řídila odhadem soudcovým. V jednotlivostech platila ustanovení:

1. kdo v hádce poranil druhého, že musel ulehnouti (Ex. 21, 18n), hradil nejenom ušlý zisk (lucrum cessans), nýbrž i škodu, která mu vznikla (damnum emergens). Výslovně se započítává i vydání na lékaře;

2. jestli mužové se hádali a při tom poranili těhotnou ženu tak, že potratila, měli hraditi podle odhadu manželova a zvolených soudců (Ex. 21, 22);

3. zabil-li trkavý býk otroka neb otrokyni, platil majitel zvířete poškozenému 30 šiklů; žádalo se však, aby věděl předem o vadě svého dobytčete (Ex. 21, 32);

4. kdo svedl pannu, měl ji pojmouti za manželku nebo zaplatiti otcí 30 šiklů (Ex. 22, 16n); později (Deut. 22, 28n) zvýšil Mojžíš pokutu na 50 šiklů;

5. kdo našel svoji manželku, že při sňatku nebyla pannou a nemohl svého tvrzení dokázat, měl být bičován, dání jí 100 šiklů náhrady a pozbýval práva tuto manželku propustiti (Deut. 23, 13—19);

6. vykopal-li kdo studnu nebo cisternu, ale nezabezpečil její otvor, nahradil cenu zvířete, které tam spadlo; mohl si však mrtvolu ponechat (Ex. 21, 33n). Spadl-li tam člověk, nebyl majitel trestán, poněvadž poškozený měl být opatrnější;

7. kdo poškodil cizí pole nebo pastviny, měl učiněnou škodu nahradit, pokud možno v naturáliích (Ex. 22, 4n).

e) TRESTY ODVETNÉ.

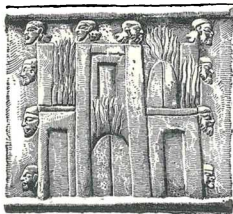
Kyrlink Fr., Krevní pomsta u Arabů a Hebreů, Hlidka, 1896, 430n; - *Jausen Ant.*, Coutumes arabes aux environs de Madaba, Revue biblique, 1901, 597n; - *Rieber*, Die Blutrache und das ius talionis im mosaischen Gesetze, Der Katholik, 1902, II, 312n; - *Joüon P.*, L'expression »vendeur du sang«, Biblica, 1925, 317n; - *Olivera Santos*, »Vindex« seu »redemptor« apud Hebraeos, Verbum Domini, 1931, 89n.

Odvětné právo (ius talionis) bylo důležitým prvkem hebrejského zákonodárství. Jeho podstatou bylo, že vinník měl utrpět stejnou tělesnou bolest, jakou způsobil nespravedlivě druhému: »Ať dá vinník život za život, oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu, spáleninu za spáleninu, ránu za ránu, modřinu za modřinu« (Ex. 21, 23—25). Tato zásada není vynálezem Mojžišovým; její první stopu nacházíme již v krvavé písni Lamechových (Gen. 4, 23n). Před Mojžišem bylo možno vykoupiti se penězi; Mojžiš vyloučil peněžitou náhradu při úmyslné vraždě (Num. 35, 30n), v jiných případech ji nezakázal. Důvod je jasný; zabitému se penězi nepomohlo, zato zmrzačenému byla peněžitá náhrada jistě vitanější než myšlenka, že druhý byl za trest stejně zmrzačen. Také Josef Flavius (Antiqu. 4, 8, 35) vypravuje, že v jeho době stala se mírnější praxe (peněžitá náhrada) všeobecným pravidlem.

V moderní době vyslovili někteří pochybnost o mravní dovolenosti odvětného práva; a přece bylo jediným účinným prostředkem, jak udržeti v mezích nezkrocenou povahu tehdejšího lidstva.

Odvětné právo se vztahovalo i na zvířata. Věděl-li hospodář, že má trkavého býka, byl povinen dáti naň pozor. Poranil-li býk cizí dobyteč tak, že pošlo, zaplatil majitel polovinu škody; stala-li se nehoda po druhé, hradil již celou škodu (Ex. 21, 35n). Usmrtil-li býk člověka, měl být zabit (Ex. 21, 28), jestli však majitel býka věděl, že zvíře je trkavé a byv upozorněn, zvíře přece nezavřel, mohl být také usmrčen (Ex. 21, 29), ale mohl se vyplatiti (Ex. 21, 30n).

Zvláštním případem odvěty byla tak zv. **krevní msta**. Byl-li kdo zavražděn, přecházela povinnost pomstít prolitou krev (Gen. 9, 6) na jeho bratra nebo nejbližšího příbuzného (מִקְרָבָא, ὁ ἀρχιστεῦων τὸ ἀδελφόν, requirens sanguinem). Mojžiš se neodvážil vztýžit obyčej zakázati, poněvadž byl vhodným

Obr. 139. Asyrská ohnivá pec.

prostředkem, jak zameziti zbytečné krveprolévání; hleděl jej však omeziti. Proto zavedl útočištná města, do kterých se mohl vrah zachrániti (Num. 35, 9—15 a Deut. 4, 41—43). Útočištné právo bylo vázáno určitými podmínkami:

a) vražda nesměla se státi úmyslně,

b) hned po příchodu do města měl se vrah podrobiti kněžskému soudu. Bylo-li dokázáno, že vraždu spáchal úmyslně, byl vydán mstiteli,

c) z města nesměl odejiti, dokud nezemřel současný velekněz; teprve po jeho smrti směl se vrátiti do svého domova.

Útočištných měst bylo šest a byla rozložena po celé Palestině, aby se snáze dosáhlo jejich účelu. V Předjordani na severu Kedeš, Sichem v pozdějším Samařsku a Hebron v pohoří judském: v Zajordani Bosor, Ramot Galaad a Gaulon.

Podle zvyku přijatého u všech náboženství měl také obětní oltář právo útočištné (Ex. 21, 14 a 1. Král. 1, 50n). Neplatilo však pro vraha, který svou obět usmrtil úmyslně (Ex. 21, 14). Krevní msta mohla býti někdy povinností velice těžkou. Názorný doklad vypravuje Musil, Tajemná Amra, Praha, 1932, 122—136.

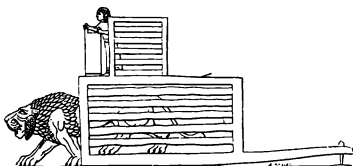
f) TRESTY CIZÍHO PŮVODU.

Sedláček Jar., Jáma Ivi, Rádce duchovní, 1894, 135n.

Až dosud jsme mluvili o trestech izraelských; kromě nich děje se častěji zmínka o jiných trestech, které přejali Židé od cizích národů:

1. **REZÁNÍ PILOU** bylo trestem egyptským (Herodot, Hist. 2, 139), perským (Ktesias, Persica 54) a římským (Sueton, Caligula 27). Tradice tvrdí, že tak byl usmrčen prorok Isaiáš a má jakousi oporu v listě k Židům (11, 37). Zato zprávu knih Samuelových (II. Sam. 12, 31) překládají dnes jinak: »Lid, který v ni (Rabbě) byl, dal vyvést a zaměstnal ho na pile, u železných nožů a u železných zubů. Kázal jim dělati cihly a tak učinil všem městům ammonským.«

2. **ČTVRCENÍ** (חֲצִיטָה, διστομέην, μελιζέην) bylo obvyklé u Babyloňanů (Daniel 2, 5n), Egyptanů (Herodot, Hist. 2, 139) a Peršanů (Diodor Sicilský, Bibl. hist. 17, 83). Podobně potrestal Samuel krále Agaga (1. Sam. 15,

Obr. 140. Lvi klec.

33); častěji bývala takovým způsobem rozsekána mrtvola odsouzenecova (2. Sam. 4, 12 a 2. Mach. 1, 16).

3. **SVRZENÍ SE SKÁLY** (κατακρημνισμός, praecipitium) nacházíme u Římanů (Sueton, Caligula 27). Zmínku o podobném trestu čteme 2. Par. 25, 12.

4. **NATAŽENÍ NA MUČIDLO** (τυμανισμός) bylo trestem řeckým. Odsouzenec byl přivázán na dřevo, natažen a tak dlouho bičován, až skončil (2. Mach. 6, 19 a Zid. 11, 35).

5. **UPÁLENÍ V PE-
OI.** Trest babylonský (Dan. 3, 6; Příručka, 361). Ještě hůře se dalo těm, které za živa pekli v ohni (Jer. 29, 22). Podobným trestem bylo svrhnouti někoho do žhavého popela (2. Mach. 13, 5n). Mnoho lidí dal upáliti Herodes (Antiqu. 17, 6, 4). Rabini bájili, že také Abraham byl uvržen od Babyloňanů do ohně, ale zázračně vysvobozen (Targ. 2. Par. 28, 3). Jejich výklady dal se zlákat i sv. Jeronym a přeložil (Neh. 9, 7): »educisti eum de igne Chaldaeorum« (místo »de Ur«).

Obr. 141. Král oslepuje poraženého nepřítele.

6. **JÁMA LVÍ** byla trestem babylonským (Dan. 6, 7n; Příručka, 371).

7. **STĚTÍ** nacházíme u četných národů. Před zajetím známe z Bible jen několik případů (Soudc. 9, 5 a 2. Sam. 4, 7); zato v posledních stoletích často k němu odsuzovali (Mat. 14, 10).

8. **UTOPEŇÍ** (καταποντισμός) bylo časté u Řeků a Řimanů. Odsouzení přivázali obyčejně na krk veliký kámen, tu a tam jej oblekli do pytle a svrhli s mostu do řeky nebo z lodi do moře. O takovém trestu se zmiňuje bož. Spasitel (Mat. 18, 6).

9. **OBĚŠENÍ** nařizovali zhusta perští králové (Est. 7, 9n), v době Herodově je nacházíme také v Palestině (Antiqu. 16, 11, 7). (Příručka, 384.)

10. **OSLEPENÍ** nebylo vlastně trestem; dalo se spíše proto, aby odsouzenec byl učiněn neškodným. Proto oslepovali především poražené a zajaté krále (2. Král. 25, 7). Rozžhavili stříbrnou tyčinku, kterou jindy natírali obočí antimonem a drželi ji tak blízko u očí, až ubožák pozbyl skoro úplně zraku a jen nejasně rozeznával okolí.

11. **UKŘÍŽOVÁNÍ** bylo nejstrašnější způsobem popravy. Zmíním se o něm podrobněji, protože má veliký význam v dějinách Spasitelových.

DODATEK I.

Ukřižování.

Fulda H., Kreuz und Kreuzigung, Vratislav, 1878; - *Bouška S.*, Kříž a ukřižování, Obzor, 1894, 2n; - *Sobolewskij S. J.*, Soud nad Kristem a ukřižování jeho se stanoviska historie a archeologie, Vlast, XXII, 848n; - *Belser J.*, Über den modus crucifigendi, Tübinger Quartalschrift, 1913, 509n; - *Holzmeister Urban*, Die Passionsliteratur der letzten Jahre, Zeitschrift für kath. Theologie, 1915, 318n a Crux Domini eiusque crucifixio ex Archaeologia Romana illustrata, Verbum Domini, 1934, 149n; - *Innitzer T.*, Wieviel Stunden hing Jesus am Kreuze?, Linzer Quartalschrift, 1919, 362n; - *Olivera Santos*, Crucis supplicium, Verbum Domini, 1922, 109n; - *Miklik Jos.*, Umučení Ježíše Krista, vyd. 2. Praha, 1934; - *Hynek R. W.*, Umučení Páně, Praha, 1935.

Křižování bylo původu punského (Polybius I, 24, 6). I mnozí pohané odsuzovali tento nelidský způsob popravy; Cicero (In Verrem 5, 64) jej nazývá »servitutis extremum summumque supplicium« a přeje si, aby kříž nebyl mezi Římany ani jmenován. Jeho přání se nesplnilo a křižování stalo se nejčastějším trestem římským pro veliké zločince.

Kříž mival různou podobu podle toho, jak bylo připevněno příčné břevno: buď je přibíli shora na kůl do země zapuštěný, takže povstala podoba písmene T (crux commissa), nebo je vklínili v pravém úhlu do kolmého trámu (crux immissa). Byla-li obě břevna stejně dlouhá a protínala se v ostrém úhlu,

povstal tak zv. kříž sv. Ondřeje (*crux decussata*). Kříže bývaly obyčejně dosti nízké; jenom když chtěli odsouzence potupiti, stavěli mu kříž vysoký (Sueton. *Galba* 9: »multo praeter caeteras altiore et dealbatam statui cruce[m] iussit«). U kříže Spasitelova měřil kolmý trám asi 3'50 m, příčné břevno asi 2 m, vážil asi 100 kg (Sr. Miklik, *Umučení*, str. 337).

Jakmile byl pronesen rozsudek: »Ibis ad cruce[m]«, ustanovili čtyři vojiny a setníka, který měl popravu vykonati (*exactor mortis* nebo *centurio supplicio praepositus*). Zločinec byl napřed zbičován, ač-li se tak nestalo již dříve a po rozkaze »I, miles, expedi cruce[m]!« vedli odsouzence na popraviště. Podle římského zvyku bývalo u cesty, kudy se hodně chodilo, aby pohledem na muky umírajícího druhé odstrašili.

Odsouzenec nesl buď celý kříž nebo jen příčné břevno. V prvním případě (u Spasitele) býval oděn svým vlastním rouchem a přibíjen na zemi; v druhém případě měl jenom roušku, která zakrývala bedra, ruce měl rozpjaté a přivázané k trámu, který mu ležel za krkem a býval přibíjen teprve na kříž vztyčený. Vpředu kráčel obyčejně trubač, který ohlašoval průvod a razil mu cestu. Za ním šel velící setník s oddilem vojska, potom hlasatel, který vyvolával jméno, původ a zločin odsouzencův. Četl je z bílé tabulky (*λεύκωμα*, *titulus*), která měla býti přibita na kříži nad hlavou zločincovou. Za ním šel odsouzenec, kolem něho čtyři vojini, kteří měli popravu vykonati, ještě jeden oddíl vojska a zástup diváků.

Před samou popravou dávali odsouzencům omamující nápoj, aby bolesti tolik necitili. Jak se dovidáme z talmudu (*bab. Sanhedrin* 43a), utvořil se v Jerusalemě dobročinný spolek paní, který si obral za úkol tento skutek lásky; dovolávali se knihy Příslovi (31, 6—7). Obyčejně míchali do vína myrhopý (žluč u sv. Mat. 27, 33) nebo kadidlový prášek. Odsouzenec mívál jen roušku kolem beder, známe však případy, že bujni vojáci neměli po každé tolik ohledů a křížovali úplně nahé. V Jerusalemě to这件件 do这件件 bylo (*Sanhedrin* 6, 3).

Obyčejně přibíjeli odsouzence na zemi. Položili jej na kříž, ovinuli mu kolem prsou provaz a přivázali ho ke kříži tak, aby vyčnívající kolík, na kterém měl později seděti (*sedile*), mu přišel právě mezi nohy. Hřeby až 12 cm dlouhými probili obě ruce, někdy na dlani, jindy až v zápěstí; jinými dvěma hřeby přibili každou nohu zvlášť. Potom kříž pozvedli a v zemi upevnili. Zato je nejisté, měl-li odsouzenec pod nohama oporu (*suppedaneum*), na které mohl stát. Nesl-li odsouzenec jen příčné břevno, byl napřed vytažen na kmen do země již zapuštěný a teprve potom ukřížován.

U kříže zůstala stráž, aby přátelé odsouzence neosvobodili; jeho roucha dával zákon (*Digest. lib. 48, tit. 20, lex 6*) vojínům, kteří popravu vykonali. Bolestné trápení trvalo velice různě, obyčejně několik dní; proto byl Pilát tak překvapen brzkým skolem Spasitelovým (*Mar. 15, 44*). Umírající trápila nejvíce prudká horečka, způsobená tolika ranami a velikou ztrátou krve; nepřirozená poloha těla, násilné roztažení plic ztěžovalo dech, proto skonávali vysílením. Sr. však Hynek, *Umučení Páně*, Praha, 1935, 62n.

U Rimanů zůstávaly mrtvoly odsouzcenců na kříži tak dlouho, dokud se nerozpadly nebo nebyly od dravých ptáků roztrhány. Podle zákona Mojžišova (Deut. 21, 22—23) nesmělo zůstatí mrtvé tělo na dřevě přes noc, proto smrt urychlovali. Dálo se to trojím způsobem: buď rozdělati pod křížem veliký oheň a jeho kouřem ubohou obět udusili, jindy ji probodli bok nebo rozdrtili železnými kyji kosti v nohou, někdy i prsa. Mrtvola odsouzcencova měla býti vhozena do společného hrobu zločinců; úřady však ji mohly vydati příbuzným a přátelům, aby ji pochovali (Digest. lib. 48, tit. 24, lex 3).

DODATEK II.

Ukřižování Páně v umění.

Kraus, Posměšný obraz na Palatině a jeho výklad, Österreichische Vierteljahrschrift, 1869, 229n; - Grafita představující ukřižování Páně a nápisy ve zříceninách paláce Tiberiova v Římě, Světozor, 1898, 176n; - *Hoppenot J.*, Le Crucifix dans l'histoire et dans l'art, Bruges, 1901; - *Schönermark Gustav*, Der Kruzifixus in der bildenden Kunst, Strassburk, 1908; - *Cibulka*, Ikonografie křesťanská, Praha, 1924; - *Miklik Jos.*, Potupný kříž na Palatinu, ČKD, 1929, 246n.

Ukřižování Páně nebylo vždycky zobrazováno stejně; proto mluvíme o jeho vývoji.

Jakmile církev zvítězila nad pohanstvím, stal se kříž jejím nejdrazším symbolem. Až do 5. stol. nebývá na něm obraz Spasitelův. Tak zvaný »potupný kříž palatinský« není, jak se zdá, vůbec karikaturou Kristovou (Sr. Miklik, ČKD, 1929, 246n). Zato bývaly tehdejší kříže zdobený drahokamy (crux gemmata) nebo vyrůstaly z kvetoucích keřů. Od 5. stol. bývá na kříži i podoba Spasitelova. Nejstarší doklad nacházíme na dřevěném reliéfu ve chrámě sv. Sabiny v Římě. Spasitel mívá kolem beder malou roušku (sr. Rehoř Tourský, De gloria martyrum I, 23; ML 71, 724) a ještě žije. Tvář bývá bezvousá a poměrně mladá, oči otevřené, na tváři nevidíme ani nejmenší známky bolesti, kolem hlavy bývá svatozář. Od 6. stol. bývá postava Kristova oděna v dlouhou tuniku, která splývá až ke kotníkům. V 9. stol. objevuje se zase jen rouška kolem beder, bývá však delší a sahá ke kolenům. Kristus ještě žije, bolesti na něm nevidíme, nad hlavou bývá královská koruna.

Zato v 13. stol. pozorujeme velikou změnu. Postava Kristova prozrazuje velikou bolest nebo je již mrtvá. Rána bývá obyčejně v pravém boku. Královská koruna mizí, na její místo nastupuje koruna proutěná (bez trnů), r. 1248 po prvé koruna trnová (v římském kostele de Quattro coronati). Kolem r. 1240 opustili albigenští kacíři dosavadní tradici a počali zobrazovati Spasitele s nohama přeloženými a přibítyma jedním hřebem. Novota se zalíbila a ovládla skoro úplně křesťanské umění.

Historické chyby na našich křížových cestách.

Kneller, Die Geschichte der Kreuzwegandacht, Freiburg, 1908; - Paulus, Zur Geschichte der Kreuzwegandacht, Zeitschrift für kath. Theologie, 1909, 143n; - Miklik, Historické chyby na našich křížových cestách, CKD, 1923, 213n.

Krásná, historicky správná křížová cesta je skoro zvláštností; proto tento dodatek. Nechci v něm rozebírat otázku, je-li všech čtrnáct zastavení dnešní křížové cesty událostí historickou. Tím méně chci zkoumat, zdali dnešní lokalizace jednotlivých zastavení v Jerusalemě se shoduje s původní topografií. Také nežádám, aby naše křížové cesty byly úplně realistické; i v umučení Páně jsou okamžiky, kterých historicky znázorniti nelze, buď pro jejich krutost nebo z důvodů mravních. Jde mi jen o to, aby na křížových cestách nebylo anachronismů a nesprávností, které by přímo odporovaly dějinám a biblickým starožitnostem.

I. ZASTAVENÍ: Pilát nebyl prokonsulem, nýbrž jen prokuratorem (Luk. 3, 1); proto neměl liktory se svazky prutů a sekerami. Všechny potřebné práce vykonali vojáci: katané jsou nehistorickým výmyslem pozdějších malířů. Římská právní forma žádala, aby vladař měl svůj úřední oděv a při rozsudku seděl na kurulském křesle; sv. Jan (19, 13) se o této podrobnosti výslovně zmiňuje. Proto je nesprávné, když vladař při čtení rozsudku stojí.

II. ZASTAVENÍ: Všechny tři kříže byly úplně stejné; právě proto nemohli za císařovny Heleny poznati, který byl Spasitelův. Třeba znova zdůrazniti, že popravu vykonávali římsí vojáci.

Obr. 142. Soudní stolička.

III. ZASTAVENÍ: Římský setník nejezdil na koni, jak bývá často na křížových cestách. Šel pěšky, koně měl teprve tribun. Jinde vidíme psa, jak doráží vztekle na klesajícího Spasitele. Je velice málo pravděpodobné, že by se zvíře nezaleklo hlučícího davu. Utrpení Kristovo je dosti veliké a není potřeba, abychom je uměle rozmnožovali podrobnostmi, které se neshodují s objektivní pravdou.

V. ZASTAVENÍ: Šimon nesl kříž sám. Spasitel šel před ním, jak výslovně připomínají všichni evangelisté (Mat. 27, 32; Mar. 15, 21 a Luk. 23, 26); možno jen připustiti, že se rukou přidržoval kříže, aby slabosti neklesl. Na našich křížových cestách nadzdvihuje obyčejně Šimon jen delší rameno kříže; tím by muka ubohého Trpitele ještě zvětšoval.

VII. ZASTAVENÍ: Kristův kříž nesl stále Šimon až na Kalvarii. Ježíš byl tak slabý, že již ani sám nemohl jít, protože cesta počínala stoupat.

X. ZASTAVENÍ: Omamující nápoj směl podávat Spasiteli jen vojn.

XI. ZASTAVENÍ: Hřeby byly ostré, každá noha byla přibita jedním hřebem. Lotři nebyli jenom přivázáni, byli přibiti stejně jako Spasitel.

XIII. ZASTAVENÍ: Při snímání s kříže použili žebříků; neměly dnešní podoby. Byl to silnější trámec, z kterého vyčnívaly na obě strany příčky.

XIV. ZASTAVENÍ: Skoro na všech křížových cestách bývá hrob Páně zobrazován nesprávně: je však příliš známý, proto jej ani nepopisují.

g) **PROVEDENÍ TRESTU.**

Krauss, Im Kerker vor und nach Christus, Freiburg, 1895.

Vykonavatel trestu nebyl po každé stejný: Vrah měl být usmrčen od krevního mstitele (Num. 35, 19); kde ho nebylo, staral se o popravu úřad (1. Král. 2, 5n). Kamenování měli zahájit svědkové, kteří svou výpověď rozhodli osud obžalovaného (Lev. 24, 14); ostatní lid pokračoval. Králové užívali k popravě buď vojinů nebo úředníků (1. Král. 2, 25, 31, 34). Menší tresty svěžovali úředním sluhům (Mat. 5, 25). Římští vladaři mívali vojsko, teprve později to bylo zakázáno.

Popravitiště bývalo po každé za městem (Lev. 24, 14 a Zid. 13, 12. Sr. Sanhedrin 6, 1n). Starší židovské soudnictví neznalo vazby a protože se rozsudek hned prováděl, nebylo třeba ani žalářů. Dvakrát se o něm děje zmínka, ale jen proto, že soudcové ještě nerozhodli (Lev. 24, 12 a Num. 15, 34). Teprve později věznili zločince, aby nemohli škodit a dlužníky, aby je donutili k placení dluhů (Luk. 3, 20). Žalář býval u městské brány (Jer. 20, 2) nebo v královském paláci (1. Král. 22, 26n). Vězni bývali často sevření pouty (Soudc. 16, 21) nebo různě mučeni. Někdy jim svírali nohy kládou (Job. 13, 27 a Skutky 16, 24). Bylo to dvojité dřevo s polokruhovitými otvory; do něho sevřeli krk, ruku nebo nohu odsouzencovu tak, že se nemohl ani hnouti (נִצְּבָה, נִצְּבָה, חֶלֶם, nervus; Příručka, obr. 505). Proto slul žalář נִצְּבָה נִצְּבָה תֵּבָה (domus nervi; 2. Par. 16, 10). Po zajetí věznili nejčastěji nepořádné dlužníky a bičová-

váním (βασανιστά; Mat. 18, 34) je donucovali k placení. Ještě později přijali od Řeků útrpný výslech, aby vynutili na vinníku doznání pravdy (Moudr. 2, 19). Nesvědomitý dozorce (δρακονόμος; Skutky 16, 23) byl pokutován stejným trestem, jaký hrozil uprchlému zločinci (1. Král. 20, 39 a Skutky 12, 19).

Jak se dovidáme, měli také Židé různé žaláře podle toho, pro jaké zlo-

Obr. 143. Vězeň v kládě.

čince byly určeny. Náznorný doklad vidíme na Jeremiášovi. Nejdříve byl vězněn »v předsíni žaláře« (Jer. 32, 2—12), kde měl ještě jakousi svobodu, ačkoli byl pod vojenským dozorem (římská »libera custodia«; Skutky 28, 16); později mu byl trest ztížen a prorok byl vsazen do »podzemního žaláře« (Jer. 37, 16—21). Když ani tam neumkl jeho kárný hlas, byl vržen do »jámy« (Jer. 38, 6). Byla to stará cisterna, bez vody, ale s velkým nánosem bahna.

Při volné římské vazbě (libera custodia) byl hlídající vojn připoután k vězni řetězem, který spojoval pravici odsouzencovu s levicí vojínovou (Antiqu. 18, 6, 7). Také způsob, kterým střežil Herodes Petra, byl římský (Skutky 12, 4). Podle Vegetia (De re militari 3, 8) konali stráž po každé čtyři vojáci: vodními hodinami rozdělili si jednotlivé vigilie na čtyři díly tak, že každý vojn bděl v noci tři hodiny, v každé vigiliu jednu. Protože však Herodes nařídil, aby byla dvojí stráž v žaláři a dvojí před žalářem, potřeboval čtyři čtveřice čili 16 vojinů, jak výslovně připomíná spisovatel Skutků apoštolských (12, 6).

V. Hebrejské vojenství.

Pojednáme o vojsku, jeho zbraních, zařízení tábora, o válce.

1. Hebrejské vojsko.

a) BRANNÁ POVINNOST.

V době patriarchální nebylo ještě vojska (עָם סִלְחָדָר Jos. 8, 1) ve vlastním slova smyslu. Náčelníci jednotlivých rodin byli zároveň vůdci a cvičili ve zbraní své příslušníky (Gen. 14, 14n). Při obsazení Palestiny chystal se do boje často celý národ, ale nebyli vojáky z povolání a vraceli se opět k dennímu zaměstnání. V době Soudců donutilo jen společné nebezpečí více kmenů k jednotné akci. Teprve Saul zavedl stálé vojsko; měl 3000 mužů (1. Sam. 13, 2), na tehdejší poměry velikou armádu. Za Davida bylo vojska 288.000^{a)} měsičně jich sloužilo 24.000 (1. Par. 27, 1—15). Jeho jádrem byla četa 400 vybraných mužů (1. Sam. 22, 2), kterou později doplnil na 600 (1. Sam. 23, 13). Nazývali se »siláky« (חַיָּלִים; 2. Sam. 23, 8) nebo Kereťany (כִּרְתִּי) a Feletany (פִּלְטִי);^{b)} jejich vůdcem byl Banajáš, syn Jojadův (2. Sam. 8, 18). Příkladem Davidovým řídila se většina judských králů; také knížata hasmonejská měla stálé vojsko (1. Mach. 14, 32).

a) Počet hebrejského vojska se zdá mnohdy upřimlěný; všeobecně se připouští, že při opisování utrpěly nejvíce číslce. Hummelauer (Comment. in Num. 220—230) se domníval, že opisovači zvětšili počet až stokrát. Jinak Flinders Petrie (Egypt und Israel, Londýn, 1911, 42—46). Podle něho netřeba měnit posvátný text, ale dosud jsme mu nerozuměli; slovo חַיָּלִים neznamená po každé tisíc, nýbrž jen rodinu. I tento výklad naráží na velké obtíže. Podle Num. 3, 22 bylo potomků Gersonových 7500; smíme se domnívat, že jich bylo jen sedm rodin?

- b) Etymologie obou slov je dosud nejasná; podle koncovky se domníváme, že jsou jmény původovými (nomen gentilitium) a znamenají krajinu nebo národ, odkud pocházeli. Hejčl (Bible česká, I, 810 a 840) se domnívá, že to byly dvě filistinské čeledi, které se přestěhovaly v dávných dobách z Krety do Palestiny a vatoupily později do služeb Davidových.

Branná povinnost byla všeobecná a počínala dvacátým rokem (Num. 1, 3); kdy končila, Písmo sv. nepraví. Snad padesátým rokem jak u levitů (Num. 4, 3 a Antiqu. 3, 12, 4). Proto také hebrejský stát měl tolik vojnů, kolik bylo mužů. Písmo sv. o nich užívá dvou jmen: »mladici« (עֲרֵבִים) a »jinoši« (גִּבּוֹרִים). První znamenalo mladší ročníky (1. Sam. 21, 5), druhé ročníky starší (Is. 9, 17). Kněží byli od vojenské služby osvobozeni (Num. 1, 47); chápali se však zbraně, kdykoli šlo o chrám neb o náboženství (1. Sam. 4, 11). Zato doprovázeli často vojsko do války (Num. 10, 9). Zprávy o vojenském knězi (Makkot 2, 6) jsou výmyslem pozdějších rabinů a nemají historické ceny.

Hrozilo-li veliké nebezpečí, byl volán do boje každý, kdo mohl vládnouti zbrani (1. Sam. 4, 1); někdy se i hrozilo trestem tomu, kdo by výzvy neuposlechl (1. Sam. 11, 7). Nebylo-li tolik vojska potřeba, konal se jakýsi odvod (Ex. 17, 8n); ve starší době jej prováděli písaři (שֹׁטְרִים), v době královské vojenští velitelé (מִלְחָמָה). Vtrhl-li nepřítel náhle do země, rozesílali se do krajů poslové (Soudc. 6, 35), troubilo se na polnice (Soudc. 3, 27) nebo se vztýčovala na vysokých horách poplašná znamení (Is. 5, 26); kdo se o vzkaze dověděl, byl povinen jiti na pomoc.

Jakmile byl odvod dokonán, ohlašovali písaři, kdo se smí vrátiti domů (Deut. 20, 5—8):

- a) kdo postavil dům a ještě v něm nebydlel; podle Josefa Flavia (Antiqu. 4, 8, 41) trvalo osvobození dvě léta;
- b) kdo štípil vinici, ale dosud plodů nejedl; osvobození trvalo čtyři roky;
- c) kdo pojal manželku, ale dosud neuplynul od sňatku celý rok (Deut. 24, 5);
- d) kdo byl bojácný, tak že by mohl strhnouti také ostatní.

b) VOJENSKÁ ORGANISACE.

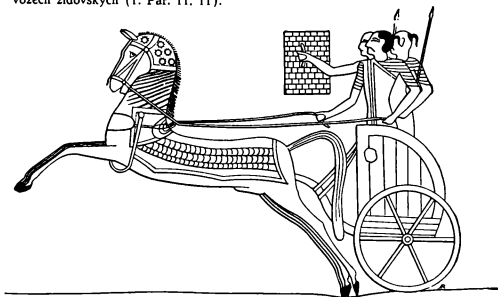
Druhy vojska.

Z doby patriarchální známe jedinou válečnou výpravu (Gen. 14, 13n): Abraham jel na velbloudech, aby snáze dostihl nepřitele. V prvních stoletích samostatného státu hebrejského měli Zidé jen pěchotu (עֲרֵבִים); jenom vůdcové jeli na oslu (Soudc. 10, 4) nebo na mezku (2. Sam. 13, 29). Jízda měla v hornatém Kanaaně velice malý význam; proto již Mojžíš zakázal budoucím králům, aby nechovali příliš mnoho koní (Deut. 17, 16). V jeho šlépějích kráček věrně Josue: všem ukořistěným koním podřezal šlachy na zadních nohou a válečné vozy spálil (Jos. 11, 9). Podobně učinil i David, ale přece měl již několik koní (2. Sam. 8, 4) a jeho příkladem se řídil Absolon (2. Sam. 15, 1). Teprve Šalomoun nastoupil úplně novou dráhu. Aby se vyrovnal okolním králům, sku-

poval v dalekém okoli za drahé peníze nejlepší koně, nadělal válečných vozů (Přiručka, 166) a rozdělil je po různých městech (1. Král. 9, 19). Zato námořníků Židé neměli nikdy.

Slony zavedl do vojska po prvé Alexander Vel., později se jich užívalo hojněji a Machabejci měli častěji příležitost proti nim bojovati (1. Mach. 6, 30n). Na širokém hřbetě mivali věžovitou dřevěnou stavbu, z které bojovali vojáci (1. Mach. 6, 37 a Přiručka, obr. 389). Kolem slona kráčel oddíl pěchoty, aby jej chránil; kdo slona řídil, nazýval se Indem (1. Mach. 6, 37). Slon byl zvířetem velice nebezpečným; svou velikostí ohromoval, chobotem srážel nepřítele k zemi a nohama jej rozdupával. Před bojem dávali slonům pít červené víno smíšené s myrhou nebo šťávu, kterou připravovali z moruší (1. Mach. 6, 34 a 3. Mach. 5, 2). A přece se jich Židé nelekali, jak dokazuje hrdinný příklad Eleazarův (1. Mach. 6, 43—46).

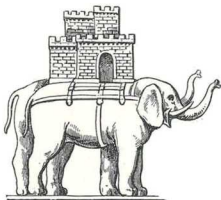
Velice obávanou zbrani bývaly válečné vozy; měli je zvláště Egyptané, Syrové, Kananejci a Filišťané. Bývaly dvojkolé s korbou vpředu zakulacenou, vzadu otevřenou. Po straně býval toulec na šipy. Jak si máme představit »vozy s kosami« (ἄρματα δρεπανηφόρα, *currus falcatos*; 2. Mach. 13, 2), nevíme a jsme odkázáni na pouhé dohady. Podle starších zpráv měli na předním konci oje a na osách kol dlouhé ostré kopy, kterými šifily postrach a působily široké mezery v nepřátelském vojsku. Na egyptských vozech bývali dva vojáci: jeden řídil koně, druhý bojoval; na vozech asyrských a hettitských vidáváme tři vojiny: jeden řídí vůz, druhý bojuje, třetí chrání oba štítem nebo drží nad nimi slunečník. Od časů Salomounových děje se v Bibli častěji zmínka o Šališim (שָׁלִישִׁים; trojnici) a většina se domnívá, že jsou to tři vojáci na válečných vozech židovských (1. Par. 11, 11).

Obr. 144. Válečný vůz hettitský.

Rozdělení vojska.

Odvedené vojiny sestavovali v pluky po tisíci mužích (אלף); deset pluků tvořilo sbor, zvaný »množství« (רב־רבד; Soudc. 20, 10). Pluk měl

Obr. 145. Válečný slon.

deset setnin (מאה), setnina dvě roty po padesáti mužích, rota pět skupin po desíti mužích. V čele jednotlivých oddílů stáli tisícníci (שׂרֵי הָאֲלָפִים, chiliarchos, chiliarchus), setníci (שׂרֵי הַמֵּאוֹת, εκατόνταρχοι, centuriones), padesátníci (שׂרֵי הַמִּשְׁמָרִים, πεντηκόνταρχοι, pentecontarchi) a desátníci (δὲκαρχοι, decuriones). Všichni poslouchali nejvyššího velitele (שׂר צבא, ἀρχιστρατήγος, dux), který tvořil se setníky a tisícíky válečnou radu (Jos. 10, 24). V miru sepisoval muže schopné vojenské služby (2. Sam. 24, 2—9). Nejvyšším velitelem byl Mojžiš, po něm Josue, později soudcové a králové. Vyšší velitelé mívali zbrojnoše (שׂר צבא, který je stále provázel, nosil jim zbraň nebo donášel jejich rozkazy nižším velitelům (Soudc. 7, 10n). V pozdější době jezdíval král do boje na válečném voze; druhý prázdný vůz jel opodál, aby krále zachránil, kdyby první spřežení potkala nějaká nehoda.

2. Vybíjení hebrejského vojska.

a) VOJENSKÉ ZBRANĚ.

Zbraně (כלים) byly různé; podle účelu, k jakému se jich užívalo, rozeznáváme zbraně obranné a útočné. První se nosily v levici, druhé v pravici; proto napomíná apoštol Korintské (2. Kor. 6, 7), aby měli pohotově »δρεπά (útočné) καὶ ἀριστερὰ« (obránné). Kromě toho dle se zmínka o některých válečných strojích; pojednám o nich na příslušných místech.

Zbraně obranné.

Štít býval z lehkého dřeva, potaženého kůží, nejčastěji hovězí. Někdy měl účel jen ozdobný a byl z mědi (1. Sam. 17, 6) nebo pobit zlatým plechem (1. Král. 10, 16n). Měl různou podobu, proto i různá jména: a) cinná (צִנָּה, θυρεός, scutum) byl veliký štít, který zakrýval skoro celé tělo a vybíhal vpředu v ostrý hrot (1. Král. 10, 16n); b) magén (מָגֵן, ἀσπίς, clipeus) byl menší a lehčí (Soudc. 5, 8); c) sochárá (סוּחָרָה, parma) byl lehký štít a kulatý (Zalm 90, 4); d) šelátim (שֶׁלֶטִּים), podobu neznáme. Sr. Příručku, obr. 165, 166, 262, 286, 456 a 510. Doma mívali štít v jakémsi

Obr. 146. Asyrský voják. *θώραξ*, lorica squamata); takový měl na př. Goliáš (1. Sam. 17, 5). Protože vážil 5000 šiklů (81'85 kg).

byl asi celý kovový; zdá se však, že čislice byla opisováním porušena. Podobně bývalo oděno tisíc mužů, kteří doprovázeli jednotlivé válečné slony (1. Mach. 6, 35). Egyptské pancíře bývaly z kůže, mezi jednotlivými pásy byly měděné spojky (Ez. 23, 24). Dělali je také ze lnu nebo vlny, kterou uměli učiniti odolnou a pevnou. O železném pancíři čteme ve Zjevení (9, 9). (Přiručka, obr. 259, 262 a 421.)

Zbraně útočné.

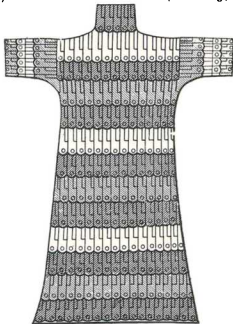
Některých se užívalo spíše k boji zblízka, jinými bylo možno bojovat i na dálku.

MEČ (חֶרֶב, μάχαιρα, ρομφαία, ξίφος, gladius) býval buď jednosečný (Jos. 6, 21) nebo dvojsečný (Soudc. 3, 16) a nosil se v kožené

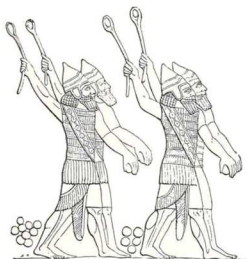
obalu (Cicero, De natura deorum 2, 14), který odkládali, když táhli do boje; proto »odkrýti štít« (Is. 22, 6) znamenalo »chystati se k boji«. Aby kůže přiliš netvrdla a nepraskala, natírali je občas olejem (2. Sam. 1, 21). Na pochodu nosili štít na řemeni, který přehazovali přes rameno (1. Par. 5, 18); v boji jej drželi v levici, aby pravá ruka byla volná. Při útoku na hradby drželi štíty nad hlavami a tiskli je k sobě (Ez. 26, 8), aby se snáze chránili před střelami, které na ně metali obránci. Ztratiti v boji štít bylo velikou hanbou (2. Sam. 1, 21), zato ukořistiti štít pokládalo se za velikou čest (1. Král. 14, 26).

PŘÍLBA (כִּנּוּר, περικεφαλία, galea) chránila hlavu. Původně bývala ze silné hovězí kůže, později se naučili pokrývat ji kovem. Podobu mívala velice různou, někdy bývala prostá, jindy ji zdobil chochol (Přiručka, obr. 260—262, 394 a 404).

PANCÍŘ (חֲסִידוֹת, θώραξ, lorica) měl obyčejně dvě části: jedna kryla prsa a život, druhá záda. Na bocích se spojovaly sponkami nebo háčky. Někdy býval z kovových šupin uměle spojených (αλυσσῶν, αλυσσῶν, αλυσσῶν); takový měl na př. Goliáš (1. Sam. 17, 5). Protože vážil 5000 šiklů (81'85 kg).

Obr. 147. Egyptský pancíř. Z hrobu Ramsa III. (1198—1167).

Obr. 148. Asyrští prakovníci.

pochvě (1. Sam. 17, 51); řemen nespíval s ramene, nýbrž se opasoval (renes gladio accinctos; Neh. 4, 18). (Přiručka, obr. 141, 179 a 251.)

DÝKA (sica) byla kratší, mnohdy poněkud zakřivená. Byla zbrani velice nebezpečnou, protože ji bylo možno dobře ukrýti. Užívali ji zvláště stoupenci Judy Galilejského, o kterých vypravuje mnoho Josef Flavius (Antiqu. 20, 8, 10); proto sluli sicarii.

KOPÍ (חֶבֶר, קֶיֶס, λόγχη, hasta, lancea) se skládalo z dlouhé dřevěné rukojeti (1. Par. 20, 5), na jejím konci býval měděný

nebo železný hrot. (Přiručka, obr. 82, 97, 165, 251, 262, 330, 373, 487 a 510.) Před bojem jim hrozivě mávali, aby nepříteli zastrašili.

OSTĚP (רֶבֶב, iaculum) býval kratší a lehčí než kopí, proto jej na nepříteli metali (Job. 39, 23).

LUK (קֶשֶׁט) byl obvykle kovový (2. Sam. 22, 35), někdy větší než vojín. Napínali jej tak, že jeden konec přitiskli nohou k zemi, druhý rukou stlačovali, až mohli napnouti tětivu (2. Král. 13, 16); proto se říkalo קֶשֶׁט קָצָה (calcavit arcum; Jer. 46, 9). Byl-li luk příliš volný, spadla tětiva a luk zranil samého střelce; proto se říkalo »zrádný luk« (arcus dolosus; Os. 7, 16). V míru jej ukládali do obalu, aby příliš netrpěl. Šipy (יָדָה) bývaly tenké dřevěné hůlečky s ostrým kovovým hrotem. Nosili je v toulci (תֹּלַעַי), zavěšeném na rameni; básnicky se proto zvaly šipy »filii arcus« (Job 41, 19) nebo »filii pharetrae« (Pláč 3, 13). Při dobývání měst vystřelovali nezřídka ohnivé šipy (יָדָה אֵשׁ, βέλη πεπυρωμένα, sagittae ardentes; Zalm 7, 14), aby budovy snáze zapálili. Zdali také Židé napouštěli hroty šípů jedem, nemůžeme již rozhodnouti. (Přiručka, 27, 166, 330 a 373.)

PRAK (פֶּתֶל, σφενδόνη, funda) byl zbrani velice účinnou. Metali jím kamínky, které nosili v mošně (1. Sam. 17, 40). Benjaminovci ovládali prak tak dokonale, že zasáhli i vlas (Soudc. 20, 16). Právě touto zbraní porazil David obávaného Goliáše (1. Sam. 17, 49). Přiručka, obr. 264 a 265.

Z jiných zbraní se připomíná kladivo (מַטְּהָן; Jer. 51, 20) a sekera (סֵכֶרֶת, σάγαις, securis; Zalm 73, 6). Jak se zdá, byla zbrani slovanskou, odtud i její jméno (Herodot. Hist. 1, 215). Chaldejští vojáci mivali někdy sekery dvojsečné (Jer. 46, 22: מַטְּהָן שֵׁנִי), tu a tam i síť, do kterých zaplétali nepříteli (Is. 24, 17).

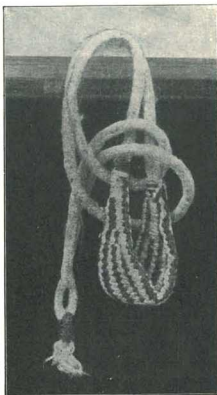
Přebytečné zbraně ukládali ve zbrojnicích (מִצְבֵּי יָמָר). První postavil Salomoun (1. Král. 10, 16n), pozdější králové řídili se jeho příkladem. Roboam zřídil menší zbrojnice ve všech opevněných městech (2. Par. 11, 12), snad největší sklady zbraní měl železný Azariáš (2. Par. 26, 14n). Z machabejských knížat pečovali o zbrojnice zvláště Jonatan (1. Mach. 10, 21) a Šimon (1. Mach. 15, 26). Herodova zbrojnice (ἐπιστολή) byla v Masadě, dnešním es-Sebbe (Bellum 2, 17, 8).

b) VOJENSKÝ VÝCVIK.

Ustavičné války dokázaly Židům, že nemohou spoléhat na slepou náhodu a velice brzy se dočítáme o vojenském výcviku (לְלִמּוֹת מִלְחָמָה, didicit bellum, Is. 2, 4). Je pravděpodobné, že v Jerusalemě a snad i v jiných městech byla místa, kde se mládež scházela a učila ovládat luk (1. Sam. 20, 20) a prak (Soudc. 20, 16), zvedati kameny (Zach. 12, 3) a házetí diskem (2. Mach. 4, 14). Je možné, že o takovém cvičišti mluví Nehemiáš (3, 16: בֵּית הַתַּבְרִיּוֹת, domus fortium).

První tělocvičné závody zavedl po řeckém vzoru nehodný velekněz Jason (2. Mach. 4, 12n) a brzy se počaly ozývatí stížnosti. I kněží a levitě zanedbávali službu chrámovou, jen aby mohli býti na zápasech (2. Mach. 4, 14). Herodes Vel. (Antiqu. 15, 8, 1 a 15, 9, 6) zřídil v Jerusalemě, Jerichu a v Cesarei divadla, amfiteatry a koňská závodiště; každého čtvrtého roku byly v nich konány veliké slavnosti. Rádi věříme, že zbožným Židům byly pohoršením zápasy, při kterých tak málo se cenil lidský život (1. Mach. 1, 14–16).

Židovští vojáci neměli zvláštního oděvu, jistě však hleděli, aby jim překážel co nejméně. Zato nosili vojenské boty, okované ostrými hřebíky, aby pevněji stáli (Is. 9, 4). Roucho bývalo nejčastěji barvy červené (Soudc. 8, 26), aby krvavé skvrny tolik nevynikaly.

Obr. 149. Prak.

3. Život v táboře.

Po odchodu z Egypta stavěli Izraelité na rozkaz Boží stany v určitém pořádku; proto se mluví o táboře (מַחֲנֶה, παρεμβολή, castra). Účelem bylo zabezpečiti svatostánek a zameziti možný útok nepřátel. Kolem svatostánku byla tak utvořena dvojité hradba; první bych nazval kněžskou, druhou laickou.

Před vchodem do svatostánku tábořil Áron a Mojžíš; na jižní straně byly stany Kahatovců, na severní Merarovců, na západní Gersonovců.

Laickou hradbu tvořily: na východě kmen Judův, Issacharův a Zabulonův; na západě Efraim, Manasse a Benjamin; na jihu Ruben, Simeon a Gad, na severu Dan, Ašer a Neftali (Num. 1, 53 a 3, 23—38). Skupina kmenů, které tábořily na jedné straně svatostánku, měla svůj prapor (דָגָל; Num. 1, 52), také každý kmen šel za vlastním praporem (דָגָל; Num. 2, 2n). O jejich podobě nemůžeme říci nic určitého. Podle výkladů rabínských byly na praporech vetkány obrazy: Juda měl prý obraz lva, Ruben člověka, Efraim býka, Dan cheruba atd. (Ps. Jonatan k Num. 2.)

Tábor byl jaksi uzavřeným celkem; proto se děje zmínka o jeho branách (Ex. 32, 26). Z tábora byli vyloučeni malomocní, stížení některými nemocmi pohlavními a ti, kteří se dotkli mrtvoly (Num. 5, 2n). Těto opatrnosti bylo potřeba, aby nevypukly nakažlivé nemoci.

V pozdější době mival hebrejský tábor podobu zakulacenou. Vojíní bydleli ve stanech, které stavěli do pravidelných řad (1. Sam. 4, 10). Důstojníci bývali uprostřed (1. Sam. 26, 5—7), stan velitelův vynikal nad ostatní. V Písmě sv. se nedočítáme, že by Židé tábor opevňovali; zato Josef Flavius (Antiqu. 15, 5, 1) vypravuje o táboře opevněném náspem a příkopem. Na koncích tábora stavěli strážce, aby jich nepřítel nepřekvapil (Soudek. 7, 19); nehrozilo-li nebezpečí, bývali pohodlnější (1. Sam. 26, 5). Táhlo-li vojsko do boje, nechávalo u zavazadel ochrannou posádku (1. Sam. 30, 24). Ve starší době živivali se vojáci sami, později se o to starali králové.

4. Válka.

Schäfer, Israels Kriegsführung, Magazin für volkstümliche Apologetik, XIV, 23n; - *Happel*, Feindeshass und Grausamkeit im Alten Testamente, Passauer Monatsschrift, 1904, 419n; - *Schulz*, Die sittliche Wertung des Krieges im Alten Testamente, Münster, 1915.

VYPOVĚZENÍ VÁLKY.

Ve staré době vedli Židé války spíše útočné; když si zabezpečili Palestinu, omezovali se většinou na obranu dobytého území. Války počínali nejraději na jaře (2. Sam. 11, 1). Napřed se tázali Boha, mají-li výpravu podniknouti (2. Sam. 5, 17); pozdější králové radivali se s proroky, někdy i nepravými (1. Král. 22, 5—12). Přinášeli oběti (Soudek. 20, 26) nebo činili

sliby (Soudc. 11, 30n), postivali se (Soudc. 20, 26) a konali veřejné pobožnosti (2. Par. 20, 1—13), aby si vyprosili pomoc a ochranu; proto se říkalo **שִׁבְחָהּ בְּלִי לַיהוָה**, posvátnými obřady počítí válku (Jer. 6, 4). Válku obyčejně vypovídali nebo nabízeli napřed smírné vyrovnání (Soudc. 11, 12n).

PŘÍPRAVA K BOJI.

Před bojem si chystali zbraně a vojsko se cvičilo. Vůdcové se odívali v krásnější šat, ač-li nechtěli zůstatí nepoznání.

Jak sestavovali šik, nemáme zpráv podrobnějších. Zdá se však, že se po každé řídili místními okolnostmi. Obyčejně se skládal ze tří částí (**שְׁלֹשָׁה אֲשָׁרָה**) tria capita; 1. Sam. 11, 11): ze středu a obou křidel. Někdy měl jenom dvě části (1. Král. 20, 27), někdy však čtyři (Soudc. 9, 34). Nato povzbuzovali přítomní kněží vojsko k důvěře v pomoc Boží (Deut. 20, 2—4); později to činivali i králové (2. Par. 13, 4—14) a knížata machabejská (1. Mach. 4, 8—11). Hrozilo-li větší nebezpečí, přinášeli do tábora archu úmluvy, aby připomenuli Bohu smlouvu a nadchli vojsko k větší zmužlosti (Jos. 6, 6).

Povel k bitvě dávali na rozkaz velitelův kněží, kteří zatroubili na posvátné polnice (Num. 10, 9). načež vojsko propuklo ve válečný pokřik (**הִרְוֵהוּ**), aby nepříteli zastrašilo. Opakovala se obyčejně tatáž slova, která byla dána jako heslo; někdy se jich dochovalo: »Boží pomoc« (2. Mach. 8, 23); »Boží vítězství« (2. Mach. 13, 15) nebo »Meč Hospodinův a Gedeonův« (Soudc. 7, 18). Někdy jen vyřáželi zvuky bez určitého smyslu (Ex. 32, 17), tu a tam táhli do boje s posvátnou písní (2. Par. 20, 21n).

PRŮBĚH BOJE.

Písmo sv. se nezmiňuje nikdy podrobněji o způsobu, jakým se bojovalo; jenom z nahodilých poznámek můžeme sestavit jakýsi obraz.

Útok býval velice prudký (Num. 23, 24). Bojovalo se zblízka, proto mnoho záleželo na tělesné síle a rychlosti nohou (2. Sam. 1, 23). Řádi používali vojenských lstí a hleděli nepříteli ze zálohy překvapiti (Jos. 8, 2) nebo napadnouti z týla (2. Sam. 5, 23—25). Často rozdělili vojsko na tři proudy, které podnikly útok současně se tří stran; stalo-li se tak v noci, bývalo skoro nemožno se ubrániti a nepřítel se dával na zmatený útěk (Soudc. 7, 16—23). Zhusta vysílali napřed vyzvědače (**חַטְּאָחוֹנִים**, *chataxonoim*, exploratores), aby shlédli nepřátelskou zemi a vypátrali sílu protivníkovu (Num. 13, 3). Vojévůdcové slibovali často odměnu tomu, kdo vykoná něco obtížného (Jos. 15, 16). Aby zabránili zbytečnému krveprolévání, volivali obě strany stejný počet mužů, kteří měli soubodem rozhodnouti (1. Sam. 17).

OBLÉHÁNÍ MĚSTA.

Podle rozkazu Božího měli Zidé nabídnouti napřed městu pokoj neb aspoň přátelskou smlouvu; když se podrobilo, nesmělo býti obyvatelstvu ubli-

Obr. 150. Egypťanky počítají utaté ruce pobitých nepřátel.

ženo. Byli jen povinni konati Izraelitům služební práce a odváděti určitý poplatek (Deut. 20, 10n).

Chtělo-li se obležené město vzdáti, přišli náčelníci města do nepřátelského tábora, aby smluvili podmínky (Is. 36, 16). Ženy, děti a nemocné posílali ještě před obležením města do míst bezpečnějších (2. Mach. 12, 21), tu a tam zasáhly však i ženy do boje a vykonaly skutky podivuhodné (Soudc. 9, 53).

Za obležení nesměli Židé vysekávat v okolí města ovocné stromy (Deut. 20, 19n).

Města se hleděli zmocniti buď náhlým útokem, lstí nebo zradou; někdy donutili obyvatelstvo hladem (2. Král. 6, 24n) a žizni (Jud. 7, 6—11), aby se vzdalo. Bylo-li třeba město dále obléhati, buďovali kolem dokola násyp (Deut. 20, 20), který zabezpečovali hlubokým příkopem.

Obléhacích strojů nebylo mnoho a první jisté zprávy máme teprve z doby krále Azariáše (2. Par. 26, 15). Sestrojil válečné praky (תַּשְׁטוֹטִים), kterými metali kameny a střely do města. O beranech (בְּרָנִים, *ariés*, aries) zmiňuje se se po prvé Ezechiel (4, 2). Byla to veliká kláda se silnou kovovou hlavicí, která měla často podobu beraní. Kláda byla zavěšena na silných provazech; když byla rozhoupána, bořila zdi neb aspoň drtila hradební kameny. Při dobývání Gazary měl Šimon Machabejský (1. Mach. 13, 43) také povoznou věž (ἐλέπις). Jak se dovídáme z Diodora Sicilského (Bibl. hist. 20, 48), bývala to dřevěná stavba, někdy až o dvou poschodích a spočívala na čtyřech masivních kolech, tak že bylo možno pošinouti ji až k samým hradbám a nerušeně pracovati. Zeleznými háky, upevněnými na dlouhých provazech, vytrhávali jednotlivé kameny nebo rozvalovali hradby již porouchané (*corvus*, *manus*); o takových se mluví v 2. Sam. 17, 13. Po žebřících vystupovali na hradby, aby nepříteli snáze zahnali a vlastnímu vojsku brány otevřeli.

Nepřítel se pokoušel spáliti brány a otevřítí si cestu (Soudc. 9, 52), chystal podkopy, aby hradby snáze rozvalil nebo se podzemní chodbou dostal do města. Když se podařilo strhnouti část hradeb, vnikalo vojsko do města a bořilo zbylé hradby; to se však stávalo, i když se město vzdalo dobrovolně (2. Král. 14, 13). Dobyté město bývalo mnohdy spáleno (Jos. 8, 19), se zemi srovnáno a posypáno soli; mělo se tak symbolisovati, že má zůstat na věky pusté. Někdy bylo dobyté město prokleté (Jos. 6, 26) a nesmělo býti znova vystavěno; o podobném zvyku vypravuje také Strabo (Geograph. 13, 1, 42 a Appian, *De bell. civil. 1*, 24). Z dobytého města brávali rukojmí (2. Král. 14, 14) nebo v něm nechávali vojenskou posádku (2. Sam. 8, 6, 14).

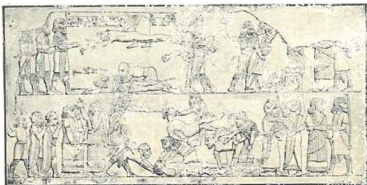
Obléhání se někdy protáhlo. Asyrské vojsko obléhalo Samariu po 3 léta

(2. Král. 17, 5), Nabuchodonosor dobýval Jerusalema půldruhého roku (2. Král. 25, 1n).

PORAŽENÝ NEPŘÍTEL.

Starobylé války se vedly krutě a babylonské nápisy nám vypravují podrobnosti skoro neuvěřitelné. Jednou čteme: »Tři tisíce zajatců ohněm jsem spálil« (Keilinschriftliche Bibliothek I, 69. 71); jinde: »Zajal jsem mnoho nepřátel; některým jsem dal usekatí ruce a nohy, jiným jsem ufezal uši a nos, mnohým vypichal oči« (Keilinschriftliche Bibliothek, I, 71. 93. 113). Nebo: »Mnohým jsem vytrhal jazyky« (II, 193. 257), »mnohým jsem ufezal rty« (II, 197).

Ani Hebreové neuchránili se po každé takových výstřelků; někdy ovšem byly jen spravedlivým trestem, který nařídil Bůh. Někdy měli zabiti všechny

Obr. 151. Mučení zajatců. Polovypuklina z Ninive.

muže (Num. 31, 7), jindy všechno obyvatelstvo (Deut. 20, 16). Králové a vynikající mužové bývali spoutáni, někdy i zmrzačení a oslepeni, aby již nemohli válčiti (Soudc. 1, 6n; 1. Sam. 11, 2 a 2. Král. 25, 7). Jindy je usmrtili (Soudc. 7, 25) nebo po nich šlapali, aby naznačili jejich úplné pokoření (Jos. 10, 24). Nepřátelé nešetřili mnohdy ani žen, starců a děti (2. Mach. 5, 13): ženy a dívky hanobili (Is. 13, 16), někdy otvírali i jejich životy a ubíjeli dívky dosud nezrozené (2. Král. 8, 12). Mladým dětem tříštili hlavy o zdi a rožní kameny (2. Král. 8, 12). Zabítým nepřátelům usekávali hlavy a veřejně je vyvěšovali nebo je nosili ve slavném průvodu (Soudc. 7, 25). Zajatce kladli na trní a jezdili po nich ozubenými vozy, jakými mlátili obilí (Soudc. 8, 7. 16). Poraženým odníмали majetek (1. Sam. 31, 8) a těla padlých nechávali na pospas divoké zvěři a ptákům (1. Sam. 17, 44); v obrazné řeči prorocké to bývá hostina, kterou Bůh přichystal šelmám (Jer. 25, 33). Židům bylo nařizeno mrtvolu pochovati; protože jejich dotekem se poskvřnili, měli se očistiti koupeli (Num. 31, 19—24). Těla vynikajících protivníků vydávali přátelům a příbuzným (2. Sam. 2, 32), někdy je však pohanili (Soudc. 7, 25). Poško-

zené zbraně a roucha příliš zkrvavená snášeli na hromady a spalovali (Is. 9, 4). Ostatní majetek připadal vítězům; lepší předměty nesli domů jako vítězné trofeje, někdy odnášeli i modly (2. Sam. 5, 21 a Is. 46, 1n).

Zidé vedli válku mnohem mírněji než všichni okolní národové; a jestli přece někdy překročili meze slušnosti, spadá vina na jednotlivce a nemožno ji připisovati zákonu Mojžišovu.

NÁVRAT Z VÁLKY.

Vracející se vítězové bývali radostně vítáni. Ženy jim vycházely v ústřety s hudbou (Soudc. 11, 34), skládali na ně oslavné básně. Někdy obsahovaly jen několik slov (1. Sam. 18, 7), jindy ličily podrobně průběh bitvy (Soudc. 5, 2—31). Kdo se vyznamenal, býval odměňován (2. Sam. 18, 11) nebo postoupil v důstojnosti (1. Par. 11, 6). Za Davida nacházíme zmínku o sboru největších hrdinů (2. Sam. 23, 8—39); zdali stavěli válečné pomníky, nemožno rozhodnouti.

Důležitou složkou starověké války bývala kořist, protože jednotliví vojáci žili obyčejně na vlastní útraty (Jos. 1, 11). Někdy pomáhalo okolní obyvatelstvo (Soudc. 20, 10), bylo-li třeba, mohlo k tomu býti i donuceno (Soudc. 8, 5, 15). V době královské (1. Král. 9, 19) děje se první zmínka o zásobovacích městech (עָרֵי הַמִּסְקָנֹת). Proto se po válce dělila kořist (שָׁלַל) a bývala obyčejně jedinou odměnou za prokázané služby.

Ukořistěný dobytek a zajatí nepřátelé se rozdělili na dva díly: jeden patřil vojinům, kteří však byli povinni dáti 2% kněžím; druhá polovina se dávala lidu, ubrala se však 2% pro levity (Num. 31, 26—30). David zvykové právo poněkud doplnil: vojínů, kteří hlídali zavazadla, dostávali stejně jako bojovníci (1. Sam. 30, 24). Neživá kořist patřila tomu, kdo se ji zmocnil. Vzácnější věci si někdy vybíral vojevůdce (Soudc. 8, 24—26). V době machabejské dostávaly část kořisti i vdovy, sirotci a chudina (2. Mach. 8, 28). Vynikající trofeje zavěšovali ve svatostánku, později v chrámě (1. Sam. 21, 9 a 2. Král. 11, 10). Jenom z prokletých měst se nesmělo nic odnáseti (Jos. 6, 17n).

VÝKLAD ZNAČEK.

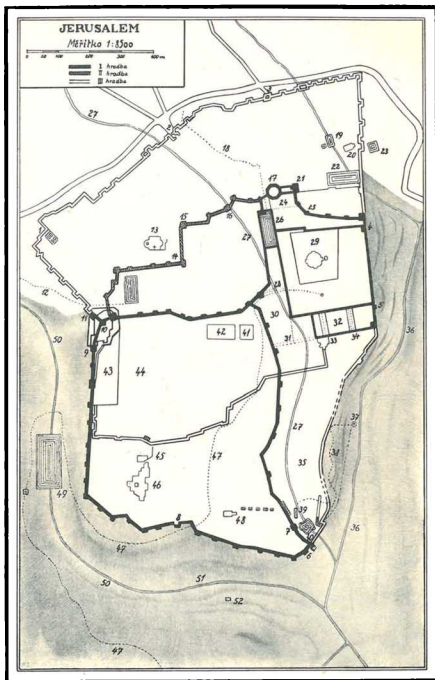
1. Věž Psefinus.	27. Údolí Tyropoeon.
2. Brána Damašská.	28. Most.
3. Brána Herodova.	29. Plocha chrámová.
4. Brána Soudní.	30. Mello.
5. Brána Koňská.	31. Most.
6. Brána Vodní.	32. Královský palác.
7. Brána u pramene.	33. Dvojitá brána.
8. Brána Hnojná.	34. Trojitá brána.
9. Brána Údolní.	35. Ofel.
10. Brána Rožní.	36. Údolí Cedronske.
11. Věž Hippikus.	37. Pramen Sitti Maryam.
12. Vodovod Ezechášův.	38. Podzemní kanál.
13. Golgota a chrám Božího hrobu.	39. Rybník Siloe.
14. Brána Efraimská.	40. Rybník El-Hamrá.
15. Brána Stará.	41. Xystus.
16. Brána Rybní.	42. Palác Hasmonějský.
17. Věž Hananeel.	43. Palác Herodův.
18. Vodovod.	44. Novozákonní Sion.
19. Rybník Bethesda.	45. Palác Kalfášův (starý názor).
20. Chrám sv. Anny.	46. Večeradlo.
21. Věž Mea.	47. Vodovod z rybníků Šalomounových.
22. Rybník Isrá'ln.	48. Palác Kalfášův (nový názor).
23. Rybník Sitti Maryam.	49. Rybník El-Sultán.
24. Hrad Antonia.	50. Údolí Hinnomské.
25. Brána Bravní.	51. Tofet.
26. Rybník Struthion.	52. Hakeldama.

JERUSALEM

Меритко 1:8500

0 50 100 150 200 250 300 350 400 м

- 1 Археологические раскопки
- 2 Археологические раскопки
- 3 Археологические раскопки

Ukazovatel.

A.

- ab 349.
- Abárim 17.
- Abel-Sittim 21.
- abib 348.
- Adad 118.
- Adamova jeskyně 17.
- adar 349.
- Adonis 197n.
- adoptace 253.
- Agli-baal 193.
- Acharru 11.
- achát 106.
- Achor 21.
- Ajalon 21.
- akacie 47.
- Akkaron 192.
- Aldebaran 305.
- alegorie 318.
- alegorický výklad 300.
- Alexander Jannaeus 74, 75, 205, 340.
- Alexander Veliký 74, 85, 209, 213, 300, 340n, 371, 383.
- Alexandrie 88, 212, 213, 335, 371.
- algunmim 65, 221.
- alleluja 165.
- almuggim 65, 221.
- almužna 185n, 379.
- aloe 262.
- alt 96.
- Amalekité 42, 182, 379.
- Amatus 387.
- ametyst 106.
- amfora 338.
- Ammonité 244, 375, 380.
- Amon 73.
- amórá 90.
- Amorrejci 42, 182, 289.
- amulet 166, 203, 232, 308.
- Amurru 11.
- Anan, velekněz 390.
- anděl 207, 209, 211, 216.
- .. smrti 200, 201, 261.
- .. strážný 212.
- angina 260.
- animismus 45.
- Annáš 102, 111.
- anthropomorfismus 216, 300.
- anthropopathismus 300.
- Antigon 102, 350.
- Antigon Socho 209.
- Antiliban 13.
- antimon 234.
- Antioch IV. Epifanes 75, 85, 110, 205, 340, 371n, 383.
- Antiochie 214.
- Antonia 75.
- apis 190, 344.
- Arbely 17.
- archa úmluvy 56, 74, 93.
- Archelaus 341, 388.
- archisynagogus 89.
- architektura 310n.
- Aristobul, filosof 300n.
- Arkturus 305, 306.
- Arnon 33.
- Aron 58, 92, 136, 186.
- artaba 338.
- Artás 312n.
- as 342, 343.
- Asaf 94.
- asfalt 221, 288.
- Asfaltové moře 27.
- Asideové 205.
- Asiongaber 289.
- aspalathus 55.
- Assuan 84.
- Astarot Karnaim 196.
- Astarta 196n.
- astrologie 202, 305.
- astronomie 305n.
- asyl 400.
- áš 305.
- Ašera 197.
- automat mluvící 332.
- Avvijšti 42.
- Azazel 15, 128n.

B.

- Baal 180, 192n, 196.
- Baal-berit 192.
- Baal-fegor 193.
- Baal-Gad 193.
- Baal-Hazor 193.
- Baal-Hermon 193.
- Baal-Chaman 193.

Baal-Lebanon 193,
 295.
 Baal-Markod 193.
 Baal-Šališ 177.
 Baal-Samaim 193.
 Baal-zebub 191, 192.
 baitylia 198.
 bajka 317.
 Bakchus 229.
 balvany 64, 65.
 balzamování 262n.
 balzamovník 280n.
 barajta 8.
 Baris 75.
 barva 226, 313.
 bas 321.
 basalt 292.
 Basanské hory 16.
 básnictví 314n.
 Bast, bohyně 85.
 bat 337.
 batlaním 89.
 bavlna 226.
 bavlník 269.
 bdění 346n.
 bedra přepásati 227.
 běhoun 372.
 Beit Džibrin 19, 219.
 Belial 194.
 Belisar 81.
 belomantie 202.
 Belus 33.
 Belzebub 191, 192.
 Beraka 21.
 beran 282, 416.
 beránek velikonoční
 123.
 Berenike 183, 371.
 berně 380n.
 berní 370.
 Bersaba 180, 311.
 beryl 106.
 bestialitas 396.

Betabara 32.
 Betanie 32.
 Betaven 24, 190.
 Betel 24, 62, 190.
 Bethesda 308, 312.
 betlemská jeskyně 17,
 198.
 Betsaida 287, 312.
 Bezaleel 61.
 bič 270.
 bičování 89, 145, 248,
 390, 397n.
 bilení hrobů 168.
 bímá 89.
 bití 175.
 Blahoslavenství hora
 14.
 bláto 224.
 blázen 328.
 blenorhoea 171.
 blesk 307.
 bližní 204, 379.
 hoantropie 260.
 Boaz 70.
 bob 236, 280.
 bohatství 262.
 boj 415n.
 boltec 101.
 bos 101, 185.
 boty 230.
 bouře 30, 35, 39.
 Boží soud 149n.
 brána 223n.
 „ bravní 77, 312.
 „ chrámová 66,
 71.
 krásná 78.
 Nikanorova 78,
 150.
 „ Suská 77.
 „ Veliká 79.
 branná povinnost
 407n.

bratr 373.
 bratři Páně 373.
 brejlovec 37.
 brod 32.
 bubinek 155, 324.
 budoucnost 201, 211.
 Bůh 211, 353n.
 bůl 348.
 býk 174, 192, 200, 283.
 Býk, souhvězdí 305,
 306.

C.

cedr 13, 64, 221, 254,
 289.
 Cedron 21, 33, 311.
 celník 377, 384n.
 celopal 137, 141n.
 cesta 290, 333.
 „ denní 336.
 „ královská 289.
 „ obchodní 289.
 „ sobotní 116, 208,
 336.
 cestování 332n.
 cibule 236, 280.
 cihla 220.
 cimbál 155, 323.
 cimbuří 224.
 „ chrámu 77.
 cisterna 224, 237n,
 311n.
 cistus 281.
 citara 155.
 citron 205.
 citrovník 280.
 cizinec 374n.
 cizoložství 145, 149n,
 248.
 clo 112, 381, 384n.
 Coelesyrie 13.
 co mně a tobě 329.
 cuprum 292.
 cypřiš 221, 254.

Č.

čáp 173.
čaroděj 203.
čeleď 351n.
čelenka 109.
čepice kněžská 100, 109.
černucha 280.
čerpadlo 224.
červenec 226.
červená jalovice 147.
česnek 236, 280.
číselná přísloví 319n.
čiše věštecká 201.
číslice 308n.
číslovky 308n.
čistě pokrmý 172n.
čistota tělesná 234.
člověk předhistorický 41.
čocka 236, 280.
čtení Bible 116, 119, 124, 132, 133, 134.
čtverec 308.
.. magický 310.
čtvrcení 400.

D.

daemonium meridianum 40.
daman 173.
damnatio memoriae 395.
daň 74, 112, 368, 371, 380n.
dar 329, 368, 380n.
darek 340.
darování 93.
dcera dědička 245.
dědické právo 261n.
dědičný hřích 176.
dějepis 302n.
dějepisec 369.

dekalog 57, 58.
děkovné oběti 145.
delfin 50.
dělník 64, 161, 378.
den 344n.
.. smíru 128n, 184.
denár 343.
denní cesta 336.
.. obět 98.
.. vánek 36.
depositum 145, 378.
desátek 111, 145, 177, 217, 381.
desatero 57, 58, 137, 165.
desky desatera 57, 137.
deštr 37, 184, 270, 303, 306n.
dětské oběti 194, 222.
diadem 364.
dialog 318n.
diamant 231, 314.
diapsalma 155n.
didrachma 60, 343.
dipondius 343.
dítě 253n.
divadlo 332.
divky chrámové 96.
dlaň 335.
dlažba 77, 224.
dluh 119, 121.
dlužník 256.
dni památné 134n.
dobročinnost 186.
dobytkářství 281n.
dogma 299.
dолоování 287n.
domorodec 374.
domovní daň 394.
dosti jest 329.
dotek mrtvoly 97.
dozorce 64.
Dračí pramen 34.

drahokamy 231.
drachma 343.
dramatická báseň 321.
dromedář 284.
dříví nošení 135.
dub 289.
dudek 173.
duha 306.
duch 209.
dům 220n.
.. zlatý 221.
duše 206, 209, 211.
dveře 221.
Dvojitá jeskyně 19.
dýka 22, 412.
džbán 53.

Ď.

ďábel 207, 209, 216, 309.

E.

Ebal 216.
Edomšti 375.
éfa 337.
efod 94n, 105, 191.
Efraimský les 26.
Efrem, poušť 24.
égórá 84.
egyptská tma 39, 334.
Egyptský potok 33.
Éláh 21.
Elat 289.
elefantiasis 259.
Elefantina 84, 165, 296.
elektřina 81.
Eliášova jeskyně 18.
Eliseův pramen 34.
elúl 349.
Elohim 353.
Emité 42.
Enakovci 42.

Engaddi 24, 210, 274, 280.
 En haqqóré 34.
 epické básnictví 321.
 éra 350.
 Esdrelonská rovina 20.
 eschatologie 301n.
 Eškol 21, 274.
 Essen 210n, 307.
 Etam 24, 80.
 etánim 348.
 etnarcha 213, 371.
 eunuch 370, 375.
 exkomunikace 394.
 Ezechiáš 72, 189, 191, 312.

F.

Faran 24.
 farizeové 204n, 218.
 Fasga 17.
 fazole 280.
 Fegor 193.
 Felerané 407.
 Fénán 288.
 fenix 344.
 Ferezejšti 42.
 fik 236, 277n, 308.
 „ planý 221.
 Filip, tetrarcha 341, 342.
 Filišrané 42.
 Filo 4, 301.
 filosofie 300n.
 finance 380n.
 flétna 155, 324.
 fossa geographica 13.
 fylakteria 162n.

G.

Galaadské hory 16.
 galban 55.
 Galilejské hory 14.

Gamaliel 389.
 Garizim 15, 85, 215, 216, 217, 305, 311.
 Gaulon 400.
 Gedeon 34, 191, 268, 354, 392.
 gehenna 22.
 Gelboe 15.
 Gemara 8.
 gematria 309a.
 Genezaretské jezero 29, 274, 279.
 geomantie 202.
 geometrie 308n.
 Gergesejšti 42.
 Gerson 92, 93.
 Getsemany 18, 277.
 Gezer 225, 290.
 Gihon 34.
 gillúlim 192.
 gomor 337.
 gonorrhoea 171.
 granát 106.
 granátové jablko 70, 105, 236, 278n.
 gymnasium 205.

H.

had 37, 173, 200, 309.
 „ mědný 191.
 Had, souhvězdí 306.
 hádanka 317.
 Hadi kámen 34.
 haemoroidy 260.
 haftará 90.
 Haggada 8.
 háj 188.
 Halacha 8.
 hallel 126.
 hallelu-jah 165.
 Harad 32, 34.
 Harám eš-šerif 77.
 harém 220, 221, 370.

harfa 155, 323.
 harpuna 287.
 Hasmonejci 340.
 Hauránské hory 17.
 Hebal 15, 216, 311.
 Hebreové 43.
 Hebron 19, 400.
 hedvábi 226.
 hélél 305.
 Heli 62, 110, 136.
 Hellenisté 213n.
 Heliopole 85, 190.
 helminthiasis 260.
 Heman 94.
 Hermon 13, 274, 287.
 „ malý 14.
 Herodes Vel. 17, 75, 110, 206, 218, 224, 291, 314, 333, 341n, 383, 388, 391, 401, 413.
 Herodiáni 218.
 heslo válečné 415.
 Hettité 42, 289.
 Hevejšti 42.
 Hieromax 16, 33.
 Hillel 137, 250.
 hin 337.
 Hinnomské údolí 22, 195.
 Hiram 64, 69, 313, 380.
 hlad 37.
 hlidač 271.
 hlošina 277.
 hluchý 379.
 hmyz nečistý 173.
 hodina 346.
 hodiny 346.
 hodovati před Hospodinem 146.
 holub 284, 331.
 hon 336.

hora Blahoslavenství 14.
 „ Olivetská 15, 195, 196.
 „ Pokušení 15.
 horečka 259.
 hořčice 237, 280.
 hosanna 134.
 hospoda 334.
 hospodářství 266n.
 host 221, 241.
 hostina 111, 210n, 239.
 Horité 42.
 hra 330n.
 hradba 223, 224.
 hranečník 267.
 hrdlička 284.
 hřeben 230.
 hříčky slovní 319.
 hřích 129, 157n, 176.
 hřivna 338n, 343.
 hrnčič 292.
 hrob 168, 219, 263n, 310n.
 Hroby královské 310, 311.
 proroků 311,
 soudců 310, 311.
 hrom 307.
 hrozen 182, 236, 274.
 Hroznové údolí 21.
 hry dětské 255.
 hudba 154n, 321n.
 hudebníci 94, 155.
 hůl 233, 397n.
 „ Aronova 58, 92.
 Huleh 29.
 humanita 257.
 hvězdářství 305n.
 hvězdy 198, 202.
 hyacint 106.

Hyksové 295.
 hyperbola 317.

CH.

chameleon 168.
 Chamos 195n.
 chamotok 171.
 Charet 26.
 Charetun 19.
 charita 185n, 379.
 Chasidim 205.
 chazzan 89.
 cherem 182.
 cherub 57.
 chirurgie 308.
 chléb 235n, 380.
 „ kvašený 127.
 „ lkajících 265.
 „ předkladný 53, 71, 80, 81, 94.
 „ přesný 123.
 „ svatojanský 279.
 chlěv 282.
 chodit před Bohem 157.
 choinix 338.
 chomer 337.
 Choreša 26.
 Chorité 17, 219.
 Choulivka jerišská 31, 32.
 chrám elefantinský 84.
 „ Herodův 75n.
 „ Samaritánů 85.
 „ Salomounův 62n.
 „ Zorobabelův 73n.
 chránidla 162n.
 chřestidlo 155, 323.
 chrysolit 106.
 chrysopras 106.
 chudinská péče 185.
 chyše 131, 219.

I.

ibis 173.
 Idumejci 244.
 iijar 349.
 inkoust 296n.
 ironie 317.
 lštar 196, 197.

J.

jablko granátové 70, 105.
 „ sodomské 29.
 jabloň 279.
 Jabok 16, 33, 333.
 Jaffa 216, 291.
 Jahve 164n, 353.
 Jakin 70.
 jalovice 150, 283.
 „ červená 147n.
 jáma lvi 402.
 Jan Hyrkan 75, 85, 205, 215, 341.
 Jannes 203.
 Jarmúk 16, 33.
 játra 201.
 Jebusejšti 42, 225.
 ječmen 239, 268, 271, 272.
 ječný snopek 124, 174.
 jedle 65, 221.
 jednoženství 242.
 jehelní ucho 284.
 jehlice 230.
 Jehova 165n.
 Jericho 24, 223, 278, 280, 387.
 jerišská růže 31, 32.
 Jeruel 24.
 Jerusalem 225.
 jeskyně 17, 219.
 jestřáb 173.
 ješterka 168.
 jezera 29n.

jho 270.
 jidlo 160, 212, 234n.
 jilek mámvivý 271.
 jitro 346.
 jitro, mira 337.
 jizda 408n.
 jméno 254n.
 .. Boží 164n.
 Jojarib 99, 110.
 Jordan 30n, 333.
 Josafatské údolí 21.
 Josef Flavius 1, 5, 17.
 Josuova kniha 216.
 Jubal 322.
 jubilejní rok 120.
 Judské hory 15.
 Jupiter 341.
 Justin sv. 202, 243.
 Justinian, císař 81.

K.

kab 337.
 kabbala 309n.
 kaddiš 90.
 Kademot 24.
 Kades 25.
 kadidelnice 54, 58, 59.
 kadidlo 55, 238, 403.
 Kahat 92.
 Kahatovci 93.
 Kaifáš 102.
 kající roucho 162, 184.
 kaktus 271.
 kalamář 227.
 kalendář 343n.
 kalich požehnání 126.
 .. útěchy 265.
 Kalvarie 17.
 kámen 64, 220.
 .. Hádí 34.
 kameník 293, 378.
 kamenné desky 57.
 kameny posvátné 44, 198.

kamenování 117, 145, 195, 243, 244, 248, 396n.
 zvířete 174.
 kaminky, hra 331.
 Kana, potok 33.
 Kanaan 12.
 .. , právo na okupaci 43.
 kanál chrámový 79.
 Kananejci 42, 182, 244, 375, 379, 381.
 kapara 237.
 kapporet 57.
 kaprle 237.
 karaša 340.
 karavana 290.
 Karit 33.
 Karmel, hory 14.
 .. , poušť 24, 25.
 karneol 106.
 kasie 55, 61.
 katar 259.
 katolikoi 99.
 kazatel 133.
 kebes 340.
 Kedarenšti 220.
 Kedeš 400.
 Kedmonejšti 42.
 kejkliř 332.
 Kemoš 195n.
 Keneret 29.
 Kenezejšti 42.
 keramika 292n.
 Keretané 407.
 kesil 305n.
 kimáh 306.
 Kinejšti 42.
 kinový verš 316.
 Kirjatjearim 62, 96.
 Kirjat Sefer 294.
 kislev 349.

Kišon 33.
 kláda žalární 406n.
 kladivo 412.
 kleštění 283.
 klič 93, 221, 369.
 klid práce 124, 127, 128.
 .. sváteční 114n.
 kmen 352n.
 kment 48, 105, 226.
 .. přesoukaný 47n.
 kmin 237, 280.
 kněz 90n, 97n.
 kněžské třídy 99.
 kněžství 90n.
 kniha 296n.
 knihy tajné 211.
 .. posvátné 88.
 knížata kněžská 389.
 kníže 369.
 knot 100, 133.
 kobylky 36, 137, 237.
 kočka 173.
 kohout 284.
 kojení 254.
 kojná 255.
 kolčava 168.
 kolokvinta 29, 236, 280.
 komorník 370.
 kondor 173.
 kontrast 318.
 kopi 365, 412.
 kopr 237, 280.
 kopyto 283.
 kor 337.
 Korach 91, 92.
 korál 232.
 korban 208.
 koriandr 280.
 koření 280.
 kořist 111, 112, 368, 418.

kormoran 173.
 koruna 364.
 kostižer 260.
 kostky 331.
 košile 200, 226, 227.
 kotva 291.
 koupel 211, 234, 308.
 „ náboženská 171n.
 koupelna 221, 234.
 kouzelnici 203, 219.
 kouzelnictví 203, 396.
 kovadlina 292.
 kovář 292.
 kovářský meč 292.
 kovolijectví 313.
 koza 281, 282n.
 kozel pro Hospodina 128.
 krádež 145, 179, 210, 377, 385.
 král 66, 186n, 242, 354, 362n, 387.
 královna 370.
 „ nebeská 196, 197.
 královská moc 365n.
 Královské údolí 23.
 Krásná brána 78.
 krasopisci 298.
 kráva 196, 283.
 křesť 375.
 „ Páně 32.
 krev 174.
 „ úmluvy 147.
 krevní msta 399n.
 kříž 402n.
 křížení 379.
 křížová cesta 405n.
 krkavec 173.
 krok 336.
 kronika 302, 369.
 kronikář 302, 369.
 krov svatostánku 49.

krtek 168, 173, 174.
 kruh 308.
 „ hrnčířský 292.
 kružidlo 293.
 krvesmilství 386.
 krvotok 171.
 kubbet es-sachra 67.
 kuchyně 221.
 kulich 173.
 kůň 283n, 289, 362.
 kupní smlouva 378.
 kúropění 347.
 Kurun Hattin 14.
 kůže 225.
 kúzlátka 174, 282.
 kvádr 65, 80, 221.
 kvadrans 342.
 kvas 123, 127, 151, 152.
 květena 40.
 květinářství 280n.
 Kvirinius 384.
 kýchnuti 201.
 kýla 97.
 kytice 172.

L

labuť 173.
 lampa 54, 220, 223.
 laso 287.
 Lazar 286.
 lázně 234.
 lebeda 236.
 léčky 286.
 lék 307n.
 lékař 210, 307n.
 lékařství 307n.
 len 225, 269.
 Leontopolis 84, 85, 97.
 leopard 387.
 lepton 343.
 lesy 25n.
 let ptáků 201.
 letnice 126n, 217.

léto 35, 349n.
 „ milostivé 120n.
 letopisy 369.
 lev 287.
 Levi 91n.
 levirát 248n.
 levitě 84, 92n, 95n.
 Libanon 13, 193, 221, 288.
 Liber justorum 303.
 líčení barvami 257.
 lilie 20, 281.
 lis 275, 277.
 lišej 259.
 liška 274.
 list propouštěcí 246, 250.
 litost 157, 158.
 loď 289, 334n.
 „ taříšská 291.
 log 337.
 loket 335n.
 los 134, 393.
 losování kněží 99.
 losy posvátné 106.
 louh 293.
 loutna 322.
 lov 286n.
 Lucifer 305.
 luk 412.
 lulab 132.
 luňák 173.
 luštěníny 280.
 lůžko 222.
 lví jáma 402.
 lykantropie 260.
 lyra 322n.
 lyrika 320.
 lžice 241.
 lžiproroci 361n.

M

Madiánští 182.
 magie 307.

- magický čtverec 310.
 magové 202.
 majetek 377.
 Makpelah 19.
 malířství 313.
 malomocenství 145.
 169n, 259n.
 malta 220.
 Malý Hermon 14.
 Mambre 22.
 Mambres 203.
 mamzer 243, 375.
 mana 58.
 mandloň 279.
 mandragora 253.
 manželka 362, 370.
 manželské obcování
 171, 242n.
 manželství 211n, 216,
 241n.
 manželství levirátní
 248n.
 Maon 24, 25.
 marhanik 278n.
 marchešvan 349.
 MAR-TU 11
 máslo 283.
 maso 237.
 masseby 146, 189, 198.
 mastičkáři 234, 293.
 mášál 321.
 máta 237, 280.
 matematika 308n.
 matka, město 225.
 mazání olejem 234.
 meč 411n.
 med 152, 177, 236,
 275, 284n.
 měď 288, 292.
 měděné moře 67.
 měděný had 191.
 medvěd 173, 287, 332.
 měch 238, 275, 282.
 měch kovářský 292.
 melancholie 260, 308.
 meloun 280.
 měna 339n.
 menstruace 171.
 Merari 92, 93.
 Meromské jezero 29.
 Mesiáš 209, 216, 309.
 měsíc 196, 198, 344n,
 348n.
 „ nový 117n.
 měsíčky 171, 230.
 město 223n.
 „ kněžské 112.
 „ útočiště 113.
 metafora 317.
 metonymie 317.
 meteorologie 35.
 metretes 338.
 mezek 283.
 mezi dvěma večery
 113, 123.
 mezihra 155n.
 mezúz 164.
 mič 330n.
 midraš IV.
 Michá 190n.
 mile 356.
 milosrdný Samaritán,
 hospoda 24.
 milostivé léto 120,
 257n.
 mina 338n.
 minnit 268.
 mira 335n.
 misa 53.
 mišek 238.
 Mišna 6.
 mistodržitel 369, 371.
 mlácení 272, 273.
 mlat 272.
 mlčení 211.
 Mléčná jeskyně 18.
 mléko 283.
 mlok 168.
 mluvicí automat 332.
 mluvti 90.
 mlýn 235.
 mlýnek 235, 377.
 mna 343.
 mnohoženství 242.
 Moabitě 244, 375, 380.
 moc královská 365n.
 modius 338.
 modla 174, 192, 314.
 modlitebna 86.
 modlitba 89, 159n, 201.
 „ společná 162.
 modlitební řemínky
 162n.
 modlitební plášť 163n.
 modloslužba 182, 191n.
 mohar 246.
 Moloch 22, 194n, 376.
 monogamie 242.
 monopol 290, 381.
 mor 200, 260.
 moře 26n.
 „ měděné 67.
 „ světové 304.
 Moria 15, 65.
 most 77, 333.
 mošna 282.
 motyka 269.
 mouka 149, 151, 235.
 mrak 306.
 mramor 77, 81, 220n.
 mříže 221.
 Mrtvé moře 27, 215,
 221.
 mrtvice 260.
 mrtvola 168.
 mučidlo 401.
 mudrci 299.
 muž Boží 355.
 mýdlo 293.

myrha 55, 61, 238,
262, 403.
myrta 281.
myslivost 286n.
myš 168.
mytí nohou 330.
mýto 381, 384.
mzda 378.

N.

Nablus 216.
náboženství 44n, 207.
nábytek 222.
Nadab 110.
nadávka 328.
nádvoří 221.
.. chrámové 65n,
.. 79.
.. svatostánku
46n.
náhrada 145, 377.
náhrdelník 232.
náhubek 272.
nahý 227.
náměsíčník 260.
náplast 308.
naplnit ruce 101.
nápoj 237n.
náprsník 106.
náramek 232.
nárameník 105n.
nard 55, 234.
narození dítěte 253n.
narozeniny 240.
násep 224.
Nash 296.
náušnice 231.
návštěva 329n.
nazíreát 145, 182n.
nebe 209, 211, 216,
303n.
nečistě pokrmy 172n.
nečistota 167.

Neftoa 35.
Nechušťán 191.
nemoci 211, 258.
nemocnice 259.
němota 260.
nenáviděti někoho 329.
neplodnost 253.
nerosty 287n.
neomylnost 103.
nesmrtelnost 206, 209.
Nethinim 93.
netopýr 173.
neúroda 37.
nevěsta 245n.
nevěstka 181, 196,
251.
nezem 231.
Nikanor 136.
Nikanorova brána 78,
150.
nisan 349.
noc 344n.
noh 173.
Nohestan 191.
nošení dříví 135.
nosní ozdoby 231.
novoluní 32, 117n,
216.
nůž 241.
nůžky 54.

O.

občan 373n.
obec 371.
oběd 239.
obelisk 65.
oběšení 402.
obět 137n.
.. denní 38, 113.
obchod 211, 288n,
368, 381.
obchodník 289n, 368,
385.

obilí 16, 234n, 268n.
oblak světlý 45, 59,
61, 74.
obléhací stroje 416.
obléhání 415n.
obloha 303.
obraz 313.
obrazy Boží 189n.
obřizka 175n, 214, 216,
373n, 375.
obuv 229n.
obvaz 307.
obydlí 219.
obyvatelstvo 41.
ocet 239.
očista 167n.
očistná voda 95, 148,
168.
odejít k otcům 261.
oděv 225n.
.. bohoslužebný
94n.
Odollam 19.
odpočinek země 119.
odpuštění hříchů 157.
odveta 399n.
Ofel 65.
Ofir 289.
ohně oltární 52, 79,
98, 136.
Oholiab 61.
oholiti se 95, 169.
ohrada 220.
.. v chrámě 78.
ochrnutí 260.
oj 270.
okenice 221.
okno 221.
oko 259.
.. uhrančivé 200.
okrasa Jordanu 26.
okurka 280.
okusit smrti 261.

oleandr 26, 32.
oleaster 277.
olej 54, 234, 277.
.. pomazání 55.
oliva 221, 236, 277.
Olivetská hora 15,
148, 195, 196.
olovnice 293.
oltář 44, 51, 54, 67,
79, 93.
Oniáš 74, 84, 85n, 383.
onyx 35.
opal 106.
opánky 230.
opice 289.
opilství 239.
opis zákona 363.
opona 50, 71, 80, 81,
93.
opravovatel 298.
oranž 132.
oranžovník 279n.
ordálie 149n, 392n.
orel 173.
organon 324.
Orion 305n.
ornamentika 314.
Ornan 65.
ořech 279.
osel 58, 283, 286n.
oslepení 402.
osten 270.
ostraka 296n.
osud 207.
osudí posvátné 106,
393.
oštěp 412.
otec 351n, 373.
otka 270.
otrok 119, 120, 212,
256n.
otrokyně 145, 247,
253, 256n.

ovce 282n.
oves 268.
ovoce 111, 175.
ovocnářství 277n.
ozdoby 231n.

P.

padoucnice 260.
palec 101, 335.
Palestina 12.
palma 278.
památné dni 134n.
panciř 411.
panenství 242.
panny chrámové 96.
papyr 256n.
parallelismus 315.
parasanga 336.
parasceve 115, 348.
paráša 90.
pardál 287.
pás 100, 227.
past 286.
pastýř 281n.
pátek 115, 348.
patka svatostánku 48.
patriarchové 351n.
páv 289.
pec 292, 401.
pečer 232, 314, 390.
pěchota 408n.
pejsy 229.
peklo 195, 209, 211,
216, 302.
pelikán 173.
penězoměnci 60.
peněžitě tresty 398n.
peníze 290n, 339n.
Pentateuch 90, 209,
216.
pergamen 296n.
periody (žen) 171.
perla 232.

pero 227, 296n.
personifikace 317.
pes 173, 201, 224, 252,
286.
pěšina 333.
petlice 221.
pevnost 224.
pid 335.
pijavice 168.
pila 293, 400.
Pilát 314, 341, 405.
pisař 294, 298, 369,
387, 408.
píseň 275, 320.
písková bouře 39.
pismo 293n.
Pismo svaté 116, 119,
209.
písně poutnické 162.
pistacie 279.
pištala 324.
pivo 238n.
plačka 265.
plachta 291.
plášť 227.
.. modlitebni 163n.
plátno 226.
plavba 291n, 334n.
plaz 173.
Plejady 305, 306.
pleš 229.
pleva 273.
plíseň 170.
pluh 269n.
pluk 410.
pocestný 271.
počítáři 308n.
podání starších 206.
podíl rodinný 267.
podlouhý 221.
podněb 35n.
podobnost 318.
podolek 163n, 227.

- podsvětí 302, 303n.
 poesie 314n.
 pohané 379n.
 pohlavní úd 179.
 » život 170n.
 pohostinství 330.
 pohovka 239.
 pohřeb 97, 214, 262n.
 „ osli 264.
 pohřebiště 263.
 pohromy 36.
 pochoď 247.
 pokání 157.
 pokleknouti 161.
 poklona 161, 327n.
 368.
 pokojné oběti 145n.
 pokrevství 244.
 pokrmý 234n.
 „ čisté 172n.
 pokrývka hlavy 229n.
 pokrývky 49, 93.
 Pokušení hora 15.
 pole 185.
 poledne 346.
 políbek 198, 229, 326,
 330.
 poliček 328.
 politika 207, 360n.
 polluce 171.
 polnice 324.
 polygamie 242.
 pomatenost 260.
 pomazání kněží 101.
 „ krále 55, 61,
 186n, 363.
 pomluva 328.
 pomsta 379.
 popel 52, 98, 148, 149,
 184.
 „ jalovice 168.
 popelnice 52.
 poplatky 112, 382.
 popraviště 406.
 por 280.
 porod 172, 254.
 posedlost 260.
 posel 372.
 „ Boží 355.
 poschodi 221.
 poslední večeře 125n.
 posvátné kameny 198.
 „ stromy 199.
 posvěcení chrámu 135.
 „ svato-
 stánku 61.
 pošta 372n.
 potok Egyptský 33.
 potravní daň 383.
 potupa 328.
 poušť 23n.
 pouti 121, 123, 127,
 131, 162.
 poutnické písně 162.
 pověra 200n.
 pověšení na dřevo 397.
 povoz 334.
 pozdrav 185, 229, 296,
 326n.
 pozemková daň 383n.
 pozemkový zákon 376.
 poznati ženu 248.
 požár světový 302.
 požehnání 98, 113,
 166.
 práce 114, 378.
 „ polní 270.
 prach 224.
 „ sypati 162.
 prak 412.
 prameny 34n.
 prapor 314, 414.
 pravidla slušnosti
 325n.
 právo židovské 386n.
 pražené zrní 151.
 předčítatel 89.
 předkladné chleby 94,
 98, 116.
 předpovídání 211.
 předsiň 69, 80n, 221.
 představený 210.
 přepych 231.
 přesnice 123.
 přesoukaný kment
 226.
 pretorium 391.
 přezývavec 173.
 přibuzenství 244.
 přichozí 374.
 přijice 171.
 přijmy kněžské 111n.
 „ státní 380n.
 příkop 224.
 přílba 411.
 přípravní den 115.
 přírodní vědy 306n.
 přirovnání 317.
 písaha 145, 147, 179n,
 208, 210n, 212,
 391n.
 přísazeň obět 137.
 přísloví 317, 319n,
 321.
 přístav 291.
 přístavby chrámové
 70, 81.
 přítel králův 369.
 přizemí 221.
 prodej 231.
 prokletí 182, 394.
 propíchnouti ucho 257.
 propouštění list 250n.
 propouštění otroka
 257n.
 „ vězně 124.
 prorok 226, 329, 354n,
 360n.
 prorokyně 356.

proselyté 374n.
 proso 269.
 prostituce 181, 243,
 251.
 náboženská
 196.
 Prozřetelnost 207, 211.
 prsten 231, 232.
 prut 335.
 „ Aronův 58, 92.
 průvod 184.
 prvorozený 92, 178,
 242, 252.
 prvotiny 112, 145,
 177n.
 psalterium 323.
 psaní 296.
 pšenice 268, 271, 272.
 pštros 173.
 pták 141, 169, 286.
 „ nečistý 173.
 půjčka 378.
 půlměsíček 233.
 pult 88.
 Purim 134.
 purpur 47, 48, 105,
 226.
 púst 128, 134, 136n,
 183n.
 Pustinné moře 27.
 puškvorec 55.
 Pythagoras 15, 212,
 300.

Q.

Quarantania 15.

R.

rabbán 300.
 Rabbat Ammon 225.
 rabbi 87, 167, 299,
 328.
 rabadomantie 202.

raca 328.
 racek 173.
 rádcé 369.
 radlice 270.
 ráj 276, 302.
 rakovina 260.
 Ramat Lechi 34.
 ráno 346.
 rány holi 175.
 Refaimské údolí 22.
 Refaimšti 42.
 refrén 316.
 Retón 12.
 réva 182, 273n.
 „ zlatá 80.
 Rimon 15.
 robota 372, 381.
 rod 351n.
 rodina 351n.
 rodinný podíl 267.
 rodokmen 97, 374.
 Rogel 35.
 roh 155, 239, 324n.
 „ oleje 55.
 rohovník 279.
 rohožka 222.
 rohy oltářní 51, 79.
 rok 344n, 349n.
 „ sobotní 118.
 rolnictví 266n.
 rosa 35, 306n.
 rouhání 165.
 roucho kající 184.
 „ svatební 241.
 routa 280.
 roviny 19n.
 rozluka 249n, 328n.
 rozvazovati 300.
 ručitel 377.
 ruda 287n.
 rukavice 228.
 růže 281.
 „ jerišská 31, 32.

rybník 34, 312n.
 rybolov 30, 287.
 ryby 30, 173.
 rychlopisci 298.
 rým 316.
 rytectví 314.
 rytmus 316.

Ř.

řeky 30n.
 řemesla 255, 292n.
 řemínky modlitebni
 162n.
 řetizek 232.
 řevnivosti obět 149n.
 řezání pilou 400.
 říza 226.
 „ kněžská 100.
 „ velekněžská
 105n.

S.

sáček 227, 233.
 Sadduk 206.
 saduceové 208n.
 Safata 22.
 safir 106.
 sagan 102, 128.
 sáh 336.
 salnitř 262.
 Samaritáni 85, 215n.
 Samařské hory 15.
 sambuka 323.
 samum 39.
 Sanir 13.
 santál 221.
 saranče stěhovavá 36.
 sarkasmus 317.
 Saron 20, 274.
 sasanka 281.
 Save, údolí 23.
 sbírka na svatostánek
 60.

- sbor 316.
 sbornice 86.
 scarabaeus 314.
 sčítání 384.
 sea 337.
 sebevražda 376.
 Seboim 23.
 sedadlo 88, 222.
 sedarim 90.
 Seir 17.
 sekera 210, 293, 412.
 sekty židovské 204n.
 selah 155n.
 Semachonitské jezero 29.
 sen 202, 359.
 senát 371.
 Septuaginta 136.
 seti 271n.
 setnina 410.
 sextarius 338.
 schody 71, 221.
 sidla kněžská 112.
 Sichar 311.
 Sichem 191, 192, 216, 400.
 silnice 333.
 Silo 61, 62.
 Siloe 133, 295, 312.
 Sin 25, 288.
 Sinaj 25, 146.
 Sion 16, 62, 305.
 Sirjon 13.
 sirotek 379.
 sistrum 155, 323.
 sitě 286, 412.
 sito 235.
 sivan 349.
 skarabej 233.
 Skelná řeka 33.
 sklo 33, 221.
 skořice 55, 61.
 skot 283.
 skříň na knihy 88.
 slavnosti 126n.
 slepice 284.
 slepota 259, 260, 379.
 slib 145, 180n.
 slitovnice 57.
 sloh 310.
 sloka 316.
 slon 136, 409.
 slonovina 289.
 sloup oblakový 45.
 „ měděný 70.
 sloupořadí 77, 221.
 slovní hříčky 319.
 sluha 212.
 slunce 198.
 sluneční úpal 40.
 slušnost 325n.
 služba vojenská 112.
 služebník Boží 355.
 smaragd 106.
 smetana 283.
 smilstvo 192.
 smlouva 126, 146n, 290, 377n, 392.
 smíru den 128n, 184.
 smokvoň 278.
 smrt 211, 260n.
 smutek 184n, 235, 264n.
 sňatek 246n.
 snět 271.
 snidání 239.
 sníh 238, 307.
 snopek 124, 151, 174, 185, 272.
 sobota 114n, 212, 216, 257, 348.
 sobotní cesta 116, 208.
 „ klid 115.
 „ jízba 66.
 sociální otázka 361.
 soda 293.
 sodomie 396.
 sodomské jablko 29.
 socha 65, 313n.
 sochařství 313n.
 sokol 173.
 Solné moře 27.
 „ údolí 23.
 soprán 96, 321.
 Sorek 23.
 Sotis 344.
 soud 94, 211, 371.
 „ Boží 149n, 392n.
 „ záhrobní 302.
 soudce 94, 387.
 soudní stolice 405.
 soudnictví 386n.
 soupis 384.
 sova 173.
 spálení mrtvol 264, 397.
 spánek 249, 290.
 spermatorrhoea 171.
 spodky 100.
 společnost celní 385.
 spona 227, 233.
 správce 210, 258, 266, 369n.
 srp 272.
 srst 225.
 stacte 55.
 stadium 336.
 stan 220, 414.
 stanař 293.
 stánek schůzky 45.
 „ úmluvy 45n.
 stánek slavnost 119, 130, 217.
 starší 225, 352, 354, 371, 389.
 stát 351n.
 statér 342n.
 stavitelství 310n.
 stěhování duší 207.

stenografie 298.
 stěti 397, 402.
 stigmata 166.
 stolky chrámové 69, 80.
 stopa 337.
 storax 55.
 stráž tělesná 365.
 strážce 224.
 stráže 93, 99, 406n.
 střed světa 305.
 střecha 49, 81, 222.
 střepiny 296n.
 střevíc 230.
 stroje obléhací 416.
 stromy posvátné 199.
 strop 221.
 studna 224, 238, 311, 399.
 stůl 52, 93, 222, 239.
 stužka červená 128n.
 stvoření světa 350.
 sucho 37, 184.
 sůl 53, 151, 237, 380.
 sup 173.
 Sur 25.
 Suská brána 77.
 svatební roucho 241.
 svatostánek 59, 72, 93.
 svátky 113n, 135n, 216.
 svatojanský chléb 279.
 svazovati 300.
 svěcení kněží 101n.
 „ levitů 95n.
 svědectví 45.
 svědek 391n.
 světlo 306.
 světové moře 304.
 svícen 53, 89, 93, 98, 133.
 svitání 346.
 svoboda 207.

svrab 259.
 svědce 243.
 syček 173.
 syfilis 171.
 sykomora 221.
 symbolický úkon 359.
 syn 373.
 synagoga 86n, 200.
 synekdocha 317.
 sypati prach 162.

Š.

Saddaj 162, 164, 353.
 šafrán 55, 280.
 šach 331.
 šachta 288.
 Salomoun 16, 62, 77, 195, 196, 289, 303, 312, 314, 381, 387, 413.
 šališ 337.
 šalmaj 322, 324.
 Šammaj 137, 250.
 šarlat 47, 48, 105, 226, 364.
 šat 225n.
 „ kající 162.
 šátek 228.
 šebat 349.
 Šefela 20.
 šechélet 55.
 šeliach 89.
 šema 89, 160.
 šemone esre 89, 160, 184.
 šeol 261, 302, 303n.
 šibeničky 135.
 šik 415.
 šikl 338n, 341n.
 šilenství 260.
 Simon Machabejský 32, 291, 340, 341, 350, 413, 416.

šip 202, 412.
 Šešbassar 73.
 škola 90, 255n.
 šlacha 175.
 šminkování 234.
 Šomeron 15.
 špalda 268.
 štěkot psi 201.
 štěpování 277.
 štit 410n.
 štola 288.

T.

Ta'annek 55, 294, 336.
 Tabor 14, 220.
 tábor 414.
 tachaš 50.
 tachygrafové 298.
 tajemství 210n.
 talent 338n.
 tallit 163n.
 talmud 5n.
 Tammúz 197n.
 tammúz 349.
 tanec 325.
 „ náboženský 133, 193.
 targumista IV, 89.
 tarif celní 385.
 Taršiš 289.
 taršišská loď 291.
 tavení 313.
 Tebach 288.
 tebet 349.
 těhotenství 150, 376.
 Tekue 24, 25.
 tele 283.
 „ zlaté 189n, 193.
 tělesná stráž 365.
 teplota 35.
 terafim 202.
 Terebintové údolí 21.

tesař 293.
 těsto 111.
 tetování 166, 203n, 234.
 theokracie 352n.
 Therapeuté 210, 212n.
 thuje 65.
 Tiberiáské jezero 30.
 tisícník 410.
 tišři 118, 349.
 titul 403.
 tkadlec 293.
 tkani 226.
 tma 306.
 „ egyptská 39, 334.
 točité schody 71.
 Tofet 22, 195.
 topas 106.
 topení 221.
 tosefta 8.
 tradice 206, 209.
 tresty 393n, 406n.
 trh 289.
 triangl 323.
 triclinium 239.
 trouba 155.
 trubec 285.
 truhlář 293.
 trůn 314, 363, 364.
 třapce 163n, 227.
 třepení 227.
 třídy levitů 94.
 Tudmor 381.
 tuk 174.
 Tummim 106.
 tunel 225, 312.
 tunika 95, 226.
 tvaroh 283.
 týden 344n, 347n.
 Tyropoeon 65.

U.

úbytě 259.
 účetní chrámoví 99.
 učitel 255.

účinnost oběti 152.
 účta 326n.
 úd pohlavní 179.
 udávané 168.
 udice 287.
 údolí 20n.
 úhoř 173.
 uhrančivé oko 200.
 ucho 257.
 „ jehelni 284.
 úkon symbolický 359.
 ukřižování 402n.
 úl 284n.
 ulice 223.
 úlitba 142, 151.
 umění 310n.
 úmluva 147.
 umyvadlo 52, 53, 67n.
 74, 80.
 umývání 99.
 „ nohou 241.
 „ rukou 161.
 úpal sluneční 40.
 upálení 243, 401.
 Ůr 293.
 úřady 369n.
 úředníci chrámoví 99.
 Ůrim 106.
 úroda 174, 377.
 úrodnost 41.
 úrok 377.
 úschova 145, 179, 378.
 ústní podání 206, 209.
 útočiště 113, 400.
 utopení 402.
 utrpení 301.
 uzřítí smrt 261.
 užeh 260.
 užovka 37.

V.

vada tělesná 97n.
 váhy 289, 338n.
 vajíčka 287.

válec pečetní 314.
 valchář 293.
 válka 414n.
 vánek denní 36.
 vápenec 219n.
 vápno 221.
 varovný kámen 78.
 varhánky 324.
 varhany 155.
 včela 284n.
 včelařství 284n.
 vdova 261, 379.
 vdovy chrámové 96.
 večer 113n, 346.
 večeřadlo 16.
 večeře 239.
 „ poslední 125n.
 věčné zapomenutí 395n.
 vědy 293n, 299n.
 věk 93, 97, 103, 243n.
 velbloud 173, 284.
 velekněz 102, 165, 209, 387, 388.
 velekněz onoho roku 102.
 Velepiseň 124.
 velerada 209, 387n.
 velesvatyně 50, 56, 71n, 74.
 Veliké moře 26.
 velikonoce 122n, 217.
 velikonoční večeře 125n.
 velitel 369, 408.
 Venuše, hvězda 305.
 vepř 173, 284.
 verš kinový 316.
 veslo 291.
 vesmír 223n.
 věštění 201n.
 vězení 312, 407.
 věž 224, 274.

vidění 358n.
 vidlička 52, 241.
 vidoucí 354n.
 vigilie 346n.
 vína umělá 238n.
 vinařství 273n.
 vinice 185, 220, 274n.
 víno 53, 97, 152, 182,
 262, 275n.
 vinobraní 275n.
 vítr 35, 39, 307.
 vláčetí 271.
 vláda 351n.
 vládař nespravedlivý
 266.
 vlas 95, 103, 182,
 229n.
 vlk 287.
 vlna 112, 177, 225.
 voda 225, 234, 237n.
 .. hořkonosná
 149n.
 .. očištná 95, 148,
 168.
 .. svatá 95.
 vodnatelnost 260.
 vodovod 80, 224, 313.
 vojenská služba 116.
 vojenství 407n.
 vojsko 407n.
 .. nebeské 198,
 305.
 volavka 173.
 voňavka 223, 233, 234.
 vous 95, 229n.
 vrabec 169.
 vrata 221, 224.
 vrátná 221.
 vražda 150, 376.
 vřed 260.
 vůl 283.
 vůle 207, 209.
 vůz 365, 409n.

Východní moře 27.
 výchova 252.
 výklad Pisma sv. 89.
 vykležťovati 242.
 vykopávky 2.
 výkup 181n.
 Vykupitel 209, 216.
 vyloučení 89, 334n.
 vyrážka 259.
 výroční svátky 121n.
 výšina 187.
 vyučování 99, 255.
 vyvolávání mrtvých
 202n, 219.
 vyznání 129, 158.
 vyzvědači 415.
 vzkládání rukou 140.
 vzkříšení 206, 209,
 216, 302.

X.

Xystus 77, 389.

Y.

Yzop 147, 148, 149,
 169.

Z.

zabavení majetku 368,
 377.
 zábavy 332.
 zábradlí 222.
 zahradnictví 276.
 záhrobní život 211.
 Zacheus 385.
 záchod 212.
 zajatec 417n.
 zajetí 371.
 zajíc 173.
 zákal 259.
 zaklínač hadů 38.
 zaklínání 179, 203.
 zákoník 299, 389.

záloha 415.
 zametání 224.
 zámlka 318.
 Západní moře 26.
 zápal kadidlový 55,
 293.
 zápasy 331n.
 zapuzení 245.
 zardoušení 248.
 zármutek 117.
 zaslibení 181.
 záslibná oběť 145.
 zasnoubení 245n.
 zástěra 210, 225, 228.
 zástupce velekněze
 102, 128.
 zasvěcení 182.
 zatmění 201.
 zatvrditi 329.
 závaží 290, 339.
 závěť 261.
 závitěk 296n.
 zavodňování 270.
 závody 331, 413n.
 závoj 222, 230.
 závora 221.
 zavržení 395.
 zbožnost 157.
 zbraně 410n.
 zbrojnice 413.
 zbrojnoš 410.
 zdechlina 168, 174.
 zdraví 376.
 zdvořilost 325n.
 zedník 293, 378.
 zelinářství 280.
 Zeloté 206.
 země 303n.
 zeměpis 303n.
 zemětřesení 39.
 zemědělských kult 199.
 Zif 24, 25.
 zima 349n.

zimnice 259.
 živ 348.
 zkoumání budoucnosti
 201.
 zlaté tele 193.
 zlatý dům 221.
 zločin 209.
 zlořečení 166, 379.
 zlý duch 209.
 zmije 38.
 zmrtvýchvstání 206.
 znamení příznivá a ne-
 příznivá 201.
 známost 245n.
 zodiak 306.
 Zohelet 34, 35.
 Zomzomšti 42.
 Zorobabel 73, 248n.
 zpěv 94, 154n, 321.

zpěvačky 96.
 zpěvák 94, 155.
 zpověď 158.
 zpronevěra 143.
 zrcadlo 52, 233.
 zrní pražené 151.
 zrno, míra 339.
 ztráta 145.
 ztrnutí 260.
 zub umělý 308.
 Zuzimšti 42.
 zvířena 41.
 zvířetník 198, 306.
 zvonečky 105.

Ž.

žalář 312, 406n.
 žalm 320.
 žalmy denní 159n.

žalobce 391.
 žalozpěv 316.
 žaltář 323.
 žaltář samaritánský
 216.
 žebřík 416.
 železo 287n, 292.
 žena zajatá 257.
 ženich 245n.
 ženy chrámové 96.
 žezlo 365.
 žinice 184, 228, 265.
 žito 268.
 život 376.
 .. pohlavní 170.
 .. záhrobní 206,
 211
 žně 272.
 žluč 238.